شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

تارىخى ئەسلىمىلەر

(29)

جوڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى ھەيئىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

باش مۇھەررىرى: خالىق ساقى
ئەركىن ھوشۇر
جاۋابكار مۇھەررىرلىرى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى
دىلدار

مۇندەرىجە

ئوسمان زادى قانداق ئادەم.....پاتىقان سۇغۇربايوۋ 1
شەھەر ئىشسەيناك قەيسەن ئاتىسى چيۇ-
زۇڭجۇەن ۋە باشقىلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى ھەققىدە
ئەسلىمە.....فەن زۇڭشياڭ 120
ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋە خۇيزۇ پولكى.....
.....مەنسۇر لوميۇۋ 209
ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدىكى باج ئىشلىرى
ھەققىدە ئەسلىمە.....مەھەممەت ھەسەن 226
تىنچلىق بەتىمىنىڭ ھاسىل قىلىنىشى ۋە بۇزۇلۇشى
.....مەھمۇتجان ئاسىم 239
ئەمەلگە ئاشماي قالغان پىلان....مەھەممەت تۇرسۇن 253
1934 - يىلى 3 - ئايدا قەشقەر يېڭىسىاردا بولغان قانلىق
ئۇرۇشنىڭ قىسقىچە تەپسىلاتى.....خېۋىر تۆمۇر 269
جەڭ مەيدانىدىكى خاتىرە .....ئەمەت توختى 276
ئاقسۇدا بولغان ۋەقەلەر.....چاۋار يۈسۈپ 288
كۆرگەن - بىلگەنلىرىمدىن ئەسلىمە .....
..... مۇللاخۇن قۇربان 300
خەبىب ئابزىنى ئەسلەيمەن .....ھاكىم جاپپار 309
پىشقەدەم زىيالىي — ئەسەت ئىسھاقۇۋ.....
.....شېرىپ خۇشتار 315
ئوقۇتقۇچىمىز گۈلەندەم ئانا ھەققىدە .....
.....رىزۋانگۈل ئابلەت 320

目 录

乌斯曼其人
……帕提汗·苏古尔巴也夫 1

邱家大血案侦破记……范宗湘 120

三区革命与回族骑兵团
……曼苏尔·罗米尤夫 209

回忆三区革命时期的税务
……穆罕默德·艾山 226

和平条款的签订和被撕毁
……买木提江·阿斯木 239

没有实现的计划
……穆罕默德·吐尔逊 253

喀什噶尔一英吉沙之战之简况
……海威尔·铁木尔 269

战场回忆录
……艾合买提·托合提 276

阿克苏发生的几个事件
……恰瓦尔·玉素甫 288

我所知道的二三事
……毛拉洪·库尔班 300

忆海比甫·阿比孜
……阿克木·加帕尔 309

老知识分子——艾斯海提·伊斯哈科夫
……谢曰甫·胡西塔尔 315

我们的老师古兰旦木阿娜
……热孜婉古丽·阿不来提 320

پېشقەدەم ئىنژېنېر — ئەلى جالالىدىن .....
..... مەھەممەتقۇربان ئەزىز يارى 330
چاقىلىق ماتارىپىنىك 50 يىلى ..... ئابدۇۋۇھلى روزى 336
گۇك - غوجىلارنىك تارىخى ..... موللانىيازخان ھاجىم 356
كارىز توغرىسىدا بىلدىغانلىرىم .....ئەنۋەر ئەزىزى 360
شىنجاڭ خەلقىنىك ياپون باشقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇ-
رۇشقا قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىلىرى ۋە يارەملىرى.....
..... ئابلىز مۇھەممەت سايرامى 370

老工程师——艾力·加拉力丁
……买买提库尔班·艾则孜·牙日 330
嫫羌教育50年
……阿不都外里·肉孜 336
王公与和卓史
……毛拉尼牙孜汗·阿吉 356
我所知道的有关坎儿井的历史
……艾尼瓦尔·艾则孜 360
新疆人民在抗日战争时期所作的伟大贡献
……阿不力孜·穆罕默德·沙依拉米 370

ئوسمان زادى قانداق ئادەم

پانتقان سۈگۈربايوۋ

كىرىش سۆز

مەن بۇنىڭدىن بىر يىل ئىلگىرى «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى بولغان ئالتاي ئىنقىلابى توغرىسىدا» ناملىق بىر ماقالە يازغانىدىم. ئۇ «شىنجاڭ تارىخىي ماتېرىياللىرى» نىڭ ئۈيغۇرچە 25 - سانىغا بېسىلىپ چىقتى، كىتابخانىلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى، شۇ ماقالىنىڭ ئاخىرىدا بېرىلگەن ئەسكەرتىشتە، ئوسمانىڭ 1945 - يىلى 9 - ئايدىن كېيىنكى ھەرىكەتلىرى توغرىسىدا ئايرىم ماقالە يازماقچى ئىكەنلىكىمنى ئېيتقانىدىم. ھازىر شۇ ۋەدەمگە ئاساسەن «ئوسمان زادى قانداق ئادەم» دېگەن تېمىدىكى بۇ ماقالىنى يازدىم.

ماقالە بەش قىسىمغا بۆلۈندى. ئۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىق نۇقتا 4 - قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئىككىنچى، ئۈچىنچى قىسىملىرىدا 1940 - يىلدىن 1945 - يىلغىچە بولغان مەزگىللەردىكى ئوسمان توغرىسىدا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتۈمەن. بۇ ئىككى قىسىمدا بايان قىلىنغان ۋەقەلىكلەر يۇقىرىدا ئېيتىلغان «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى بولغان ئالتاي ئىنقىلابى» دېگەن تېمىدىكى ماقالىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. يەنە ئۇنىڭ بۇنداق بولۇشىدا بىر قانچە تەرەپلەر كۆزدە تۇتۇلدى. بىرى: ئۇرۇغ ئونلىغان كىتابخانىلار «ئالتاي ئىنقىلابى» توغرىسىدا يېزىلغان بۇرۇنقى ماقالىنى ئوقۇغان بولسىمۇ، ئۇلار بۇ ماقالىنى ئوقۇغان

چاغدا، ئالدىنقى ماقالىنىڭ ئوسمانغا مۇناسىۋەتلىك جايلىرىنى ئېسىگە كەلتۈرۈپ، ئۇلارنى ھازىرقى بۇ ماقالەمگە ئۇلاپ، ئۇنىڭ ئىش - ئىزلىرىدىن بىر گەۋدە سۈپىتىدە پايدىلىنىپ، ئوسمان توغرىسىدا بىر قەدەر ئېنىق، توغرا چۈشەنچىگە ئىگە بولار دەپ گەندىن ئىبارەت. «ئالتاي ئىنقىلابى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىدە پەقەت ئوسمانىنىڭ قاراڭغۇ تەرىپىلا كۆرسىتىلگەن، يورۇق تەرىپى تىلغا ئېلىنمىغان، قىسقىسى تارىخقا، تارىخىي پاكىتقا ھۆرمەت قىلىنمىغان دەپ ئويلىشى ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس. ئۇچىنچى تەرەپتىن، ئالدىنقى ماقالىنى پەقەت كۆرمىگەن، ئۇنىڭ ئوستىگە ئوسمانىنىڭ ئۆتمۈشى توغرىسىدا خەۋەرسىز ياكى بۇ ھەقتە يۈزەكى چۈشەنچىسى بار بەزىلەر: ئوسمان ئەسلىدە قانداق ئۇتتۇرىغا چىقىپ قالغان ئادەم، دەپ ئويلىشىمۇ مۇمكىن. شۇڭا بۇ قېتىم «ئوسمان زادى قانداق ئادەم» دېگەن تېمىدا مەخسۇس توختىلىپ، ئۇنىڭ ھايات ۋەقەلىكىنى ئۇتتۇرىغا قويۇشقا توغرا كەلگەنلىكتىن، ئازراق تەكرارلىنىش بولسىمۇ، ئالدىنقى ماقالىدە بايان قىلىنغان ئوسمانغا مۇناسىۋەتلىك ۋەقەلەرنى مۇمكىنقەدەر سىستېمىلاشتۇرۇپ يەنە بىر قېتىم ئىزاھلاپ ئۆتۈشنى توغرا كۆردۇم.

يەنە بىر ئەھۋال، ئوسمان ــ كۆزقاريشى مۇرەككەپ، سىرلىق ئادەم بولغاچقا، ئۇنىڭ بىر مەزگىل بىر قانچە مەسىلىلەردە ئۆز ئىپادىسىنى كۆرسەتكەن شەكىلەن قىياپىتى بىلەن ئىچكى دۇنياسىنى پەرقلەندۈرۈپ تونۇش ئۇچۇن، ئۇنىڭ ئەمەلىي ھەرىكىتىنىڭ قانداق نەتىجە بەرگەنلىكىگە قاراش كېرەك، شۇ چاغدىلا ئۇنى توغرا چۈشىنىشكە بولىدۇ. مۇشۇ نۇقتا بويىچە، بۇ ماقالىدە، ئەڭ مۇھىمى ئۆزۈم بىۋاستە كۆرگەن، ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىغان پاكىتلارنى ئۇتتۇرىغا قويۇشنى ئاساس قىلدىم. ئوسمانىنىڭ ھەر بىر تارىخىي مەزگىللەردە ئويىنىغان رولى توغرىسىدا بىلگەنلىرىمنى قىسقىچە ئىزھار قىلىپ ئۆتتىم.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، ئوسمانىنىڭ 1946 - يىلدىن كېيىن ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن بولغان ھەر تەرەپلىمىلىك مۇناسىۋىتىدە، ئوبيېكتىپ پاكىتلار تۇپەيلىدىن تا ھازىرغىچە بىلەلمىگەن تەرەپلىرىمۇ بولۇشى مۇمكىن. شۇڭلاشقا بۇنى بىلىدىغان يولداشلارنىڭ تولۇقلاپ قويۇشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن. شۇنىڭدەك يەنە بۇ ماقالىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان پاكىتلار بىلەن شۇ پاكىتلار ئاساسىدا بايان قىلىنغان كۆز قاراشلار ھەققىدە ئوخشىمىغان پىكىر، ئوخشىمىغان كۆز قاراشتا بولغۇچىلار بولسا، ئۇلارنىڭمۇ تارىخىي ماتېرىياللارنى يېزىش پرىنسىپ بويىچە، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش ئاساسىدا ئۆزلىرىنىڭ پاكىتلىرى بىلەن كۆز قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن.

بىرىنچى قىسىم ئوسمان ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسى

ئوسمان ئىسلام ئوغلى، مىللىتى قازاق بولۇپ كېرەيىنىڭ مۇلقى قەبىلىسى، ئايتۇغان بوغۇمىدىن. ئۇ، 1889 - يىلى ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ كۆكتوقاي ناھىيىسى ئۇندىرقارا كەنتىدە تۆۋەن ئوتتۇرا چارۋىچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، 1940 - يىلىغىچە كۆكتوقايدا ئائىلە چارۋىچىلىقى بىلەن شۇغۇللانغان. 1940 - يىلى فېۋرالدىكى ۋە 1941 - يىلى ئىيوندىكى ئالتاي خەلقىنىڭ شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىگە قارشى ئېلىپ بارغان ئىككى قېتىملىق قوزغىلىڭىغا قاتناشقان. 1941 - يىلى 10 - ئايدىن 1943 - يىلى 7 - ئايغىچە ئىككىنچى قېتىملىق قوزغىلاڭنىڭ قالدۇق كۈچلىرىنىڭ باشلامچىسى، 1943 - يىلى 7 - ئايدىن 1945 - يىلى 9 - ئايغىچە ئالتاي پارتىزانلىق ھەرىكىتىنىڭ باشلىقى، «ئالتاي خەلق ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى»نىڭ باشلىقى، 1945 - يىلى 10 - ئايدىن 1947 - يىلى 2 - ئايغىچە «ئۇچ ۋىلايەت» ئالتاي

ژالیي مەھكىمىسىنىڭ ژالىيسى، 1946 - يىلى 7 - ئايدىن ياشلاپ (ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى گومىنداڭ تەرەپ بىلەن بېيجىڭگە كەلگەندىن كېيىن) ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمىتىنىڭ ئەزاسى بولغان. 1948 - يىلى 2 - ئايدىن 1949 - يىلى ئۆلكە ئازاد بولغانغا قەدەر گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى يۆلەپ تۇرغۇزغان قورچاق ئالتاي ژالىي مەھكىمىسىنىڭ ياشلىقى بولغان (بۇ قورچاق ژالىي مەھكىمە گۇچىڭدا ئىدى). 1951 - يىلى مايدا باندىت، ئەق ئەكسىلئىنقىلابچى دەپ بېكىتىلىپ ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن (جەمئىتى 1952 - يىلى 11 - ئايدا كۆك توغايدىكى ماكانىغا ئاپىرىپ قويۇلدى).

ئوسمان ئات ئېگەك، ئوزۇن تۇمشۇق، قىزىل ئۆگلۈك، يوغان كۆز، قويۇق چاچلىق، بومبا ساقال، كۆچلۈك، بەستىلىك ئادەم ئىدى. ئۇ ئاز سۆزلۈك، ئىچكى سىرىنى ئاسانلىقچە ئاشكارىلىمايدىغان، سالماق، شۇنىڭدەك ھوشيار، ئېھتىياتچان، ساۋاتسىز — ئىلىنى چوماق دەيدىغان ئادەم ئىدى.

ئۇ تىشتا ئوندىبرقارا دېگەن جايدا قىشلاپ، يازدا ئالاغىر، ئارىشاك، ئاقبۇلاق، قوجىرتى قاتارلىق جايلاردا تۇراتتى. ئۇنىڭ بوۋىسى بىر قەدەر ھاللىق چارۋىچىلىقنى كەسىپ قىلغان، دىنىي بىلىمدىن ئاز - تولا خەۋىرى بار موللىلاردىن بولۇپ، دادىسى ئىسلامنىڭ دەۋرىگە كەلگەندە ئاستا - ئاستا كەمبەغەللەشكەن. ئوسمان ئۆزى ئائىلە ياشلىقى بولغاندىن تارتىپ كەمبەغەللىكنى تەتۈرمۇش ئۆتكۈزگەن. ئىنقىراق قىلىپ ئېيتقاندا ئۇ 1941 - يىلىدىن ئىلگىرى كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ كۆكلەم ئوتلاقلىقى كورتى دېگەن يەردىكى «ئىككى قىزىلتاش» بۇلىقى بويىغا ئارپا، تېرىق تېرىپ شۇنىڭ بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈپ كەلگەن. بەزەن چاغدا يىپ - يىڭنە، تۇگمە، تاغاق قاتارلىق ئەرزىمەس مالالارنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ سودا - سېتىقمۇ قىلغان. 1941 - يىلىدىن 1944 - يىلىغىچە بولغان ھاياتى شېك شىسەيگە قارىشى ئېلىشىش

جەريانىدا سەرسانلىقتا، بىر تۇق، بىر ئاچ يۈرۈپ، «قوناڭغۇسىنى سايى، ئۇچۇشىنى شامال بىلگەن» دېگەندەك دالا تۇرمۇشىدا ئۆتكەن. پەقەت 1943 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بايان ئىسىملىك بىر تۇل ئايال بىلەن نىكاھلىنىپ، ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرگەندىن كېيىنلا بايلىقى تۇرمۇشقا ئېرىشكەن.

ئوسمان ئاكا - ئۇكا ئىككى ئوغۇل ئىدى. ئىنىسى دەللىقان ئىسلام 1942 - يىلى كۆكتوقاي ناھىيىسىدىكى شېك شىلەي دائىرىلىرى تەرىپىدىن زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ۋاپات بولدى.

ئوسمان ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئۇچ خوتۇن ئالغان. بىرىنچى خوتۇنى نۇرمىزا دېگەن ئايال بولۇپ، ئۇنىڭدىن شىرىدىمان، شىريازدان، نەغمەتۇللا، نەبى، بايدۇللا، كارىي ئىسىملىك ئالتە ئوغۇل، كابىرا، يانسىيا ئىسىملىك ئىككى قىز تۇغۇلغان. بىرىنچى خوتۇنى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئىككىنچى خوتۇنى مامەيدىن قاپىيا، ساپىيا، زامبىيا ئىسىملىك ئۈچ قىز كۆرگەن. كېيىن تۇل ئالغان خوتۇنىدىن ئاناق ئىسىملىك بىر ئوغۇل كۆرگەن. مۇشۇ بالىلاردىن شىريازدان 1940 - يىلدىكى بىرىنچى قېتىملىق قوزغىلاڭدىكى قايمۇنى ئورۇشىدا قۇربان بولغان. ئىككىنچى خوتۇنى بىلەن ئۈچ ئوغۇل، بەش قىز جەمئىي توققۇز جان ئادەم 1942 - يىلى 2 - ئايدا بورىنجاي باشچىلىقىدىكى شېك ئەسكەرلىرى بىلەن بولغان بىر قېتىملىق جەڭدە ئەسىرگە چۈشۈپ، دەسلەپتە سارسۇمبە (ھازىرقى ئالتاي شەھىرى) دە، كېيىن كۆكتوقاي بازىرىدا رىجىم ئاستىدا تۇرغان. 1944 - يىلى 5 - ئايدا پارتىزانلارنىڭ بىر قېتىملىق كۈچلۈك زەربىسىگە ئۇچراپ، تولىمۇ ئۆچلەشكەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى كۆكتوقاي بازىرىدىكى قىرغىنىدىن ئازغۇق يەرلىك بىگۇناھ پۇقرالار بىلەن تۇتقۇنلارنى قىرغاندا، ئوسماننىڭ 18 ياشلىق قىزى كابىرا بىلەن 14 ياشلىق ئوغلى بايدۇللانى ئانىسى مامەيگە قارىتىپ تۇرۇپ چاناپ ئۆلتۈرگەن. 11 ياشلىق ئوغلى كارىينى 20 نەچچە

مېتر چوڭقۇرلۇقتىكى قۇدۇققا تاشلاپ ئۆلتۈرگەن. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ھوشىنى يوقاتقان مامەي ئۆزىنى ژۇلقىنىپ ئېقىۋاتقان دەريانىڭ ئاتىدۇ. بىرنەچچە يۈز مېتر يەرگە ئېقىپ بېرىپ ئايلانمىدا تۇرۇپ قالغاندا پارتىزانلار قۇتۇلدۇرۇۋالدۇ. بىراق نېمە ئۈچۈندۇر ئوسمان بۇرۇندىن تارتىپ بۇ خوتۇنىنى ئانچە ياخشى كۆرمىگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە تېخى يېقىندىلا ھەم دۆلەتلىك، ھەم سۆلەتلىك تۇل خوتۇن بىلەن نىكاھلىنىۋالغانلىقىتىن مامەيگە خوتۇنى قاتاردا ئەمەس، مالىيە قاتاردا مۇئامىلە قىلاتتى. مۇشۇنداق تەڭسىزلىككە كۆنەلمىگەن مامەي 1948 - يىلى يازدا ئوسمان بىلەن ئاجرىشىپ كېتىدۇ. پانسىيا ئىسىملىك قىزى 1942 - يىلى شېڭ شىسەينىڭ كۆكتوقايدىكى ھۆكۈمەت ئورنى تەرىپىدىن ئوسمانغا خىزمەت ئىشلەش ئۈچۈن ئەۋەتىلىپ، شۇ يېتى دادىسىنىڭ قېشىدا تۇرۇپ قېلىپ ھايات قالدۇ. ئۇ غۇللىرىدىن شىرىدان، نېغمەتۇللا، نەبىلەر 1941 - يىلىدىن تارتىپ ئوسمانىنىڭ يېنىدا بىللە بولۇپ، 1951 - يىلىنىڭ بېشىدا ئوسمان گەنسۇنىڭ خەيزى دېگەن يېرىدە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى تەرىپىدىن قولغا چۈشكەندىن كېيىن، شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ، بۇرۇنقى ھەمراھلىرىنى توپلاپ، ئالتاي - بوغدا ئارىلىقىدا باتىدىتلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. 1952 - يىلى 9 - ئايدا پارتىيىمىزنىڭ سىياسىي خىزمەت ئىشلىشى نەتىجىسىدە قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولۇپ، 1969 - يىلى تۇرمىدە ۋاپات بولدۇ. نېغمەتۇللار 1972 - يىلى ئاغرىق سەۋەبى بىلەن ۋاپات بولدۇ. نەبى كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ كورتى يېزىسىنىڭ ئېرتىش قىشلىقىدا، ئاماقى كورتى يېزىسىنىڭ كورتى قىشلىقىدا ھېلىمۇ ھايات بولۇپ، ئەل قاتارى تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتىدۇ.

ئىككىنچى قىسىم 1940 - يىلىدىن 1943 - يىلى 7 - ئايغىچە بولغان مەزگىلدىكى ئوسمان

ئوسمان 1940 - يىلى 2 - فېۋرالدىكى ئېسىمخان، ئاقبېتكە، ئېرىسقان، سۇلايمان تۇسسېپ رەھبەرلىك قىلغان ئالتاي خەلقىنىڭ شېڭ شىسەينىڭ سىياسىي جەھەتتىكى فاشىستىك زۇلۇمىغا، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى چېكىدىن ئاشقان ئېكسپلاتاتسىيىسىگە قارشى ئېلىپ بارغان قوزغىلىڭىغا باشتىن - ئاخىر قاتناشقان ۋە ئۆز ھەسسىسىنى قوشقان. مەسىلەن: 1940 - يىلى 7 - ئاينىڭ بېشىدا 40 نەپەردەك ئادەمنى باشلاپ ئۆر ئالتايدىكى جاپسار يايلاقى ئارقىلىق قۇۋۇ ئېرتىشكە كېلىپ، دەريادىن سال ئارقىلىق ئۆتۈپ، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ كۆكتوقاي ناھىيىسىگە قاراشلىق كۆرتى دېگەن جايىدىكى بىر پوچتا پونكىتىغا ھۇجۇم قىلىپ، پونكىتتىكى ئون نەچچە ئەسكەرنى تامامەن يوقىتىپ، پونكىتنى ئىگىلەيدۇ. دەل مۇشۇ پەيتتە سارسۇمبە تەرەپتىن كۆكتوقاي بازىرىغا كېلىۋاتقان ئىككى نەپەر پوچتالیون بۇلارنىڭ ئۈستىگە كېلىپ قالدۇ. ئوسمان ئۇلارنى سوراق قىلغاندا، ئۇلار ئارقا تەرەپتىن بىر ئىزۇوت ئەسكەرنىڭ مۇھاپىزەت قىلىشىدا، شېڭ ھۆكۈمىتىنىڭ 200 تۆگىگە ئارتقان ھەربىي تەمىناتى (بۇنىڭ ئىچىدە ئون تۆگىگە ئارتقىنى ئوق - دورا) كېلىۋاتقانلىقىنى ئېيتىدۇ. ئوسمان ئادەملىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئەپلىك جايىدىن پول توسۇپ، ئۇشتۇمتوت ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، بىر ئىزۇوت ئەسكەرنى يوقىتىپ 200 تۆگىگە ئارتىلغان ھەممە يۈك - تاقلارنى ۋە قورال - ياراقلارنى غەنىمەت ئالىدۇ.

ئوسمانىنىڭ بۇ غەلىبىسى خەلق ئىچىگە تارقىلىپ، ماختاشقا، مەدھىيىلەشكە سازاۋەر بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئوسمان ئاشۇ

قېتىمقى قوزغىلاڭنىڭ ئاخىرقى غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى
ھەل قىلغۇچ ئامىللاردىن بولغان تارشاتى، ئارشالى، ئاشلى،
ئىشقتى قاتارلىق جايلاردىكى ئۇرۇشلاردا باشقا سەپداشلىرى
بىلەن يېقىندىن ماسلىشىپ جەڭ قىلىپ، كۆرۈنەرلىك غەلىبىلەر-
نى قازىنىدۇ. شېڭ ھۆكۈمىتى 1940 - يىلى فېۋرالدىكى ئالتاي
خەلقىنىڭ بىرىنچى قېتىملىق قوزغىلىڭىدا ئاغزى - بۇرنى قانغا
بويىلىپ زور مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقتىن، شۇ يىلى 10 - ئاي-
دا قوزغىلاڭچىلار بىلەن ئالتە ماددىلىق كېلىشىم تۈزۈشكە مەج-
بۇر بولغانىدى. لېكىن كۆپ ئۆتمەيلا شېڭ ھۆكۈمىتى ۋەدىسى-
گە ۋاپاسىزلىق قىلىپ، خەلقنىڭ بېشىغا يېڭىباشتىن زۇلۇم ئو-
چىقىنى ئورناتماقچى بولىدۇ. ئۇنىڭغا قارشى خالىل بىلەن را-
خان ئاتا - بالا ئىككىسى باشلىغان ئىككىنچى قېتىملىق قوز-
غىلاڭ كۆتۈرۈلگەندە، ئوسمان بۇ قوزغىلاڭنىمۇ ئاكتىپ قاتنى-
شىپ بەلگىلىك تۆھپە قوشىدۇ. لېكىن بۇ قېتىم قوزغىلاڭچىلار
سان ۋە قورال - ياراق تەرەپتىن ئۆزلىرى بىلەن ئاساسەن -
زىمىن پەرق قىلىدىغان شېڭ ئارمىيىسىنىڭ قانلىق باسقۇرۇشى
ئارقىسىدا مەغلۇپ بولىدۇ. قوزغىلاڭچىلارنىڭ خالىل قاتارلىق
باشلىقلىرى قېچىپ كېتىدۇ. خەلق جانلىقانىنىڭ ساختا ۋەدىسىگە
ئالدىنىپ قوراللىرىنى تاشلايدۇ. ئوسمان 20 نەچچە ئائىلىنى
باشلاپ جۇڭغار قۇملۇقى ئىچىگە كىرىپ كېتىدۇ.

ئوسمان جۇڭغار قۇملۇقى ئىچىگە كىرگەندىن باشلاپ نۇر-
غۇن جاپا - مۇشەققەتلىك جەريانلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، تاغ
ئارىلاپ داۋان ئېشىپ، سەرگەردان يۈرۈپ، قىشنىڭ قەھرىتان
سوغۇقىدا قارنى كۆرپە، مۈزنى ياستۇق قىلىپ، يازنىڭ ھاۋاسى-
لىك چېغىدا يامغۇرنى يېپىنچا قىلىپ، تومۇزنىڭ جاپالىرىنى ئۆز-
تىدىغان چىدىغۇسىز ئىنسانغا بەرداشلىق بېرىپ، مۇشەققەتلىك
باسقۇچنى بېسىپ ئۆتىدۇ.

بىرىنچى قېتىملىق قوزغىلاڭغا ۋارىسلىق قىلىپ تەشكىللىنىش

ئوسمان 20 نەچچە ئائىلىنى باشلاپ جۇڭغار قۇملۇقى-
غا كىرىپ كېتىپ ئۆتمەي كۆكتوقاي ناھىيىسىدىن سۇلاي-
مان بېكتۇر، كادىرباي جۇيجاڭ قاتارلىقلار يىگىرمىدەك ئائىلىنى
باشلاپ كېلىپ ئوسمانغا قوشۇلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئەللىككە
يېقىن ئائىلە، ئىككى يۈزگە يېقىن ئاھالە جۇڭغارنىڭ گوبى
قۇمى ئىچىدىكى «قاراغاندىشىبە» دېگەن يەرگە بىرىپ يوشۇرۇ-
نىدۇ. 12 - ئايىنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە ئۇزۇق - تۈلۈكتىن
قىسىلغاچقا، ئۇرۇمچى تەرەپتىن ئالتايغا 20 نەچچە تۆگىگە
گۈرۈچ ئارتىپ كېلىۋاتقان كىراكەشلەرنى توسۇپ، تۆگە بىلەن
گۈرۈچلىرىنى ئېلىپ قېلىپ، ئادەملىرىنى قويۇپ بېرىدۇ. نەتىجە-
دە ئوسمان ئۆزلىرىنىڭ كۈزدە تەسلىم بولماي قېچىپ كەتكەن-
لىكىلىرىنى، ھازىر نەدە تۇرۇۋاتقانلىقلىرىنى دۈشمەنگە ئاشكارىلاپ
قويىدۇ. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان شېڭ ھۆكۈمىتى 1942 -
يىلى 2 - ئايىنىڭ باشلىرىدا ئەل باشلىقلىرىدىن ۋاتقان، بې-
ماغاۋىيا زالىڭ ۋە مەمىلە زەڭگى قاتارلىقلارنى ئەلچى قىلىپ
ئەۋەتىپ، ئوسمانىنى «ئەل بولۇپ قايتىپ بارساڭ ھۆكۈمەت
تەگمەيدۇ» دېگەن گەپلەر بىلەن ئالداپ تەسلىم قىلدۇرماقچى
بولىدۇ. ئوسمان بۇ ئەلچىلەرگە: «باشقىنى دېمەيلى، تېخى تۈ-
نۈگۈنلا بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭنىڭ رەھبەرلىرىدىن خالىلنى ۋە
قوزغىلاڭنى يوشۇرۇن پىلانلىغۇچى دېگەن بوھتان بىلەن بۇقات
ۋالىنى ئۇرۇمچىگە بېرىپ دوبەن بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ قايتىدۇ،
دەپ ئالداپ ئايرىپ، تۇرمىگە تاشلىغان ھۆكۈمەتكىلارنىڭ بىزگە
تەگمەيدىغىنىغا كىم ئىشىنىدۇ» دەپ ئۆزلىرىنىڭ ئەل بولماي-
دىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئېغىز ئاچۇرماي قوغلىۋېتىدۇ.

شېڭ ھۆكۈمىتى «بۇ بالايى - ئاپەتلەر»نىڭ قار كېتىپ،

ياز كەلگەندىن كېيىن ئالتاي تاغلىرى ئىچىگە كىرىۋېلىپ، ئا-
ۋارىچىلىق كەلتۈرۈشىدىن قورقۇپ، ئۇلارنى قوۋىدىن چىقىشتىن
ئىلگىرى قورال كۈچى بىلەن ئۇجۇقتۇرۇۋەتمەكچى بولىدۇ. 3 -
ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بوربىجاپنى (موڭغۇل) باشلىق قىلىپ 200
ئەسكەر بىلەن ئەۋەتىدۇ. ئىككى تەرەپ ئۇشبۇلاق ئەتە-
راپىدا ئۇچرىشىپ بىر ئاز ئېلىشقاندىن كېيىن ئوسمان ئۇرۇش
شارائىتىنىڭ ئۆزىگە پايدىسىز بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ ئون
نەچچە ئادىمى بىلەن قېچىپ كېتىدۇ. بوربىجاپ قالغان قوزغە-
لاڭچىلارنى، جۈملىدىن ئوسمان، سۇلايمان ۋە قاباسلارنىڭ خو-
تۇن - بالىلىرىنى سارسۇمبە شەھىرىگە ھەيدەپ ئەكىلىپ نازا-
رەت ئاستىغا ئالىدۇ. ھۆكۈمەت بوربىجاپنىڭ كۆرسەتكەن خىز-
مىتى ئۈچۈن ئونى سارسۇمبە ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىنى ھاكىمى
قىلىپ تەينىلەيدۇ.

1942 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا، ئالدىنقى ئىككى قېتىملىق
قوزغىلاڭنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى باتۇرلىرىنىڭ بىرى كادىرباي
جۈيجاڭنى ئاۋۋال بىر مەزگىل ئۆيىگە يوشۇرۇپ، كېيىن ئۇنى
ئوسمان تەرەپكە يولغا سېلىپ قويغان كېلەس ئۆزىنىڭ قولغا
ئېلىنماقچى بولغانلىقىنى بىلىپ قېلىپ، ئون نەچچە كىشىنى ئە-
گەشتۇرۇپ، قازاقتوم دېگەن يەردە تۇرۇۋاتقان ئوسماننى تاپىدۇ.
1943 - يىلىنىڭ بېشىدا ئوسمان، كېلەسلەر 40 نەچچە ئادەم
بولۇپ، بەيشىك تېغىغا يېقىن قارامايىل دېگەن يەرگە بارىدۇ.
مۇشۇ ۋاقىتلاردا بېشىغا كۈن چۈشۈپ خەۋپ ئاستىدا قالغان
ماسەي، سىيىت قاتارلىق 20 نەچچە كىشىمۇ ئوسمانغا قوشۇ-
لىدۇ ۋە ھەممىسى 4 - ئاينىڭ ئاخىرىسىدا ئالتاي تېغى ئىچە-
گە كىرىپ كېتىدۇ.

5 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئوسمان ئۆزىنىڭ بىر تۇغقان
ئىنىسى دەلىلقاننى «ئەگەر ھۆكۈمەت سارسۇمبىدىكى نەزەر-
بەندتە تۇرۇۋاتقان خوتۇن - بالىلىرىمنى ئەكىلىپ بېرىشكە

ۋەدە بەرسە، قورال تاپشۇرۇپ بېقىنىمەن» — دېگەن سۆزلەر
بىلەن كۆكتوقايغا ئەۋەتىدۇ. كۆكتوقايدىكى شېڭ ھۆكۈمىتى
ئوسمانغا دەرھال ئادەم ئەۋەتىپ: «ئىنىڭنىڭ قىزىتمىسى ئۆرلەپ،
ئاغرىپ قالغاچقا قايتالمىدى. خوتۇن - بالىلىرىڭنى 6 - ئاينىڭ
× كۈنى مۇئاۋىن ھاكىم قاجىنابى، ماغاۋيا زالىڭلار ئاپىرىپ
قولۇڭغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. ئىشقىنتىدا كۆتۈۋال» دەپ خەۋەر
قىلىدۇ. بۇ ئىشتا ئۇلار ئۆزئارا ئۇنداق - مۇنداق دەپ ۋەدە
قىلىشسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئۆز كۆڭۈللىرىگە
پۈككەن يوشۇرۇن مەقسەتلىرى بار ئىدى. ئوسمان بولسا «مۇ-
شۇنداق قىلساڭ ئەل بولنىمەن» دەپ بالىلىرىنى قولغا كەلتۈرۈ-
ۋالماقچى. ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ مەقسىتى بولسا ئوسماننىڭ خو-
تۇن - بالىلىرىنى ۋاستە قىلىپ، ئوسمانلارنى ئالداپ تورنىڭ
ئىچىگە كىرگۈزۈپ ئەدىبىنى بەرمەكچى. كېلىشكەن كۈنى ئۇلار
ئوسمان قاتارلىق تۆت ئائىلىنىڭ خوتۇن - بالىلىرىنى ئېلىپ،
ئۇچ يۈزدەك ئەسكەرنىڭ قوغدىشى بىلەن ۋەدە قىلغان جايغا
بارىدۇ. ئوسمانلار يېراقتىن ئۇلارنىڭ نۇرغۇنلىغان ئەسكەرلەر
بىلەن كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ، قايىرىت-
نىڭ بېشىدىكى تاغقا چىقىپ كېتىدۇ.

6 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى شېڭ ھۆكۈمىتى ئوسمانغا
سالىق تەيىجى، ئەدىلقان بەي قاتارلىق كىشىلەرنى ئەۋەتىپ،
قورال تاپشۇرۇپ ئەل بولۇشقا نەسىھەت قىلىدۇ. بۇنىڭغا ئوسمان
باشلىق زور كۆپچىلىك كىشىلەر كۆنمەي، ئاخىرقى تىنىقى
قالغۇچە ئېلىشىدىغانلىقلىرىنى ئېيتىدۇ. ئەمما قاباس تىركەش،
ئابدۇراخمان بەي، كادىرباي جۈيجاڭ قاتارلىق ئالتە كىشى تەلەي
سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ قايتىپ كېلىدۇ. ئاخىرىدىن ئىككى ئاي
ئۆتە - ئۆتمەستىن كادىرباي يەنە قولغا ئېلىنىدۇ. بىرنەچچە
ئايدىن بۇيان كۆكتوقاي بازىرىدا نەزەربەندتە تۇرۇۋاتقان
ئوسماننىڭ ئىنىسى دەلىلقانمۇ تۇرمىگە تاشلىنىدۇ (كېيىن ھەر

ئىككىسى تۇرمىدە ئۆلدى)، بۇنى كۆزگەن قاباس تىركەش، ئابدۇراخمانلارلا ئەمەس، ھەتتا ئۆتكەن يىلدىكى كۆتۈرۈلۈشكە قاتنىشىپ كېيىن ئەل بولغان باشقىلاردىمۇ قورقۇنچ پەيدا بولۇپ، جەمئىي 40 نەچچە كىشى قېچىپ چىقىپ ئوسمانغا كېلىپ قوشۇلدۇ. 10 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا كۆكتوقاي ساقچى ئىدارىسى ئۇرۇمچىدىكى تۇرمىدە ياتقان خالىل، زەينەللەرنى يوقلاپ كەلگەندە نەزەربەند قىلىنغان يېرىدىن قېچىپ كەلگەن قانىي تىمشى، جەمشىت كاكاشالارنى قولغا ئېلىش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتىدۇ. بۇنى كۆرگەن خالىلنىڭ ئىككىنچى ئوغلى سايىپ پۇتۇن ئەل - ئاغىنىلىرى بىلەن ھەربىكەتكە كېلىپ، ئادەم تۇتۇشقا چىققان 20 نەچچە ئەسكەردىن ئۈچ - تۆتنى ئۆلتۈرۈپ، بەزىلىرىنى باغلاپ قويۇپ، ئۆز كىشىلىرىنى بوشتىپ ژېلىپ، غەنىمەت ئالغان مىلتىقلار بىلەن قوراللىنىپ، جەمئىي 30 نەچچە كىشى ئوسمانغا بېرىپ قوشۇلدۇ.

1943 - يىلى 6 - ئايدا چىڭگىل ناھىيىسىدىن سۇلۇيماي، تىسكەمباي، توقتاۋبايلار يىگىرمىدەك ئادەم بىلەن قېچىپ چىقىپ ئوسمانغا قوشۇلدۇ. قىسقىسى، 1940 -، 1941 - يىلدىكى ئىككى قېتىملىق قوزغىلاڭغا قاتنىشىپ، كېيىن ئىلاجسىز قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولغان ياكى باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن قولغا ئېلىنىش خەۋپى بولغانلار بىردىن، ئىككىدىن قېچىپ چىقىپ، ئوسمانغا قوشۇلغۇچىلارنىڭ سانى كۆپەيىپ بارىدۇ.

قانلىق ئېلىشىشلاردىن كېيىنكى قورال ئولجىسى

1942 - يىلى 2 - ئايدا شېڭ ھۆكۈمىتى بوربىجاپ باش چىلىقىدا 200 كىشىلىك قوشۇن ئەۋەتىپ ئوسمان بىلەن بىرنەچچە قېتىم ئېلىشقاندىن كېيىن يەنە نۇرغۇن قېتىم ئەسكەر چىقىرىپ ھۇجۇم قىلىدۇ، ھەتتا كەينىنى - كەينىدىن ئىز بېسىپ

قوغلاپ، تىنىماي ئۇرۇش قىلغان ۋاقىتلىرىمۇ بولىدۇ. بەزىدە ئوسمانلار ئۆزلىرى ئىزدەپ بېرىپ قىلغان ئۇرۇشلارمۇ بولۇپ تۇرىدۇ، بۇ ئۇرۇشلاردىن دائىرىسى بىر قەدەر كەڭرەك بولغانلىرى قاراماپلى، جىيەك، قولانقۇدۇق، بالىقبرتىش، كورتى، قوجىرتى قاتارلىق جايلاردىكى ئۇرۇشلاردۇر. بۇ ئۇرۇشلاردا ئوسمان ھەم قوماندان ھەم جەڭچى بولىدۇ. ئۇ ئېيىنى تېپىپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈش، گاھىدا قېچىپ يۇرۇپ ئۇرۇشۇش تاكتىكىلىرىنى قوللىنىپ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شېڭ ئارمىيىسىنىڭ پىرىۋىزىگىرمىدەك ئادىمىنى يوقىتىپ، سەكسەنچە مىلتىقنى غەنىمەت ئالىدۇ.

ئۈچىنچى قىسىم 1943 - يىلى 7 - ئايدىن 1945 - يىلى 9 - ئايغىچە بولغان مەزگىلدىكى ئوسمان

دەسلەپكى ئويغىنىش

1943 - يىلىنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە ئوسمانىنىڭ سان جەھەتتىن تېز سۈرئەتتە كۆپىيىشى ئوبيېكتىپ جەھەتتىن ئۇنىڭ كېيىنكى مەزگىللەردە ئۆز دۈشمەنلىرىگە تېخىمۇ ئەجەللىك زەربە بېرىشى ئۈچۈن ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى پايدىلىق شارائىت يارىتىلىدۇ. لېكىن سۇبيېكتىپ جەھەتتىن ئالغاندا، ئادەم سانىنىڭ قىسقىلا ۋاقىتتا مۇنچىلىك چاپسان كۆپىيىپ كېتىشى قولىدا مۇقىم جۇغلانمىسى يوق ئوسمان ئۈچۈن ئېيتقاندا، بۇنچە كۆپ ئادەمنى ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەك، ئات - ئۇلاغ، قورال - ياراق قاتارلىقلار بىلەن ئادەتتىكى ئۇسۇل - چارە ئارقىلىق ھەل قىلىپ كېتەلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار «بىشى قايغان تامغا ئۇسەر» دېگەندەك، تەرەپ - تەرەپكە شاپاشلاپ يول توسۇپ بۇلاش، ئوغرىلىق قىلىش،

ئېلىپ قېچىشقا ئوخشاش ئۇسۇللار بىلەن بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ مەنپەئىتىگە زىيان يەتكۈزىدىغان ھەرىكەتلەر بىلەن، ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا باندىتلىققا باتىدىغان قىلمىشلار بىلەن شۇغۇل لاندى. بۇ جەريانداا ئۇلارنىڭ بۇنداق قوپال، غەيرىي ئىنسانىي چىلىق ھەرىكىتىنىڭ زىيان - زەخمەتىدىن ئالتاي - بۇغدا تاغ لىرى ئارىلىقىدىكى خەلقلەرلا ئەمەس، ھەتتا موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىز بىلەن (شەرقىي شىنجاڭ بىلەن) قوشنا رايونلىرىدا ياشايدىغان خەلقلەرمۇ خالى بولالمايدۇ. نەتىجىدە، 1943 - يىلى 7 - ئايدا موڭغۇلىيە تەرەپ ئوسمانغا خەت يېزىپ قامقاش ئىسىملىك بىر كىشىنى (قامقاش قازاق بولۇپ، ئوسمان بىلەن قېرىنداش) ئەۋەتىپ: «سىلەرنىڭ شېڭ شىسەيگە، گومىنداڭغا قارشى چىقىپ قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ئومۇمىي يۈزلىشىڭلار دۇرۇس، لېكىن بۇلاڭچىلىق، ئوغرىلىق قىلمىشتەك قوپال، غەيرىي ئىنسانچىلىق ھەرىكەتلىرىدە بولۇشۇڭلار توغرا ئەمەس. ئەلۋەتتە سىلەرنىڭ بۇنداق قىلىقلار بىلەن شۇغۇللىنىپ يۇرۇشۇڭلاردىكى بەزى ئىلاجسىزلىقلارنىڭ بارلىقىنى بىزمۇ چۈشىنىمىز. سىلەر بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق قوپال، غەيرىي ئىنسانچىلىق ھەرىكەتلىرىدىن قول ئۈزۈپ، مىللىتىمىزنىڭ ئاغزىنى پەقەت ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا قارىتىڭلار. ئەگەر مۇشۇنداق قىلىشقا ماقۇل بولساڭلار، بىز سىلەرنى قوللايمىز. ھەر تەرەپتىن كۆپلىگەن ياردەملەرنى بېرىشكە تەييارمىز» دەيدۇ.

بۇ قوزغىلاڭ جەريانىدا، تەۋەككۈل كېمىسىگە چىقىۋالغان، ھەرىكەتلىرىگە يۆلەنچۈك بولغۇدەك ئارقا تىرەك تاپالمای يۈرگەن ئوسمان باشلىق قوزغىلاڭچىلار ئۈچۈن بۇ زور خۇشاللىق ئىدى. شۇڭا ئۇلار، موڭغۇلىيە تەرەپنىڭ بۇ تەكلىپىگە دەرھال ماقۇللۇقىنى بىلدۈرۈپ جاۋاب خەت يازىدۇ. جۈملىدىن قاباس، تىركەش، شىرىدىمان، تەسكەمباي قاتارلىق ئادەملىرىنى موڭغۇلـ

يىگە ئەۋەتىدۇ. ئۇلار بېرىپ بىرقانچە كۈن تۇرۇپ سۆھبەتلىشىپ قايتىپ كېلىدۇ. موڭغۇلىيە تەرەپ بارغانلارنىڭ ھەر بىرىگە بىردىن ماۋزىر، ئوسمانغا ئاتاپ بىر ئاپتومات، بىر دانە دوربۇن سوۋغا قىلىدۇ.

ئارىدىن يەنە بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، ئوسمان موڭغۇلىيە تەرەپتىن بىر مەسلىھەتچىلەر گۇرۇپپىسى ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن 1943 - يىلى 9 - ئاينىڭ باشلىرىدا، موڭغۇلىيە تەرەپ قالقاباي، قابدىل، قۇرمانقان (قازاق) قاتارلىق ئالتە كىشىنى ئوسمانغا يېنىدا تۇرۇپ مەسلىھەتچىلىك قىلىشقا ئەۋەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي «خەلقنىڭ شېڭ شىسەيگە قارشى تەشكىلاتى» دېگەن بىر تەشكىلات قۇرۇلدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇلار تاي سويۇپ، ئات چاپتۇرۇپ توي قىلىپ، جانىبەكنىڭ ① تۇغنى ئېپچىقىپ تىكلىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئوسمان ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى قوزغىلاڭچىلار تەدرىجىي ھالدا ئۆتكەنكى مەقسىتى غۇۋا، ھەرىكىتى قوپال، ئىستخىيىلىك بىر كۆچتىن توغرا يۈزلىنىشكە، مۇئەييەن ئىنقىلابىي ئىدىيىگە ئىگە بىر كۆچكە قاراپ قەدەممۇ قەدەم ئۆزگىرىشكە باشلايدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئوسمان ئۇزۇن ئۆتمەي موڭغۇلىيە تەرەپىنىڭ بىرىنچى قېتىم ئەۋەتكەن 200 دانە بەش ئاتار مىلتىق، 40 دانە پىلىموت، 50 سانـدۇق ئوق ۋە باشقا ھەربىي ياردەمگە ئىگە بولىدۇ. قوشۇنمۇ كېڭىيىدۇ. ئالتايدا تۇرۇشلۇق شېڭ ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىي زۇلۇمى ۋە ئالۋاڭ - ياساقلىرىدىن جاق تويغان كۆكتوقاي خەلقىنىڭ ئۆچتىن بىر قىسمى 9 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قوزغىلاڭچىلار سېپىگە قوشۇلىدۇ. يۇقىرىقى ئىككى ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان شېڭ ھۆكۈمىتى كەينى -

① جانىبەك — قازاق خەلقىنىڭ 1700 - يىلى ئەتراپىدا ئۆتكەن بىر باتۇرى. ئۇنىڭ شۇ مەزگىلدە كۆتۈرۈپ يۈرگەن تۇغى چىڭگىل ئاھىمىسىدە تۇرۇشلۇق زارىققانـ لىق (زارىققان جانىبەكنىڭ 11 - ئەۋلادى) قولىدا ساقلانغانىكەن.

كەيىندىن يەنە بىر ژەمبرەك باتالیونى، بىر تانكا باتالیونىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۆت منك ئالتە يۇزدىن ئارتۇقراق ھەربىي كۈچىنى يۆتكەپ ئالتايغا ئەكىلىدۇ. ئاندىن 10 - ئاينىك 20 - كۈنى ئەتراپىدا تولۇق ئىككى پولك ھەربىي كۈچىنى سەپەرۋەر قىلىپ، قارا بۇلغۇن، دۆڭە قاتارلىق جايلاردىكى قوزغىلاڭچىلارغا قاتتىق ھۇجۇم قىلىدۇ. قوزغىلاڭچىلارمۇ بوش كەلمەي ئوسمانىنىڭ قوماندانلىقىدا قارشىلىق كۆرسەتسەپ شېك شىسەينىڭ نۇرغۇن ئادىمىنى يوقىتىپ، بىرمۇنچە قورال - يارا قالارنى غەنىمەت ئالىدۇ. لېكىن شېك شىسەينىڭ ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق يېڭى تېپىكى قورالار بىلەن قورالانغان مۇنتىزىم ئارمىيىسىگە تەڭ كېلىشكە ئاجىلاج بولۇپ چېگىنىپ ناھىيىسى ئىچىگە چېكىنىپ بارىدۇ. بۇلارغا ئۇيغۇرلاشقان، جىلغايدار باشلىق چېگىنىپ ناھىيىسى خەلقىنىڭ يېرىمى قوشۇلىدۇ، قالغان يېرىمىنى شېك ھۆكۈمىتى «قوغدايمىز» دېگەن باھانا بىلەن چېگىنىپ بازىرىغا ھەيدەپ ئەكىلىۋالىدۇ.

ئوسمانىنىڭ سىياسىي ھايات‌ىدىكى بىر بۇرۇلۇش

ئوسمان باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار يۇقىرىقىدەك شارائىتتا تۇرغان بىر چاغدا، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قېچىپ ئۆتۈپ كەتكەن دەلىلقان سۇگۇربايوۋ 1943 - يىلى 11 - ئايدا موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتى ئارقىلىق چېگىلىدىكى ئوسمان باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار ئىچىگە كېلىپ، شۇنىڭدەك سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن تۆمۈرخان ئەرىپباي باشلىق 12 كىشىلىك مەسلىھەتچىلەر گۇرۇپپىسىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كېلىدۇ. شۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقى ھەم موڭغۇلىيەدىن كەلگەن بۇ ئىككى تۈركۈم مەسلىھەتچىلەرنىڭ ئىنۋلتۇرغان ئۆيلىرىنىڭ رەڭگىگە قاراپ كىشىلەر ئاق ئۆينىڭ كىشىلىرى

(سوۋېت مەسلىھەتچىلىرى)، كۆك ئۆينىڭ كىشىلىرى (موڭغۇلىيە مەسلىھەتچىلىرى) دەپ ئاتىشىدۇ. بۇلاردىن باشقا يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ گېنېرال پوپوۋ، موڭغۇلىيىنىڭ گېنېرال دورجىلار موڭغۇلىيەنىڭ مايقانتاس چېگرا مۇداپىئە پونكىتىنى ئاساس قىلىپ، موڭغۇلىيە زېمىنى ئىچىدە يۆتكىلىپ يۈرۈپ مەسلىھەتچىلىك قىلىدىغان بولىدۇ.

دەلىلقان سۇگۇربايوۋ قوزغىلاڭچىلارغا كېلىپ قوشۇلغاندىن كېيىن ئالدى بىلەن ئوسمانغا سەمىمىي ئىخلاسى بىلەن ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەتنى، دەۋر يۆنىلىشىنى، ئىنقىلاب ئېلىپ بېرىشنىڭ ماھىيىتى ۋە ئۇنىڭ مەقسىتىنى ئەتراپلىق چۈشەندۈرۈپ، ئۆز مىللىتىگە ماس كېلىدىغان، خەلق كۆڭلىگە ياقىدىغان پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرۇشنىڭ زۆرۈرلىكى توغرىسىدا مەسلىھەت بېرىدۇ. ئوسمان بۇ مەسلىھەتلەرنى ماقۇل كۆرۈپ، شۇ بويىچە ئىش ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا ۋەدە بېرىدۇ. دەلىلقان سۇگۇربايوۋ ئوسمان ئارقىلىق ئوسمانىنىڭ قېشىدىكى باشقىلارغىمۇ ئىزمۇنچىلىغان خىزمەتلەرنى ئىشلەيدۇ. نەتىجىدە كۆپچىلىك ئىدىيە جەھەتتىن، ھەرىكەت تەرەپتىن دەسلەپكى يوسۇندا بىرلىككە كەلتۈرۈلىدۇ. شۇ ئاساستا 1944 - يىلى ئافرىل ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بۇرۇن تارقاق، باش - باشتاق ھالدا ئۆز ئالدىغا ھەرىكەت قىلىپ كەلگەن قوزغىلاڭچىلار دەسلەپكى قەدەمدە رەتكە سېلىنىپ، تۆت ئەترەتكە ئايرىلغان 800 كىشىلىك پارتىزان قوشۇنى بولۇپ تەشكىللىنىدۇ. ۋاقتىلىق باش شتابمۇ قۇرۇلىدۇ. ئوسمان قوماندان، دەلىلقان سۇگۇربايوۋ مۇئاۋىن قوماندان بولۇپ بەلگىلىنىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئالتاي خەلقىنىڭ شېك شىسەيگە، كېيىن گومىنداڭغا قارشى پارتىزان ئەترىتى مەيدانغا كېلىدۇ.

ئوڭۇشلۇق باشلىنىش

800 كىشىلىك تۆت پارتىزان ئەترىتى تەشكىللەنگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ قورال - ياراق جەھەتتىكى ئېھتىياجىنى تەمىن ئېتىش ئۈچۈن 1944 - يىلى 2 - ئايدا موڭغۇلىيەدىن يەنە 300 تال قورال (50 دانە ئېغىر - يېنىك پىلىمۇت، 50 دانە ئاپتومات، 200 دانە بەش ئاتار مىلتىق) 50 ساندۇق گرانات، 30 ساندۇق ئوق كەلتۈرۈلىدۇ.

3 - ئاينىڭ بېشىدا پارتىزانلار چىڭگىل ۋە بولغۇن دەريالىرىنىڭ قويغۇنىدىكى ياغاچ ئوبا دېگەن جايغا ئورۇنلاشقان شېڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ھەربىي بازىسىغا ھۇجۇم قىلىپ، دۈشمەن ئەسكىرىنىڭ يېرىمىنى يوقىتىپ، 150 تال قورال - ياراق-ئىغ غەنىمەت ئالىدۇ، دۈشمەننىڭ قالغان يېرىمى كۈمۈشنىڭ قويغۇنىدىكى ئىستىھكاملىرىغا چېكىنىپ كېتىدۇ.

1944 - يىلى 3 - ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا شېڭ ھۆكۈمىتى چىڭگىل ناھىيىسىنىڭ بازىرى ئەتراپىدا تۇرۇۋاتقان خەلقنى بىر لېيەن ئەسكەرنىڭ نازارىتىدە گۇچۇڭ تەرەپكە مەجبۇرلاپ كۆچۈرىدۇ. بۇ ئەھۋالدىن موڭغۇل ئۇشۇربات، گېرىللەر ئارقىلىق خەۋەر تاپقان ئوسمان، دەلىلقان سۇگۇرباييوۋلار 100 كىشىلىك بىر پارتىزان ئەترىتىنى ئەۋەتىپ، مەجبۇرىي كۆچۈرۈلگەن خەلقنى ئوتتۇرا يولدا قايتۇرۇۋالىدۇ. خەلقنى ھەيدەپ ئېلىپ ماڭغان ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىدىن 40 نەچچىسىنى يوقىتىپ، قوراللىرىنى غەنىمەت ئالىدۇ، قالغانلىرى ئالدى - كەينىگە قارىماي داسبىن دېگەن يەردىكى پونكىتىغا قاراپ تىكىۋېتىدۇ. دۈشمەن قولىدىن قۇتقۇزۇلغان 800 ئائىلىدىن كۆپرەك خەلق پارتىزانلار سېپىگە قوشۇلىدۇ.

1944 - يىلى 4 - ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ قالغان ئوچتىن ئىككى قىسىم خەلقىمۇ پارتىزانلار تەرەپكە ئۆتىدۇ، شۇنداق قىلىپ پارتىزانلار قوشۇنى چىڭگىل، كۆكتوقاي ناھىيىلىرىنىڭ 30 مىڭدەك خەلق ئاممىسىنى ئاساس قىلغان، مىڭدىن ئارتۇق قوراللىق كۈچكە ئىگە بولغان قۇدرەتلىك ئىنقىلابىي قوراللىق كۈچى بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.

1944 - يىلى 4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، پۈتۈن ناھىيە خەلقى پارتىزانلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەنلىكى، ئۇنىڭ ئۇستىگە «ياغاش ئوبا» دېگەن جايدىكى بىر قەدەر مۇستەھكەم قوغدىنىش پونكىتى بۇزۇپ تاشلانغانلىقىدىن چوڭ چۇشكۈنلۈككە ئۇچرىغان شېڭ ھۆكۈمىتىنىڭ چىڭگىل بازىرىدىكى ئارمىيىسى بىلەن ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ئەھۋالىكتە ئۆزلىرىنىڭ ئۇ يەردە پۈتۈن تەرەپ تۇرالمايدىغانلىقىغا كۆزلىرى يېتىپ، بىگۇناھ پۇقرالارنى ئون نەچچە كىشىنى ئۆلتۈرۈپ، چېكىنىپ كۆكتوقاي بازىرىغا كېتىدۇ. نەتىجىدە چىڭگىل ناھىيىسى ۋىلايەت بويىچە بىرىنچى بولۇپ تولۇق ئازاد بولغان ناھىيە بولۇپ قالىدۇ. شۇنداقلا ئالتاي پارتىزانلىرىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك مۇستەھكەم بازىسىغا ئايلىنىدۇ.

بېلىقنى سۇدىن ئايرىش ستراتېگىيىسى ۋە ئۇنىڭ غەلبىسى

1944 - يىلى 6 - ئاينىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ئوسمان، دەلىلقان سۇگۇربايوۋلار مەسلىھەتلىشىپ پارتىزانلىق ھەرىكىتىنى پۈتۈن ۋىلايەت دائىرىسىگە كېڭەيتىش قارارىغا كېلىدۇ، ھەر بىرسى ئىككى يۈزدىن ئۈچ يۈزگىچە بولغان تۆت پارتىزان ئەترىتىنى تەشكىللەپ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا سارسۇمبە، بۇرۇلتوقاي، بۇرچىن، قاباغ جېمىنەي ناھىيىلىرىگە ئەۋەتىدۇ. پارتىزانلار بۇ ناھىيىلەرگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن ئالدى بىلەن بىر مەزگىل تەشۋىق - تەربىيە ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، نەتىجىدە ئۇزۇن ئۆتمەيلا بۇ ناھىيىلەردىكى خەلق ئاممىسىنىڭ زور كۆپچىلى-

كى پارتىزانلارنى قوللاپ، پارتىزانلار تەرەپكە ئۆتىدۇ.

بۇ چاغدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتىمۇ قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرماي ئەكسىچە نۇرغۇن ھەربىي كۈچىنى ئىشقا سېلىپ پارتىزانلار بىلەن خەلق ئاممىسىنى تالىشىدۇ. بۇنداق تالىشىش بەزى ناھىيىلەردە بىر ئاي ھەتتا بىر يېرىم ئاي داۋام قىلىدۇ. ئاخىرى پارتىزانلار ئالدىنى 7 - ئاينىڭ باشلىرىدا، ئەڭ ئاخىرقىنى 8 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئايرىم - ئايرىم ھالدا بۇرۇلتوقاي ناھىيىسىنىڭ بارلىق خەلقىنى، ئالتاي ناھىيىسىنىڭ بىر قىسىم خەلقىنى ئالتاي تاغ - داۋانلىرىنى ئاتلىتىپ موڭغۇلىيىگە ئۆتكۈزۈپ، ئاندىن چېگرىنى ياقىلاپ كۆچۈرگەن پېتى قايتىدىن چىڭگىل ناھىيىسىگە ئۆتكۈزۈپ كېتىدۇ. قاتار، جەمئىيەتنىڭ خەلقىنى ئۆدۈل كەلگەن ئېغىزلار ئارقىلىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقى زېمىنى ئىچىگە ئۆتكۈزۈۋېتىپ، ئۆزلىرى چىڭگىل ناھىيىسىگە يېنىپ كېلىدۇ، شۇنداق قىلىپ ئەسلىدە چىڭگىل، كۆكتوقاي ئىككى ناھىيىنى ئاساس بازا قىلغان ئالتاي پارتىزانلىرىنىڭ تۆۋەنكى بەش ناھىيىگە قىلغان سەپىرى زور غەلىبىگە ئېرىشىپ، ئىنقىلاب يالقۇنى پۈتۈن ۋىلايەتتىكى يەتتە ناھىيىنىڭ ھەممە جايلىرىنى قاپلايدۇ. ئىنقىلاب رەھبەرلىرى 1944 - يىلى 9 - ئايدا ئىككىنچى قېتىم 500 كىشىلىك بىر چوڭ پارتىزان ئەترىتىنى مۇشۇ ئىككى ناھىيىگە ئەۋەتىدۇ، ئۇلار بار - يوقى 20 نەچچە كۈننىڭ ئىچىدە ئالتاي ناھىيىسىنىڭ بارلىق قىر خەلقىنى، بۇرچىن ناھىيىسىنىڭ يېرىمىنى ئالتاي تېغىنىڭ تۆۋەن ئېتىكىنى ياقىلىتىپ كۆچۈرۈپ چىڭگىلدىكى قوزغىلاڭچىلار تەۋەسىگە ئۆتكۈزىدۇ، بوغدا تەرەپكە ئەۋەتىلگەن پارتىزان ئەترىتى جىلسار، گۈچۈڭ، مورى ناھىيىلىرىگە كېلىپ پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇ. تەتىجىدە بۇ ئۇچ ناھىيىدىن بەش يۈزدەك ئائىلە پارتىزانلارغا قوشۇلۇپ، بەيتىك تېغىنىڭ ئالتاي تەرىپىگە كېلىپ ئورۇنلىشىدۇ. بۇ ئەھۋال فۇكاڭ، مىچۇەن، يانجى، قۇتۇبى، مانداس ناھىيىلىرىگە خېلى زور تەسىر كۆرسىتىپ،

جامائەتچىلىك ئىچىدە چوڭ غۇلغۇلا پەيدا قىلىدۇ، بۇنىڭ بىلەن گۇچۇڭدىن تارتىپ شىخوغىچە بولغان ئاۋىلىقتىكى تاشيول قاتنىشى بىر مەزگىل پالاچ ھالغا چۈشۈپ قېلىپ، ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۇچۇن ھەر تەرەپتىن زور بېسىم بولىدۇ، شۇنداق قىلىپ مۇشۇ مەزگىلگە كەلگەندە ئالتاي پارتىزانلىرىنىڭ ئىنقىلابىي پائالىيىتى مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ۋىلايەت دائىرىسىدىن ھالقىپ، كەڭ غۇلاچ يېيىپ پۈتۈن شەرقىي شىنجاڭغا كېڭىيىدۇ.

دېمەك ئالتاي خەلقىنىڭ 1940 - يىلىدىن باشلاپ زومىگەرلىككە، زۇلۇمغا قارشى ئېلىپ بارغان ئىستىخىلىك ھەرىكىتى تەدرىجىي ھالدا تەرەققىي قىلىپ، 1944 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ۋىلايەتنىڭ يەتتە ناھىيىسىدە قانات يېيىپ، بۇرچىن ناھىيىسى خەلقىنىڭ يېرىمىدىن باشقا قالغان ئالتە يېرىم ناھىيىنىڭ بارلىق خەلقى (ۋىلايەت نوپۇسىنىڭ 90%) گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قانلىق چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ، بىر گەۋدە بولۇپ شەكىللىنىدۇ. پارتىزانلىق ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىياتى ئېھتىياجى بىلەن بىر يادرولۇق رەھبەرلىكنىڭ بولۇشى زۆرۈر بولۇپ قالدۇ. شۇنىڭ بىلەن 1944 - يىلى 10 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا چىڭگىل ناھىيىسىنىڭ بۇلغۇن دېگەن يېرىدە بىر قېتىملىق ئاممىۋى يىغىن ئېچىلىپ، 12 كىشىدىن تەركىب تاپقان «ئالتاي مىللىي ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى» قۇرۇلىدۇ، ئوسمان بۇ ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى بولۇپ بەلگىلىنىدۇ.

گومىنداڭنىڭ نۇقتىلىق ئىككى بازىسى بىلەن تۆت ناھىيە بازىرىنىڭ ئازاد بولۇشى

«ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت» قۇرۇلغاندىن كېيىن ئالدىنقى بىر مەزگىلدىكى «بىلىنمە سۇدىن ئايرىش» تىن ئىبارەت ستراتېگىيىلىك ئورۇنلاشتۇرۇشنى گومىنداڭنىڭ نۇقتىلىق بازىلىرى بىلەن

ھەرقايسى ناھىيە بازارلىرىغا ھۇجۇم قىلىشقا ئۆزگەرتىدۇ، بۇرۇنقى تۆت پارتىزان ئەترىتىنى توقۇزغا، ئادەم سانىنى ئىككى مىڭ ئىككى يۈز گە كۆپەيتىدۇ. موكۇلىيىدىن يەنە 350 تال بەش ئاتار مىلتىق، 100 دانە ئاپتومات، 20 دانە ئېغىر پىلىموت، 30 دانە يېنىك پىلىموت، ئالتە دانە مىنامیوت، ئىككى دانە تانكا ئاتار، 100 سانىدۇق گىرانات، 500 سانىدۇق ھەر تۈرلۈك ئوق كەلتۈرۈلىدۇ، شۇنىڭدىن كېيىنكى ھەربىرىكەتنىڭ ئېلىپ بېرىلىش تەرتىپى تۆۋەندىكىدەك بولىدۇ:

(1) 1944 - يىلى 12 - ئاينىڭ ئاخىرىدا چىڭگىل ناھىيىسىگە قاراشلىق كۇمۇشىنىڭ قۇيغۇنىدىكى گومىنداڭنىڭ 500 كىشىلىك بىر ھەربىي ئىستېھكامىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇچ - تۆت كۈن جەڭ قىلىش ئارقىلىق دۈشمەننىڭ ئۇچ يۈزدىن كۆپرەك ئەسكىرىنى يوقىتىپ، 300 ئەتراپىدا ھەر تۈرلۈك قورال، 100 سانىدۇق ئوقنى غەنىمەت ئېلىپ، دۈشمەننىڭ بۇ بازىسىنى تەلتۆكۈس ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلايدۇ.

(2) 1945- يىلى 12 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، كۆكتوقاي بازىرىغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ ئەيياراتقىنى باشلىنىدۇ. بۇ ئەھۋالدىن ئالدىنئالا خەۋەر تاپقان گومىنداڭ ئارمىيىسى (تولۇق بىر پولك) بىلەن ھۆكۈمەت ئورگان كادىرلىرى قاتتىق ئەنسىزچىلىككە دۇچ كېلىپ، 2 - ئاينىڭ 24- كۈنى كۆكتوقاي بازىرىنى تاشلاپ، سارتوقايدىكى مەركىزىي بازىسىغا چېكىنىدۇ. بۇلارنىڭ چېكىنىپ كەتكەنلىكىدىن سەل كېچىكىپ خەۋەر تاپقان پارتىزانلار كۈندۈزنى كېچىگە ئۇلاپ، ئارقىدىن قوغلاپ بېرىپ، سارتوقايغا ئانچە يىراق بولمىغان يەردە ئالدى - كەينىدىن تەڭلا ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ئەجەللىك زەربە بېرىدۇ. نەتىجىدە دۈشمەن بەش يۈزدەك ئادىمىدىن، 400 ئەتراپىدىكى قورال - يارىراقلىرىدىن ئايرىلىپ، ئامان قالغانلىرى سارتورقايدىكى مەركىزىي بازىزىدىن يارىدەمگە كەلگەنلەرنىڭ مۇھاپىزىتى بىلەن ناھايىتى

تېزلىكتە قېچىپ قۇتۇلۇپ كېتىدۇ.

(3) 1945- يىلى 2 - ئايدىن باشلاپ جېمىنەي ناھىيىسىدىكى تارماق پارتىزان ئەترەتلىرىمۇ جېمىنەي ناھىيىسى بازىرىغا بىر نەچچە قېتىم ئۇزلۇكسىز ھۇجۇم قىلىدۇ. ناھىيە بازىرىدا دۈشمەننىڭ بىر پولك ئەسكىرى بار ئىدى، بىرقانچە كۈنلۈك تەكرار ئېلىشىشلاردىن كېيىن 29 - فېۋرال كۈنى تاڭ سەھەردە جېمىنەي ناھىيە بازىرىدىن چېكىنىپ، بۇرچىنگە قاراپ قاچىدۇ. پارتىزانلىرىمىز ئىز بېسىپ چالچىقاي ئۆتەڭگە قەدەر قوغلاپ زەربە بېرىدۇ. دۈشمەن ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ تۆت يۈزدەك ئادىمىدىن، يۈزدىن ئارتۇق قورال - ياراقتىن ئايرىلىپ، ئارانلا بۇرچىنگە كېلىتۇالىدۇ.

(4) 1945 - يىلى 3 - ئاينىڭ بېشىدا ئالتاي پارتىزانلىرى قوماندانلىق باش شتابى 600 كىشىلىك خىل قوشۇن تەشكىللەپ گومىنداڭنىڭ ئۇر ئالتاي (چىڭگىل، كۆكتوقاي) دائىرىسىدىكى ئەڭ ئاخىرقى كۈزىرى بولغان سارتوقايدىكى سەنتىرلى پونكىتىغا ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. شۇ چاغدا بۇ پونكىتتا ئۈياق - بۈياقتىن كەلگەنلەر بولۇپ تۆت پولكنىڭ قوشۇلۇشىدىن تەركىب تاپقان ئۇچ مىڭدىن ئارتۇق ھەربىي كۈچى بار ئىدى، پارتىزانلار ئەترىتى بۇ جايغا تېخى ھۇجۇم قىلىپ كەلمەستىلا دۈشمەن قوشۇنلىرى بەش تانكا، ئۇچ بىرونېۋىكنىڭ ئالدى كەينى تەرەپتىن ھمايە قىلىشى بىلەن ئوتتۇزدىن ئارتۇق يۈك ماشىنىغا ئوزۇق - تولۇك، قورال - ياراقلارنى بېسىپ، بازىسىنى تاشلاپ گۇچۇڭغا قاراپ يول ئالدى، بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان باش شتاب بۇرۇنقى پىلانىنى ئۆزگەرتىپ، 200 كىشىلىك بىر ئەترەتنى ئەۋەتىدۇ. بۇ ئەترەتتىكىلەر ئۇرامبولاقتا تېخى يەتمىگەن دۈشمەننى قوغلاپ يېتىپ تۆت تەرەپتىن زەربە بېرىدۇ. ئۇشتۇمتوت بولغان بۇ كۈچلۈك زەربىگە ئۇچرىغان دۈشمەن تانكا ۋە ماشىنىلىرىنى قېلىن قاردا ھەيدەپ مېڭىشقا ئائىلاج

بولۇپ بېنزىن چىكىپ كۆيدۈرۈۋېتىدۇ. ئەگەر قىيىن بولغىنى كۈن شولىسى چۈشكەن ئاپتاق قاردا كۆزلىرى قامىشىپ، توپ-توپى بىلەن ھەر تەرەپكە تاراپ، توزۇپ كېتىدۇ. يول بويىدىكى ساي-جىرالار ئۇلارنىڭ ئۆلۈكلىرى بىلەن تولىدۇ. پارتىزانلارغا نىسبەتەن ئالغاندا، ئەمدىلىكتە ئۇلار بىلەن ئۇنچىۋالا زورۇقۇپ ئۇرۇش قىلىشنىڭ ھاجىتى قالمىغاندى. كېيىن مەلۇم بولۇشىچە گومىنداڭ ئارمىيىسى شۇ قېتىم چېكىنىش جەريانىدا مىڭدىن ئارتۇق ئادەمدىن ئايرىلىپ، 20 نەچچە كۈن جاپا-مۇشەققەتلىك يول بېسىپ، ئاران گۇچۇڭغا بېرىۋاپتۇ.

(5) پارتىزانلاردىن چېكىنىپ چىققان گومىنداڭ ئارمىيىسى يول ئۈستىدە ئەجەللىك زەربىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن بۇرۇلتۇقاي بازىرىدا تۇرۇۋاتقان گومىنداڭ ئارمىيىسى بىلەن ھۆكۈمەت ئورگانلىرى 3 - ئاينىڭ ئاخىرقى بىركېچىسى سارسۇمبىگە قېچىپ بېرىۋالىدۇ. شۇنداق قىلىپ «ئالتاي ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى» قۇرۇلۇپ 1945- يىلى 4- ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان قىسقىغىنە بىرنەچچە كۈن ئىچىدە گومىنداڭنىڭ ئىككى ئورۇنىدىكى مۇھىم ھەربىي بازىسى يوقىتىلىدۇ. ئۇچ ناھىيىنىڭ ناھىيە بازىرى ئازاد قىلىنىدۇ. 8 - ئاينىڭ 28 - كۈنى قاباناھىيىسىنىڭناھىيەبازىرىمۇ جەمئىيەتى پارتىزانلىرىنىڭ قولىغا ئۆتىدۇ. چېگىل ناھىيىسىنىڭ ناھىيە بازىرى ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلۇشتىن خېلى بۇرۇنلا ئازاد قىلىنىپ بولغانىدى. سارسۇمبە، بۇرچىن بازىرى ۋە بۇرچىن ناھىيىسىنى ئاساس قىلغان 10% ئەتراپىدىكى زېمىن گومىنداڭ قولىدا ئىدى.

مۇشۇ جەريانىدا ئوسمانىنىڭ قوشقان ھەسسىسى ئازئەمەس. كەم دېگەندىمۇ، ئوسمان مۇشۇ بىر مەزگىلدىكى ئىنقىلاب ئىشلىرىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە توسالغۇلۇق قىلمىدى، ئەكسىنچە ئۇنىڭ قوللىغۇچىسى بولدى. دەسلەپتە شېڭ ھۆكۈمىتى، كېيىن رەڭ گومىنداڭ ھۆكۈمىتى قايتا - قايتا ۋەكىل ئەۋەتىپ خىزمەت ئىشلىگەن بولسىمۇ، ئوسمان ئۇلارنىڭ نەسىھىتىگە قولاق سالمىدى.

تەھدىتتىن قورقۇپ قالمايدۇ. ئۇچ قېتىم ئوق تېگىپ يارىلىنىدۇ. ئىنسى، بەش بالىسى دۈشمەن قولىدا ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆلىدۇ.

تۆتىنچى قىسىم 1945 - يىلى 9 - ئايدىن كېيىنكى ئوسمان

ياتلىشىش ۋە ھال تارتىش

1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى مىللىي ئارمىيە كەڭ-ساي ۋە - ئاتلىق پولكى جەمئىيىتىدىكى ئالتاي پارتىزانلىرىنىڭ تارمىقى بىلەن بېقىندىن ماسلىشىپ، دۈشمەننىڭ بىر پولك ئەسكىرىنى جەمئىتۇرۇپ، بۇرچىن بازىرىنى ئازاد قىلىپ، 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى سارسۇمبىگە يۈرۈش قىلىدۇ. دەللىقان سۈ-گۈربايوۋ قوماندانلىق قىلغان ئالتاي پارتىزانلىرى تۇرغان يەرگە يېتىپ كېلىپ، ئىككى تەرەپ ئۇچرىشىدۇ. نەتىجىدە شەھەرنى شەرقىي جەنۇب ۋە جەنۇب تەرەپتىن 10 — 15 كىلومېتر ئارىلىق-تا قاتتىق مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. پارتىزانلارنىڭ ۋە مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ كۈچلۈك ھەيۋىسىدىن قورقىقان گومىنداڭنىڭ ئۈچ مىڭدەك ئەسكىرى قورچاق ۋالىي گاۋ بۇيۇي، قوماندانى ۋەن لىيۈن باشلامچىلىقىدا مۇڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىگە ئۆتۈپ پاناھلىنىش ئۈچۈن شەھەرنىڭ شەرقىي تەرىپى بىلەن قېچىپ چىقىپ، ئۆرمىگەيتى داۋۇنى ئارقىلىق ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇپ ئالتاي تېغىنى نىشانلاپ سەپەر قىلىدۇ. لېكىن دەللىقان سۈگۈربايوۋنىڭ قوشۇنلىرى 10 - سېنتەبىر كۈنى ئۇلارنى ئارقىسىدىن قوغلاپ بېرىپ، تەسلىم قىلدۇرۇپ كېلىدۇ. 20 - سېنتەبىرگە كەلگەندە پۈتۈن ۋىلايەتتە يېڭى تەرتىپ يولغا قويۇلۇپ، يېڭى دەۋرگە قەدەم قويۇلىدۇ. بۇ چاغدا ئوسمان كۆكتوغاي ناھىيىسىنىڭ تۇرغۇن دېگەن يېرىدىكى ئاۋۇلىدا ئىدى.

دەللىقان سۈگۈربايوۋ دەرھال ئۇنىڭغا خەت يېزىپ، ئالتايدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىللىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۈۋىسى بولغان سارسۇمبە شەھىرىنىڭ ئازاد بولغانلىق ئەھۋالىنى، جۈملىدىن غۇلجىدىن چىققان مىللىي ئارمىيە 3 - ئاتلىق پولكىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى تەپسىلىي تونۇشتۇرىدۇ. ئوسمان بولسا خەت ئېلىپ بارغان كىشىگە «ئېسىت! بىر ئاتقا ئىككى كىشى مىنگىشىدىغان بوپتۇق - دە» دېگەن بىر ئېغىزلا سۆزنى قىلىدۇ.

9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئەتراپىدا غۇلجىدىن ئېلىخان تۆرە، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق كىشىلەر ئالتايغا كېلىپ، ئون نەچچە كۈن تۇرۇپ قايتىدۇ. ئۇلار شۇ جەريانىدا دەللىقان سۈگۈربايوۋ باشلىق ھەر مىللەت، ھەر ساھە زاتلىرى بىلەن بىر قانچە قېتىم سۆھبەت يېغىنلىرى ئۆتكۈزىدۇ. كېيىن يەنە چوڭ ئامۇۋى يىغىن ئېچىپ، ئالتاي ئىنقىلابى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى دەپ قارىلىدىغانلىقىنى، ئالتاي مەمۇرىي مەھكىمىسى تەسىس قىلىپ، غۇلجىدىكى «ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت»نىڭ بىر تۈتاش رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ تەركىبىدىكى ئاساسىي رەھبەرلەرنىڭ ئىسىملىكى قاتارلىقلارنى ئېلان قىلىدۇ. بۇ ئىككى يىغىنغا ئوسمان ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان بولسىمۇ، ئوسمان ئۆزى - بۇنى باھانە قىلىپ كەلمەيدۇ. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ يۇقىرىقى سۆزىنىڭ نېمە مەنانى بىلدۈرىدىغانلىقىنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىن. قىسقىسى، ئوسمان ئۈچ ۋىلايەتنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدە بولۇشىنى خالىمىدى.

دەسلەپكى سۈركىلىش

ئېلىخان تۆرە، ئەخمەت ئەپەندىلەر قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، يەنى 1945 - يىلى 10 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى پولكوۋنىك روسكىنوۋ ئوسمانىنىڭ يېنىغا مەخسۇس بېرىپ، ئوسمانىنىڭ ۋا-

لىيلىق ۋەزىپىسىگە ئولتۇرۇشىنى تەشەببۇس قىلىپ، ئۇنى ئائىلىسى بىلەن سارسۇمبىگە كۆچۈرۈپ ئەكىلىدۇ. لېكىن ئوسمان ئەھمەدجىتە بىر كۈنمۇ خىزمەت ئورنىغا كەلمەي، ئۆيدە يېتىۋالىدۇ. كۈندىلىك خىزمەتلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ياكى خەت-چەكلەرگە قول قويغۇزۇش ئىشى ئوسمانىنىڭ شەخسىي كاتىبى باغدات زەيتۇنقازى (ھازىر چىڭگىل ناھىيىسىنىڭ ئارال يېزىسىدا تۇرىدۇ) ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدۇ. مۇھىمراق ئىشلارنى كۆپىنچە دەللىقان سۈگۈربايوۋ ئۆزى ئۈنىڭ ئۈيىگە بېرىپ پىكىرلىشىپ ئىش كۆرىدۇ. ئارىدىن بىرەر ئاي ئۆتە - ئۆتمەي ئوسمان قۇتراشقا باشلايدۇ. بۇنى تۆۋەندىكىلەردىن كۆرۈ-ۋېلىش مۇمكىن.

(1) بوربىجاپ ۋە مانات مەسىلىسى: بوربىجاپ — 1941 - يىلى ئىككىنچى قېتىملىق قوزغىلاڭ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن گۇبى قۇملۇقىغا بېرىپ مۆكۈنۈپ ياتقان ئوسمانغا قارشى يۇرۇش قىلغان ۋە ئۇنىڭ خوتۇن - بالىلىرىنى سارسۇمبىگە ھەيدەپ كەتكەن ئادەم بولىدۇ. مانات بولسا 1945 - يىلى 2 - ئايدا ئىنقىلابقا ۋاپاسىزلىق قىلىپ، قول ئاستىدىكى بىر قىسىم پارتىزانلارنى ئەگەشتۇرۇپ گومىنداڭ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەندى. بۇ ئىككىسى 1945 - يىلى 6 - سېنتەبىر سارسۇمبە شەھىرى ئازاد بولغاندىن كېيىن قولغا ئېلىنىدۇ. بۇ ئىككىسى ئوسمانىنىڭ ئەڭ ئۆچ كۆرۈدىغان ئادەمى ئىدى. ئېلىخان تۆرە، ئەخمەت ئەپەندىلەر ئالتايدا ئېچىلغان ئامۇۋى چوڭ يىغىندا «6 - سېنتەبردىن بۇرۇنقى ھەممە سىياسىي خاراكتېرلىك مەسىلىلەرگە مۇناسىۋەتلىك ئىشلارغا تامامەن سالاۋات» دېگەن بەلگىلىمىنى جاكارلىغاندىن كېيىن بوربىجاپ، مانات تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلگەنىدى. ئوسمان كېيىن بۇنىڭغا نارازى بولۇپ، ئۇلارنى يېڭىباشتىن قولغا ئېلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. لېكىن دەللىقان سۈگۈربايوۋ ۋە باشقىلار «بۇ يۇقىرىنىڭ بەلگىلىمىسى،

شۇنىڭدەك خەلق ئاممىسىغا ئاللىقاچان جاكارلىنىپ بولغان ئىش، يەنە بىر تەرەپتىن مۇشۇنداق مۇئامىلە قىلىش نۆۋەتتىكى ئومۇمىي ۋەزىيەتنىڭ ئېھتىياجى» دەپ ئوسمانىنىڭ شەخسىي ئىنتىقام ئېلىشىغا قوشۇلمايدۇ.

(2) كادىرلارنى سەپلەش مەسىلىسى: ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىنىشىنىڭ ئالدى - كەينىدە ھەرقايسى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتلەر بىلەن ۋىلايەتلىك ئىدارىلەرنىڭ ئاساسىي مەسئۇللىرى بەلگىلىنىپ بولغانىدى. بۇنىڭغا ئوسمان نازارى بولۇپ، تارمەھكىمىچىلىك خاھىشىنى ئىپادىلىدى. يەنە بىرى ئاتلىق پولكنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىرى بىلەن ۋىلايەتلىك ساقچى مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقلىرى ئىچىدە كېلەستىن باشقا كۆكتوقاي، چىڭگىلدىن (ئەمەلىيەتتە ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك ھەمنەپەسلىرىدىن دېمەكچى) ئىمە ئۈچۈن بىرەر ئادەم قويۇلمىدى، دېگەننى كۆتۈرۈپ چىقىدۇ. ئۇ ھەربىي ھوقۇق ۋە ساقچى ھوقۇقىنىڭ مۇھىملىقىنى چۈشىنەتتى. شۇڭلاشقا ئۇ قاپاس تىركەشىنى ئاتلىق پولكىغا مۇئاۋىن كومانىدىر بولسۇن، قاناتباي مۇئاۋىن ناچالنىڭ شتاپ باشلىقى بولسۇن، پالان - پالانچىلار ئىسكادىرۇن كومانىدىرىدىن يۇقىرى ۋەزىپىلەرگە قويۇلسۇن، يەنە قايدار ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىگە مۇئاۋىن، قىتايباي ئاشۇ ئىدارىنىڭ سىياسىي بۆلۈم باشلىقى، زەيتىنقازى مالىيە ئىدارىنىڭ باشلىقى، قايسى بانكا باشلىقى بولسۇن دېگەنگە ئوخشاش ئورۇنسىز تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇنىڭ كۆرسەتكەن ئادەملىرى ئەمەلىيەتتە بىلىم سەۋىيىسى تۆۋەن، كەسپىتىن مۇتلەق خەۋىرى يوق، لاياقەتسىز ئادەملەر ئىدى. ئەمەلىيەتتە پولك بىلەن ساقچى تەركىبىگە ئەسلى چىڭگىل، كۆكتوقاي ناھىيىلىرىدىن بىر نەچچە كىشىنى قاتناشتۇرۇش ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسىمۇ، لېكىن لاياقەتلىك ئادەم چەتمىغاندىن كېيىن ئورۇنلاشتۇرۇلمىغانىدى.

(3) مىلتىق يىغىش مەسىلىسى: 1945 - يىلى 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن باشلاپ ئۇرۇمچىدە گومىنداڭ ھۆكۈمىتى جىلەن ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق سۆھبىتى بولۇپ، 11 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە سۆھبەت ئىككىنچى باسقۇچقا ئۆتۈپ، 11 ماددىلىق بېتىمنىڭ دەسلەپكى نۇسخىسى مۇزاكىرە قىلىنىشقا باشلىغان. دېمەك بېتىمگە كېلىش مۇمكىنچىلىكى بارلىققا كەلگەن بىر چاغ ئىدى. شۇڭا سۆۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى بىر قىسىم دۆلەتلەرنىڭ سۆۋېتكە قارشى، كومموئىنزمغا قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان تەتۇر تەشۋىقاتلىرىنىڭ سەلبى جەھەتتىن خەتەرلىك ئاقىلغا ئايلىنىپ قالماسلىقى ئۈچۈن بېتىم شەرتىگە قول قويۇلۇشتىن بۇرۇن مۇناداق ئىككى ئىشنى ئىشلەپ بولماقچى بولدى. ئۇنىڭ بىرى: ھەرقايسى ئورۇن ۋە ئورگانلاردىكى مەسلىھەتچىلىك خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان سۆۋېت كىشىلىرىنى قايتۇرۇپ كېتىش. بۇ ئىش 1945 - يىلى 12 - ئاينىڭ باشلىرىدا تەلتۆكۈس ئورۇنلىنىپ بولدى. يەنە بىرى: 1943 - يىلىدىن كېيىن (سۆۋېت ئىتتىپاقى جىلەن شېك ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدىكى قورال - ياراق سودا توختامى ئەمەلدىن قالغاندىن كېيىن) سۆۋېت زاۋۇتلىرىدىن چىققان مىلتىق بەلگىسى بار قوراللارنى يىغىۋېلىپ قايتۇرۇپ كەتمەكچى بولدى. بۇنداق قىلىش مەيلى قايسى تەرەپتىن بولسۇن شۇ بىر مەزگىلدىكى كۆرەش شارائىتى ئۈچۈن ئېيتقاندا ناھايىتى ئورۇنلۇق ئىش ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى 1945 - يىلى 12 - ئايدا، 1943 - يىلىدىن كېيىن ياسالغان قورال - ياراقلارنى يىغىۋېلىشقا كىرىشتى. لېكىن ئوسمان نەزەر دائىرىسى تار، گۇمانخور ئادەم بولغاچقا بۇ قېتىمقى قورال يىغىۋېلىشنى شېك شەخسىي دەۋرىدىكى قورال يىغىۋېلىش جىلەن ئوخشاش ئورۇنغا قويۇپ، «بۇنىڭ ئارقىغا يوشۇرۇنغان چوقۇم بىر ياماق غەرەز بار» دېگەن قاراشتا بولۇپ، ئۇنى يىغدۇرماسلىق

خيالىدا بولدى. ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشىغا ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ يول قويۇشى ئەسلا مۇمكىن ئىدى.

(4) ئايالىلارنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى مەسىلىسى: ئوسمان «ئايالىلارنىڭ چېچى ئۇزۇن ئەقلى قىسقا، پەقەت تاماق ئېتىپ، بالا بېقىپ ئەرلىرىنى كۈتۈش ئۈچۈن يارالغان، باشقا ھېچقانداق ئىش قولىدىن كەلمەيدىغان مەزلۇملار» دەپ قاراپ ئايالىلارنىڭ جەمئىيەت ئىشلىرىغا قاتنىشىشىنى چەكلىدى. «ھەرقايسى ئىدارە ـ جەمئىيەت، مەكتەپ ئورگانلىرىدا ئىشلەۋاتقان بارلىق ئايال كادىرلارنى پۈتۈنلەي خىزمەتتىن بوشىتىپ، ئائىلىلىرىگە قايتۇرۇش، بۇنىڭدىن كېيىن بىرمۇ ئايال خىزمەتچى قوبۇل قىلماسلىق» دېگەن تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويىدى. بۇ ئەلۋەتتە دەۋر ئېقىمىنىڭ، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتى بىلەن ئېھتىياجىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان زور پرىنسىپلىق مەسىلە ئىدى. ئەمما ئوسمان مەسىلىگە بۇ جەھەتلەردىن قارىماي ئەكسىنچە «سوۋېتتىن كۈچۈرۈۋېلىنغان، كەم دېگەندىمۇ شۇلارنىڭ تەسىرى بىلەن بولۇۋاتقان كونا ئۆرپ ـ ئادەتكە، دىنىي قائىدىگە خىلاپ كېلىدىغان ناتوغرا ئىش» دەپ قاتتىق نارازى بولدى.

(5) دىنىي تۇس ئالغان بەزىبىر مۇتەئەسسىپ ئىدىيىگە دائىر ئىشلار توغرىسىدىكى تالاش ـ تارتىشلار. ئوسمان دىنىي مەكتەپتە ئوقۇمىغان، دىنىي قائىدىلەردىنمۇ خەۋرى يوق بولسىمۇ لېكىن دىنىي خۇراپاتلىقى خېلىلا كۈچلۈك ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوسمان سارسۇمبىگە كۆچۈپ كەلگەن ھامان غاببار مۇپتى دېگەن بىرسى ئۇنىڭ بىلەن ئاپاق ـ چاپاق بولۇپ كېتىدۇ. بۇ ئادەم 1933 ـ يىللىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قېچىپ كەلگەن بولۇپ دائىم «سوۋېتتە دىن يوقىتىلدى، مال ـ مۈلۈك ھەتتا ئايالالارمۇ ئومۇملاشتۇرۇلدى. ھازىرقى ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇنىڭ بىلەن دوستلۇقى قويۇق، كېيىن ئۇچ ۋىلايەت ئىنكىمۇ ماڭىدىغان يولى سوۋېتنىڭ يولى بولىدۇ» دېگەنگە ئوخ

شاش سۆزلەر بىلەن ئوسمانغا سوۋېتكە قارشى، كومپارتىيىگە قارشى ئەكسىيەتچىل ئىدىيىنى تەرغىپ قىلىپ، ئۇنى ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى بىلەن قارشىلىشىشقا كۈشكۈرتكەن (غاببار مۇپتى 1951 ـ يىلى قۇمۇلدا قولغا ئېلىنىپ باستۇرۇلدى). ئوسمان يەنە «شەرىئەت بويىچە جازا قوللىنىپ، ناماز ئوقۇمىغانلارغا 50 قامچا، روزا تۇتمىغانلارغا 100 قامچا، ھاراق ئىچكەنلەرگە 30 قامچا، چاچ قويغانلارغا 40 قامچا، تاماكا چەككەنلەرگە 20 قامچا دەررە ئۇرۇلىدىغان بولسۇن. بۇ توغرۇلۇق ۋالىي مەھكىمىسى، دىنىي نازارەت بىلەن بىرلىكتە مەخسۇس بىر بۇيرۇق چۈشۈرسۇن، شۇنىڭدەك كىنو قويۇشقا، تىياتىر كۆرۈشكە بولمايدۇ. چۈنكى كىنودىكى ئادەم كۆرۈنۈشلىرىنىڭ ھەممىسى جىن ـ شەيتانلاردىن دېرەك بېرىدۇ، تىياتىر كۆرۈش ئازغانلار بىلەن نومۇسسىزلارنىڭ ئىشى» دېگەنگە ئوخشاش بىمەنا قالاق سەپسەتىلەرنى تەرغىپ قىلىپ، ئۇنى باشقىلارقا زورلاپ تاڭماقچى بولىدۇ. دەللىقان سۆگۈربايۇۋ قاتارلىقلار ئۇنىڭ بۇ خىل ئەتىمىش ـ قىلمىشلىرىغا قارىتا ئۇنىڭغا زۆرۈر بولغان چۈشەنچىلەرنى بېرىش ئاساسىدا خىزمەت ئىشلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئوسمان بۇنى ئۆزىگە بولغان ھۇرمەتسىزلىك ھەتتا ئۆكتەملىك دەپ بىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن سۇركىلىش بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ ۋەزىيەت قەدەممۇ قەدەم ناچارلىشىشقا باشلايدۇ.

تىك ـ تىكلاپ بېقىش

ئوسمان سارسۇمبىگە كېلىپ ئانچە ئۇزۇن ئوتمەيلا يۇقىرىقىدەك سۇركىلىشلەرنى پەيدا قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە ئۆزىنى «ئالتاي ئىنقىلابىنىڭ پىشۋاسى قىلىپ كۆرسىتىپ، ئۆز ئىرادىسىنى ئىنقىلابىي ھاكىمىيەتكە تېڭىشقا ئورۇنۇپ كۆرگەن بولسىمۇ لېكىن ئۇنىڭ ئەمەلگە ئاشماسلىقىنى سەزگەن بولىدى.

شۇڭلا ئۇ ئۆزىنىڭ كۆپتىن بۇيان كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن ئالتايىنىڭ يەرلىك پادىشاھى بولۇشۇم كېرەك دەيدىغان غەرەز زىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن باشقا چىقىش يولى تېپىشقا ھەرىكەت قىلىپ كۆرمەكچى بولدى. مەسىلەن: 1944 - يىلى يىل ئاخىرىدىن باشلاپ پارتىزان ئەترەتلىرى رەسمىي تەشكىل قىلىنىغاندىن كېيىنمۇ، ئوسمانىنىڭ ئۆتكەندىكى ئىستىخىيىلىك قوزغىلاڭچىلىرى ئىچىدىكى ئىنتايىن ئاز سانلىق كىشىلەر باشباشتاقلىق قىلىپ، رەھبەرلىكتىن يوشۇرۇن ھالدا چەت ئەلايەت، بىراق رايونلارغا بېرىپ، بىگۇنا ھەلقنىڭ مال - مۈلكىگە زىيان سېلىشتەك قەبىھ ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ يۈرگەنلىكىلىرى بايقىلىنىپ، بۇنى پارتىزانلارنىڭ باشقا رەھبەرلىرى چەكلىمەكچى بولغاندا ئوسمان: «بولغۇلۇق بولۇپ بوپتۇ، بۇنىڭدىن كېيىنگى بونداق قىلمىسلا بولدى، ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلارنى سۆزلەشتە قىلىپ يۈرۈشنىڭ نېمە ھاجىتى» دەپ ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ئۆز نارازىلىقىنى بىلدۈردى.

(1) ئوسمان ئۆز ئۆمىدىنى ئالدى بىلەن گومىنداڭغا باغلىدى. لېكىن ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقمىدى. ئوسمان ئوتنى باشقىلارنىڭ قولى بىلەن كۈچلىتىپ كۆرمەكچى بولدى - دە، قۇبى قۇمىنىڭ ئىچىدە قېشىلاپ ياتقان قاباس① تېركەشنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇمچىدىكى كىشىلەر بىلەن قانداق مۇناسىۋەت قىلىشنى كېڭىشىدۇ.

قاباس تېركەش ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن 1946-يىلى 1 - ئاينىڭ بېشىدا ئوسمانىنىڭ يەنە بىر ئەلچىسىنى چىلىك ئادەمى مۇقامەتجان مۇرسالىمە بىلەن بىرلىكتە كەنەن، (ھازىرقى كوكتوقاي ناھىيىسىنىڭ قۇۋ ئېرتىش يېزىسىدا تۇرىدۇ)

① قاباس تېركەش ئوسمانىنىڭ ئاتا تەرەپ تۇغقىنى 40 - يىللاردىن تارتىپ قېشىمدا يۈرگەن ئىشەنچلىك شېرىكى. ئازادلىقتىن كېيىنمۇ ئوسمان بىلەن بىللە خەلق ھۆكۈمىتىگە قارشى توپىلاڭ كۆتۈرۈپ، ئۇرۇشتا پارتىلىنىپ قولغا چۈشكەندىن كېيىنگى داۋالىنىشقىچە ياش تارتىپ ئۆزىنى نابۇت قىلغان.

ئەردىقانلاردىن ئۇرۇمچىدىكى جانىمقانغا ① خەت ئەۋەتىدۇ. خەتنىڭ مۇھىم مەزمۇنى «ئالتاي قىزىللىشىپ كەتتى. بىز قىزىل بولۇشنى خالىمايمىز. كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرىنىڭ خەلق ئامىسى بىزنىڭ چاڭگىلىمىزدا، ئەمەلىيەتتە ئوسمانمۇ بىزنىڭ دېگىنىمىزدىن چىقمايدۇ. ئۇنى بىز دېگىنىمىز بويىچە ئىش قىلدۇرالايمىز، پەقەت سىلەرنىڭ يولىورۇق بېرىپ، ھەرقايسى تەرەپتىن ياردەم قىلىشىڭلارغا مۇھتاجمىز» دېگەنلەردىن ئىبارەت. جانىمقان خەت ئېلىپ كەلگەنلەرنى ئۆز ئۆيىدە بىر نەچچە كۈن قوندۇرۇپ، مېھمان قىلىپ ئاندىن يولغا سالغان. شۇنىڭدەك قاباسلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ھەر تەرەپلىمە پىكىرلىشىپ كېلىش ئۈچۈن نۇرغۇجاينى② كەنەنلەرگە قوشۇپ بىللە ئەۋەتكەن. ئەمما نۇرغۇجاينىڭ كەلگەنلىكى مەلۇم بولۇپ قالدۇ. قاباسلار ئۆزلىرىنىڭ گومىنداڭ بىلەن ئاستىرتىن مۇناسىۋەت قىلىۋاتقانلىقىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ، قاباسنى «ئەل ئارىسىغا ئوغرىلىقچە كېلىپ يۈرگەن يېرىدىن تۇتۇۋالدۇق»

① جانىمقان تىلەۋباي ئوغلى كىرەي قەبىلىسىنىڭ چاقاباي ئۇرۇغىدىن. 1940 - يىلى 10 - ئايدىن 1945 - يىلى 8 - ئايغىچە ئالتايدا قورچاق مۇئاۋىن ۋالى بولغان. 1945 - يىلى 8 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئالتاينىڭ پات ئارىدا قولدىن كېتىشىگە كۆزى يېتىپ، نۇۋىتى كەلگەندە ئالتايدا جاھان ئۆزگىرىشى قىلىش مەقسىتىدە مەخپۇس ئايروپىلاندا ئۇرۇمچىگە ئەكىۋالغان ھەمدە ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرغان، كېيىن (ئەمنچىلىق بېتىمىدىن كېيىن) مالىيە نازارىتىنىڭ نازارى بولغان. ئازادلىقتىن كېيىن ئوسمان بىلەن بىرلىكتە خەلق ھۆكۈمىتىگە قارشى چىقىپ، توپىلاڭ تۇغدۇرغان. 1950 يىلى 11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قولغا چۈشكەن، كۆپ ئۆتمەي ئۇرۇمچىدە باستۇرۇلغان.

② نۇرغۇجاي كىرەينىڭ چاقاباي ئۇرۇغىدىن. بۇرۇن ئالتاي پارتىزانلىرىنىڭ چوڭ ئەترەت باشلىقى بولغان. 1945 - يىلى 6 - ئايدا جانىمقاننىڭ قەبىلىداشلىقتىن پايدىلىنىپ يېنىغا تارتىشى ئارقىلىق ئىنقىلابقا خائىنلىق قىلىپ گومىنداڭغا تەسلىم بولۇپ كەتكەن، شۇ يىلى 8 - ئايدا جانىمقانلار بىلەن بىللە «جاھان ئۆزگىرىشى» قىلغاندا پايدىلىنىش ئۈچۈن ئايروپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە كەلتۈرۈلگەن.

دەپ سالىق، ۋاھىتلارنىڭ (بۇلار شۇ چاغدا كۆكتوقاي ناھىيە سىنىڭ ھاكىمى، مۇئاۋىن ھاكىمى ئىدى) ئەۋەتكەن ئادەمنى سايە پىل ئارقىلىق ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ بەرگەن. نۇرغۇجاي بولسا «ئايرىلىپ كەتكىنىمگە كۆپ ۋاقىت بولغان خوتۇن ـ بالىلىرىمنى كۆرۈپ قايتىش ئۈچۈنلا كەلگەنىدىم، بۆلەك نىيىتىم يوق» دەپ ئۆزىنىڭ ھەقىقىي مەقسىتىنى ئېيتمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ۋە لايەتلىك ساقچى ئىدارىسى ئۇنى داۋاملىق تەكشۈرۈپ كۆرمەكچى بولۇپ قاماپ قويىدۇ. ئوسمان ئاربىغا چۈشۈشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ. شۇنداق قىلىپ ئوسمان بىلەن جانىمقانلار ئوتتۇرىسىدا مۇناسىۋەت باشلىنىدۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ ئوسمان بىلەن گومىنداڭ دائىرىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئەڭ دەسلەپكى قەدەمدىكى ئارقا ئىشىكتىن مۇناسىۋەتلىشىشنىڭ باشلىنىشىدۇر.

(2) ئوسمان، قاباسلار نۇرغۇجاينىڭ ھۆكۈمەت قولىغا چۈشۈپ قېلىشى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى بىلەن بولغان يوشۇرۇن مۇناسىۋەتلىرىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ، ھەرىكىتىنى بىر مەھەل توختىتىپ تۇرىدۇ. گومىنداڭ تەرەپ بولسا نۇرغۇجاينىڭ خەۋەرسىز يوقلىپ كەتكەنلىكى، شۇنداقلا قاباسلارنىڭمۇ جىمجىت يېتىۋالغانلىقىدىن تاتىنىپ بىئارام بولۇپ، بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ خەۋىرىنى ئېلىش، يەنە بىر تەرەپتىن يېڭىچە يول تېپىش ئۈچۈن 1946 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئەلەن ۋاڭ بىلەن جانمقان ئۆز نامىدىن خەت يېزىپ فۇكاڭ ناھىيىسىنىڭ قورچاق مۇئاۋىن ھاكىمى خۇسەيىننى① كۆپلىگەن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن چىگگىلدىكى نازىر ② قاتارلىق كىشىلەرگە ئەۋەتىدۇ، نازىر

① خۇسەيىن ـــ فۇكاڭلىق بولۇپ 1943 ـ يىلدىن كېيىن شېڭ ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەرەپنىڭ ۋەكىلى بولۇپ، ئالتاي قوزغىلاڭچىلىرى ئىچىگە نۇرغۇن قېتىم كېلىپ ـ كېتىپ نازىر قاتارلىق كىشىلەر بىلەن تونۇش بولۇپ كەتكەن.

② نازىر ـــ جانمقان بىلەن بىر قەبىلىداش ئادەم.

ئۇرۇمچىدىن كەلگەن سوۋغاتلارنىڭ بىر قىسمىنى قاباسقا ئاپىرىپ بېرىش ئارقىلىق ئۇنىڭ بىلەن مەخپىي مۇناسىۋەتلىشىپ، نۇرغۇجاينىڭ قانداق ئەھۋال ئاستىدا، قانداق بولغانلىقىنى، قاباسلارنىڭ ھېلىمۇ نىيىتىدىن يانمىغانلىقى، شۇنداقتىمۇ بىر ئاز سەبرى قىلىپ تۇرماقچى بولۇۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى ئەھۋالنى ئۇقۇشۇپ كېلىپ قۇسايىنغا يەتكۈزىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قۇسايىن قايتىپ كېتىدۇ. ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى قۇسايىننىڭ نۇرغۇن سوۋغاتلار ئېلىپ نازىرلار تۇرغان يەرگە كېلىپ ـ كەتكەنلىكىدىن شۇ زاماتلا خەۋەر تاپىدۇ. شۇڭا ئالتاي ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىسى ئۇنىڭ زادى نېمە سەۋەبتىن كەلگەنلىكىنى سۈرۈشتۈرۈش ھەمدە نازىر، قاباسلارنى ئاگاھلاندۇرۇش ئۈچۈن ۋىلايەتلىك سوت باشلىقى ئەدىلقان، مەمۇرىي مەھكىمە تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى قاجىنابى ۋالىيۇلارنى ئەۋەتىدۇ. نازىر، قاباسلار: «بىر ئاز گەزمال، چاي قاتارلىق سوۋغاتلىرىنى ئالغىنىمىز راست. بىز ئۇلارنى ئالداپ ئەخمەق قىلىپ، ئازدۇر ـ كۆپتۇر نەپ ئېلىش ئۈچۈنلا شۇنداق قىلدۇق. گومىنداڭغا ئۆتۈپ كېتىش بۇيىقتا تۇرسۇن ئۇنىڭغا مايىل بولايلى دېگەن نىيىتىمىزمۇ يوق» دەپ راستىنى ئېيتمايدۇ.

(3) ئالدىنقى ئىككىسى نېتىجىلىق بېرىش ـ كېلىشىنىڭ سەزىلىپ قالغانلىقىدىن ئوسمان، قاباسلار ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىش كۆرۈشكە باشلايدۇ. لېكىن ئارىدىن ئۆزۈن ئۆتمەي جانمقان: «بىز سىلەرنىڭ قىزىللىشىشقا قارشى مەيدانىڭلارنى قوللايمىز. بىزدىن كۈتىدىغان ھەر قانداق كونكرېت تەلىپىڭلار بولسا ئوتتۇرىغا قويۇڭلار، بىز ھەممىسىگە ماقۇل» دېگەن مەزمۇندا خەت يېزىپ نۇرقاسىمنى (نۇرغۇجاينىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى) ئەۋەتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن تەڭ قاباسلارنىڭ ئۆزلىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ يۇرۇشلىرى ئوسمان بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى سېزىپ جانمقان نۇرقاسىمدىن قاباس ئارقىلىق ئوسمانغا «ئەگەر ئۇچ

ۋىلايەتتىن قول ئۈزۈشكە بەل باغلىساڭ بارلىق تەلەپلىرىڭنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇپ بىر نەچچە ۋەكىل ئەۋەت. كېلىدىغان ۋەكىللىرىڭ جۇلۇڭگەي ئەتراپىدىكى قۇمغا يېقىن بىر قىشلاقنىڭ باشلىقى داشىر ئىسمىلىك خۇيزۇنى ئىزدەپ تاپسا، شۇ كىشى ئۇلارنى باشلاپ، ساق - سالامەت بىز بىلەن ئۇچراشتۇرىدۇ» دېگەن مەزمۇندا بىر پارچە خەت يازىدۇ. قاباس بۇ خەتنى ئەرھال ئوسمانغا ئەۋەتىپ بېرىدۇ ھەمدە «ئوسماندىن جاۋاب كەلگۈچە كۈتۈپ تۇر» دەپ نۇر قاسىمنى تۇرغۇزۇپ قويىدۇ. ئوسمان جانىمقانىڭ خېتىنى ئالغاندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ ئۆزگە كۈچلۈك يۆلەنچۈك بولمىغانلىقىغا كۆزى يەتكەنىدەك بولسىمۇ، ئۇ، قانداقتۇر ئۈزۈن يىللىق «تەجرىبە»سىگە ئاساسلانغان ھالدا «ھوشيار»، «ئېغىر بېسىق» بولۇش دېگەن نىيەتتە بولۇپ، جانىمقانىڭ خېتىگە دەرھال جاۋاب يازدۇرمايدۇ. ئەكسىنچە قايتا - قايتا ئويلىنىپ ئاساسلىقچە سېزىلىپ قېلىش ئېھتىمالى بولغان قاباستىن بىراقلا تۇرۇشنى خوپ كۆرىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئوسمان 1946 - يىلى 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئەتراپىدا «سالامەتلىكىم ياخشى ئەمەس، تاغقا چىقىپ ئارام ئالىمەن» دېگەن باھانە بىلەن سارسۇمبە شەھىرىدىن كۆچۈپ چىقىپ، كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ كورتى دېگەن يېرىگە بېرىۋالىدۇ. ھەمدە نۇرغۇجايىنى تۇرمىدىن بوشىتىپ بېرىشكە زورلايدۇ. دەللىقان سۈگۈرباي‌ۇ ئىتتىپاقلىقنى نەزەردە تۇتۇپ ئامالسىز يول قويىدۇ.

يەنە بىر قېتىم ئىلگىرىلەپ ھەرىكەت قىلىش

ئوسمان كورتىغا كۆچۈپ بارغاندىن كېيىن ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىدىن بۆلۈنۈشنىڭ يېڭى قەدىمىنى باشلايدۇ.

(1) ئوسمان ئۆزىگە لاتىپ، مۆمىنباي، مۇقامەتجان، نۇسىپ بايلارنى مەسلىھەتچى، قاباس مۇپتىنى قازى قىلىپ تەينىلەيدۇ.

ھۇنىڭدەك رەھىم، ياقۇپبەك مەسئۇلۇقىدىكى 100 كىشىلىك مۇھاپىزەتچى ئەترىتىنى تەشكىللەيدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ ئۈنىك ئۆز ئالدىغا ھۆكۈمەت ۋە قوزاللىق قوشۇن تەشكىل قىلىش ئىدى.

(2) كېلىپ - كېتىدىغان مېھمانىم تولا، چىقىمىم كۆپ دېگەن باھانە بىلەن چىڭگىل، كۆكتوقاي ناھىيىلىرىنىڭ پۈچى بېجىنى ئۆزى يىغىۋېلىپ اخىراقەت قىلىدىغانلىقىنى ئېلان قىلىدۇ. ئۈنىڭ مەقسىتى مۇشۇ اكىرىلىم بىلەن مۇھاپىزەت ئەترىتىنى قامداش ئىدى.

(3) 4 - ئاينىڭ ئاخىرىدا جانىمقانىڭ خېتىنى ئەكېلىپ، ھەتتىڭ جاۋابىنى كۈتۈپ ياتقان نۇر قاسىمنى ئەۋەتىپ، جانىمقان بىلەن ئوسمان ئوتتۇرىسىدا ئالاقىچى بولغان داشىرنى كۆكتوقايغا ئەكەلتۈرىدۇ. مەقسىتى داشىر ئىلەن يۈرتۇراتە سۆزلىشىپ، ئۆزىنىڭ گومىنداڭ بىلەن بولۇاسىتە مۇناسىۋەت قىلىدىغان بىرىنچى قېتىملىق ۋەكىللىرىنى ئۇنىڭغا ئوشۇپ ئۈرۈمچىگە ئەۋەتمەكچى بولىدۇ. لېكىن دەل مۇشۇ پەيتتە ئوسمان ئىلىغا كەتكەن لاتىپنىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ ئۈرۈمچىگە ئەۋەتمەكچى بولغان ۋەكىللىرىنى ۋاقتىنچە توختىتىپ قويىدۇ. داشىرنىمۇ ئۆز ئاۋۇلىغا يوشۇرۇپ قويىدۇ.

(4) لاتىپ 1946 - يىلى 5 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئەتراپىدا سارسۇمبىگە قايتىپ كېلىدۇ. ئۈزۈن ئۆتمەيلا «ئۆيۈمگە بېرىپ كېلىمەن» دەپ چىڭگىلگە يولغا چىقىپ، ئوتتۇرا يولدا ئوسمانىنىڭ قېشىغا بارىدۇ. لاتىپنىڭ ئىلىغا بېرىپ - كېلىشتىڭ ھەقىقىي ئالەمۋالى مۇنداق ئىدى. ئوسمان سارسۇمبىگە كېلىپ ۋالىي بولغاندىن كېيىن پۈتۈرىدا ئېيتىلغان سۆز - ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ بۆلۈنۈپ چىقىش نىيىتىنى ئاشكارىلايدۇ. ئالدى بىلەن ئۇ قۇمدىكى قاباس، مۇقامەتجانلارنىڭ ۋاستىسى بىلەن جانىمقان بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ، گومىنداڭ تەرەپ بىلەن يوشۇرۇن ئالاقە ئورنىتىدۇ.

ھۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، غۇلجىدىكى ئىلىخان تۆرىدىنمۇ تۇمىد كۈتىدۇ. گەرچە ئوسمان 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئىلىخان تۆرىنىڭ قېشىغا كەلمەي قويغان بولسىمۇ، كېيىنرەك ئىلىخان تۆرىنىڭ غۇلجىدا سۆزلىگەن بىر قانچە سۆزلىرى بىلەن ھەربىكەتلىرىدە، بولۇپمۇ دىنىي نۇقتىدىكى مەسىلىلەردە ئۆزى بىلەن خېلى جىق ئورتاقلىقى بارلىقىنى ھېس قىلىدۇ. 1946 - يىلىنىڭ بېشىدا غۇلجىدىكى ئۇيغۇر ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىگە ئالتاينىڭ ھەر تەرەپلىمە خىزمەت ئەھۋاللىرىدىن دوكلات قىلىش، بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەر توغرىسىدا پىكىر ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن مۇئاۋىن ۋالىي شەمشى، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بەدىمالشىباي قاتارلىقلار غۇلجىغا بارىدىغان بولىدۇ. ئوسمانىنىڭ تەلىپى بويىچە ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقى لاتىپمۇ بىللە بارىدىغان بولىدۇ. مەلۇم بولۇشچە ۋەكىللەر ئالتايدىن يولغا چىقىش ئالدىدا ئوسمان لاتىپ بىلەن بىر قانچە قېتىم يېگانە سۆھبەتلەشكەن. نېمىلەرنى دېيىشكەنلىكى نامەلەم. لېكىن ئوسمان ئۆزىنىڭ شەخسىي كاتىپى باغدات ئارقىلىق «رەئىس ئىلىخان تۆرە جانابلىرى، ئىنىم لاتىپ سىز تەرەپكە كەتتى. سىز بىلەن ئايىرىم سۆزلەشمەكچى، ماڭا بېرىدىغان يوليورۇقىنى ئىنىم لاتىپنى ئۆز ئورنۇمدا كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئېيتىسىڭىز بولىدۇ» دېگەن مەزمۇندا بىر پارچە خەت يازغان.

شەمشى، بەدىلەر غۇلجىدىكى ئىشلىرىنى تۈگىتىپ 3 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئالتايغا قايتىپ كېلىدۇ. لاتىپ ئۇنى - بۇنى باھانە قىلىپ، ئۇلاردىن ئايرىلىپ قېلىپ ئىلىخان تۆرە بىلەن يوشۇرۇن ئۇچرىشىپ ئوسمانىنىڭ خېتىنى تاپشۇرغان ھەمدە بىر قانچە قېتىم سۆھبەتتە بولغان. لاتىپ غۇلجىدا تۆت ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت تۇرۇپ، 5 - ئاينىڭ باشلىرى يولغا چىقىپ، دۆربىلجىنگە كېلىپ، قىرغىزچاق چېگرىسى

ئارقىلىق سوۋېت تەرەپكە ئۆتۈپ، زايسانىنى بېسىپ، جېمىنەي چېگرىسى ئارقىلىق سارسۇمبېگە كېلىدۇ. ئۇ يەردىن جازىق ئاچا دېگەن يەردە ئولتۇرغان ئوسمانىنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئىلىخان تۆرىنىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان خېتىنى ئوسمانغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. خەتتە ئىنىم ئوسمان سېنى بىر كۆرۈشكە ئىنتىزار ئىدىم، پۇرسەت كەلمىدى. لاتىپ بىلەن جىق پاراڭ سېلىشتىم، قورقىت ① 40 يىل گۆردىن قېچىپ يۈرۈپ، ئاخىرى بىرىنچى قېتىم كولانغان گۆرگە چۈشكەن ئىكەن، ئۆزۈك ئويلىنىپ ئىش قىلارسەن. قالغىنىنى لاتىپتىن ئۇققىن، دېگەن. مۇشۇنىڭدىن 15 — 20 كۈندىن كېيىن ئىلىخان تۆرە ئۇچ ۋىلايەتنىڭ توغرا يۆنىلىشىدىكى ئىلغار كۈچلەر تەرىپىدىن ئىرغىتىپ تاشلىنىدۇ. بۇنىڭدىن ئىلىخان تۆرىنىڭ ئوسمانغا يازغان خېتىدە نېمە ئۈچۈن يۇقىرىقىدەك سۆز - ئىبارىلەرنى ئىشلەتكەنلىكىنى چۈشىنىۋېلىش تەس ئەمەس.

لاتىپ يەنە ئۆزىنىڭ غۇلجىدا كۆرگەن - بىلگەنلىرى توغرىسىدىمۇ توختىلىپ: «ئۇ يەردىكى ۋەزىيەتنىڭ ئومۇمىي يۈزلىنىشى ئالتاينىڭ ھازىرقى ئەھۋالى بىلەن ئوخشاش ئىكەن، ھەممە يەردە «قىزىللىشىش» نىڭ ئىپادىسىنى ئاشكارا كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ». دېگەن مەزمۇندىكى پىتنە - ئىغۋالار بىلەن ئوسمانىنىڭ ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئىستىقبالىغا بولغان گۇمانىنى تېخىمۇ كۈچەيتىدۇ.

«قۇۋۇ ئۇيۇ» يىغىنى

«قۇۋۇ ئۇيۇ» يىغىنى 1946 - يىلى 5 - ئاينىڭ 20 - كۈنلىرى ئەتراپىدا ئېچىلغان. ئالدى بىلەن بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك بىر

① قورقىت — خىيالىي چۆچەكلەردىكى ئەۋلىيا پالچىنىڭ ئىسمى.

ئەھۋالنى پايان قىلىپ ئۆتەي: 1946 - يىلى 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدا كوكتوقاي① كان رايونىغا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى قايتىدىن يېنىپ كېلىپ ئورۇنلىشىدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئوسمان ئۆزبېكنىڭ ھەمتاۋاقلىرى بىلەن ئامما ئىچىدە تەسىرى بار بىر مۇنچە يۇرت مۆتىۋەرلىرىنى چاقىرىپ يىغىن ئېچىپ «يەر مېنىڭ تۇرۇقلۇق، ئورۇسلار نېمە ئۈچۈن مېنىڭدىن رازىلىق ئالمايلا بۇ يەرگە كېلىدۇ؟ ئۇلارنى قورال كۈچى بىلەن ھەيدىۋېتىش لازىم» دەپ داۋراڭ سالىدۇ. ئايرىم يۇرت مۆتىۋەرلىرى «بۇنداق قىلىشىمىز ئالدىراقسانلىق بولار، ئۇنىڭ ئۈستىگە سوۋېت ھازىر بىز بىلەن دوست مەملىكەت، ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ قانداق كەلگەنلىكىنىڭ تېگى - تەكتىنى ئوقۇشۇپ كۆرەيلى» دەپ مەسلىھەت بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئوسمان ئۇلارغا راقىش بىي بىلەن رىغاغات قاتارلىقلارنى ئەۋەتىپ «نېمىشقا بىزدىن رۇخسەتسىز كېلىسىلەر، مەن ھەر قانداق ئادەمنىڭ زېمىنىمىزغا قول سۇنۇشىغا، دىنىمىزغا قول تىقىشىغا ھېچقاچان يول قويمايمەن، دەرھال چىقىپ كېتىڭلار» دېگەن تەلەپنى قويىدۇ. بۇنىڭغا قارىتا سوۋېت ئېكسپېدىتسىيىچىلىرى: «بىز يۇقىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە كەلدۇق، پىكىرىڭلار بولسا ھۆكۈمىتىڭلار بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىز بىلەن سۆزلەشسۇن» دېگەن جاۋابنى بېرىدۇ. بۇ ئىشلار بولۇپ ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن دەللىقان سۇگۇربايۇۋ ھۇئاۋېن ژالىي شەمشى، ژالىي مەھكىمىسى تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ

① كۆكتوقاي كېنى شۇنىڭدىن ئېتىبارەن داۋاملىق قېزىلىپ كەلدى. تازاد- لمقتىن كېيىن — 1950 - يىلى 14 - فېۋرالدا موسكۋادا ستالىن بىلەن ماۋ زېدۇڭ جۇشى قول قويغان «جۇڭگو - سوۋېت ئۆزئارا دوستلۇق ھەمكارلىق شەرتنامىسى»نىڭ مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن «جۇڭگو- سوۋېت رەڭلىك مېتال شىركىتى» قېلىپ ئۆزگەرتىلىپ 1962 - يىلىنىڭ ئاخىرىغ- چە دەۋر پايدىلىنىپ كېلىندى.

باشلىقى قاجانبى، ژالىي مەھكىمىنىڭ مەسئۇل كاتىپى سالىجان كاكىجانوۋ قاتارلىق كىشىلەر قوبىدا ئولتۇرغان ئوسمانىنىڭ قېشىغا بارىدۇ. دەللىقان سۇگۇربايۇۋ مۇھىمى ئىتتىپاقلىقنى چىقىش نۇقتا قىلىپ ئۇنىڭغا ئۇچ ئايدىن بۇيانقى ئىشلەنگەن ھۆكۈمەت خىزمەتلىرىدىن دوكلات بېرىدۇ ۋە ئوسمانىنى شەھەرگە چاپسانراق قايتىپ بېرىپ خىزمەتنى ئىشلەشكە تەكلىپ قىلىدۇ. ئوسمان دەللىقان سۇگۇربايۇۋنىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى مەنىستەمەي تىڭشاپ ئولتۇرىدۇ، خىزمەتلەر توغرىسىدا بىر ئېغىز سۆزمۇ قىلمايدۇ. خىزمەت ئورنىغا قايتىپ بېرىش مەسلىسىدە، سالامەتلىكىم ياخشى ئەمەس، يەنە بىر تەرەپتىن شەھەر تۇرمۇشىغا كۆنەلمەيدىكەنمەن، پۇتۇن ئۆمرۈم كەك سەھرادا، سالقىن ھاۋادا ئۆتكەن ئادەم بولغانلىقىم ئۈچۈن ژالىي مەھكىمىسى قىشتا ئۇندۇرقارادا (ئوسمانىنىڭ قىشلايدىغان ماكانى)، يازدا قۇۋ ئۆيدە (ئوسمان ئاۋۇلىنىڭ ئوتتۇرا يايلىقى) تۇرۇپ خىزمەت ئىشلەيدىغان بولسۇن» دەپ تولىمۇ يولسىزلىق قىلىدۇ. شۇنىڭدەك ئۇ يەنە «كۆكتوقاي، چىڭگىل جامائەتچىلىكى ئوتتۇرىسىدا بىر نەچچە يىلدىن بۇيان بىر تەرەپ بولماي كېلىۋاتقان بىر قانچە ئادەمنىڭ ئۆلۈم مەسىلىسى توغرۇلۇق يىغىن ئاچماقچىمەن، شۇنىڭغا قاتنىشىپ ئاندىن قايتىڭلار» دەپ تۇرۇۋالىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ ئوسمانىنىڭ بىر رەزىل ئويۇنى ئىدى. ئوسمان كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرىنىڭ ھاكىملىرى شۇنىڭدەك يۇرت باشلىقلىرىغا يۇقىرىقىدەك يىغىن ئاچماقچى ئىكەنلىكىنى خەۋەر قىلىپ بولغانىدى. يىغىن باشلانغاندا ئوسمان مۇزاكىرىگە سالماقچى بولغان ئۆلۈم مەسىلىسىنى بىرتەرەپكە قايرىپ قويۇپ، كۆكتوقاي كان رايونى مەسلىسىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ: «سوۋېت كانچىلىرى مېنىڭ رۇخسىتىمسىز مېنىڭ يېرىمگە نېمىشقا كېلىدۇ. بىكارغا يانغان بايلىق نەدە بارىكەن. ئادەم ئەۋەتىپ ئېلىپ چىقىپ كەتسۇن دېسەم ئار-

قىغا سۆرەپ تۇرۇۋالدى. ئەمدىكى بىرىنبىر چارە قورال كۆچى بىلەن ھەيدەۋېتىش كېرەك» دەپ دەللىقان سۇغۇرباياۋۇغا بېسىم ئىشلىتىدۇ، دەللىقان سۇغۇرباياۋۇ ئۇنىڭغا: «بۇ بىرىنچى دىن تارىخىي تومۇرى بار زور مەسىلە، ئىككىنچىدىن بىزنىڭ ئۆتكەندە موڭغۇلىيەدىن ئېرىشكەن ياردەمسىز ئەھۋالىيەتتە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىزگە موڭغۇلىيە ئارقىلىق بەرگەن خالىسانە ياردەمى ئىكەنلىكى كۆپچىلىككە ئايان، دېمەك سوۋېت ئىتتىپاقى بىزنىڭ ئەڭ مۇشكۈل چېغىمىزدا ياردەم قولىنى سوزغان دوستىمىز. ئاچچىق ئازدۇرىدۇ، ئەقىل ئالغا يېتىلەيدۇ، ئالدى بىلەن ئۇلارغا يەنە بىر قېتىم ۋەكىل ئەۋەتىپ سۆزلىشىپ كۆرەيلى» دەيدۇ. مۇئاۋىن ۋالىي شەمشى باشلىق قاجانبىي، ۋاتقان، ئەدىلقان قاتارلىق كىشىلەرمۇ بۇ پىكرىنى قۇۋۇەتلەيدۇ. شۇنداق قىلىپ كۆكتوقاي كان رايونىدىكى سوۋېت ئېكسپېدىتسىيىچىلىرىگە قاجانبى، لاتىپ، ئەدىلقان قاتارلىقلارنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىدۇ. سوۋېت ئېكسپېدىتسىيىچىلىرى ۋەكىللەرگە «بۇ ئىشنى بىزنىڭ ئالتاي دىكى كونسۇلىمىز بىلەن سۆزلىشىپ بىر تەرەپ قىلىڭلار، ئۇنىڭ ئىچە بىز كان قېزىش ئىشىنى ۋاقتىنچە توختىتىپ تۇرايلى» دېگەن جاۋابنى بېرىدۇ. ئاجىنابىلار يۇقىرىقى جاۋابنى ئېلىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئوسمان دەللىقان سۇغۇرباياۋۇ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ سارسۇمبىدىكى سوۋېت كونسۇلغا بېرىپ سۆزلىشىشكە ئەدىلقان، ئەسەن ئېرىسقان قاتارلىق كىشىلەرنى ئەۋەتىدۇ. بۇلارنى كونسۇلغا مەن (پاتىقان سۇغۇرباياۋۇ) باشلاپ بېرىپ ئۇچراشتۇردۇم. بۇ چاغدىكى سوۋېت كونسۇلى زارىپ ئىسىملىك بىر تاتار كىشى بولۇپ قازاقچىنى ئوبدان بىلەتتى. كونسۇل ئۆزىنىڭ ئوسمان قېشىغا بېرىپ سۆزلىشىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئاز كۈن تەخىر قىلىپ تۇرۇشىنى ئېيتتى. ئوسمان بۇ جاۋابقا قاتتىق خاپا بولدى ـ دە، ئۆزىنىڭ بىرقانچە ئەڭ ئىشەنچلىك ھەمنەپەسلىرى بىلەن پىكرلىشىپ دەللىقان سۇغۇرباياۋۇنى زورلاپ

قول قويدۇرۇپ، ئوسمان بىلەن دەللىقان سۇغۇرباياۋۇ نامىدىن بۇيرۇرۇق چۈشۈرۈپ، ئالتاي ئاتلىق پولكىنى يۆتكەپ كېلىپ، كۆكتوقايدىكى سوۋېت ئېكسپېدىتسىيىچىلىرىگە قوراللىق بېسىم ئىشلەتمەكچى بولدى. بۇ ئەھۋالنى ئەسەن ئېرىسقان يوشۇرۇنچە دەرھال دەللىقان سۇغۇرباياۋۇغا يەتكۈزىدۇ. شۇنىڭ بىلەن دەللىقان سۇغۇرباياۋۇ ماڭا (پاتىقانغا) بىر پارچە خەت يازىدۇ، خەتنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى «ئوسمان راستىنلا بۇزۇلىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئۇ، ئىشنى ئاۋۋال سوۋېت ئېكسپېدىتسىيىچىلىرىگە تېگىشتىن باشلاش نىيىتى بار. شۇڭا ھەرقانداق شارائىتتا مېنىڭ قولۇم قويۇلغان تەقدىردىمۇ ئاتلىق پولكىنى سارسۇمبىدىن يۆتكەشكە بولمايدۇ. سەن مېنىڭ بۇ بەلگىلىمەمنى شتاب باشلىقى ئەيتكە ئامانجۇل بىلەن ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى تاستەمباياغا ئۇقتۇرۇپ قوي» دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. دەللىقان سۇغۇرباياۋۇ بۇ خەتنى سارسۇمبە ناھىيىسىنىڭ ئېرتىش بويىدىكى شىبەتى دېگەن يەردىن تۇغقان يوقلاش ئۈچۈن كۆكتوقاي ناھىيىسىگە بېرىپ ـ كېلىپ يۇرىدىغان ناقىپ ئىسمىلىك بىر كىشى ئارقىلىق يوشۇرۇن ئەۋەتىدۇ.

دەللىقان سۇغۇرباياۋۇ ئوسماننىڭ ئەسكەر يۆتكەش بۇيرۇقىغا قول قويۇشقا ئۇنمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئوسمان ئۆز مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن دەللىقان سۇغۇرباياۋۇ، شەمشەلەرنى ھېلىقى «ئادەم ئۆلۈمى» مەسىلىسىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان دەۋا ـ تالاش شىشقا سېلىپ قويۇپ، سارسۇمبىگە قايتۇرمايدۇ. يەنمن بىرھەپتە داۋام قىلىدۇ، مۇشۇ جەريانىدا ئوسمان دەللىقان سۇغۇرباياۋۇنى بويسۇندۇرالماي، قاباس تىركەش، كامال زەڭگى، جامائەت مۇساۋىرى ئۇچەيلەنگە ئۇنى يوشۇرۇن ئېتىپ تاشلاشقا بۇيرۇيدۇ. لېكىن بۇلار «ئۇنداق قىلىدىغان بولساق ئۆزىمىزگە دۈشمەننى كۆپەيتىۋالىمىز، كەم دېگەندە تۆۋەنكى بەش ناھىيە خەلقىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى بىزگە قارشى چىقىدۇ. ھازىرچە بۇنداق قىلـ

مايلى. كېيىن بىر گەپ بولار» دەپ نەسىھەت قىلىپ توسۇپ قويىدۇ. ئىشىنىڭ بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ كەتكەنلىكىدىن ئەنە دىشە ئىچىدە قالغان قاجانبىي، ئەدىلقان ۋە سالىق قاتارلىق كىشىلەر ئوسمانغا كۆپ قېتىم نەسىھەت قىلىپ، قۇۇ ئۆي يىغىنىنى ئاياقلاشتۇرۇشقا ماقۇل كەلتۈردۇ.

بارغانسېرى كەلسە كەلمەسكە يۈزلىنىش

«قۇۇ ئۆي يىغىنى» ئاخىرلىشىپ ئۈزۈن ئۆتمەي، 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى ئەتراپىدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالتايدىكى كونسۇلى زارىنى كۆكتوقاي كان رايونى ئارقىلىق ئون نەچچە تۆگىگە ھەر خىل گەزمال، ئون، گۈرۈچ، قەنت، چاي قاتارلىق نەرسىلەرنى ئارتىپ ئوسمانغا «سالامغا» كېلىدۇ. سوۋېت ئېكسپېدىتسىيەچىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى چۈشەندۈردۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئوسمان بىر مەھەل ئېكسپېدىتسىيەچىلەر ھەققىدە ئېغىز ئاچماي جىم بولۇپ قالىدۇ. چۈنكى ئوسماننىڭ ئەسلى «يەر مېنىڭكى»، «مېنىڭدىن رۇخسەتسىز نېمىشقا كېلىپ كان ئاچىدۇ» دېگەن مەسىلىنى كۆتۈرۈپ چىقىشى خۇددى ئۈز ۋاقتىدىكى گومىنداڭ مەركىزىي ئاخبارات ئاگېنتلىقىنىڭ مۇخبىرى لۇي چى «ئوسمان ۋە بەيتىك ۋەقەسى» دېگەن ماقالىسىدە ئېيتقىنىدەك: «ئەمەلىيەتتە ئۇ (ئوسمان) ۋەتەن دېگەننىڭ نېمە ئۇقۇم ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. ئەڭ كۆپ بولغاندىمۇ «ۋەتەن» دېگەن بۇ نەرسە ئۇنىڭ تەپەككۇرىدا بىر مۇجمەل چۈشەنچىدىنلا ئىبارەت ئىدى» (شىنجاڭ تارىخىي ماتېرىياللىرى ئۈيغۇرچە 2 ـ كىتاب، 203 ـ بەت)، ئۇ ئەزەلدىن ۋەتەن دېگەن سۆزلەرنى ئىشلىتىپ باققان ئەمەس. ئەمما «ئېلىم»، «يېرىم» دېگەن سۆزنى ئېغىزىدىن چۈشۈرمەيدىغانلىقى راست. ئەگەر ئۇنىڭ مۇشۇ «ئېلىم»، «يېرىم» دېگەنلىرى «ۋەتىنىم» دېگەندىن دېرەك بېرىدۇ دېيىلسە، ئۇنداقتا ئوسماننىڭ ئاڭ سەۋېيىسى، سىياسىي جەھەتتىكى نەزەر دائىرىسى ھەتتا بىرمۇنچە ئەمەلىي سۆز ـ ھەرىكەتلىرىدىن بۇنىڭ يەنىلا كۆكتوقاي، چىگگىل ناھىيىلىرى، مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا ئالتاي ۋىلايىتى دائىرىسىدىن ھالقىپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى بىلمىز. دېمەك ئۇنىڭ «يەر مېنىڭكى»، «مېنىڭدىن نېمىشقا رۇخسەتسىز كان ئاچىدۇ» دەپ غەۋغا قىلىشتىكى ھەقىقىي غەرىزى، دوق قىلىش ئارقىلىق ئازدۇر ـ كۆپتۈر ئىقتىسادىي مەنپەئەتكە ئىگە بولۇش ئىدى. ئۇ كۆكتوقاي، چىگگىل ناھىيىلىرىنى ھەتتا پۈتۈن ئالتاينى «مېنىڭ شەخسىي زېمىنىم» دەپ بىلەتتى.

ئوسمان سوۋېت ئېكسپېدىتسىيەچىلىرىنىڭ كان قېزىش مەسىلىسىدە بىر مەھەل جىمىپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ گومىنداڭ دائىرىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدە يېڭى يۈزلىنىش بارلىققا كەلدى. ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا، ئوسمان ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي بىلەن قارشىلاشماي، گومىنداڭ تەرەپ بىلەن يوشۇرۇن تىل بېرىكتۈرۈشتە ئالدىنقى بىر مەزگىلدىكى تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىپ، بىۋاسىتە ھەرىكەتلىنىشكە كىرىشتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئۈچۈقتىن ـ ئۈچۈق ئۈتتۈرىغا چىقىشقا جۈرئەت قىلالماي، سىرتنى يەنە بىر مەزگىل ئۈچ ۋىلايەت تەرەپتىن مەخپىي تۇتتى.

(1) 1946 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا ئوسمان ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرىگە ئۆز نامىدىن بىرنەچچە قېتىم خەت يېزىپ، گومىنداڭ تەرەپتىن ئوسمانغا ئەۋەتكەن داشىرغا ئۆز ۋەكىللىرى ئاناتباي، كاكاشا، جاناتلارنى قوشۇپ ئۇرۇمچىگە ئەۋەتىدۇ. جانات يولدا ئاغرىپ قېلىپ قايتىپ كېلىدۇ. قالغانلىرى فۇكاك ئارقىلىق ئۇرۇمچىدىكى جانسىقانىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ چۈشىدۇ. جانسىقان ئۇلارنىڭ كەلگەنلىكىنى جاڭ جۈجۇڭغا مەلۇم قىلىدۇ. جاڭ جۈجۇڭ ئۆزى ئوتتۇرىغا چىقماي ئالدى بىلەن لیۇمبېڭ چۇەننى ئەۋەتىدۇ. قاناتباي، كاكاشالار ئۇنىڭغا ئوسماننىڭ يازغان بىر پارچە خېتىنى تاپشۇرىدۇ. ھەمدە جاڭ جۈجۇڭنىڭ ئۆزلىرى

نى قوبۇل قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇچ كۈندىن كېيىن لىيۇمېڭ چۈەن قاناتباي، كاكاشالار بىلەن يەنە كۆرۈشۈپ «ئوسمانىنىڭ خېتىنى جاڭ جۈجۈڭغا تاپشۇردۇم، جاڭ ئەپەندىم سىلەرنى قوبۇل قىلىدىغان بولدى. ئەمما ئۇ ئۆزى يالغۇز قوبۇل قىلسا ئەپلەشمەيدۇ. چۈنكى بۇنداق ئىشنىڭ بولغانلىقىنى ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى سېزىپ قالسا ئوڭايلا ئۇلارنىڭ نارازىلىق پىكرى تۇغۇلىدۇ، ھەتتا چوڭ مەسىلە كېلىپ چىقىشمۇ ئېھتىمالغا يېقىن. شۇڭا جاڭ جۈجۈڭ سىلەرنى ئەخمەتجان، بورھانلار بىلەن بىرلىكتە قوبۇل قىلماقچى. ئوسمانىنىڭ يازغان خېتىنى ئەخمەتجانلارغا كۆرسىتىشكە بولمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز مەسلىھەتلىشىپ ئوسمانىنىڭ خېتى قىلىپ باشقىچىرەك مەزمۇندا بىر پارچە خەت يېزىپ چىقتۇق، ئۇنىڭغا ئوسمانىنىڭ مۆھرىسى (تامغىسى) غا ئوخشىتىپ ئويۇلغان مۆھۈر بېسىلدى. بۇ خەتنى ئالدى بىلەن سىلەر ياخشى كۆرۈپ، مەزمۇنىنى چۈشىنىپ، ئېسىڭلاردا مەھكەم ساقلىۋېلىڭلار، ئەتە جاڭ جۈجۈڭ، ئەخمەتجان ۋە بورھانلار بىلەن كۆرۈشكەندە ئاشۇ خەتنىڭ مەزمۇنىدا سۆزلەڭلار، ھەمدە بۇ خەتنى شۇ چاغدا ئېلىپ چىقىپ جاڭ جۈجۈڭنىڭ قولىغا تاپشۇرۇڭلار» دەيدۇ.

ئەتىسى بۇلارنى جاڭ جۈجۈڭ، ئەخمەتجان ۋە بورھانلار بىرلىكتە قوبۇل قىلىدۇ. دېگەندەكلا قاناتباي، كاكاشالار لىيۇمېڭچۈەنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش كۆرىدۇ. جۈملىدىن ھېلىقى ياسالما خەتنى قاناتباي يانچۇقىدىن ئېلىپ جاڭ جۈجۈڭغا تاپشۇرىدۇ. خەتتە، تىنچلىق كېلىشىمگە ئىمزا قويۇلغاندىن كېيىن ئالاينىڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋەت قىلمىغانلىقى، شۇڭا ئۆزىنىڭ بىرنەچچە ئادىمىنى سالام قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتكەنلىكى؛ ئىككىنچىدىن، تىنچلىق بېتىمىنىڭ مەزمۇنلىرى توغرىسىدا تولۇق چۈشەنچە بېرىش، ئۈچىنچىدىن، قازاقلار ئىچىدە نام - شۆھرىتى بار، نوپۇزلۇق كىشىلەردىن

بولغان ئەلەن ۋاڭ، جانمقان ۋە سۇلايمان بەكتۇرلارنى ئالاتايغا قايتۇرۇش؛ تۆتىنچىدىن، قۇتقۇزۇش بېرىش؛ بەشىنچىدىن، ئالتايغا دۆلەت ئارمىيىسىنى (گومىنداڭ ئارمىيىسىنى دېمەكچى) كىرگۈزۈش قاتارلىقلار يېزىلغان. خوش، ئەمدى ئوسمانىنىڭ ئەسلىدىكى خېتىنىڭ مەزمۇنىغا كەلسەك، ئۇنىڭدا «ئالتاي پۈتۈنلەي قىزىللاشمىدىغان (كومۇنىستلاشمىدىغان) بولدى. مەن قىزىلغا جان - جەھلىم بىلەن قارشى، چۈنكى قىزىللار دىنىنى يوقىتىدۇ، مال - مۈلۈكنى ئورتاقلاشتۇرىدۇ، مۇللا، قەبىلە باشلىقلىرىنى چەت، يېراق يەرلەرگە پالايدۇ، قامايدۇ، ئاتىدۇ. شۇڭا مەن ئۇچ ۋىلايەتتىن قول ئۈزۈشكە بەل باغلىدىم. ئۇلار بىلەن ئۇرۇشمەن. ھازىر كۆكتوقايغا سوۋېتنىڭ تاش قازىدىغان كانچىلىرى كېلىپ چۈشتى. ھەربىكتىمنى شۇلار بىلەن تۇتۇش قىلىشتىن باشلىماقچىمەن، ماڭا كۆپ ساندا قورال - ياراق، ئەسكەر ئەۋەتىپ ياردەم قىلىڭلار. جۈملىدىن ئاشلىق، گەزمال، چاي قاتارلىق تەرەپلەردىنمۇ كۆپرەك ئەۋەتىڭلار» دەپ يېزىلغان.

ئۇچ - تۆت كۈندىن كېيىن جاڭ جۈجۈڭ يەنە سۇڭ شىلىيەن، لىيۇ مېڭچۈەن، جانمقانلار بىلەن بىللە ئۇلار بىلەن يەنە بىر قېتىم ئۇچرىشىدۇ ۋە بۇ سوۋېت ئېكسپېدىتسىيىچىلىرىنىڭ كان ئېچىش مەسىلىسىنى دېپلوماتىيە يولى ئارقىلىق سوۋېت تەرەپ بىلەن سۆزلىشىپ بىرتەرەپ قىلىدىغانلىقىنى، ئوسمانىنىڭ ئۇلار بىلەن ئۇرۇش قىلىشىغا زادى بولمايدىغانلىقىنى، ئۇچ ۋىلايەت بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا ئەسكەر ئەۋەتىشىنىڭ ۋاقىت - شارائىتى پىشىپ يېتىلمىگەنلىكىنى، شۇنداقلا ياردەم مەسىلىسىدە ھازىرچە سوۋېغا - سالام قاتارىغا كىرىدىغان تۇرمۇش بۇيۇملىرىدىن بېرىپ تۇرىدىغانلىقىنى، قالغان ئىشلارنى ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا قاراپ ئويلىشىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. ئاندىن لىيۇ مېڭچۈەن جاڭ جۈجۈڭنىڭ بۇ سۆزىنى بويىچە ئوسمانغا بىر پارچە خەت يېزىپ كاكاشاتى داشىر بىلەن كۆكتوقايغا قايتۇرۇپ قاناتبايىنى

مۇناسىۋەتلىك ئەھۋالنى مەسىلەن توغرىسىدا مەسلىھەت سالىش ئۈچۈن ئېلىپ قالىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئوسمان، قاباس قاتارلىقلار گومىنداڭ تەرەپ بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىشىشكە باشلايدۇ.

بۇ يەردە بۇنداق بىر ئەھۋالنىمۇ ئالاھىدە شەرھلەپ كېتىشكە توغرا كېلىدۇ. يەنى، 1946 - يىلى 6 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئالتايدىكى سوۋېت كونسۇلى ئوسمان بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن ئوسمان ئاغزىنى ئاچماي جىم بولۇپ قالىدۇ، ئارىدىن بىر يېرىم ئاي ئۆتە - ئۆتمەستىن جاڭ جۆڭخا يازغان خېتىدە نېمە سەۋەبلىك بۇ مەسىلىنى يەنە ئوتتۇرىغا كۆتۈرۈپ چىقىپ داۋراڭ سالىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى ناھايىتى ئاددى، دېمەك ئۇ، گومىنداڭچى خوجايىنلىرىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ پەقەت ئۈچ ۋىلايەتكىلا ئەمەس، پۈتۈن كوممۇنىزم ھەرىكىتىگە، كوممۇنىستىك پارتىيىگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغىمۇ قەتئىي قارشى تۇرغۇچى ئادەم ئىكەنلىكىنى ناماياں قىلىش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ تولۇق ئىشەنچىسىگە ۋە مول ئىقتىسادىي ياردىمىگە تېزلىكتە ئىگە بولۇشنى مەقسەت قىلغان ھەم ئۇنىڭ ھەقمۇقەتەن رەزىل ئادەم ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ئاشكارلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. گومىنداڭ دائىرىلىرى «بۇ مەسىلىنى پەقەت دىپلوماتىيە يولى ئارقىلىق ھەل قىلىمىز» دېگەندىن كېيىن ئۇ بۇ توغرۇلۇق مۇتلەق ئېغىز ئاچماس بولىدۇ.

(2) كاكاشا قايتىپ كېلىپ ئارىدىن بىر ئايغا يېقىن ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇرۇمچىدە ۋاقىتلىق قېپقالغان قاناتباي قايتىپ كەلمەيدۇ. تاقتى - تاق بولغان ئوسمان 8 - ئاينىڭ ئاخىرى نۆسپىپاي، زەينەل ۋە ئوممەت قاتارلىقلارنى داشىرغا قوشۇپ يەنە ئۇرۇمچىگە ئەۋەتىدۇ. ئوسمانىنىڭ بۇنداق قىلىشىدىكى سەۋەب، بىرى قاناتباينىڭ خەۋىرىنى ئېلىش، يەنە بىرى ئۇ ئورنىنىڭ تەۋرەنمەسلىكى ئۈچۈن گومىنداڭ دائىرىلىرىدىن ۋاقىتىدا ياردەم ئېلىش ئىدى. ئۇنداق بولمىغاندا ئۆز

ئادەملىرىدە ئوخشايلا ئومىدسىزلىنىش، بۆلۈنۈش ئەھۋاللىرى كۆرۈلۈش ئېھتىمالى بار ئىدى.

ئەمەلىيەتتە قاناتباي 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئەتراپىدا بىر دانە راتسىيە بىلەن گېنېرال مايور دەرىجىلىك جۇنتۇك ئىشپىيونى راۋشەجى، پولكوۋنىك دەرىجىلىك ئىشپىيون ما شياڭشاڭ (خۇيزۇ بولۇپ، يۇنۇس دەپمۇ ئىسمى بار)، خۇاڭ فامىلىلىك ئۈچ ئادەمدىن تەركىب تاپقان «راتسىيىلەر»نى ئەگەشتۇرۇپ، 20 نەچچە يان قورال، 100 ساندۇق چاي، 100 توپ سوكنو، يەنە كۆپلىگەن تاۋار - دۇردۇن، نەچچە يۈز توپ ھەر خىل گەزمال، بۇلغۇن تېرىسىدىن تىكىلگەن بىر جۇۋا (بۇ جۇۋا جاڭ جۇڭخنىڭ ئوسمانغا مەخسۇس يوللىغان سوۋغىتى) قاتارلىق نەرسىلەرنى ئون نەچچە تۆگىگە ئارتىپ يولغا چىقىدۇ. جانىمقان بۇلارغا قوشۇپ ئوسمانغا مەسلىھەتچىلىككە ھېلىقى سۇلايمان بەكتۇرنىمۇ ئەۋەتىدۇ. لېكىن قاناتبايلار بىلەن نۆسپىپايلار يولدا بىر - بىرسىگە ئۇچرىشالماي ئۆتۈشۈپ كېتىدۇ. ئوسمان كەلگەن «رادىئىستلەر» بىلەن «مەسلىھەتچى»لەرنى كورتى دېگەن جايدا ئات بەيگىسى ئۆتكۈزۈپ، توي قىلىپ قىزغىن قارشى ئالىدۇ.

(3) گېنېرال ئىسھاقبېك مۇنۇنۇڭ، گېنېرال دەلىلقان سۈگۈربايۇلارنىڭ ئوسمانىنىڭ قېشىغا بېرىشى: ئوسمان ئىككىنچى قېتىم نۆسپىپايلارنى ۋەكىل قىلىپ ئۇرۇمچىگە ئەۋەتكەن، بىرىنچى قېتىملىق ۋەكىلى قاناتباي ئۇرۇمچىدىن تېخى قايتىپ كەلمىگەن شارائىتتا، غۇلجىدىن ئالتايغا كەلگەن ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال لېپتىنانت ئىسھاقبېك جەنىدىي تۇس ئېلىۋاتقان ئالتاي ۋەزىيىتىنى بىر ئىلاجى قىلىپ ئوڭشاش ئۈچۈن مىللىي ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى گېنېرال مايور دەلىلقان سۈگۈربايۇ بىلەن بىللە كۆكتوقاينىڭ تۇرياۋلاۋىدا ئولتۇرغان ئوسمانىنىڭ قېشىغا بارىدۇ. ئۇلار ئوسمانىنى يەنە بىر قېتىم سارسۇمبىدىكى خىزمەت ئورنىغا چاپسانراق قايتىپ بېرىشە

نى تەكلىپ قىلىدۇ ھەمدە ئۇنىڭغا ئۇچ ۋىلايەت خەلقى ۋە ھۆ-
كۈمىتى نامىدىن بىرىنچى دەرىجىلىك «ئازادلىق» ئالتۇن ئوردىنى-
نى تەقدىم قىلىدۇ. ئۇلار ئوسمانغا ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بە-
لەن گومىنداڭ تەرەپنىڭ تىنچلىق كېلىشىمىگە قول قويۇشقانلى-
جەريانى بىلەن مۇھىم مەزمۇنلىرىنى چۈشەندۈرۈپ، شۇ ئا-
ساستا نۇرغۇنلىغان مۇھىم مەسلىھەتلەرنى بېرىدۇ. لېكىن ئوسمان
ئۇلارنى ئىنتايىن سوغۇق چىراي بىلەن كۈتۈۋالىدۇ. ئۇلارنىڭ
خىزمەت ئورنىغا يېنىپ بېرىش توغرىسىدىكى بەرگەن تەكلىپىگە
«كۆز كېلىپ، سالقىن چۈشكەندە قاراپ باقاي» دەپ باش - ئا-
يىغى يوق جاۋاب قايتۇرىدۇ. بېيتىم ھەققىدە بېرىلگەن چۈشەنچە-
لەرگە مىيقىدا كۈلۈپلا قويىدۇ. مەيدىسىگە تاقىغان ئالتۇن ئور-
دىنىغا قارىتا «تەنگە ــ مارجان تاقايدىغان خوتۇن كىشى بوپ
قالدىمما» دەپ زاڭلىق قىلىدۇ. ئىككى گېنېرال ئوسمانىنى يومشا-
تالماي 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا سارسۇمىسگە يېنىپ كېلىدۇ.

دېمەك، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئوسمانىڭ باشتىنلا
ئۇچ ۋىلايەتنىڭ بىرلىككە كەلگەن بىر گەۋدە بولۇشىغا خوشياق-
ماسلىق پوزىتسىيەسىنى قوللانغانلىقى، كېيىنچە تەدرىجىي ھالدا
بۆلەك ئوي، يامان نىيەتتە بولۇپ، گومىنداڭ بىلەن يېقىنلىشىپ
يوشۇرۇن بىرلىشىۋاتقانلىقى توغرۇلۇق زور گۇمانى ئاساسقا ئىگە
بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ھېچقانداق بىسىمۇ ئىشلەتمەي، ئۇنى چەتكىمۇ
قاقماي ئەكسىنچە ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئىتتىپاقلىشىش تەرىپىدە
تۇرۇپ، كۆپ كۈچ سەرپ قىلىدۇ. لېكىن ئوسمان «ئۆلىدىغان
بالا قەبرىستانلىققا قاراپ قاچىدۇ» دېگەندەك ئىنقلابقا قارشى
ئەكسىيەتچىلىك مەيدانىدا جاھىللىق بىلەن تىركىشىپ تۇرۇۋالىدۇ.

(4) ئوسمانىڭ ئىككىنچى قېتىم ئۇرۇمچىگە ئەۋەتكەن
ۋەكىلى نۇسىپبايلار 9 - ئاينىڭ بېشىدا ئۇرۇمچىگە يېتىپ كې-
لىپ جانمىقان ئارقىلىق جاڭجۇڭ بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭغا
ئوسمانىنىڭ «مەن بۇرۇن سەنلەر بىلەن نەچچە يىل ئۇرۇش

قىلغان، بىراق قازاقلاردا ئازغىنا ئىقتىدار بار، يېنىپ
يۇرتىنى تاپقاچقا دېگەن بىر تەمسىل بار، ئۆتكەندە قارشى تۇر-
دۇڭ دېسەڭ ئىختىيارىڭ، ئۇنداق ئەمەس دېسەڭ، بۇ سۆزلىرىڭنىڭ
راستلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ماڭا ئۇچ ۋىلايەت بىلەن ئۇرۇش
قىلىش ئۈچۈن بىرىنچىدىن، مىڭ ئەسكەر ئەۋەتىپ ياردەم قىل،
ئىككىنچىدىن، 500 دانە قورال - ياراق بەر، ئۈچىنچىدىن،
خەلقىمگە كۆپلەپ گەزمال، چاي، ئاشلىق ياردەم قىل» دېگەن
ئاغزاكى سالامنى يەتكۈزدى.

جاڭجۇڭ ئۇلارغا «بىرىنچى، ئىككىنچى تەلەپنى ئورۇنداش-
نىڭ ھازىرچە ۋاقتى ئەمەس، بۇنىڭ سەۋەبىنى بىرىنچى قېتىم
كەلگەن ۋەكىللەر ئارقىلىق ئوسمانغا ئۇقتۇرغان، باشقا ماددىي
بۇيۇملار جەھەتتىكى ياردەم بېرىش مەسىلىسىگە كەلسەك بۇنى
ئورۇندىشىقا بولىدۇ. بىر ئايدىن كېيىن گۇچۇڭدىكى خەن بۇۋەن
شجاڭنىڭ قولىدىن تاپشۇرۇپ ئېلىڭلار» دەيدۇ. دېگەندەك بىر
ئايدىن كېيىن جاۋات، قۇمارقان قاتارلىق يەتتە - سەككىز ئادەم
گۇچۇڭغا كېلىپ، ئالدىنئالا تەييارلاپ قويۇلغان نۇرغۇن
ئون، گۇرۇچ، سۆك، بۇغداي، گەزمال ھەتتا يىپ - تۇگمە قا-
تارلىق ماددىي نەرسىلەرنى ئېلىپ كېتىدۇ.

(5) 1946 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا جانمىقان
سۇڭ شىلىيەننىڭ پىلانلاپ يول كۆرسەتمىسى بىلەن شۇ چاغدىكى
ئۇرۇمچى باۋئەن سىلىڭبۇسىنىڭ (ئامانلىق سافلاش قوماندانلىق
شتابىنىڭ) سەنمۇبۇسىنىڭ بولۇپ ئىشلەيدىغان ئا-
سىلىپك قابدەشنى ئەۋەتىپ، چىڭگىل ناھىيىسىدىكى ئەسەن ئېر-
قاننى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىدۇ. بۇنىڭدىكى سەۋەب، 1946 - يىلى
10 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت «تىنچ-
لىق بېتىم»نىڭ مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىسى بويىچە ھەرقايسى
ناھىيىلەردە ئېلىپ بارماقچى بولغان سەيلىخوي ئەزالىرى بىلەن
ھاكىملارنى سايلاش خىزمىتىگە نازارەتچىلىك قىلىش ئۈچۈن

ئالتايغىمۇ بىر گۇرۇپپا تەشكىللەپ ئەۋەتىدۇ. مۇشۇ گۇرۇپپىنىڭ باشلىقى ئاشۇ ۋاقىتتىكى ئۇرۇمچى ۋىلايىتىنىڭ قورچاق مۇئاۋىن ۋالىيسى تۇركستان نوغايباي (گومىنداڭ تەرەپنىڭ ۋەكىلى)، گۇرۇپپىنىڭ كاتىپى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئىشخانىسىنىڭ كادىرى كامالبېكلەر ئالتايغا كېتىۋېتىپ، 10 - ئاينىڭ 6 - كۈنى كېچىدە دۆربىلجىن ناھىيە بازىرىدا ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى مەزمۇندا يېزىلغان تەشۋىقات ۋاريقى تارقاتقانلىقى ئۈچۈن، كىنودىن يېنىپ چىققان بىر قىسىم كىشىلەر تەرىپىدىن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىلمىدۇ. مۇشۇ گۇرۇپپىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى (ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىلى) ئۆلكىلىك خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ خەلق ئىشلار بۆلۈم باشلىقى داۋباي مازاكۇۋنىمۇ قاتتىق ئۇرۇپ جاراھەتلەندۈرىدۇ. نۇسرەت شەمسى قاتارلىق بىر مۇنچە كىشىلەرمۇ ئېغىر ھالدا ئۇرۇلىدۇ (داۋباي مۇشۇ نۆۋەتتىكى تاياق زەربىسىدىن سالامەتلىكى ئەسلىگە كەلمەي، 1949 - يىلى ۋاپات بولۇپ كەتتى). ۋەقەدىن كېيىن گومىنداڭ رېئاكسىونلىرى پىتنە - ئىغۋا تارقىتىپ «بۇ ئىش ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ پىلانلىشى بىلەن قەستەن تۇغدۇرۇلغان ۋەقە» دەپ كارنايلىرى يىرتىلغۇچە ۋارقىراشتى. شۇنداقلا «قانغا قان، جانغا جان ئالىمىز» دەپ ھەيۋە قىلىشتى. ئەسەن بولسا، ئاشۇ تۇركستان دېگەننىڭ بىر تۇغقان ئاكىسى ئىرسىقانىڭ ئوغلى بولۇپ، ئىرسىقان ئالتاي خەلقىنىڭ شېك شىسەيگە قارشى ئېلىپ بارغان بىرىنچى قېتىمدىكى قوزغىلىڭىنىڭ باشلىقلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئەسەن ئۆزىمۇ 1943 - يىلى باشلانغان ئالتاي پارتىزانلىق ھەرىكىتىنىڭ ئاكتىپ قاتناشقۇچىلىرىنىڭ بىرى ھەمدە بىر ئەترەتنىڭ مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى ئىدى. 1946 - يىلىدىن تارتىپ ئوسمان ئۇچ ۋىلايەت بىلەن قارشىلاشقاندا، ئۇ ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى تەرەپتە تۇرغان، شۇنىڭدەك يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ جانمقان بىلەن بىر قەبىلىداش بولۇپ، چىڭگىل ناھىيىسى بويىچە ئەڭ ئىناۋەتلىك ئادەملەرنىڭ بىرى ئىدى. شۇڭا گومىن

داڭ ئەكسىيەتچىلىرى تۇركستانىنىڭ دۆربىلجىندە ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلۈشىنى دەسنەك قىلىپ تۇرۇپ، جانمقاننىڭ ئۆز قەبىلىداشلىرى قىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى ئۆز تەرەپلىرىگە تارتىپ ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى قويماقچى بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەسەن ئىرسىقان، 1946 - يىلى 12 - ئاينىڭ بېشىدا يېنىغا مەزەپ (نازىرتەيجىنىڭ ئىنىسى)، ئىدرىس قاتارلىقلارنى ئەگەشتۇرۇپ ئاسىلىپ قايدەش بىلەن بىرلىكتە ئۇرۇمچىگە كېلىپ جانمقاننىڭ ئۆيىگە چۈشىدۇ. جانمقان ئەسەننى تۇركىستانىنىڭ ئۆلۈمىگە ئىنتايىن ئېچىنغان قىياپەتتە: «ۋاي قېرىندىشىم، قانداق قىلاي» دەپ ئاھ، ئۇھ بىلەن قارشى ئالىدۇ، ھەمدە بارلىق ئۇسۇل - چارىلەرنى ئىشقا سېلىپ، تۇخۇمدىن تۈك ئۇندۇرۇپ، ئارىغا ئوت يېقىپ ئاخىرى ئۆز قارمىقىغا ئىلىندۇرىدۇ. ئەسەن راستىنلا 180 گرادۇس بۇرۇلۇپ گومىنداڭ تەرەپكە ئۆتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن تۇركىستانىنىڭ داۋاگەرى بولۇپ ئۇرۇمچىدە بىر يېرىم ئاي تۇرۇپ قالىدۇ. شۇ ئەسنادا ئوسمانىنىڭ لاتىپ باشچىلىقىدىكى ئۇچىنچى قېتىملىق تولۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىللەر گۇرۇھىمۇ ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىدۇ. جانمقان لاتىپلار بىلەن ئەسەنلەرنىڭ بېشىنى بىر يەرگە جەم قىلىپ «ئاقسار باش» قويىغا پاتمە قىلدۇرۇپ سۆيۈپ، تۇللىرىنى قانغا مىلەپ قەسەمياد قىلىدۇ. يىغىپ ئېيتقاندا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى كۆزلىگەن مەقسەتگە يېتىشىدۇ. ئوسمانغىمۇ چىڭگىل جامائەتچىلىكى ئىچىدىن لاتىپتىن كېيىن يەنە بىر چوڭ يۆلەنچۈك تېپىلىدۇ. ئۇ ئەسەن بولۇپ، ئۇنىڭ كېيىنكى مەزگىللەردە ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە يەتكۈزگەن زىيان - زەخمىتى ئاز بولمىدى. ئەسەنلەر چىڭگىلگە قايتماقچى بولۇشتى. ئۇلار قايتىدىغان چاغدا سۈك شىلىيەن جانمقان ئارقىلىق ئەسەنگە بىر دانە ماۋزىر، 30 دانە بەش ئاتار ملىتىق، شۇنىڭدەك يەنە كۆپلىگەن گەزلىمە، چاي قاتارلىق ماددىي ئەرسىلەرنى سوۋغات قىلىدۇ. جانمقان ئۆزى ئەسەننىڭ ئۇچ ۋىلايەتكە بولغان ئۆچمەنلىكىنى تېخىمۇ

ئاشۇرۇش ئۇچۇن ئۇنىڭغا «بۇنى كۆرگەندە ئاكاڭنىڭ قىسى ئېسىڭگە چۈشسۇن، خاتىرە ئۇچۇن ئالغاچ كەت» دەپ تۇرکىستانىنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان ئىشلىتىپ كەلگەن يان قورالى بىلەن دۇربۇننى بېرىدۇ.

(6) 1946 - يىلى 11 - ئايدا (ئەسكەرلەر ئۇرۇمچىگە كېلىشتىن بىر ئاز ئىلگىرى) ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ مەنسەپدارلىرى ئوسمانىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك، ئابرويلۇق كىشىلىرىدىن تەركىب تاپقان بىر تولۇق هوقۇقلۇق ۋەكىللەر ئۆمىكىنى ئەۋەتىشنى تەكلىپ قىلىپ تېلېگراممىنى يوللايدۇ. تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئوسمان لاتىپنى باشلىق قىلىپ، قاناتباي، مۇمىنباي ۋە ئەدىلقان قاتارلىق سەككىز كىشىلىك ۋەكىللەر ئۆمىكىنى ئەۋەتىدۇ. بۇلارنى گېنېرال مايور «رادىس» راۋشىجىيە باشلاپ ئۇرۇمچىگە كېلىپ، جانىمقانىنىڭ قورۇسىدىكى مەخسۇس كۆتۈش ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرىدۇ. بەش - ئالتە كۈندىن كېيىن يەنى 1947 - يىل 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى جاڭ جۆجۇڭ بۇلارنى قوبۇل قىلىدۇ. لاتىپ جاڭ جۆجۇڭغا ئوسمانىنىڭ بىر پولك ئەسكەر، 500 دانە بەش ئاتار مىلتىق، 50 دانە پىلىموت، 50 مىڭ تال ئوق سوراپ يازغان خېتىنى تاپشۇرىدۇ. جۇملىدىن ئوسمانىنىڭ ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى بىلەن ئاشكارا ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلىنىپ بولغانلىقىنى دوكلات قىلىپ «بەلكى مۇشۇ كۈنگىچە ئۇرۇش باشلىنىپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن» دېگەن گەپلەرنى قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ مەنسەپدارلىرى دەرھال ھەربىي كەتكە كېلىپ، ئالدى بىلەن گۇچۇڭ ئارقىلىق 400 دانە بەش ئاتار مىلتىق، 20 دانە پىلىموت، 40 مىڭ تال ئوق، ئاشلىق، گەزمال، چاي قاتارلىق ماددىي نەرسىلەرنى يۈزدەك تۆگىگە ئارتىپ ئەۋەتىپ بېرىدۇ. كېيىن شۇنىڭغا ئولاپلا يەنە مۇڭ شىلەن ئۆزى بىۋاسىتە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئۇرۇمچىدىن ئايلىنىپ، قابدەش باشقۇرغان ئىككى ئىزۇوت پىلىموتچى بىلەن

فۇكاڭدىن لىيەنجاڭ ماتىيەنفۇ باشقۇرغان 200 ئەسكەرنى ئەۋەتىدۇ. ھەمدە بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق ھالدا مۇشۇنداق يارەملەرنى بېرىپ تۇرىدىغانلىقلىرى توغرىسىدا ۋەدە بېرىدۇ. شۇنداق قىلىپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئوسمانىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئالتاي ھۆكۈمىتى بىلەن خەلققە قارشى ئوق ئېتىپ، جىنايەت ئۆتكۈزۈشىنى تېزلىتىشكە ھەر تەرەپلىمە شەرت - شارائىت يارىتىپ، ماددىي تەرەپتىن ياردەم، روھىي جەھەتتىن زور ئىلھام بېرىدۇ.

ئۇرۇش ئوتى تۇتاشتى

(1) بۇرۇلتوقاي ئۇرۇشى: ئوسمان 1946 - يىلى 7 - ئايدا بىر قېتىم، 8 - ئايدا بىر قېتىم ئۇرۇمچىگە ئۆز ۋەكىللىرىنى ئەۋەتىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن ئەمەلىي مۇناسىۋەت ئورنىتىپ، ئۇلارنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن بېشى ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولىدۇ. نەتىجىدە چۈمپەردىسىنى يېرتىپ تاشلاپ، ئۇچ ۋىلايەت بىلەن ئاشكارا ئېلىشىش قارارىغا كېلىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئوتنى ئەڭ ئاۋۋال بۇرۇلتوقاي ناھىيە بازارىغا ھۇجۇم قىلىش ئارقىلىق تۇتاشتۇرماقچى بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى تەرەپتىكىلەر بىلەن كېلىشىلمەسلىكنىڭ مۇھىم سەۋەبلىرى بولغان بوربىجاپنى ئىزدەپ تاپىدۇ. بوربىجاپ ئوسمانىنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان ئىشەنچسىگە سەجدە قىلىپ، ئۇنىڭغا ھەمنەپەس بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مانات، بوربىجاپلار ئىككى يۈزدەك ئادەم توپلاپ، بۇرۇلتوقاي بازىرىنى بېسۇپلىپ، خالىغانچە بۇلاڭ - تالاڭ قىلىدۇ. ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتىكى خىزمەتچى خادىملار بىلەن ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدىكى ئوندەك ئادەم مانات، بوربىجاپلارنىڭ ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلگەن ھامان

سارسۇمبىگە چېكىنىپ كېتىدۇ، بۇرۇلتوقاي بازىرىنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان شىمالىي يۆنىلىش قوماندانلىق پاش شتابى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئالتاي ئاتلىق پولكىدىن پاتقۇلا بىلەن ئىستودىنكوۋ (يەرلىك ئورۇس) ئىسكادىرۇننى بۇرۇلتوقايغا ئەۋەتىدۇ. باندىتلار ئۇلار بىلەن ئازراق ئۇرۇش قىلىپ قويۇپلا بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقلىرىنى بىلىپ قاچىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىسكادىرۇن شۇ پېتى بۇرۇلتوقاي بازىرىغا ئورۇنلىشىدۇ.

(2) جۇساتى ئۇرۇشى: 1947 - يىلى 1 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قاباس تىركەش ئىككى يۈزدىن ئارتۇق قوراللىق ئادەمنى باشلاپ كېلىپ سارسۇمبە ناھىيىسىنىڭ جۇساتى، شىبەتى قاتارلىق يەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ بىگۇناھ خەلقنى بۇلاپ - تالايدۇ، بۇ چاغدا قوماندانلىق شتاپ خەلقنىڭ ھاياتىي بىلەن مال - مۇلكىنى قوغداش ئۈچۈن تۆت روتا ئەسكەر ئەۋەتىدۇ، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن قاباسلار يول توسۇپ ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم قىلىپ، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىغا يەنە بىر قېتىم ئوق چىقىرىدۇ. ئۇرۇش ئىككى سائەتتەك داۋام قىلىدۇ، مىللىي ئارمىيە تەرىپىدىن ئىزۇوت كوماندىرى توختىيوۋ قاتارلىق بەش ئادەم ئوربان بولسىمۇ، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئاستا - ئاستا ئۇستۇنلۇككە ئىگە بولۇپ، قاباسلارنى چېكىنىشكە مەجبۇر قىلىدۇ.

(3) شىبەتى ئۇرۇشى: 1947 - يىلى 2 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قاباس تىركەش، نۇرغۇجاي، بوربىجاپلار 250 كىشىلىك بانىدىتلار گۇرۇھىنى باشلاپ، ئىرتىش دەرياسى بويىغا كېلىپ، ئامما ئوتتۇرىسىغا «ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىدىن قول ئۈزۈكلار، بولمىسا كېيىن پۇشايمان قىلىسىلەر، بىز پات يېقىندا پۈتۈن ئالتايىنى قايتۇرۇۋالىمىز، گوماندا بىزگە ھەمكارلىشىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش مەزمۇنلاردا ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات تارقى

تىش بىلەن بىللە تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ قىران دەرياسى ياقىسىدىكى بىتەۋىرگە كېلىدۇ، بۇ چاغدا بىتەۋىر خەلقىدىن شەمەر مامىيوۋ باشلىق كىشىلەر بىر تەرەپتىن سارسۇمبىدىكى ھۆكۈمەت ئورنىغا خەۋەر قىلىپ، يەنە بىر تەرەپتىن توپلىشىپ قاباسلارغا ئۆزلىرىنىڭ ئاسانلىقچە بوي بەرمەيدىغانلىق ئىپادىلىرىنى بىلدۈرىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئەسئەت مانكەي، ئىجەن بۇقاتنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىپ، خەلقە زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەسلىكنى، ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىغان بولسا ئۆزلىرىنىڭمۇ قول قوشتۇرۇپ تۇرمايدىغانلىقلىرىنى ئوچۇق ئۇقتۇرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن قاباسلار ئارقىغا يېنىپ جۇساتىغا كېتىدۇ. قاباسلارنىڭ قىران، ئىرتىش بويىدىكى خەلق ئىچىگە كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، چارلاش ۋەزىپىسى بىلەن شەھەردىن چىققان ئىسكاندىرۇن كوماندىرى دۆنەي مولدانوۋ باشلىغان يەتمىشتىن ئارتۇق مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى جۇساتىنىڭ بويىغا يېقىنلاپ كېلىشىگىلا، قاباسلارنىڭ مۇھاسىرىگە ئېلىنىپ ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم قىلىشىغا ئۇچرايدۇ، جەڭ ئىنتايىن كەسكىن بولىدۇ. شۇ ئەسنادا بالباغاي تەرەپتىن ياردەمگە كەلگەن بىر پەي مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى بىلەن يەرلىك خەلقتىن ئىختىيارىي تەشكىللەنگەن بىر قىسىم ئاممىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن دۇنەيلەر مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىدۇ، قاباسلار گۇرۇھى ۋەزىيەتنىڭ ئۆزلىرىگە پايدىسىز بولۇشقا باشلىغانلىقىنى سېزىپ، چېكىنىشكە مەجبۇر بولىدۇ - دە، ئەتراپتىكى خەلقنىڭ ئىككىي يۈزدەك يىلقىسى بىلەن تۆگىسىنى بۇلاپ ئېلىپ كېتىدۇ.

(4) ئىككىنچى قېتىملىق جۇساتى ئۇرۇشى: دۇنەيلەر بىلەن بولغان ئۇرۇشتىن كېيىن، بىر ياقتىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قورال - يارالىرى بىلەن قوراللىنىپ، ئۆز سېپىنى كېڭەيتكەن ئوسمان گۇرۇھىنى ئەمدىلىكتە 500 كىشىلىك قورال كۈچىنى تەشكىللەپ قاباس، كاشاپەت ۋە شەيتانكۆز (موڭغۇل، ئەسلى ئىسمى گەردل) باشلامچىلىقىدا، 1947 - يىلى 3 -

ئاينىڭ بېشىدا ئۇچىنچى قېتىم ئېرتىش دەريالىسىنىڭ بويىدىكى جۇساتى ئەتراپىغا ئەۋەتىدۇ. بۇ چاغدا قوماندانلىق شتاب مايور ماشان ئەدىلبايۇۋ باشلىق كاپىتان شارىپ، مۇئاۋىن كاكىم ئۆمۇربايۇۋ مەسلىھەتچى بولغان بىر باتالیون (يىڭ) قىسمىنى سەپەرۋەر قىلىدۇ، يارەمگە كېلىش ئۈچۈن بۇرۇلتوقاي بازىرىدا تۇرۇۋاتقان پاتقاللا ئىسكادىرۇننى بۇيرۇيدۇ، مايور ماشانلار 3 - ئاينىڭ 5 - ۋە 6 - كۈنلىرى جۇساتىغا يېتىپ كېلىدۇ. ئىككى تەرەپ قاتتىق تۇتۇشۇپ قالىدۇ، جەڭ تۆت-بەش سائەتكىچە داۋام قىلىدۇ. ئىككى تەرەپ بىر - بىرىنى بېسىپ چۈشەلمەي قاتتىق تىركىشىپ تۇرۇۋاتقان پەيتتە ئۇرۇش مەيدانىغا پاتقاللا باشلىغان ئىسكادىرۇن كېلىپ قالىدۇ. جەڭ تېخىمۇ جىددىي تۈس ئالىدۇ، قاباسلارنىڭ كاكىم ئىسىملىك باشلىقى ھەمدە ئون نەچچە ئادىمىگە ئوق تېگىدۇ، ئاخىرى قاباسلار مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ بېسىم كۈچى ئالدىدا بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنگەچ ئۇرۇش قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ، ئىز بېسىپ قوغلاپ ئۇرۇش قىلىپ بارغان مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى جۇلساي دېگەن يەردە بۇيرۇق بويىچە توختاپ قالىدۇ.

(5) ساربۇلاقتىكى ئۇرۇش: جۇساتى ئۇرۇشى ئاياقلىشىپ، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى قاباسلارنىڭ پۈتۈنلەي كەتكەن - كەتمىگەنلىكىنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن ئىككى ئىزۇود چارلاش قوشۇننىنى ئەۋەتىدۇ، ئۇلار ساربۇلاقنىڭ ئېقىنىغا كېلىشىگىلا يېقىن يەردىكى قەبرىستانلىقتا مۆكۈنۈپ يول توسۇپ ياتقان بىر قىسىم باندىتلارنىڭ ئۇشتۇمتۇت ياغدۇرغان ئوقى ئاستىدا قالىدۇ، سەپنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان ئىسكادىرۇن كوماندىرى شارىپ بەلەن جەڭچى جۇماغالى شۇ يەردىلا قۇربان بولىدۇ. كاپىتان شارىپ بىلەن جۇماغالىنىڭ ھاياتىغا كەلگەن بۇ قازا جەڭچىلەرنىڭ قاتتىق غەزىپىنى قوزغايدۇ، جەڭچىلەر دۈشمەنگە دەرھال قايتۇرما زەربە بېرىپ، باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ، باندىتلار گۇرۇھىنى ھەش - پەش دېگۈچە تارمار قىلىدۇ، باندىتلار ئاتامانىنىڭ بىرسى بولغان شەيتانكۆز (گەرىل) ئوق يەپ يەر چىشلەيدۇ، دۈشمەن يەنە ئۇنىڭدىن باشقىمۇ بىر مۇنچە ئادەملىرىدىن ئايرىلىدۇ. جېنىنى قويىدىغان يەر تاپالمىغان باندىتلار تىرىپىرەن بولۇپ تىكمۈپتىدۇ. مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى يەنىلا بۇيرۇقتا بىنائەن شۇ ئورۇندا توختاپ قالىدۇ.

ئۇرۇش ۋەزىيىتىنىڭ يېڭى باسقۇچقا كۆتۈرۈلۈشى ۋە ئوسمانىنىڭ يەيتىككە قاراپ قېچىشى

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ يۆلىشى بىلەن كۆرەڭلەپ كەتكەن ئوسمان ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىگە، مىللىي ئارمىيىگە ئوق ئېتىپ، قىلىچ كۆتۈرسىمۇ، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئىزچىل ھالدا ئېغىر بېسىقلىق پوزىتسىيە قوللىنىپ، دۈشمەن ئۆزى كېلىپ تەگسە زەربە بېرىش، چېكىنسە قوغلاپ يۇرۇپ ئۇرۇشماسلىق پرىنسىپى بويىچە ئىش كۆردى. ئەمما ئوسمان ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنىڭ بۇ مەيدانىنى قانداقتۇر بىر خىل ئاجىزلىقنىڭ ئىپادىسى دەپ بىلىپ، بارغانسېرى غالجىرلىشىپ. ھۇجۇم سېپىنى كېڭەيتىپ، ئادەم سانىنى كۆپەيتىپ بارىدۇ، دېمەك، ئۇنىڭ جىنايى ھەرىكىتى چەكتىن ئېشىپ قارشى تەدبىر قوللانمىسا بولمايدىغان ئەھۋال شەكىللىنىدۇ، شۇڭا ئالتايدىكى شىمالىي يۆنىلىش قوماندانلىق شتابى مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابىنىڭ يولىيورۇقىغا ئاساسەن ئوسمان باندىتلىرىغا قاخشاتقۇچ زەربە بېرىپ، ئۇنى تېز ئارىدا تەلتۆكۈس تازىلاپ يوقىتىش قارارىغا كېلىپ، مۇناسىپ تەييارلىق ئىشلىرىغا جىددىي كىرىشىپ كېتىدۇ، ئىلىدىن پولكوۋنىك لېسكىن مەسلەھەتچى، پولكوۋنىك ئابدۇرىشىت تۇردىيۇۋ شىمالىي يۆنىلىش قوماندانلىق شتابىنىڭ شتاب باشلىقى، پودپولكوۋنىك يۈسۈپجان ياسىنوۋ ئالتاي ئاتلىق پولكىنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرى بولۇپ

كېلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن 1947 - يىل 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئالتاي ئاتلىق پولكىنىڭ كوماندىرى بادەلقان سۇگۇربايوۋ، مۇئاۋىن پولك كوماندىرى يۈسۈپجان، مەسلىھەتچى لېسكىنلار بولۇپ، تولۇق بىر پولك مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنى باشلاپ باندىتلارنى يوقىتىش يۈرۈشىگە ئاتلىنىدۇ.

پولك سارسۇمبىدىن يولغا چىقىش ئالدىدا مىللىي ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى گېنېرال مايور دەلىلقان سۇگۇربايوۋ جەڭچىلەر بىلەن ئوفېتسىرلەرگە قىسقىچا سۆز قىلىپ، ئۇلارنىڭ باندىتلارنى يوقىتىش ئۇرۇشىدا باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ چوڭ تۆھپە يارىتىشنى، ھەربىي ئىنتىزام، قائىدە - تۈزۈملەرگە قاتتىق رىئايە قىلىشنى، خەلق ئاممىسىنى باندىتلار گۇرۇھىدىن چەك - چېگرا ئاجرىتىشقا يېتەكلەش قاتارلىق جەھەتلەردە مەزمۇنلۇق ھەم كونكرېت يولىيورۇقلارنى بېرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىنكى ئەھۋالنىڭ جەريانى ئاساسەن مۇنداق بولىدۇ:

(1) ۋېلىباي قورۇقىدىكى ئۇرۇش: باندىتلارنى تازىلاش ئۈچۈن سەپكە ئاتلانغان ئالتاي ئاتلىق پولكى ئوچ كۈن يول مېڭىپ، بۇرۇلتوقاي ناھىيىسى بىلەن كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسىم خەلقى توپلىشىپ ئولتۇرىدىغان ساربۇلاقتىكى ۋېلىباي قورۇقى دېگەن يەرگە يېتىپ بېرىپ ئورۇنلاشىدۇ - دە، بىر تەرەپتىن ئوسمان گۇرۇھىنىڭ ھەربىكەتلىنىش ئەھۋالىنى رازۋېتكا قىلىش، يەنە بىر تەرەپتىن خەلق ئاممىسىغا باندىتلارغا ئېگەشمەسلىك ھەققىدە تەشۋىقى - تەربىيە خىزمىتى ئېلىپ بېرىش بىلەن شۇغۇللىنىدى.

مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان ئوسمان كۆكتوقاي، چىڭگىل ئىككى ناھىيىدىكى مېڭغا يېقىن ئادەمنى سەپەرۋەر قىلىپ، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنى شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا يوقاتماقچى بولۇپ، ئوچ تەرەپتىن مۇھاسىرىگە ئېلىپ ھۇجۇم قىلدى. قاباس، كاشاپات باشلىق بىر گۇرۇھىمۇ غەربىي - شىمالى تەرەپتىن، ماتيەنفۇ، ئاسلىيېك باشچىلىقىدىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرى شەرقىي شىمال تەرەپتىن، جىلغايدار، ئەسەنلەر باشلىق يەنە بىر گۇرۇھ شىمالىي تەرەپتىن ئىسكەنجىگە ئېلىپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن ھۇجۇم قىلدى. ئۇرۇش دەھشەتلىك بولۇپ بىر يېرىم سوتكا داۋام قىلدى، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىدىن باتالىيۇن (يېڭ) كوماندىرى مايور ماشان قاتارلىق 20 نەچچە جەڭچى قۇربان بولدى، باندىتلار تەرەپتىمۇ ئاز بولمىغان كىشى يەر چىشلىدى. مۇشۇ ئەسنادا شىمالىي يۆنىلىش شتابىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن بىر نەچچە كۈن بۇرۇن يولغا چىققان قۇبۇق ئاتلىق پولكىنىڭ بىر باتالىيۇنى (ئوچ ئىسكادىرۇندىن تەركىب تاپقان) مۇئاۋىن پولك كوماندىرى مايور ئىبراھىمبايىنىڭ باشچىلىقىدا بۇ يەردىكى ئۇرۇش مەيدانىغا كەلدى. ئۇلار دۈشمەننىڭ شىمالىي تەرىپىدىن كۈچلۈك ئوت ئاچتى، شۇنداق قىلىپ بىردەمدىلا باندىتلارنىڭ بىر قانىتى يېرىلىپ كەتتى. دېمەك جىلغايدارنىڭ گۇرۇھى ئەپلەپ - سەپلەپ يۇرۇپ، قاباسلار گۇرۇھىغا قوشۇلۇشقا مەجبۇر بولدى. مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى پىلانوت ئىسكادىرۇنىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئوت كۈچى بىلەن مىنامىيوت ئىزۇوتنىڭ پۈتۈن ئوت كۈچىنى شەرق تەرەپتىكى دۈشمەن ماتيەنفۇ، ئاسلىيېكلەر باشچىلىقىدىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە مەركەزلەشتۈرۈپ زەربە بەردى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بەرداشلىق بېرەلمەي تەرەپ - تەرەپكە قېچىشتى، شۇنداق قىلىپ، ئەسلىدە مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنى ھەش - پەش دېگۈچە يوقىتىۋەتمەكچى بولغان باندىتلار ئاخىرىدا ئۆزلىرى زور مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى.

(2) ئۆلكىنىڭ تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ ئالتايغا كېلىشى: ۋېلىباي قورۇقىدىكى سوقۇشتا قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان ئوسمان بىلەن جۇنتۇڭ ئىشپىيونى، ئاتالمىش «رادىئو» گېنې-

رال راۋشەنبيه ۋه گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ باشلىقى ما تيه‌نفۇلار بىرلىكته ئۇرۇمچىدىكى خوجايىنلىرىغا ئالدىراش تېلېگراممـا يول‌لاپ «مىللىي ئارمىيىنىڭ ئىككى پولك ئەسكىرى كۆكتوقاي دائىرىسىگه ئىچكىرىلەپ كىردى، هازىر هەقمقي ئۇرۇش ۋەزىيىتى شەكىللەندى» دەپ دوكـلات قىلدى، هـەمده ۋېلىباي قورۇقىدە‌كى ئۇرۇش جـەريانى ۋه نەتىجىسىدىن مـەلـۇمات بـەردى. بـۇ ئەهۋالدىن خەۋەر تاپقان گومىنداڭ كاتىباشلىرى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچه ۋەزىيەتنىڭ مۇشۇ دەرىجىده بولۇپ كەتكەنلىكىدىن هەمده ئوسمان گۇرۇهىنىڭ شۇنچىلىك پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈپ قالغانـلىقىدىن بەكمۇ ئالاقزاده بولۇپ كەتتى. چـۈنكى بىرىنچى قېتىملىق جەڭدىلا ئوسمان گۇرۇهى بولسۇن، گومىنداڭ ئەۋەتكەن هەربىي قوشۇن بولسۇن ئېغىز - بۇرنى قانغا بويالدى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ كۆپلىگەن ئەسكەرلەرنى يۆتكەپ ئوسمانغا يەنەيارده‌م بېرىش كېرەكمۇ؟ بۇ دەل شۇ چاغدا مەيلى قايسى تەرەپتىن ئالغاندا بولسۇن ئۇلار ئـۇچۇن تەۋەككۈلچىلىك قىلىدىغان ئاددىي مەسىله ئەمەس ئىدى. ئۇنداق بولسا «نېمه بولساڭ بول» دەپ تاشلاپ قـويۇش كېرەكمۇ؟ بۇنداق قىلىشقا ئۇلارنىڭ ئەكسىيەتچىل تەبىئىتى ئەسلا يول قۇيمايدۇ، ئـەلۋەتته. شـۇنداق قىلىپ دۇشمەن «بـۇ ياقتا تارتسا ئۆكۈز ئـۆلۈدىغان، ئـۇياقتا تـارتسا هارۋا سـۇنىدىغان» ئېغىر ئەهۋالغا دۇچ كـەلدى. ئـۇيان ئـويلاپ، بۇيان ئـويلاپ ئاخىرى «كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان، زىقمۇ كۆيمەيدىغان» شۇنىڭدەك كېلەچەكتىن ئالغاندا ئۆزلىرى ئۇچۇن بىر قاتار پايدىلىق بولار دەپ مۆلچەرلىگەن بىر چارىنى ئـويلاپ تېپىپ «ئـوسمان بىلەن دەللىقانىنى كېلىشتۇرۇپ قويۇش» دەيـدىغان بىر تىراگىدىيىلىك ئويۇننى سـەهنىگـه ئېلىپ چىقىش قـارارىغا كـەلدى. شـۇنداق قىلىپ ئۆلكىلىك بىرلەشمه هۆكۈمەت نامىدىن ئـوچ تـەرەپتىن (گومىنداڭ تەرەپ، ئۇچ ۋىلايەت تـەرەپ، بىتەرەپتىن) تـەشكىل قىلىنغان «ئـالتاي ۋىـلايىتىنىڭ ۋەزىيىتىنى تـەكشۈرۈش هەمده

دەللىقانىنى كېلىشتۇرۇپ قويۇش گۇرۇپپىسى» دەيدىغان بىرنەمىنى قۇراشتۇرۇپ ئالتايغا ئەۋەتتى. گۇرۇپپا باشلىقى، ئۆلكـىلىك هۆكۈمەتنىڭ مـۇئاۋىن رەئىسى بـورهان شـەهىدى (بىتەرەپتىكىلەر ۋەكىلى) گۇرۇپپىنىڭ ئاساسلىق ئەزالىرى، ئۆلكىلىك ئامانلىقىنى ساقلاش سىلىكبۇسىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى داڭ بىگاڭ (گومىنـداڭ تەرەپنىڭ ۋەكىلى)، ئـۆلكىلىك خەلق ئىشلار نـازارىتىنىڭ نازىرى رەهىمجان سـابىـرهاجىيۇۋ (ئـوچ ۋىلايـەت تـەرەپنىڭ ۋەكىلى) بولدى. بۇلاردىن باشقا قالى ئاباق، قـالى ئىسهاق، نۇسرەت شەهىدى، ئەنۋەر سالىجان، قـاناتباي قاتارلىق بىر گۇرۇپپا خىزمەتچىلىرى بار. بۇ گۇرۇپپا 1947 - يىلى 4 - ئاينىڭ 4 - كۈنى مەخسۇس ئـايروپىلان بىلەن ئـۇرۇمچىدىن ئـالتايغا يېتىپ باردى. بارغان كۈنى چۈشتىن كېيىن هەمده كەچته گۇرۇپپىنىڭ ئاساسلىق باشلىقلىرى بىلەن دەللىقان سـۆگۇربايۇۋلار ئـارىسىدا رەسمىيەت خاراكتېرلىك بېرىش - كېلىشلـەر بـولۇپ ئۆتتى. ئەتىسى ۋالىي مەهكىمىسىده تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكىلەر بىلەن يەرلىك ئۇرۇندىكى رەهبىرىي كادىرلارنىڭ باش قـوشقان يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ يىغىندا ئالدى بىلەن بـورهـان، داڭ بىگـاڭ ۋه رەهىمجانلار ئـۆزلىرىنىڭ ئـاساسەن ئـوسمان بىلەن دەللىقانىنى كېلىشتۇرۇشنى نۇقتا قىلغان هالدا، ئـالتاي ئەهۋالـلىرىنى تەكشۈرمەكچى بولۇپ كەلگەنلىكىلىرىنى سـۆزلىدى. ئاندىن دەللىقان سۇگۇربـايۇۋ ئالتاينىڭ ئومۇمىي ئەهۋالىدىن تەپسىلىي دوكلات بەردى. جۈملىدىن ئـوسمانىنىڭ ئـوچ ۋىلايـەت خەلقى بىلەن دۇشمەنلىشىپ، ئەكسىيەتچىلىك يولىغا ماڭغانلىقى، بولۇپمۇ باندىتلىق قىلىپ، بۇلاڭچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانلىقى، قان تۆكـۈلۈش پـەيدا قىلغانلىقى تـوغرىسىدا تـوختىلىپ، پـاكىتلارنى بىر - بىرلەپ ئوتتۇرىغا قويدى. ئاخىرىسىدا ئۇ ئـوسمان بىلەن هازىرقى بىزنىڭ ئارىمىزدىكى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان مەسىلە قانـداقتۇر ئىككى شەخسنىڭ ئۆزئارا كېلىشەلمىگەنلىكىدىن كېلىپ چىق-

قان ياكى بۇ ئىككىسىز كېلىشىپلا قالساق، ھەل بولۇپ كېتىدىغان ئادەتتىكى مەسىلە ئەمەس. ئۆلكىدىن كەلگەن ۋەكىللەرنىڭ ئەستايىدىل تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، پاكىتقا ھۆرمەت قىلىش ئاساسىدا كۆز ئالدىمىزدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان زور مەسىلىلەرنى توغرا ھەم تەلتۆكۈس ھەل قىلىشنىڭ مۇۋاپىق يولىنى تېپىشنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى ئالاھىدە تەكىتلەپ كۆرسەتتى. ئاندىن شەمشى مامىيۇۋ، مۇقاش جاكە، قاجىنابى ۋالىيۇۋ، مۇنەۋۋەر ئابدۇللاھاجىيۇۋ، مامۇت ياقۇپباۋۇ قاتارلىق مەسئۇل كادىرلارمۇ ئوسمانىنىڭ پۇتۇن ئالتاي دائىرىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خەلق ئامبىسى ئىچىدە ئالتۇپىلاك پەيدا قىلىپ، باندىتلىق ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈرگەنلىكىنى، شۇڭا ئۇ كۈپ ساندىكى ئالتاي خەلقى ئالدىدا زور جىنايەتكار ئىكەنلىكىنى، يۇرت نەزىرىدىن چۈشۈپ قالغانلىقى، ئۇنى يېڭىباشتىن ۋالىيلىققا تەكلىپ قىلىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكى توغرىسىدا مۇناسىۋەتلىك دەلىل - ئىسپاتلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۆز كۆز قاراشلىرىنى بايان قىلدى. بۇ چاغدا داڭ بېگاڭ «ئوسمانىنىڭ داۋاملىق ۋالىي بولۇشىنى خەلق ئامبىسى راستىنلا قارشى ئالامدۇ؟ ياكى بىر قىسىم كىشىلەر قارشى ئالامدۇ؟ مېنىڭچە بۇ ھېلىمۇ بىر مەسىلە بولسا كېرەك» دېگەن پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۆزىنىڭ دەلىللىرى سۆگۈرباۋۇ، شەمشى مامىيۇۋ قاتارلىق كىشىلەرنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەنمەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئاشۇنداق ئىككى تەرەپ تىركىشىپ قالغان ئەھۋال ئاستىدا رەھىمجان سابىرھاجىيۇۋ «ئۇنداق بولسا، بىز بىر قېتىملىق يۇرت - جامائەت يىغىنى ئېچىپ كۆپچىلىكنىڭ پىكرىنى ئېلىپ باقايلى» دېگەن تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئەتىسى خەلق كۆلۈبىدا ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكىلەردىن بولۇپ 600 — 700 يۇز كىشى قاتناشقان ئاممىۋى يىغىنى ئېچىلدى. يىغىندا ئالدى بىلەن ئۇ رۇمچىدىن كەلگەن ۋەكىللەر ئۆزلىرىنىڭ ئالتايغا كېلىشتىكى

مەقسىتى توغرىسىدا نۆۋەت بىلەن سۆزگە چىقتى. ئاندىن كېيىن ئاما ئۆز پىكرىنى بەردى. كۆپچىلىك بىر ئىغىزدىن ئوسمانىنىڭ بىر يىلغا يېقىن ۋاقىتتىن بۇيان ئېلىپ بارغان زوراۋانلىق، باشباشتاقلىق ۋە بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىپ، خەلقتىن 15 مىڭ تۇياقتىن كۆپرەك قوي، سەككىز يۈزدىن كۆپرەك چوڭ مالالارنى ۋە نۇرغۇنلىغان كىيىم - كېچەك، ئۆي جاھازلىرىنى، يېمەك - ئىچمەك قاتارلىق تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى بۇلىغانلىقىنى، نەتىجىدە ئۇنىڭ تەھدىت سېلىشى بىلەن يىگىرمە مىڭدىن ئارتۇق كىشىنىڭ خانۋەيران بولۇپ، كۈن كۆچۈرەلمەسلىك ئەھۋالىغا دۇچ كەلگەنلىكىنى، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىغا ئۆزلۈكىدىن سۇركۇلۇپ قان تۆكۈلۈش پەيدا قىلغانلىقىنى، ھەتتا ئاز بولمىغان كىشىلەرنىڭ جىنىغا زامىن بولغانلىقىنى، شۇڭا ئۇنى ۋالىيلىقتىن ئېلىپ تاشلىغانلىقىنىڭ تامامەن توغرا ۋە زۆرۈر بولغانلىقىنى، ئۇنى يېڭىباشتىن ۋالىيلىققا تەكلىپ قىلىشقا ئۆزلىرىنىڭ قەتئىي قوشۇلمايدىغانلىقلىرىنى ئېيتىپ، نۇرغۇن كەسكىن پىكىرلەرنى بەردى. جۇملىدىن داڭ بېگاڭغا قارىتا «مۇشۇنداق خەلقنىڭ قاغىشىغا يولۇققان، جىنايىتى چېكىدىن ئاشقان باندىتنى گومىنداڭ مەنسەپدارلىرى نېمە ئۈچۈن قانات ئاستىغا ئېلىپ قوللاپ - قۇۋۋەتلەيدۇ؟ نېمە سەۋەبتىن ئۇنىڭغا كۆپلىگەن قورال - ياراق يەتكۈزۈپ بېرىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن 11› ماددىلىق بېتىم› شەرتىگە ھۆرمەت قىلىنمايدۇ» دېگەنگە ئوخشاش سوئاللارنى ئوستى - ئوستىگە يامغۇردەك ياغدۇرۇپ، ئۇنىڭ شۇ يەردىلا ئېنىق جاۋاب بېرىشىنى قەتئىي تەلەپ قىلىدۇ. شۇ نۇقتىدىكى يۇرەك - باغرى لەختە - لەختە بولۇپ كەتكەن جامائەتچىلىك «باندىت ئوسماننى تازىلات چىقايلى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بىر تەرەپتىن كېلىشىم تۈزۈپ، يەنە بىر تەرەپتىن كېلىشىمگە بۇزغۇنچىلىق قىلغان ئالدامچىلىق، مۇتتەھەملىك، سۇيىقەستلىك، ئۆكتەملىك ھەرىكەتلىرىگە قەتئىي قارشى تۇرىمىز»

دېگەنگە ئوخشاش شوتارلارنى توۋلايدۇ. داڭ بىگاڭ جاۋاب قايتۇرالماي ئەكسىنچە بورهان بىلەن رەھىمجانغا يېلىنىشلىق بىلەن قارايدۇ. تۆت سائەتكىچە داۋام قىلغان يېغىن داڭ بىگاڭنىڭ مات بولۇشى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. داڭ بىگاڭ بورهان، رەھىمجان سابىرهاجىيوۋ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن ئۇرۇمچىگە قايتىدۇ.

(3) قىزىل ئىتەك ئۇرۇشى ۋە ئوسمانىنىڭ بەيتىككە قېچىشى:

ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ كاتىباشلىرى، ئوسمان، راۋشەنجىيە ۋەماتيەنفۇلارنىڭ 3 - ئايىنىڭ ئاخىرىسىدىكى هېلىقى ئالدىراش تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن «ئوسمان بىلەن دەللىقانىنى كېلىشتۇرۇپ قويۇش» تراگىدىيىسىنى سەھنىگە ئېلىپ چىققان دەل شۇ چاغدا، ئۇلار يەنە ئۇچ ئايدىن بىرى ئۇرۇمچىدە تۇرۇۋاتقان لاتىپنى قېشىدىكى ئۇچ ئادىمى بىلەن بىللە دەرهال كۆكتوقايغا قايتۇردى. ئۇلار قايتىش ۋاقتىدا بولسا «بىز سارسۇمبىگە ۋەكىللەر گۇرۇپپىسىنى ئەۋەتتۇق. سىلەرنىڭ هازىرقى مەزگىلدىكى ئاساسىي ۋەزىپىڭلار كۆچلۈك دۇشمەن ئالدىدا، ئەمدىلىكتە ئۆزلىكىڭلاردىن ئىزدەپ بېرىپ ئۇرۇش قىلىشنى ۋاقتىنچە توختىتىپ تۇرۇڭلار، ئۇلار ئۆزلىكىدىن كېلىپ ئۇرۇشىدىغان بولسا، ئۇنىڭدىمۇ جان تىكىپ، تىركىشىپ تۇرۇۋالماي، هەربىرىكەتچان ئۇرۇش ئېلىپ بېرىپ، ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈش تەرىپىدە بولۇڭلار، پەقەت ئالتاي دائىرىسى ئىچىدىن چەتنەپ چىقىپ كەتمەيدىغان، جانلىق كۈچۈڭلارنى هالسىزلاندۇرۇۋالماسلىقنىڭ چارىسىنى قىلساڭلار بولدى، قالغانلىرىنى نۆۋەتتى كەلگەندە كۆرەرمىز» دېگەنلەرنى تاپىلىدى. شۇنداقلا هەر بىرىگە 5000 يۈەندىن نەق پۇل سوۋغا قىلدى.

لاتىپلار يۇقىرىقى قىممەتلىك يولىورۇقلارنى هەم سوۋغىلارنى ئېلىپ ئوسمانىنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىر مۇنچە كىشىلەر هەتتا ئاتامانلار گۇرۇهىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بەزىبىر

كىشىلەردىمۇ مۇئەييەن دەرىجىدە ئۇمىدسىزلىنىش هالەتلىرى پەيدا بولۇشقا باشلىدى. لېكىن تولىمۇ ئەشەددىيلىشىپ كەتكەن ئوسمان بۇنداق هالەتتە بولغۇچىلارغا قارىتا قورقۇتۇش، بېسىم ئىشلىتىش ئارقىلىق هەممە كۈچىنى ئەپلىك، تەبىئىي ئىستىهكام ئىتەك قىزىل دېگەن جايدىن ئابرۇن تۇتۇشقا توپلاپ، شۇ ئارقىلىق مىللىي ئارمىيە قىسمىلىرىغا تاقابىل تۇرماقچى بولدى. مىللىي ئارمىيە تەرەپ بولسا ۋېلىباي قۇرۇقىدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، چېكىنگەن باندىتلار گۇرۇهىنىڭ ئىتەك قىزىلغا بېرىپ قاناداق ئورۇنلاشقانلىق ئەهۋالىنى بىر قانچە قېتىم رازۋىت قىلىش ئارقىلىق ئەهۋالنى ئوبدان ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن، هەربىي قىسمىلىرىنىڭ يېرىمىنى بىر نەچچە ئىخچام بۆلەكلەرگە ئايرىپ، ئۇرۇش سېپىنى كېڭەيتىپ تەرەپ - تەرەپتىن كۆچلۈك ئوت ئېچىپ، هەر بىر بۆلەك دۇشمەنىنىڭ كۈچىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ پارچىلاش، ئاندىن كېيىن قالغان يېرىم كۈچىنى 20 مىنامىيۇت، قىرىقتەك پىلىموتنى ئىشقا سېلىش ئارقىلىق، ئوسمانىنىڭ ئۆزى ئورۇنلاشقان ئىستىهكامىغا مەركەزلەشتۇرۇپ زەربە بېرىش تاكتىكىسىنى قوللاندى. نەتىجىدە دۇشمەن ئىتەك قىزىلدا پۈت تىرەپ تۇرالماي، قۇۋۇتىرتىشتىن ئۆتۈپ، كورتى دېگەن يەرگە چېكىنىپ كەتتى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا باندىتلاردىن ئۆلگەن ۋە يارىلانغانلار 40 — 50 ئادەمگە يەتتى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرىدىن ئىككى ئادەم تىرىك قولغا چۈشتى. چېكىنىش جەريانىدا جىلقايدار ئۆزىنىڭ چىڭگىل ئىلىدىن ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئادىمىنى باشلاپ، ئوسماندىن ئايرىلىپ ئۆز يېرىگە چىقىپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ باندىتلار گۇرۇهى چېچىلىپ نېمە قىلىشلىرىنى بىلمەي قالدى. مۇشۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا ئوسمان ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭچى خوجايىنلىرىغا تېلېگرامما يوللاپ، ئۇلارنىڭ يېقىندىلا لاتىپ ئارقىلىق «ئىلاجى قىلىپ ئالتاي دائىرىسىدىن چەتنەپ كەتمەسلىك هەمدە

داق ئەھۋالدا يۇسۇپجانلار بىر تەرەپتىن دەككە - دۈككىدە قالغان ئاممىغا چۈشەنچە بېرىپ خاتىرجەم قىلىش، يەنە بىر تەرەپتىن ئەسەلەرگە قايتىپ كېلىپ ئەل - يۇرت، ئائىلىلىرى بىلەن بىللە بولۇش تۇغرىسىدا نەسىھەت ئېلىپ بېرىش بىلەن شۇغۇللاندى. شۇ ئەسنادا ئوسمانىنىڭ ئۆزلىرىگە قوشۇلۇش ئۈچۈن كۆچكەنلەرنى قوغداپ ئەكىلىشكە ئەۋەتكەن زەينەل، رەخىم ۋە كاشاپات باشلىق 70 — 80 قوراللىق ئادەملىرى يېتىپ كېلىپ، دەريانىڭ ئۇ چېتىدىكى ئەسەلەر بىلەن مەخپى ئالاقىلىشىپ، يۇسۇپجانلار تۇرغان يەردىن 15 كىلومېتر يۇقىرىقى تەرەپتىن دەريانىڭ بۇ قېتىغا ئۆتۈپ، ئورمانلىقنى ئۆزلىرىگە دالدا قىلىپ مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلدى. دەريانىڭ ئۇ قېتىدىكى ئەسەلەرمۇ لەپپىدە دەريادىن بۇقاتقا ئۆتۈپ، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ ئۇدۇلىدىن ئوت ئاچتى. مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئارلىقتا قېلىپ، ئىنتايىن پايدىسىز ئەھۋالغا دۇچ كەلدى. شۇنداقتىمۇ تاكى ئاتقۇچە دۇشمەن بىلەن كەسكىن جەڭ ئېلىپ باردى. لېكىن بىز تەرەپتىن قۇربان بولغان، يارىدار بولغانلارنىڭ سانى بارغانسېرى كۆپىيىپ، جەڭچىلىرىمىز بەكلا ئاز قالدى. ئوقلىرىمۇ تۈگەي دەپ قالدى. مۇشۇنداق جىددىي ۋەزىيەت ئاستىدا پودپولكوۋنىك يارىدارلارنى ماشىنىغا بېسىپ، مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى. ئەمما ماشىنا ئەمدىلا ئورنىدىن قوزغالغاندا شوپۇر سۇلتانغا ئوق تېگىپ قۇربان بولدى. ماشىنىمۇ توختىدى. نەتىجىدە مەيلى ساق، مەيلى يارىدار جەڭچىلەر بولسۇن ئەڭ ئاخىرقى بىر تال ئوقلىرى تۈگىگىچە دۇشمەن بىلەن جان تىكىپ كۈرەش قىلدى. ئاخىرى ئوقلىرى تۈگەپ، ئىسكادىرۇن كوماندىرى ئابدۇكېرىم باشلىق يەتمىشتىن ئارتۇق جەڭچى - ئوفىتسىر باتۇرلۇق بىلەن قۇربان بولدى. پولكوۋنىك يۇسۇپجان بىلەن يېگىرمىگە يېقىن جەڭچى دۇشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتتى. باندىتلار يۇسۇپجاننى ئوسمانغا ئەكىلىپ تاپشۇرىدۇ.

رەيھان ئىسىملىك بىر يارىدار ئايال سانىتارنى باندىتلارنىڭ بىرى دەپسەندە قىلماقچى بولغاندا قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن ئېتىپ تاشلىنىدۇ. بىر مۇنچە يارىدار جەڭچىلەر داۋالاش يارىدىمگە ئىگە بولالماي، قانسىراپ ئۆلۈپ كېتىدۇ. ئوسمان يۇسۇپجاننى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن ھەممە ئۇسۇللارنى قوللىنىدۇ. يۇسۇپجان قەتئىي باش ئەگمەيدۇ. ئامالسىز قالغان ئوسمان ئۇنى ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭچى خوجايىنلىرىغا ئەۋەتىپ بەرمەكچى بولىدۇ. لېكىن ئۇلار «يۇسۇپجاننىڭ ئۇرۇمچىگە كەلىشىگە نامىكىنى ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلىپ قالسا ئۇلار بىزدىن ئۇنى قايتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلماي قالمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن مەسىلە تۇغۇلىدۇ. شۇڭا شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا كۆزدىن يوقىتىڭلار» دېگەن تېلېگراممىنى ئەۋەتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئوسمان يۇسۇپجاننى ئېتىۋېتىدۇ.

(3) ئوسمان ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك شېرىكلىرى لاتىپ، مۆمىنباي، قاباس تېركەش، ئەسەن قاتارلىقلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، 1947 - يىلى 6 - ئاينىڭ بېشىدا لاتىپ، قاباس تېركەش باشچىلىقىدىكى بىر يۈز ئەللىكتىن كۆپرەك قوراللىق گۇرۇھنى چىڭگىل خەلقىنى ھەيدەپ كېلىشكە ئەۋەتتى. لاتىپلار كۈندۈزى مۆكۈپ يېتىپ، كېچىسى يول يۈرۈپ چىڭگىلگە بارغاندىن كېيىن مىللىي ئارمىيىنىڭ جاجىسىنى بېرىشىدىن قورقۇپ، ئوتتۇرا يايلاقلاردا ئولتۇرغان لاتىپقا قاراشلىق بەش يۈزدىن ئارتۇق ئائىلىنى بەيتىككە ھەيدەپ كۆچۈردى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى باندىتلار ھەيدەپ ماڭغان ئاممىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن ئاتلاندى. لاتىپلار بىر تەرەپتىن خەلقنى ھەيدەپ مېڭىپ، يەنە بىر تەرەپتىن مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ يولىنى توسۇپ ھەربىكەتچان سۇقۇش ئېلىپ باردى. سوقۇشۇپ كۇمۇشنىڭ قويغىنىدىكى دۆڭتى دېگەن يەرگە كەلگەندە ئىككى تەرەپ تېركىشىپ قالدى. جەڭ خېلى كەسكىن بولدى. ئاخىرى لاتىپلار بۇ

500 ئائىله ۋە ئۇلارنىڭ چارۋا - مالىلىرىنى ئۆلە - تىرىلىشىگە قارىماي قوغلاپ، دەريادىن ئۆتكۈزۈپ بەيتىك تەرەپكە ئېلىپ كەتتى. كۆچۈرۈلگەن ئامما 40 مىڭدىن ئارتۇق قويى مىللىي ئارمىيىنىڭ قولىدا قالدى. مىللىي ئارمىيە قىسمىلىرى قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن باندىتلارنى ئارقىدىن قوغلاپ يۈرمەي ئۆز ئورۇنلىرىغا يېنىپ كەلدى. بۇ نۆۋەتتىكى جەڭدە باندىتلارنىڭ ئالتە ئادىمى يەر چىشلىدى. جۇملىدىن باندىتلارنىڭ باش ئاتامانىنىڭ بىرى بولغان لاتىپنىڭ پۇتىغا ئوق تېگىپ ئېغىر يارىلاندى. دېمەك 6 - ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئوسمانىنىڭ يېنىدىكى ئاھالە بۇرۇنقى ئالتە يۈزدىن كۆپىيىپ تۆت مىڭغا يەتتى.

(4) 1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئاخىرىدا بۇرچىن ناھىيە-سىنىڭ قالقاتۇن دېگەن قىشلىقىدا تۇرىدىغان يۈسۇف (ئاق ئو-رۇس) باشلىق ئون نەچچە نەپەر ئادەم قېچىپ بېرىپ ئوسمانغا قوشۇلدى. بۇلارنىڭ ئادەم سانى ئاز بولسىمۇ لېكىن ئۇلارنىڭ كېينىكى مەزگىللەردە ئوسمانغا يول كۆرسەتىش جەھەتتە رولى چوڭ بولدى.

بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرىگە ئايلىنىش

(1) ھال سوراش ئۆمىكىنىڭ بەيتىككە بېرىشى: ئوسمان 1947 - يىلى 4 - ئايدا بەيتىككە قېچىپ كېلىپلا لاتىپ، مانات ۋە قاناتباي قاتارلىقلارنى ئۇرۇمچىگە ئەۋەتىپ ئۆز-زىنىڭ ئالتايغا قايتۇرما ھۇجۇم قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ كۆپلەپ قورال - ياراق بېرىشىنى، ئەسكەر چىقىرىپ ھەمكارلىشىشنى يەنە بىر قېتىم تەلەپ قىلدى. ئۇلارنى ئاسلىبىك قابدەش باشلاپ گۇچۇڭغا كەلگەندىن كېيىن سىجاڭ خەنيۇۋەن مەخسۇس ماشىنا بىلەن ئۇرۇمچىدىكى جانىمقانىنىڭ ئۆيىگە يەتكۈزۈپ قويدى. لاتىپلار ئۇرۇمچىگە

كېلىپ بەش - ئالتە كۈندىن كېيىن جانىمقان ئارقىلىق سۇڭ شىلىيەن بىلەن ئۇچرىشىپ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئۆتكەن ھەممە ئەھۋالنى دوكلات قىلىش بىلەن بىللە ئوسمانىنىڭ يۇقىرىدىكى تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. سۇڭ شىلىيەن ئۇلارغا مەسلە-ھەتلىشىپ جاۋاب بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. نەچچە كۈندىن كېيىن ئۇ لاتىپلارنى چاقىرىپ ئوسمانىنىڭ يۇقىرىدىكى ئوتتۇرىغا قويغان تەلەپلىرىنى دېگىنى بويىچە تولۇق قانائەتلەندۇرىدىغانلىقلىرى، شۇنداقتىمۇ شارائىتىنىڭ پىشىپ - يېتىلىشكە قاراپ بىر - بىرلەپ ئەمەلگە ئاشۇرىدىغانلىقىنى، شۇڭا بىرنەچچىدىن، ئوسمانىنىڭ غەم - ئەندىشە قىلماسلىقىنى، ئىككىنچىدىن، ئالدىراپ كەتمەسلىكىنى تاپىلايدۇ. لاتىپ، قاناتباي قاتارلىقلارنى ئۇرۇمچىدە قالدۇرۇپ، ئۆزى ھال سوراش ئۆمىكىدىكى زاكمقان ئەلەن، خەمىت جا-سمقان قاتارلىقلار بىلەن بىللە جاڭ جۈجۇڭ ۋە سۇڭ شىلىيەنلەر-نىڭ ئوسمانغا سوۋغا قىلغان گەزمال، چاي، ئۇن، گۇرۇچ، قەن-ناۋات قاتارلىق نەرسىلەرنى تۆت ماشىنىغا قاچىلاپ، جانىمقان، خادىۋاڭ، خەن يۇۋىن، ئابدۇقادىر (گۇچۇڭ ناھىيىسىنىڭ قورچاق شىيەنجاڭى) لارنىڭ ئوسمانغا تارتۇق قىلغان ئۇچ دانە ئارغىماق، ئىككى دانە گەنسۇ ئېتىنى ئېلىپ بەيتىككە قاراپ يولغا چىقىدۇ.

(2) «بەيتىك ۋەقەسى» ۋە بۇ جەريانىدىكى ئوسمان: بەيتىك ۋەقەسى 1947 - يىل 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى تۇغۇلغان بولۇپ، ۋەقەنىڭ تۇغۇلۇش سەۋەبى، جەريانى ۋە خاراكتېرى توغرىسىدا كىشىلەر ھازىرغىچە قەدەر بىر قانچە تۈرلۈك ئوخشىمىغان كۆز قاراشتا بولماقتا. بىرىنچى تۈرلۈك كۆز قاراش-تىكىلەر: بۇ ۋەقە موڭغۇلىيە قوراللىق قوشۇنلىرىنىڭ يامان غەم-رەز، يامان نىيەتتە تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىش تۇپەيلىدىن كېلىپ چىققان، ئۇنىڭ خاراكتېرى تاجاۋۇزچىلىق، مەقسىتى كېڭەيمچى-لىك دەيدۇ. ئىككىنچى تۈرلۈك كۆز قاراشتىكىلەر بولسا، «بەي-

تىك ۋەقەسى»نىڭ كېلىپ چىقىشىغا راستىنى ئېيتقاندا ئوسمانىنىڭ چېگرا ئاتلاپ، موڭغۇلىيە تېررىتورىيىسى ئىچىگە كىرىپ باندىتلىق قىلىشى دەيدۇ. ئۇچىنچى تۈرلۈك كۆز قاراشتىكىلەر، بۇ ۋەقە ئىككى دۆلەت چېگرىسىنىڭ ئەزەلدىن ئېنىق ئايرىلمىغانلىقى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان يېگانە چېگرا سۈركۈلۈشى دەپ ھېسابلايدۇ، تۆتىنچى تۈرلۈك كۆز قاراشتىكىلەر، بۇ ۋەقەنى ئەسلىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى مەخپىي پىلانلاپ، ئوسمان ئارقىلىق كەلتۈرۈپ چىقارغان دېيىشىدۇ.

يۇقىرىدىكى بۇ تۆت خىل كۆز قاراشلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ قارىغاندا ئاتالمىش «بەيتىك ۋەقەسى»نىڭ تۇغۇلۇش سەۋەبى ۋە ئۇنىڭ خاراكتېرى توغرىسىدا 1 ـ، 2 ـ خىل كۆز قاراشلار ئۆتتۈرىسىدا بىر ـ بىرىدىن پەرق قىلىدىغان چوڭ بىر زىددىيەت مەۋجۇت. 3 ـ، 4 ـ خىل كۆز قاراشلار ماھىيەت جەھەتتىن 2 ـ خىلدىكى كۆز قاراش بىلەن ئاساسەن ئوخشاش ياكى ئۇنىڭغا مايىل. شۇڭا بۇ ۋەقەنىڭ كېلىپ چىقىشىدىكى ئاساسىي سەۋەب ــ بىر قېتىملىق سىياسىي كۆرەشنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن ياساپ چىقىلغان پىلانلىق ھەرىكەت بولۇپ، ئۇنىڭ پىلتىسىنى بېكىتكۈچى سۇڭ شىلىيەن، ئوتنى تۇتاشتۇرغۇچى ئوسمان. ھەر ئىككىسىنىڭ بىردىنبىر مەقسىتى لاي سۇدىن بېلىق تۇتۇشتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

بۇ يەردە مۇنداق بىر نەرسىنىمۇ ئېنىق ئېيتىپ قويۇشقا توغرا كېلىدۇ. ئاتالمىش «بەيتىك ۋەقەسى» جەريانىدا، شەخسەن ئوسمانىنىڭ ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئادەملىرىنىڭ ئۆتكەنـ دىكى بىر نەچچە يىللىق دالا ئۇرۇشىدا ھاسىل قىلغان تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن جان ئايىماي جەڭ قىلىپ، ما شىجىن ئەسكەرلىرىنى قۇتقۇزۇپ قالغانلىقى، موڭغۇلىيە قىسملىرىنى بىر مۇنچە چېگىغا ئۇچراتقانلىقى راست، ئەمما ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشتىكى ئاساسىي مۇددىئاسىنىڭ بىرى ــ ئۇ تېخى يېقىندىلا

ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى تەرىپىدىن ئېغىز ـ بۇرنى قان قىلىنغان بولۇپ، بۇنىڭ ئاچچىقىنى يەنە بىر تەرەپتىن چېقىرىۋېلىش، يەنە بىرى، مۇشۇ ئارقىلىق گومىنداڭ دائىرىلىرىگە خۇشامەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھەر تەرەپلىمىلىك مول ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھاكىمىيىتى بىلەن ئاخىرغىچە دۇشمەنلىشىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. قىسقىسى، «بەيتىك ۋەقەسى» دېگەن بۇ مەسىلىنىڭ تېگى ـ تەكتىدىن قانداق خاراكتېرگە ئىگە ئىكەنلىكى، نېمە سەۋەبتىن كېلىپ چىققانلىقىنى زامان، ماكان ۋە شارائىت نۇقتىئىنەزەرىدە تۇرۇپ مۇھاكىمە قىلىپ، ئاندىن ھۆكۈم قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

(3) ئوسمانىنىڭ سۇڭ شىلىيەن ئارقىلىق ئامېرىكا بىلەن دوستلۇق مۇناسىۋىتى ئورنىتىشى: يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن «بەيتىك ۋەقەسى» ئاخىرلاشقاندىن كېيىن 6 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ئەتراپىدا ئوسمان موڭغۇلىيە تەرەپتىن ئولجا ئالغان بىر نەچچە تال قورال بىلەن بىر نەچچە مىدال قاتارلىق نەرسىلەرنى گومىنداڭ خوجايىنلىرىغا تارتۇق قىلىپ قاناتباي، قۇرمان قاتارلىقلارنى ئۇرۇمچىگە ئەۋەتتى. ئۇلارنى سۇڭ شىلىيەن باشلىق گومىنداڭ مەنسەپدارلىرى چوڭ زىياپەت بېرىپ قىزغىن كۈتۈۋالدى. زىياپەتكە جانمىقان، خادىۋاڭ، سالىس زاكارىيا، ئەيسا، مەمتىمىن ھەزرەت قاتارلىقلار قاتناشتى. ئاسلىبېك قابدەش تەرجىمانلىق قىلدى. زىياپەتتە سۇڭ شىلىيەندىن تارتىپ جانمىقان ۋە باشقا گومىنداڭ مەنسەپدارلىرى ۋە قاناتبايلار ئوسماننى ئاسمان ـ پەلەككە يەتكۈچە ماختاپ، ئۇنىڭغا بولۇشچە يەل بېرىپ، ئۇنى ھەر تەرەپتىن قوللايدىغانلىقلىرى توغرىسىدا ۋەدە بېرىشتى. زىياپەتنىڭ ئاخىرىدا قاناتبايلار سۇڭ شىلىيەنگە ئوسمانىنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن ئۆزلىرىنىڭ ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىدۇ. ئەتىسى سۇڭ شىلىيەننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئاسلىبېك قابدەش، قاناتبايلارنى ماشـ

نا بىلەن ياڭخاڭدىكى ئامېرىكا باش كونسۇلخانىسىغا ئاپىرىدۇ. ئۇلارنى باش كونسۇل پاشتۇن ئۆزى قوبۇل قىلىدۇ. قاناتبايلار پاشتۇنغا ئۆزلىرىنىڭ ئامېرىكىدىن ياردەم كۆتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئوسمانىنىڭ سالامىنى يەتكۈزىدۇ. پاشتۇن «ئوسمان بەيتىڭ ۋەقەسىدە دۇنيانى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى، سىلەر جۇڭگو زېمىنىغا يولسىزلىق بىلەن تاجاۋۇز قىلغان موڭغۇلىيەنىڭ بىر پولىك (ئەسلىيەتتە ئۇنچىمانىڭ ئەمەس) ھەربىي كۈچىنى تارمار قىلدىڭلار. ياپونىيەنى تەسىيم قىلغان كۈچ ئامېرىكىنىڭ ئاتوم بومبىسى، ئامېرىكا پەن - تېخنىكا جەھەتتە تەڭدىشى يوق كۈچلۈك دۆلەت. سوۋېتتىن، موڭغۇلىيەدىن قورقمايلار. بىز سىلەرگە چوقۇم ھەمكارلىشىمىز» دېگەن گەپلەرنى قىلىپ، ئوسمانلارنى كومۇنىزىمغا تەغمۇتىغ قارشى تۇرۇشقا كۈچەپ مەدەت بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئوسمان ئاتالمىش «قىزىل جاھانگىرلىكنىڭ قاراقولى» بولغان ئۈچ ۋىلايەت ھاكىمىيىتى بىلەن ئاخىرقى تىنىقى توختىغانغا قەدەر دۇشمەنلىشىش قارارىغا كېلىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن 1947 - يىلى 6 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، سۇڭ شىلىيەن ئۆزىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇۋاتقان ۋەكىلى ماناتنى ئىشخانىسىغا چاقىرىپ: «بۇ كىشى ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىنىڭ مۇئاۋىن كونسۇلى ماكىنان بولىدۇ. ئوسمانغا سالاملاشقىلى بارماقچى، بۇ ناھايىتى مەخپىي سەپەر بولغاچقا سىزنى يېرىم كېچىدە چاقىرتىۋاتىمەن. سىز مۇشۇ كىشىگە يول باشلاپ بېرىشقا تولۇق ئىشەنچلىك بىر كىشى قوشۇپ بېرىڭ» دەيدۇ. ئاسلىبېك قابدەش تەرجىمان بولىدۇ. ئەتىسى تاڭ يورۇش ئالدىدا ماكىنان قېشىمدا ئۆزلىرىنىڭ خەنزۇ تىلى تەرجىمانى مىجىت ئىسمايىل بىرسى بىلەن بىللە كىچىك ماشىنىدا يولغا چىقىپ، بەيتىكتىكى ئوسمانىنىڭ ئاۋۇلىغا بارىدۇ. ماكىنان ئۇ يەردە تۆت كۈن تۇرىدۇ. مۇشۇ جەريانىدا ئۇ ئوسمان بىلەن كېچە - كۈندۈز مەخپىي سۆھبەتتە بولىدۇ.

قۇرمانباي تىياناق ئوسمانغا خەنزۇچىنى قازاقچىغا تەرجىمە قىلىپ بېرىدۇ. ئىككى كۈندىن كېيىن ماكىنان جۇڭگو - موڭغۇلىيە چېگرىسىدىكى ئالتۇن ئۇبا دېگەن تاغنىڭ قاپتىلىدا موڭغۇلىيە تەرەپنىڭ يەر تۈزۈلۈشىنى سۈرەتكە تارتىدۇ.

ئوسمان شۇنداق قىلىپ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تېخىمۇ زور ياردىمىگە ئېرىشكەندىن كېيىن 1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئاخىرىدا سۇڭ شىلىيەن ئۆزى يۈزمۇ يۈز تاپشۇرۇق بېرىپ خۇاڭ سەنمۇ بىلەن ئاسلىبېك قابدەشنى بەيتىككە ئەۋەتىدۇ. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى ئوسمانىنىڭ مىلتىق كۆتۈرەلەيدىغان ئادەملىرىنى تەزىلاپ مەلۇم قىلىش بولۇپ، گومىنداڭ دائىرىلىرى شۇ سان بويىچە ئۇلارنى ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى ھېسابىدا قورال - ياراق، كىيىم - كېچەك ۋە باشقا تەرەپلەردىن تولۇق تەمىنلەشنى قارار قىلغانىدى. بۇلارنى ئوسمانىنىڭ قېشىغا ئۆلكىمىك ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىق شتابىنىڭ فۇسەنمۇجاڭى چىڭ بىلەن ئاتلىق 5 - كورپۇسىنىڭ باشلىقى (جۇنجاڭى) ماجېڭشياڭ ئاپىرىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قايتتى. فۇسەنمۇجاڭ چىڭ، ماجۇنجاڭلار ئۇيەردە تۇرغان كۈنلەردە ئاممىۋى يىغىن ئېچىپ: «ئوسمانىنى «بەيتىك ۋەقەسى»دە تۆھپىسى زور دەپ مەدھىيىلەپ جۇڭگو ۋە چەت ئەل مۇخبىرلىرى بۇ ۋەقەنى دۇنياغا ئېلان قىلدى. باتۇرنىڭ نام - شۆھرىتى بۇگۈنكى كۈندە ئامېرىكا، ئەنگلىيە ۋە فرانسىيە قاتارلىق چوڭ مەملىكەتلەرگە تونۇلدى» دېگەن مەزمۇندا سۆز قىلىپ، ئوسمانىنى بولۇشچە ماختىدى. شۇنداقلا «گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ باتۇرنىڭ سوۋېت قىزىل جاھانگىرلىكىگە ۋە ئۇنىڭ قارا قولى بولغان ئۇچ ۋىلايەت ھاكىمىيىتىگە قارشى ئېلىپ بارغان ئادالەتلىك ھەرىكىتىنى قوللايدۇ، ئۇنىڭغا خالىسانە ياردەم بېرىدۇ. جۇملىدىن باتۇرنىڭ تېز ئارىدا ئالتايىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇشىغا ھەر تەرەپلىمە ياردەملىرىنى بېرىدۇ» دەپ ئوسمانىنى بولۇشچە قۇتراتتى.

چىك، مالار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن خۇاڭ سەنمۇ، ئاسلىبكلەر دەرھال ئىشقا كىرىشىپ، ئوسمان باندىتلىرىدىن 800 كىشىلىك قوراللىق كۈچ تەشكىللەپ، ئۇنى ئىككى چوڭ ئەترەتكە بۆلۈپ، بىر ئەترەتنىڭ باشلىقلىقىغا قاباس تىرەكەشنى، يەنە بىر ئەترەتنىڭ باشلىقلىقىغا قۇرمان قاپىشنى بەلگىلىدى. بۇ قوراللىق گۇرۇھنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات ئىشلىرىنى ئۇرۇمچىدە تۇرۇپ باشقۇرۇشقا قايىم قازى مەسئۇل بولۇپ تەينەلەندى. شۇنداق قىلىپ سۇڭ شىلىيەن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى بارغانسېرى قويۇقلىشىپ كەتتى. نەتىجىدە ئوسمانىنىڭ ھەيۋىسى بىلەن قارا نىيىتى تېخىمۇ ئۆسۈپ، ئالتايغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ تەييارلىقىغا جىددىي كىرىشىپ كەتتى. يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان بۇ قوراللىق كۈچكە ئاتاپ ئۇرۇمچىدىن نۇرغۇن قورال - ياراق ۋە باشقا نۇرغۇنلىغان ھەربىي لاۋازىماتلارنى ئەكەلدى. گومىنداڭ دائىرىلىرى ئەۋەتكەن مەخسۇس تەربىيىچىلەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە بىر قانچە بۆلەكلەرگە بۆلۈنۈپ، قاتتىق ۋە سستېمىلىق ھەربىي مەشق ئېلىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا جۇنتۇڭ ئىشپىيونى، ئاتالمىش «راددىس» پولكوۋنىك ماچىڭشەن (ئۆمەر) نىڭ بېۋاستە باشقۇرۇشى بىلەن ئالتاي تەرەپكە بىر قانچە قېتىم چارلىغۇچىلىرىنى ئەۋەتىپ، چىڭگىل، كۆكتوقاي ناھىيىلىرىنىڭ دائىرىسى ئىچىدە ئورۇنلاشقان مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ كونكرېت ئەھۋالى ھەققىدە ئاخبارات توپلىدى.

ئوسمانىنىڭ ئالتاينى ۋاقىتلىق ئىگىلىشى

(1) ئالدىنقى سەپتىكى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ ئۇ ئۇشسىزلىققا ئۇچرىشى: خۇددى يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، 1946 - يىلى 12 - ئايدىن باشلاپ ئوسمان بىلەن ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئوتتۇرىسىدا ئېلىپ بېرىلغان

ئۇرۇشلار 1947 - يىلى 20 - ئاپرېلدا ئوسمان گۇرۇھىنىڭ مەغلۇپ بولۇپ بەيتىككە قېچىپ كېتىشى بىلەن دەسلەپكى قەدەمدە ئاياقلاشقانىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالىي يۆلىنىش قوماندانلىق شتابى قۇبۇق ئاتلىق پولكىنىڭ ئۇچ ئىسكادىرۇنىنى، ئالتاي ئاتلىق پولكىنىڭ ئىككى ئىسكادىرنىنى قوشۇپ، ئىبراھىمباي پولك كوماندىرى، ئالمابېك ناچانلىك شتاب باشلىقلىقىدا بىر ۋاقىتلىق پولك تەشكىللەپ، ئوسمان باندىتلىرىنىڭ ئالتايغا قايتىدىن تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىنى توسۇش ئۈچۈن كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرىنىڭ چېگرىسىدىكى شاڭغان دېگەن يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئالدىنقى سەپ سۈپىتىدە كۆكتوقاي ناھىيىسىگە قاراشلىق تۇرغىن دېگەن يەرگە بىر ئىسكادىرۇن، قاراتۇڭگى دېگەن يەرگە بىر ئىسكادىرۇن، چىڭگىل ناھىيىسىنىڭ چاغانقول دېگەن يېرىگە بىر كۈچەيتىلگەن ئىزۇۋت توختاتتى.

1947 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئاخىرىغا يېقىن، سوڭ شىلىيەننىڭ تاپشۇرۇقىغا ئاساسەن تەشىللىگەن 800 كىشىلىك ئىككى چوڭ ئەترەتكە يەنە 200 كىشىلىك يارەمچى كۈچ سەپلىنىپ قاباس تىركەش باشلىق، قۇرمان قاپشنى مۇئاۋىن باشلىق، مۆمىن بىلەن شىردىمان مەسلىھەتچى بولۇپ تەينىلىنىپ ئالتايىنى ئېلىش ئۈچۈن ئاتلاندى. باندىتلار يولغا چىقىش ئالدىدا ئوسمان قاباس، قۇرمان، مۆمىنباي قاتارلىقلارغا سۆز قىلىپ «بىرىنچىدىن، مەيلى قانچىلىك قۇربان، بېرىشكە قارىماستىن ئالتايىنى ئىگىلەڭلار، ئىككىنچىدىن، ئىمكان قەدەر دۈشمەن تەرەپنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلىرىنى كۆپرەك قولغا چۈشۈرۈشكە تىرىشىڭلار، ئۈچىنچىدىن، قوشۇنلىرىمىزنىڭ قىزغىن، ئاكتىپ بولۇشى ئۈچۈن، ئۇلار ئولجىنى (غەنىمەتنى) قانچىلىك ئالسا (ئەمەلىيەتتە بۇلاڭ - تالاڭ قىلسىمۇ دېمەكچى) ئەسلا توسقۇچى بولماڭلار» دەپ يولىورۇق بېرىدۇ. سۇڭ شىلىيەننىڭ ئەۋەتكەن ۋەكىلى، گومىنداڭ ئارمىيىسى 5 - ئاتلىق دىۋىزىيە

سى 2 ـ پولكنىڭ كومانداسرى خەن فەنمۇ باندىتلارنى رىغبەتلەندۈرۈش يۈزىسىدىن سۆز قىلىپ ـــ «سىلەر بىر قەدەم ئىلگىرى باسساڭلار بىز (گومىنداڭ ئارمىيىسىنى دېمەكچى) مۇ بىر قەدەم كەينىڭلاردىن ئەز بېسىپ ئىلگىرىلەيمىز، شۇڭا سىلەر ئارقا تەرەپىڭلاردىن بىئارام بولماي ئۇزلۇكسىز ئالغا بېسىڭلار» دەپ مەدەت بېرىدۇ.

قاباس، قۇرمان باشچىلىقىدىكى بۇ توشۇن ناھايىتى تېزلىكتە ئالتاي ۋىلايىتى دائىرىسىگە يېتىپ كېلىپ، ئارقىمۇ ئالقىدىن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئۇچ ۋىلايەت ئارمىيىسى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. بىرىنچى قېتىملىق ئۇرۇش سارتوقايدا بولدى. قاباسلار دەسلەپ بارلىق كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ مىللىي ئارمىيىنىڭ چېگىگىل ناھىيىسىگە تەۋە سارتوقاي دېگەن يېرىدە مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتقان دۇنەي مولداقان ئىسكادىرۇنغا ھۇجۇم قىلدى، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئۆزلىرىدىن بەش ـ ئالتە ھەسسە كۆپ بولغان باندىتلار بىلەن يېرىم سوتكىغا يېقىن قەيسەرلىك بىلەن باتۇرانە جەڭ قىلدى. لېكىن كۈچلۈك دۇشمەن ئالدىدا داۋاملىق بەرداشلىق بېرىشكە ئىلاجسىز بولۇپ، بۇرۇلتوقاي دەريالىسىنى ياقلاپ، ئايلىنىپ يول يۈرۈپ سارسۇمبىگە قاراپ چېكىنىپ كەتتى. ئىككىنچى قېتىملىق ئۇرۇش چالغىرتىدا بولدى. سارتوقايدىكى ئالدىنقى سەپ مۇداپىئەسىنىڭ ئوڭ ئوششىزلىقتا ئۇچرىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان كۆكتوقايدىكى پاتقۇللا ئىسكادىرۇنى شىمالىي يۆنىلىش قوماندانلىق شتابىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە چاڭغاندىكى ۋاقىتلىق پولك شتابىغا قوشۇلۇش ئۈچۈن يۈرۈش قىلىپ چالغىرتىغا بارغاندا، تۇرغىنداكى زاكىرخان ئىسكادىرۇنغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن يۈرۈش قىلىپ كېلىۋاتقان باندىتلار بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. باندىتلا پاتقۇللا ئىسكادىرۇنى قاتتىق مۇھاسىرىگە ئېلىپ ئۇرۇش ئېلىپ بارىدى. جەڭ بىر سوتكىدىن ئارتۇق داۋاملاشتى. باندىتلار يەنىلا ئادەم

سانىنىڭ كۆپلۈكى، ئوت كۈچىنىڭ چوڭلۇقىدىن تەدرىجىي ھالدا ئۇستۇنلۈكنى ئىگىلىدى. بۇ ئېلىشىشتا يىگىرمىچە مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى قۇربان بولدى. يىگىرمىچە جەڭچى، 30 نەچچە تۆگىگە ئارتقان نەرسە ـ كېرەكلەر دۇشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتتى. پاتقۇللا بىر يۈزئەللىكتەك جەڭچى بىلەن مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىپ سارسۇمبىگە قاراپ چېكىندى. ئۇچىنچى قېتىملىق ئۇرۇش تۇرغىندا بولدى. دۇشمەن چاڭغاندىكى ۋاقىتلىق قۇرۇلغان پولكنىڭ ئاساسلىق قىسمىنى يوقىتىشقا پايدىلىق شەرت ـ شارائىت يارىتىش ئۈچۈن ئەڭ ئاۋۋال بۇ پولكقا سارسۇمبە تەرەپتىن كېلىدىغان ياردەم يولىنى ئۈزۈپ تاشلاش مەقسىتىدە، دەسلەپكى پىلانلىرى بويىچە چاڭغاننىڭ غەرب تەرىپى بىلەن ئايلىنىپ، تۇرغىنداكى زاكىرخان ئىسكادىرۇنغا ھۇجۇم قىلدى. بۇ يەردىكى جەڭ تېخىمۇ جىددىي بولدى. ھۇشۇ نۆۋەتتىكى ئېلىشىش جەريانىدا، بۇ قېتىم ئالتايغا يۈرۈش قىلغان باندىتلار گۇرۇھىنىڭ مەسلىھەتچىسى بولغان ئوسماننىڭ چوڭ ئوغلى شىردىمان ئېغىر يارىلاندى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار مىللىي ئارمىيىنىڭ ئالدىنقى ئىككى مۇداپىئىسىنى ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراتقاندىن كېيىن تېخىمۇ غالجىرلىشىپ بۇ مۇداپىئەنىمۇ ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراتتى. مىللىي ئارمىيىدىن ئەللىككە يېقىن جەڭچى ـ ئوفىتسېرلار باندىتلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى. خېلى كۆپ جەڭچى قۇربان بولدى. قالغان ئاز بىر قىسمى ۋاقىتلىق پولك شتابى تۇرغان يەرگە چېكىنىپ بېرىۋالدى.

تۆتىنچى قېتىملىق ئۇرۇش چاڭغاندا بولدى. باندىتلار ئەمدىلىكتە ۋاقىتلىق پولك شتابىغا ئۇچ تەرەپتىن قورشاپ ھۇجۇم قىلدى. ئۇرۇش ئۇچ سوتكا داۋام قىلدى. بۇ يەردە تۇرۇۋاتقان مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى ئۇچ ئىسكادىرۇنغا يەتمەيتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار قەھرىمانلارچە جەڭ قىلىپ، دۇشمەننىڭ بىر نەچچە قېتىملىق ھۇجۇمغا قايتۇرما زەربە بەردى، لېكىن قۇربان

بولغۇچىلارنىڭ، ياردەمچىلارنىڭ ۋە كېسەللەرنىڭ سانى بارغانسېرى كۆپەيسە، جانلىق كۈچى ئازىيسە كېتىپ، ئىلاجسىزلىقتىن ئىستىھكامنى تاشلاپ مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقسە، كۆكتوقاي بازىرىغا چېكىندى.

باندىتلار ئاتامانى قاباسلار ئاساسىي كۈچلىرىنى توپلاپ چاڭغاندىكى ۋاقىتلىق پولك شتابىغا ھۇجۇم قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا بىر يۇز ئەللىكتىن كۆپرەك كىشىلىك بىر ئەترەتنى ئاجرىتىپ، مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ چېگىگىل ناھىيىسىنىڭ چاغانقۇل دېگەن يېرىدە قاراۋۇللۇق قىلىپ تۇرۇۋاتقان بىر ئىزۇۋت ئەسكىرىگە ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتكەنىدى. ئۇلار ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ ھەش - پەش دېگۈچە بۇ ئىزۇۋتنىمۇ تارمار قىلىۋەتتى، ئون نەپەردىن ئارتۇق جەڭچى قۇربان بولدى. ئىزۇۋت كوماندىرى ئون نەچچە جەڭچى بىلەن ئەسىرگە چۈشۈپ كەتتى. پەقەت 15 نەپەرگە يېقىن جەڭچى مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقالىدى. قاباسلار ئەمدىلىكتە چېگىگىل، كۆكتوقايدىكى جامائەتچىلىك ئىچىدىن بىر قىسىم كىشىلەرنى ئالداپ ياكى زورلاپ ئۆزلىرىگە قوشۇۋېلىپ، جەمئىي بىرمىڭ بەش يۈزدىن ئارتۇق كۈچ بىلەن كۆكتوقاي بازىرى ئەتراپىدا مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتقان ۋاقىتلىق پولكنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ ھۇجۇم قىلدى. جەڭ يەنە ئۇچ سوتقا داۋام قىلدى. ئەڭ قېيىن بولغىنى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ ئوقى تۈگەپ كەتتى. بۇ ھالدا ئۇلار كۆكتوقاي بازىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىنمۇ چېكىنىپ چىقىشقا مەجبۇر بولدى. ئەمدىلىكتە قاياققا بېرىش كېرەك. سارسۇمبە تەرەپكە ماڭىدىغان يوللار باندىتلار تەرىپىدىن ئاللىقاچان كېسىپ تاشلانغانىدى. مۇشۇنداق شارائىتتا ئىبراھىمباي، ئالىمابېك باشلىغان بۇ قوشۇن ئىز بېسىپ قوغلاپ كېلىۋاتقان باندىتلار بىلەن ئۇرۇش قىلغاچ، 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىگە ئۆتۈپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن چېگىگىل، كۆكتوقايدىن ئىبارەت ئىككى ناھىيە پۈتۈنلەي باندىتلارنىڭ قولىغا قالدى.

(2) باندىتلار گۇرۇھى داۋاملىق ئىلگىرىلەپ سارسۇمبىگە يۇرۇش قىلدى. ئوسمان باندىتلىرى كۆكتوقاي، چېگىگىل ناھىيىلىرىگە كەڭ كۆلەمدە يۇرۇش قىلغانلىقتىن، ئۇ يەردىكى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئالتە ئىسكادىرۇندىن بىر ئىسكادىرۇننى سارسۇمبىدە ئامانلىق ساقلاشقا قالدۇردى، ئىككى ئىسكادىرۇننى ساربۇلاق دېگەن يەرگە، ئۇچ ئىسكادىرۇننى چاڭغىراقتى قىزىل دېگەن يەرگە ئىككىنچى سەپ ھېسابىدا مۇداپىئە قىلىشقا ئەۋەتتى. قۇبۇق ناھىيىسىدە تۇرۇۋاتقان قۇبۇق ئاتلىق پولكنىڭ (ئۆتكەندە ئىبراھىمباي باشلاپ ئالتايغا كەلگەن بىر باتالىيۇندىن باشقا) تۆت ئىسكادىرۇننىڭ ئوچىنى تېزلىكتە ساربۇلاقتىكى ئالدىنقى مۇداپىئە ئورنىغا يارەمگە كېلىشكە بۇيرۇق چۈشۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سارسۇمبە، بۇرچىن، قاباغ جەمئىيىتى ناھىيىلىرىدە 200 كىشىلىك تۆت پارتىزان ئەترىتى تەشكىللەندى.

9 - ئاينىڭ 9 - كۈنىدىن باشلاپ قاباس باشچىلىقىدا مىڭدىن ئارتۇق ئادەملىك بىر چوڭ ئەترەت داۋاملىق يۇرۇش قىلىپ، ساربۇلاق مۇداپىئەسىدىكى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى بىلەن تۇتۇشتى، شۇنداق قىلىپ يەنە بىر قېتىملىق جىددىي جەڭ باشلىنىپ كەتتى. 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنى كۆكتوقايدىكى قورمان قاپىش باشچىلىقىدىكى بەش يۈزدىن ئارتۇق باندىت يول بويى كۆكتوقاي ناھىيىسىگە قاراشلىق جامائەتچىلىكنى ئالداپ ھەم زورلاپ ئۈچ يۈزدەك ئادەمنى ئۆزلىرىگە قوشۇۋېلىپ، جەمئىي 800 ئادەم مىللىي ئارمىيىنىڭ چاڭغىراقتى قىزىلدىكى مۇداپىئەسىگە ھۇجۇم قىلدى. مۇشۇ مەزگىلدە تالدى ناغاي باشچىلىقىدىكى جېمىنەي پارتىزان ئەترىتى بىلەن ئىرىمقان باشچىلىقىدىكى بۇرچىن پارتىزان ئەترىتى مىللى ئارمىيىنىڭ ساربۇلاقتىكى قىسىملىرىغا؛ ئۇگۇزشباي باشچىلىقىدىكى سارسۇمبە

ناهيىسىنىڭ پارتىزان ئەترىتى بىلەن جاپپار باشچىلىقىدىكى قابا ناهيىسىنىڭ پارتىزان ئەترىتى چاڭقىراقتى قىزىلدىكى ھەر-بىي قىسىملارغا ياردەم بېرىشكە ئاتلىنىپ، جىددىي يۇرۇش قىلىپ ئالدىنقى سەپ ئۇرۇش مەيدانىغا يېتىپ كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى بىلەن پارتىزانلار ئۆزئارا ماسلىشىپ ھەر ئىككى مۇداپىئە باندىتلار بىلەن كەسكىن ئۇرۇش قىلدى. شۇنداقتىمۇ سان جەھەتتىن ئىككى ھەسسە كۆپ بولغان باندىتلار ئادەملىرىنى بىرقانچە كىچىك بۆلەكلەرگە بۆلۈپ، كەڭ كۆلەمدە سەپ تارتىپ، بىرنەچچە تەرەپتىن مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ ئوت كۈچىنى پارچىلاپ ئاجىزلاشتۇرۇش ئۇرۇشى قىلدى. ئۇلارنىڭ بۇ خىل «پارچىلاپ ئاجىزلاشتۇرۇش» ھۇجۇمى كۆپ ئۆتمەستىن سارىبۇلاقتىكى ئۇرۇشتا ئۇنۇم بېرىپ، ئۇستۇنلۇككە ئىگە بولدى. دەل مۇشۇ پەيتتە بۇرچمن پارتىزانلىرىنىڭ باشلىقى ئىرىمقان ئىشەنچسىنى يوقىتىش، شۇنداقلا مەلۇم شەخسىي غەرەز بىلەن بۇرچمن پارتىزانلىرىدىن يۈزدەك ئادەمنى ھەمدە جېمىنەي پارتىزانلىرىدىن ئەللىكتىن ئارتۇق ئادەمنى قۇتۇرتىپ ئۆزىگە ئەگەشتۇرۇپ دۇشمەنگە تەسلىم بولۇپ كەتتى. بۇ ئەھۋال ئۇرۇش مەيدانىدىكى مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى ۋە پارتىزانلار ئوچۇن روھىي جەھەتتىن قاتتىق زەربە بولدى. بولۇپمۇ پارتىزانلار ئارىسىدا قاتتىق تەۋرىنىش، ھودۇقۇش پەيدا قىلىپ، ئۆزلىكىدىن چېچىلىپ يۇرتلىرىغا قايتىپ كېتىشتى. مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرىمۇ تىركىشىپ قارشىلىق كۆرسەتمىشكە كۆزى يەتمەي سارسۇمبىگە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

چاڭقىراقتى قىزىلدىكى ئۇرۇش مەيدانىنىڭ ئەھۋالى تېخىمۇ ئېغىر بولدى. ئىككى تەرەپ تازا قاتتىق تىركىشىپ ئۇرۇشۇاتقان ھەل قىلغۇچ پەيتتە باندىتلار ئىچىدىكى يۇسۇف (مالقالمىزنىڭ «باندىتلارنىڭ قايتا كۆپىيىشى»دىكەن ماۋزۇسىن تىلغا ئېلىنغان كىرزاك ــ ئاق ئۇرۇسلاردىن يۇسۇف دېگەن كىشى

شۇ) يوشۇرۇن ئادەم ئەۋەتىپ خىزمەت ئىشلەپ، ئالتاي ئاتامق پولكىنىڭ يەرلىك كىرزاك رۇسلىرىدىن تەركىپ تاپقان بىر ئىسكادىرۇن ئەسكەرنى دۇشمەن تەرەپكە ئېلىپ ئۆتۈپ كەتتى. پەقەت ئىسكادىرۇن كوماندىرى ئىستردېنكوۋ نېكپر بىرنەچچە جەڭچى بىلەن قېچىپ چىقىپ سارسۇمبىگە كەلدى.

مۇشۇنداق مۇرەككەپ شارائىتتا بۇ ئۇرۇش مەيدانىدىكى يەنە بىر مىللىي ئارمىيە ئىسكادىرۇنى بىلەن پارتىزانلار بىر تەرەپتىن ئۇرۇش قىلىپ، يەنە بىر تەرەپتىن سارسۇمبىگە قاراپ چېكىنىدى. بۇ جەريانىدا قۇربان بېرىش بىر قەدەر كۆپرەك بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەسلىدە شىمالىي يۆنىلىشتابىنىڭ سارىبۇلاقتىكى مۇداپىئەسىگە ياردەمگە بېرىش بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇۋالغان قۇبۇق پولكى (ئەمەلىيەتتە 3 ــ ئىسكادرۇن) پولك كوماندىرى پولكوۋنىك نۇسىپقان كۇنبايۇۋنىڭ باشلامچىلىقىدا بۇرۇلتوقاي ناهيىسىنىڭ قىلى دېگەن يېرى ئارقىلىق ئۇدۇل سارىبۇلاققا قاراپ يول ئېلىپ قىران دەرياسىدىن ئۆتۈپ، مىلگەيتى قاراشوىنىڭ ئوبالى دېگەن يېرىگە كېلىدۇ ــ دە، بىر ئاز توختاپ ئوزۇقلىنىۋالماقچى بولىدۇ. بۇ سارىبۇلاقتىكى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى بىلەن پارتىزانلارنىڭ سارسۇمبىگە چېكىنىپ كەتكەن ۋاقتى بولۇپ، نۇسىپقانلار بۇ ئەھۋالدىن تامامەن خەۋەرسىز ئىدى. سارىبۇلاقتىكى مۇداپىئەنى ئېلىپ، داۋاملىق ئىلگىرىلەپ كېلىۋاتقان دۇشمەن نۇسىپقانلارنى يېراقتىن كۆرۈۋېلىپ، تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كېلىدۇ. نۇسىپقانلار قارشىلىق كۆرسىتىدۇ. بىراق ھارغىنلىق يەتكەن ھەم يەر شارائىتىدىن خەۋەرسىز بولغاچقا دۇشمەنگە تەڭ كېلەلمەيدۇ. ئىككى يۈزدەك جەڭچى ئۇرۇش مەيدانىدا ھەر تەرەپكە چېچىلىپ كېتىدۇ. پولك كوماندىرى نۇسىپقان كۇنبايۇۋ ئون نەچچە جەڭچى بىلەن مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىپ سارسۇمبىگە كېلىدۇ.

(3) ۋاقىتلىق چېكىنىش: ئەڭ ئالدىنقى سەپ ھېسابلىنىپ

دىغان چىگگىل، كۆكتوقاي دائىرىسىنىڭ تولىمۇ كەڭ بولۇشى تۈپەيلىدىن ھەرقايسى جايلارغا جايلاشقان مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى باندىتلار تەرىپىدىن كەينى - كەينىدىن تارمار قىلىۋېتىلدى. ئىككىنچى سەپ ساربۇلاق، چاڭقىراقتى قىزىلدىكى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ ۋە پارتىزانلارنىڭ چېچىلىپ كېتىشى ۋە باندىتلار تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىشى بىلەن يېمىرىلىپ كەتتى. قۇۋۇق پولكىنىڭ يارىدەمگە كەلتۈرۈلگەن بىر ئىسكادرۇنى يېرىم يولدا كۆتۈلمىگەن يەردىن ھۇجۇمغا ئۇچراپ مەغلۇبىيەتكە يۇزلەندى. ئۇنىڭ ئۇستىگە سارسۇمبە شەھەر ئىچىدىكى دەللىقان، جانمىقان، كېرىم زەڭگى، ھەيدەرخان شىبارھاجى، تۇردىخان زەڭگى، تۇرسىبەك چۇقاي قاتارلىقلار مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ ئالدىنقى ئىككى سەپتە ئۇيۇشسىزلىققا ئۇچرىغانلىقلىرىنى كۆرۈپ، ئاشكارا باش كۆتۈرۈپ، ئۆزلىرىگە تەۋە جايلاردا يەرلىك باندىتلارنى تەشكىللەپ، قاباسلاردىن بۇرۇن سارسۇمبىگە بېسىپ كىرىش تەييارلىقىنى ئىشلىدى. ۋەزىيەت يامانلىشىپ، نەتىجىدە يۇز بېرىش ئېھتىمالى بولغان كەڭ كۆلەملىك قىرغىنچىلىقتىن ساقلىنىپ قېلىش ئۈچۈن ئالتاي ۋالىي مەھكىمىسى بىلەن شىمالىي يۆنىلىش قوماندانلىق شتابى ۋاقتىلىق چېكىنىش قارارىغا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن 1947 - يىلى 16 - سېنتەبىردە دەللىقان سۇگۇربايوۋ مىللىي ئارمىيە خادىملىرى ۋە ھۆكۈمەت ئورگان كادىرلىرىنى باشلاپ سارسۇمبە شەھىرىدىن چېكىنىپ چىقىپ، شەھەردىن ئانچە يىراق بولمىغان قاراسۇ يولىنىڭ داۋىنىغا كېلىپ توختاپ، قوشۇننى قايتا تەرتىپكە سالدى. ئۈچ - تۆت سائەت ئىچىدە دەللىقان سۇگۇربايوۋ بىلەن بىلە كەتمەكچى بولۇپ بۇ يەرگە جەم بولغانلار ئىڭغا يېقىن ئادەمگە يەتتى. بۇ چاغدا دەللىقان سۇگۇربايوۋ كۆپچىلىككە سۆز قىلىپ: «بىرىنچىدىن، بىزنىڭ بۇ چېكىنىشىمىز ستراتېگىيىلىك، ۋاقتىلىق چېكىنىش، ئۇزاق بولسا بىر ئايغا قالماي قايتىپ كې-

لىمىز. ئىككىنچىدىن، ھېلىمۇ بىر قارارغا كېلەلمىگەن، ئائىلىسىدە ئالاھىدە ئەھۋالى بارلار قالمىز دېسەڭلار قالساڭلار بولىدۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن كېيىن بىز سىلەردىن ئەسلا جاۋابكارلىق سۇرۇشتۇرمەيمىز. بىرلا شەرت، قالغانلار باندىتلارغا ئەگىشىپ، يامان ئىش قىلماڭلار. بىللە كېتىمەن دېگۈچىلەر يۈرۈڭلار، لېكىن سەپەر جەريانىدا بۆلۈنۈپ قېلىشقا پەقەت رۇخسەت قىلىنمايدۇ، ئۈچىنچىدىن، شەمسى (مۇئاۋىن ۋالى)، قاجىنابى (سارسۇمبە ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى)، ئىجەن بۇقات (بەيسى) سىلەر ئەڭ ياخشىسى بۇ يەردە قېلىپ، ئەل يۇرتقا باش پاناھ بولۇپ، ئىگىدارچىلىق قىلىڭلار، سىلەرگە باندىتلار ھېچنېمە قىلالمايدۇ (بۇلارنىڭ ئۈچىلىسى ئالتايدىكى ئەڭ چوڭ قەبىلىلەرنىڭ ئىناۋەتلىك يۇرت مۆتىۋەرلىرى)، ئەكسىچە سىلەر كېتىپ قالساڭلار باندىتلار بۇنى باھانە قىلىپ، يۇرت - جامائەتچىلىككە بېسىم ئىشلىتىپ، خەلق ئاممىسىنى خانىۋەيرانچىلىققا ئۇچرىتىشى مۇمكىن» دەپ مەسلىھەت بەردى. شۇنىڭ بىلەن شەمسى، قاجىنابى ۋە ئىجەنلەر قالدىغان بولدى. تاستەمباي (ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)، سالىجان كاكاجانوۋ (ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مەسئۇل كاتىبى) قاتارلىق بىر مۇنچە ئادەملەر ئۆزلىكىدىن سەپتىن چېكىنىپ قېپقالدى.

گېنېرال دەللىقان سۇگۇربايوۋ، گېنېرال مايۇر ماجارۇۋ (يەرلىك رۇس. مىللى ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىنىڭ ناچالنىك شتابى)، پولكوۋنىك بايچۇرىن (بۇ ئىككىيلەن ئون نەچچە كۈن ئىلگىرى غۇلجىدىن سارسۇمبىگە كەلگەن)، پودپولكوۋنىك بەدەلقان سۇگۇربايوۋ (ئالتاي ئاتلىق پولكىنىڭ كوماندىرى)، مايۇر ئەيتكەن ئامانجانوۋ (ئالتاي ئاتلىق پولكىنىڭ شتاب باشلىقى)، مايۇر ئاسقالى (ئالتاي ئاتلىق پولكىنىڭ خۇجۇلۇق ئىشلار بۆلۈم باشلىقى) قاتارلىق ئۈچ يۈزدىن ئارتۇق جەڭچى بىلەن ئوفىتسېرلار ھەمدە مۇقاش جاكە، مۇنەۋۋەر ئاب-

دۇللا ھاجىيۇ، قامى ئاسىلقانۇۋ، مامۇت ياقۇپبايۇۋ، مەھەممەت تۆمۈربايۇۋ، ئەغزەم سىرەكبايۇۋ، نەزەربېك تۇراشۇۋ، غالىم قۇ-ساينۇۋ، پاتۇش دۇلاتۇۋ قاتارلىق يۇزگە يېقىن باشلىق ۋە ئە-دارە ئورگان كادىرلىرى غەربكە يۇزلىنىپ سەپەرگە ئاتلاندى. قۇبۇق پولكىنىڭ كوماندىرى پولكوۋنىك نۇسۇپقان كۇنبايۇۋ ئون نەچچە نەپەر كىشى بىلەن شەرققە يۇزلىنىپ، ئۆرمىگەيتى داۋىنى ئارقىلىق موڭغۇلىيىگە ئۆتۈپ، بىر نەچچە كۈن بۇرۇن كۆكتوقايدىكى ئۇرۇشتا چېكىنىپ موڭغۇلىيىگە ئۆتۈپ كەتكەن ئىبراھىمبايلارغا بېرىپ قوشۇلدى.

دەللىقان سۇگۇر بايۇۋلار سايىرتبغىنىڭ ئېتىكىگە يېتىپ بارغاندا، دەللىقان سۇگۇربايۇۋلارنىڭ تايسى تەرەپكە يۇزلىنىپ چېكىنىشىنى بىلەلمەي ئارىسالدى بولۇپ كېچىكىپ قالغاندا، يەرلىك باندىت كېرىم زەڭگى يۇزدەك ئادەم بىلەن دەللىقانلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ، ئارىلىقتىكى بىر قانچە ئاۋۇلنى دالدا قىلىپ تۇرۇپ ئوق چىقىرىدۇ. لېكىن دەللىقان سۇگۇربايۇۋ جەڭ-چىلەرگە «ئۇلار ئاۋۇلدىن بىرى ئۆتۈپ، بىز بىلەن يۈزمۇ يۈز تۇرۇپ ئۇرۇشمىغۇچە ئوق چىقارمايدۇ» دەپ ئوق چىقارغۇزماي، داۋاملىق ئىلگىرىلەپ مېڭىپ ساينى تېغىدىن ئېشىپ كەتتى، يەرلىك باندىت كېرىم زەڭگى مېچىنىمە ئۇندۇرۇلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ قايتىپ كەتتى. دەللىقان سۇگۇربايۇۋلار ئۇچ سوتكا يول يۇرۇپ جېمىنەي ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقى زېمىنىگە ئۆتۈپ كەتتى. ئەسلىدە دەل-لىقان سۇگۇربايۇۋلار بىلەن بىللە كەتمەكچى بولۇپ كېچىك-كەن مايور نىكالايۇۋ، كاپىتان ئىستودىبتكۇۋ باشلىغان ئالتاي

ئاتلىق پولكى، قۇبۇق پولكى، شۇنداقلا ساقچى ئىدارە كادىرلە-رىدىن ماۋلىقان نۇغمانۇۋ، سايىت ئەخمەتزاكىيۇۋ باشلىغان ئوتتۇزدەك كىشى چېگرىدىن ئۆتۈشكە ئۇلگۈرەلمەي، جېمىنەي بازىرىنىڭ ئەتراپىدا كۆچمەن مۇداپىئە قۇرۇپ، پارتىزانلىق ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللانماقچى بولۇپ شۇ يەردە تۇرۇپ قالىدۇ.

(4) باندىتلارنىڭ كەلتۇرگەن ۋەيرانچىلىقى: دەللىقان سۇگۇربايۇۋلار چېكىنگەندىن كېيىن، ئەتىسىگە قاباسلار سارسۇمبە شەھىرىگە كىردى ۋە ئارقىدىنلا ئەسەنبايىنى ئوسمانغا «غەلىبە خەۋىرى»نى يەتكۈزۈشكە ئەۋەتتى. يەنە بىر تەرەپتىن بۇرچىن، قابا، جېمىنەي ناھىيىلىرىگە داۋاملىق يۇرۇش قىلدى. ئوسمان گۇرۇھىغا تەۋە جىلقايدار، جەمەت باشچىلىقىدىكى باندىتلار بىلەن سارسۇمبە ناھىيىسىدىكى كېرىم زەڭگى باشچىلىقىدىكى باندىتلار بۇرچىن بازىرى بىلەن قابا بازىرىغا ھۇجۇم قىلدى. بۇ يەرلەر-دە باندىتلارغا قارشىلىق كۆرسىتىدىغان مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ياكى پارتىزانلار بولمىغاچقا، باندىتلار بۇ ئىككى ناھىيە بازىرى-نى ئاسانلا ئىگىلىۋالدى. جۇقاي باشچىلىقىدىكى باندىتلار جېمى-نەي ناھىيىسىنى ئالماقچى بولۇپ مېڭىشدا ئىستودىبتكوۋ، ماۋلە-قانلارنىڭ قاتتىق زەربىسىگە ئۇچراپ ئارقىغا چېكىندى. جۇقايغا ۋە بىر قانچە باندىتقا ئوق تېگىپ ئۆلدى.

ئالتاينىڭ باندىتلار قولىغا ئۆتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان ئوسمان ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ھەمنەپەسلىرى لاتىپ، مۆمىن-باي، قۇسايىن ۋە ئاتالمىش «رادىس» ما شاڭشان (ئۆمەر) نى سارسۇمبىگە ئەۋەتىپ، ئالتاي قورچاق ھۆكۈمىتىنى تەشكىللە-دى. لاتىپ مۇستاپا ژالى، قاباس تىركەش ھەربىي قوماندان، قۇرمان قاپش مۇئاۋىن قوماندان، ئەسەن ئېرىسقان ژىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، قاناتباي ئۇنىڭ مۇئاۋىنى، جاڭ-كەرەي ژالىي مەھكىمىسىنىڭ مەسئۇل كاتىپى، قۇسايىن ژىلايەت-

لىك بانكا باشلىقى بولدى. ساربۇلاق ئۇرۇشىدا باندىتلارغا تەسلىم بولغان ئىبرىمقانمۇ ئېتىبارسىز قالدۇرۇلماي بۇرچىن ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىگە باشلىق بولۇپ تەينىلەندى. بۇ يەردە ئالاھىدە توختىلىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى، قاباس باشچىلىقىدىكى كىشىلەر 17 - سېنتەبىر سارسۇمبە شەھىرىگە كىرىپلا بۇلاڭچىلىق ھەرىكىتى بىلەن كەڭ شۇغۇللاندى. ئالدى بىلەن رەخىم، جۇمجۇما قاتارلىقلار بانكىنىڭ نەچچە مىڭ سەر ئالتۇن-كۈمۈشىنى بۇلىدى. ئاندىن ھۆكۈمەتنىڭ سودا دۇكانلىرىنى، ئامبارلىرىنى، ئىدارە - جەمئىيەتلەرنىڭ مال - مۇلۇكلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك بۇلاپ - تالاپ، ھېچنەرسىنى قويمىدى، ئارخىپ ماتېرىياللىرىنى چېچىپ، كۆيدۈرۈپ، يىرتىپ ۋەيران قىلدى. ئاشلىق ئامبارلىرى بوش قالدى. بۇ شۇم نىيەت، ھونتاقلار ئىبلىس قوللىرىنى يەنە خەلقنىڭ مال - مۈلكىگە سۇندى، خەلقنىڭ ئۆيلىرىگە ياۋۇزلارچە باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇلارنىڭ نۇرغۇنلىغان گىلەم، ئورۇن - كۆرپە، كىيىم - كېچەك، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرىنى قالدۇرماي بۇلاپ كەتتى. بىر مۇنچە يېزا - قىشلاقلاردا خاماندىكى ئاشلىق، قورۇلىرىدىكى ئوت سامانلارغا ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى. مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئالتايدىن چېكىنىپ كېتىشتە مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن قوشۇن بىلەن بىللە يۈرۈشكە ئۇلگۈرەلمەي ئۆيدە يوشۇرۇنۇپ ياتقان مايور ھاكىم ئۆمەربايوۋنى بوينىغا سىرتماق سېلىپ، ئاتقا سۆرۈتۈپ ئۆلۈم ھالىغا چۈشۈرگەندە بەزىبىر ياخشى نىيەتلىك يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئارىغا چۈشۈپ ئۇنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالدى. سادىق دۇلاتوۋنىڭ بالىسى دەلىلقان سۇگۇربايوۋلار 19 - سېنتەبىرده جېمىنەي ئارقىلىق سوۋېت چېگرىسى ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن، چېگرا ياقىلاپ مېڭىپ 22-سېنتەبىرده تارباغاتاينىڭ جاغانئوبا چېگرىسى ئارقىلىق چۆچەك شەھىرىگە كىرىدۇ ۋە دەرھال غۇلجىدىكى ئەخمەتجان قاسىمى، ئىسھاقبېك قاتارلىقلارغا تېلېگرامما يوللاپ، پۈتۈن ئەھۋالنى ئەتراپلىق دوكلات قىلىش بىلەن تەڭ ئالتايىنى تېز ئارىدا قايتۇ-

بىر ئايغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە بىگۇناھ خەلقتىن يەتتە ئادەمنى ئۆلتۈرگەن، ئون ئادەمنى جاراھەتلەندۈرگەن، يىگىرمىگىچە ئايال ئايىغ - ئاستى قىلىنغان، 3306 تۈياق ئات، 222 تۈياق تۆگە، 824 تۈياق كالا، 11 مىڭ 803 تۈياق قوي، 692 تۈياق ئۆچكە، 1326 تونا ئاشلىق، 3677 سەر ئالتۇن، 17 مىڭ 435 سەر كۈمۈش، 338 مىليون 851 مىڭ يۈەن قىممەتلىدىكى كىيىم - كېچەك، ئۆي جاھازلار (ئوچ ۋىلايەت قەغەز پۇلى ھېسابىدا) بۇلانغان. يۇقىرىدىكى مال - مۇلۇكلەرنىڭ ھەممىسىنى پۇلغا سۇندۇرۇپ ھېسابلىغاندا جەمئىي 10 مىليارد 675 مىليون 361 مىڭ يۈەن بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدىن بۇلانغان، بۇزۇپ - چېقىلغان، كۆيدۈرۈپ ۋەيران قىلىنغان مال - مۇلۇكنىڭ سوممىسى 2 مىليارد 942 مىليون 317 مىڭ يۈەن. دېمەك مۇشۇ قېتىم ئوسمان باندىتلىرىنىڭ ۋىلايەت بويىچە ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن ۋەيران چىقىلىق سېلىپ يەتكۈزگەن زىيىنى 13 مىليارد 617 مىليون 648 مىڭ يۈەن (ئوچ ۋىلايەت قەغەز پۇلى بويىچە) گە يەتكەن. بۇنىڭ ئىچىدە پەقەت ئالتۇننىڭ ئۆزىلا 5500 سەردىن، كۈمۈش 25 مىڭ سەردىن ئارتۇق.

ئوسمان باندىتلىرىنىڭ ئالتاي دائىرىسىدىن پوتۇنلەي تازىلىنىشى

(1) جىددىي ئېلىپ بېرىلغان تەييارلىق ۋە غەلىبە: دەلىلقان سۇگۇربايوۋلار 19 - سېنتەبىرده جېمىنەي ئارقىلىق سوۋېت چېگرىسى ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن، چېگرا ياقىلاپ مېڭىپ 22-سېنتەبىرده تارباغاتاينىڭ جاغانئوبا چېگرىسى ئارقىلىق چۆچەك شەھىرىگە كىرىدۇ ۋە دەرھال غۇلجىدىكى ئەخمەتجان قاسىمى، ئىسھاقبېك قاتارلىقلارغا تېلېگرامما يوللاپ، پۈتۈن ئەھۋالنى ئەتراپلىق دوكلات قىلىش بىلەن تەڭ ئالتايىنى تېز ئارىدا قايتۇ-

رۇۋېلىش ھەققىدە ئۆز تەكلىپلىرىنى ۋە پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ يولىيورۇق سورايدۇ. شۇنداقلا جىددىي تەييارلىق كۆرۈشكە باشلايدۇ. چۆچەكتە تۇرۇۋاتقان تارغاباتاي پىيادە 3 - پولكى 3 -ئاتلىق پولككە ئۆزگەرتىلدى. غۇلجىدىن 800 كىشىلىك بىر كۆچەيتىلگەن باتالىيون كەلتۈرۈلدى، جۇملىدىن بۇرۇنقى ئالتاي ئاتلىق پولكنىڭ دەلىلقان سۇگۇرىايوۋ بىلەن بىللە چېكىنىپ چىققان ئوچ يۈزدىن ئارتۇق كىشىلىك قوشۇنى ئاساسىدا غارباغاتايدا يېڭى قوبۇل قىلىنغان ئەسكەرلەر بىلەن ئالتاي ئاتلىق پولكى (سان جەھەتتىن بىر پولككە دېگەندەكمۇ توشمىسىمۇ) قايتىدىن تەشكىللىنىدۇ. ئىككى ئاتلىق پولكقا ئېھتىياجلىق بولغان ئىككى مىڭدىن كۆپرەك ئات ۋە باشقا تەييارلىق ئىشلىرى تارباغاتايدىكى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ۋە ھەر مىللەت خەلق ئامىمىسىنىڭ ئايانماي كۈچ چىقىرىشى بىلەن ئۆز ۋاقتىدا ئوڭۇشلۇق ئورۇنلاندى. شۇنىڭ بىلەن 1947 - يىلى 10 - ئاينىڭ 5 -كۈنى ئالدى بىلەن خەمىت ئەلىيۇۋ كوماندىرلىقىدىكى تارغاباتاي ئاتلىق 3 - پولكى بىلەن دەلىلقان سۇگۇرىايوۋ كوماندىرلىقىدىكى ئالتاي ئاتلىق پولكى ئالتاينى قايتۇرۇۋېلىش يۈرۈشىگە ئاتلاندى. ئۇلار قۇبۇققا قايتىپ بېرىشقىلا دەلىلقان سۇگۇرىايوۋنىڭ قوماندانلىق ئاپپاراتىدىكى خادىملىرى ۋە لېسكىن باشچىلىقىدىكى كۆچەيتىلگەن باتالىيونمۇ ماشىنىدا يولغا چىقىپ، 12 - ئۆكتەبىردە قۇبۇققا يېتىپ كەلدى. ئۇلار بۇ يەردىن ئوچ يۆنىلىشكە بۆلۈنۈپ ئالتايغا قاراپ يۈرۈش قىلدى.

بىرىنچى يۆنىلىشتىكىلەر ئەلىيۇۋ پولكى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى ئۇلۇغكۇر كۆلىنىڭ قىلى دېگەن يېرىدىن كېلىپ چۈشۈپ، بۇرۇلتوقاي بازىرىنى ئىگىلەش، تېخىمۇ مۇھىمى ئۇ يەردىن دەريانى بويلاپ سارتوقايغا قاراپ داۋاملىق يۈرۈش قىلىپ، ئوسمانغا ئورۇمچى تەرەپتىن كېلىدىغان ياردەم يولىنى

كېسىپ تاشلاش، شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ئوسمان باندىتلىرىنىڭ بۇرۇلتوقايدىن يۇقىرىقى ناھىيىلەرنىڭ خەلقىنى ھەيدەپ ئورۇمچى تەرەپكە كۆچۈپ قېچىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش.

ئىككىنچى يۆنىلىشتىكىلەر بەدەلقان پولكى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى: ئۇلۇغكۇر كۆلىنىڭ غەرب تەرىپى بىلەن ئېرتىش دەرياسىنىڭ سارقارنى دېگەن يېرىدىن چۈشۈپ، سارسۇمبە شەھىرىگە غەربىي جەنۇبتىن يۇرۇش قىلىش، ھەمدە ئېرتىش، قىران دەريا بويىدىكى خەلق ئامىمىسىنى خاتىرجەم قىلىش خىزمىتىنى ئىشلەش.

ئۇچىنچى يۆنىلىشتىكىلەر لېسكىن باشچىلىقىدىكى كۆچەيتىلگەن باتالىيون بولۇپ، ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى ماشىنىلىق ئودۇل بېرىپ بۇرچىن بازىرىنى ئىگىلەش. ئاندىن غەرب تەرەپتىن سارسۇمبە شەھىرىگە قاراپ يۇرۇش قىلىش. دەلىلقان سۇگۇرىايوۋنىڭ قوماندانلىق ئاپپاراتىدىكىلەر مۇشۇ كۆچەيتىلگەن باتالىيون بىلەن بىللە ئالغا ئىلگىرىلەيدۇ.

بىرىنچى يۆنىلىش — ئەلىيۇۋ پولكى ئۇلۇغكۇر بويىغا يېتىپ كېلىپ قىلى ئوتكىلى ئارقىلىق بۇرۇلتوقاي بازىرىغا ئوتتەكچى بولغاندا جېمىنەيدىكى ئازسانلىق يەرلىك باندىتلاردىن نۇرەكە، بايمۇقان قاتارلىقلار (ئەلەنۋاڭنىڭ ئوغلى دەلىلقانمۇ بۇلارنىڭ ئىچىدە) جېمىنەي ناھىيىسىنىڭ بىر قىسىم خەلقىنى زورلاپ كۆچۈرۈپ، ئەلىيۇۋلاردىن بىر ئاز ئىلگىرى قىلىغا كېلىپ چۈشكەن ۋە ئوتكەلنىڭ غەرب تەرەپ ئېغىزىنى ئىگىلەپ، ئەلىيۇۋلارغا قارشى ئوق چىقىرىدۇ. بۇنداق ۋەزىيەتتە ئەلىيۇۋلار جانلىق تاكتىكا قوللىنىپ، بىر تەرەپتىن نۇرەكەلەرگە قايتۇرما زەربە بېرىش بىلەن ئۇلارنىڭ دىققىتىنى ئوزلىرىگە تارتسا، يەنە بىر تەرەپتىن بىر تۈركۈم ئەسكىرىنى بۇرۇلتوقاي بازىرىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىن ئايلىنىپ بېرىپ بۇرۇلتوقاي بازىرىنى ئىشغال قىلىشقا، ئاندىن نۇرەكەلەرنىڭ ئارقى تەرىپىدىن

كېلىپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتىدۇ. ئەمما باندىتلار ئەلىيۇلارنىڭ بۇ پىلانىنى دەرھال سېزىۋالىدۇ - دە، جىددىي ھەرىكەتكە كېلىپ، قىلىنىڭ شەرق تەرىپىگە ئۆتۈپ بولغان خەلقنى ئېرتىش دەريا‌سى ۋادىسىدىكى دۆربىلجىن دېگەن يېرىگە كۆچۈرۈپ ئۆزلىرى يوشۇرۇنچە سال ئارقىلىق سارتوقايىدىكى ئوسمانلىنىڭ قېشىغا قاراپ تىكىۋېتىدۇ. ئۇلارنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىنى سەزمەي قالغان ئەلىيۇ پولكى كۆچكەن خەلقنىڭ ئىزىنى قوغلاپ دۆربىلجىن ئەتراپىدا ئېرتىشنىڭ بويىغا كېلىپ چۈشىدۇ. بۇ چاغدا دەريا بويىدا ئولتۇرغان ئەل - يۇرت ئىچىدىكى يەنە بىر بۆلۈم يەرلىك باندىتلاردىن تۇرسىبېك چوقاي، تۇردىقان زەڭگى قاتارلىقلار ئەلىيۇ پولكىغا قارشى ئوق چىقىرىدۇ. ئەلىيۇ دەريا بويىدىكى قېلمن ئورمانلىقتا يوشۇرۇنغان باندىتلار بارلىكەن دەپ خاتا مۆلچەرلەپ، ئۆز قىسىملىرىغا ھەممە پىلىموت، مىلتىقلىرىنى تەڭ ئىشقا سېلىپ ئوت ئېچىشقا بۇيرۇيدۇ. بۇ ئۇقۇشماسلىقتىن خەلق خېلى چىقمىغا ئۇچرايدۇ. نەتىجىدە يەرلىك باندىت ئاتاماندىن بولغان تۇرسىبېك چوقاي، ئابلاجان موللىلار قولغا چۈشىدۇ. تۇردىقان زەڭگى ئوق تېگىپ ئۆلىدۇ. بۇ ۋەقە خەلق ئىچىدە ھازىرغىچە «دۆربىلجىن قانلىق ۋەقەسى» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

ئىككىنچى يۆنىلىشتىكى بەدەلقان پولكى ئېرتىشنىڭ سارقارنى دېگەن يېرىگە كېلىپ چۈشۈپ يولبويى خەلق ئاممىسى ئىچىدە مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى، باندىتلارنىڭ پات ئارىدا چوقۇم پاك - پاكىز تازىلىنىپ بۇلىنغانلىقىنى، شۇڭا كۆپچىلىكنىڭ قورقۇپ پاراكەندە بولماسلىقى، باندىتلارغا ئەگىشىپ ھەرىكەت قىلماسلىقى، قېچىپ - مۆكۈنۈپ يۈرمەسلىكى توغرىسىدا تەشۋىق ئېلىپ بارىدى.

ئۇچىنچى يۆنىلىشتىكى كۈچەيتىلگەن باتالىيون 14 - ئۆكتەبر كېچىسى بۇرچىننىڭ غەرب تەرىپىدىكى ئېرتىش دەريا‌سى

نىڭ بويىدا توختايدۇ. چارلىغۇچىلار قاتناشقا ئىشلىتىلىدىغان كېمىنىڭ دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدىكى باندىتلارنىڭ قولىدا ئىكەنلىكىنى خەۋەر قىلىدۇ. بۇ ئەھۋالغا ئاساسەن 60 جەڭچى سۈزۈبت ئېكسپېدىتچىلىرىنىڭ پورمىسىدا كېيىنىپ، ئىككى ماشىنىغا ئولتۇرۇپ دەريا بويىغا بارىدۇ ۋە كېمىچىنى چاقىرتىپ دەريانىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىدۇ. ئۇلارنىڭ نېرىقى قىرغاققا بېرىشى بىلەنلا بىغەم ياتقان بىر بەن باندىتنى چىمچىتلا يوقىتىدۇ. شۇنداقلا باندىتلار مەركەزلەشكەن ساقچى ئىدارىسىگە كۈچلۈك ئوت ئاچىدۇ. بۇ ئارىلىقتا باتالىيوننىڭ قالغان كىشىلىرىمۇ دەريادىن ئارقا - ئارقىدىن ئۆتىدۇ. تۈيۇقسىزدىن كۈچلۈك ھۇجۇمغا دۇچ كەلگەن باندىتلار ئانچە - مۇنچە قارشىلىق كۆرسىتىپلا ئالدىراپ - تېنەپ سار توقايغا تىكىۋېتىدۇ. ناھىيىلىك قورچاق ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولۇۋالغان ئىرىمجانمۇ قاچقانلار بىلەن بىللە كېتىدۇ.

بۇرچىن، بۇرۇلتوقاي ناھىيە بازارلىرىنىڭ مىللىي ئارمىيە قوشۇنلىرى تەرىپىدىن قايتۇرۇۋېلىنغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان سارسۇمبىدىكى باندىتلار ئۇرۇشۇپ نەتىجە چىقىرالمايدىغانلىقىغا كۆزلىرى يېتىپ 16 - سېنتەبىردە شەھەرنى تاشلاپ شىمالىغا بېسىپ، ئاقدالا ئارقىلىق سارتوقايغا قاراپ ماڭىدۇ.

خۇددى دەلىلقان سۇگۇربايوۋنىڭ سارسۇمبىدىن چېكىنىپ چىقىپ، قاراسۇدا سۆزلىگەن سۆزىدە «كېچىكىكەندە بىر ئايدا قايتىپ كېلىمىز» دېگىنىدەك، بىر ئاي بىر كۈن بولغاندا ئىككىنچى، ئۈچىنچى يۆنىلىشتىكى مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ئارقا - ئارقىدىن سارسۇمبە شەھىرىگە كىردى. شەھەر خەلقىنىڭ ئالدىچىمىرچەك ھەتتا يىگىرمە كىلومېتر يىراقلىقتىكى قارا تاشقىچە ئات چاپتۇرۇپ بېرىپ، مىللىي ئارمىيىنىڭ ئالدىغا چىقىپ قىزغىن كۈتۈۋالدى.

(2) باندىتلارنىڭ ئالتايدىن ئەڭ ئاخىرقى قېتىم قول ئۇزۇشى. ئەلىيۇ پولكىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى ئەسلىدە بۇرۇل-

توقاي بازىرىنى ئىشغال قىلغان ھامان بۇرۇلتوقاي دەريا سىدىن ئۆتۈپ، سارتوقايغا يۇرۇش قىلىپ، ئوسمان باندىتلىرىنىڭ كۆكتوقاي، چىڭگىل ۋە بۇرۇلتوقاي ناھىيىسىدىكى خەلقنى زورلۇق بىلەن ئۆرۈمچى تەرەپكە كۆچۈرۈش يولىنى توسۇش ئىدى. لېكىن ئۇلار قىلىغا كېلىش بىلەنلا يەرلىك باندىت نۇرەكلەرگە ئۇچراپ قېلىپ، كۆچكەن خەلقنىڭ ئىزىنى قوغلىغان پېتى ئېر-تىشنىڭ دۆربىلجىنگە كېلىپ، تۇرسىبەك، تۇرىدىقانلارنىڭ ئاۋارە-چىلىقى بىلەن بولۇپ كېتىپ تۆت - بەش كۈننى ئۆتكۈزۈۋەتتى، مۇشۇ ئارىلىقتا بۇرۇلتوقايدىن، بۇرچىندىن ۋە سارسۇمبىدىن چېكىنىپ قاچقان باندىتلار ئارقىسىغا ئارقىدىن سارتوقايدىكى ئوسمان تۇرغان يەرگە كەلدى. دەلىلقان سۇگۇربايوۋنىڭ ئىككى پولك، بىر كۆچەيتىلگەن باتالىيۇنىدىن تەركىب تاپقان مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان ئوسمان ئۇرۇمچى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىش قارارىغا كېلىپ، كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرىنىڭ ھەممە خەلقىنى زورلۇق بىلەن ھەيدەپ بەيتىككە يۈزلىنىپ كۆچىدۇ. بۇلارنىڭ ئومۇمىي سانى 3 مىڭ يەتتە يۈز دىن ئارتۇق ئائىلە، 17 مىڭ سەككىز يۈز دەك ئادەم، ئېلىپ كەتكەن چارۋا - چوڭ چارۋىدىن 62 مىڭ تۇياق، ئۇششاق چارۋىدىن 152 مىڭ تۇياق. بۇلار شۇ كۆچكەن پېتى ئۇرۇمچىنىڭ شەرقىدىكى موري، گۈچۈڭ، جىمسار، فۇكاڭ قاتارلىق يەرلەرگە كېلىپ بۇلۇنۇپ ئورۇنلاشتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئوسمان باندىتلىرى ئالتايغا يەنە ھۇجۇم قىلىشقا ئەسلا جۈرئەت قىلالمىدى، پەقەت بىر قانچە قېتىم ئازساندىكى ئادەملىرىنى يوشۇرۇن ئەۋەتىپ، گومىن-داڭ دائىرىلىرىگە جۇملىدىن ئامېرىكىلىق خوجايىنلىرىغا ئاخ-بارات توپلاپ بېرىش بىلەنلا چەكلەندى.

1947 - يىلى 10 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ئوسمان باندىت-لىرى پۈتۈن ئالتاي دائىرىسىدىن تەلتۆكۈس تازىلاپ چىقىرىل-دى. ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىپىسى، ۋاقىتلىق

تارقاپ كەتكەن ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەل-تۈرۈش، ھەربىي قىسىملىرىنى قايتىدىن تەشكىللەش ھەمدە قو-شۇننى ئالدىنقى ۋە ئارقا سەپلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇش، خائىنلارنى تازىلاپ، جەمئىيەت ئامانلىقىغا ھەقلىق تۇرده كاپالەتلىك قىلىش، ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ئىشلىرىنى يولغا سېلىپ خەلق ئاممىسىنى قىشتىن ئوكۇشلۇق ئۆتكۈزۈش ۋە كېلەر يىللىق ئەتىيازلىق دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق ئىشلىرىنى ياخشى ئىش-لەپ، كۈزده مول ھوسۇلنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ھەمكار-لىشىش ۋە يېتەكچىلىك قىلىش قاتارلىقلار بولدى.

1947 - يىل 10 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ئالتاي ۋىلايەت-لىك مەمۇرىي ۋالىي مەھكىمىسى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، مىللىي ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى گېنېرال مايۇر دەلىلقان سۇگۇربايوۋ قوشۇمچە ۋالىي، شەمسى مەمىيوۋ، مۇئاۋىن ۋالىي، ئابدىراخمان توقولۇۋ مۇئاۋىن ۋالىي بولدى. ۋىلايەت دەرىجىلىك ھەرقايسى ئورگانلارنىڭ باشلىقلىرى، مۇئاۋىن باشلىقلىرى ئاسا-سەن بۇرۇنقى ئۆز ئەينىنى ساقلىدى.

ھەربىي قوشۇن قۇرۇلۇشى جەھەتتىن ئالغاندا، غۇلجىدىن كەلگەن كۈچەيتىلگەن باتالىيون تارقىتىۋېتىلىپ، ئۇنىڭ كۆپ قىسىم جەڭچى - ئوفىتسېرلىرى ئالتاي ئاتلىق پولكىغا قوشۇپ بېرىلدى ۋە سارسۇمبە شەھىرىدە تۇرۇپ ۋەزىپە ئۆتەيدىغان بولۇپ بېكىتىلدى، كۈچەيتىلگەن باتالىيۇننىڭ قالغان قىسمى تارباغاتاي ئاتلىق 3 - پولكىغا قوشۇپ بېرىلىپ (كۈچەيتىلگەن پولك دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈپ)، چىڭگىل ناھىيىسىنىڭ بەيتىك بىلەن تۆتۇشىدىغان جايى سارتوقاينى بازا قىلىپ، شەرقتىن بولغۇن دەريا سىنىڭ بويىدىن تارتىپ، غەربتىكى بۇرۇلتوقاي بازىرىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئالدىنقى سەپنىڭ ئامانلىقىغا مەسئۇل قىلىندى.

يۇقىرىدىكى ئىشلار ئىشلىنىپ بولغاندىن كېيىن پۈتۈن ۋىلايەتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە ھەرساھە خىزمەتلىرىدە بىرمۇنچە

كونكرېتنى ئىشلار ئىشلەندى، مەسىلەن: 1- نويابر گېنېرال دە-
لىلقان سۇرگۈنبايوۋ ئۆز نامىدىن «ئالتاي خەلقىگە مۇراجىئەت»
ئېلان قىلىپ، كۆپچىلىكنى ۋىلايەت دائىرىسىدە تولۇق تىنچلىق
ۋەزىيىتىنى يارىتىشقا، ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ۋە مەدەنىي -
مائارىپ ئىشلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە چاقىردى. ئارقى-
دىنلا ۋالىي مەھكىمىسى نامىدىن «ئارتۇق ئەمگەك كۈچلىرىنى
تەشكىللەپ بېلىق تۇتۇش، ئالتۇن قېزىش، زەڭگىلىك مېتال -
كانچىلىق ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىش ھەققىدە مۇراجىئەت»، «ئور-
مان بايلىقىنى قالايمىقان كېسىپ، ۋەيران قىلمىشنى چەكلەپ،
ئورمان بايلىقىنى مۇھاپىزەت قىلىش ھەققىدە مۇراجىئەت»
قاتارلىقلارنى ئېلان قىلدى. 1948 - يىلى 2 - يانۋاردا دەلىل-
قان سۇگۈربايوۋ يەنە ئۆز نامىدىن ھەرقايسى يۇرت باشلىقلىرى
بىلەن خەلق مۇتەۋەرلىرىگە قارىتىپ، يۇقىرىدىكى ئۇچ مۇراجىئەت-
نىڭ مەزمۇنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان يەنە بىر مەخسۇس مۇراجىئەت
چىقاردى. 1948 - يىلى 16 - فېۋرالدا دەلىلقان سۇگۈربايوۋ
باشلىق، شەمسى مۇئاۋىن بولغان، 19 كىشىدىن تەركىب تاپقان
«ۋىلايەت بويىچە چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا يې-
تەكچىلىك قىلىش ھەيئىتى» قۇرۇلدى. 1947 - يىلى 20 - دې-
كابىردا «ئوسمان باندىتلىرىنىڭ ئالتاي خەلقىگە ئېقتىسادىي
تەرەپتىن يەتكۈزگەن زىيان - زەخمەتلىرىنى تەكشۈرۈپ، ئې-
نىقلاپ، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىش كومىسسىيە-
سى» قۇرۇلدى. كومىسسىيە باشلىقلىقىغا مۇئاۋىن ۋالىي ئابدىراخ-
مان توقۇلوۋ، مۇئاۋىنلىقىغا قاجانبى، ئەخمەتزاكى ئىمام، مە-
مىلەر، مەسئۇل كاتىپلىققا پاتقان سۇگۈربايوۋلار بەلگىلەندى.
شۇ ئاساستا پۈتۈن ۋىلايەت خەلقى ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ بىۋاسىتە
رەھبەرلىكىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىشقا كىرىشىپ كەتتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى دائىرىلىرىنىڭ ئوسمانىنى داۋاملىق قانات ئاستىغا ئېلىپ ياردەم بېرىشى

(1) ئوسمان مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ ئالتايدىن گۇچۇڭ ئەتە-
راپىغا كېلىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، 1947 - يىل 11 - ئاينىڭ
20 كۈنى ئەتراپىدا قۇرمان بىلەن قاناتبايىنى ئۇرۇمچىگە ئەۋە-
تىپ، جانىمقان ئارقىلىق گومىنداڭ دائىرىلىرىدىن ئېقتىسادىي
ياردەم تەلەپ قىلدى. گومىنداڭ دائىرىلىرى ئوسمانغا ھازىرچە
تۆت ماشىنا ئۇن، گۇرۇچ، گەزمال، چاي قاتارلىق نەرسىلەرنى
ئەۋەتىپ تۇرۇپ، بۇنىڭدىن كېيىن بېرىلىدىغان ياردەمنى سالماقلىق
بىلەن ئەتراپلىق ئويلاپ كۆرمەكچى بولۇشتى. ئاردىن ئۇچ
ئاي ئۆتكەندە بۇنىڭ يولىمۇ تېپىلدى. بۇنداق قىلغاندا گومىن-
داڭ دائىرىلىرى ئوسمانىنى پەقەت ئېقتىسادىي تەرەپتىنلا ئەمەس،
سىياسىي تەرەپتىنمۇ بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ تىزگىنلەشكە پايدا-
لىق شارائىت ھازىرلىيالايتتى. شۇنىڭ بىلەن 1948 - يىلى 2 -
ئاينىڭ بېشىدا گومىنداڭ دائىرىلىرى چىڭ × × (خەلق ئىش-
لار نازارىتىنىڭ شۇ چاغدىكى مەسئۇللىرىنىڭ بىرى) قاتارلىقلار-
دىن تەركىب تاپقان بىر گۇرۇپپا ئادەم ئەۋەتىپ، گۇچۇڭدا قور-
چاق «ئالتاي ۋالىي مەھكىمىسى»نى ھەمدە ئۇنىڭغا قاراشلىق
ئۇچ ناھىيىنىڭ قورچاق ھۆكۈمەتلىرىنى تەسىس قىلىپ، ئوس-
مانىنى ۋالى، لاتىپنى مۇئاۋىن ۋالى، سالىقنى كۆكتوقاينىڭ ھاكىمى،
نازىرنى چىڭگىلنىڭ ھاكىمى، بۇقاتنى بۇرۇلتوقاينىڭ ھاكىمى
دەپ ئېلان قىلدى. بىر قانچە مۇئاۋىن ھاكىملارمۇ تەيىنلەندى.
شۇنىڭدىن كېيىن ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت مالىيىسىدىن
ئەسلى ئالتاي ۋىلايىتىگە بېرىلىدىغان ھەممە خىراجەتنى ئوسما-
نىڭ مۇشۇ قانۇنسىز ۋالىي مەھكىمىسىگە بېرىدىغان قىلىپ«قانۇن»
لاشتۇردى.

(2) 1948 - يىلى 6 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئۆلكىلىك گومىنداڭ دائىرلىرى ئۆلكىلىك ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىق شتابىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى زاكارىيا (زاكىشىن)نى ئەۋەتىپ ئوسمانى ئۇرۇمچىگە كېلىشكە تەكلىپ قىلدى. ئوسمان ماقۇل بولدى. ئەمما شەھەر ئىچىگە كىرمەي، شەھەرگە يېقىن يەردە تۇرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. 1948 - يىل 7 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئوسمان لاتىپ، مۆمىنباي، ئەسەن، بۇقالارنى شۇنىڭدەك يۈزدەك ئاتارمەن - چاپارمەنلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى ئەيسا، جانىمقان ۋە ئەلەنۋاڭ قاتارلىق كىشىلەر ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى. ئاندىن كېيىن سۇڭ شىلىيەن، جانىمقان، خادىۋاڭ، لىيۇ مىڭچۈەن قاتارلىقلار ئوسمانىنىڭ چۈشكەن يېرىگە كېلىپ تىنچلىق - ئامانلىق سوراشتى.

ئوسمانىنىڭ شەھەرگە كىرمەي مەخسۇس ئۆي تىكتۈرۈپ شىمىگودا تۇرۇشنىڭ سەۋەبى: ئۇ ناھايىتى ئېھتىياتچان ھەمدە تولىمۇ گۇمانخور ئادەم بولغاچقا، باشقا ئادەمگە ئاسانلىقچە ئىشىنىپ كەتمەيتتى. دېمەك ئۇنىڭ شەھەر سىرتىدا تۇرۇشى، ئەمەلىيەتتە كۈتۈلمىگەن خەۋپنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئوسمان بەك شۆھرەتپەرەس ئادەم بولۇپ، نام - شۆھرەت ئارقىلىق ئۆز ئابرويىنى كۆتۈرۈشكە ئۇرۇناتتى. قازاق خەلقىنىڭ ئادىتى بويىچە خاس ئۆي تىكىپ قارشى ئېلىش ناھايىتى چوڭ ھۆرمەتتىن دېرەك بېرەتتى.

ئوسمان ئۇرۇمچىدە سەككىز كۈن تۇرۇپ، مۇنداق ئۇچ تۈرلۈك ھەرىكەتتە بولدى: بىرىنچىدىن، تۆت قېتىملىق زىياپەتكە قاتناشتى. ئالدى بىلەن سۇڭ شىلىيەن بىر قېتىم زىياپەت بەردى. ئاندىن ئەلەنۋاڭ، جانىمقان، سالىس، زاكارىيا قاتارلىقلار ئاتالمىش «قازاق مۆتىۋەرلىرى» نامىدىن زىياپەت بەردى. ئۇنىڭدىن

كېيىن ئۇرۇمچى ۋالىي مەھكىمىسى نامىدىن خادىۋاڭ بىر قېتىم زىياپەت بەردى. تۆتىنچى قېتىملىق زىياپەتنى مەتمىن بۇغرا، ئەيسالار ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى نامىدىن بەردى. بۇ زىياپەتلەرنىڭ ھەممىسىدە ساھىپخانلار ئوسمانىنى «تەكدىشى يوق قەھرىمان، قازاق خەلقىنىڭ ھەقىقىي ۋەكىلى، گومىنجېڭفۇنىڭ سەمىمىي پۇقراسى، جاڭ ژېيىۋەنجاڭنىڭ ھوزۇرىدىكى ھۆرمەتلىك ئادەم» دەپ گەنگە ئوخشاش پۈتمەس - تۈگىمەس ھەدىيە سۆزلىرى بىلەن كۆككە كۆتۈردى. ئۇنىڭ كومىمونىزمغا، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت ھەرىكەتلىرىنى داۋاملىق ھالدا شەرتسىز قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ھەددىدىن قۇتراتتى. بولۇپمۇ گومىنداڭ دائىرلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئامېرىكىنىڭ ھەر تەرەپلىمە ياردەملىرىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى، لازىم تېپىلغاندا ئاتوم بومبىسىنىمۇ ئېلىپ، ھەر قانداق دۈشمەنىنىڭ ئەبجىقىنى چىقىرىدىغانلىقلىرى توغرىسىدا داۋراڭ سالدى. ئىككىنچىدىن، سۇڭ شىلىيەن بىلەن بىر قانچە قېتىم سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، يۈز كىشىلىك (بىر پولكا تەك) رەسمىي قوراللىق قوشۇن تەشكىللەش ھەققىدە كېلىشىم ھاسىل قىلدى. شۇنىڭدەك سۇڭ شىلىيەن ئوسمانغا سىياسىي جەھەتتىن تېخىمۇ كۈچلۈكەرەك مەدەت بېرىش ئۈچۈن ئۇنى نەنجىڭگە بېرىپ دۆلەت قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلدى. ئوسمان ئۆزى بارماي چوڭ ئوغلى شىردىمانىنى ئەۋەتىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئەمەلىيەتتە مۇ كېيىن شىردىمان، تەرجىمان، كاتىبى قۇرمانبايى تىياناق بىلەن قامىزا چومۇشباينى ئەگەشتۇرۇپ نەنجىڭگە بېرىپ كەلدى. ئۈچىنچىدىن: ئوسمان ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى باش كونسۇلى پاشتۇن، مۇئاۋىن كونسۇلى ماكنان بىلەن ئۇچراشتى. بۇ ئۇچرىشىشنىڭ جەريانى مۇنداق بولدى: 1948 - يىل 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى سۇڭ شىلىيەن جۇنتۇڭ ئىشپىيونى ما شىياڭشان (ئۆمەر)نى ئۆزىنىڭ ماشىنىسى بىلەن شىمگوغا ئەۋەتىپ ئوسمانىنى ئۆز

ئىشخانىسىغا كىلىپ كېتىشكە تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭدەك ئادەم ئەگەشتۈرۈپ كەلمەسلىكى، ئەگەر ئەگەشتۈرۈپ كىلىش زۆرۈر بولسا ئەڭ ئىشەنچلىك ئىككى - ئۈچ كىشى بىلەن كىلىشىنى ئەسكەرتتى. ئوسمان ئىشەنچلىك ئادىمى لاتىپنى ھەمدە نەۋرە ئىنىسى قابىلباقنى، سىگىلسىنىڭ ئېرى ھەم كانۇبىيى شىپتاننى ئىلىپ سۇڭ شىلىيەننىڭ ئىشخانىسىغا كىلىدۇ. ئىشخانىدا ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى مۇئاۋىن كونسۇلى ماكنان ۋە يەنە بىر چەت ئەللىك كىشى بارئىكەن. سۇڭ شىلىيەن: «بۇ كىشى باش كونسۇل پاشتۇن بولىدۇ. ماۋۇ كىشى مۇئاۋىن كونسۇل ماكنان، تۇغرا سىز بۇ كىشى بىلەن بۇرۇندىنلا تونۇش» دەپ ئوسمان بىلەن ئۇلارنى بىر - بىرلەپ تونۇشتۇرىدۇ. پاشتۇن ئوسمانغا: «سىز بىلەن تونۇشقانلىقىمغا خۇشالمەن، سىز جۇڭگولۇقلار ئىچىدىن چىققان جىگەرلىك ئادەم. ئامېرىكا بىلەن جۇڭگو دوست، شۇڭا سىز بىلەن بىزمۇ دوستمىز» دەيدۇ. ئوسمان: «جۇڭگو بىلەن ئامېرىكىنىڭ دوست ئىكەنلىكىدىن خەۋرىم بار، ئامېرىكىنىڭ ھۇنەرى قالتىس، سانائىتى تەرەققىي تاپقان. كارامەت قوراللىرى بار دەپ ئاڭلايمەن. شۇڭا ئىككى مەملىكەتنىڭ دوستلۇقى ئۇچۇن ماڭا يېڭى - يېڭى قوراللاردىن كۆپرەك ياردەم قىلساڭلار» دەيدۇ. پاشتۇن: «بىزدە قورال بار، ئۇنى بېرىشكە بولىدۇ. بىراق ئالدى بىلەن ئىشلىتىشنى بىلىدىغان ئادەم بولۇشى لازىم. شۇڭلاشقا سىز ياشلاردىن ئامېرىكىغا بېرىپ تەربىيلىنىشكە بىر قانچىنى ئەۋەتىڭ» دەيدۇ. ئوسمان ئۇنىڭ بۇ پىكرىگە قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئاندىن كېيىن پاشتۇن بۇنىڭدىن كېيىن ئۇزلۇكسىز مۇناسىۋەتلىشىپ، ئەھۋال ئۇقۇشۇپ، پىكىر ئالماشتۇرۇپ تۇرۇشنى تەلەپ قىلىپ سۇڭ گېنېرال ئارقىلىق داۋاملىق مۇناسىۋەت باغلاشنى ئېيتىدۇ، خەۋەر يەتكۈزۈپ تۇرۇشقا ئوسمان شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا قايىم غازىنى ۋەكىل قىلىپ بەلگىلەيدۇ. ئارقىدىن سۇڭ شىلىيەن: «دوستىمىز ئامېرىكىنىڭ ھەقىقەتەن

ئاھايىتى قالتىس، سان - سانائىسىز ۋە كارامەت قوراللىرى بار، مېنىڭ بۇ تاپانچامۇ ئامېرىكىدا ياسالغان. بۇگۈنكى ئالاھىدە باش قوشۇشىمىزنىڭ خاتىرىسى بولسۇن، سىز ئېلىڭ» دەپ تاپانچىسىنى ئوسمانغا قولىغا تۇتقۇزۇپ قويىدۇ. كىم بىلىدۇ! بۇ قورال بەلكى سۇڭنىڭ قولى ئارقىلىق سۇنۇلۇۋاتقان پاشتۇن ئەپەندىنىڭ «مەرتلىكى» بولۇشى ئەجەپلىنەرلىك ئىش ئەمەس. ئوسمان كېيىنكى كۈنلەردە «بۇ تاپانچىنى سۇڭ دوستۇم سوۋغا قىلغان، ئۇزى ئامېرىكىدا ياسالغان» دەپ ماختىنىدىغان بولدى.

شۇنداق قىلىپ ئوسمان ئۆتكەندە سۇڭ شىلىيەن، قاناتبايلار ئارقىلىق ئۇرۇمچىدىكى ئامېرىكىنىڭ باش كونسۇلى پاشتۇن بىلەن بىر قېتىم ۋاستىلىك، مۇئاۋىن كونسۇل ماكنان بىلەن بەيتەكتە بىر نەچچە كۈنلۈك بىۋاستە مۇناسىۋەتتە بولغان بولسا، بۇ قېتىم باش كونسۇل پاشتۇن بىلەن ئۆزى بىۋاستە يۈز كۆرۈشۈپ «دوستلۇق» سۆھبىتىدە بولۇپ، ئۇچىنچى قېتىم قويۇق مۇناسىۋەت ئورناتتى. شۇنداقلا ئۇنىڭ تەكلىبى بويىچە مۇناسىۋەتنى داۋاملاشتۇرۇشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن مەخسۇس ۋەكىل بەلگىلىدى. جۈملىدىن ئامېرىكىغا ئوقۇغۇچى ئەۋەتىپ تەربىيلەشكە كېلىشتى. ئاندىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي زالەباي قاتارلىق تۆت نەپەر ياشنى ئامېرىكىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. بۇ تۆت نەپەر ئوقۇغۇچى كېيىن شۇ پېتى ئامېرىكىدا تۇرۇپ قالدى.

(3) ئوسمان ئۇرۇمچىدىن ئۆيمگە يېنىپ بېرىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇرۇمچىدىن گومىنداڭنىڭ بىر نەچچە ھەربىي ئەمەلدارلىرى ئوسماننىڭ قېشىغا بېرىپ، قازاقلاردىن (ئاز سانداً موڭغۇللارمۇ بار) 700، روسلاردىن 100، جەمئىي 800 كىشىلىك بىر پولك تەشكىل قىلدى. پولك كوماندىرلىقىغا مانات رۇستەم، مۇئاۋىن پولك كوماندىرلىقىغا بوربىجاپ (موڭغۇل)، سەنمۇجاڭلىققا قۇرمان، لىيەنجاڭلىققا جامائەت، قاباي، قابىسي، نۇرتاي، كاشاپات، نورەكە، ئەبدەقان، ئىمىسۇۋ (رۇس) قاتارلىقلار، خۇجۇ

لۇق ئىشلىرى مەسئۇللۇقىغا نەسىي، شۇكرىقانلار تەيىنلەندى. پولكـ نىڭ ئورنى جىمسار ناھىيىسىنىڭ سەنتەي رايونى بولۇپ بەلگىلەندى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بۇ پولكنى قورال - ياراق، كىيىم - كېچەك، ئوزۇق - تۇلۇك قاتارلىق ماددىي بۇيۇملار بىلەن تولۇق تەمىنلەش بىلەن بىللە ئوفېتسىرلىرىگە ھەربىي ئۇنۋان بەلگىلەپ، مۇنتىزىم ئارمىيە تەركىبىگە كىرگۈزۈپ، قاتتىق ھەربىي ئىنتىزام ئورناتتى. پولكنىڭ ئۇرۇمچىدىكى گومىنداڭ ھەربىي باش ئورگىنى بىلەن بولىدىغان مۇناسىۋەتنىڭ لازىمەتچىلىك ۋەزىپىسىگە قايىم غازى قوشۇمچە مەسئۇل قىلىندى. جۇملىدىن ئۇرۇمچىدىن ھەربىي مەكتەپنى رەسمىي پۈتتۈرگەن 40 نەپەر ھەربىي ئوقۇتقۇچى كېلىپ ھەربىي تەلىم - تەربىيە ۋە مەشق ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى. بۇ پولك 1949 - يىلى 7 - ئايغىچە تولۇق بىر يىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇپ، شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇش ھارپىسىدا گومىنداڭ تەرەپ بۇ پولكنى ماددىي بۇيۇملار بىلەن تەمىنلەشنى توختاتقاندىن كېيىن ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قىيىنچىلىقلار تۈپەيلىدىن تارقىلىپ كەتتى.

(4) ئوسمان ئۇرۇمچى ئەترايىغا كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىنكى بىر يېرىم يىل ئىچىدە گومىنداڭچى ۋە ئامېرىكىلىق خوجايىنلىرىغا ئەڭ كەم بولغاندا مۇنداق تۆت جەھەتتىن خىزمەت كۆرسەتتى ياكى خىزمەت كۆرسىتىشكە تىرىشتى.

بىرىنچىسى: 1948 - يىلى 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئوسمان گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە رەخىم، ئۆردەباي باشچىلىقىدىكى ئون نەپەر كىشىنى ئالتايدىكى ئۇچ ۋىلايەت ھەربىي قىسىملىرىنىڭ ئالدىنقى سېپى — سارتوقايغا بېرىپ، ئادەم تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتتى. ئۇلار كۆزلىگەن يېرىگە كەلگەندىن كېيىن خادا تاشلار ئارىسىغا قاراۋۇل قويۇپ، ھەر ئىش بىلەن يالغۇز چىقىپ قالغان ئادەم بولسا تۇتۇپ كەتمەكچى بولىدۇ. ئىككى كۈندىن كېيىن ياۋا پىياز تېرىشكە چىققان ئىككى نەپەر مىللىي

ئارمىيە جەڭچىسىنى تۇتۇۋېلىپ، پۇت - قوللىرىنى باغلاپ، گۇـ چۇڭدىكى 5 - كورپۇس 2 - پولكنىڭ كوماندىرى خەن تۆەنـ جاڭغا ئەكىلىپ تاپشۇرۇپ بېرىدۇ.

ئىككىنچىسى: 1948 - يىلى 8 - ئايدا گومىنداڭ دائىرىلىـ رىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە نۇرلان، ئەسەرباي باشلىق 20 نەچچە ئادىمنى يول توسۇپ، ئادەم تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتتى. ئۇلار بۇرچىن - كۆكتوقاي يولى ئۇستىدىكى كۆكتوقايغا تەۋە سارىبۇلاققا كېلىپ بۇرچىن تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىر ماشىنىغا ئالدى - كەينى ۋە يان تەرەپتىن تەڭلا ئوق چىقىرىپ، ھەش - پەش دېگۈچە شوپۇرنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ. ماشىنىنىڭ بالۇنلىرىمۇ پۈـ تۈنلەي كاردىن چىقىدۇ. ماشىنا سوۋېت ئېكسپېدىتسىيىچىلىرىنىڭ بولۇپ، ماشىنىدا شوپۇردىن باشقا ئۇچ ئىنژېنېر، بىر ئايال دوختۇر، ئۇچ نەپەر سوۋېت قىزىل ئارمىيە جەڭچىسى بار ئىدى. ئۇلارمۇ دەرھال ھەربىكەتكە كېلىپ قايتۇرما زەربە بېرىپ، بانـ دىتلارنى ئۆزلىرىگە يېقىن كەلتۈرمەيدۇ. ماشىنىدىكىلەرنىڭ بىرەـ رىنمۇ ئەسىرگە ئېلىنىشقا كۆزى يەتمىگەن باندىتلار ئاخىرى سايـ نىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئېگىزلىكتىن پايدىلىنىپ ماشىنىدىكى سوۋېت ئادەملىرىنى پۈتۈنلەي ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ، مال - مۈلۈك ۋە كىيىم - كېچەكلىرىنى بۇلاپ، ماشىنىنى ببنزىن چېچىپ كۆيدۈرۈۋېتىدۇ.

ئۈچىنچىسى: 1948 - يىلى گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ پىلانى بويىچە ئوسمان دەلىلقان سۇگۇربايوۋنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش مەقسىتىدە ماخمۇت، شارىپقان دېگەنلەرگە مەخسۇس تاپشۇرۇق بېرىدۇ. ماخمۇت دەلىلقان سۇگۇربايوۋنىڭ يەكشەنبە كۈنى چىمرـ چەكتىكى قاراسۇ دېگەن يەردە ئولتۇرغان ئاۋۇلىغا بېرىپ يېرىم كېچىدە ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىكى بىر چوڭ خادا تاشنى پاناھلاپ، دەلىلقان سۇگۇربايوۋنىڭ تاھارەت قىلىش ئۈچۈن تاشقىرىغا چىقىشـ نى كۈتۈپ ياتىدۇ. لېكىن تاھارەتكە دەلىلقان سۇگۇربايوۋ ئەـ

مەس، ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئاغزىم مۇقىش چىقىپ قالىدۇ. ئۇ-
مۇ گەۋدىلىك، دەلىلقان سۇغۇربايوۋغا ئوخشاپ كېتىدىغان قا-
ۋۇل ئادەم ئىدى. شۇڭا ماخمۇت ئالدىراشلىقتا ئاغزامنى دەلىل-
قان سۇغۇربايوۋغا ئوخشىتىپ، ئېتىۋېتىپلا ئاۋۇلنىڭ يېنىدىكى
قومۇشلۇققا كىرىپ كېتىدۇ. لېكىن ئوق ئاغزامنىڭ باش كىيى-
مىنىڭ ئۈستى تەرىپىنى تېشىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ.

تۆتىنچىسى: 1949 - يىلى 7 - ئايدا ئامېرىكىنىڭ مۇئا-
ۋىن كونسۇلى ماكىناننىڭ قايىم غازى ئارقىلىق يەتكۈزگەن
تەلىپى بويىچە ئوسمان قول ئاستىدىكى يۈسۈف (كىرزاك ئاق
رۇس) ئەسكەرلىرىدىن راددى، ئەرەدوۋ ۋە ئاپتۇمۇن قاتارلىق
ئالتە نەپەر رۇسنى كۆكتوقاي كېنىدىن چىقىدىغان تاشلارنىڭ
ئەۋرىشكىسىنى ئېلىپ كېلىشكە ۋە كان رايونىنىڭ كۆرۈنۈشىنى
سۈرەتكە ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتىدۇ. بۇلار بىر نەچچە كۈن يول
مېڭىپ ئالتاي دائىرىسىگە كىرگەندىن كېيىن، يول ئۈستىدە ئۆز-
لىرىگە تاسادىپىي ئۇچراپ قالغان بىر پوچتالىيوننى باشقىلارغا
خەۋەر يەتكۈزۈپ قويۇشىدىن قورقۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىپ، دەريا ياقە-
سىنى بويلاپ بىر ئائىلىگە كېلىپ قونىدۇ. ئەتىسى يولغا چىقىش
ئالدىدا بۇ ئائىلىدىكى تۆت ئادەمنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. كەينى -
كەينىدىن يۈز بەرگەن بۇ ئىككى قېتىملىق قاتىللىق ئەنزىسى
بىلىنىپ قېلىپ، يەرلىك ساقچى ئورۇنلىرى بىلەن ھەربىي قىسىم-
لا بىرلىكتە ھەرىكەتلىنىپ، باندىتلارنىڭ ئۇستىدىن چۈشىدۇ.
باندىتلار بىر پەس قارشىلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ ئاخىرى بىر-
سىگە ئوق تېگىپ ئۆلىدۇ. قالغان بەشى قورال تاپشۇرۇپ تەس-
لىم بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ كىم تەرىپىدىن، قانداق ۋەزىپە بىلەن
كەلگەنلىكلىرىنى تولۇق ئىقرار قىلىدۇ.

ئىنقىلاب بىلەن دۈشمەنلىشىپ ئۆزىنى گۆرگە تىقىش

ئوسمان 1946 - يىلىنىڭ بېشىدىن باشلاپ، ئۇچ ۋىلايەت
ئىنقىلابىغا خائىنلىق قىلىپ، ئۇنىڭغا قارشى ئوق ئېتىش ئارقە-

لىق خەلق بىلەن، ئىنقىلاب بىلەن دۈشمەنلەشكەن بولسا، پۈتۈن
مەملىكەت ئازادلىققا ئېرىشكەندىن كېيىنمۇ جۇڭگو كومۇنىستىك
پارتىيىسىگە، خەلق ھۆكۈمىتىگە قارشى چىقىپ، خەلق ئازادلىق
ئارمىيىسىگە ئوق ئېتىپ، قىلىچ چاپتى. ئۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا
قارشى تۇرۇشتا ئۇيغۇنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە باغلىغان
بولسا، پارتىيىمىزگە، خەلق ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇرۇشتا ئۇيغۇنى
ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە باغلىدى. شۇنىڭ بىلەن ۋەتەنگە خائىن-
لىق قىلىپ ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇشچىدىكى كونسۇللىرى بىلەن تېخى-
مۇ ئىچقويۇن - تاشقويۇن بولۇپ كەتتى. ئۇلاربىلەن ئىتتىپاق ئورناتتى.
ئۇلارنىڭ تۇزۇپ بەرگەن پىلانى بويىچە ھەرىكەت ئېلىپ باردى.
ئوسمان بۇ خىل جىنايى ھەرىكەت يولىغا ئازادلىقتىن بىر يىل
بۇرۇن قەدەم تاشلىغان بولۇپ، بۇنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى
تۆۋەندىكىچە:

(1) ئوسمانىنىڭ دىنىي خۇراپاتلىقىدىن، مۇتەئەسسىپلىكى-
دىن كومۇنىزمغا قارشى پايدىلىنىش ئىمكانىيىتى بارلىقىغا كۆ-
زى يەتكەن ماكىنان 1948 - يىلىنىڭ ئۆزىدىلا ئوسمان قاتارلىق-
لار بىلەن جىددىي تىل بىرىكتۈرۈپ «دىننى قوغداپ، كومۇنىس-
تىك پارتىيىگە، سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش كومىتېتى»
دېگەن بىر نېمىنى تەشكىللىدى. مانا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئوس-
مان، جانسىقانلار تەرەپ - تەرەپتىن ھەرىكەتلىنىشكە باشلىدى.
خەلق ئازادلىق ئۇرۇش غەلبىسىنىڭ يېقىنلىشىشىغا ئەگىشىپ بۇ-
لارنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي پائالىيەتلىرىمۇ بارغانسېرى جىددىي تۈس
ئالدى. ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا، ئوسمان 1948 - يىلى 9 -
ئايدا ئۆزىنىڭ جان دوستلىرى لاتىپ، مۆمىنباي، قاباس تىركەش،
ئابباس مۇپتى، مانات، قاناتباي، ھەسەنلەر بىلەن بىر قېتىملىق
مەخپىي يىغىن ئېچىپ «ئەگەر خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىنـ
جاڭغا كىرىپ، ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇش تۇغرا كەلسە، ئۇنداقتا
قۇمۇلدىكى يولۋاس، سۇلتانشاريلەر بىلەن بىرلىشىپ ھەرىكەت

قىلىشىمىز لازىم. ئۆزىمىز يەككە - يىگانە ھېچقانداق بىر ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالمايمىز» دېگەن يەرگە كېلىپ، ئۇلار بىر-لەن مۇناسىۋەت قىلىش ھەققىدە جانىمقانغا تەكلىپ بېرىدۇ، شۇ-نىڭ بىلەن جانىمقان يولۋاس ۋە سۇلتانشارىپلەرنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتتى. يولۋاس ئۆزى كەلمەي سۇلتانشارىپ بىلەن تۇركستان قاتارلىق بەش كىشىنى ئەۋەتتى. ئۇلار 10 - ئاينىڭ بىرىدە يول-غا چىقىپ 9 - كۈنى ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ جانىمقانـ-نىڭ ئۆيىگە چۈشتى. مۇشۇ ئارىلىقتا ئوسمانىنىڭ ۋەكىلى لاتىپ-مۇ كەلدى. بۇلار مەسلىھەتلىشىپ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن يىغىن ئۆتكۈزۈشكە كېلىشتى. بۇ يىغىن 10 - ئاينىڭ 25 - كۈ-نى ئېچىلدى. يىغىنغا يۇقىرىدا ئىسمى ئاتالغانلاردىن باشقا يەنە تاكمان، ئاقموللا، سەيدۇللا، سادىق قاتارلىق ئونبەشتەك ئادەم قاتناشتى. ئۇچ تەرەپ ــ ئوسمان تەرەپ، يولۋاس تەرەپ، قالـ-بېك، تاكمان تەرەپ بولۇپ بىرلىشىپ كۈچ توپ-لاپ، ئۇرۇمچىنى مەھكەم ئىگىلەپ، ئۇچ ۋىلايەتكە قارشى تۇ-رۇشنى ئاساس قىلىپ، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ شىنجاڭغا كىرىـ-شىگە يول قويماسلىق قارارىغا كېلىشتى.

(2) ئوسمان بىلەن جانىمقان يەنىمۇ بىر قەدەم ئىلگىرىلى-گەن ھالدا «بىر يەردە بولۇش» قارارىغا كېلىپ 1949 - يىلى 8 - ئايدا جانىمقان ئۇرۇمچىدىن كۆچۈپ چىقىپ گۇچۇڭ ناھـ-يىسىنىڭ چۆيگىنتاي يايلىقىدا ئولتۇرغان ئوسمانىنىڭ قېشىغا بار-دى ھەمدە دەرھال بىر يىغىن ئاچتى. يىغىنغا ئوسمان، جانىمقان، زاكىقان ئەلەن، دەلىلقان جانىمقان، تاكمان، ئورازباي مولللا، شايىمەردان ئىرمەك قاتارلىق ئون نەچچە ئادەم قاتناشتى. ئۇلار ئۇرۇمچى ئەتراپىدىكى قازاقلارنى قۇتۇرتىپ توپلاڭ قوزغاپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىنىشىغا قارشى تۇرۇش مەسىلىسى ئۇستىدە مۇھاكىمە قىلىشتى. بۇ مۇھاكىمە ئۇچ كۈن داۋام قىلدى. ئاخىرىدا جانىمقان، ئورازباي، شايىمەردان ئىرمەكـ-

لەر سانجى، قۇتۇبى تەۋەسىدىكى ئەلنى قوزغاشقا، قالىبېك، تاكـ-مانلار ئۇرۇمچىنىڭ نەنسەن تېغىدىكى ئەلنى قوزغاشقا، ئوسمان جىمسار، گۇچۇڭ، مورى تەۋەسىدىكى ئەلنى قوزغاشقا مەسئۇل بولدى.

(3) ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى مۇئاۋىن كونسۇلى ماكىنان 1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ بېشىدا ئۇرۇمچىدىن ئوغرىلىقچە قېچىپ چىقىپ جىمسار ناھىيىسىنىڭ تېغىغا بارغاندىن كېيىن ماشىنىلىرىنى ئورمانلىقتىكى بىر جىلغىغا تاشلاپ، ئۇ يەردىن ئات بىلەن گۇچۇڭ ناھىيىسىنىڭ يايلىقىدا ئولتۇرغان ئوسمان، جانىمقانلارنىڭ يې-نىغا باردى ۋە ئۇلارغا مەدەت بېرىپ: «قەتئىيلىك بىلەن كەـ-ئاتىرىدە ھەرىكەت قىلىش، لېكىن ئۇرۇمچىنىڭ ئېچكى ئاستىدا ئورۇۋالماي، بارىكۆل تەرەپكە كۆچۈپ، ئارىلىق ساقلاپ، يىراقلا-شۇپلىش لازىم» دەپ قۇتراتتى. ماكىنانىنىڭ بۇ خىلدىكى «دانا» تەۋسىيىسىگە قوشۇلغان ئوسمان بىلەن جانىمقان 1947 - يىلى كۈزدە ئۆزلىرى ئالتايدىن كۆچۈرۈپ ئەكەلگەن تۆت مىڭدەك ئائىلە بىلەن جىمسار، مورى ۋە گۇچۇڭدا ئولتۇرۇشلۇق 15 مىڭدىن كۆپرەك ئائىلىنى بارىكۆلگە كۆچۈرۈپ ئۇرۇمچىدىن يى-راقلىشىش تەييارلىقىغا كىرىشتى. بۇ چاغدا دەلىلقان سۇگۇر-بايوۋ 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئوسمانغا بىر پارچە ئوچۇق خەت يېزىپ ئەۋەتتى. خەتتىڭ مەزمۇنى: «ئىلگىرى چۈشەنمەسلىك تۈ-پەيلىدىن خەلقنىڭ تىنچ ھاياتىغا ئالا - توپىلاڭچىلىق سېلىپ، بىر قانچە مىڭلىغان ئاممىنى چەت - يىراق جايلارغا كۆچۈرۈپ كەتكەن ئىدىڭىز، شۇ ئاممىنى ئەسلىكتە يەنىمۇ سەرسانلىققا ئۇچراتماي، ئۆزىڭىز باشلاپ ئانا ماكان ئالتايغا ئەكېلىپ ئورۇن-لاشتۇرۇشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن. چۈنكى ھازىرقى دۇنيا ئېقىمى مەملىكەت ئەھۋالى قارا ھاكىمىيەت قالدۇقلىرىنىڭ خالىغانچە ھەرـ-كەتلىنىپ، دېموكراتىك يولغا توسالغۇ بولۇپ، خاتىرجەملىكـ-كە زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈشكە ھېچقاچان يول قويمايدۇ ...

جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە، قارا ھاكىمىيەت قالدۇقلىرىغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرىشى زور غەلبىگە ئېرىشتى. دېمەك پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئەكسىيەتچىلەرنى ۋە ئەكسىيەتچى گۇرۇھلارنى تامامەن تازىلاپ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇش مەسلىسى ئۈستىدە ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلماقتا. ئۆلكىمىز شىنجاڭىدىكى قارا ھاكىمىيەتچىلەر ئاغدۇرۇلۇپ گۈمران بولۇش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇلار ھەرقانچە جان تالىشىپ، تېپىرلىغىنى بىلەن كۈنى تۈگەپ، ئۇنى ئۆچىدىغان ۋاقتى يېقىنلاشتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئۆلۈمگە يۈزلەنگەن ۋاقتىدىكى ھىيلە-مىكرلىرىنىڭ ئەمەلگە ئاشمايدىغانلىقى چۈشىنىپ، خەلقنى پاراكەندىچىلىككە ئۇچراتماي، ئۆزىنىڭ باشلاپ ئالتايغا قايتىپ كەلىشىگە بۇرۇنقى خاتا ئۇيى - پىكرىنىڭىزدىن يېنىپ، خىزمەت كۆرسەتىشىگە ھۆكۈمەت بىلەمەسلىكتىن ئۆتكۈزگەن خاتالىقىڭىزنى ئەپۇ قىلىپ قارشى ئالىدۇ. ھېچقانداق جازا بەرمەيدۇ. بۇنىڭغا مەن كاپالەتلىك قىلىمەن» دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. لېكىن ئوسمان خەتنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىنمۇ داۋاملىق ئەكسىلىنقىلابىي مەيدانغا چىقىپ تۇردى. دەللىقان سۇگۇرىايوۋ ئوسمانغا ئاشۇ خەتنى يازغاندا ئەل باشلىقلىرىدىن لاتىپ، مانات، ئەدىلقان، مۇمىنباي، شەمشى، سالىق، ۋاھىت، جۇكەي، ئوردىستەم قاتارلىق 29 نەپەر كىشىگىمۇ يۇقىرىدىكى مەزمۇندا بىر پارچە خەت يازغانىدى. بۇ خەت يۇقىرىدىكى ئەل باشلىقلىرىنىڭ قولىغا تەگكەندىن كېيىن كۆرسەتكەن تەسىرى زور بولدى. دېمەك شۇ چاققىچە ئىككىلىنىپ، بىر قارارغا كېلەلمەي تۇرغان ئەل باشلىقلىرىدىن لاتىپ، ئەدىلقان، سالىق، ۋاھىت، شەرىپ، مۇمىن پايلار باشلامچى بولۇپ دەرھال ئوسماندىن چەك - چېگرا ئاجرىتىپ، بۆلۈنۈپ چىقتى. نەتىجىدە ئوسمان، جانمىقانلار 1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا، ئۆتكەندە ئالتايدىن مەجبۇرىي ھەيدەپ

كەلگەن ۋە موري، گۇچۇڭدىكى ئولتۇراقلىق ئاممىدىن بولۇپ جەمئىي 5 - 6 مىڭ ئائىلىدىن پەقەت نۇرلان، قاباس تەركەش، كاشاپات، قۇسايىن قاتارلىقلار باشلىغان 3 يۈزدەك ئائىلىنىلا ئەگەشتۇرۇپ بارىكۆلگە كۆچتى. بۇلار بارىكۆلگە بارغاندىن كېيىن يولۇاس، سۇلتانشارىپ قۇچاق يېيىپ قارشى ئالدى.

ئەسلى دەلىلقان سۇگۇرىايوۋ ئوسمانغا ۋە لاتىپ باشلىغان باشقا ئەل باشلىقلارغا خەت يېزىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بارىكۆل، قۇمۇلدىكى ئەل باشلىقلىرىدىن سۇلتانشارىپ، غوسمان، مۇقادىل، ئالتۇنبېك قاتارلىقلارغىمۇ «ئوسمان ئۆز ئەترابىدىكى بىر قىسىم كىشىلەرنى ئەگەشتۇرۇپ بارىكۆل تەرەپكە كۆچمەكچى، كېيىن يەنە گەنسۇ، چىڭخەي تەرەپكە ھەتتا چەتكە چىقىپ كېتىش نىيىتى بار. سىلەر ئوسماننىڭ مۇنداق ئەكسىيەتچىل، ئەكسىلىنقىلابىي ھەرىكىتىگە قاتنىشىپ، خەلقنى ئېغىر كۈنلەرگە گىرىپتار قىلماڭلار» دېگەن مەزمۇندا خەت يېزىپ، ھەر قايسىغا بىر كىيىملىكتىن گاباردىيون سوۋغات قىلىپ مۇنتاي ئىسىملىك بىر كىشىنى ئەۋەتكەنىدى. كۆپ ئۆتمەي بارىكۆلدىكى ئەل باشلىقلىرىدىن يۇقىرىدا ئىسمى ئېيتىلغان كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئوسمانغا ئەگەشمەيدىغانلىقلىرىنى، بەلكى ئوسمانغا مەسلىھەت بېرىپ، ئۇنى ئەكسىلىنقىلابىي يولدىن توسىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈپ دەللىقان سۇگۇرىايوۋغا جاۋاب خەت يازدى (بۇ خەت كەلگەن ۋاقىتتا دەللىقان سۇگۇرىايوۋ بېيجىڭغا كېتىپ قالغان بولۇپ، مەن تاپشۇرۇۋېلىپ مۇۋاققەت ۋالىي شەمشىگە تاپشۇرۇپ بەرگەنىدىم)، ئەمما كېيىن ئۇلار ۋەدىلىرىگە ۋاپا قىلمىدى.

(4) ماكىنانىڭ شىنجاڭدىن كېتىشى: ئوسمان، جانمىقانلار بارىكۆلگە كۆچۈپ بارغاندىن كېيىن ئۇرۇمچىدىن يوشۇرۇنچە قېچىپ چىقىپ بىر ئايدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان ئۇلار بىلەن بىللە تۇرۇۋاتقان ماكىنان پاكىستانغا ئۆتۈپ كېتىش ئۈچۈن بار-

رىكۆلدىن گەنسۇ ـ چىڭخەي تەرەپكە يۆتكەلدى. ئۇ يولغا چىقىش ئالدىدا ئوسمان، جانسىقان، يولۋاس، سۇلتانشارىپ قاتارلىقلار بىلەن يىغىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارغا كومۇنستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇپ، كەڭ كۆلەمدە توپىلاڭ تۇغدۇرۇش ھەققىدە ئالاھىدە تونۇشتۇرۇپ يوليورۇق بەردى. جۈملىدىن لازىم تېپىلغاندا، ئامېرىكىدىن ئايروپىلان ئارقىلىق قورال ـ ياراق يەتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقى توغرىسىدا ۋەدە بېرىش بىلەن بىللە «ئەگەر زادىلا پۈت تىرەپ تۇرغۇچىلىك شارائىت قالمىغاندا شىزاڭغا بېرىپ ئۇ يەردىن پاكىستانغا ئۆتسەڭلا بولىدۇ، مەن جۇڭگو چېگرىسىدىن چىقىپ كېتىش ئالدىدا سىلەرگە ئايرىم ـ ئايرىم گۇۋاھلىق خەت ئەۋەتىپ بېرىمەن. شۇ گۇۋاھلىق خەت ئارقىلىق سوۋېت بىلەن موڭغۇلىيىدىن باشقا ھەر قانداق بىر دۆلەتكە چىقىۋالىسىلەر» دەپ ئىشەندۈرىدۇ ۋە ئۇلارنى رەسمىگە بارماق ئىزاسىنى قويدۇرۇۋالىدۇ، ماكىنان 1949 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ئەتراپىدا يولغا چىقىپ شىنجاڭدىن ئايرىلىدۇ. چىڭخەيگىچە يول باشلاپ مېڭىشقا زەلباي، زىراتباي، قارىيا، قىيسا ئىسىملىك كىشىلەرنى قوشۇپ بېرىدۇ. ئۇلار ماكىنانىنى چىڭخەينىڭ گاس دېگەن يېرىدە ئولتۇرغان قۇسايىن تەيجىنىڭ ئۆيىگە يەتكۈزىدۇ. زىراتباي، قارىيا ۋە قىيسالار شۇ يەردىن بارىكۆلگە قايتىدۇ. قۇسايىن تەيجى يەنە بىر كىشىنى قوشۇپ بېرىپ ماكىنانىنى چېگرىدىن ئۆتكۈزۈۋېتىدۇ. زەلبايلار قايتىشىدا ماكىنان، ئوسمان، جانسىقانلارغا بىر مۇنچە «گۇۋاھلىق خەت» يېزىپ بېرىدۇ. بۇ «گۇۋاھلىق خەت»لەرنى ئوتتۇرا يولدا قۇسايىن تەيجىلەر ئۆزلىرى چەتكە قېچىپ ئۆتۈشتە پايدىلىنىش ئۈچۈن ئېلىپ قالىدۇ. بۇ ئەھۋالدىن ئوسمان خەۋەر تاپقاندىن كېيىن قاتتىق خاپا بولۇپ، ئۇ خەتلەرنىڭ بىرىنى قالدۇرماي ئېلىپ كېلىشكە زەلبايىنى يەنە قۇسايىنلارنىڭ قېشىغا ئەۋەتمەكچى بولىدۇ. لېكىن قۇسايىنلار خەتلەرنى قايتۇرۇپ بېرىشكە ئۇنىمايدۇ.

ئىككى نار تۆگىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالغان زەلباي ئوسمانىنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ شۇ پېتى قۇسايىننىڭ قېشىدا قېلىپ، كېيىن قۇسايىن بىلەن چەت ئەلگە چىقىپ كېتىدۇ (بۇ كىشى ھېلىمۇ ھايات بولۇپ، تۇركىيىنىڭ ئىستامبول شەھىرىدە ياشىماقتا). شۇنداق قىلىپ ماكىنانىنىڭ ئەۋەتىپ بەرگەن «گۇۋاھلىق خېتى» ئوسمانىنىڭ قولىغا تەگمەيدۇ.

(5) پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى ئوسمان بىلەن جانسىقانلارنى ئەكسىلئىنقىلابىي يولدىن قايتۇرۇپ، قولغا كەلتۈرۈش مەقسىتىدە نۇرغۇنلىغان خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، سەۋرچانلىق بىلەن زور تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتتى. بىرىنچى قېتىم: گېنېرال ۋاڭ جىن ئۆز نامىدىن مەخسۇس خەت يېزىپ، نۇرغۇنلىغان سوۋغاتلار بىلەن ۋاجىت قاتارلىق كىشىلەرنى بارىكۆلدىكى توقتارساي دېگەن يەردە ئولتۇرغان ئوسمانىنىڭ قېشىغا ئەۋەتتى. ئۇلار ئوسمانغا ۋاڭ جىنىنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇش بىلەن بىللە ئەمدىلىكتە خەلق بىلەن دۈشمەنلەشمەي، توغرا يولدا مېڭىپ، ئالتايغا ياكى ئۇرۇمچىگە قايتىپ بېرىپ، ھۆكۈمەت يۇكلىگەن بىر كىشىلىك ۋەزىپە ئۆتەشنى، مۇشۇنداق قىلىدىغان بولسا ئۇنىڭ ئۆتكەندىكى ئىشلىرىنى سۇرۇشتۇرمەيدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئەمما ئوسمان ئېنىق پوزىتسىيە بىلدۈرمەي، پەقەت رەسمىيەت ئۈچۈنلا قۇرمان قاتارلىق بىر نەچچەيلەننى ۋاڭ جىنغا سالامغا ئەۋەتتى. ئوسمانىنىڭ مۇنداق قىلىشتىكى ئاساسىي مەقسىتى بىر تەرەپتىن تەييارلىق ئىشلىرىنى پۈتتۈرۈپ، ۋاقىت جەھەتتىن ئۇتۇش بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قوراللىنىش ئەھۋالىنى رازۋېت قىلىپ كېلىش ئىدى. گېنېرال ۋاڭ جىن قۇرمانلارنى ئوبدان كۆتۈۋالدى. قايتىشىدا ئۇلارغا يەنە گۇمانئەندىشىدە بولماسلىق، پارتىيىمىزنىڭ ئۆز گېپىدە تۇرىدىغانلىقىغا تولۇق ئىشەنچ قىلىش توغرىسىدا چۈشەندۈرۈشلەر بېرىپ، ئوسمانغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى قاتتىق تەكتلەپ تاپىلىدى. شۇ

نېڭدەك يەنمۇ كۆپلىگەن سوۋغاتلارنى ئەۋەتتى. لېكىن ئوسمان پارتە-
يىنىڭ غەمخورلۇقىغا قارىتا باشقىچە تونۇشتا بولۇپ، هەددىدىن
ئېشىپ غادىيىۋالدى. 1950 - يىلى 4 - ئايىنىڭ ئوتتۇرلىرىدا يولۋاس
بىلەن بىرلىشىپ توپلاڭ قوزغىماقچى بولدى.

ئىككىنچى قېتىم: 1950- يىلى 2- ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك
خەلق ھۆكۈمىتى ۋاھىت خېلىل، قۇرمانباي تىياناق ھەمدە گو-
مىنداڭ ئاتلىق 5 - كورپۇسنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان ماتۇەنجاڭ
قاتارلىق كىشىلەرنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتتى. ئۇلار
ئاتلىق بىر ھەپتە يول مېڭىپ بارگۆلنىڭ غەربىي
تاغ دېگەن يېرىدە تۇرغان ئوسمانلىنىڭ قېشىغا بېرىپ
ئوسمانىنى توغرا يولغا قايتىپ كېلىشكە دەۋەت قىلدى.
جۇملىدىن خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن، خەلق بىلەن دۇشمەنلىشىپ،
پۇشايمانغا پېتىپ قالماسلىقنى ئېنىق ئاگاھلاندۇردى. ئوسمان
دەسلەپتە ھاياتلا بولسا باش ئېگىپ بېقىنمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ
جاھىللىقىنى ئىپادىلىدى. كېيىن جانىقاننىڭ مەسلىھىتى بويى-
چە تەييارلىقلارنى پۈتتۈرۈۋېلىش ئۈچۈن بىر ئۆرۈلۈپ: «تەسلىم
بولساق بولايلى، لېكىن بىر قانچە تەلەپلىرىمىز بار. ئۆلكىلىك
ھۆكۈمەت رەئىسلىرىگە ئېيتىپ كەلسۇن» دېگەن جاۋابنى بېرىپ
قاناتباي، شايىمەردان، ئېرمەك قاتارلىقلارنى ۋەكىل قىلىپ، ۋاھىت-
لار بىلەن بىرگە ئەۋەتتى. ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قاناتباي-
لارنى چوڭ ئېتىبار بىلەن كۈتۈۋالدى. ئۇلارنىڭ تەلەپلىرىنى
كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى. ھەممە تەلەپلىرىنى ئاساسەن قوبۇل كۆ-
رۈدىغانلىقلىرىنى بىلدۈردى. پارتىيىمىزنىڭ سىياسەتلىرىنى تېخ-
مۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئەترافلىق، چوڭقۇر چۈشەندۈرۈپ، نۇر-
غۇن سۆزلەرنى بىلەن يولغا سالدى. ئۇزۇنارا يەنمۇ ئىلگىرىلەپ
يىكىر ئالماشتۇرۇش ۋە چۈشىنىش ھاسىل قىلىش مەقسىتىدە
زاكارىيا (زاكشىن — قورچاق ئۆلكىلىك ئامانلىق ساقلاش قومان-
دانلىق شتابىنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان مۇئاۋىن سەلمىگى)، نازىر
ئۆماروۋ (قورچاق شىنجاڭ گېزىت ئىدارىسىنىڭ

ھەقىقەتكە قايتقان مۇئاۋىن باشلىقى) لارنى
ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى نامىدىن يەنە بىر قېتىم ۋەكىل
قىلىپ قاناتبايلارغا قوشۇپ ئەۋەتتى. بۇ ۋاقىتتا ئوسمان «شەرت
شارائىت پىشىپ يېتىشتى، ئەمدىلىكتە ۋاقىت مەن ئۈچۈن
پايدىلىق» دېگەن مۆلچەرگە كېلىپ بولغانىدى. يولۋاسمۇ 20
نەچچە ئادىمى بىلەن قۇمۇلدىن قېچىپ چىقىپ ئوسمانغا قو-
شۇلدى. شۇڭا ئوسمان، جانىقانلار ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى-
نىڭ سەممىي نىيەتتە ئېيتقان نەسىھىتىگە قۇلاق سېلىش بۇياقتا
تۇرسۇن، ئەكسىچە 1950- يىلى 4 - ئاينىڭ بېشىدا قۇمۇل ۋىلا-
يىتىگە قاراشلىق شىمالىي تاغنىڭ تارشۇڭ دېگەن يېرىدە يولۋاس،
سۇلتانشاربېلەر بىلەن بىرلىكتە بىر يىغىن ئېچىپ، ھۆكۈمەتكە قارشى
قوراللىق توپلاڭ كۆتۈرۈش قارارىغا كېلىپ ئەمەلىي ھەرىكەت
قىلىشقا كىرىشتى. جاماەت پىكرى پەيدا قىلىش ئۈچۈن ئاساسا
ئاساسدا تەشۋىقات ۋاراقلىرىنى تارقىتىپ: «كوممۇنىستلار دىننى
يوقىتىدۇ، قەبىلىلەرنى ئىنكار قىلىدۇ، ئەل باشلىقلىرىنى، مولا-
لارنى قولغا ئالىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ، بايلارنى چۆل - جەزىرلەرگە
سۈرگۈن قىلىدۇ. ھەممە شەخسىي مال - مۈلۈكنى مۇسادىرە
قىلىدۇ. خوتۇنىنى ئومۇمنىڭ قىلىدۇ، ياشلارنى ئومۇمىيۈزلۈك
ئەسكەرلىككە تۇتۇدۇ. شۇڭا ھەممىمىز بىرلىكتە كوممۇنىستلارغا
قارشى تۇرايلى، كىممىدە - كىم كوممۇنىستلارغا قارشى تۇرمىسا،
شۇ ئادەم دىننىڭ دۇشمىنى، مىللەتنىڭ ساتقۇنى، ئالدى بىلەن
ئاشۇنداقلارنى كۆزدىن يوقىتايلى» دېگەنلەرنى تەرغىب قىلدى.
شۇنداقلا يول توسۇپ، ئەلنى بۇلاپ رەسمىي باندىتلىق ھەرە-
كەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىدى. قاباس، تىركەش قاتار-
لىق قىرىقچە باندىت يەتتە قۇدۇق دېگەن جايدا يول توسۇپ
ئارمىيىمىزنىڭ مۇئاۋىن دېۋىزىيە كوماندىرى يولداش لىيۇشاۋۇي
بىلەن تۆت نەپەر جەڭچىنى ئۆلتۈردى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار-
نىڭ ئىبلىس قولى تۆتىنچى قېتىم خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى-

نىڭ قېنى بىلەن بويالدى.

مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ئارمىيىمىز ئوسمان باندىتلىرىغا بىر نۆۋەت ئەجەللىك زەربە بېرىپ، ئۆزىنى تونۇتۇپ قويۇشقا مەجبۇر بولدى. شۇنداق قىلىپ 1950- يىلى 6 - ئايدا ئارمىيىمىز تارسۇ دېگەن يەرنىڭ ئەتراپىدىكى باندىتلار ئۇۋىسىغا يۇرۇش قىلىپ بېرىپ، باندىتلارنىڭ ئەدىۋىنى راسا كېلىشتۇرۇپ بەردى. ئوسمان، جانمىقان، يولۋاس، سۇلتانشارىپ قاتارلىق كۆپ قىسىم باندىتلار شىمالىي تاغنىڭ شەرق تەرىپىدىكى چاتقاللىق ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەتتى، قاباس تىركەش، كاشاپات قاتارلىقلار 20 نەچچە ئادىمى بىلەن فۇكاڭغا، قاناتباي، قۇسايىن، قۇرمان باشلىق ئوتتۇزدەك ئادەم گۈچۈڭغا كېلىپ قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولدى.

(6) جانمىقانىڭ قولغا چۈشۈشى ۋە ئوسمانىڭ چىگىدىگە قېچىشى: ئوسمان، جانمىقانلارنىڭ شىمالىي تاغنىڭ شەرقىگە يۆتكىلىپ چىگىدىي ئارقىلىق چەت ئەللىگە قېچىش غەرىزىدە ئىكەنلىكىنى سەزگەن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئىزمۇ - ئىز قوغلاپ 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئەتراپىدا ئاقبۇت دېگەن يەردە ئوسمان، جانمىقانلارنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ، يەنە بىر قېتىم شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغاپ قاتتىق جەڭ قىلدى. بۇ نۆۋەتتىكى ئۇرۇشتا باندىتلار گۇرۇھىنىڭ ئەڭ چوڭ ئاتامانلىرىدىن بولغان جانمىقان تىلەۋباي تىرىك قولغا چۈشتى ۋە 1951- يىلى 12 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئۇرۇمچىدە ئوچۇق سوت قىلىنىپ قانۇن بويىچە ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى.

بۇ ئۇرۇشتا زور مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ قاتتىق چۆچۈگەن ئوسمان، يولۋاس، سۇلتانشارىپلەر ھەمدە جانمىقانىڭ دەلىللىقان، خەمىت، مىجىت قاتارلىق بالىلىرى ئاستا - ئاستا سىلىجىپ كۆچۈپ 10 - ئاينىڭ باشلىرىدا چىگىدىنىڭ خەيرى دېگەن يېرىگە يېتىپ باردى. دەل شۇ

مەزگىلدە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بىر قېتىملىق ھۇجۇمدا قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن فۇكاڭ، گۈچۈڭلارغا كېلىپ تەسلىم بولغان قاباس تىركەش، كاشاپاتلار 9 - ئايدا خېمىغا يېنىپ، ئوسمانىنىڭ ئارقىسىدىن چىگىدىي تەرەپكە قاراپ كۆچكەنىدى. ئۇلار يولبويى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى بىلەن بىر قانچە قېتىم كىچىكرەك دائىرىدە ئۇرۇش قىلدى. مۇشۇ ئۇرۇشلارنىڭ بىرىدە قاباس تىركەشنىڭ پۇتىغا ئوق تېگىپ ئېغىر يارىلاندى، شۇنداقتىمۇ باندىتلار سەپىرلىرىنى داۋام قىلىپ، ئەپلەپ - سەپلەپ يۇرۇپ، چىگىدىنىڭ خەيزى دېگەن يېرىگە ئەمدىلا يېتىپ بارغان ئوسمانغا بېرىپ قوشۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئارقىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئارقىدىن قوغلاپ كېلىپ ئەدىپىنى بېرىشتىن قورققان يولۋاس قاتارلىقلار توختىماي مېڭىپ گاس دېگەن يەردىكى قۇسايىن تەيجىلەر تۇرغان جايغا باردى. ئوسمان بولسا ئېغىر يارىلىنىپ ياتقان نەۋرە تۇغقىنى — بىر چاغلاردىكى ھەربى قوماندانى قاباسنى تاشلاپ كېتەلمەي خەيزى ئەتراپىدا تۇرۇپ قالدى.

يولۋاس قاتارلىقلار گاسقا بېرىشغىلا شۇ مەزگىلدە جەنۇبىي شىنجاڭ ئارقىلىق قاچقان قالىبىك، تاكمان، بالا قامزا، سالىسلارمۇ چاقىلىق ناھىيىسىنى بېسىپ ئۆتۈپ گاسقا يېتىپ بېرىپ يولۋاس، سۇلتانشارىپلەر بىلەن جەم بولدى. ئاندىن ئۇ يەردىمۇ كۆپ ھايال بولماي ھەممىسى بىرلىكتە بىر قانچە بۆلەككە بۆلۈنۈپ، ئاشۇ قاچقان يېتى پاكىستانغا ئۆتۈپ كەتتى. يولۋاس پاكىستان چېگرىسىغا يېقىن بارغاندا، ھەمراھلىرىنىڭ ئالتۇن، كۈمۈش قاتارلىق ئېسىل نەرسىلىرىگە قىزىقىپ قېرى - ياش، ئەر - ئايال دېمەستىن ھەممىنى تامامەن قىرىپ تاشلىدى، سالىسنىڭ يەتتە - سەككىز ياشلاردىكى ئوغلى ئاپىسەن، ئابدۇكېرىمنىڭ ئوغلى توختارلار تېزەك تېرىپ كېلىشكە چىقىپ كەتكەنلىك سەۋەبىدىن قىرغىندىن ئامان قالدى.

(7) ئوسمانلىنىڭ قولغا چۈشۈشى: 1950 - يىلنىڭ ئاخىر-لىرىدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئوسمانلىنىڭ چېگىدىكى خەيزى دېگەن يېرىدە مۆكۈنۈپ تۇرۇۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، يول باشلىغۇچىلارنىڭ باشلىشىدا تاكتىكا ئەمەلا سۈزۈلگەندە ئاۋۇلنى ئىسكەنجىگە ئالىدۇ. پۈت تىرەپ قارشىلىق كۆرسىتىشكە ئۇلگۈرەلمىگەن ئوسمان ئالدىراپ - تېنەپ، ئىگەرسىز - ياۋداق ئېتىغا مىنىپلا تاكا قاراڭغۇلۇقتىن پايدىلىنىپ قاچىدۇ. ئۇنى يول باشلىغۇچى توقاناي كۆرۈپ قېلىپ قىسىم كوماندىرىغا مەلۇم قىلىدۇ. بەش - ئالتە جەڭچى دەرھال كەينىدىن ئات چاپ-تۇرۇپ قوغلايدۇ. ئوسمان قېچىپ كېتىۋېتىپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، ماۋزۇردىن ئۇزلۇكسىز ئوق چىقىرىدۇ. بىراق ئۇنىڭ بىرمۇ ئوقى قوغلىغۇچىلارغا تەگمەيدۇ، جەڭچىلەر بولسا ئېتىلىۋاتقان ئوققا پەرۋا قىلماي قوغلاۋېرىپ، ھەش - پەش دېگۈچە ئوسمانغا يېتىشىۋېلىپ باغلاپ قوماندانلىق شتابىغا ئېلىپ كېلىدۇ. ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندە ئۇ ماشىنا بىلەن قۇمۇلغا كەلتۈرۈلۈپ، ئاندىن ئايروپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىنىدۇ.

ئاشۇ كۈندىكى ئىسكەنجىگە ئېلىشتا قاباس تىركەشمۇ قولغا چۈشىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ يارىسى يامانلىشىپ كەتكەنلىكتىن، داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي بىر نەچچە كۈندىن كېيىن ئۆلۈپ كېتىدۇ. ئوسمانلىنىڭ شىرىدىمان، نىغمەتۇللا ۋە نەبى ئىسمىلىك ئوغۇللىرى بىر نەچچە ئادەم بىلەن قېچىپ، شىنجاڭغا يېنىپ كېلىپ بۇغدا ئىتتىكىدىكى قۇرمان، نۇرلان، قۇرمانباي، قاناتباي قاتارلىقلار بىلەن بىرلىشىپ، يېڭىباشتىن تەشكىللىنىپ بىر يېرىم يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىت ئۇزلۇكسىز ھالدا باندىتلىق ھەرىكىتى بىلەن شۇغۇللاندى. كېيىنچە ئارمىيىمىزنىڭ تەشۋىقى قىلىشى نەتىجىسىدە ئالتاينىڭ كۆكتوقاي ناھىيىسىدە قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولدى. ھۆكۈمىتىمىز ئېيتقىنىدا تۇرۇپ، ئۇلارغا ھېچقانداق جازا قوللانمىدى. بەلكى شىرىدىمانىنى ئالتاي

ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مال - چارۋىچىلىق بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قاناتباينى كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ دۇرە رايونىغا رايون باشلىقى قىلىپ ئورۇنلاشتۇردى. قالغانلارنىڭمۇ نورمال تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشىگە پايدىلىق شارائىت يارىتىپ بەردى.

1951 - يىلى 2 - مايدا ئۇرۇمچى شەھەرنىڭ خەلق مەيدانىدا 50 مىڭ كىشىلىك ئوچۇق سوت يىغىنى ئېچىلىپ، ئوسمانغا قانۇن بويىچە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىنىپ شۇ ئاندىلا ئىجرا قىلىندى. شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ 1946 - يىلدىن تارتىپ بولۇپمۇ ئازادلىقتىن كېيىن داۋاملىق ھالدا ئىنقىلابقا قارشى چىقىپ، خەلق بىلەن دۇشمەنلەشكەن باندىتلىق ھەرىكىتىنىڭ نەتىجىسى ئۆز بېشىغا ئۆزى چىقىش بىلەن ئايىقلاشتى.

شېڭ شىسەينىڭ قېيىن ئاتىسى چيۇ زۇڭجۇن ۋە باشقىلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى ھەققىدە ئەسلىمە

ۋەن زۇڭشياڭ

گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ مەركىزىي لەنجۇ ئەزەلدىنلا تىنچ شەھەر ئىدى. لېكىن، 1949 - يىلنىڭ ياز ئايلىرى ئۇشتۇمتۇت بۇ شەھەردە پۈتۈن مەملىكەتنى زىلزىلگە كەلتۈرگەن «چيۇ جەمئەتىدىكى قانلىق دېلو» يۈز بېرىپ، سابىق شىنجاڭ مىلىتارىسى شېڭ شىسەينىڭ قېيىن ئاتىسى چيۇ زۇڭجۇن باشلىق 11 كىشى تۈگەل قەتلى قىلىندى. شۇ چاغدا مەن لەنجۇ شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىدە جازا ساقچىلىرى باش ئەترىتىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلەيتتىم. شۇڭا بۇ دېلونى مۇقەررەر ھالدا مېنىڭ ئىشلىشىمگە توغرا كەلدى. بىر ئايدىن ئارتۇق كېچە - كۈندۈز زەربىدارلىق بىلەن تەكشۈرۈش ئارقىلىق بۇ ئەنزە ئاخىرى پاش بولۇپ بىر ياقلىق قىلىندى. ھازىر شۇ ئەھۋاللارنى ئېسىمدە قالغىنى بويىچە ئەسلەپ ئۆتىمەن.

ئېسىلزادىلەر ھويلىسىدىكى بالايى - قازا

5 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئەتىگەن سائەت سەككىزدىن ئاشقاندا مەن يەنىندا ئىدىم. شۇ ئەسنادا مەركىزىي شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى گو جۇاڭ ماڭا تېلېفون بېرىپ:

«سول تەرەپ تاشيول ياقىسىدىكى 69 - نومۇرلۇق ھويلىدا ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپتۇ، دەرھال بېرىپ قاراپ باققىن» دەپ ئېيتتى. مەن شۇ ئانىلا ئاپتوموبىل بىلەن نەق مەيدانغا باردىم. سول تەرەپ تاشيول يەنىي ھازىرقى كونا تاشيول ئەسلىدە قاقاسلىق جاي بولۇپ، ئاندا - ساندا ئۆيلەرلا بار ئىدى. بىز نەق مەيدانغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن بۇ ھويلىنىڭ شېڭ شىسەينىڭ قېيىن ئاتىسى چيۇ زۇڭجۇنگە تەۋە ئىكەنلىكىنى بىلدۇق.

بۇ يېڭىدىن سېلىنغان بىر قەۋەتلىك ئۆيلۈك ھويلا بولۇپ، خېلى كەڭ جايىنى ئېگىلمىگەن، ئالدى - كەينى ئىككى ھويلىغا بۆلۈنەتتى. ئالدى ھويلىدا دەرۋازا، ماشىنا توختىتىلىدىغان مەيدان، كىچىككىنە گۈلباغ بار ئىدى. كەينى ھويلىدا تۆت تەرەپكە چۆرىدەپ سالغان كۆركەم ئۆيلەر قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدىكەن. چيۇ زۇڭجۇن ۋە ئۇنىڭ ئوغلى چيۇ دېڭكۇن (يەنى بىر ئىسمى چيۇ يۈشيۇڭ گومىنداڭنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىدىن ئىدى. ئەتراپتىكىلەر بىلەن قوشنىدارچىلىقى يوق بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنى بىلىدىغانلار چېقىمدى. ساقچى 4 - شۆبە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سۇ چېڭخۇي نەق مەيدانغا بىزدىن بۇرۇن يېتىپ كەلگەنىكەن، ئۇنىڭ بىزگە تونۇشتۇرۇشىچە، چيۇ ئائىلىسىنىڭ ئاشپىزى لىيۇچېڭخەي تاڭ سەھەردە تاماق ئېتىشكە كەلگەندە دەرۋازىنىڭ ئوچۇق تۇرغانلىقىنى كۆرگەن، دەرۋازدىن فۇگۇەن چى يۈتيەننىمۇ تاپالمىغان، ئىچكىرىكى ھويلىغا كىرىپ قارىغۇدەك بولسا، ئۆيلەرنىڭ ئىشىك دەرىزىلىرىدىن ئىس - تۈتەك چىقىۋاتقۇدەك، توۋلىسىمۇ بىرەرسىنىڭ زۇۋانى چىقماپتۇ، ئىشكىنى ئىتتىرگەن ئىكەن ئىس پۈرقىراپ چىقىپتۇ، ئۇ ئۆيگە كىتكەن ئوخشايدۇ، دەپ دەرھال 4 - شۆبە ساقچىغا كېلىپ دوكلات قىپتۇ. ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتى كىشىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن لاۋۇلداپ

يېنۇاتقان ئوتنى ئۆچۈرىدۇ. بىز ئوت ئۆچۈرۈلۈپ، ئىس-تۈتەكلەر تارقاپ ئۆينىڭ ھاۋاسى يېڭىلانغاندىن كېيىن، ئۆي ئىچىدىكى ئۇستەل - ئورۇندۇق، كرىسلو قاتارلىق ياغاچتىن ئىشلەنگەن ئۆي جاھازلىرىنىڭ ئۈستى - ئۈستىگە تاشلىنىپ، ئاستى-تەرەپكە ئەدىيال، گىلەم، يوتقان - كۆرپە قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ تاشلانغانلىقىنى كۆردۇق. ئۆيدە كۈچلۈك بېنزىن ھىدى دىماغقا ئۇرۇلاتتى. نەرسە - كېرەكلەرنى ئۈياق - بۈياققا يۆتكەگەندە تۈيۈقسىز ئادەمنىڭ پۈتى كۆزنىمىزگە چېلىقتى، ئۇنىڭ ئۈستىدىكى نەرسىلەرنى ئېلىۋەتتۇق، جەسەت قانغا مىلەنگەن ھالدا ياتاتتى، جەسەتنىڭ ئاستىغا بېنزىنغا چىلانغان توم پىلتا باستۇرۇلغان بولۇپ، پىلتىنىڭ بىر ئۇچى ئۆينىڭ بۇرجىكىدىكى مۇم شامغا باغلاپ قويۇلغانىكەن. بۇنىڭدىن بۇ دېلونىڭ پىلانلىق، تەشكىللىك ئېلىپ بېرىلغانلىقى مەلۇم بولدى.

نەق مەيدانىنى تەكشۈرۈش

نەق مەيدانىنى تەكشۈرۈۋاتقىنىمىزدا، بۇ خەۋەر تىزلىكتە پۈتۈن شەھەرگە تارقىلىپ بولدى. لەنجۇدىكى ئارمىيە، ھۆكۈمەت، ساقچى، ژاماندارما ئورۇنلىرىنىڭ ئاساسلىق مەسئۇل ئەربابلىرى كەينىلەپ نەق مەيدانغا يېتىپ كېلىشتى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە گومىنداڭ غەربىي - شىمال ھەربىي مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسىنىڭ گېنېرال مايور دەرىجىلىك فۇگۇەن باشقارما باشلىقى قوشۇمچە قاتناش باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بەھي ژۇبىي، ژاندارما قىسىملىرىنىڭ لەنجۇدا تۇرۇشلۇق 22 - پولك كومانـ دىرى ساۋ شوشى قاتارلىقلار ۋە بازار - مەھەللە باشلىقلىرى، گېزىتخانىلارنىڭ مۇخبىرلىرى ھەم يېتىپ كېلىشتى. ئەتراپتىكى خەلقمۇ دەرۋازىنىڭ سىرتىغا ئۇلاشتى. بىز جەسەت تەكشۈرۈش

ۋە نەق مەيدانىنى تەكشۈرۈش خىزمىتىنى رەسمىي باشلىدۇق. نەق مەيداندىن جەمئىي 11 ئادەمنىڭ جەسىتى تېپىلدى. بىز چىۋ زۇڭجۇن ئائىلىسىدىكىلەرنى تونۇمىغانلىقىمىز ئۈچۈن نوپۇس دەپتىرىنى ئاختۇرۇپ ئۇلارنىڭ جىنسىي ئايرىمىسى ۋە ياش قۇرامىنى بىلدۇق ۋە بىلىدىغانلارنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن جەسەتلەرنى بىر - بىرلەپ پەرق ئېتىپ چىقتۇق. ئۇلار:

1. چىۋ دېڭكۇن، 40 ياش بولۇپ، مانا-پولكىدا ئېتىپ ئولتۇرۇلگەن، ئوق ئۇنىڭ پېشانىسىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن كىرىپ سول قولىقىنىڭ تۈۋىدىن تېشىپ چىقىپ كەتكەن، قان كۆپ چىقىپغان. ئۇنىڭ ئۈچىسىدا سېرىق سارجا ھەربىي فورما بولۇپ، گېنېرال مايورلۇق پاگون ــ كاكار تاقىغانىدى.

2. چىۋ زۇڭجۇن، شېڭ شىمەينىڭ قېيىن ئاتىسى، ئۇخلاپ ياتقىنىدا بۇغۇزلانغان، قورسىقىغىمۇ پىچاق تىقىلغان، ياش تەرىپىگە ئۇچ پالتا چېپىلغان. بوينىدا قول بىلەن بوغۇلغان ئىز بار.

3. خېي بوپىڭ، چىۋ دېڭكۇننىڭ خوتۇنى، 30 ياشتىن ئاشقان. ئۇ مانجۇ مىللىتىدىن بولۇپ، بېيجىڭلىق ۋە ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئىكەن. ئۇنىڭ گەجگىسىنىڭ ئىككى يېرىگە پالتا چېپىلغان، ئاغزىغا لۈڭگە تىقىلغان. ئۇ خېلى سەتەڭ ئايال ئىكەن.

4. چىۋ گۇاڭخۇا، چىۋ دېڭكۇننىڭ تۇنجى ئوغلى بولۇپ، 15 ياشقا كىرگەن. ئۇنىڭ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ئىكەن. ئۇ شۇ كېچىسى بوۋىسى چىۋ زۇڭجۇننىڭ يېنىدا يېتىپ قالغان. گەجگىسىگە پالتا چېپىلغان. دۇمبە تەرىپى ۋە قورسىقىدىمۇ پالتا چېپىلغان ئىزلار بار، ئۇنىڭ كۆرۈنۈشى بەكمۇ پاجىئەلىك ئىدى.

5. چىۋ گۇاڭرۇي چىۋ دېڭكۇننىڭ كەنجى ئوغلى، يەتتە ياشتا. ئۇ كىچىك كارىۋىتىدا ئۇخلاۋاتقىنىدا پولات تۇرۇبا بىلەن

بېشى يەنچىۋېتىلگەن. چىرايى تونۇغۇسىز ئىدى.

6. چىۋ گۇاڭلى، چىۋ دېڭكۇننىڭ كەنجى قىزى، بەش ياشتا، ئۇمۇ پۇلات تۇرۇبا بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلگەن. مېڭىسىنىڭ قېتىقى چىقىپ كەتكەن، چىرايىنى تونۇش مۇمكىن ئەمەس.

7. بى دېيەنجۇن، چىۋ ئائىلىسىنىڭ شوپۇرى، 30 ياشتىن ئاشقان، ئۇنىڭ جەسىتى بەكمۇ قورقۇنچلۇق كۆرۈنەتتى.

8. گو شىفا، چىۋ ئائىلىسىنىڭ سۈچىسى، بېشىغا پالتا چېپىلىپ جان بەرگەن.

9. خې دېيۇەن، چىۋ جەمەتىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى، بېشىغا پالتا چېپىلغان. پېشانىسىگە پولات تۇرۇبا تېگىپ باش سۆڭىكى سۇنغان.

10. خې دېفا، خې دېيۇەننىڭ ئىنىسى، ئۆي خىزمەتچىسى، ئۇ ئادەتتە چىۋ زۇڭجۇننىڭ ئامانلىقىنى قوغدايدىكەن. ئۇنىڭ بېشىغا ئوچ يەرگە پالتا ئۇرۇلغان.

11. چېن زۇڭشى، 30 ياشتىن هالقىغان، سودا بانكىسىنىڭ مۇدىر بوغالتىرى، باش تەرىپىگە ئوچ پالتا ئۇرۇلغان، بويىنىدا بارماق ئىزلىرى بار.

تەكشۈرۈش ئايافلاشقاندىن كېيىن، هەرقايسى ئىسپاتلىق هادىسىلەر سۈرەتكە ئېلىنىپ، مۇناسىۋەتلىك كىشىلەردىن ئەهۋال ئىگىلەندى. نەق مەيدان پىچەتلەندى.

ئالدى هويلىدا روسىيىدە ئىشلەنگەن سۇس كۇلرەك بىر پىكاپ تۇراتتى. پىكاپنىڭ ئارقا سانduقىدا بىر سېۋەت نەشپۈت، ئىككى يەشىك قېيمىلىق بولكا بار بولۇپ، قارىغانىدا شۇ كۈنى كەچلىكى سېتىۋالىنىپ چۈشۈرۈۋېلىشقا ئۈلگۈرمىگەن. پىكاپنىڭ كەينى ئورۇندۇقىدا بىر ئايالچە ئۇزۇن چاپان تۇراتتى، ئۇ فېي بوپىڭنىڭ كىيىمىدەك قىلاتتى.

هويلىنىڭ غەربىي - جەنۇب بۇرجىكىدە بىر ئېغىزلىق مۇنچا بار بولۇپ، مۇنچىنىڭ پولىدا ئوه لۇڭگىلەردە قان داغلىرى بار ئىدى. دېمەك، قاتىللار ئىشنى تۈگەتكەندىن كېيىن مۇنچىغا

كىرىپ يۇيۇنغان. غەربىي هۇجرىدىكى چاي ئۈستىلىدە تۇرغان كۇلدان تاماكا قالدۇقلىرىغا توشۇپ كەتكەن. هاراق بوتۇلكىلىرى چېستى قۇرۇتۇلغان، هاراق هىدى كۈچلۈك ئىدى ئوهاكازالار.

بىز يۇقىرىقى ئەهۋاللارنى تېخنىكا جەهەتتىن بىر تەرەپ قىلغاندىن كېيىن دېلو سادىر قىلغۇچىلارنىڭ ئونىچە ئادەم ئىكەنلىكىنى، ئىچكى جەهەتتىن ئۇلارغا ماسلاشقان ئادەم بارلىقىنى هەمدە بۇ ئىشنىڭ پىلانلىق، پۇختا ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن ئېلىپ بېرىلغانلىقىنى بىلدۇق.

شەرق تەرەپتىكى هۇجرىنىڭ قاچا - قومۇچ ئىشكاپ تارتمىسىدىن بىر مۇنچە ئاچقۇچ ۋە ئون نەچچە هېسابات دەپتىرى تېپىلدى. ئاچقۇچلارغا سىنىرلىك بەلگە قويۇلغانىدى، هېسابات دەپتىرىمۇ تەپسىلىي خاتىرىلەنگەن. ئەما بىزنىڭ دىققىتىمىز هەر خىل تاپانچا، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن ئېلېكترونلۇق قىلىچ، خەنجەر، بۆكەن مۆڭگۈزى، زىنقچە ئالتۇن، ئالتۇن زىننەت بۇيۇملىرى، كۈموش تەڭگە، قەدىمىي يادىكارلىقلارغا مەركەزلەشتى. هەر خىل سائەت، يۇك - ئىسپەك، گىلەم - ئەدىيالار، خۇرۇمدىن ئىشلەنگەن بۇيۇملار، كىيىم - كېچەك، رەخت قاتارلىق پۇللۇق نەرسىلەرنى هېساب دەپتىرى بىلەن سېلىشتۇرغىنىمىزدا، ئېغىر نەرسىلەرنى هېسابقا ئالمىغاندا كۆپىنچە نەرسىلەرنىڭ تىزىمى بار، ئۆزى يوق ئىدى. بۇ نەرسىلەرنىڭ قەيەردىنلىكى نامەلۇم. كېيىنچە ئېيتىشقا بولىدۇكى، دېلو سادىر قىلغۇچىلار ئادەم ئۆلتۈرۈشنىلا ئەمەس، بەلكى يەنە مال - مۈلۈك بۇلاشنىمۇ مەقسەت قىلغان. بۇ دېلونى پاش قىلىشتا ئىنتايىن پايدىلىق يېنىك ئۇچى ئىدى.

بولغان ۋەقەنى دەسلەپتە مەلۇم قىلغان ئاشپەز ۋە باشقا ئادەملەردىن بەزىبىر ئىشلارنى ئېگىلدۇق. ئىشىك باغار چى يۇتيەن ئەپيونكەش بولۇپ، پۇلى قالمىغاندا خوجايىندىن پۇل سورايدىكەن. خوجايىنى بولسا تىللاپ ئاهانەت قىلىپ بىر - ئىككى

كى تەڭگە بېرىدىكەن. چى يۇتىيەن 40 ياشتىن يۇقىرى دۇڭبېيلىق ئادەم بولۇپ، خۇجايىنى ئۇنى شىنجاڭدىن بىللە ئېلىپ كەلگەنلىكەن. چىيۇ دىڭكۇي ئۇنىڭ ئەپيونكەشلىكىدىن بىزار بولۇپ بىر نەچچە قېتىم قوغلىۋەتمەكچى بولغاندا دادىسى ئۇنىمىغانىكەن. مەن بۇ ئىشتىن چى يۇتيەننىڭ يوقاپ كېتىشى بىرىنچىدىن، جىنايەتچىلەر ئۇنى ئۆلتۈرۈپ سىرتقا ئېلىپ چىقىپ مەلۇم بىر يەرگە كۆمۈپ تاشلىغان بولۇشى مۇمكىن؛ يەنە بىرسى چى جىنايەتچىلەرگە ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىپ، ئۆزىنى دالدىغا ئالغان بولۇشى مۇمكىن دېگەن پەرەزگە كەلدىم. كېيىنكى ئېھتىمال چوڭراق ئىدى. چۈنكى ئۇنىڭ چىيۇ ئائىلىسىدىكى ئەھۋالى ئۇنىڭدا ئۆچمەنلىك پەيدا قىلىشى مۇقەررەر ئىدى.

بىز تاشيول ئىدارىسىدىكى فەن كېچاڭنىڭ خانىمىنى چاقىرتىپ گەپ ئالدۇق. بۇ كېلىشكەن، چىرايلىق ياش ئايال ئىدى. ئۇ: «تۇنۇگۈن ئاخشام فېيبوپىڭ مېنى كىنو كۆرۈشكە تەكلىپ قىلىپ، چىيۇ دىڭكۇن، چېن زۇڭشى ۋە شوپۇر بولۇپ بەشەيلەن بىللە كىنوغا باردۇق. كىنو تۈگىگەندە سائەت 11 بولۇپ قالغانىدى. پىكاپ بىزنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە چىيۇ خېنىم مېنى ئۆزۈگە بېرىپ قونۇشقا تەكلىپ قىلدى. مەن قاتتىق چارچىغانلىقىمنى باھانە قىلىپ چۈشۈپ قالدىم. بۇنداق چوڭ پىشكەللىكلىنىڭ بولۇشىنى زادىلا خىيالىمغا كەلتۈرمەپتىمەن» دېدى. ئۇنىڭ سۆزىدىن ھېلىقى پىكاپتىكى نەرسە-كېرەكلەرنىڭ نېمىشقا شۇ پېتى تۇرۇپ قالغانلىقىنى چۈشەندۇق. فەن خېنىم يەنە: «چىيۇ دىڭكۇننىڭ قىزى چىيۇ گۇاڭسى بادام بەز يالۇغى كېسىلى بىلەن ئاغرىپ، تۇنۇگۈن چۈشتىن كېيىن ئاپىسى ئۇنى مەركىزىي دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ يانتۇزۇپ قويغانىدى، ئۇنىڭغا ئائىلە خىزمەتچىسى سۈڭ يەڭگە ھەمراھ بولۇپ قالغان» دېدى. مەن دەرھال دوختۇرخانىغا تېلېفون بەردىم، دوختۇرخانا باشلىقى بۆلۈرنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلىدى. بۇ قىز قىرغىنچىلىقتىن ئامان قالغان بىردىنبىر تىرىك جان ئىدى، مەن قىزنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئادەم قويدۇم.

ھەش - پەش دېگۈچە 17- چىسلا بولۇپ قالدى. بىز قوغداش ساقچىلىرىنى ھويلا ۋە نەق مەيدانىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئورۇنلاشتۇردۇق. قاتناش تەكشۈرۈش تارماقلىرىغا شەھەر ئەتراپىدىكى مۇھىم ئۆتكەل - ئۆتەڭلەرنى قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىپ، قاتتىللارنىڭ قېچىپ كېتىشىدىن ۋە بۆلانغان نەرسىلەرنىڭ يۆتكەپ كېتىلىشىدىن قاتتىق ساقلىنىش توغرىسىدا جىددىي بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى.

كۆتۈلمىگەن يىپ ئۇچى

نەق مەيداننى داۋاملىق تەكشۈرۈش، مۇلۇكلەرنى ئېنىقلاش داۋامىدا يېڭى گۇمانلىق نۇقتىلار تېپىلىپ، دېلونىڭ يېشىلىشى ئۇچۇن تېخىمۇ ياخشى يىپ ئۇچى ھازىرلاندى.

1. فېي بوپىڭنىڭ بېيجىڭدىكى ئىنىسىغا يازغان تېخى پوچتىدىن سالمىغان بىر پارچە مەكتۇپى تېپىلدى. مەكتۇپتا: «دادام ۋە ئاپامنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ تولىمۇ بىئارام بولدۇم. بىر ئاز ئاقچا ئەۋەتسىنى ئويلىغان بولساممۇ، لېكىن ئۆيدە بۇنىڭغا قۇربىتىم يەتمەيدۇ، خېلى بۇرۇنلا ئۇنىڭ بىلەن ئاجرىشىنى خىيال قىلغانىدىم، لېكىن بالامنىڭ مېھرىدىن كېچەلمىدىم. ئۇ مېنى ئوغرى ئورنىدا كۆرۈدۇ، بۇنداق ئادەم بىلەن قانداقمۇ بىللە ئۆتكىلى بولسۇن. ئۇ ھە دېسىلا ئاغزىنى بۇزۇپ تىللايدۇ، دائىم ئۇرۇپ خورلايدۇ. يەنە ئۇرىدىغان بولسا ئۆلتۈرۈۋېتەر دەپ يېپىشمەن...» دەپ يېزىلغان. چىيۇ دىڭكۇننىڭ خەت - چەك خالتىسىدىن ئۇنىڭ نۇرغۇن ئايال دوستلىرىنىڭ رەسىملىرى ۋە مۇھەببەت مەكتۇپلىرى تېپىلدى. بۇنىڭدىن بىز چىيۇ دىڭكۇن ئەر - خوتۇن ئىككىيلەننىڭ ئائىلە مۇناسىۋىتىنىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى بىلدۇق.

2. شېك شىسەينىڭ 1949 - يىل 4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى

تەيبې شەھرىدىكى ئۆيىدىن قېيىن ئاتىسىغا يازغان بىر پارچە مەكتۇپى تېپىلدى. مەكتۇپنىڭ تولۇق تېكىستى مۇنداق: «قېيىن ئاتام ئالىيلىرىغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، بىزلەر دىدارىكۆرۈشمىگىلى بەش يىل بولدى. مۇبارەك چىرايلىرى ھېلىمۇ كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ. ئۆزلىرىنى سېغىنىش بىلەن دائىم ئازاپلىنىمەن. كۆيئوغۇللىرى سۆيۈملۈكوم بىلەن (چىۋ لىيۇفاڭ) تەيۋەنگە كەلگەندىن بېرى ھەر تەرەپتىن ئوبدان ئۆتۈۋاتىمىز. ئائىلىمىزنىڭ پېشۋاسى ۋە يېگى بوزرۇكۋاڭرىم (شېڭ بۇ يەردە ئۆز دادىسى ۋە ئۆگەي ئانىسىنى كۆزدە تۇتىدۇ) ھەم ساق تۇرۇۋاتىدۇ. شىتۇڭ (شېڭ شىسەيىنىڭ تۇل سىڭلىسى) خاڭجۇدا قالغان. ئىنىم شېجۇن ۋە سىڭلىمنىڭ يولدىشى پېڭ جيۇەن شاڭخەيدە قالغان. ئىنىم شىيىڭ تەيۋەننىڭ تەيجۇ شەھرىدە تۇرۇۋاتىدۇ. يېقىندا شاڭخەي، خاڭجۇ، شېڭ ۋەزىيىتى جىددىيلىشىپ ئىنىم شىجى، شىجۇن، پېڭ جيۇەنلەر پاراخوت ئارقىلىق تەيۋەنگە يېتىپ كېلىۋالدى. بالىلىرىم كېچىن، كې جيەن، كېچىڭ، كېۋىنلەرنىڭ ھەممىسى ئوبدان تۇرۇۋاتىدۇ. ھازىر ۋەزىيەت بەكمۇ جىددىيلىشىپ كېتىۋاتىدۇ. تەيۋەننى كۆمۈنىست بانديتلار بېسىۋالدى. تەيۋەننى ئىشغال قىلغان تىممىلارنىڭ سەنشىگە بېرىش ئېھتىماللىمۇ بار. مۇبادا شۇنداق تەرەپتە ئۆزگىرىش بولۇپ قالسا لەنجۇ چوقۇم تەھدىتكە ئۇچرايدۇ. كەمىنە كۆيئوغلۇمنىڭ پىكرىچە، ھەزرىتى دادىمىز ئائىلىنى ئېلىپ لەنجۇدىن بۇرۇنراق بىخەتەر جايغا يۆتكىۋالسىلا بولاتتى، قەيەرنىڭ بىخەتەر ئىكەنلىكى توغرىسىدا مېنىڭ قارىشىمچە ھازىرقى ۋەزىيەتتىن قارىغاندا شياڭگاڭغا (كۆمۈنىست بانديتلار تەھدىت سېلىشتىن ئاۋۋال) ياكى تەيۋەنگە كەلگەن بىخەتەرەك. ئۆزلىرى ئويلىشىپ كۆرسىلە. تېزرەك قارارغا كەلگەنلىرى تۈزۈك. كېچىكسە تۆمۈر قەپەزنىڭ ئىچىگە تىقىلىپ قېلىپ، كۆرەشكە سېلىنىپ بىكار ھەسرەتتە قالمىغايلا. بەك ئەندىشىدە قالدۇق. لەنجۇ دېگىز بىلەن تۇتاشمايدۇ. جىددىي ئەھۋالدا قاتناش مەسلىسىدە ئايروپىلانغا ئولتۇرۇشتىن باشقا ئامال يوق. ئاپتوموبىل بىلەن چۆكچىكغا بېرىۋالغىلى بولسىمۇ، ۋەزىيەت جىددىيلەشكەندە تاشيول كۆمۈنىست بانديتلارنىڭ تەھدىتىگە ئۇچراپلا قالماي، قاچىدىغانلار كۆپىيىپ ئايروپىلان بىلىتى سېتىۋېلىشمۇ قىيىنلىشىپ كېتىدۇ. شۇڭا ھازىرلا لەنجۇدىن كېتىۋېلىش ئەڭ مۇۋاپىق. لەنجۇدىن ماشىنا بىلەن يولغا چىقماسلىق لازىم. ئايروپىلاندىن بىرنى بىراقلا كۆتۈرۈۋالسىلا، بۇ بىخەتەر. ئۆيىنى ساتالمىدىم دەپ ئەنسىرىمىسلە. نەرسىلەرنى ساتىمەن دەپ ۋاقىتنى كېچىكتۈرمىسلە. ئۆي سېتىلمىسا سودىگەرلەرگە يېكى دوست بۇرادەرلىرىگە ئارىيەتكە بەرسىلە. مۇلۇكلەرنىڭ مۇھىملىرىنى ئېلىپ قالغانلىرىنى باشقىلارغا ھاۋالە قىلسىلا، ئايروپىلان بىرسى يەتمىسە ئىككىنى ئالسىلا. ناۋادا تۆمۈر قەپەز ئىچىدە قالسىلا، مۇلۇكتىنمۇ، جاندىنمۇ ئايرىلىنلا، پۇشايمانىنى ئالمىدىغان قاچا يوق. لەنجۇدىن قوزغىلىش ۋاقتى قەتئىي مەخپىي تۇتۇلسۇن. ئاداۋۇتتى بارلارنىڭ قەست قىلمىشىدىن ساقلانسىلا. سىلىگە باش ئۇرۇپ ئامانلىق تىلەيمىز. كۆيئوغۇللىرى شېڭ شىسەيدىن. 4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قىزلىرىمۇ سىلىگە باش ئۇرۇپ ئامانلىق تىلىدى».

5 - ئاينىڭ 3 - كۈنى شېڭ شىسەي يەنە بىر پارچە مەكتۇپ ئەۋەتكەن بولۇپ ئۇنىڭدا مۇنداق يېزىلغان: «قېيىن ئاتام ئالىلىرىنىڭ سەمىگە سالايكى، لەنجۇنىڭ مۇھىتى كۈندىن - كۈنگە مۇرەككەپلىشىپ كېتىۋېتىپتۇ. شىنجاڭدىن لەنجۇغا چىققانلار كۆپ ئەكەن، جانابىڭىزنىڭ چۆكچىكغا كۆچۈش تەييارلىقىنى قىلمىشلىرىنى ئومىد قىلمەن، باشقا ئىشلارنى باشقارما باشلىقى پېڭنىڭ بىر جىرىشىگە بەرسىلە. كۆيئوغۇللىرى شېڭ شىسەيدىن سالام. 5 - ئاينىڭ 3 - كۈنى» دەپ يېزىلغان. ۋەقەدىن بىرنەچچە كۈن بۇرۇن شېڭ شىسەيدىن يەنە بىر پارچە تېلېگراما كېلىپ: «پۈتۈن ئائىلىنى ئېلىپ تەيۋەنگە تېزراق كېلىۋېلىڭلار، كومۇنىست ۋە ئاداۋەتچىلەرنىڭ زىيانكەشلىك قىلىشىدىن پەخەس بولۇڭلار» دەپ ئېيتى

قان: يۇقىرقىلاردىن باشقا چيۇ زۇڭجۇننىڭ ياتاق ئۆيىدىن شېڭ شىسەيگە يېزىلىپ تېخى سېلىنمىغان بىر پارچە مەكتۇپ تېپىلدى. ئۇنىڭ تولۇق تېكىستى مۇنداق: «ۋاپادار كۆيئوغلۇم شېڭ شىسەي، خېتىڭنى ئېلىپ ۋاقىپلاندىم. ھازىر باشقا يەرگە كۆچۈپ كېتىشكە قۇربىتىم يەتمەيدۇ، لەنجۇدا باشقا كەلگەننى كۆرەي دەيمەن. ھەممەيلەن تىنچ - ئامان، غەم قىلماڭلار، قۇلقىم ئېغرىلىشىپ، كۆزلىرىم بەك تورلۇشىدىغان بولۇپ قالدى. دەردىمنى ئېچىمدە بىلىمەن. دوست - بۇرادەرلىرىمگە سالام ئېيت، نەۋرىلەرنىڭ ئوبدان ئوقۇپ ئالغا بېسىشىنى تىلەيمەن. بىزدىن پەقەت ئەنسىرىمەكلەر، قىزىم يۇفاڭمۇ خەتتىن خەۋەر تاپسۇن. قېيىن ئاتىڭىز چيۇ زۇڭجۇندىن. 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى...

3. چامىدانلارنى ئاختۇرغاندا بىر پارچە ھۈججەت چىقتى. ھۈججەتتە نيو - يوركتىكى مەلۇم بىر بانكىغا چىلىدا تۇرۇشلۇق باش ئەلچى گۇەن زىشياڭ ئارقىلىق 40 مىڭ دوللار ئامانەت قويۇلغانلىقى يېزىلغان. بۇ ھۈججەت چيۇ ئائىلىسىنىڭ خېلى بۇرۇنلا چەتئەلگە قېچىشنى پىلان قىلغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

يۇقىرقى خەت، ھۈججەتلەرگە ئاساسەن چيۇ ئائىلىسىنىڭ چەتئەلگە قېچىش پىلانىنىڭ «قىساسكار»لارغا پاش بولۇپ قالغانلىقىنى، چيۇنىڭ ئۆي خىزمەتچىلىرى ئىچىدە جىنايەتچىلەرگە ماسلاشقانلارنىڭ بارلىقىنى كېسىپ ئېيتىشقا بولىدۇ.

رازۋېتكا باشلاندى

غەربىي - شىمال ھەربىي مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ما يۇفاڭ ۋە ئۇلكە شەھەرلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە كاتتىلىرىنىڭ ھەيدەكچىلىكىدە شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسى «دېلو پاش قىلىش ھەيئىتى»نى ئۇيۇشتۇردى. ئالاھىدە ھەرىكەت گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ۋە تۆۋەندىكى ئىشلار ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

1. پۇتۇن شەھەردىكى ھەرقايسى ئىجتىمائىي قاتلاملار ئۇستىدە ئورۇنلاشتۇرۇش بولدى. جەمئىيەتتىكى خىلمۇ خىل سورۇنلار ئىچىگە ئادەم كىرگۈزۈپ رازۋېتكا ئېلىپ بېرىلدى.

2. پوچتا - تېلېگراف، قاتناش ئورۇنلىرىغا ئادەم ئەۋەتىلدى. شەھەر سىرتىدىكى ئۆتەڭ - چارلاڑغا ئادەم قويۇلدى.

3. چيۇ ئائىلىسى بىلەن ئالاقىسى بارلار بىلەن سۆھبەت بولدى. ئايرىم گۇمانلىق كىشىلەر تۇتۇپ تۇرۇلدى ۋە سوراق قىلىندى.

4. دەرۋازىۋەن چى فۇگۇەننى ئىزلەپ تېپىش ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئۇمۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا بارلىق چارىلەر ئىشقا سېلىنىپ جاپالىق رازۋېتكا خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى.

كەچۈرگۈسىز قان - قەرزلەر

نەچچە كۈنلۈك رازۋېتكا ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق، شېڭ شىسەي چيۇ ئائىلىسىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا خېلى مەلۇماتلىق بولۇپ قالدۇق.

شېڭ شىسەي 1892 - يىلى لياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ كەييۈەن ناھىيىسىدىكى بىر پومېشچىنىڭ ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1915 - يىلى شاڭخەيدە ھۆكۈمەت ئاچقان مەكتەپنىڭ سىياسىي - ئىقتىساد فاكۇلتېتىنى ئوقۇپ پۈتتۈرگەن. 1917 - يىلدىن كېيىن ئىمكىكى قېتىم ياپونىيەگە بېرىپ زاۋداۋتىيەن ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە ئوفىتسېرلار مەكتىپىدە سىياسىي - ئىقتىساد ۋە ھەربىي ئىلىم ئۆگەنگەن. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شەرقىي - شىمالدىكى جاڭ زولىنىڭ 8 - بىرىگادا كوماندىرى گو سۇڭلىڭنىڭ قول ئاستىدا پەيجاڭ، لىيەنجاڭ ۋە شتاب سەنمۇسى بولغان. بۇ چاغدا خوتۇنى ۋاپات بولۇپ كېتىپ چيۇ زۇڭجۇننىڭ قىزى چيۇ لىيۇفاڭ بىلەن تۇرمۇشلۇق بولغان. 1930 - يىلى لۇ شاۋزۇ بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ شۇ چاغدىن

كى شنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى جىن شۇرېننىڭ ئەۋەتمىشى بىلەن قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ باستۇرۇش ئۇچۇن شەرقىي يۆنىلىش ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى بولىدۇ. «12 - ئاپرېل» ۋەقەسىدىن كېيىن شنجاڭنىڭ دۇبەنلىك تەختىگە ئولتۇرىدۇ. 1937 - يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۇچۇن «سەككىز ماددىلىق بۇيۇك خىتاپنامە»نى جاكارلاپ، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ مىللىي بىرلىكسەپ سىياسىتىنى قوبۇل قىلىدۇ. ئارقىدىنلا «ئالته چوڭ سىياسەت»نى ئېلان قىلىدۇ. 1942 - يىلى 9 - ئايدا ئۆزىنى گومىنداڭنىڭ قوينىغا ئېتىپ كومۇنىستلار ۋە ئىنقىلابىي ئامىنى قىرغىن قىلىدۇ. 1944 - يىلى 8 - ئايدا گومىنداڭ مەركىزىي ئۇنى چۆڭچىڭغا يۆتكەپ دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرى قىلىپ تەيىنلەيدۇ. شېڭ شىسەي ئازادلىق ھارپىسىدا تەيۋەنگە قېچىپ بېرىۋالغان. شۇ مەزگىلدە شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان قىلمىغانلار بىرلىشىپ «شېڭ شىسەينىڭ شنجاڭغا سالغان كۇلپەت - تالاپىتى» دېگەن كىتابنى يېزىپ چىققان، مەزكۇر كىتاب جەمئىيەتته كەڭ تارقالغان.

چىۇ فانىلىنىڭ ئاتا - بالا ئىككىيلەن شېڭ شىسەينىڭ ئەتىۋارلىشى ئارقىسىدا نۇرغۇن جىنايەتلەرنى ئۆتكۈزۈپ قاتتىق قان - قەرزلەرگە بوغۇلغان. چىۇ ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ قىرغىن قىلىنىشى دەل «ئەل قىساسى مىنەلھەق» ئىكەنلىكىنىڭ ئىسپاتى بولىدۇ. شېڭ شىسەينىڭ قېيىن ئىنىسى چىۇ دېڭكۇن 40 ياشقا كىرگەن، سابىق بېيپىڭ (بېيجىڭ) پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيە ئىنىستىتۇتىنى ئوقۇپ پۈتتۈرگەن. گومىنداڭ مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتىدا گېنېرال مايور ئۇنىۋانلىق ئالىي دەرىجىلىك سەنمۇ بولغان. شىمالىي ئەنخۇي باشلىق مەھكىمىسىنىڭ گېنېرال مايور دەرىجىلىك ئالىي

دەرىجىلىك سەنمۇسى بولغان. شىنجاڭ دۇبەن مەھكىمىسى ھەربىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، سوت كاللوگىيىسىنىڭ ئەزاسى، گارنىزون قوماندانلىق شتابى سىياسىي تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، قۇرۇقلۇق ئارمىيە 9 - شۆبە مەكتەپ سىياسىي بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. شېڭ شىسەي شنجاڭدىكى چاغدا چىۇدېڭكۇن قېيىن ئاكىسىنىڭ ئالاھىدە ئىمتىيازى بىلەن يامانغا يانتاياق بولۇپ، ئادەم ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇسىتە قاتنىشىپ شنجاڭدا چەكسىز قان قەرزگە بوغۇلغان. شېڭ شىسەي شنجاڭدىن يۆتكەلگەندىن كېيىن چىۇ ئائىلىسى بارلىق مال بىساتىنى ئېلىپ لەنجۇغا كۆچكەن. ئۇلار لەنجۇدىكى يېڭى قەسىرىدە تۇرمۇشىنى ئەيش - ئىشرەت، كەيپى - ساپا ئىچىدە ئۆتكۈزگەن، قول ئاستىدىكىلەرگە، ئەل - ئاغىنىلىرىگە تولىمۇ بېخىللىق قىلغان. مۇشكۇل كۇنىگە قالغان يۇرتداشلىرىنىڭ ھالىغا يەتمىگەن، «پۇلۇمنى خۇاڭخې دەرياسىغا تاشلىۋېتمىشكە رازىمەنكى، شەرقىي - شىمالىق پەسلەرگە بەرمەيمەن» دېگەن. چىۇ دېڭكۇن سېپى ئۆزىدىن بولغان قىمارۋاز بولۇپ، ھەدىسىلا دوغا چىقىپ، ھېسابسىز زىقچە ئالتۇن ۋە كۇموش تەڭگىلەرنى تىكىپ ئوينىغان.

ئۆلتۈرۈلگەن يەنە بىر شەخسىي چىۇ زۇڭجۇن يېشى يەتمىشتىن ئاشقان بولۇپ، ئىلى رايونىدا بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى بولغان. شىنجاڭدا شېڭ شىسەيدىن قالسا شۇنىڭ ھوقۇقى چوڭ ئىدى. ئۇ ئىلى گارنىزون قوماندانى بولغاندىن كېيىن توپىلاڭنى تىنچىتىشنى باھانە قىلىپ، تۆھمەت چاپلاش ئۇسۇلى بىلەن بىگۇناھ خەلقنى تۇتقۇن قىلىپ قىرغىن، مال - مۇلۇكلەرنى مۇسادىرە قىلغان، ئارمىيە، ھۆكۈمەت، دىن ساھەسىدىكى زاتلارنى، باي سودىگەر ۋە مۆتىۋەرلەرنى قىرغىن قىلىپ مال - مۇلۇكلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغان. ئۇلارنىڭ چېكىدىن ئاشقان جىنايى قىلمىشلىرى خەلقنىڭ چوڭقۇر ئۆچمەنلىكىنى

قوزغىغان. شىنجاڭ خەلقى ئىچىدە ئۇنىڭ نامى تىلغا ئېلىنىشلا نەپرەتلەنمەيدىغان ئادەم يوق ئىكەن. ئۇ ھەتتا ئۆزىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان كىچىك خوتۇنىنىمۇ كۆنلەپ، بەتنام بىلەن تۇرمىگە تاشلاپ قىيناپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

چىۋىزۇكجۇن، چىۋىدىڭكۇن ئاتا - بالا ئىككىيلەنىڭ پاجىئەلىك قەتلى قىلىنىشىنى ئۆزلىرى تاپقان بالا دېسىمۇ بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بالا - چاقلىرى ۋە مالاي - چاكارلىرىنىڭ جېنىدىن جۇدا بولۇشى جىنايى قەرزگە بوغۇلغان چىۋىزۇكجۇن، چىۋىدىڭكۇنلەرنىڭ كاساپىتىدىن بولغان.

بىز يەنە، چىۋىدىڭكۇنگە يېزىلغان بىر پارچە تەھدىت خېتىنى ئاقتۇرۇپ تاپتۇق، خەتتە چىۋى ئائىلىسىدىن 100 مىڭ سەر كۈمۈش تەڭگە، ئون زىنقچە ئالتۇن بېرىش تەلەپ قىلىنغان. چىۋىدىڭكۇن بۇ خەتنى شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىلا جامائەت خەۋپسىزلىك ئورۇنلىرىغا مەلۇم قىلغان.

دېلو پاش قىلىش ھەيئىتى يۇقىرىقى ئەھۋاللارغا ئاساسەن بۇ قانلىق قىرغىنچىلىقنى ئۆچمەنلىك ۋە بايلىق مۇددىئاسى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان ئىش دەپ قارىدى.

ئۆلگۈچىلەرنىڭ بىر ياقلىق قىلىنىشى

ئۆلگۈچىلەرگە دائىر ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلىش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، سودا بانكىسىنىڭ بوغالتىرى چېن زۇكشىننىڭ جەسىتى ئۆيىگە ئەكىلىپ دەپنە قىلىنغاندىن باشقا، ئون ئادەم ھۆكۈمەت تەرىپىدىن دەپنە قىلىندى.

مال - مۈلۈك ئېنىقلاش خىزمىتىمۇ ئوكۇشلۇق ئىشلەندى. مال - مۈلۈكلەرنىڭ تىزىمى ئىشلىنىپ، نەرسە - كېرەكلەر 31 دانە چوڭ ساندۇققا قاچىلىنىپ پېچەتلەندى. ئومۇمەن ئېيتقاندا كىيىم - كېچەك كۆپ، ئالتۇن - كۈمۈش قاتارلىق پۇللۇق نەرسىلەر

سىلەر ئاز ئىدى. پۇللۇقراق نەرسىدىن بىر دانە گۈھەر ساپلىق خەنجەر چىقتى، خەنجەر سېپىنىڭ ئىچىدە چىۋى قورۇسىنىڭ يەر خېتى بار ئىكەن، يەنە لەنجۇ ئون زاۋۇتىنىڭ بىر پارچە پاي چېكى چىقتى، چەكتە جەمئىي 12 پاي يېزىلغان بولۇپ، ھەر بىر نىڭ قىممىتى 10 مىليون فرانك ئىدى، ھەممىسى ھەر 10 مىليون فرانىك بىر سەر ئالتۇنغا تەڭ ئىكەنلىكى ئەسكەرتىلگەن، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە چىن يازەي ۋەكالەتخانىسىغا گۈرۈگە قويۇلغان بىر پارچە گىلەمنىڭ ھۈججىتى چىقتى. ئۇلاردىن باشقا يەنە قىممەت باھالىق خۇرۇم كىيىملەر ۋە سايمانلار چىقتى.

ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن كىشىلەر چىۋى ئائىلىسىنىڭ يەر ئاستى قازنىقى بار، قازناقتا نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش، مەرمەر، ياقۇتلار بار دېيىشتى. شۇنچە ئىنچىكىلەپ تەكشۈرگەن بولساقمۇ تېپىلمىدى. بىر تۇتام ئاچقۇچ بولسىمۇ ئۇلارنىڭ قۇلۇپىنىڭ قەيەردىلىكىنى بىلەلمىدۇق.

ئۆلگۈچىلەرگە دائىر ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش ھەيئىتى يىغىن ئېچىپ، مال - مۈلۈكلەرنى ئېنىقلاش ئەھۋالىغا ئاساسەن تەيياردىكى شېك شىسەيگە تېلېگراممىا يوللاپ، ئەھۋالنى ئۇنىڭغا ئېيتىش قارار قىلىندى.

5 - ئاينىڭ 24 - كۈنى شېك شىسەي شەرقىي شىمالىلىق يۇرتداشلار جەمئىيىتىگە بىر پارچە خەت ئەۋەتىپ، يۇرتداشلار جەمئىيىتىنىڭ يارىدىمىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈش بىلەن بىللە چىۋىدىڭكۇنىڭ ساق قالغان قىزى چىۋىگۈاڭسىنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىشنى، ئەنزىنى تېزراق پاش قىلىشنى تەلەپ قىلغان.

ئىش مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ژاندارما پولكى ئەۋەتكەن جەسەكچى قاراۋۇللار قايتۇرۇپ كېتىلىپ، ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى ساقچى ئىدارىسى بىلەن شەرقىي شىمالىلىق يۇرتداشلار جەمئىيىتىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. چىۋى ئائىلىسىنىڭ ئاشخانىسى ئۆلگۈچى

لەرگە دائىر ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلىش ھەيئەتنىڭ ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

تۇغقانلىرىنىڭ لەنجۇغا يېتىپ كېلىشى

ئەنزە يۇز بېرىپ ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندە، چىۋىزۇڭجۇنىڭ كەنجى قىزى چىۋى يۇيىيىڭ ۋە ئوغلى ئېرى ۋاڭ خۇڭزاۋ ئىككىيلىدىن لەنجۇغا يېتىپ كەلدى. ۋاڭ خۇڭزاۋ ئەسلىدە گومىنداڭ دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىنىڭ گېنېرال لىتنانت دەرىجىلىك ئالىي سەنئوسى بولۇپ، كېيىن فۇزۇيى قىسمىلىرىنىڭ ئالىي دەرىجىلىك سەنئوسى بولغان. بېيپىڭنىڭ (بېجىڭ) ۋەزىيىتى جىددىيلىشىپ كەتكەندە ئىككىيلا يۆتكىلىپ بارغان. ئۇ ئەنزىنىڭ يۇز بەرگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپلا ئىككىيلىدىن لەنجۇغا يېتىپ كەلگەنىدى. ئۇ كەلگەندىن كېيىن بىر تەرەپتىن ئۆلكىنىڭ، شەھەرلىك ئاماناتىق قوغداش تارماقلىرىنىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئەنزىنى تېزلىكتە پاش قىلىپ چاقمىقنى تەلەپ قىلغان؛ يەنە بىر تەرەپتىن ئۆي، مال ـ مۈلۈكلەردىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن مېھمانخانىدىن قەسىرگە كۆچۈپ كىرىپ تۇرۇشنى تەلەپ قىلغان، دەل شۇ چاغدا شېكىڭ شىسەيمۇ ۋاڭ خۇڭزاۋنىڭ ئوغلى ۋاڭ دېڭتاۋنى تەيۋەندىن ئەۋەتتى. شېكىڭ شىسەينىڭ ھەمنەپەس ئادىمى خۇاڭ گوۋەن قاتارلىقلارمۇ ئالاقىدار ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلىش ئۈچۈن ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ يېتىپ كەلدى. ئۆلگۈچىلەرگە دائىر ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلىش ھەيئىتى ۋاڭ خۇڭزاۋنىڭ تەلىپى بويىچە ئەڭ ئاخىرقى قېتىملىق يىغىن ئېچىپ، چىۋى ئائىلىسىنىڭ مال ـ مۈلكىنى بىر ـ بىرلەپ ۋاڭ خۇڭزاۋغا ئۆتكۈزۈپ بېرىش، ئۆتكۈزۈپ بېرىش ـ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئىشىغا شەھەرلىك ھۆكۈمەت، ژاندارما پولكى، ساقچى ئىدارىسى ئادەم ئەۋەتىپ نازارەت قىلىشقا تەكلىپ قىلىش قارار قىلىندى.

ئاخىرىدا ۋاڭ خۇڭزاۋ ئىپادە بىلدۈرۈپ، بېيجىڭدا تۇرۇش تەسلىشىپ كەتكەندىن كېيىن، پاناھلىنىش ئۈچۈن ئىككىياغا كەلگەنىدىم، چىۋى دېگۈن پۇتۇن ئائىلىسى بىلەن قەتلى قىلىنغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، تولىمۇ ئازابلاندىم. چىۋى گۇاڭسى تا ھازىرغا قەدەر ئۆز ئائىلىسىنىڭ نېمە بولۇپ كەتكەنلىكىنى بىلمەيدۇ، ئۇنى تەيۋەنگە ئەۋەتىپ مەكتەپكە بەرمەكچى بولۇۋاتىمىز، ــ دېدى. ئەڭ ئاخىرىدا مال ـ مۈلۈكلەر ئېنىقلانغان تىزىملىك بويىچە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

ئەنزە پاش قىلىشنىڭ توسقۇنلۇققا ئۇچرىشى

ئون نەچچە كۈن كېچە ـ كۈندۈزلەپ ئاۋارە بولغان بولساقمۇ چىۋى جەمەتىدىكى قاتتىللىق ئەنزىسىنى پاش قىلىش خىزمىتىدە قىلچە ئىلگىرىلەش بولمىدى، قاتتىق باش قاتۇرۇش ئارقىلىق قولغا چۈشۈرۈلگەن تۈرلۈك گۇمانلىق يېپ ئۇچىرى بەھۇدە بولۇپ چىقتى. تۈتۈپ تۈرۈپ سوراق قىلىنغان زور تۇرۇكۈمدىكى گومانلىق كىشىلەرنىڭ سوراق داۋامىدا ئېيتىشقانلىرى تەكشۈرۈلگەن پاكىتلار بىلەن ئۇيغۇن بولمىدى.

شېكىڭ شىسەي ۋاڭ دېگتاۋ، خۇاڭ گوۋىنلارنى ئەۋەتكەندە غەربىي شىمال مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ما بوفاڭغا يۈز تۇرانە تاپشۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن بىر پارچە خەت يازغان بولۇپ، ئۇنى ۋاڭ خۇڭزاۋ ما بوفاڭغا يۈز تۇرانە تاپشۇرۇپ بەرگەن. ئۇنىڭدا ما بوفاڭدىن قاتتىللارنى پات ئارىدا توتۇش تەلەپ قىلىنغان. نەتىجىدە ما بوفاڭ كاتىپى ما يۈيلۇڭنى بۇ ئىشنى سۈرۈشتۈرۈشكە ئەۋەتكەن. ما يۈيلۇڭ «ئۇچنى سۆيۈش» زالىغا مېنى چاقىرتىپ ئاپىرىپ، «باشلىقىمىز ما بوفاڭ مەنسەپكە تەينىلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا بىزنىڭ باشلىق مەھكىمىمىزنىڭ يېنىدىلا مۇشۇنداق زور قانلىق ئەنزە يۈز بەردى، بۇ بىر سىياسىي

سۈيقەست، باشلىق مابو فاك بۇنىڭدىن قاتتىق خاپا بولدى. سىلەر ئەنزىنى تېزلىكتە پاش قىلىپ چىقىشىڭلار كېرەك. جىنايەتچىلەر دەرھال تۇتۇلۇشى شەرت» دېدى. شۇ ۋەجىدىن گەنسۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىمۇ بۇ ئەنزىنى رازۋېتكا قىلىپ پاش قىلىش قاتارلىقلار ئىشىغا بەرگەنىدى. ئەنزە يۈز بەرگەندىن كېيىن، ئۆلكىلىك ساقچى ئىدارىسىگە «بىر ھەپتە ئىچىدە ئەنزىنى پاش قىلىپ بولۇش» توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈلدى. بىر ھەپتە ئىچىدە ئەنزە پاش بولمىغاندىن كېيىن شەھەرلىك ساقچى باشلىقى گو جۇاك مۇكاپاتلاش بىلەن جازالاش ئېنىق بولۇش پرىنسىپىغا ئاساسەن، ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆزىنى جازالاشنى تەلەپ قىلغان. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يەنە ساقچى ئىدارىسىگە: «يەنە ئون كۈنلۈك مۆھلەت بېرىمىز، ئۆزۈڭلەرگە تەۋە ھەممە كۈچلەرنى تولۇق ئىشقا سېلىپ بۇ ئەنزىنى تېزلىكتە پاش قىلىپ چىقىڭلار. 6 - ئاينىڭ 9 - كۈنىگىچە يەنىلا پاش قىلىنمىسا ئۇ چاغدا چارە كۆرۈشنى ئويلىشىمىز، جازا بېرىشنى ھازىرچە كەچۈرۈم قىلىدۇق» دەپ تېلېفون بەرگەن. 5 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۆلكە مەركىزى شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىگە ئالاھىدە تېلېفون بېرىپ، جىنايەتچىلەرنى پاش قىلغۇچىلارغا مۇكاپات بېرىش ھەققىدە ئېلان چىقىرىپ، بەلگىلەنگەن مۆھلەت ئىچىدە ئەنزىنى پاش قىلىپ بولۇشنى تەلەپ قىلغان. تېلېفوننىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق: «..... چىۋ جەمئىيەتىدە يۈز بەرگەن بۇ پاجىئەلىك ئەنزىگە جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە زاتلىرى ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلمەكتە، خېلى ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ بۇ ئەنزە تېخىچىلا پاش بولمايۋاتىدۇ. بۇ ئىشتا سىلەرنىڭ ئىدارەڭلەرنىڭ مەسئۇلىيىتى بار. جايلاردىكى ئامانلىق ساقلاش ئورگانلىرى بىلەن دەرھال قويۇق مۇناسىۋەت باغلاپ، ھەر تەرەپلىمە چارە قوللىنىپ، پائال ھەرىكەت قىلىشىڭلار كېرەككى، سۆرەلمىلىك قىلىشقا، ئىشنى كەينىگە سۆرەشكە يول قويۇلمايدۇ

ھەمدە ساقچى ئىدارىسى نامىدىن گېزىتكە قاتىللارنى پاش قىلغۇچىلارغا ئىنئام بېرىلىدىغانلىقى ھەققىدە ئېلان چىقىرىڭلار، قاتىللار ئۆزلىكىدىن ئىقرار بولسا قانۇن بويىچە يېنىكلىتىپ چارە كۆرۈشكە بولىدىغانلىقى چۈشەندۈرۈلسە بولىدۇ، شۇ ئارقىلىق ئەنزىنى بالدۇرراق پاش قىلىشنى قولغا كەلتۈرۈش لازىم .....». گەنسۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى گو جىچياۋمۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت زالىدا نۇتۇق سۆزلەپ ئەنزىنى تېزراق پاش قىلىشقا ھەيدەكچىلىك قىلغان. ئۇ سۆزىدە چىۋ فامىلىك ئاتا - بالا ئىكسىسىنىڭ شېك شىسەي بىلەن بىللە شىنجاڭدا تورغاندا ئاۋۇال گومىنداڭچىلارنى قىرغان، كېيىن كومۇنىستلارنى قىرغان. ئاخىرىدا شىنجاڭ خەلقىنىمۇ قىرغىن قىلغانلىقى ئۈستىدە توختالدى. ئاددىغىنە بىر مىسال ئالساق، بىر قېتىم بىر ساتىراش شېك شىسەينىڭ چېچىنى ياساپتۇ. ئۇنىڭ ساقاللىنى قىرماقچى بولغاندا، شېك شىسەي مېنى ئۈستۈرا بىلەن بوغۇزلىماقچى بولدۇك دەپ بەتنام چاپلاپ بويرۇق چۈشۈرۈپ ئاتتۇرۇپ تاشلاپتۇ. بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ نەقەدەر يامۇزلۇقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. شېك شىسەي قانلىق قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ، سانسىزلىغان بىگۇناھ جانلارغا زامىن بولغان. بۇگۈنكى كۈندە بۇنداق پالاكەتكە ئۇچراش ئۇلارنىڭ مۇقەررەر ئاقىۋىتى دېيىشكە بولىدۇ. بۇنىڭ ھېچبىر ئېچىنغۇچىلىكى يوق. ئەمما جەمئىيەتنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش نوقتىسىدىن ئالغاندا، بۇ ئەنزىنى ئىمكانقەدەر تېزراق پاش قىلىش لازىم ۋەھاكازالار دېدى. بۇنىڭغا ساقچى ئىدارىسىنىڭ يوقىرى - تۆۋەن دەرىجىلىك ھەممىلا ئادىمى زور بېسىم ھېس قىلىپ، ئەنزە ئىشلەۋاتقان 2 يۈزدىن ئارتوق خادىم تېخىمۇ كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ ھەربىرقاتار قاتراپ يۈرۈپ، چارچاپ ماجالى قالمىدى. بۇ چاغدا يەنە يوقىرىنىڭ يولىورۇقىغا بىنائەن پۈتۈن شەھەرگە تۆۋەندىكىدەك ئېلان چىقىرىلدى:

گەنسۇ ئۆلكىسى مەركىزىي شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ
ئېلانى قانۇن تەكشۈرۈش (38) × × نومۇرلۇق

1. شەھىرىمىزنىڭ سول تەرەپ تاشيول 69- نومۇرلۇق قورۇدا ئولتۇرۇشلۇق چىۋ زۇڭجۇننىڭ ئائىلىسىدىكىلەر 16 - ماي كېچىسى پاجىئەلىك تۇردە تۇگەل ئۆلتۈرۈلدى.

2. ئىدارىمىز بۇ ئەنزىنى بۇرۇنراق پاش قىلىش مەقسىتىدە قاتىللارنى تۇتقۇچىلارغا ئىنئام بېرىشنى قارار قىلدى. قاتىللارنىڭ ئىسىم - فامىلىسىنى، يوشۇرۇنغان جايىنى بىلدۈرگۈچىلەرگە ئىدارىمىزگە خۇپىيانە مەلۇم قىلىپ ئەنزىنى پاش قىلىشىپ بەرسە 500 سەر تەڭگە ئىنئام بېرىلىدۇ.

3. قايتا - قايتا تەكشۈرۈلۈپمۇ جىنايىتى سىزىلمىگەن ئەمما ئۆزى ئىقرار بولغان جىنايەتچىلەرگە يېنىكلىتىپ چارە كۆرۈلىدۇ. جازا قانۇننىڭ 62 - ماددىسىدىكى ئېنىق بەلگىلىمە بويىچە، بۇ ئەنزىنى سادىر قىلغان قاتىلار قىلمىشىغا توۋا قىلىپ، ئۆزلىكىدىن تاپشۇرۇدۇغانلار بولسا قانۇن بويىچە يېنىكلىتىپ چارە كۆرۈلىدۇ.

4. بۇ ئوقتۇرۇشنى جامائەتكە ئالاھىدە ئېلان قىلىدۇق.

ئىدارە باشلىقى گو جۇاك
× يىل × ئاينىڭ × كۈنى

6- ئاينىڭ باشلىرىغىچە ئەنزىنىڭ باش - ئايىقى تېپىلمىدى، ئەنزە پاش قىلىش ھەيئىتى قولغا چۈشۈرگەن يىپ ئۈچلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپ تەھلىل قىلىپ نۇرغۇن يىغىنلارنى ئاچقان بولسىمۇ، ھېچقانداق نەتىجىسى بولمىدى. پەقەت ئەنزىنىڭ خاراكتېرى توغرىسىدا كۆپچىلىك، ئەنزىنى قىساسكارلىق تۈپەيلىدىن سادىر بولغان دەپ ھېسابلىدى. بەزىلەر: ئەگەر بۇ قىساس ئېلىش تۈپەيلىدىن ئادەم ئۆلتۈرۈش بولسا، قانۇن ئىلمىي نوقتىسىدىن

قارىغاندا، قاتىللار ئۆزلىرىنىڭ بۇرۇن تارتقان جەۋىر - زۇلۇم، ئازاب - ئۇقۇبەتلىرىنى تۆكۈپ، ئۆلگۈچى ئۈستىدىن شىكايەت قىلغان راست ئەھۋالنى ئىقرار قىلسا جازانى مۇۋاپىق يېنىكلىتىشكە بولىدۇ، ــ دېيىشتى. ئۇنىڭدىن باشقا ھازىرقى ۋەزىيەتتىن قارىغاندا باش - ئايىقى يوق بۇ ئەنزىنى پاش قىلىش مۇمكىن ئەمەستەك تۇرىدۇ دېگۈچىلەرمۇ بولدى. جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى ساھەرلەردىمۇ تۇرلۈك ئىنكاسلار بولدى. ئومۇمەن ئالغاندا، جامائەتنىڭ ھەممىسى چىۋ فامىلىلىك ئاتا - بالا ھايات ۋاقتىدا قىلمىغان ئەسكىلىكى قالماي، تولىمۇ كۆچلۈك ئۆچمەنلىك پەيدا قىلغان، ئۇلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى گۇناھىنىڭ تېگىشلىك ئاقىۋىتى دېيىشكە بولىدۇ. جىنايەت ئۆتكۈزگەنلەر باشقا جايلاردىن كەلگەن ئۆچ - ئاداۋەتى بار كىشىلەر، بۇ شەھەردە نوپۇسى يوق، ئەنزە سادىر قىلغاندىن كېيىنلا پەشنى قېقىپ چىقىپ كەتتىپ قالغان، ساقچى ئىدارىسىدىكىلەرنىڭ ھەرقانچە بىكىسىسى بولسىمۇ بۇ ئەنزىنى پاش قىلالمايدۇ، خەلقنىڭ پۇخادىن چىققىنىغا كۆز يۇمۇپلا ئۆتكۈزۈۋەتكەنگە يەتمەيدۇ دېيىشتى. مۇلاھىزىلەرنىڭ ھەممىسىدە چىۋ فامىلىلىك ئاتا - بالا ئىككىيلەننى ۋەھشىلىكتە ئۇچىغا چىققان بىر نېمىلەر ئىكەن، ئۇلارنىڭ ئائىلىسى بويىچە قىرغىن قىلىنىشىمۇ جىنايىتىنى يوياللمايدۇ، دەپ قارىدى.

تەپۈندە تۇرۇۋاتقان شېك شىسەي جامائەت پىكرىنىڭ ئۆزىگە پايدىسىز بولۇۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، گومىنداڭ مەركىزىي ئاخبارات ئاگىنتلىقىغا سۆھبەت بايان قىلىدى. تەيبى رادىئو ئىستانسىسىدا ئاڭلاتقان خەۋەردە مۇنداق دېيىلىدۇ: شىنجاڭنىڭ سابىق دۇبەنى، ھازىر دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىدە گېنېرال لېتىنات مەسلىھەتچى بولۇپ تۇرۇۋاتقان شېك شىسەي قېيىن ئىنىسى چىۋ دېگىكۇنىڭ ئائىلىسى خوجايىن، مالاي بولۇپ 11 كىشىنىڭ قەتلى قىلىنغانلىقىنى مال - مۇلۇكنى

دەپ جانغا زامىن بولغان ئەنزە دەپ ھېسابلىدى. شېك شمسەي مەركىزىي ئاخبارات ئاگېنتلىقى مۇخبىرىنىڭ زىيارىتىنى قوبۇل قىلغاندا: چېۋ دېڭكۇن شەرقىي شىمالدىن شىنجاڭغا مېنىڭدىن ئۇچ يىل كېيىن بارغان، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھەربىي مەكتەپتە ئىنسپېكتور ۋە مۇئاۋىن مۇدىر بولغان، ئۆلۈشتىن بۇرۇن غەربىي شىمال باشلىق مەھكىمىسىدە گېنېرال مايور دەرىجىلىك كېڭەشچى ئىدى. ئۇ ئادەتتە ھېچكىم بىلەن ئاداۋەتلەشمىگەن. «20 يىللىق ئىنتىقام بىر كېچىدە ئېلىندى» دەپ تامغا يېزىپ قويۇلغان خەت (ئەنزە تۇغدۇرغۇچىلار ئۆيىنىڭ تېمىغا شۇنداق يازغان) كەلسەك، بۇ ھەرگىزمۇ قاتىللار قاتلىمىغا قىلمۇاتقاندا يازغان ئەمەس، بەلكى بۇنى ئىش ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ شېرىكلىرى يازغان بولۇشى مۇمكىن. ئۇلار ئەتەي ساختىپەزلىك قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ مال - مۈلۈك كويىدا بىگۇناھ جانلارغا زامىن بولغان قىلمىشلىرىنى پەدازلاپ ياپماقچى بولغان. كېيىنچە ھۆكۈم قىلالايمەنكى، بۇ ھەرگىز سىياسىي سۈيىقەست ئەمەس، ئاساسلىق قاتىلنىڭ بىرى چوقۇم ئىشەك باقار فۇگۇەن بولۇشى مۇمكىن. بۇ ئەنزىنى پىلانلىغانلار ئۇزاقتىن بۇيان يوشۇرۇنۇپ كېلىۋاتقان تەشكىلىلىك بولاڭچىلار گۇرۇھى بولۇشى مۇمكىن، ئۇلارنىڭ ئۇچتىن بىر قىسمى ئادەتتە چېۋ ئائىلىسىگە كىرىپ - كېتىپ تۇرىدىغانلاردىن بولۇشى مۇمكىن. قاتىللىق قىلغاندا مالاي - چاكارلار تونۇپ قالغانلىقتىن ئۇلارمۇ قوشۇپ ئۆلتۈرۈلگەن بولۇشى مۇمكىن. چى فۇگۇەن قاتارلىق جىنايەتچىلەر ھېلىمۇ لەنجۇ شەھىرى ئىچىدە ياكى شەھەر ئەتراپىدا يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن بولۇشى مۇمكىن. يوشۇرۇنغان جايىنىڭ ئاۋۋال مۇۋاپىق تاللىۋېلىنغانلىقى شۆبھىسىز» دېدى. شېك شمسەي يەنە: «چى فۇگۇەن شەرقىي شىمالىق كىشى، سەككىز يىلدىن بۇيان چېۋ زۇڭجۇنگە مالاي بولۇپ ئىشلىگەن، ئۇ كۆرۈنۈشتە سادىق، ماھىيەتتە ساختىپەز بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى ھەيدىۋەتمەكچى بولۇپ،

كېيىن يەنىلا قالدۇرۇپ قالغان، ئۇ بۇنىڭدىن نارازى بولۇپ ئاداۋەت ساقلىغان. بۇ ئەنزىدە چى فۇگۇەن ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىپ قاتىللارنى ئالدىنئالا ئۆيگە يوشۇرغان. چېۋ فامىلىمىك ئاتا - بالا ساقلاۋاتقان ئۇچ دانە يان قورال بار ئىدى، قاتىللار ئۇنىمۇ قولغا چۈشۈرگەن بولۇشى مۇمكىن، ئاندىن كېيىن .....» دېگەن. مەيلى ئەنزە پاش قىلىش ھەيئىتىنىڭ مۇھاكىمىلىرى، جەمئىيەتتىكى ھەر ساھەنىڭ مۇلاھىزىلىرى بولسۇن ياكى شېك شمسەينىڭ يولسىز پاراڭلىرى بولسۇن، ئۇلارنىڭ كونكرېت ئەنزە ئىشلەۋاتقانلارغا ھېچبىر ياردىمى بولمىدى. يۇقىرىدا بىزگە خوجا يىنلىق قىلمىدىغانلار خېلىلا كۆپ بولۇپ، كۇنسىزمۇ مۇشكۇل ئىدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەدەپ مۆھلەت چېكىنى ئۇزارتىپ بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئەنزە يەنىلا پاش بولمىدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ساقچى باشلىقى گوجۇاڭغا ئىككى قېتىم چوڭ گۇناھ يېزىلدى. جازا ساقچىلىرى باش ئەترىتىنىڭ باشلىقى فەن زۇڭشياڭ، 4 - شۆبە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سۇجىڭخۇي قاتارلىقلار خىزمىتىدىن ئېلىپ تاشلىنىپ ۋاقتىلىق ئىشلىتىش جازاسىغا ئۇچرىدى. يۇقىرىنىڭ تۇرلۇك ئەيىبلەشلىرى، ھەر ساھەدىكى جاماەت پىكرىنىڭ بېسىمى تۆپەيلىدىن كېچە كۈندۈز تىنماي چېپىپ يۈردۇق. چى فۇگۇەننىڭ غايىپلىقى، باشقا جىنايەتچىلەرنىڭ زادى كىملەر ئىكەنلىكى، يوقالغان بۇيۇملارنىڭ بازارغا چىقانلىقى بىزنى تىنت - تىنت قىلاتتى، بىز خۇددى بېشى ئۈزۈلگەن چىۋىندەك ھەر يافلارغا نىشانسىز دۇقۇراتتۇق. بىرمۇنچە كۆلكىلىك ئىشلارمۇ سادىر بولدى. مەسىلەن، بىز مال - مۈلۈكلەرنى ئېنىقلاۋاتقىنىمىزدا، چېۋ دېڭكۇننىڭ كىتاب ژۇرنالىنى ئارىسىدىن 5 - ئاينىڭ 13-كۈنى ئۇنىڭ خوڭمياۋ بۇتخانىسى ئالدىدىكى «تۆمۈر بۇت» (ئىسمى شى شياڭچېن، لەقىمى «يېرىم پېرىشتە») قا سالدۇرغان پال خاتىرىسى تېپىلغان. بۇ پالدا: «ئەگەشسىمۇ، ياشلاپ ماڭسىمۇ ئىشلىرى ئاسان بولغاي، دېدەك - چۆرىلىرى كۆپ بولغاي،

ھەممە خوتۇنلار ئامراق بولغاي، ياشلىرى بىلەن قېرىلىرى چەمبەرچەس باغلىنىپ بىر - بىرىدىن ئايرىلمىغاي» دەپ يېزىلغان. ساقچىلار ئەنزىنى تېزراق پاش قىلىش ئويىدا، پال قەغىزىنى ئېلىپ شى شياڭچىننى تېپىپ بۇ گەپلەرنى يېشىپ بېرىشنى سورىغان. ئۇ نۇرغۇن بىمەنە گەپلەرنى قىلىپ قەمەرىيە 5 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئەترايىدا بۇ ئەنزە جەزمەن پاش بولىدۇ، دەپ جاۋاب بەرگەن.

يەنە بىر قانچە پىشقەدەم خادىملارمۇ چىۋ جەمەتى ئەنزىنىڭ بېسىمى تۈپەيلىدىن روھىي جەھەتتە تولىمۇ پەرىشان بولۇپ، خۇاڭمياۋ بۇتخانىسىغا كۆپ قېتىم بېرىپ، يوشۇرۇنچە پال ئاچقۇزغان. خۇراپاتلىق ئەۋج ئالغان كونا جەمئىيەتتە بۇ ئاغزىغا كەلگەن سۆزلەنگەن تۇتۇرۇقسىز قۇرۇق پاراڭلار نۇرغۇنلىغان كىشىلەرنىڭ روھىي تېرىكىگە ئايلىنىپ قالغانىدى. شۇڭا ساقچىلار ھەم مۇشۇ رەم، پاللار بىلەن ئۆزلىرىگە تەسەللى بەرگەن، ھەم قايتىۋاشتىن ئۇمىدۋار بولۇشۇپ، شەھەر بويىچە يەنە بىر قېتىم ئەنزە پاش قىلىپ، قاتىل تۇتۇش دولقۇنىنى قوزغىۋەتكەن.

قورقۇنچلۇق ۋەھىمىلەر

ئەنزە يۈز بېرىپ بىر قانچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، 1949-يىل 5 - ئاينىڭ 20 - كۈنى شىئەن ئازاد قىلىنىپ، ما جەمەتنىڭ قىسمىلىرى ئارقا - ئارقىدىن لەنجۇغا قېچىپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇلار لەنجۇدا ئەڭ ئاخىرقى قېتىم جان تالىشىپ باقماقچى بولدى. ئالتۇن شەھەرنىڭ ئاسمىنىنى بىردىنلا ئىس - تۈتەك قاپلاپ، ھەممە كىشىلەر سارىسىگە چۈشۈپ، ئالاقزادە بولۇپ كەتتى. چىۋ جەمەتىدە يۈز بەرگەن قانلىق ئەنزىنى پاش قىلىش ئۈچۈن بىر قانچە يۈزلىگەن ساقچىلارنىڭ شەھەرنىڭ ھەممە بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغا تارقىلىپ قاتراپ يۈرۈشى — ئالتۇن

شەھەرنىكى تېررورلۇق كەيپىياتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى. پۈتۈن شەھەرنىڭ بارلىق چايخانىلىرىدىن قاۋاقخانىلىرىغىچە، ئۆي ئىچىدىن ھويلىلارغىچە، يۇقىرىدا چوڭ ھوقۇقدارلاردىن تۆۋەندە مەدىكارلارغىچە ھەممىلا ئادەم بۇ ئىشنى غۇلغۇلا قىلىشاتتى. جەمئىيەتتىكى نۇرغۇنلىغان داشقاللارھە دەپ قۇتراپ ئەنزە سادىر قىلىشقا باشلىدى. جەمئىيەت تەرتىپى ئىنتايىن قالايمىقانلىشىپ كەتتى، قىلمىغان ئەسكىلىكلىرى قالمىغان نۇرغۇنلىغان ئەمەلدار، ئاقسۆڭەك، بايۋەچچىلەر ھەممىلا يەرگە تورسىلىنغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ، دەككە - دۈككە ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

شۇ كۈنلەردە، مەركىزىي دوختۇرخانىنىڭ باشلىقى جاڭ چالى تۇساتتىن بىر پارچە تەھدىت خېتى تاپشۇرۇۋالىدۇ. خەتتە ئۈچ كۈن ئىچىدە 3000 سەر تەڭگە جايلاپ، بەلگىلەنگەن جايغا ئاپىرىپ قويمايدىغان بولساڭ كاللاڭنى تېنىڭدىن جۇدا قىلىمىز، دەپ يېزىلغانىدى. يەنشۇ كوچىسىدىكى جيۇەن زەرگەرلىك دۇكىنىڭ دىرېكتورى سو ۋېنچىڭ ئارقا - ئارقىدىن ئىككى پارچە تەھدىت خېتى تاپشۇرۇۋالىدۇ. بۇ ھارام نىيەتلەر قاراپ تۇرۇپ كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ نامىنى سۈيىئىستېمال قىلىپ، سو ۋېنچىڭدىن بىر قانچە تال زىنقچە ئالتۇن چىقىرىشنى، بولمىسا جېنىدىن ئايرىلىدىغانلىقىنى يازغانىدى. ئۆلكىلىك پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، بانكىنىڭ دىرېكتورى قاتارلىق كىشىلەرمۇ تەھدىت خېتى تاپشۇرۇۋالغان. ئۇلار خەتلەرنى جازا ساقچىسى ئەترىتىگە ئاپىرىپ كۆرسىتىپ، ئۆزلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىشنى تەلەپ قىلغانتى. جازا ساقچىلىرى ئەترىتى ئىمكانقەدەر تېزلىكتە يېپ ئۇچى تېپىپ ئەنزىنى رازۋېتكا قىلىپ پاش قىلىش ئۈچۈن، ھەممە كۈچنى سەپەرۋەر قىلغانىدى. لېكىن شۇنداقتىمۇ يەنىلا ئادەم ئاجرىتىپ ئۇلارنى نۇقتىلىق قوغداشقا مەجبۇر بولدى.

بايۋەچچىلەرنىڭ بالىلىرىدىن تەشكىل قىلىنغان «13 ھەزىرەت، 72 جاناب» دېگەنلەرمۇ قوللىرىغا قاتتىلىق قورالىرىنى ئېلىشىپ،

شەھەردىكى كىنوخانا، تىياتىرخانا، پاھىشخانا، ئاشخانا قاتارلىق سورۇنلاردا بىكار يەپ، بۇلاپ - تالاپ، ئۇرۇپ - چېقىپ ھەدەپ ماجارا تۇغدۇرۇشقا باشلىدى.

جەمئىيەتتە بولسا پىتنە - ئىغۋالار تازا ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. ئالايلۇق، فۇلۇن باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، چىۋۇ جەمەتىنىڭ ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى جاك جيەنژىن 16 - ماي كەچقۇرۇن چىۋۇ ئائىلىسىدىن مەكتەپكە يالتقىغا قايتىپ كېتىۋاتقاندا كىشىلەر ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ، دېگەن گەپلەر تارقالغان بولۇپ، تەكشۈرگىنىمىزدە، جياك جيەنژىنىڭ ساق - سالامەت ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى. چىۋۇ جەمەتىنىڭ قەسرىنى مۇھاپىزەت قىلىۋاتقان ژاندارمىلارنىڭ ئېيتىشچە، كېچىلىرى ساراي ئۆيىدە (ئادەم ئۆلتۈرۈلگەن ئۆيدە) شىبلىت كىيگەن ئادەمنىڭ ئايلاغ تاۋۇشى، ئىشىك دېرىزىلەرنىڭ جالاقشىغان ئاۋازى، چويۇن توپنىڭ دومىلاپ كېتىۋاتقان ئاۋازى، پىچىرلىشىپ سۆزلىشىۋاتقان ئاۋازلار دائىم ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن ئېيتىش، بۇنىڭدىن قورققان قاراۋوللارنى سۇر بېسىپ قارا تەرگە چۆمۈشۈپ كەتكەن. سول تەرەپ تاشيول ئەتراپىدىكى ئاھالىلەر بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، تېخىمۇ ئالاقزادە بولۇشۇپ، قاراڭغۇ چۈشمەيلا ئىشىك - دېرىزىلەرنى چىڭ تاقىشىپ، سىرتقا چىقىشقا پېتىنالمايدىغان بولۇپ قالغان. بۇ ئەھۋالدا ژاندارما - ساقچى ئورگانلىرى قاراۋوللارنى كۈچەيتىشكە مەجبۇر بولدى. خۇراپى كىشىلەر بولسا راھىب - شەيخلارنى تەكلىپ قىلىپ ئايەت ئوقۇتۇپ، پېرە ئوينىتىپ، جىن-ئەرۋاھلارنى ھەيدەتتى كېرەك، بولمىسا ئۆلگۈچىلەرنىڭ ئەرۋاھى پاراكەندىچىلىك سېلىۋېرىدۇ، دېيىشكەن. بەزىلەر تەۋەندىن بۇرۇنراق ئايروپىلان كېلىپ يېتىم قىز بىلەن 11 جەسەتنى ئېلىپ كېتىشى كېرەك، شۇنداق قىلغاندىلا ھەركىچىسى جىن - ئەرۋاھلارنىڭ كۈسۈرلاشلىرىدىن ساقلانغىلى بولىدۇ، بولمىسا بىزگە خاتىرجەملىك بولمايدۇ، دېيىشكەن. چىۋۇ جەمەتى قەسرى ئەتراپىدىكى

ئاھالىلەر قايتا - قايتا مۇراجىئەت قىلىش بىلەن ئۆلگۈچىلەرگە دائىر ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش ھەيئىتى 5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى چىۋۇ جەمەتى قەسرى ئىچىدە تۇغ باغلاپ، پېرە ئوينىتىپ، جىن - ئەرۋاھلارنى ھەيدەكەندىن كېيىن، ۋەھىمىلىك، تېررورلۇق كەيپىياتىنى سەل - پەل پەسەيتكەندەك بولغان.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇ چاغدا گومىنداڭنىڭ ئۇمىدى ئاياقلىشىپ، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغانىدى. بىز كىچىك شەخسلەر بولساق جان بېقىش كويىدا يەنىلا ئۇلارنىڭ گېپىدىن چىقالمايتتۇق. ۋەھالەنكى، بولغۇلۇق ئىش بولۇپ بولدى. ھەر قانداق قىلىپمۇ ئۇنى ئورنىغا كەلتۈرگىلى بولمايدۇ. بىز بولساق كەلگۈلۈكنى كۈتۈپ تۇرۇشتىن باشقا چارىمىز يوق ئىدى.

يېتىم قىزنىڭ نالىسى

ئەنزە سادىر بولغاندىن كېيىن، بىز دوختۇرخانىغا ئادەم ئەۋەتىپ، چىۋۇ دېگىۋۇننىڭ ئۆلۈمىدىن قۇتۇلۇپ قالغان چوڭ قىزى چىۋۇگۇاڭسىنى كۈتۈلمىگەن پېشكەللىكتىن ساقلاش ئۈچۈن يوشۇرۇن قوغدىدۇق. ئەنزە يۈز بەرگەن ئاخشىمى چىۋۇ گۇاڭسىنى ئاپىسى فېي بوپىڭ دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ قويۇپ كېتىپ قالغان. ئەتىسى ئوپېراتسىيە قىلىش قارار قىلىنغان. فېي بوپىڭ ئوپېراتسىيەدىن بۇرۇن يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتقان. چىۋۇ گۇاڭسى شۇ كېچىسى زادىلا كۆز يۇمماي، توختىماي «ئاپا! ئاپا!» دەپ تۆۋلاپ چىققان، سۇڭ شيۇيىڭمۇ ئۆزلۈكىدىن بىئارام‌لىق ھېس قىلىپ، كۆڭلى غەش بولۇپ، چىۋۇ گۇاڭسىنى تىنچ يېتىپ ئۇخلاڭ! دەپ بەزلىگەن. ئېھتىمال شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئاتا - ئانا، ئاكا - ئۇكىلىرى جەھەننەمگە كېتىۋېتىپ ئۇنىڭ بىلەن ۋىدالاشقاندۇر. ئەتىسى چىۋۇ گۇاڭسى ئۆيىدىن ئاپىسى ياكى باشقىلارنىڭ كەلمىگەنلىكىنى كۆرۈپ يىغلاپ - قاقشاپ،

ئۆيۈمگه قايتىپ كېتىمەن دەپ تۇرۇۋالغان. دوختۇر، سېسىرالار قايتا - قايتىلاپ نەسىھەت قىلىپ توسىغان. ئۆيىدىن زادىلا ئاۋارە كەلمىگەندىن كېيىن دوختۇرخانىدىكىلەرگە ئۆزۈمنى دەريا-ئاۋا تىمەن، بىنادىن سەكرەپ ئۆلۈۋالىمەن دەپ تەھدىت سالغان. ئەگەر ئۇ بۇ چاغدا ئۆيىگە قايتمىغان بولسا روھىي جەھەتتىن قاتتىق زەربىگە ئۇچرايتتى. دوختۇرخانىدىكىلەر بۇيرۇقىغا بىنائەن كۈتۈلمىگەن ئەھۋالنىڭ ئالدىنى ئېلىش، بالىنىڭ ھەددىدىن زىيادە قايغۇرۇپ ئۆزىنى ئالدۇرۇپ قويۇپ، ئوپېراتسىيە ئۈنۈمىگە تەسىر يەتكۈزۈپ قويۇشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتماي «ئاتا - ئانىڭىز قىمار ئويىنىغانلىقتىن ژاندارمىلار ئۇلارنى تۇتىماقچى بولغاندا، ئۇلار ژاندارمىنىڭ ئادىمىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويۇپ تۇرمىگە چۈشۈپ قالدى، شۇڭا كېلەلمەيدى» دەپ ئالدىغان. قىزچاق بۇ گەپلەرگە ئىشەنگەن، لېكىن ئۆزى تېرىككەك، ھاڭۋاقتى بولۇپ قالغان. توختىماي تىپچەكلەپ يىغلىغان، يۈزىنى تاتلاپ يارا قىلىۋەتكەن. يوقلاپ كەلگەن كىشىلەرگە ئۆيدىكىلەرنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىشلار، دەپ يېلىنغان. لى فامىلىلىك بىر ئايال يوقلاپ كەلگەندە، ئۇ دوختۇرخانىدىن قەلەم - قەغەز ئېلىپ، باشلىق مەھكىمىسىدىكى باشقارما باشلىقى يەي ژېبىنىڭ خانىمغا يىغلاپ تۇرۇپ مۇنداق بىر پارچە خەت يازغان: «يەي مومۇ، يېقىندىن بۇيان ئوبدان تۇرۇۋاتامسىز؟ بايا لى ھامماچام مېنى يوقلاپ كېلىپ، تۆت سەر تەڭگە، تۆت بولاق يىمەكلىك بەردى. مەن سىزنىڭ ياخشى كۆڭلۈڭىزگە چىن قەلبىمدىن مىننەتدارلىق بىلدۈرۈمەن، ھامماچامنىڭ يوقلاپ كەلگىنىگە سىزنىڭمۇ رەھمەت ئېيتىشىڭىزنى سورايمەن. سىز ماڭا كۆپ غەمخورلۇق قىلىۋاتىسىز، ئۆلۈشكۈن لى ھامماچام كەلگەندە ماڭا يەنە پۇل بەردى. ھازىر قولۇمدا پۇلۇم بار، خاتىرجەم بولۇڭ، مەن ھامماچامنىڭ مېنى يوقلاپ كەلدى. لېيۇ بوۋام بىلەن باشقارما باشلىقى جاڭ تاغاممۇ، يەنە ئەتىرەت باشلىقى خېي

تاغام (ئىسمى خېي‌لىن، بېيپىڭلىق، 20 ياشتىن ئاشقان، دەسلەپتە جازا ساقچىلىرىنىڭ ئەترەت باشلىقى، كېيىن گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ ئىشپىيونلار گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى بولغان. چوڭ قىمارۋاز، چوڭ لۇكچەك، دائىم چىۋىن دېگىكۇن بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇشۇپ، بىللە بۇزۇقچىلىق قىلىپ يۈرگەن. ئازادلىق ئەرپىسىدە شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەن، ئازادلىقتىن كېيىن باستۇرۇلغان) ۋە دادامنىڭ بىر قەدىناس دوستىمۇ يوقلاپ كەلدى، مەن ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈمەن... مەن ھازىر ئىچىم تېتىلداپ تولىمۇ بىئارام بولۇۋاتىمەن... نېگىشانىڭ رەئىسى ما (ماخۇكوي) نىڭ خانىمى بىز ئىككىمىزگە بەك ئىللىق قارايدۇ. ئەتىدىن - كەچكىچە ماڭا ئۇنى - بۇنى بېرىپ لا تۇرىدۇ .... مەن سىزنىڭ مېنىڭ نامىمدىن رەھمەت ئېيتىشىڭىزنى سورايمەن .... سىزگە ئامانلىق تىلەيمەن. قىزىڭىز گۇاڭسەن. 20 - مەي» خەتنىڭ يۇقىرىسىغا يەنە مۇنداق گەپلەرمۇ قىستۇرۇلغانىدى: «سىز ماڭا يارەدەم قىلسىڭىز، دادامنى، ئاپامنى، بوۋامنى، ئاكامنى، سىڭلىمنى، چىن زۇكشى تاغامنى ۋە ماۋ لايلارنى ئاشۇ بورۇختۇرلۇق جايىدىن تېزراق چىقىرىۋەتسە، بىز ھەممىسىگە رەھمەت ئېيتاتتۇق، كەلگۈسىدە چوقۇم ياخشىلىق بىلەن جاۋاب قايتۇراتتۇق». ئۇنىڭ خېتى چىرايلىق، مەزمۇنى سىلىق بولۇپ، قىزچاقنىڭ سەبىي قەلبى تولۇق ئىپادىلەنگەنىدى. كىشى ئۇنىڭ خېتىنىڭ ئاخىرىسىنى ئوقۇپ تۇگىتىشكە چىدىمای قالىدۇ.

ئىشى مۇشۇ يەرگە كەلگۈچە قىزچاق يەنىلا ھېچنىمىدىن خەۋەرسىز يۈرگەنىدى. ئۇ دائىم توختىمای كۆز يېشى قىلاتتى. كېيىن كېسىلى ساقايغان بولسىمۇ لېكىن ئەقلىدىن ئېزىپ قالدى. ۋاك خوكزاۋ قاتارلىقلار لەنجۇغا كەلگەندىن كېيىنمۇ يەنىلا چىۋىن گۇاڭسىنى ئۆيىگە ئېلىپ كېتىشكە پېتىنالمای، ئۇنى ۋاقتىنچە يېنىن بولىدىكى لى جىڭچىن دېگەن ئادەمنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ تۇر-

غۇزدى. كېيىن ئۇ ئاتا - ئانامنى كۆرمەسەم بولمايدۇ، دەپ قاتتىق تۇرۇۋالغانلىقتىن يەنە ئۇنى ئالداپ: «ھەممەيلەن تەڭ كۇچ چىقىرىش ئارقىلىق ئاتا - ئاناڭ ھۆددىگە ئېلىنىپ قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن پۇتۇن ئائىلىنى ئېلىپ ئالدىراش - تېنەش يولغا چىقىپ، ئايروپىلان بىلەن تەيۋەنگە كېتىپ قالدى. سېنىمۇ تەيۋەنگە يولغا سېلىپ قويىمىز، شۇ يەرگە بارغاندا ئاتا - ئاناڭ بىلەن دىدارلىشىسەن» دېگەن.

شۇ ئارىدا بىزمۇ ئېكسكۇرسىيە قىلغۇچىلار دېگەن نام بىلەن جاڭ چالىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۇنى ئىككى قېتىم يوقلاپ باردۇق. ئۇ تەيۋەنگە مېڭىش ئالدىدا باشلىق مەكىمىسىدىكى باشقارما باشلىقى بە يۇننىڭ ئۆيىگە يۆتكەپ ئاپىرىلدى. ئۇ ئايروپىلانغا چىقىش ئالدىدىمۇ قاتىللىق يۈز بەرگەنلىكىنى ئېنىق ئۇقالمىدى، ئېھتىمال كىشىلەرنىڭ چىراي تۇرقىدىن، ئۆزىگە قىلمۇاتقان ئالاھىدە غەمخورلىقىدىن غەلىتىلىك ھېس قىلىپ، ئۆز تۇغقانلىرىنىڭ بۇ دۇنيادا بار - يوقلۇقىدىن گۇمان قىلغان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ئۇ ئايروپىلانغا چىققاندىن كېيىن ئۆزىنى ئېلىپ ماڭغان ئادەمگە: «سىلەر مېنى ئالداپ ئەخمەق قىلماڭلار، ئەگەر مەن تەيۋەنگە بارغاندىن كېيىنمۇ ئاتا - ئانامنى، ئاكا - ئۇكامنى كۆرەلمەيدىغان بولسام جەزمەن ئۆلۈۋالماي قويمايمەن» دېگەن. تەيۋەنگە كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر ئالالمىدۇق.

يېڭى يىپ ئۈچى

چىۋ جەمەتىدىكى ئەنزە يۈز بېرىپ بىر ئايغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە بىز لەنجۇدا تۇرۇۋاتقان شەرقىي - شىمالىلىق كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى بولۇپمۇ شىنجاڭدىن لەنجۇغا كېلىپ كەلگەن شەرقىي - شىمالىلىقلارنى، شېڭ شىسەينىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن

كىشىلەرنى بىر - بىرلەپ تەكشۈرۈپ چىقتۇق. تۇرلۇك يىپ ئۈچىلىرىغا ئاساسەن، گۇمانلىق كىشىلەردىن 40 نەچچەيلەننى چاقىرىپ تۇتۇپ تۇردۇق. ئۇلارنىڭ ئىچىدە مەرتىۋىسى بىر قەدەر يۇقىرىراق بولغان غەربىي - شىمال باشلىق مەھكىمىسى خوجۇلۇق باشقارمىسىنىڭ مايور دەرىجىلىك فوگۇەنى جىك بى، مەلۇم سانائەت ئىدارىسىنىڭ دىرېكتورى لىيۇ ×، كومپارتىيە ئەزاسى ئىنژېنېر جاڭ خاۋ (ئۇ شىنياڭلىق بولۇپ، تۆت يىلنىڭ ئالدىدا شىنجاڭدىن لەنجۇغا كەلگەن. شۇ چاغدا 8 - جەڭ مەيدانى قوماندانلىق شتابى ئۇنى ئۆزى بىلەن بىللە شىنجاڭدىن لەنجۇغا كەلگەن كومپارتىيە ئەزالىرىنى باشلاپ، بەلگىلەنگەن مۆھلەت ئىچىدە لەنجۇدىن كېتىشكە بۇيرۇغان بولسىمۇ كەتمىگەنىدى. بۇ قېتىم يەنە گۇمانلىق ئادەملەر قاتارىغا كىرىپ قالغان) قاتارلىقلار بولۇپ، ئۇلار كېيىن ھۆددىگە ئېلىش بىلەن بوشۇتۇلدى. جەنابىيەتچىلەرنى تۇتۇش ئۇچۇن ھەتتا ئۆيىدە خەنجەر ساقلىغانلار، توخۇ، قوي بوغۇزلاپ قان دېغى پاكىز سۈرتۈلمىگەن پىچاق تېپىلغانلار، يېنىدا ئالتۇن، كۈمۈش ئېلىپ يۈرگەن ياقا يۇرت سودىگەرلەر، باشقا جايلاردا تۇتۇلغان «كالا پارتىيىسى»نىڭ ئەزالىرىمۇ مۇھىم نۇقتا قىلىنىپ تەكشۈرۈلدى.

چىڭباڭ گۇرۇھىنىڭ كاتىبىشى ياڭ زۇنيى، جاڭ يۇشيەن، خۇڭباڭ گۇرۇھىنىڭ كاتىبىشى ۋۇ لەنتىك، فېن چۇجيۇ، شۇنىكدەك باشقا گۇرۇھ - جەمئىيەتلەر، تەسىر كۆچى بار ئەربابلارمۇ ئەنە زە پاش قىلىش يولىدا بىز بىلەن تەڭ قېتىراپ ھەمكارلاشتى. ئەنزە پاش قىلىش ھەيئىتى تۆۋەنگە چۈشۈرگەن تەكشۈرۈش گۇرۇپپىلىرى، ئىزىغا (يېيىنگە) چۈشۈش گۇرۇپپىلىرى، تەكشۈرۈپ سوراق قىلىش گۇرۇپپىلىرى بىر قانچە ئون كۈن ئاساسىي قاتلاملارغا چوڭقۇر چۆكۈپ نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. بىر قېتىملىق ئەنزە پاش قىلىش يېغىنىدا ھەركىم ئۆز قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئەنزە ئەھۋالىنى تەھلىل قىلدى. يىغىندا چۈش

كەن پىكىرلەر ئاساسەن تۆۋەنكىدەك: (1) چىۋ جەمەتىدە يۈز بەرگەن بۇ ئەنزىنىك خاراكتېرلىك ئىنتىقام ئېلىش ۋە مال-مۈلۈك بۇلاشتىن ئىبارەت ئىككى تەرەپلىمىلىككە ئىگە. پەقەت مال مۈلۈك بۇلاشنىلا كۆزدە تۇتقان ئەمەس، شۇڭا جىنايەتچىلەر ئولجا ئالغان مال-مۈلۈكلەرنى سېتىپ خەجلەشكە ئالدىرىمايدۇ، پات ئارىدا ئەنزىنى پاش قىلىشتا مۇئەييەن قىينچىلىق بار؛ (2) ئىشكىباقارچى يۈيتيەننىڭ قاتىللارغا ئىچكى جەھەتتىن ماسلاشقانلىقىدا شەك يوق. ھازىر ئۇنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنى، شېرىكلىرى تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغانمۇ يوق، بۇنى بىر نېمە دېيىش تەس؛ (3) نەق مەيدان بۇزۇپ تاشلانغانلىقى ۋە ئىشەنچلىك يېپ ئۇچى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، جىنايەتچىلەرنىڭ زادى كىملەر ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرگىلى بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى لەنجۇدىن قېچىپ چىقىپ يىراق جايلارغا كەتكەن بولۇشى مۇمكىن؛ (4) ۋەزىيەت داۋالغۇپ، ئۇرۇش يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقتىن باشقا ئۆلكە، شەھەرلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ ئۇلارنى قوغلاپ تۇتۇش ئىمكانىيىتى يوق. بۇ، ئەنزە پاش قىلىشقا بەكمۇ قولايسىز ئەھۋال، بۇ ئەھۋالغا ئاساسەن: لەنجۇدا ۋە يېقىن ئەتراپتىكى ئۆلكىلەر شۇنداقلا ئالاقىلىشىش مۇمكىن بولغان جايلاردا جىنايەتچىلەرنى داۋاملىق قوغلىغانلىنىڭ سىرتىدا، ئاساسىي كۈچنى يەنىلا يوقالغان مال مۈلۈكلەرنى تېپىشقا مەركەزلەشتۈرۈش بولۇپمۇ شەھەر ئىچىدە تورنى كەڭ يېيىپ تۇرلۇك چارىلەر بىلەن يېپ ئۇچى تېپىش، بۇلانغان مال تېپىلىش بىلەنلا دەرھال شۇ يەردىن بۆسۈپ چىقىش قارار قىلىندى. لايىھە بىلگىلەنگەندىن كېيىن، پۈتۈن شەھەرنىڭ ساقچىلىرى ھەر ساھەدىن سەپەرۋەر قىلىنغان كۈچلەر ۋە ئاخباراتچىلار شەھەردىكى، بارلىق ساھە ئورگانلارنى قاتتىق كونترول قىلدى.

1949 - يىل 6 - ئاينىڭ 16 - كۈنى تاڭ سەھەردە، بىر خالىسانە ئاخباراتچى ماڭا: «بىراۋنىڭ بۆكەن مۆڭگۈزى ساتقان

لىقىنى كۆرۈپ قالدىم، بۇ ئادەم خۇدۇكسىراپ تۇرىدۇ. سودا قىلىشنى بىلمەيدىكەن، بۆكەن مۆڭگۈزىنىڭ خەلقئارا باھاسى ئالتۇن بىلەن باراۋەر، بۇ ئادەم بولسا تېزراق سېتىۋېتىشكە ئالدىراپ ئىنتايىن تۆۋەن باھا قويۇۋاتىدۇ» دەپ دوكلات قىلدى. بۇ ئاخباراتچىنىڭ ئىسمى ۋاڭيۈكجي بولۇپ، يۈكدىڭ ناھىيىسىدىن ئىدى. شۇ چاغدا لەنجۇ ئۇنۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچى بولۇپ، ئۆلكىلىك پېرقىنىڭ ستاتىستىكا ئىشخانىسىدا مەركىزىي ئاخباراتنى ئىدارىسىگە مەخپى ئىشپىيون بولغان. مەن بىر ئاغىنەمنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق ئۇنى تېخى يېقىندىلا خالىسانە ئاخباراتچىلىققا قوبۇل قىلغانىدىم. ئۇ ماڭا بۇ ئاخباراتنى يەتكۈزگەندىن كېيىن، مەندىن ئۆز ئىسىم - فامىلىسىنى ئاشكارىلاپ قويماسلىقنى، بۇنى ئىشپىيونلۇق ئىشخانىسى بىلەپ قالىدىغان بولسا قاتتىق جازاغا تارتىلىپ كېتىدىغانلىقىنى، ئەنزە پاش قىلىنغاندىن كېيىن ئۆزىنى جازا ساقچىلىرى ئەترىتىگە قوبۇل قىلىپ بىر گۇرۇپپا باشلىقى قىلسىلا كۇپايە قىلىدىغانلىقىنى قايتا-قايتا ئۆتۈنۈپ سورىدى. مەن ئۇنىڭغا شۇ ئانلا: «سەن يەتكۈزگەن ئاخبارات بۇ ئەنزىنى پاش قىلىشقا پايدىلىق بولسلا، سېنى جازا ساقچىلىرى باش ئەترىتىنىڭ ئاخبارات گۇرۇپپا باشلىقى قىلىپ تەيىنلەشكە ھۆددە قىلىمەن» دەپ ۋەدە بەردىم.

ۋاڭ يۈكجىنىڭ يېزىنە ئاتىسى لەنجۇنىڭ نەنگۇەن كوچىسىدىكى چوڭ سودا سارىيىنىڭ دىرېكتورى بولۇپ، مەخسۇس يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلار بىلەن مىلىچ مال سودىسى قىلاتتى. ئاسترتتىن ئەپيون ئەتكەسچىلىك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن. ئۇ ئۆزىنىڭ زەھەرلىك چېكىملىك تىجارىتىنىڭ ئوڭۇشلۇق، بىخەتەر بولۇشىنى كاپالەتلەندۇرۇش ئۈچۈن جازا ساقچىلىرى ئەترىتىگە ئەتەي يېقىنچىلىق قىلىپ، ئۆزىگە يۆلەنچۈك تېپىشنىڭ ئېپىنى كۈتۈپ تۇرغان ئىكەن. شۇڭا ۋاڭ يۈكجىنىڭ يېزىنە ئاتىسى ئىشەنچلىك «تۇمار» غا ئېرىشىش ئۈچۈن ۋاڭيۈك-

جىنىي جازا ساقچىلىرى ئەترىتىگە كىرىشىگە بۇيرۇغان ئىكەن. شۇ چاغدا ئىشپىيونلار ئىچىدە ھەقمقەتەن بىر تۇركۇم ئاخبارات ھايانكەشلىرى بار ئىدى، ئۇلار ھەدەپ ئارىغا قىستۇرۇلۇپ راست، يالغان ئاخباراتلارنى سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئەملىنى ئۆستۈرۈپ بېيىشقا ئۇرۇناتتى. بۇلارغا قارىتا جازا ساقچىلىرى ئەتىرىتى ئەنزىنى پاش قىلىشقا يارىدىمى بولسىلا ھەممىگە ماقۇل بولاتتى، چاتاق چىقسا باشقىچە چارە قىلاتتى.

مەن شۇئانلا جىددىي يىغىن ئېچىپ، ئەترەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى لىيۇ يۈيچۈەنگە ئالاھىدە رازۇېتكا گۇرۇپپىسىدىن قابىل كىشىلەرنى تاللاپ، جۇڭخۇا يولىدىكى لاۋ فىڭشياڭنىڭ زەگا دۇكىنىغا بېرىپ يوشۇرۇنۇشنى، پەۋقۇلئاددە رازۇېتكا گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى ۋاڭ جۈچىڭغا «چەبدەس» يىگىتلەرنى باشلاپ يېراقتىن كۆزىتىپ، مېنىڭ يوشۇرۇن ئىشارەتلىرىم بويىچە ئىش كۆرۈشنى ئورۇنلاشتۇردۇم.

بۇ ئىشلار ئورۇنلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن مەن دەرھاللا باشقىچە ياسىنىۋېلىپ، ۋاڭ يۈڭچېي بىلەن بىللە كەيمەك سودا سارىيىغا باردىم. سودا سارىيىنىڭ دىرېكتورى بۆكەن مۇڭگۇزى ساتماقچى بولغان كىشىنى ئۆزىنىڭ دىرېكتور بۆلۈمىگە چاقىرىپ كەلدى. مەن مالنى كۆرگەندىن كېيىن باھاسىنى كېلىشتۇق. ئاندىن پۇلنى لاۋ فېڭشياڭدىكى زەگەر دۇكىنىدا بېرىمەن دەپ ئۇنى ئېلىپ ماڭدىم. لاۋ فېڭشياڭ زەگا دۇكىنىغا بېرىپ يەنە بۆكەن مۇڭگۇزنى كۆرۈپ تۇرغاندا دۇكانغا يۇشۇرۇنۇۋالغان لىيو يۈيچۈەن قاتارلىقلار ئۇشتۇمتوت ئېتىلىپ چىقىپ، ئىككىمىزنى بىللە تۇتۇپ جازا ساقچىلىرى ئەترىتىنىڭ ئىشخانىسىغا ئېلىپ كەلدى. ئارام ئالدۇرماي سوراق قىلىش ئارقىلىق ئۇ ئۆز ئىسمىنىڭ لياڭ تېيەنخى ئىكەنلىكىنى، تۇراقلىق كەسپى يوقلۇقىنى، بۆكەن مۇڭگۇزنى ئۇنىڭ ياغاچچى ئاغىنىسى جياڭ جيەنشىنىڭ ھاۋالىسى

بويىچە ئېلىپ چىقىپ ساتقانلىقىنى، جياڭ جيەنشىنىڭ ئائىلىسى خۇاڭخېنىڭ شىمالىي بويىدىكى لى جياۋەن كوچىسى 13-قورۇ ئىكەنلىكىنى ئىقرار قىلدى. شۇنداق قىلىپ توغرا بىر ئاي بولغاندا چىۋۇ جەمەتىدە يۈز بەرگەن بۇ قانلىق ئەنزىنى پاش قىلىشتا چوڭ يوچۇق ئېچىلدى. بۇ بىز ئۇچۇن ناھايىتى چوڭ غەنىمەت ئىدى. بىزگە مەلۇمكى، 40 — 50 سەر بۆكەن مۇڭگۇزى يەنە 40 — 50 سەر ئالتۇن قىممىتىدىكى مال قانداقمۇ بىر ياغاچچىنىڭ ئۆز مۈلكى بولسۇن؟

ئۈمىد ئۇچقۇنى

لياڭ تېيەنخى تەمىنلىگەن يىپ ئۇچى بويىچە بىز لى جياۋەندىكى 13 - نومۇرلۇق قورۇدا ھەقمقەتەن جياڭ جەنشىڭ دېگەن بىر ياغاچچىنىڭ بارلىقىنى ئېنىقلاپ چىقتۇق. بىز شۇ ئانلا ئۇنىڭ ئۆيىنى قورشىۋالدۇق. 6 - ئاينىڭ 17 - كۈنى چۈشتىن كېيىن مەن مەخپىي رازۇېتكا گۇرۇپپىسىدىكىلەرنى باشلاپ ماشىنا بىلەن جياڭ جەنشىڭنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ئۇنى قولغا ئالدۇق. جياڭ جەنشىڭ خۇددى ھەممە ئىشنى ئالدىن سەزگەندەك كۆرۈنەتتى، چىرايىدىن بەكمۇ ئالاقزادە بولغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇ، بۇ تۈيۇقسىز زەربىگە قارشىلىق كۆرسىتىشكە ئۇلگۈرمىگەنىدى. جياڭ ئائىلىسىدىن ئېي بويىڭنىڭ ئالتۇن زىننەت بۇيۇملىرىنى يەنى ئالتۇن ئۈزۈك، ئالتۇن زىرە قاتارلىق نەرسىلەرنى ئاختۇرۇپ تېپىۋالدۇق. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن دەرھال جازا ساقچىلىرى ئەترىتىدە سوراق باشلىدۇق. بۆكەن مۇڭگۇزنى سورىغاندا، بۇنى مەن قۇمۇلدا ياغاچچىلىق قىلىپ يۈرگەن چېغىمدا پۇل تېپىپ سېتىۋالغان دەپ تۇرۇۋالدى. لېكىن جالاقلاپ تىترەپ تۇراتتى، يۈزلىرى تامدەك تاتىرىپ ئاغزى گەپكە كەلمەيتتى، ئۇ ئۆزىدىكى جىنايەتچىلەرگە خاس تەلەي سىناپ بېقىش روھىي ھالىتىنى يوشۇرالماي قالدى.

بىز ئۇنىڭغا پايدا - زىيانىنى چۈشەندۈرۈپ يۇمشاق گەپ قىلغانـ
دىن كېيىن، ئۇ ئاخىرى ئىقرار قىلىپ: «5 - ئاينىڭ 16 -
كۈنى كەچتە مەن بىلەن شىنجاڭدا بىرگە ياغاچچىلىق قىلغان
لىيۇ يۈيشەن دېگەن ئاغىنەم توساتتىن ئۆيۈمگە كېلىپ، بىر
جىددىي ئىشقا مېنىڭ ياردەم قىلىشىمنى تەلەپ قىلدى. دەرۋازا
سىرتىغا چىققاندىن كېيىن، ئاپتوموبىلغا سېلىپلا ماڭدى، شۇاڭچىڭ
قۇۋۇقى، نەنمىڭ ئاچىلىدا توختاپ بىر قانچە ئادەم ئالغاندىن
كېيىن سول تەرەپ تاش يول ياقىسىدىكى بىر ئائىلىنىڭ دەرۋاـ
زىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى، لىيۇ يۈيشەن ماڭا سىرتتا تۇرۇپ
ئەتراپنى كۆزىتىشنى، بىرەر ئەھۋال بولۇپ قالغۇدەك بولسا
ھويلا ئىچىگە ئىما - ئىشارەت بىلەن خەۋەر قىلىشنى تاپشۇردى.
يېرىم كېچە بولغاندا مېنىمۇ ھويلا ئىچىگە كىرگۈزدى. مەن
كىرىپلا ئۇيان - بۇيان ياتقان جەسەتلەرنى كۆرۈپ بەك ھودۇـ
قۇپ كەتتىم..... ئۇلار ماڭا بىر ئاز نەرسە بۆلۈپ بېرىپ،
مەندىن ھەرگىزمۇ پاش قىلىپ قويماسلىقنى تەلەپ قىلدى. تاڭ
ئاتقاندا ئۆيگە قايتىپ كەلدىم. ئائىلەم بەك نامرات بولۇپ
تىرىكچىلىك تەس بولغاچقا بۇ بۆكەن مۆڭگۈزلىرىنى سېتىشقا
مەجبۇر بولدۇم.....» دېدى. جىنايەتچىلەردىن پەقەت لىيۇ يۈيشەن
بىرەيلەننىلا تاپشۇرۇپ ئۇنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنى بىلمەيدىغانـ
لىقىنى ئېيتتى. قىستاپ سوراۋغىنىمىزدا جىياڭ جەنشىڭ ئاغزىغا
كەلگەن 20 — 30 نەپەر بىگۇناھ كىشىلەرنى گۇمانلىق دەپ تاپـ
شۇردى. بىز بۇ كىشىلەرنى بىر - بىرلەپ چاقىرىپ سوراق
قىلغىنىمىزدا ھېچقانداق نەتىجە بولمىدى. ئەكسىچە بىر مۇنچە
كىشىلەرنى بىھۇدە چۆچۈتۈپ قويدۇق.

جىياڭ جەنشىڭنىڭ ئاغزىدىن تېخىمۇ كۆپرەك نەرسە ئېلىش
ئۈچۈن، بىز چارچىتىپ سوراق قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، نۆۋەتلىـ
شىپ سوراق قىلىۋەردۇق. نەتىجىدە جىياڭ جەنشىڭ يەنە بىر بۆلۈم
مال - مۈلۈكلەرنى ئىقرار قىلدى. 18 - چېسلا چۈشتىن كېيىن سائەت

يەتتە يېرىمدا بىز جىياڭ جەنشىڭنىڭ ئۆيىنى قايتا ئاختۇرۇپ،
دېسكىلىق بىر تاپانچا، بەش تال ئوق، چوڭ - كىچىك يەتتە
تال بۆكەن مۈڭگۈزى، 16 تاشلىق بىر قول سائىتى تېپىۋالدۇق.
جىياڭ جەنشىڭنىڭ سوراق داۋامىدىكى ئالاقزادە ھالىتىدىن بىز
ئۇنىڭ يەنە تېخىمۇ چوڭ مەسىلىنى تاپشۇرمايۋاتقانلىقىنى سەزدۇق.
شۇڭا ئەتىسى جىياڭ جەنشىڭنىڭ ئۆيىگە يەنە بېرىپ ئىنچىكىلەپ
ئاختۇردۇق، ئۇن خالتىسى ئىچىدىن ساغۇچ بىر خۇرۇم سومكا
چىقتى، سومكىدا بىر قىزىل ئالتۇن بۇلاپكا، يۈسلاق شەكىلدىكى
بىر ياقۇت ۋە بىر ئاق مەرۋايىت، بىر جۇپ قىزىل ئالتۇن ئۈزۈك،
ياقۇت كۆزلۈك ئىككى ئالتۇن تۇغمە، بىر جۇپ ياقۇت كۆزلۈك
ھالقا، ئىككى تال كىچىك مەرۋايىت، بىر ئۇزۇنچاق ئايالچە كروم
قول سائىتى بار ئىدى. ئۇنىڭ قوشنىلىرى بىزگە: «جىياڭ ياغاچچىنىڭ
ئائىلىسى ئەسلىدە بەك نامرات ئىدى. يېقىندىن بۇيان توساتتىن بېيىپ
كەتتى. ئالدىنقى كۈنى تېلېگراف ئىدارىسى ئۇنىڭغا تېخى جىددىي
تېلېگرامما ئېلىپ كەلدى» دېيىشتى، بىز «تېلېگرامما» دېگەن
سۆزنى ئاڭلاپ خۇددى گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇشۇپ
كەتتۇق. ئۇنىڭ ئۆيىدىن چوقۇم بىر نەرسىگە ئېرىشىش كېرەك
دېگەن نىيەتتە يەنىمۇ ئىنچىكىلەپ ئاختۇرۇپ قاريدۇق. تۇرۇس
بورىسىنىڭ يىرتىلغان ئىزىنى سىزىپ، سىلاپ كۆرسەك بىر پارچە
خەت قولغا چىقتى. بۇ «شەن» (تاغ) دەپ ئىمزا قويغان بىرسىدىن
كەلگەن تېلېگرامما بولۇپ، جاڭيى شەھىرىدىكى بىر مېھمانخانىدىن
ئەۋەتىلگەن ئىكەن. تېلېگراممىدا: «جىياڭ جەنشىڭ، مەن جاڭيى
شەھىرىگە يېتىپ كەلدىم. ساقلاپ قويغان نەرسىلەرگە ھەرگىز
قول تەگكۈزگۈچى بولما، ئۆزۈم قايتىپ بارغاندىن كېيىن بىر
تەرەپ قىلىمەن. شەن» دەپ يېزىلغانىدى. بۇ پاكىتنى قولغا
چۈشۈرگەندىن كېيىن جىياڭ ئائىلىسىنىڭ ئەتراپىدا بولۇنغۇسى
ھەرىكەتلەرنى داۋاملىق كۆزىتىپ تۇرۇش ئۈچۈن ئۇچۇر نەپەر

ئادەم قالدۇرۇپ، باشقىلىرىمىز دەرھال ئەترەتكە قايتىپ كېلىپ ياغاچچى جياڭ جەنشېڭنى داۋاملىق سوراق قىلدۇق. ئىسپاتنى كۆرسەتسەكمۇ جياڭ ياغاچچى يەنىلا بويىنغا ئالمىدى. جازا قورالـ لىرىنى ئىشقا سېلىپ قېينىغاندىن كېيىن ئىقرار قىلىپ: «بـۇ تېلېگراممنى لىۋ يۈيشەن جاڭيېدىن ئەۋەتكەن. لىۋ يۈيشەن قاتارـ لىقلارنىڭ پۈتۈن ئائىلەسىنى قىرىپ تاشلىشىدىن قـۇرقۇپ راست گـەپ قىلمىغانىدىم» دېدى. يۇقىرىقىدەك ئـەھۋاللار ئىگىلىنىپ، بىزدە چـوڭ ئىشەنچ پـەيدا قىلغان بـولسىمۇ، لېكىن ھـەقىقىي جىنايەتچىلەرنىڭ بىرەرسىمۇ تېخى تـۈتۈلمىنى يـوق. بـۇ بىزنى يەنىلا بىئارام قىلاتتى.

زور نەتىجە

6 ـ ئاينىڭ 20 ـ كـۈنى جازا سـاقچىلىرى ئـەترىتىنىڭ يېتەكچىسى ۋاڭ دېشاڭ ئەترەتنىڭ قابىل تەجرىبىلىك ئەزالىرىـ دىن ۋاڭ شىنمىن، جۇ پۇشەن، لىۋ خاۋلىن قاتارلىقلارنى باشلاپ ماشىنىغا چۈشۈپ، كېچىچە يول بېسىپ جاڭيېگە بېرىپ، يـەرلىك ساقچى ئىدارىسى بىلـەن بىرگـە مېھمانخانا تـەكشۈرۈش نـامى بىلەن ئىزدىگـەن بـولسىمۇ نـەتىجە چىقىرالمىدى. جىۋ چۈەنگە بېرىپمۇ قۇرۇق قول قايتىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇلار قـايتا جاڭـ يېگە كېلىپ كۆچمە ئىلپ ـ ساتارلار قىياپىتىدە ياسىنۇپلىپ رازـ ۋىتكا قىلىپ، 6 ـ ئاينىڭ 22 ـ كـۈنى جـاڭيې شـەھرىنىڭ غەربى گاۋجىياياۋ دېگەن يەردە لىۋ يۈيشەننى تـۇتىدۇ. ئـەسلىدە لىۋ يـۈيشەن جاڭيېدىكى مېھمانخانىدا ئىككـى كـۈنلا تـۇرۇپ، شەرقىي ـ شىمالىلىق يۇرتداشلىرىنىڭ ئۆيىگە يۆتكىلىپ بېرىۋالغان. مېھمانخانىدىن كېتىدىغان چاغدا مېھمانخانا خوجايىنىغا جىۋچۈەن ئارقىلىق شىنجاڭغا بارىمەن دەپ قويغان. لىۋ يۈيشەن تۇتۇلغان چاغدا ئۇ يېڭى نىكاھلىق بولغىنىغا يېرىم ئايمۇ بولمىغانىكەن.

پۇت ـ قولىغا كـويزا كىشەن سېلىنغاندا، ئـۇ يىغلاپ تـۇرغان خوتۇنىغا مەردانىلارچە كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ: «ماڭا قـارا، كـۆڭـ لـۈڭنى يېرىم قىلما. مېنىڭ ئىز دېـرىكىمنى قىلالمىسىاڭ، قـايتا ياتلىق بولغىن» دېگەن، قاتتىق سۆگـەكلىك بـۇ ئەزىمەت يېڭى ئالغان نازلىق خوتۇنى بىلەن مانا شۇنداق خوشلاشقانىدى.

لىۋ يۈيشەن جاڭيې ساقچى ئىدارىسىدە قـاتتىق سـوراق قىلىنغاندىن كېيىن ئۇ ئۆزى بىلەن جاڭيېگە كېلىپ بىر نەچچە كۈندىن كېيىن يەنە لەنجۇغا قايتقان يەنە بىر ئاساسلىق جىنـا يەتچى سـۈن لىشۈننى ئىقرار قىلدى. ئـۇ لـەنجۇدىكى شىمالىي سـۇ دەرۋازىدا تۇرىدىكەن. بۇ ئـەھۋال شۇ كېچىسىلا لـەنجۇغا تېلېگراما ئارقىلىق مەلۇم قىلىندى. مەن مەخپىي رازۋېتكا گۇـ رۇپپىسىنىڭ بـارلىق ئـادەملىرى ۋە 1 ـ، 3 ـ شۆبە ئىدارىنىڭ ئادەملىرىنى ئېلىپ شىمالىي سۇ دەرۋازا ئەتراپىنى قاتتىق نازا ـ رەت ئاستىغا ئالدۇق. نوپۇس تىزىملىكى دەپتىرىنى تەكشۈرگەندە سۈن لىشۈننىڭ شاڭشۈي مەھەللىسىدە تۇرىدىغانلىقىنى، بىر قانچە كۈن ئىلگىرى كۆچۈپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. نوپۇس تىزىمىغا تىزىمدىن ئۆچۈرۈلدى دېگەن تامغا بېسىلىپ «باشقا جايغا كۆچۈپ كەتتى» دەپ ئەسكەرتىش يېزىلغانىدى.

شۇ ئېسنادا ۋاڭ خـۇڭزاۋ بـاش ئـەترەتنىڭ ئىشخانىسىغا ھاپىلا ـ شاپىلا يېتىپ كېلىپ: بۇرۇن شىنجاڭ ھـەربىي مەكتـ پىنىڭ 3 ـ قـارارىنى پـۈتتۈرۈپ، شىنجاڭ ئـاتلىق دېۋىـزىيىدە لېيەنجاڭ بولغان چىن يۈڭچۈن ئىسىملىك بىرەيلەن قېشىمغا كەلـ دى، ئۇ ھازىر گۇاڭۇڭ قـوۋۇقىدىكى تـاشقى ئارقا كـوچا 28 ـ نومۇرلۇق قورۇدا ئولتۇرىدىكەن. ئۇ بۇگۈن ئەتىگەن ئوقۇغۇچىلىق سالاھىيىتى بىلەن مېنى يوقلاپ چىۋ زۇڭجۇننىڭ قەسىرىگە كەپتۇ (ۋاڭ خۇڭزاۋ بۇرۇن شىنجاڭ ھەربىي مەكتىپىدە تەلىم ـ تەربىيە باشقارما باشلىقى بولغان)، قارىسام روھىي ھالىتى ئانچىلا نورمال ئەمەس، مـەن بەكمۇ گـۇمانسىراۋاتىمەن، شـۇڭا بىرەر يـاردىمى

بولارمىكىن دەپ كەلگەنىدىم، دېدى. مەن شۇئان 3 - شۆبە ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى لى ۋېنچىڭ، ئەترەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى لیۇ يۈيچۈەن، ئىدارىگە بىۋاستە قاراشلىق پەيچۇسونىڭ باشلىقى جىن ياۋكۇن قاتارلىق كىشىلەر بىلەن بىرگە گۇاڭژۇ- مىن سىرتىدىكى 28 - نومۇرلۇق قورۇغا باردۇق. ئالدى بىلەن بۇ ھويلىنى كۆزىتىشكە كۆزەتچى قويۇپ، شۇ ئەترانىڭ نوپۇس ساقچىسى، ئاماناتلىق قوغدىغۇچىسى بىلەن بىللە ھويلىغا باستۇرۇپ كىردۇق. بۇ چاغدا شاكشۇي مەھەللىسىدىن كۆچۈپ چىقىپ يۈكچۈن بىلەن بىر ھويلىدا تۇرۇۋاتقان سۈن لىشۈن دېرىزىدىن بىزنىڭ كەلگىنىمىزنى كۆرۈپ، ئىشىنىڭ چاتاقلىقىنى بىلىپ ئاش- خانا ئۆيگە كىرىپ مىلتىق ئېلىپ بىز بىلەن ئېلىشىپ كۆرمەكچى بولدى. مۇشۇ خەتەرلىك دەقىقىدە بىز ئۇچقاندەك تېزلىكتە ئار- قىسىدىن كىرىپ ئۇنى تۇتۇۋالدۇق. بىرلا ۋاقىتتا لیۇ يۈيچۈەن ۋە باشقا ساقچىلار يەنە بىر ئۆيگە بېسىپ كىرىپ چىن يۈكچۈننى تۇتتى، بۇ چاغدا چىن يۈكچۈننىڭ خوتۇنى چىرايى تامدەك تاتىرىپ لاغىلداپ تىترەپ كەتتى. بۇلانغان نەرسە - كېرەكلەرنى سورىغىنى- مىزدا، ئۇ بىزنى ھاجەتخانىدىكى گەندە ئۆرىكىنىڭ يېنىغا باش- لاپ بېرىپ، بۇلانغان نۇرغۇن نەرسىنى قېزىپ چىقاردى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئالتۇن سائەت، ئامېرىكا دوللىرى، كۈمۈش تەڭگە، پەيكې قەلىمى، ئالتۇن زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى، ياقۇت، غەربچە تاماق- لىنىش سايمانلىرى ۋە تۇك نۇرلۇق سول دېسكىلىق تاپانچا، بەيلاكىنىڭ تاپانچا ۋە ئوقلىرى بار ئىدى. سۈن لىشۈن تۇرغان ئۆيدىن روسىيە گىلىمى، ئالتى دەرىجىلىك ئەدىيال، تەييار كىيىم، ئالتۇن زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى، ئالتۇن قەلەم، ئالتۇن سائەت، ئىككى دانە سول دېسكىلىق تاپانچا ئوقلىرى بىلەن ئاختۇرۇپ تېپىۋېلىندى ۋەھاكازالار. بۇ قېتىمقى ھەرىكەت تولىمۇ خەتەرلىك بولدى. ئەگەر سەللا كېچىككەن بولساق ئاقىۋەتنى تەسەۋۋۇر

قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

سۈن لىشۈن دەل شۇ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن چىن يۈكچۈن- نىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كىرگەن ئىكەن. چىن يۈكچۈن بولسا ئۇستازىمنى يوقلايمەن دېگەن نام بىلەن چىۋ زۇكچۈننىڭ قە- سىرىگە بېرىپ ۋاڭ خۇكزاۋ بىلەن كۆرۈشكەچ ئەنزىنىڭ رازۋېتكا قىلىنىش ئەھۋالىنى ئىگىلىمەكچى بولغان، لېكىن ئۇنىڭ روھىي ھالىتى ۋاڭ خۇكزاۋنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان، نەتىجىدە ئۇ ئۇستا- لىق قىلىمەن دەپ چاندۇرۇپ ئۆزىنى تورغا تاشلاپ بەردى.

چىن يۈكچۈن ھېلىمۇ لەنجۇدا تۇرۇۋاتقان گۇەنزىجاڭ، ۋاڭ شياكرىن دېگەن ئىككى نەپەر ئاساسلىق جىنايەتچىنى ئىقرار قىلدى. گۇەنزىجاڭ شىنجاڭدا تۇرغىنىدا ۋاڭ خۇكزاۋغا شۇپۇر بولغان بولۇپ، ھازىر لەنجۇ سودا بانكىسىدا كونا كەسپى بىلەن مەشغۇل ئىدى. بىز دەرھال بانكىغا بېرىپ ئۇنى قولغا ئالدۇق. ۋاڭ شياكرىن بولسا شىنجاڭدا چىۋ دىكتاتورلۇقىغا روسچە تەرجىمان بولۇپ يۈرگىنىدە، چىۋ دىكتاتور بىلەن قاتتىق ئۆچلىشىپ كەتكەن ئىدى. شۇ تاپتا ۋاڭ شياكرىن لەنجۇ شەھىرىدىكى گو فامىلىلىك بىر ئائىلىگە ئاشپەزلىك قىلىۋاتقانىكەن. مەخپىي رازۋېتكا گۇرۇپ- پىسىدىكى ۋاڭ جۇچىڭ قاتارلىقلار بېرىپ تەكشۈرگەندە، 6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى كېتىپ قالغان بولۇپ، نەگە كەتكەنلىكى نامەلۇم ئىدى. ۋاڭ جۇچىڭ دەرھال ئاشپەزنى تونۇشتۇرغۇچى لۇەن شيۇلىننى ئېلىپ ئىزلەپ، 6 - ئاينىڭ 26 - كۈنى تاڭ سەھەردە جۇكشەن يولىدا توساتتىن ئۇنىڭغا ئۇچرۇشۇپ قېلىپ قولغا چۈشۈرىدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ ئەنزىنىڭ باش جىنايەتچىلىرىدىن لیۇ يۈيشەن، چىن يۈكچۈن، سۈن لىشۈن، گۇەن زىجاڭ، ۋاڭ شياكرىن قاتارلىقلار ۋە بۇلانغان مالالارنى يوشۇرۇپ بەرگەن ئالتە كىشى قولغا چۈشكەن بولدى. لیۇ يۈيشەن قاتارلىقلارنىڭ ئېيتىشى- چە، بۇ ئەنزىدىكى ئاساسلىق پىلانلىغۇچى شىنجاڭدا شېڭ شىسەي

دەۋرىدە ئاتلىق دىۋىزىيىنىڭ كوماندىرى بولغان جاڭ دېيۈي دېگەن كىشى بولۇپ، ھازىر خىزمەتتىن بوشاپ، لەنجۇ شەھىرى غالىبىيەت يېڭى مەھەللىسىدىكى 7 - نومۇرلۇق قورۇدا ئولتۇرىدىكەن. ئاساسلىق جىنايەتچىلەردىن يەنە لىيۇ زىلى، زاڭ جىڭجۇ، لىيۇ چۈڭشەن، دۇڭ پۇمياۋ، شاڭ دېرۇڭ، چېن يۈيتىيەن قاتارلىق ئالتەيلەننى تۇتقاندا ئۇلار جەمئىي 12 ئادەم ئىكەن. چىۋ ئىلىسىنىڭ قەسرىگە بېرىپ ھەربىكتكە قاتناشقۇچىلار لىيۇ زىلى، لىيۇ يۈيشەن، سۇن لىشۇن، چېن يۈڭچۇن، ۋاڭ شياڭرېن، دۇڭ پۇمياۋ، لىيۇ چۈڭشيەن، گۇەن زىجاڭ، چى يۈيتيەندىن ئىبارەت توققۇز ئادەم ئىكەن. ئەنزىدىكى جىنايەتچىلەر تولۇق پاش قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن قاچقان جىنايەتچىلەرنى تېپىش، بۇلاڭغان مال - مۇلۇكلەرنى قايتۇرۇپ ئېلىش يەنىلا ئىنتايىن مۇشكۇل ئىدى.

باش جىنايەتچىلەرنىڭ تورغا چۈشۈشى

جاڭيېدە تۇتۇلغان لىيۇ يۈيشەننىڭ ئىقرارى بويىچە مەن دەرھال مەخپىي رازۋېتكا گۇرۇپپىسىغا شەخسەن يېتەكچىلىك قىلىپ غالىبىيەت يېڭى كەنتى 7 - نومۇرلۇق قورۇغا يەنى جاڭ دېيۈي تۇرۇۋاتقان قورۇغا باردىم. لېكىن جاڭ دېيۈي ئاللا بۇرۇنلا ياقا يۇرتقا چىقىپ كەتكەن، ئۇنىڭ خوتۇنى كېسەل بولۇپ ئورۇن تۇتۇپ ياتقان ئىكەن. ئۇ جاڭ دېيۈينىڭ ئۆزىنى تاشلىۋېتىپ، باشقا خوتۇن ئېلىپ كېتىپ قالغانلىقىدىن يىغلاپ تۇرۇپ شىكايەت قىلدى. نەگە كەتكەنلىكىنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئاختۇرۇپمۇ ھېچنېمە تاپالمىدۇق. مەن ھويلىدا ھەر تەرەپكە كۆز تاشلىغاچ نېمە قىلىش لازىملىقى توغرىسىدا بىر قارارغا كېلەلمەي ئىككىلىنىپ تۇرغۇنمىدا، تام تۇۋىگە سۇپۇرۇپ دۆۋىلەنگەن ئەخلەتلەر ئارىسىدىكى كىرلىشىپ كەتكەن بىر دانە كونۇبرىتقا كۆزۈم چۈشتى. كونۇبرىت-

نىڭ ئاستى تەرىپىگە: «جونى ئامانلىق قوغداش قوماندانلىق شتابى» دەپ يېزىلغانىكەن. تەكشۈرۈپ پەرقلەندۈرۈش ئارقىلىق بۇ خەت جاڭ دېيۈينىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يېزىلغان بولۇپ چىقتى. بۇنىڭدىن جاڭ دېيۈينىڭ كىچىك خوتۇنىنىڭ جونىلىق ئىكەنلىكىنى، جاڭ دېيۈينىڭ چوقۇم جونىدا بولۇشى مۇمكىنلىكىنى پەرەز قىلىشتۇق. ئۇنىڭ جونى ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىق شتابىنىڭ نامىنى ئىشلىتىشى پەقەتلا باشقىلارنىڭ گۇمانىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن قىلىنغان نەيرەڭ بولۇپ، چېنىپ قېلىشنى ئويلىمىغان. بۇ مۇھىم يىپ ئۇچى تېپىلغاندىن كېيىن بىز دەرھاللا گەنسۇ ئۆلكىلىك ئامانلىق قوغداش قوماندانلىق شتابىغا بېرىپ، ئۇلاردىن جونى ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىق شتابىغا بېرىپ ئۇلاردىن جونى ئامانلىق ساقلاش شتابىنىڭ قوماندانى ياڭ فۇشڭغا جىددىي تېلېگراممىا بېرىشنى تەلەپ قىلدۇق. بۇ چاغدا ياڭ فۇشڭ ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن لەنجۇدا تۇرۇۋاتقانىكەن. شۇڭا بىز بۇ ئىشنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى، قوشومچە ئامانلىق ساقلاش قوماندانى گوجىچياۋغا دوكلات قىلدۇق. گوجىچياۋ ياڭ فوشڭغا جاڭ دېيۈينى تۇتۇشقا يۈز تۇرانە بۇيرۇق چۈشۈردى.

ياڭ فۇشڭ ئەتىسى ئەتىگەندە جونىغا قايتىپ بېرىپلا چاقماق تېزلىكىدە ھەربىكەت قىلىپ جونىنىڭ بوگو دېگەن يېرىدە جاڭ دېيۈينى قولغا چۈشۈرۈپتۇ. يەنە جاڭ دېيۈي بىلەن بىللە قاچقان لیوزىلىننىڭمۇ يېقىندىن بۇيان جاڭ دېيۈينىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى، شۇ كۈنى بازارغا كىرىپ كەتكەنلىكىنى ئۇقۇپ، دەرھال جونى شەھىرىگە كىرىپ، بازار ئىچىدىكى بىر ئاشخانىدا ھاراق ئىچىپ پۈشۈقىنى چىقىرىۋاتقان لیوۇ زىلىنى تۇتۇپتۇ. جاڭ دېيۈي بىلەن لیوۇ زىلى ۋاقتىنچە جونى ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىق شتابىدا تۇتۇپ تۇرۇلدى. ئارقىدىن ياڭ فۇشڭدىن بىزنىڭ قابىل ئادەملىرىنى ئەۋەتىپ ئۇلارنى ئېلىپ

كېتىش توغرىسىدا تېلېگراممۇ كەلدى.

ساقچى ئىدارىسى باش ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى لىيۇيۇچۇەن باش بولۇپ، 7 - شۆبە ئەترەت باشلىقى شى زىتاۋ، شۆبە ئەترەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ۋاڭ جىيەنيە قاتارلىق 13 كىشى بېرىپ، جاڭ دېيۈي بىلەن لىيۇ زىلىنى ئېلىپ كېلىشنى قارار قىلدى. ئۇلار يولغا چىققاندا، ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى گۇ جۇاڭ ئارمىيە قوماندانى جياڭ يۈنتەيگە ئاغىندارچىلىق يۈزىسىدىن ئىلتىجا قىلىپ، جونى ئامانلىق ساقلاش قوماندانى ياڭ فۇشىڭغا بىر پارچە خەت يازدۇردى. خەتتە جىنايەتچىلەرنى ئېلىپ كېلىش ۋەزىپىسىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئورۇندىلىنىشى ئۈچۈن يېقىندىن يارەمدە بولۇش تەلەپ قىلىنغانىدى. تەييارلىقلار پۈتۈپ 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت يەتتە بولغاندا ئاپتوموبىل بىلەن لەنجۇدىن يولغا چىقماقچى بولۇپ تۇرغاندا، بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان شەھەر خەلقى يول ئۈستىگە يىغىلغانىدى. تولۇق قوراللانغان ساقچىلار ماشىنىغا ماي تۆكۈلىۋاتقان كىشىلەر ئارىسىدىن ئاران ئۆتۈپ ماشىنىغا چىقتى. ئۇلار ماشىنىدىن چۈشۈپ جاڭ دېيۈي بىلەن لىيۇ زىلىنى ئىشخانىغا ئېلىپ كىرىپ بىر ئاز ئارام ئالدۇرغاندىن كېيىن مۇخبىرلار بىلەن كۆرۈشتۇردۇق. ئۇلارنىڭ روھىي ھالىتى جايىدا ئىدى. كۆلۈشۈپ، چاقچاقلىشىپ ئولتۇراتتى. گېزىتخانىنىڭ مۇخبىرلىرى: «ھازىر سىلەر چىيۇ جەمەتىدە يۈز بەرگەن ئەنزە توغرىسىدا نېمىلەرنى ئويلاۋاتىسىلەر» دەپ سورىغاندا، جاڭ دېيۈي كۈلۈپ تۇرۇپ: «ئۇنىڭ ئويلىنىپ ئولتۇرغۇچىلىكى يوق. ئەمما بۇ قېتىم مەن كۆپچىلىكنىڭ مەسخىرىسىگە قالىدىغان بولدۇم!» دېدى. لىيۇ زىلى بولسا مەردانىلەرچە: «بۇنىڭ ھېچقانداق ھەيران قالغۇچىلىكى يوق. ئۆچ ئېلىش دېگەن يىلتىزىدىن قومۇرۇۋېتىش دېگەنلىكتۇر. چىيۇ زۇڭجۇن دېگەن قېرىنى ۋە ئۇچ بالىنى ھەتتا چىيۇ دىڭكۇننىڭ خوتۇنى بىلەن يەنە بىر مالاينىمۇ مەن جايلىۋەتتىم...» دېدى. جاڭ دېيۈي بىر

يوشۇرۇنغان جايىنى ئىقرار قىلىدۇ. ھەيدەپ كېلىشكە بارغانلار 2 - قېتىم جونىغا ئون چاقىرىم كېلىدىغان جەنۇب تەرەپتىكى بوگو دېگەن يەرگە بېرىپ، جاڭ دېيۈينىڭ كىچىك خوتۇنىنى ئالدىغا سېلىپ، مال يوشۇرۇلغان جايىنى تېپىپ، يۈز سەردىن ئارتۇق زىقچا ئالتۇن، 49 سەر ئېغىرلىقتىكى بىر ئالتۇن يامبۇ، تۆت تاپانچا، ئىككى دانە بۆكەن مۆكۈگۈزى، تۆت تال ياقۇت، روسىيە ئەدىيىلى، يۇڭ رەخت، نۇرغۇنلىغان ئايالچە كىيىملەرنى تاپىدۇ. جاڭ دېيۈينىڭ لەنجۇدىكى تۇرالغۇ جايىدىن روسىيىدە ئىشلەنگەن ئىككى تال غىلاپلىق خەنجەر (خەنجەردە قان داغلىرى بار ئىدى)، بىر تال رەسىم تارتىش ئاپپاراتى قاتارلىقلار تېپىلغان.

جونىدا ھاۋا تۇتۇلۇپ، ئۇدا ئۇچ كۈن سىم - سىم يامغۇر يېغىپ پاتقاقچىلىق بولۇپ، بارغانلار ئۇ يەردە ئۈچ كۈن تۇرۇپ قىلىپ 7 - ئاينىڭ 5 - كۈنى لەنجۇغا قاراپ يولغا چىقىپ، 7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى كەچ سائەت توققۇزلاردا تەسلىكتە لەنجۇغا قايتىپ كېلىدۇ. ئۇلار ماشىنىدىن چۈشۈپ جاڭ دېيۈي بىلەن لىيۇ زىلىنى ئىشخانىغا ئېلىپ كىرىپ بىر ئاز ئارام ئالدۇرغاندىن كېيىن مۇخبىرلار بىلەن كۆرۈشتۇردۇق. ئۇلارنىڭ روھىي ھالىتى جايىدا ئىدى. كۈلۈشۈپ، چاقچاقلىشىپ ئولتۇراتتى. گېزىتخانىنىڭ مۇخبىرلىرى: «ھازىر سىلەر چىيۇ جەمەتىدە يۈز بەرگەن ئەنزە توغرىسىدا نېمىلەرنى ئويلاۋاتىسىلەر» دەپ سورىغاندا، جاڭ دېيۈي كۈلۈپ تۇرۇپ: «ئۇنىڭ ئويلىنىپ ئولتۇرغۇچىلىكى يوق. ئەمما بۇ قېتىم مەن كۆپچىلىكنىڭ مەسخىرىسىگە قالىدىغان بولدۇم!» دېدى. لىيۇ زىلى بولسا مەردانىلەرچە: «بۇنىڭ ھېچقانداق ھەيران قالغۇچىلىكى يوق. ئۆچ ئېلىش دېگەن يىلتىزىدىن قومۇرۇۋېتىش دېگەنلىكتۇر. چىيۇ زۇڭجۇن دېگەن قېرىنى ۋە ئۇچ بالىنى ھەتتا چىيۇ دىڭكۇننىڭ خوتۇنى بىلەن يەنە بىر مالاينىمۇ مەن جايلىۋەتتىم...» دېدى. جاڭ دېيۈي بىر

چەتتە ئۇندىمەي كۈلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى. كۆپ ھايال بولماي تاماق كەلتۈرۈلدى. ئۇلار غىزالانغاندىن كېيىن، تۇرمىگە ئاپىرىپ قاماپ قويدۇق.

شۇ چاقتىچە يەنە لىيۇجۇكشيەن، زاك جىگجۆز، شاك دېرۇك، دۇك پۇمياۋ ۋە چى يۈيتەندىن ئىبارەت بەش كىشى تېخى قولغا چۈشمىدى. تەكشۈرۈشىمىزچە لىيۇ جۇكشيەن 39 ياش بولۇپ، ئەسلىدە لەنجۇ شەھىرى باغچا يولى 27 - قورۇدا تۇرىدىكەن. ئەنزە يۈز بەرگەندىن كېيىن شەھەر ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ، 5 - ئاينىك 28 - كۈنىگە كەلگەندە ساقچى ئىدارىسىدىن يول خېتى ئېلىپ لەنجۇدىن غەرب تەرەپكە قاراپ كېتىپتۇ. شاك دېرۇك 43 ياشتا بولۇپ، شەنشى ئۆلكىسىنىك مەيەنشيەن ناھىيە سىدىن ئىكەن. 5 - ئاينىك 27 - كۈنى يول خېتى ئېلىپ شىنجاڭغا كېتىپ قاپتۇ. دۇك پۇمياۋمۇ شىنجاڭغا قېچىپ كېتىپتۇ. غەربىي شىمال باشلىق مەھكىمىسى ئارقىلىق شىنجاڭنىك دېخۇا (ئۇرۇمچى) شەھىرىگە قاتتىلارنى تۇتۇشقا ھەمكارلىشىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈلۈپ تېلېگراممۇ بېرىلگەن بولسىمۇ، ھېچقانداق نەتىجە بولمىدى. زاك جىگجۆز 40 ياشتىن ئاشقان لياۋنىڭلىق بولۇپ، بۇرۇن ماجەنشيەننىك قول ئاستىدا بىرگادا كومانىدىرى بولغان. ئۇ لەنجۇ شەھىرىنىك سول تەرەپ تاشيول 9 - نومۇرلۇق قورۇسىدا تۇراتتى، ئەنزە سادىر بولۇپ ئۇچ كۈن ئۆتكەندە خوتۇن - بالىلىرىنى تاشلاپ ئىز - دېرەكسىز يوقلىپ كەتكەن. لىيۇ زىلىنىك ئېيتقىنىچە، چى يۈيتيەن قاتتىلىق يۈز بەرگەن ئاخشىمى ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىپ، چىيۇ زۇڭجۈن قەسىرىنىك دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەرگەن، ئاپشاركىلارنى ئالدىنئالا باغلىۋەتكەن. نەرسە - كېرەكلەرنى ئاختۇرۇشقا يارەملەشكەن. ئۇنىڭغا 100 سەر كۈمۈش تەڭگە بەرگەندىن كېيىن غايىپ بولغان، ئۇ يەنە مۇنداق دېدى: ئۇنىك لىيۇ جۇكشيەن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى يېقىن، ئۇنىك ئۇستىگە بۇ قېتىمقى ۋەقەدە ئىچكى

جەھەتتىن ماسلاشقۇچى ۋە سىرت بىلەن ئالاقىلاشقۇچى بولدى. لىيۇ جۇكشيەننىك خوتۇن - بالىلىرى ھېلىمەم شىنجاڭدا تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇنىك لىيۇ جۇكشيەنگە ئەگىشىپ شىنجاڭغا بېرىشتىن باشقا جايىمۇ يوق.

لەنجۇنىك ئۇزۇنغا بارماي جەك مەيدانى بولۇپ قېلىش ئېھتىمالى بولۇۋاتقان، ئازادلىق ئۇرۇش ئاخىرقى غەلبىگە يېقىنلىشىۋاتقان پەيتتە، گومىنداڭنىك لەنجۇدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە، ساقچى، ژاندارما ئورگانلىرىنىك ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى ساراسىمگە چۈشۈپ قالغانىدى. بۇ ھالدا ئۇلار بۇ ئەنزىگە ئارتۇقچە قول سېلىشنى خالىمىدى، ساقچى ئىدارىسىنىك ئەنزە ئىشلىگەن خادىملىرىمۇ قاتتىق چارچىدى ۋە «ئاساسىي جىنايەتچىلەرنىك كۆپىنچىسى قولغا چۈشتى، قالغان جىنايەتچىلەرنىك نەگە كەتكەنلىكى نامەلۇم» دېگەننى باھانە قىلىپ ئىشنى يېغىشتۇرۇۋەتتى. شۇنداق قىلىپ پەقەت سەككىز نەپەر جىنايەتچىلا تۇتۇلغان بولۇپ، قالغان بەش نەپەر جىنايەتچى ھەققىدە پەقەت ئادەتتىكىچە تۇتۇش ئېلانى تارقىتىلىپ ئىش تامامىلاندى.

قاتتىلىق قىلىشتىكى سەۋەبلەر

بۇ ئەنزىنىك خاراكتېرى دەسلەپتىلا ئاساسىي جەھەتتىن ئۆچمەنلىكتىن ئادەم ئۆلتۈرۈش يەنى ئىنتىقام ئېلىش دەپ بېكىتىلگەنىدى. سوراق جەريانىدا ئىسپاتلانىشىچە: ئەنزىگە ئىشتىراك قىلغان 12 كىشىنىك كۆپىنچىسى شېك شىسەي، چىيۇ زۇڭجۈنلەرنىك يۇرتداشلىرى ياكى قول ئاستىدىكى ئادەملىرى ئىدى. شېك شىسەي بىلەن چىيۇ زۇڭجۈن شىنجاڭدىكى چاغدا ئۇلارنىك تۇغقان ۋە يار - بۇرادەرلىرىنى ۋەھشىيانە رەۋىشتە ئۆلتۈرۈپ، ئائىلىلىرىنى خانىۋەيران قىلىپ، پاجىئەلىك ئەھ-

ۋالغا چۈشۈرۈپ قويغان. بۇ ئۇلاردا شېك شىسەي، چيۇ زۇڭجۇن-لەرگە قارىتا چەكسىز ئۆچمەنلىك پەيدا قىلىپ، ئۇلار ئۇزاقتىن بۇيان ئىنتىقام ئېلىش پۇرسىتىنى كۈتۈپ كەلگەن، ئاخىرى بۇ ئىشنى سادىر قىلغان. ئۇلارنىڭ بىر نەچچىسىنىڭ ھاياتىنى مىسال قىلساقلا ئەھۋال چۈشىنىشلىك بولىدۇ. ئەنزىنى پىلانلىغۇچى ئىككىنچى ئاساسىي شەخسىي زاڭ جىڭجۇ لياۋنىڭلىق بولۇپ، 1931 - يىلدىن بۇرۇن ئۆز يۇرتىدا «باندىت» بولغان، لەقەمى «ئۇچ قىزىل» بولۇپ، شەرقىي شىمالدىكى مەلۇم بىر قىزىل مىلىتسىلىقلار جەمئىيىتىگە كاتتىباش بولغان، «18 - سېنتەبر» ۋەقەسىدىن كېيىن ياپونغا قارشى بىرلەشمە ئارمىيىگە قاتناشقان. ئۆزى باتۇر، چاقىرىق قىلىش كۈچىمۇ كۈچلۈك ئىكەن. كېيىن ماجەنشەنگە قاراشلىق 5 - كورپۇسنىڭ قوماندانى لیۇ بىڭنىڭ قول ئاستىغا ئۆتۈپ بىرىگادا كوماندىرى بولغان. بىر قېتىملىق جەڭدە يالغۇز ئۆزى دۈشمەن ئارىسىغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، ئىككى دانە ئېغىر پىلىموتنى تارتىۋالغان. 1933 - يىلى قىسىملار چېكىنگەندە، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق شىنجاڭغا كىرگەن. شېك شىسەينىڭ سەنموسى، بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش كومىتېتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغان. 1941 - يىلى ئالتايدا توپلاڭ كۆتۈرۈلگەندە 2 - پارتىزانلار باش ئەترىتىنىڭ باشلىقى بولۇپ، بىر قېتىملىق جەڭدە يالغۇز ئۆزى يۈزدىن ئارتۇق ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ، ۋەھشىلىكتە داڭقى چىققان. 1942 - يىلى ئالتاي توپلىڭى تىنجىتىلغاندىن كېيىن شېك شىسەي باھانا تېپىپ ئۇنى قولغا ئېلىپ، تۇرمىگە تاشلىغان. شېك شىسەي ئىچكىرىگە يۆتكەلگەندىن كېيىنلا قويۇپ بېرىلگەن. 1946 - يىلى لەنجۇغا كۆچۈپ كېلىپ چار بازارچىلىق تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغان. بۇ قېتىم ۋەقەنى ئۇ جاڭ دېيۈي بىلەن بىللە پىلانلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆزى نەق مەيدانغا بارمىغان. ئۆزىگە تەقسىم قىلىنغان نەرسىلەرنى جياڭ

جەنشىڭغا بېرىۋەتكەن.

ئەنزىدە ئەڭ كۆپ ئادەم ئۆلتۈرگەن لیۇ زىلى شەرقىي شىماللىق بولۇپ، ئىلگىرى دىخۇا (ئۇرۇمچى) گارنىزون قوماندانلىق شتابىنىڭ لېتنانت دەرىجىلىك كاشىبى بولغان. ئۇنىڭ ئىنسى 1944 - يىلى شىنجاڭنىڭ غۇلجا ناھىيىسىدە ساقچى ئىدارە باشلىقى بولۇپ تۇرغاندا، پۇتۇن ئائىلىسى بويىچە (خوتۇنى ۋە ئىككى بالىسى بالىلارنىڭ بىرسىنى لیۇ زىلى بېقىۋالغان) شېك شىسەي، چيۇ زۇڭجۇن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن. ئۇنىڭ يېقىن ئاغىنىسى سۇن جىيې، گو شيەنتەنلەرمۇ شۇ چاغدا قازاغا ئۇچۇرىغان. مانا شۇ سەۋەپتىن ئۇ چيۇ ئائىلىسىدىكى قېرى - چۇرلەرنىڭ ھەممىسىنى خەنجەر ئاستىدىن ئۆتكۈزگەن.

لیۇ يۈيشەن ئەسلىدە ياپونغا قارشى ھەققانىيەتچىلەر قوشۇنى 3 - بىرىگادا 5 - پولكىدا بەنجاڭ بولغان. 1933 - يىلى دادىسى بىلەن بىللە سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق شىنجاڭغا كىرگەن، كېيىن دادىسى قۇتۇبى ناھىيىسىگە ھاكىم بولۇپ تۇرغاندا، شېك شىسەي يوقىلاڭ بەتناملارنى چاپلاپ، دادىسىنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئۇ بۇ ئاداۋەتنى كۆڭلىگە چوڭقۇر پۈكۈپ، ئىنتىقام ئېلىش پۇرسىتىنى كۈتۈپ يۈرگەن.

ئۇلارنىڭ ئاز قىسمى چيۇ زۇڭجۇن، چيۇ دېڭكۇنلەرنىڭ بېخىلىقى، رەھىمسىزلىكى ۋە يۇرتداشلىرى بىلەن قول ئاستىدىكىلەرگە قىلچە كۆيۈنمەسلىكىدىن ئۇلارغا ئۆچلۈك قىلغان. يەنە بىر جەھەتتىن شېك شىسەي، چيۇ زۇڭجۇنلەرنىڭ شىنجاڭدا بىر قانچە ئونمىڭلىغان بىگۇناھ جانلارغا زامىن بولۇشتەك فاشىستىك زوراۋانلىقى ئۇلاردا ھەققانىي غەزەپ قوزغىغان. مەسىلەن، بۇ قېتىمقى ھەربىكەتنىڭ ئاساسلىق پىلانلىغۇچىسى بولغان جاڭ دېيۈي 47 ياشتا بولۇپ، ئەسلى خېنەنلىك، ياش ۋاقتىدىلا جاھانگىرزەر پالۋان بولۇپ، شەرقىي شىمالدىكى چاغدىلا ئانچە - مۇنچە داڭقى چىققان. كېيىن شەرقىي شىمالدىكى ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋە-

تەننى قۇتقۇزۇش قوشۇنىغا قاتنىشىپ. شىمالىي مانجۇرىيىده يا-
پون قاراقچىلىرى بىلەن جەڭ قىلغاندا، شەرقىي شىمال ياپونىغا
قارشى بىرلەشمە ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى ماجەنشەننىڭ قول
ئاستىدا پەيجاڭ قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. كېيىن سوۋېت
ئىتتىپاقى ئارقىلىق شىنجاڭغا كېلىپ لېتىنات لىيەنجاڭ بولغان.
شىنجاڭ ئوفىتسېرلار مەكتىپىنىڭ 3 - قارارىدا ھەربىي تەلىم -
تەربىيە ئالغاندىن كېيىن ئالتايدىكى چېگرا قاراۋۇللۇق پونكىتى-
دا ئەترەت باشلىقى بولغان. ئالتايدا يۈز بەرگەن بىر قانچە
قېتىملىق جەڭلەرگە قاتناشقان. ئۇ شۇ چاغلاردا شېڭ شىسەينىڭ
ئەڭ باتۇر ئەزىمەتلىرىدىن ئىكەن. ئىلى «توپىلاڭ»نى باستۇ-
رۇشتا كۆرۈنەرلىك تۆھپە كۆرسەتكەن. شېڭ شىسەينىڭ شىن-
جاڭدىكى ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەشتە جان
كۆيدۈرۈپ ئىشلىگەن. شۇ ۋەجىدىن ئۇنىڭ دەرىجىسى پەيدىن-
پەي ئۆرلەپ لىيەنجاڭ، تۇەنجاڭ ۋە شىنجاڭ ئاتلىق ئەسكەر-
لەر دۇنزىيىسىنىڭ گېنېرال مايور ئۇنىۋانلىق كوماندىرى بولغان.
شېڭ شىسەينىڭ بىر قانچە قېتىملىق چوڭ قىرغىنچىلىقىدىمۇ جاڭ
دېيۈيېنىڭ ھېچنېمە بولمىغان. شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن ئىچكىرىگە
يۆتكەلگەندىن كېيىن، جاڭ دېيۈيىمۇ 1946 - يىلى لەنجۇغا كې-
لىپ ئولتۇراقلىشىپ، گېنېرال مايور دەرىجىلىك مائاش تەمىناتى
دىن داۋاملىق بەھرىمان بولغان. كېيىنچە ئۇنىڭ چىۋ فام-
لىلىك ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ پەيدا بولۇپ قالغان.
جاڭ دېيۈي قىمار، ئەپيۇن خۇمارى بولۇپ، ئىككى خوتۇنى
بار ئىكەن. تۇرمۇشتا چىرىك ۋە چۈشكۈن بولغانلىقتىن ھال
ئوقمتى بارا - بارا كاساتلاشقان. 70 ياشلىق ئاپىسىنى كۆتۈشكە
ئادەم ئىلىش، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان چوڭ خوتۇنىنى دا-
ۋالتىش، كىچىك خوتۇنىنىڭ ئىككى ياشلىق بالىسىنى باقتۇرۇش
ۋە ئىككى قات بولغانلىقى ئۈچۈن ھالىدىن خەۋەر ئىلىش قا-
تارلىق ئىشلاردا پۈلى يېتىشمەي قىسىلىپ قالغان. ئۇ شىنجاڭ-

ددىكى چېغىدا چىۋ دىڭكۈن بىلەن بىرلىشىپ بىر تاختاي زاۋۇتى
قۇرغانىكەن. لەنجۇغا كەلگەندىن كېيىن يەنە چىۋ دىڭكۈن
بىلەن بىرگە نېۋجۇاڭدا ئۈن زاۋۇتى قۇرغان. جاڭ دېيۈي تۇر-
مۇشتا پىلانسىز، بەتخەج بولغانلىقى ۋە تىجارەتتىكى تەدبىرسىز-
لىكىدىن ئۈن زاۋۇتى يېپىلىپ قالغان. شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقىتتا
ئۇ قىمار ئويناش، ئەپيۇن چېكىش سەۋەبىدىن قاتمۇ قات
قەرزگە بوغۇلۇپ قالغان. قەرز سۈيىمگۇچىلەرگە تەھدىت سال-
غان. نەتىجىدە دوست - يارەنلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، ئاخىرى
پەقەت چىۋ جەمەتىدىكىلەر بىلەنلا بېرىش - كېلىش قىلىدىغان
بولۇپ قالغان. ھەدىسىلا چىۋ جەمەتىگە بېرىپ قىمار ئويناپ،
ئەيش - ئىشرەت قىلغان. كېيىن جاڭ دېيۈي چىۋدىڭكۈنگە
لەنجۇدا يەنە بىر قېتىم ھەمكارلىشىپ دەسمايە سېلىپ كارخانا قۇرۇ-
شنى، پايدىنى شەرقىي شىمالىق يولداشلارغا ئىئانە قىلىشنى (جاڭ
دېيۈيىنىڭ قول ئاستىدىكىلىرىدىن لەنجۇغا كۆچۈپ كەلگەنلەر كۆپ
بولۇپ، بۇ قېتىمقى ئەنزىگە قاتناشقانلار قوشۇلۇپ، دائىم جاڭ
دېيۈيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇرمۇش قىيىنچىلىقى توغرىسىدا زار-
لىنىدىكەن) تەكلىپ قىلغاندا، چىۋ دىڭكۈن رەت قىلغان. نەتىجىدە
بۇ ئىش ئۇنىڭدا ئۆچمەنلىك پەيدا قىلىپ قىياس ئىلىش نىيە-
تىگە كېلىپ، ئاخىرى جاھاننى زىلزىلگە كەلتۈرگەن بۇ ۋەقە-
نىڭ باش قەھرىمانى بولغان. چى يۈيتيەننى ئالىدىغان بولساق،
ئۇ شەرقىي شىمالىق بولۇپ، سەككىز يىلنىڭ ئالدىدا شىنجاڭدا
تۇرغاندا چىۋ زۇڭجۇننىڭ يېقىنئادىمى ۋە قابىل قولچوماقى بولغان.
چىۋ زۇڭجۇن خىزمەتتىن بوشاپ دەم ئالغاندىن كېيىن ئۇ چىۋ زۇڭجۇ-
نىڭ ئەپيۇن چىلىمىنى تازىلاپ ئەپيۇن قاچىلاپ، ئوت تۇتاش-
تۇرۇپ يۈرۈپ ئۆزىمۇ ئەپيۇن خۇمارى بولۇپ قالغان. لەنجۇغا
كەلگەندىن كېيىن چىۋ جەمەتىگە ئىشكباقار بولغان. ئۇ 40
ياشتىن ئاشقان بولسىمۇ يەنىلا تەنھا بويتاق يۈرۈپ، تۇرمۇشتا
كۆڭۈلسىز ئۆتكەن. چىۋ فامىلىلىك ئاتا - بالىنىڭ تىل - ئا-

هانەت ۋە تاياق - توقمىقىدىن خالىي بولالمىغان. دائىم جاڭ دې-
يۇينىڭ يېنىغا بېرىپ دەرت تۆككەن. بۇ قېتىمقى ۋەقەدە ئۇ ئىچ-
كى جەھەتتىن ئوبدان ماسلىشىپ، ئىشىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشـ-
نى كاپالەتلەندۈرگەن، غەنىمەت بۆلۈشكەندە ئۆزىگە تەقسىم قـ-
لىنغان يۇز سەردىن ئارتۇق كۈمۈشتىن باشقا يەنە فېي بوپكىنىڭ
ياقوت، مەرۋايىت، گۆھەر قاچىلانغان قول سومكىسىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن.

قالغانلارنىڭ بىۋاستە ئۆچ ئاداۋىتى بولمىسىمۇ، ئۇلار
شېڭ شىسەي، چيۇ زۇڭجۇنلەرنىڭ يۇرتداشلىرى، قول ئاستىدا
ئىشلىگەن كىشىلىرى بولۇپ، شېڭ شىسەي، چيۇ زۇڭجۇنلەرنىڭ
ئۆز چۆنتەكلىرىنى لىق توشقۇزۇپ، ئۆزلىرى بىلەن كارى بول-
مىغانلىقىغا نارازى بولغان. ئانچە - مۇنچە ياردەم سورىسا زاكات -
سەدىقە ھېسابىدا ئىلتىپات قىلىش ئورنىغا ئەكسىچە «بايلىقمىزنى
خۇاڭخې دەرياسىغا تۆكۈۋېتىشكە رازىمىزكى، ئىنساپسىز، ۋىجدان-
سىز شەرقىي شىمالىلىقلارغا بەرمەيمىز» دەپ ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە
قاتتىق تېگىپ، ئۇلارنى قىساس ئېلىش يولىغا مېڭىشقا مەجبۇر قىلغان.
جىنايەتچىلەرنىڭ يۇقىرقى بايانلىرىدىن ئەنزىنىڭ خاراكتېرى نېمە
ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش مۇمكىن. بۇ ئەنزىنىڭ مال قەستى ياكى
قىساس ئېلىش ئىكەنلىكى شۇ چاغدا خېلى بەس - مۇنازىرە
پەيدا قىلغانىدى.

ئەنزىنىڭ يوز بېرىش جەريانى

جىنايەتچىلارنىڭ ئىقرارىغا ئاساسلانغاندا، بۇ ئەنزىنىڭ
يۈز بېرىش جەريانىنى ئالاقىلىشىش، پىلانلاش، قول سېلىشتىن
ئىبارەت ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈشكە بولىدۇ. ئالاقە باغلاش جەر-
يانى تەبىئىي شەكىللەنگەن. بۇ ئەنزىنى سادىر قىلغۇچىلارنىڭ
ھەممىسى شېڭ شىسەي، چيۇ زۇڭجۇن، چيۇ دىڭكۇن، ۋاڭ خۇڭزاۋلار
شىنجاڭدا تۇرغاندا ئۇلارنىڭ قول ئاستىدا ئوفىتسېر بولغانلار

ياكى شەرقىي شىمالىلىق يۇرتداشلاردىن بولۇپ، لەنجۇغا كەلگەنـ-
دىن كېيىن، ئۆزئارا بېرىش - كېلىش قىلىشىپ تۇرغان. تۇر-
مۇشنىڭ كاپالەتسىز بولغانلىقىدىن بىر - بىرىگە يار - يۆلەك
بولۇشقان. شىنجاڭدا تارتقان كۈلپەتلىرى ھازىرقى بەختسىز-
لىكلىرى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىشقان، شۇ تەرىقىدە ئۇلارنىڭ
كونا - يېڭى ئاچچىقى شېڭ شىسەي بىلەن چيۇ زۇڭجۇنگە
مەركەزلەشكەن. شېڭ شىسەي بولسا ئالالمىبورۇنلا ئال-
تۇن - كۈمۈشلەرنى ئېلىپ، غىپلا قىلىپ تەيۋەنگە تېكىۋەتكەن.
ئەمدىلىكتە چيۇ دىڭكۇنمۇ مىڭ تال زىقچە ئالتۇننى ئېلىپ
تەيۋەنگە مېڭىش تەييارلىقىنى كۆرۈۋاتقانلىقىنى ئۇققان. ئۇلار بۇ
پۇرسەتنى قولدىن چىقىرىپ قويماي دەرھال ھەرىكەتكە كېلىش نىيـ-
تىگە كەلگەن ۋە جاڭ دېيۇي (دىۋىزىيە كوماندىرى)، زاڭ جىڭجۇ
(بىرىگادا كوماندىرى) باشچىلىقىدا ھەرىكەت پىلانى تۈزگەن.
پىلان تۈزەش باسقۇچىدا ئايرىملارنىڭ ئۆزئارا ئالاقلاش-
قىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئۇلار جەمئىي ئۈچ قېتىم يىغىلىپ
باش قوشقان. 4 - ئاينىڭ باشلىرى ۋە 4 - ئاينىڭ ئوتتۇ-
رىلىرىدا ئىككى قېتىم جاڭ دېيۇينىڭ ئۆيىگە جەم بولۇپ مەسلـ-
ھەتلەشكەن. 3 - قېتىمدا 5 - ئاينىڭ باشلىرىدا جۇڭشەنلىك باغـ-
چىسىنىڭ چايخانىسىغا يىغىلغان. ئۇلار ھەر ئېھتىمالنىڭ ئالدىنى
ئېلىش، كېيىن پاش بولۇپ قالماسلىق ئۈچۈن، چيۇ جەمەتىنىڭ
خوجايىنلىرى ۋە چاكار - مالايلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇجۇقتۇرۇۋې-
تىشنى قارار قىلىشقان.

ئۇلار ئەسلىدە چيۇ زۇڭجۇننىڭ تۇغۇلغان كۈنىدە ھەرىكەت
قىلىپ، چيۇ زۇڭجۇننى تۇغۇلغان كۈنىنىڭ ئۆزىدە جېنىدىن جو-
دا قىلىشنى ئويلاشقان بولسىمۇ، لېكىن شۇ كۈنى كېلىدىغان مېھـ-
مانلارنىڭ جەزمەن كۆپ بولىدىغانلىقىنى، بىگۇناھ ئادەملەرنىڭ
قۇربان بولىدىغانلىقىنى ئويلىشىپ، 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى
كېچىدە قول سېلىشنى قارار قىلغان.

5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتىدە لیۇ جۇڭشەن ئىشىراكچىلارنى جاڭ دېيۈينىڭ ئۆيىگە يىغقان، جاڭ دېيۈي ھەممەيلەننىڭ ئىش تەقسىماتىنى بېكىتكەن. جاڭ دېيۈي، لیۇ زىلى، لیۇ يۈيشەن، سۈن لىشۈن، چېن يوڭچۈن، ژاڭ شياڭرىن، دوڭ پۈمياۋ، لیۇ چۈڭشيەن، گۈەن زىجاڭ، چى يۈيتيەن، زاڭ جىڭجۇ، شاڭ دېرۈڭدىن (جاڭ جەنشىڭ ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەمەس) ئىبارەت 12 ئادەم بولۇپ، زاڭ جىڭجۇ بىلەن شاڭ دېرۈڭ يىغىنغا كەلمىگەن، ئەنزە نەق مەيدانغىمۇ بارمىغان. چى يۈيتيەن ئۆزى ئىچى ئەھۋالنىغا مەسئۇل بولغانلىقتىن كەلمىگەن. چى يۈيتيەن ئۇقتۇرۇشنى ئالغاندىن كېيىن، شۇ كۈنى كەچ كىرىشى بىلەنلا بۇرە ئىتلارنى خالىي جايغا ئاپىرىپ باغلىۋەتكەن. كەچ سائەت توققۇز ئەتراپىدا ئۇلار ئاپتوموبىل بىلەن چىۋ جەمەتىنىڭ قورۇسى ئالدىغا بېرىپ توختاپ، لیۇ جۇڭشيەن مەخپىي ئالاقە بەلگىسى بەرگەندىن كېيىن چى يۈيتيەن دەرۋازىنى ئاچقان، ئالدى بىلەن سۇ توشۇغۇچى گوشفانى، مۇھاپىزەتچى خې دېيىۋەن، خىزمەتچى ئاكا - ئۇكىلارنى قولىنى ئارقىغا قىلىپ باغلاپ، ئاغزىغا لاتا تىقىپ قويغان. ئۇلار نېمە بولغانلىقىنى ئاڭقىرىپ بولغىچە لیۇ زىلى، ژاڭ شياڭرىن، دوڭ پۈمياۋلار تەڭلا قول سېلىپ پالتا بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرگەن. لیۇ يۈيشەن بىلەن چېن يوڭچۈن پىلان بويىچە چىۋ دىڭكۈن ئەر - خوتۇن ياتىدىغان ھوجرىسىڭ قاغا تۇمشۇقىنى قومۇرۇپ تاشلاپ، ئۆزى ئىچىدە ساقلاپ ئولتۇرغان. لیۇ زىلى، ژاڭ شياڭرىن، دوڭ پومياۋ ئۇچەيلەن چىۋ زۇڭجۇننىڭ ھوجرىسىغا كىرىپ ئۇنى پالتا بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرگەن. چىۋ دىڭكۈننىڭ چوڭ ئوغلى 15 ياشلىق چىۋ گۇاڭخۇا چىۋ زۇڭجۇن بىلەن بىر كارىۋاتتا ئۇخلىغان بولۇپ، ئۇنىمۇ چېپىپ ھوشىدىن كەتكۈزگەن. ئاندىن كېيىن ئۇلار ھەرقايسى ئۆيلەرگە بۆلۈنۈپ كىرىپ، چىۋ دىڭكۈننىڭ يەتتە ياشلىق كەنجى ئوغلى چىۋ گۇاڭرۇينى، بەش ياشلىق كەنجى قىزى چىۋ گۇاڭلىنى پالتا، تۆمۈر توخماق،

پىچاقلار بىلەن چېپىپ، چاناپ، سانچىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. بۇ چاغدا لیۇ يۈيشەن چىۋ دىڭكۈننىڭ قايتىپ كەلمىگەنلىكىدىن تاقاتسىزلىنىپ، چىۋ زۇڭجۇن يانغان ئۆيگە كىرىپ قارىغۇدەك بولسا چىۋ گۇاڭخۇا تېخى ئۆلمىگەن. ئۇ ئىچ ئاغرىتىپ، چىۋ جەمەتىنىڭ بىر تال مايىسى بولسىمۇ تىرىك قالسۇن دېگەن ئوي بىلەن ئۇنى يوتقانغا ئوراپلا كارىۋات ئاستىغا يوشۇرغان، كېيىن لیۇ زىلى كىرىپ نەرسە - كېرەك ئىزدەۋاتقاندا، كارىۋات ئاستىدا ئادەم بارلىقىنى سېزىپ قېلىپ ئۇنى تارتىپ چىقىدۇ. چىۋ گۇاڭخۇا ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن غالىلداپ تىترىگەن ھالدا يۇكۈنۈپ تەزىم قىلىپ، بىر قوشۇن قېنىدىن كېچىشنى ئۆتۈنىدۇ. لېكىن لیۇ زىلى قىلچە ئىككىلەنمەيلا پالتا بىلەن بىر ئۇرۇپ ئۇنىڭ جېنىنى ئالىدۇ. لیۇ زىلى ئۇچۇن ئېيتقاندا، بۇنداق قىلمىسا ئاقىۋەت ئوبدان بولمايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ تۇغقان، يار بۇرادەرلىرىدىن ئالتەيلەن شېڭ شىسەي، چىۋ زۇڭجۇنلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن بولۇپ، قانغا - قان، جانغا - جان ئالمىسا ۋىجدانى قەتئىي ئۇنىمايتتى.

ئۇلار يەتتە ئادەمنىڭ جېنىنى جۇدا قىلغاندىن كېيىن چىۋ دىڭكۈن ئەر - خوتۇننىڭ كېلىشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈدۇ. چى يۈيتيەن ئۇلارغا چىۋدىڭكۈن ئەر - خوتۇن دوستلىرى چېن زۇڭشى، فەن خېنىم ۋە شوپۇر بى دېيەنجۇنلەر بىلەن جەڭچىك تىياتىرخانىسىغا كىنو كۆرۈشكە كەتكەنلىكىنى ئېيتقانىدى. كەچ سائەت ئونبىرگە يېقىنلىشىپ ھەممەيلەن تازا تىت - تىت بولۇپ تۇرغاندا دەرۋازا سىرتىدىن ماشىننىڭ گۈكىرىگەن ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ئارقىدىنلا دەرۋازىنى ئېچىشقا چاقىرغان ئاۋاز ئاڭلانغان. ھەممەيلەن دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتى ئارقىسىغا مۆكۈلۈپ، دەرۋازا ئېچىلىپ، پىكاپ ئالدىنقى ھويلىغا كىرىپ توختاش بىلەن ھەممەيلەن تەڭ يوپۇرۇلۇپ بېرىپ، پىكاپنى قورشىۋېلىپ ناھايىتى چاققانلىق بىلەن چىۋ دىڭكۈن، فېي بوپىڭ

قاتارلىقلارنى تارتىپ چۈشۈرۈپ، لۈكگه بىلەن ئاغزىنى ئېتىپ، كۆزلىرىنى تېڭىپ، قوللىرىنى ئارقىسىغا قايرىپ باغلىغان. لېيۇ يۈيشەن قاتارلىقلار چېيۇ دىڭكۇننى ھەيدەپ ھۇجرىسىغا ئېلىپ كىرگەن، ئۇنى باغلىمىغان. ئەسلى پىلان بويىچە ئۇنىڭغا پۇل، مال ـ مۈلۈك ساقلانغان جاينى ئىقرار قىلدۇرتۇۋېلىپ ئاندىن جايلاشتىمەكچى بولغان. فېي بوپىك دەرۋازا يېنىدىكى چې يۈيتيەن تورۇۋاتقان ياتاققا ئېلىپ كىرىلگەن. چېيۇجەمەتىنىڭ قىمارۋاز ئاغىنىسى جېن زۇڭشى ماشىنىدىن تارتىپ چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن ئاغزى توختىماي ۋاقىلداپ، ئۆزىنىڭ ھېچبىر مۇناسىۋەتسىز ئادەم ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ دەرھال قويۇۋېتىشنى تەلەپ قىلغان. لېيۇ زىلى، ۋاڭ شياڭرىنلارنىڭ بۇ قۇرۇق پاراڭلىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇشقا نەدە ئۇنچىۋالا ۋاقتى بولسۇن. پالتىنى بىر سىلكىپلا ئۇنى جەھەننەمگە يولغا سالغان، شوپۇر بى دىيەنجۇن ئىشنىڭ راستىنلا چاتاق بولۇۋاتقانلىقىنى پەملەپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن ئېلىشماقچى بولسىمۇ پۈت ـ قولى خېلى بۇرۇنلا چىڭ تۇتۇۋېلىنغانلىقتىن، لېيۇ زىلى بوينىنى سىقىپ ئۇنى جايلاشتۇرالمىدى. سۇن لىشۇن بى دىيەنجۇننىڭ تولۇق ئۆلىمەي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ يەنە بىر پالتا چېپىشتۇرالمىدى. ئەمەلىيەتتە خېلى بۇرۇنلا جېنىنى تېنىدىن جۇدا بولغان.

فېي بوپىك ئۆيىدىكى «جازا مەيدانى»غا باغلاپ ئاپىرىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئاغزىنى ۋە كۆزىنى ئېچىشتۇرالمىدى. ئۇ يەردە يېتىشىپ كەتكەن جەسەتلەرنى كۆرگەندىن كېيىن قاتتىق قورقۇپ ۋەھىمە يېگەن ۋە سارايسىمگە چۈشكەن. قانداقلا قىلغان بىلەنمۇ ئۆلۈمدىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، ناله ـ پەريات قىلغان. لېيۇ زىلى بىلەن ۋاڭ شياڭرىنغا: «شىنجاڭدا ئادەم ئۆلتۈرگەنلەر شېك شىسەي بىلەن چېيۇ زۇڭجۇن تۇرسا، ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشىنىڭ سازايىنى مەن تارتىشىپ بېرىمەنمۇ؟ ئۇلار مېنىمۇ ئادەم دەپ قارىمايدۇ، دائىم بوزەك قىلىنىپ كەمسىتىلىمەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇلارنىڭ جان قەرزىنى مەن تۆلىسەم ماڭا ھەقىقەتەن ئۇۋال بولىدۇ» دېگەن. لېيۇ زىلى بۇ گەپلەرگە پىسەنت قىلماستىن، قولىدىكى پالتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ بىرلا شىلتىگەندە، فېي بوپىكنىڭ ئارقا مېڭىسىنىڭ قېتىقى چىقىپ، جەھەننەمگە كەتكەن.

چېيۇدىڭكۇن ئۆيگە كىرىپلا جان ـ پېنى چىقىپ، يېلى چىققان توپتەك بولۇپ قالغان. ئۆزىنى كرېسلوغا تاشلاپ، بىر ئاز ئېسىنى يىغىۋالغاندىن كېيىن، سۇيىقەست، ھىيلە ـ مىكىر ئىشلىتىشكە كىرىشكەن: «سىلەر بۇرادەرلەردىن قانچىڭلار كەلدىڭلار؟ ھېچ ۋەقەسى يوق. بىرئاز پۇل ئالغاچ كېتىپ خەجلەڭلار، ھازىر ئۆيدە ھېچقانچە پۇل يوق. يۈزنەچچە تال زىقچە ئالتۇن مۇھاجىرلار بانكىسىغا ئامانەتكە قويۇلغان. ئۆيدە پەقەت بىرتاللا زىقچە ئالتۇن بار. يىگىرمە نەچچە سەر ئۈۋاق ئالتۇن بار، يەنە باشقا زىننەت بۇيۇملىرى بار .....، سىلەرگە يېتىشمىسە كەمىنەڭلەر ئېلىشقا بولىدىغان قىلىپ خەت يېزىپ بېرىمەن ياكى ئۆزۈم بىللە بېرىپ ئېلىپ بەرسەمۇ بولۇۋېرىدۇ» دېگەن. لېيۇ يۈيشەن ئۇنىڭغا: بىز ئىنتايىن نۇرغۇن ئادەم، ھەممىمىز سىلەردىن ئىنتىقام ئېلىشقا كەلدۇق، سىلەرنىڭ پۇلۇڭلارنىمۇ تاما قىلمايمىز» دېگەن. بۇ چاغدا، چوڭ ئۆيدىن ئاچچىق چىقىرىغان ئاۋاز ئاڭلانغان. چېيۇ دىڭكۇن ئاڭلاپلا خوتۇنىنىڭ ئۇنىنى تونىغان ۋە ئۆڭى ئۆچۈپ، رەڭگى تاتىرىپ، قاتتىق قورقۇنچ ئىچىدە قالغان، خېلى ۋاقىتلاردىن كېيىن، ھايات قېلىشقا كۆزى يەتمىگەن ھالدا: «ھەممىلەن كونا تونۇشلارداىنكەنمىز، شۇڭا مېنى قىينىمايلا بىرتەرەپ قىلىڭلار، دادام قېرىپ قالدى، ئۇنى چۆچۈتۈپ قويماڭلار، ھەممىگە ئۆزۈم جاۋاب قىلاي، يەنە بىرسى بىرتال مايسا قالدۇرۇپ قويساڭلار» دېگەن ھەم قولىدىكى قول سائىتى بىلەن ئالتۇن ئۇزۈكنى چىقىرىپ لېيۇ يۈيشەنگە سۇنۇپ: «بۇ قول سائەت بىلەن ئۇزۈك مەندىن خاتىرە بولۇپ

قالسۇن» دېگەن. لېۋ يۈيشەن قولىغا ئالغاندىن كېيىن چېۋدېڭ كۇن بىلەن داۋاملىق پاراڭلاشقان. چېۋ دېڭكۇنىنى ئالتۇن، كۈمۇش بايلىقلارنى ساقلىغان جاي بىلەن ساندۇق - ئىشكاپلار-نىڭ ئاچقۇچ نومۇرىنى ئېيتىپ بېرىشكە مەجبۇرلىغان. كېچە ساـئەت ئۇچتىن ئېشىپ، تاڭ ئېتىشقا يېقىنلاپ قالغان چاغدىلا لېۋ يۈيشەن چېۋ دېڭكۇنىنى قانداق ئۇلتۇرۇش ئۇسۇلىدا ئويلانغان. ئۇنىڭ قېينىماي ئۇلتۇرۇش تەلىپىگە ماقۇل بولۇپ قويغانلىقتىن، چېۋ ئائىلىسىنىڭ قۇش ئۇۋلايدىغان مىلتىقى بىلەن جېنىنى ئېلىش قارارىغا كەلگەن. يەنە بىرمەھەل ئىشكاپ ساندۇقلارنى ئاقتۇرۇپ مال - مۈلۈك بايلىقلارنى قولىغا چۈشۈرگەندە كېچە سائەت تۆتتىن ئېشىپ كەتكەن. جەسەتلەرنىڭ ھەممىسىنى مېھـمانخانىغا توپلاپ، يوتقان كۆرپىلەر بىلەن پۈركەپ، ئۇستىگە بېنزىن چېچىپ، ئوت ئالدۇرىدىغان پېلتىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، مال - مۈلۈكلەرنى ماشىنىغا قاچىلاپ ئاندىن ھېچ ئىش بولـمىغاندەك نەق مەيداندىن كېتىپ قېلىشقان، بۇ چاغدا تاڭ ئېتىپ قالغان.

چى يۈيتيەننىڭ زادى نەگە كەتكەنلىكى ھەققىدە ئۇـلارنىڭ ئىقرارىچە، ئەنزىگە قول سېلىش ئالدىدا جاڭ دېيۈي كۆچىلىكىكە: «چى فۇگۇەندىن پەخەس بولۇڭلار، ئۇ چېۋ جەـمەتىدە ئۇزاق تۇرغان. چېۋ جەمەتىنىڭ ئادەملىرى ئۆلۈۋاتقان پاجىئەلىك سورۇننى كۆرگەندىن كېيىن ئېچىنىپ، ئىچ ئاغرىتىپ قالسىلا، ھەممە ئەجرىمىز بىكار كېتىدۇ. ئىشىمىزغا قاتتىق كاشىلا قىلىدۇ» دېگەن. شۇڭا چى يۈيتيەنگە كۆپ ۋەزىپە تاپشۇرۇلمىغان. ئەنزە داۋامىدا چى يۈيتيەنگە يۈز سەر تەڭگە تەقسىملەپ بېرىلگەن. چېۋ ئائىلىسىنىڭ بىر قاپچۇق ياقۇتى بار بولۇپ، ۋېي بـوپىڭ كىشىلەرگە ئۆزى قولىدىن چۈشۈرمەي ئېلىپ يۈرىدىغان سوـمكىغا چېۋ جەمەتىنىڭ ھەممە تەئەللۇقاتى قاچىلانغان دېگەنىكەن. چى يۈيتيەن چېـۋ جەمەتىنىڭ تېگى تەكتىنى ئوبدان بىلگەچكە

ئاشۇ سومكىنى قولىغا چـۈشۈرۈپ قىممەت، باھالىق مال - مۈـلۈكنى ئۆزى يالغۇز ئېلىۋالغاندەك تۇرىدۇ. چېـۋ ئـائىلىسىدىن كېتىدىغان چاغدا چـى يۈيتيەننـى ھېچكىم كـۆرمىگەن. ئۇنىڭ قاچان كېتىپ قالغىنىنى، قەيەرگە كەتكىنىنى ھېچكىم بىلمىگەن.

شىنجاڭدىن كەلگەن ۋەكىللەر

شىنجاڭدىكى ھەر ساھە خـەلقى لەنجـۇدا چېـۋ جەمەتىنى قىرىۋېتىشتەك چوڭ قانلىق ئەنزە يۈز بەرگەنلىكىدىن خەۋەر تېـپىپ چەكسىز خۇشاللىققا چۆمگەن. 7 - ئـاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا 36 كىشىدىن تەركىب تاپقان «شىنجاڭدىكى ھەر ساھەنىڭ قەھـرىمانلاردىن ھال سوراش، ئۇلارغا ئېھتىرام بىلدۇرۇش ئۆمىكى» ئەيسا ئەپەندىنىڭ يېتەكچىلىكىدە لەنـجـۇغا يېتىپ كېلىپ، چېۋ جەمەتىنى قان بىلەن يۇيۇۋەتكەن قەھرىمانلاردىن ھال سوراپ، ئۇلارغا ئېھتىرام بىلدۇرگەن. ھەر مىللەت خەلقى نامىدىن گەنـسۇدىكى ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنى جىنايەتچىلەرنى كەڭچىلىك بـىلەن بىر ياقلىق قىلىشقا ھەمدە قـەھرىمـان دەپ تـەقدىرلەشكە دالالەت قىلغان.

ئۆمەك غەربىي شىمال مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى، گەنـسۇ ئۆلكىسى، لەنجۇ شەھىرىدىكـى ھـەر دەرىجىلـىك ئەربابلار بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسـىگە بېـرىپ، بىر تەرەپتىن ئەنزىنىڭ پاش قىلىنىش ئـەھۋالىنـى سۈـرۈشتۇرۇپ، يەنە بىرتەرەپتىن جىنايەتچىلىرىنى يوقلايدىغانلىقىنى ۋە ئۇلاردىن ھال سورايدىغانلىقىنى ئېيتقان. ئەيسا: «چېۋ جـەمەتىدىكى قانلىق ئەنزە يۈز بېرىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇرۇمچىمۇ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تـاپتـى. ئېھتىرام بـىلدۇرۇش ئـۆمىكىمىز شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت زاتلىرىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن چېۋ دېڭـكۇن ئائىلىسىنى قىرىپ تاشلىغان قەھرىمانلاردىن ھال سـوراش

ۋە ئۇلارغا ئېتىراز بىلدۈرۈش ھەمدە گەنسۇ دائىرىلىرىدىن ئۇلارنى كەڭچىلىك بىلەن برتەرەپ قىلىشنى تەلەپ قىلىش ئۈچۈن كەلگەن. بىز بەزىلەرنىڭ قەھرىمانلارنى مال - مۈلۈك ئۈچۈن جانغا زامىن بولغان، قانۇن بويىچە برتەرەپ قىلىنىدۇ، دېيىشىپ يۇرگەنلىكىنى، شېڭ شىسەينىڭمۇ چىۋۇ جەمەتىنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى برتەرەپ قىلىش ئۈچۈن لەنجۇغا ئادەم ئەۋەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ چەكسىز غەزەپلەندۇق. شېڭ شىسەي ۋە چىۋۇ زۇڭجۇن ئېقىمدىكىلەرنىڭ شىنجاڭدا ئۆلتۈرگەن ئادىمى جاڭ دېيۈي قاتارلىقلارنىڭ چىۋۇ جەمەتىدە ئۆلتۈرگەنلىرىدىن تۇمەن ھەسسە كۆپ، ئەگەر جاڭ دېيۈيلەر جىنايەت ئۆتكۈزدى دېيىلسە، شېڭ شىسەي ۋە چىۋۇ فاممىلىسىنىڭ ئاتا - بالا ئەڭ ئاۋۇال قانۇنىي جازاغا تارتىلىشى كېرەك ئىدى. ئۇنداق بولمىسا قانۇننىڭ نېمە رولى بولىدۇ؟ مال - مۈلۈكنى قەستلىگەن دېيىلسە، چىۋۇ جەمەتىنىڭ ھەممە مال بىساتى شىنجاڭ خەلقىنىڭ قان تەرى، ئۇ شىنجاڭ خەلقىغە قايتۇرۇپ بېرىلىشى، شىنجاڭدا مەكتەپ ئېچىپ، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلارنىڭ ئەۋلادلىرىنى ئوقۇتۇش كېرەك. شېڭ شىسەي تەيۋەنده تۇرۇپ، چىۋۇ دېڭكۇندىن قالغان مۈلۈكلەر ئارىسىدىن مەرۋايىت كەشتىلەنگەن كۆڭلەكنى ئالدى بىلەن سېتىش..... ھەققىدە تېلېگراممۇ بەرگەنلىكىنى ئۇقتۇق. مەرۋايىت كەشتىلەنگەن بۇ كۆڭلەك شىنجاڭنىڭ سابىق مالىيە نازارەت نازىرى چېن دېلىنىڭ كۆڭلىكى ئىدى. چېن دېلى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۇرمىگە تاشلىنىپ، قېمىناپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ خوتۇنىمۇ دەرت - ئەلەم دەستىدىن كېسەل بولۇپ ئۆلگەن. ئۇنى دەپنە قىلىشقا پۇل بولمىغانلىقتىن نۇرغۇن دوستلىرىنىڭ ياردىمى ئارقىلىق ئاران تەسلىكتە دەپنە قىلغان. بۇ قىممەتلىك بۇيۇم چېن ئائىلىسىنىڭ پەرزەنتلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىلىشى كېرەك» دېگەن.

ئۆمەكتىكىلەر زور مىقداردىكى ھال سوراش بۇيۇملىرىنى ئېلىپ 7 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ئەتىگەن سائەت ئوندا شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىگە كېلىپ، چىۋۇ جەمەتىدىكى ئەنزىنىڭ جىنايەتچىلىرىدىن ھال سورىماقچى بولغان، ئىداره باشلىقى گوجۇاڭ ئۇلارنى دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالغان، ئەدلىيە بۆلۈمچە باشلىقى ۋاڭ دېمىك بىلەن جازا ساقچىلىرى باش ئەترىتىنىڭ باشلىقى فەن زۇڭشياڭ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولغان. مېھمانلار بىلەن ساھىبخان ئۆزئارا برقانچە ئېغىز تەكەللۇپ سۆزى قىلىشقاندىن كېيىن، ساقچىلار ھەرقايسى كامېرلارغا بېرىپ جىنايەتچىلەرگە خەۋەر قىلغان. جاڭ دېيۈي ئىشتىن بۇرۇن شىنجاڭلىقلار كەلگەنلىكىنى بىلمىگەن، ئۇ ئاڭلاپ بەك ھاياجانلانغان. بىرقانچە مىنۇتتىن كېيىن قولىدا كويزا، پۇتىدا كىشەن كۆرۈشۈش زالىغا كىرگەن. ھال سورىغۇچىلار قىز-

دېگەن: «دىخوا (ئۇرۇمچى) دىكىلەر چىۋۇ جەمەتىدىكىلەرنىڭ ئائىلە بويىچە ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ قالتىس خوش بولدى. ئۇلار ياخشىلىق قىلساڭ ساۋاپ تاپسەن، يامانلىق قىلساڭ ھامان بىر كۈنى جازايىڭنى تارتسەن دېگەن مانا شۇ، دېيىشتى. بىز بۇ ئەنزىنى بىرتەرەپ قىلغاندا ئادىل ئىش قىلىشنى، قانۇننى خەلق رايىغا قاراپ ئىجرا قىلىشنى ئۈمىد قىلىمىز، ئادالەتنى ياقىلايدىغان كۈچ بولغاندىلا كىشىلەر قەلبىنىڭ مايىل لىقىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. مېنىڭ كۆيۈنگىنىمۇ شۇ شىسەي تەرىپىدىن تۈتقۇن قىلىنىپ ئۆلتۈرۈلۈپ، ئائىلىسى تامامەن خانۇۋەيران بولۇپ كەتكەن. چىۋۇ جەمەتىنىڭ بۈگۈنكى ئاقىۋىتى ھەقىقەتەن «ئاسماندا تۇرغىنى - سىرە، چۈشۈپ قالماس ھېچبىر نەرسە» دېگەندەك بولغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. بىز تۈتۈلغانلارنى كەڭچىلىك بىلەن بىر ياقلىق قىلىشنى، شىنجاڭ خەلقىنىڭ مال - مۈلكىنى ئۆزىگە قايتۇرۇپ بېرىشنى، جەمئىيەتتىكى ھەر ساھەگە ئادالەتنى ياقىلاشنى مۇراجىئەت قىلىمىز.»

ئۆمەكتىكىلەر زور مىقداردىكى ھال سوراش بۇيۇملىرىنى ئېلىپ 7 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ئەتىگەن سائەت ئوندا شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىگە كېلىپ، چىۋۇ جەمەتىدىكى ئەنزىنىڭ جىنايەتچىلىرىدىن ھال سورىماقچى بولغان، ئىداره باشلىقى گوجۇاڭ ئۇلارنى دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالغان، ئەدلىيە بۆلۈمچە باشلىقى ۋاڭ دېمىك بىلەن جازا ساقچىلىرى باش ئەترىتىنىڭ باشلىقى فەن زۇڭشياڭ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولغان. مېھمانلار بىلەن ساھىبخان ئۆزئارا برقانچە ئېغىز تەكەللۇپ سۆزى قىلىشقاندىن كېيىن، ساقچىلار ھەرقايسى كامېرلارغا بېرىپ جىنايەتچىلەرگە خەۋەر قىلغان. جاڭ دېيۈي ئىشتىن بۇرۇن شىنجاڭلىقلار كەلگەنلىكىنى بىلمىگەن، ئۇ ئاڭلاپ بەك ھاياجانلانغان. بىرقانچە مىنۇتتىن كېيىن قولىدا كويزا، پۇتىدا كىشەن كۆرۈشۈش زالىغا كىرگەن. ھال سورىغۇچىلار قىز-

غىن چاۋاك چېلىپ سالام بەرگەن. جاك دېيۇي قايتا - قايتا ئېگىلىپ تەزىم قىلغان ھەمدە ئۇستەل ئالدىغا يۆلەپ ئولتۇرۇغۇزۇلغاندىن كېيىن سۆز قىلىپ: «بۇ ئەنزىدىكى ئىشلارنى مەن ئىشتىن بۇرۇن بىلمەيتتىم. ئۇلار ئىشلەپ بولۇپ ماڭا سۆزلەپ بەرگەن. چىۋ فامىلىلىك ئاتا - بالا شىنجاڭدىكى چاغدا بىزنىڭ قىلغانلىرىمىزدىن نەچچە ھەسسە زەھەرلىك، قەبىھ شۇملۇقلارنى قىلغان. شىنجاڭلىق قېرىنداشلار ئۇلارنىڭ قاتتىق زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان. شېڭ شىسەي، چىۋ زۇڭجۇن ئاتا - بالا ئەسلىدە قانۇنىڭ جازاسىغا تارتىلىشى كېرەك ئىدى، ئەمما قانۇن ئۇلارنى زادىلا سۈرۈشتۈرۈپ باقمىدى. ئۇلار ئىلگىرى دائىملا كىمنى ئۆلتۈرسەكمۇ ئۆلتۈرۈۋېرىمىز، ھېچكىم بىزنى بىرنېمە قىلالمايدۇ، دېيىشىپ يۈرەتتى. بۇگۈنكى كۈندە ئۇلار تېگىشلىك جازاغا تارتىلدى» دېدى. ئەيسا ئورنىدىن تۇرۇپ: «شېڭ شىسەي ۋە ئۇنىڭ قول چوماقچىلار گۇرۇھى شىنجاڭدا ئۆتكۈزگەن جىنايى شۇملۇقلار ھەممىگە مەلۇم. ھەر مىللەت خەلقىدىن 100 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم قىرغىن قىلىنىپ، خەلق ئاياغ - ئاستى قىلىندى، مال - بىساتى بۇلاپ - تالاندى. كىشىلەر يۇرت - ماكانلىرىدىن ئايرىلىپ خانۇۋەيران بولۇپ كەتتى. نامراتلىشىپ جان باقالماس ھالغا كەلدى. بىر دۆلەتتە مۇشۇنداق ئادەمنىڭ چىقىشى شۇ دۆلەت ئۈچۈن چوڭ نومۇس، دۆلەت ئۈلاردىن ھېساب ئېلىشى كېرەك. شۇڭا مەن ھەر قايسىڭلارغا ھېسداشلىق قىلىمەن ۋە تەشەككۈر بىلدۈرىمەن. شىنجاڭدىكى نۇرغۇنلىغان كىشىلەردە شەرقىي شىمالىلىقلارغا قارىتا ئۇقۇشماسلىق بولغان. ھازىر سىلەر نومۇسىڭلارنى يۇدۇڭلار. ھەممە كىشى سەلەرگە ھېسداشلىق قىلماقتا. بۇگۈنكى كۈندە سىلەرنى تۇتۇش ساقچى ئىدارىسىنىڭ مەجبۇرىيىتى، بىز ئەڭ يۇقىرى دائىرىلەردىن خەلق رايىغا بېقىشنى، ئەنزىنى ئادىل بىرياقلىق قىلىشنى ئۈمىد قىلىمىز» دېدى. ئۇنىڭ سۆزى تۇگىشىگە ئۇيغۇر ۋەكىل

ئابدۇللا جاك دېيۇيگە تاۋۇز، تاماكا، تورت قاتارلىق بۇيۇملارنى تەقدىم قىلدى. جاك دېيۇي ئاخىرىدا سۆز قىلىپ، شىنجاڭدىكى ھەر ساھەنىڭ لەنجۇغا ھال سوراش ئۆمىكى ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنى قوللىغانلىقىغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، چاۋاك ئاۋازى ئىچىدە زالدىن چىقىپ كەتتى.

چېن يۇڭچۈن، سۈن لىشۈنلەر ئىككى - ئۈچتىن بولۇپ كۆرۈشۈش زالىغا كىرگەندە، سورۇن تېخىمۇ قىزغىن بولۇپ، جانلىنىپ كەتتى. چېن يۇڭچۈن ئۆزە تۇرۇپ ھاياجانلانغان ھالدا: «بىز ئەسلىدە شىنجاڭ خەلقىگە ۋەھشىيانە زىيانكەشلىك قىلغان بۇزۇقلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈپ تۇگەتمەكچى ئىدۇق. ھازىر ئازغىنە بىر قىسمىلا ئۆلتۈرۈلدى. پىلاننى تولۇق ئورۇندىيالمىدۇق. شۇڭا ئالدىڭلاردا تولىمۇ خىجالەت بولۇۋاتىمىز، شىنجاڭلىق قېرىنداشلارنىڭ ھال سوراش ئۆمىكى ئالدىدا ئېچ - ئېچىمدىن ئۆكۈنۈپ بىئارام بولماقتىمەن. بۇ قېتىم لەنجۇدىكىلەر گىمۇ نۇرغۇن ئاۋارىچىلىق تېپىپ بەردۇق. ئۇلار بىز تارتقان ناھەقچىلىكتىن بىخەۋەر، بىز ئۆزىمىز ئۇچۇنلا ئەمەس، شىنجاڭدا زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان ھەممە كىشىلەر ئۈچۈن ئىنتىقام ئالدۇق ....» دېدى.

سۈن لىشۈن: «كۆپچىلىكىنىڭ يوقلاپ كەلگەنلىكىدىن ئۆزۈمنى چەكسىز بەختلىك ھېس قىلدىم. بىز شىنجاڭدىكى 14 مىللەتنىڭ 4 مىليون خەلقىگە ۋەكالىتەن لەنجۇغا يېتىپ كېلىپ ئىنتىقام ئالدۇق. كېيىن شېڭ شىسەينىڭ تەيۋەنگە قېچىپ كەتكەنلىكىنى، يەنە تېخى چىۋ جەمەتىدىكىلەرنىمۇ تەيۋەنگە تېزراق قېچىپ بېرىۋېلىشقا دەۋەت قىلىپ تېلېگراممۇ ئەۋەتكەنلىكىنى ئاڭلىدۇق - دە، ۋاقتىنى سوزماي دەرھال قول سالدۇق» دېدى، سۈن لىشۈن سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ئابدۇللا ھاياجانلىنىپ، ئۇيغۇر تىلىدا «ياشاپ كەت ئەزىمەتلەر» دەپ ۋاراقلاپ سالدى ھەم ئۇلارغا سوۋغا بۇيۇملىرى تەقدىم قىلدى.

ئەك ئاخمردا لیۇ زىلى، لیۇ يۇيشيەن، ۋاك شياڭرىن، جاك جەنـ شىك تۆتەيلەن ئارقا ـ ئارقىدىن كىرىپ كەلدى. ھال سوراش ئۆمىكىدىكىلەر چاۋاك چالغاچ ھەر بىرسىنىك ئىسمىنى سوردى، يالغۇز ئۆزى سەككىز ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن لیۇ زىلىنى تونۇغان ھەمەيلەن ھەيرانلىق ۋە ھۆرمەت بىلدۈرۈش ھېسسىياتى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراشتى، ئارقىدىن ئەيسا ئۆزلىرىنىك كېلىش مەقسىتىنى چۈشەندۈرۈپ كېلىپ: «سىلەرنىك ئادەم ئۆلتۈرۈشۈڭلار ئادەتتىكى ئادەم ئۆلتۈرۈش، ئوت قويۇشقا ئوخشىمايدۇ، دۆلەتكە، خەلققە زىيان سالغان ھارام نىيەتلىكلەرنى ئۆلتۈرۈش ــ خەلقنى زىياندىن قۇتۇلدۇرغانلىق، شۇڭا سىلەرنى تەقدىرلەش، مۇكاپاتلاش لازىم...» دېدى. لیۇ يۇيشەن، لیۇ زىلىلار تەشەككۇر بىلدۈرۈشتى. لیۇ زىلى چیۇ جەمەتىدىكى قانائەت قىلغۇچىلىقىنىك مەنبەسىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەندىن كېيىن: «شېك شىسەي تەيۋەنگە مىك تال زىققە ئالتۇننى يۆتكەپ كەتتى. چیۇ جەمەتىدىكىلەرمۇ چەتكە قېچىپ كەتمەكچى بولۇشتى. شۇڭا ئاۋۋال ئۇلارنى ئۆلـ تۈرۈپ توگىتىۋېتىپ، ئاندىن باشقا كەلگەننى كۆرمەكچى بولغان ئىدىم، شۇڭا خېلى بۇرۇنلا ئۆلۈمگە پىسەنت قىلمايدىغان، ھايات تۇرسام خۇشال بولۇپ كەتمەيدىغان، ئۆلۈپ كېتىشكە تىوغرا كەلگەندە مەيۇسلەنمەيدىغان، ئۆلسەممۇ ئۆزۈمنى بەختلىك ھېسابـ لايدىغان بولۇپ قالغانىدىم... ». ئۇ سۆزىنى توگەتكەندە يەنە چاۋاك ـ ئالقىش سادالىرى ياڭرىدى، ئۇلارغىمۇ ھال سوراش بۇيۇملىرى تەقدىم قىلىندى. شۇ ئاردا، ئەيسا ۋەكىللەر سۇنغان ئىككى پارچە باغاقچىنى ئوقۇدى، ئۇنىڭدا 5 ـ ئاينىك 16 ـ كۇنى چیۇ جەمەتىدە يۈز بەرگەن قىرغىنچىلىقنىك تەپسىلىي جەريانىنى بايان قىلىپ بېرىش تەلەپ قىلىنغانىدى. ئەيسا: «بۇگۈن ۋاقىت بىر يەرگە بېرىپ قالدى. ئەك ياخشىسى قەھرىمانـ لار يېزىپ چىقىپ بىزگە بەرسە، بىز شىنجاڭغا ئېلىپ كېتىپ تۇرلۇك يېزىقتىكى گېزىتىلەردە ئېلان قىلساق. ھەممەيلەن ئوقۇپ

راسا پۇخادىن چىقسا» دېدى. ئۇنىڭ سۆزى تۇگىگەندىن كېيىن جىنايەتچىلەر تۇرمىگە ئېلىپ كېتىلدى، ئۆمەكتىكىلەر بىر ئاز ئارام ئالغاندىن كېيىن، تۇرمىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ جىنايەتچىلەرنى يوقلاپ، ئۇلار بىلەن قول ئېلىشىپ خوشلاشقاندىن كېيىن ساقچى ئىدارىسىدىن چىقىپ كېتىپ قېلىشتى.

كەشىلەر كۆڭلىنىك مايىللىقى

چیۇ جەمەتىنى قىرغىن قىلىش ئەنزىسىنىك باش جىنايەتچىلىرى قولغا چۈشكەندىن كېيىن، ئۇلارنىك تەرجىمھالى بەلەن ئىقرارناملىرىنىك كۆپىنچىسى گېزىتتە ئېلان قىلىندى، نەتىجىدە جامائەت پىكرىدە يەنە بىر قېتىم داۋالغۇش بولۇپ، شەھەر ئاھالىسى ھەممىلا يەردە غۇلغۇلا قىلىشقاندىن تاشقىرى، ھەر ساھەدىكى بىلىملىك زاتلارمۇ ئۆلكە ۋە شەھەردىكى ھەرقايسى گېزىتخانىلارغا ماقالە ئەۋەتىپ ئۆز كۆز قاراشلىرىنى بايان قىلىشتى، ھەممەيلەن بىردەكلا چیۇ فامىلىلىك ئاتا ـ بالىنىك شىنجاڭدا قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغان، قاتمۇ قات قان قەرزگە بوغۇلغان، تېگىشلىك جازاسىنى تارتتى، ئۇلارنى ئۆلتۈرگۈچىلەر ھەققانىي غەزەپ بىلەن ئۆزلىرى ۋە بىر قانچە تۇمەن زىيانكەشـ لىككە ئۇچرىغان قېرىنداشلىرى ئۈچۈن ئىنتىقام ئالدى، بۇ گۇناھ ئەمەس، زور تۆھپە، ئۇلار مۇكاپاتلىنىشقا، تەقدىرلىنىشكە تېگىشـ لىك، دەپ ھېسابلىغان. مەن بۇ يەردە شۇ چاغدا ئېلان قىلىنـ غان بىر قانچە پارچە ماقالىنى كىتابخانىلارنىك ھوزۇرىغا سۇنىمەن.

«تىنچلىق گېزىتى» نىك مىنگونىك 38 (1949) ـ يىل 7 ـ ئاينىك 3 ـ كۈنىدىكى سانىنىك 4 ـ بېتىگە مۇنۇلار بېسىلغان: «گېزىتخانىمىز چیۇ جەمەتىدىكى قانلىق ئەنزە توغرىسىدا غەلىتە پىكىر بايان قىلغان ئىككى پارچە خەت تاپشۇرۇۋالدى.

گېزىتىمىز خەۋىرى: چیۇ جەمەتىدىكى ئەنزە پاش قىلىغانـ

دىن كېيىن، تۇنۇگۈن چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككىلەر ئەترا-
پىدا، گېزىتىمىزنىڭ تىجارەت بۆلۈمى تازا ئالدىراش ئىشلەۋاتـ
قاندا، ئۇشتۇمتۇتلا «ۋاڭ مېنشىك» (خەلق رايىغا نەزەر سالغۇ-
چى)، «فەۋ باۋلى» (زوراۋانلىقنى قارشى تۇرغۇچى) دېگەن تە-
خەللۇس ئىشلىتىلگەن ئىككى پارچە خەت تاپشۇرۇۋالدى،
ئالدىنقى خەت پوچتا ئارقىلىق كەلگەن، كېيىنكى خەتنى بىراۋ
گېزىتخانىمىزغا كېلىپ تاپشۇرغان، يۇقىرىدىكى ئىككى پارچە
خەتنىڭ مەزمۇنى ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ. قاتىللارنىڭ
ئىنتىقام ئېلىش ھەرىكىتىگە تامامەن ھېسداشلىق قىلىپ، ئۇلار-
نى ئاقلاش يۇزىسىدىن يېزىلغان، گېزىتىمىز جەمئىيەتكە مۇلازى-
مەتچىلىك قىلىدۇ، شۇڭا بۇ ئىككى پارچە خەتنى مۇھىم دەپ
قاراپ، جەمئىيەتتىكى زاتلارنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇنۇپ بېرىش
يۇزىسىدىن تولۇق تېكىستى بىلەن باستۇق. چىۈ جەمەتىدىكى
ئەنزە پاش قىلىنغانىدىن كېيىن تۇتۇۋېلىنغان جىنايەتچىلەرنى قانـ
داق بىر تەرەپ قىلىشتا قانۇن ئورگانلىرى ئۇلارنى قانۇن
بويىچە جازاغا تارتىدۇ. ھەر قانداق ئادەم ئۇلارنى قانـات
ئاستىغا ئالالمايدۇ. ھېچكىمنىڭمۇ ھۆكۈم قىلىش ھوقوقى يوق.
ئىنسانپەرۋەرلىك مەيدانىدا تۇرۇپ گەپ قىلغانىدا، چىۈ دىڭكۇئـ
نىڭ جىنايىتى پەلەككە يەتكەن بولۇپ، ئۆلتۈرۈلسىمۇ كۇپايـە
قىلماسلىقى مۇمكىن. ئەمما ئۇنىڭ گۆدەك، نارەسىدە پەرزەنتلىرى،
دوست ـ بۇرادەرلىرى، چاكار ـ مالايلىرى قاتارلىقلارنىڭ نېمە گۇناھى
بار؟ نېمە ئۈچۈن ئۇلارغا شۇنچىۋالا زەھەرخەندىلىك قىلىنىدۇ؟
بۇ گېزىتخانىدىكىلەرنىڭ كۆز قاراشلىرىمىز ئەلۋەتتە (تۆۋەندىكى
ئىككى پارچە خەتنىڭ خاتالىقلىرى بەك كۆپ بولسىمۇ ئەسلى
قىياپىتىنى ساقلاپ قېلىش مەقسىتىدە، تەھرىر تۈزىتىش
كىرگۈزمىدى).

يىرىنچى پارچە خەت

تەھرىر ئەپەندى: گېزىتىڭلار ئەزەلدىن تارتىپلا ئادا-
لەتنى ياقىلاپ، يامانلىقتىن يىرگىنىپ، دۆلەتنىڭ مۇنا-
پىقلارنى تازىلىشى، خەلقنىڭ زوراۋانلىقنى يوقىتىشى
ئۈچۈن يار ـ يۆلەك بولۇپ، رېئال جەمئىيەتتىكى نا-
ھەقچىلىقلارنى پاش قىلىپ كەلدى. شۇڭا مەن ئەرزى-
مەس ماقالەمنىڭمۇ گېزىتتە ئېلان قىلىنىشىنى ئۈمىد قى-
لىمەن. بېسىم قانچە زور بولسا، قارشىلىقمۇ شۇنچە كۈچ-
لۈك بولىدۇ، بۇ ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغان ھەقىقەت.
مېنىڭ ئەنزە توغرىسىدا ئادىل مەيدانىدا تۇرۇپ يازغان
بۇ تەھلىلىي ماقالەمنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيىدى-
كى ھەر دەرىجىلىك ئەربابلار، يۇرت مۆتىۋەرلىرى، خەلق
تەشكىلاتلىرى، ئادالەتپەرۋەر زاتلارنىڭ باھالىشى
ۋە ئاقىلانە ھۆكۈم قىلىشى، قاتىللارنىڭ پۇشايمان قى-
لىشىغا پايدىسى تېگىپ قېلىشى مۇمكىن.

تەھرىر ئەپەندىگە ئامان ئىسەنلىك تىلەپ

فەن باۋلى 29 ـ ئىيون

1. ئەنزە يۇز بەرگەندىن كېيىن جەمئىيەتتىكى زاتـ
لار كۆپىنچە ئۇنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىش نەتىجىسىگىلا
كۆكۈل بۆلۈپ، ۋەقەنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبلىرىگە
ئەھمىيەت بەرمەيۋاتىدۇ. ئادالەتپەرۋەر زاتلار ۋە ھوقۇق-
دار ئەربابلارنىڭ ۋەقەنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبى ۋە
يەكۈنىنىڭ مۇناسىۋىتىگە ئېتىبار بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.
شىنجاڭدا 50 مىڭدىن ئارتۇق كىشىنىڭ قىرغىن قىلىنىشى
بۇ ئىشنىڭ ئەسلى سەۋەبى بولۇپ، تەپسىلىي ئەھۋالىنى
«شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭغا سالغان كۆلپەت ـ تالاپ-

تى» دېگەن كىتابنىڭ 1 ـ، 2 ـ قىسىملىرىنى كۆرۈپ چىقـ
سىلا، شېئىر شەيدىن ئىبارەت بـۇ دىۋىنىڭ شىنجاڭنى
دەپسەندە قىلغان پاكىتلىرىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

2. زوراۋان، ياۋۇز ھـوقـۇقدار شېـئىر شەيـي، چېۋ
زۇڭجۇن، زالىم خۇڭزاۋ، لى يىڭچى، لى پـۇلىن قاتارـ
لىقلار شىنجاڭدا ئون يىل ھـۆكۈمرانلىق قىلىش جەرـ
يانىدا، شىنجاڭ خەلقى ۋە شەرقىي شىمال يايونغا قارـ
شى بىرلەشمە ئارمىيىسىدىن جەمئىي يۈز نەچچە مىڭ كـ
شىنى تۇتقۇن قىلىپ، 50 مىڭدىن ئارتۇق كىشىنى قىرـ
غىن قىلغان. ئاتا ـ ئانا، خوتۇن، بالا ـ چاقلىرىدىن
كېچىپ يايونغا قارشى تۇرۇش ئۇچۇن شەرقىي شىمالدىن
شىنجاڭغا بارغانىنىڭ نەتىجىسى ئۆلتۈرۈلۈش بولسا، جەمـ
ئىيەتتىكى ھەققانىيەتچىل كىشىلەر ئۇلار تارتقان ناھەقـ
چىلىققا چىداپ تۇرالامدۇ؟

3. سېپىق نـامى دۇنياغا پۇر كەتكەن يـاۋۇز دېۋە
شېئىر شەيـي ۋە ئۇنىڭ يالاقچىلىرى شـۇنچىۋالا كـۆپ
مال ـ مۈلۈكنى خـيانەت قىلسا، شۇنچىۋالا كۆپ ئادەمنى
قىرغىن قىلسا يەنىلا قانۇنىي جازاغا تارتىلماي، كۆرەكـ
لەپ مۇتھەملىك قىلىپ يەنىلا ھوقۇق تۇتۇپ يۈرۈۋاتىدۇ.
ئېھتىمال ۋەھشى بۇزۇقلارنى يـوشۇرۇپ قېلىش جۇڭگوـ
نىڭ ئېسىل ئەخلاقى پەزىلىتى بولغاچقا ھۆكۈمەت قۇلـ
قىنى يوپۇرۇپ يۈرۈۋاتقان بولسا كېرەك.

4. دۆلەت ئۇچۇن مىللىي مۇناپىقلارنى يوقىتىپ بەرـ
گەن چېۋ جەمەتىدىكى ئەنزىنىڭ قاتناشچىلىرى ھەققىدە
كىچىك ئىشنى مۇبالىغىلاشتۇرۇپ ھەدەپ ئۇلارنىڭ شەـ
نىگە ھۇجۇم قىلىنىۋاتىدۇ. ئەمەلدار ئەمەلدارنىڭ قاياـ
شى بولۇش راستلا جۇڭگولۇقلارنىڭ «پەزىلىتى» ۋە ئۆـ
زىگە خاس خىسلىتى بولسا كېرەك.

5. شېئىر شەيـي، چېۋ زۇڭجۇن، ۋالىڭ خۇڭزاۋ، لـى
يىڭچى، لى پۇلىنلار زادى قايسى پـارتىيە، قايسى گۇـ
رۇھقا تەۋە كىشىلەر ئىكەنلىكىنى نەزەرىنىڭ سىرتىدا قالـ
دۇرماسلىقنى، ۋالىڭ خـۇڭزاۋنىڭ ئىككى ئوغلى ھازىرىنىڭ
ئۆزىدە نېمە شۇملۇقلارنى قىلىۋاتقانلىقىغا قاراپ بېقىشنى
تەۋسىيە قىلىمەن. ئۇلارنىڭ شـۇملۇقلىرىنى تەكرىلا بـ
لىمدۇ. چېۋ زۇڭجۇن، شېئىر شەيـلەرنىڭ نەدە تەربىيىلىنىپ
يارتىيىگە كىرىپ قالغانلىقىنىمۇ تەكرىلا بىلىمدۇ.

6. شىنجـاڭ خەلقى ۋە شەرقىي شىمال يايونغا قارشى
ئـارمىيە شېئىر شەيـي، چېۋ زۇڭجۇن، ۋالىڭ خۇڭزاۋ، لى
يىڭچى، لى پۇلىنلارنىڭ شـىنجاڭدا ئـۆتكۈزگەن جىنايى
قىلمىشلىرى ئۇستىدىن ئارقا ـ ئارقىدىن ئەرز قىلغانـدا
كىم سۇرۇشتۇرۇپ باققان؟ بۇنى ھەقىقەتەن ئەمەلدارلارـ
نىڭ ئۆزئـارا يان بېسىش، بۇزۇقلارنى قانات ئـاستىغا
ئېلىپ، توغرا ئادەملەرنى جازالاش سىياسىتىنىڭ مەھسۇـ
لى دېيىشكە بولىدۇ.

7. مەن جەمئىيەتتىكى ئادالەتپەرۋەر زاتـلارغا، جا ـ
مائەت پىكرى ساھەسىدىكى زاتلارغا بۇ ئەنزە قاتناشچـ
لىرىنىڭ ئاقىۋىتىگە يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈشىنى، ئۇلارنى
بـۇزۇقلارنى ئۇجۇقتۇرغۇچى قەھرىمانلار دەپ ئـاتـاشنى
مۇراجىئەت قىلىمەن. ناۋادا ھوقۇقدارلار لايىق بىر تەـ
رەپ قىلمىسا بىزگە يـەنە بىر قېتىم ئىنقىلاب قىلىشتىن
باشقا ئىلاج يوق!

ھوقوق تۇتۇۋاتقانلارنىڭ ئاۋۋال «شېئىر شەيـنىڭ شىنـ
جاڭغا سالغان كـۇلپەت ـ تـالاپىتى» دېگەن كىتابنىڭ
1 ـ قىسمىنى كۆرۈپ چىقىشنى، ئاندىن كېيىن ئاق نىـ
يەت بىلەن ۋىجدانەن ئۆپكىسىنى بېسىۋېلىپ بۇ ئـەنزە
ئۇستىدىن ھۆكۈم چىقىرىشنى تەۋسىيە قىلىمەن. دىققەت
قىلغايسىلەر ...

ئىككىنچى پارچە خەت

تەھرىر ئەپەندى، پېقىرنىڭ نەزەرىدە ئىككىمىزنىڭ ھېسسىياتى خېلىدىن بۇيان ئوخشاپ كېلىۋاتىدۇ. شۇڭا ساختا ئارىلاشتۇرماي كۆڭلۈمدىكى گەپلەرنى يازدىم. ئەپەندىم مالال كۆرمىسىڭىز، مېنىڭ ماقالەم گېزىتىڭلارنىڭ بىرەر بۇرجىكىدىن ئورۇن ئالسا جەمئىيەتتىكى نۇرغۇنلىغان زاتلارنىڭ ھېسداشلىقىغا ئېرىشكەن بولاتتۇق.

شۇنداق ئەمەسمۇ تەھرىر ئەپەندىم؟

مەن ئانچە ـ مۇنچە مەكتەپ يۈزى كۆرگەن ئادەممەن. ساۋاتسىز كىشىلەرگە قارىغاندا مەلۇماتلىقمەن. ئىچىمدىكى دەردلىرىمنى ئانچە ـ مۇنچە ئىزھار قىلالايمەن. ھالبۇكى دەرت ـ ئەلەمنى ئىپادىلەپ بېرەلمەيدىغان ئىشچى دېھقانلار ئاممىسى ھەقىقەتەن ئاز ئەمەس، ئۇلار مۇشۇنداق ئىشنى قانداق ئىپادىلەشنى كۆڭلىدە ئېنىق بىلمەمدۇ؟

تەھرىر ئەپەندىم، مېنىڭ بۇ قىسقىغىنە ماقالام گېزىتنا بېسىلىپ چىققان تەقدىردىمۇ ئېھتىمال ھېچقانچە ئۇنۇم بەرمەس، شۇنداق بولسىمۇ پېقىر ھېچنېمىدىن تەپ تارتمايلا ئۆزلىرىدىن بۇ ماقالىنى بېسىشنى ئۆتۈنۈپ سورايدۇ. مېنىڭ تەشەككۇرىمنى قوبۇل قىلىشقا پېتىنالارسىز؟

ۋاڭ مېنشىك

1938 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى مەن ئالدى بىلەن تەھرىر ئەپەندىگە شۇنى ئىزاھلاپ ئۆتەيكى، مەن لىۋ يۈيشەن قاتارلىقلارنىڭ ھېچقايسىسىنى تونۇمايمەن. مەن ھۆكۈمەت دائىرىلىرىگە لىۋ يۈيشەن قاتارلىقلار-

نى قويۇپ بېرىشنى، خەلقتىن ئەپۇ سوراشنى تەۋسىيە قىلىمەن.

يېقىنقى كۈنلەردە لەنجۇدىكى گېزىتلەر چىۋ جەمەتىدە يۈز بەرگەن قاتىللىق ئەنزىسىنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزلۈكسىز خەۋەر قىلىدى، چىۋ دىڭكۇننىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر يېڭى. تارقالغاندا، ھەممىلا ئادەم ھەممىلا يەردە غۇلغۇلا قىلىشىپ باركاللا دېيىشكەن، ھەممىلا ئادەم چىۋ دىڭكۇننى «بېشىنى يېگىنى خوپ بوپتۇ» دېيىشكەن. لىۋ يۈيشەن قاتارلىقلارنىڭ خەنجىرى دەل ۋاقتىدا خەلقنىڭ ئازغۇسى بويىچە سانجىلغان، نامايىشى مۇۋاپىق سانجىلغان خەنجەر ھېسابلانغان.

ھۆكۈمەت دائىرىلىرىمۇ چىۋ دىڭكۇن ھايات ۋاقتىدا مەنسەپتە ئادىل ئولتۇرمىغانلىقى، بىگۇناھ پۇقرالارغا زىيانكەشلىك قىلىپ، قاقشاتقانلىقى، ئومۇمنىڭ پۇلىغا خىيانەت قىلغانلىقىنى، سەللا دېتېگە ياقماي قالغانلارنى ۋەھشىلىك بىلەن ئولتۇرغەنلىكىنى، ئۇمۇر بويى دۆلەتكە، مىللەتكە زىيان يەتكۈزۈپ كەلگەنلىكىنى تەپسىلىي بىلىپ بولدى. بۇنداق مۇناپىق، ئوغرى قاراقچىنى ئۇنىڭ بىلەن چېقىشالمايدىغان ئۆچ، ئادىۋىتى بار لىۋ يۈيشەن قاتارلىقلارنىڭ ئولتۇرۇشىگە تېگىشلىك بولۇپلا قالماستىن، دۆلەتكە سادىق، خەلققە سادىق ھەر قانداق بىر ۋىجدانلىق ئادەم چوقۇم قاغمايي، لەنەت ئېيتماي قالمايدۇ. چىۋ دىڭكۇننىڭ جېنى ئۇنىڭ قەرزىنى تۆلەشكە يەتمەيدۇ. ئەپسۇسكى چىۋ جەمەتىدىكى ئەنزە سادىر بولغاندىن كېيىن ئۆزلىرىنى خەلق ئۇچۇن خىزمەت قىلىمىز دەۋالغان ھۆكۈمەتنىڭ ھەممە ئەمەلدار كاتتىلىرى قاتتىق ئورکۇپ كېتىشتى. ئۇلار نەچچە يۈزلىگەن چارلەغۇچى، پايلىغۇچىلارنى ئىشقا سېلىپ، 50 نەچچە كۈن پالاق-

لاپ يۇرۇپ، ليۇ يۈيشەن قاتارلىق بەش ـ ئالتە نەپەر كىشىنى تۇتۇۋالدى. مېنىڭ قارىشىمچە، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بۇنى چوقۇم ئەتەي ئادەتتىكى قاتىللىق ئەنزىسى قاتاردا بىر ياقلىق قىلىدۇ. ئۇلارنى ھاياتىدىن مەھرۇم قىلىدۇ. شۇڭا مەن خەلق ئۈچۈن، ليۇ يۈيشەنلەر ئۈچۈن مۇراجىئەت قىلىمەن.

ھۆكۈمەت خەلقنىڭ ئىشلىرىنى بېجىرىش ئۈچۈن تەسىس قىلىنغان. خەلقنىڭ ئازاپلىنىشى ھۆكۈمەتنىڭ جىنايىتى، ھەر قانداق سىياسىي تۈزۈلمىدە بولسۇن بۇ بىر قانچە مىڭ يىلدىن بۇيان يىمرىلمەي كېلىۋاتقان ھەقىقەت. جۇڭگو تارىخىدىكى ياۋشۇننى مىسالغا ئېلىش ھاجەتسىز. چۈنكى دېڭكۈننىڭ شۇنداق زور ۋەھشىيانە جىنايىتى بار. تۇرۇقلۇق ھۆكۈمەت ئۇنىڭغا ھېچقانداق جازا بەرمىگەن. دۆلەتكە ئاپەت، خەلقتە كۈلپەت ياغدۇرغان بۇ ياۋۇز قاراقچى خەلق ئۈستىدىن داۋاملىق زورلۇق ـ زومبۇلۇق قىلىپ يۈرۈۋەرگەن. دېمەك، ھۆكۈمەتمۇ ئانچىلا ھۆكۈمەتكە ئوخشىمايدۇ قالغان.

خەلقنىڭ كۆزى روشەن، ئۇلار ھۆكۈمەتنىڭ باشقا بىر × × ئىش ئۈچۈن ئالدىراش بولۇپ، چۈنكى دېڭكۈنلارغا نەزەر سېلىشقا زادىلا يېتىشەلمەيۋاتقانلىقىنى، ھەتتا ھۆكۈمەتنىڭ مەنپەئىتى ئۈزلىرىنىڭ مەنپەئىتىگە زىت ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يەتكەن. ھۆكۈمەتنىڭ ئۈزلىرى ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىپ بېرىشنى كۈتۈپ تۇرۇش ئۈتۈپ كەتكەن ھاماقەتلىك بولىدىغانلىقىنى بىلگەن. زادى تاقەت قىلىپ تۇرۇۋېرىشكە بولمايدىغان يەرگە يەتكەندە، ئۈزلىرى سەكرەپ مەيدانغا چۈشۈپ بىۋاسىتە قول سېلىشقا مەجبۇر بولغان. ليۇ يۈيشەن قاتارلىقلارنىڭ چۈنكى كۈننى ئۆلتۈرۈشى ئېغىزغا ئېلىشقىمۇ ئەرزىمەيدىغان كىچىك ئىش. ئەمما كىچىك ئىشلار دائىم چوڭ ئىشلارنىڭ باشلانمىسى بولۇپ قالىدۇ. ھۆكۈمەت دائىرىلىرى مۇشۇ پۇرسەتتە دەرھال ھوشىنى تېپىپ، خەلق مەنپەئىتىگە ئاساسەن سىياسەتتىكى ئىللەتلەرنى تۈزىتىۋېلىشى لازىم. بۇنداق قىلىش ھۆكۈمەتكە پايدىلىقلا بولىدۇكى زادى زىيانلىق بولمايدۇ. لېكىن ھۆكۈمەت بۇنداق ئۆيلىمىدى، خەلق ئىشىنىك نېمىلىكىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە، ئۇلار يۈرىكىنى قاپتەك قىلىپ، ھەق ـ ناھەقنى ئاستىن ئۈستۈن قىلىپ، خەلقنىڭ ئىرادىسىگە زىت ھەرىكەت قىلىپ زور مىقداردا پۇل خەجلەپ، نۇرغۇن ۋاقىت ۋە ئادەم كۈچ سەرپ قىلىپ ئاتالمىش جىنايەتچى دېيىلگەنلەرنى تۇتۇشقا پېتىندى. ھۆكۈمەت خەلقتە خىزمەت قىلماي خەلقتە گۇناھ قازادى.

دەرۋەقە ليۇ يۈيشەن قاتارلىقلار زادى ئۆلتۈرگىلى بولمايدىغان كارامەت كىشىلەرمۇ ئەمەس. بىراق ھۆكۈمەت مۇشۇنداق نام بىلەن ئۇلارنى ئۆلتۈرىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا ھۆكۈمەتنىڭ خەلق بىلەن ئەتەي قارشىلىشىۋاتقانلىقى تېخىمۇ پاش بولىدۇ. خەلقنىڭ يىراقتا تۇرىدىغان ھۆكۈمەت خەلق تەرىپىدىن ئىرغىتىپ تاشلىنىدۇ. خەلق ئۈزلىرى بىلەن قارشىلىشىدىغان ھۆكۈمەتنى تۈپ يىلتىزىدىن قۇمۇرۇۋەتمەي بولمايدۇ؟

مۇشۇ كۈنلەردە ھۆكۈمەتنىڭ شۇنچىۋالا نۇرغۇن ئەمەلدارلىرى ئىچىدە دۆلەتكە، خەلقە سادىق بىرەرسى مۇ قالمىدىمۇ؟ پەقەت خەلق ئىچىدىكى بىر كىشى بولۇش مۇمكىن بولمىغان ھۆكۈمەتكە نەسىھەت قىلىپ قويايكى، ليۇ يۈيشەن قاتارلىقلارنى زادى ئۆلتۈرۈشكە بولمايدۇ. ئەگەر سىچە ئۇلارنى دەرھال قويۇۋېتىش بىلەي بىللە خەلقتىن گۇناھكارلارنى تىلەپ كەچۈرۈم سورىسا ئىلار بولىدۇ. ھازىر

دىن ئېتىبارەن دېموكراتىيىگە يۈزلىنىپ، ھەق - ناھەق
نى ئېنىق تونۇپ، ئادىل يول تۇتۇپ، سىياسىنى يېڭىلاش
لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا ناھەقچىلىكتە سوۋۇپ كەتكەن
خەلق كۆڭلىنى ئانچە - مۇنچە بولسىمۇ تەسكىن تاپتۇرۇپ
كەچۈرۈمگە ئېرىشكىلى بولىدۇ. ئۇنداق قىلمايدىغان بولسا
لىيۇ يۇيشەن قاتارلىقلار ئۆلتۈرۈلگەن تەقدىردىمۇ، مېڭ
لىغان، تۇمەنلىگەن لىيۇ يۇيشەنلەر خەلق بىلەن زىتلاش
قان ھۆكۈمەتنىڭ پېيىغا چۈشمەي قالمايدۇ!

«تىنچلىق گېزىتى» مۇخبىرى ۋاڭ باۋشېڭ ھەم گې
زىتتە ئوبزور ئېلان قىلىپ: (ئەسلى تېكىستى قىسقارتىپ
ئېلىندى) «... مەن ئادەم قېلىپىدىن چىققان ئىنتايىن
پاجىئەلىك چوڭ قىرغىنچىلىقنى كۆرۈپ، شېڭ شىسەي
شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ سىياسىي جەھەتتە ۋەھ
شىيانە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزگەنلىكى ئۈچۈن ئاقىۋىتى دەل
شۇنداق بولغانلىقىنى تونۇپ يەتتىم. شۇڭا ئويلانغانلىرىم
مىنىڭ ھەممىسىنى دادىللىق بىلەن يېزىپ چىقتىم. نې
مىلا دېيىلمىسۇن، بۇ بىر سىياسىي خاراكتېرلىك تىراگې
دىيە، خۇددى لۇشۈن ئېيتقاندەك، قان قېرىنى ھا
مان بىر كۈنى ئوخشاش نەرسە بىلەن قايتۇرۇشقا تېۋە
را كېلىدۇ. قەرز ئارقىغا سۈرۈلگەنسېرى ئۆسۈممۇ شۇنە
چە زور بولىدۇ.

چىۋە جەمەتىدە ئەنزە يۈز بەرگەندىن كېيىن، بۇ ۋە
قەگە دەل كېلىدىغان يەنە بىر ۋەقە يادىمغا كېلىپ
قالدى. پېقىر بۇتنىڭدىن سەل ئىلگىرى شىنجاڭدا يۈز
بەرگەن ھەر بىر تراگېدىيە ۋە ئۇنىڭ ئىچكى سىرىنى
ئۇقۇشۇپ بېقىش نىيىتىدە قۇمۇلۇقتا سەپەر قىلغانىدىم.
شېڭ شىسەي شىنجاڭدا ئۇيغۇر يىل «شىنجاڭ پادىشاھى»
بولۇپ تۇرغانىدى. تاكى بۈگۈنگە قەدەر ئۇ يەردە

يەنىلا يوشۇرۇن كىرزىس پارتلاش ئالدىدا تۇرۇ
ۋېتىپتۇ. بۇ ئەھۋال مېنى تولىمۇ ئەجەپلەندۈردى. بۇ
ھال خۇددى شېكسپىرنىڭ سەھنە ئەسەرلىرىنىڭ ئاخىرقى
ئون يىلىدىكى تراگېدىيىلىك تەسۋىرلىرىگە ئوخشىشىپ كې
تىدۇ. ئۇلار ئازاپ ئىچىدە تۇرۇپ ئىنتىقام ئېلىشنى
ئويلايدىكەن. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئۆچ ئېلىش كەيپىياتىنى
كونترول قىلالمايدىكەن. مەن چىۋە زۇڭجۇنگە شېڭ شى
سەيدىن كەلگەن خەتنى كۆرگەندىن كېيىن شېڭ شى
سەي قېيىن ئاتىسىغا قىساسچىلار يىلەن كوممۇنىستلارنىڭ
ھېساب ئېلىشىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن تېزلىكتە قېچىپ
كېتىشىنى نەسىھەت قىلىپ قايتا - قايتا ھەيدەكچىلىك
قىلغانلىقىنى ئۇقتۇم. مەكتۇپلار شېڭ شىسەينىڭ تارىختا
ھەقىقەتەن ئىبرەت گۇناھ قىلغانلىقىغا ئىقرار ئىكەنلىكىنى
ئىسپاتلايدۇ.

دېخۇا (ئۇرۇمچى) دا ئىنتايىن ھەشىمەتلىك، كىشى
لەر تەرىپىدىن مەسچىتتەك مۇقەددەس جاي دەپ قارى
لىدىغان بىر چەكلەنگەن قورۇ بار بولۇپ، ئۇ چىۋە جە
مەتىدە ئۆلتۈرۈلگەن پېشقەدەم خوجايىن چىۋە زۇڭجۇننىڭ
تۇرالغۇ جايى ئىدى. چىۋە زۇڭجۇن شېڭ شىسەي شىنجاڭ
غا ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرىنىڭ شاھىنشاھى ھېسابلى
ناتتى. ئۇنىڭ ئىنتايىن كەڭ دائىرىنى ئىگىلىگەن ھەي
ۋەتلىك داچىسى ئۇرۇمچى دەريا سىنىڭ يېقىسىغا سېلىنغان
بولۇپ، كۆلىمىنىڭ زادى قانچىلىك ئىكەنلىكى پېقىرغا
نامەلۇم، چىۋە زۇڭجۇن بۇ داچىسىغا «نۇرباغ» دەپ نام
بەرگەن. نۇرباغنىڭ ئۇچ چوڭ دەرۋازىسى بولۇپ، ئوت
تۇرىدىكى دەرۋازىنىڭ ئۈستىگە «نۇرباغ» دېگەن خەتلەر
چوڭ قىلىپ يېزىلىپ ئاستىغا «ئاق كۆڭۈللۈك ئەۋلىيا بول
غاي» دېگەن خەتلەر كىچىكرەك تېك يېزىلغان. جەنۇبىي

دەرۋازىسىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە «دۇنيا تەدرىجىي ئالغا باسماقتا» دېگەن سۆزلەر يېزىلغان. شىمالىي دەرۋازىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە «نۇر پارلايدۇ مەڭگۈگە» دەپ يېزىلغان. بۇلارنىڭ ھەممىسى مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) چىۋ زۇڭجۇننىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يېزىلغان خەتلەر. بۇ سۆزلەرنىڭ ئۆزىلا غايەت زور مەسخىرە خاراكتېرىدا ئىكەن، ئەگەر چىۋ زۇڭجۇننىڭ ئەرۋاھى بولىدىغان بولسا شۇ تاپتا قانداق ھېسسىياتتا بولار ئىدىكىن؟...

ھەيۋەتلىك «نۇرباغ» بوك - باراقسان دەرەخزارلىق، گۈلزارلىق ئىچىدىكى مەنزىرىلىك جاي بولۇپ، بىپايان ئوكيانىدىكى يالغۇز پاراخوتقا ئوخشاش ئالاھىدە كۆزگە تاشلىناتتى. ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئىمارەتلەر خۇددى ئۇرۇمچىنىڭ نەنلياڭ دېگەن يېرىدىكە جايلاشقان، بىر كىلومېتر دائىرىدىكى سۇ ۋدان تېرەكلەر ئارىسىدىكى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ ئىمارەتلىرىگە ئوخشاپ كېتەتتى. مەن ھەر بىر كونكرېت ئىمارەتنىڭ ئەھۋالىنى ئېنىق سۆزلەپ بېرەلمەيمەن. ئەمما شېكىسپىنىڭ قېيىن ئاتىسى يەنى چىۋ زۇڭجۇننىڭ قەدىناس خوتۇنى ۋاڭ خېنىمنىڭ ياغاچ بىلەن قاشالانغان قەبرىسى مەنده چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان. قەبرە قورۇنىڭ شىمالى تەرىپىدىكى بىر بوشلۇققا سېلىنغانىدى.

شىنجاڭدىكى يەرلىكلەرنىڭ ئېيتىشىچە، نۇرباغدا مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) ئەتىيازدىن باشلاپ قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىلىپ، ئۇچ يىلدا ئاران پۈتكەن ئىكەن. بۇ دەخۋا (ئۇرۇمچى) دىكى دوبەن مەھكىمىسىدىن قالسا بىردىنبىر چەكلەنگەن جاي ھېسابلىناتتى. دەرۋازا ئالدىدىكى چوك يولدا پۇقرالارنىڭ مېڭىشىغا مۇتلەق رۇخسەت قىلىنمايتتى. ئاكلىشىمچە بۇرۇن ئىككى نەپەر ئوقۇتقۇچى نورباغنىڭ دەرۋازىسى ئالدى

دىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا قاراۋۇل ئۇلارنى توختۇپ ئېلىپ كىرىپ كەتكەن، چىۋ زۇڭجۇن شەخسەن ئۆزى ئۇلارغا قىمىناپ تۇرۇپ سوراق قىلغان. ئۇرۇپ خورلاپلا قالماستىن بىر كۈن يۇكۇندۇرۇپ قويغان. 69 - نومۇرلۇق قورۇدىكى قەتلى قىلىنىش بىلەن «نۇرباغ» دا زوراۋانلىق قىلىشنى بىرلەشتۇرۇپ كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرسەك، ئۆزلىرىنى كارامەت قەھرىمان چاغلىغان بەزى كىشىلەرنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا ئىنتايىن ئادەتتىكى چاكىنا كىشىلەر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز.

تارىخ رەھىمسىز، چىۋ جەمەتىدىكىلەرنىڭ قىرىپ تاشلىنىشى دەل ئۇلار «ئاسماندا تورغىرە - سىرە» دېگەن دراممىنى كۆرۈپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىنلا يۈز بەرگەن. بۇگۈنكى كۈندە چىۋ جەمەتى قەسىرنىڭ مال-مۇلۇكلىرىنى ئېنىقلاشقا مەسئۇل بولۇۋاتقان شەرقىي شىمالىي لىق يۇرتداشلار جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى لیۇ شىڭخېي ئەينى يىللاردا ناھەق تۇرمىدە ياتقانلارنىڭ بىرسى ئىدى. مەن قانغا مىلەنگەن جەسەتلەر ئارىسىدىن «شېكسپىنىڭ شىنجاڭغا سالغان كۇلپەت - تالاپىتى» دېگەن كىتابنى كۆرۈپ قالدىم. بۇ كىتابنىڭ كىرىش سۆزىنى لیۇشىڭخېي يازغان ئىدى. بۇ كىتابنىڭ يەنە بىر ئاپتورى يەنى شېكسپىنى توغۇشتۇرۇپ شىنجاڭغا ئېلىپ بارغان لۇشىبو لەنجۇغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئالەمدىن ئۆتتى. تارىخ تەكرارلىنىدىغان بولغان بولسا بۇ رېئال ساۋاقنى ئۇلارمۇ ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرگەن بولاتتى...

يۇقىرىقى مىساللاردىن شۇ چاغدىكى خەلق ئاممىسىنىڭ گومىداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىغا ۋە ئۇنىڭ شېكسپىي، چىۋ زۇڭجۇنگە ئوخشاش يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي مەمۇرىي ئە-

مەلدارلىرىغا ئىچ - ئىچىدىن ئۆچلۈك قىلىپ، تۇرلۇك ئوسۇ-
للار ئارقىلىق كۈرەش قىلغانلىقى ۋە قارشىلىق بىلدۈرگەنلىكىنى
كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئالدىراپ - تېنەپ ھۆكۈم چىقىرىش

چى يۈيىيەن، زاك جىڭجۇ، دوك پومياۋ، شاك
دېرۈك، ليو جۈكشيەن قاتارلىق كىشىلەر تېخى تۇتۇلمىغان
بولسىمۇ، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئازادلىق ئوردۇشىنىك لەن-
جۇغا يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى، كىشىلەر پاراكەندە بولۇۋاتقان
ئەھۋالدا، بۇ ئەنزىنىك ئايىقىنى تېزراق ئوزۇۋەتمەي داۋاملىق
ئارقىغا سۈرۈۋېرىشكە بولمايدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، جاك دې-
يۈي قاتارلىق سەككىز نەپەر چىنايەتچىنى غەربىي شىمال مەمۇ-
رىي باشلىق مەھكىمىسىنىك بىر ياقلىق قىلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بې-
رىشنى قارار قىلغان.

ئۆلكە مەركىزىي شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسى 7 - ئاينىك
30 - كۈنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش رەسمىيىتى بېجىرگەن. خەۋەر ئال-
دىنئالا سىرتقا تارقىلىپ كەتكەنلىكتىن، شۇ كۈنى چۈشتىن بۇ-
رۇن سائەت 11 ئەتراپىدا ساقچى ئىدارىسىنىك دەرۋازىسى
تاماشىچى ئاممانىڭ تەرىپىدىن قورشۇۋېلىنغان. ھەممىلا ئادەم قەھرى-
يانلارنىك ئىدارىنى بىر كۆرۈۋېلىشى نىيىتىدە توپلانغان. شۇ-
نىڭ بىلەنلا ھېچبىر ئەجەبلەنگۈچىلىكى يوق ئىدى. جاك دېيۈي
قاتارلىقلار بۇ ئىھۋالدىن ئالدىنئالا خەۋەر تاپقان. سائەت
12 بولۇپ، چۈشلۈك تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ھەممىسلا تا-
قەتسىزلەنگەن تەلەپپۇزدا قاراۋۇللاردىن ئۆزلىرىنى قاچانراق ئې-
لىپ ماڭىدىغانلىقىنى سورىغان. چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچ
بولغاندا، جازا ساقچىلىرى ئەترىتى تاۋلىنچۇن ئاشخانىسىدىن
بىر جوزا مەززىلىك تائام ئېلىپ كېلىپ جىنايەتچىلەرنى تۇرمىنىك

ھويلىسىغا توپلاپ تاماق بەرگەن. ئۇلار كۇلۇشۇپ چاقچاق قە-
لىشىپ خۇشال - خورام ئولتۇرۇپ غىزالانغان. ھېچقايسىدا قور-
قۇمسىراش ئالامەتلىرى كۆرۈلمىگەن. چۈشتىن كېيىن سائەت تۆت
بولغاندا، ساقچى ئىدارىسى يۆتكەپ كەلگەن ئىككى ئاپتوموبىل
دەرۋازا ئالدىدا توختىتىپ قويۇلغانلىقتىن، تاماشىچىلار تولۇپ
كېتىپ، قىستاڭچىلىق بولۇپ كەتكەن. ساقچىلار پۈتۈن
كۈچ بىلەن تەرتىپ قوغدىغان بولسىمۇ ئادەملەر توپىغا ھېچنېمە
قىلالمىغان. جازا ساقچىلىرى جىنايەتچىلەرنىك كۆزدە - كۆز پىلىرىنى تېز-
لىكتە ماشىنىغا قاچىلىغان. جاك دېيۈي قاتارلىقلار ماشىنىغا چىقىش ئال-
دىدا، جازا ساقچىلىرى ئەترىتىنىك ئۆزلىرى قاماقتا تۇرغان مەز-
گىلدە ئائىلىسىدىن كەلگەنلەر بىلەن كۆرۈشتۇرۇپ تۇرغانلىقىغا
ھەمدە خوتۇن، بالا - چاقلىرىنىك قولۇپ قىلىپ ئۆزلىرىنىك
ھالىدىن خەۋەر ئېلىشىغا رۇخسەت قىلغانلىقىغا رەھمەت ئېيتىپ
تەشەككۇر بىلدۈرگەن ھەمدە: «ھەر قايسىڭلارنى كۆپ ئاۋارە قى-
لدۇم، ئالدىڭلاردا ھەقىقەتەن خىجالەت بولۇۋاتىمىز، يېشىل
تاغ قەيرىنايدۇ، سۇزۇك سۇلار مەڭگۈ ئېقىپ تۇرىدۇ. نىسىپ بول-
سا ھەر قايسىڭلارغا ئايرىم مىننەتدارلىق بىلدۈرىمىز» دېيىشكەن.
ئارقىدىنلا جاك دېيۈينى ئىككى ساقچى يۆلەپ ئېلىپ چىقىپ ماشىنا-
نىك كابىنكىسىگە ئولتۇرغۇزغان. قالغانلار ئىككى ماشىنىغا بۆ-
لۈنۈپ ئولتۇرغان. بولۇپمۇ چىن يۈكچۈن ئىنتايىن روھلۇق ئىدى،
تېز قەدەم بىلەن مېڭىپ «بىر، ئىككى، ئۈچ، تۆت» دەپ توۋ-
لاپ بىر سەكرەپلا ماشىنىغا چىققان. تاماشىچىلار ئۇنىك قىلىقلى-
رىغا قاراپ ھاڭ - تاڭ قالغان، بۇ چاغدا ھەممىلا ئادەم پۈتە-
نىك ئۈچىدا دەسسەپ بويۇنداپ تۇرۇپ ئولارنى ئېنىقراق كۆرۈ-
ۋېلىشقا تىرىشىپ بىر - بىرىنى قىستىماقتا ئىدى، يوللار تامامەن
توسۇلۇپ كەتكەنتى. مەن ئادەملىرىنى باشلاپ ماشىنىغا چە-
قىپ ئولارنى تاپشۇرۇپ بەرگىلى ئېلىپ ماڭدىم. ماشىنا كارنىيى
توختىمايلا سىگنال بېرەتتى. ماشىنا ئاستا - ئاستا جايىدىن قوز-

غلىپ، ئۆزىگە قادىلىپ قاراپ تۇرغان تاماشىبىنلار توپى ئارىسىدىن يول ئېچىپ، ھەربىي ـ مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسىنىڭ ھەربىي قانۇن باشقارمىسىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. 8 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىگە بارغاندا قولغا چۈشۈرۈلگەن بارلىق مۇلۈكلەرنىمۇ ئېنىقلاپ ئۆتكۈزۈپ بېرىپ بولدۇق. شۇنىڭ بىلەن مەركىزىي شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسى ۋە جازا ساقچىلىرى ئەترىتىنىڭ پۇتۇن خىزمەتلىرى تاماملاندى.

گومىنداڭ دائىرىلىرى جامائەت پىكرىنىڭ قايتا ـ قايتا مۇراجىئەت قىلىشىغا پىسەنت قىلماي، غەربىي شىمال ھەربىي مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسى ھەربىي قانۇن باشقارمىسىدا «ھەربىي سوت ھۆكۈمى باشقارمىسى» تەسىس قىلىپ، 1949 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئەڭ ئاخىرقى ھۆكۈمنامىنى ئېلان قىلدى. ھۆكۈمنامىنىڭ قىسقارتىلمىسى مۇنداق:

باش جىنايەتچى جاڭ دېيۈي، لیۇ زىلى ئىككىسى بىرلىكتە بۇلاڭچىلىق قىلىپ غەرەزلىك ئادەم ئۆلتۈرگەن. ئۇلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپ، گىراژدانلىق ھوقۇقىدىن مەڭگۈلۈك مەھرۇم قىلىنسۇن.

ئەگەشكۈچى جىنايەتچى گۇەن زىجاڭ ئوغرى ـ قاراقچىلارنى يوشۇرۇپ ئۇلارغا يان باسقان، ئۇنىڭغا مۇددەتلىك يەتتە يىلدىن قاماق جازاسى بېرىلىپ، بەش يىللىق گىراژدانلىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنسۇن.

قاتتىل جىنايەتچىلەر لیۇ يۈيشەن، سۇن زىلى، چېن يۈچۈن، ۋاڭ شياڭرىن شېرىكلىشىپ، مال ـ مۇلۈك بۇلاپ غەرەزلىك ئادەم ئۆلتۈرگەن. ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە مۇددەتسىز قاماق جازاسى بېرىلىپ، گىراژدانلىق ھوقۇقىدىن ئۆمۈرۋايەت مەھرۇم قىلىنسۇن.

ئەگەشكۈچى جىنايەتچى جاڭ جەنشىڭ ئوغرى ـ قاراقچىلارنى يوشۇرۇپ قانات ئاستىغا ئالغانلىقى ئۈچۈن، يەتتە يىللىق قاماق جازاسى بېرىلىپ بەش يىللىق گىراژدانلىق ھوقۇقىدىن

مەھرۇم قىلىنىشقا، جىنايەتچىلەر جىنايەت ئۆتكۈزگەندە ئىشلەتكەن ھەربىي مىلتىقلارنى يوشۇرغانلىقى ئۈچۈن مۇددەتلىك بەش يىللىق قاماق جازاسى بېرىلىپ، بەش يىللىق گىراژدانلىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنىشقا تېگىشلىك بولسىمۇ، جەمئىي ئۇن يىل قاماپ، بەش يىل گىراژدانلىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىش قارار قىلىندى. توققۇز دانە تاپانچا، 167 تال ئوق مۇسادىرە قىلىندى، باشقا مال ـ مۇلۈكلەر قوشۇمچە تىزىملىك بويىچە ئېيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىلارنىڭ ئائىلە تەۋەسىگە ۋە ھەممە ئادەمگە قايتۇرۇپ بېرىلىدۇ. سودىيە ھۆكۈمنى جاكارلاپ بولغاندىن كېيىن، جاڭ دېيۈي، لیۇ زىلىدىن ۋەسىيىتى ياكى باشقا گەپلىرى بار ـ يوقلۇقىنى سورىدى. جاڭ دېيۈي: «... ئىش بۇ يەرگە يەتكەندە، مېنىڭ دەيدىغان باشقا گېپىم يوق. پەقەت 70 نەچچە ياشلىق قېرى ئاپامغا قېيمايمەن ...» دەپ ئىنتايىن پەرىشان بولۇپ قايغۇغا چۆمدى. لیۇ زىلى بولسا يەنىلا بۇرۇنقىدەك جەسۇر، مەردانە قىياپەتتە بولۇپ، ئۆلۈمگە قىلچە پەرۋا قىلمىغاندەك تۇراتتى. ئۇ بىر قاچا ھاراقنى سۆمۈرۈۋېتىپ، ئىككى دانە تۇخۇمنى يېدى ـ دە، ھېچقانداق زۇۋان سۇرمەيلا جاڭ دېيۈي بىلەن باغلانغان پۈتىنى قىزىلتاغ تۇۋىدىكى جازا مەيدانىغا قاراپ ماڭدى. ئۇلار شارىلداپ يېغىۋاتقان يامغۇر ئىچىدە ئېتىپ تاشلاندى. لیۇيۈيشەن قاتارلىق ئالتە كىشى گاۋلەندىكى تۇرمىگە ھەيدەپ كېتىلدى.

يۇقىرىقى ھۆكۈم نامىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەكسىيەتچىل دائىرىلەر «ئىتتىپاقلىق ئېلىش»تىن ئىبارەت پاكىتلاردىن ئەتىي ئۆزىنى قاچۇرغانىدى.

نوچى دېدەك

چېۋ دىڭكۇننىڭ چوڭ قىزى چېۋ گۇاڭسىغا ھەمراھ بولۇپ، دوختۇرخانىدا تۇنەپ قالغانلىقى ئۈچۈنلا ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالغان

دېدەك، سۇك شېۋېنىڭ مىجەزى چېۋ جەمەتىدە ئەنزە يۇز بەر-
گەندىن كېيىن تېزلا ئوسالللىشىپ، چېۋگۇاڭسىنى تاشلىۋېتىپ يۇرتى
جاڭيېگە قايتىپ كەتمەكچى بولغان. ساقچى ئىدارىسى ئۇنىڭ
بۇنداق قىلىشىغا ئۇنىمىغان. ئۇنى نەچچە كۈندىن كېيىن چېۋ
جەمەتىدىكى ئەنزىگە دائىر ئىشلارنى بىر ياقلىق قىلىش ھەي-
ئىتى ئۇنى ئىشتىن بىكار قىلىۋەتكەن. ئۇ غەزەپلىنىپ گاۋلەن
يەرلىك سوتقا شىكايەتنامە سۇنغان. ئۇ بىر ياقلىق قىلىش ھەي-
ئىتىنىڭ ئەزاسى جېڭ بىنىڭ مال - مۈلۈكىنى ئېنىقلاش داۋا-
دا، ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق جاپالىق ئەمگىكى ئارقىلىق يىغقان
تۇرلۇك كىيىم - كېچەك، يوتقان - كۆرپە، زىننەت بۇيۇملىرى قا-
تارلىق 17 تۇرلۇك مىك دوللار قىممىتىدىكى مال - مۈلۈكىنى پە-
چەتلىۋەتكەنلىكى، قايتا - قايتا سوراپسىمۇ قايتۇرۇپ بەرمىگەنە-
لىكى، بولۇپمۇ جېڭ بىنىڭ پوزىتسىيىسى بەك قوپال بولۇپ،
ئاھانەتلىك گەپلەرنى قىلغانلىقى، بىر ياقلىق قىلىش ھەيئىتى
نامىدىن ئون سەر تەڭگە بېرىپلا ئۇنى بىكار قىلىپ قوغلاپ چې-
قارغانلىقى، ئۆزى جۇڭشەن كوچىسىدىكى خۇيرۇك مېھمانخانىسى-
دا تورۇۋاتقانلىقى، ھېچقانداق تۆھمتنى، يۆلەنچۇكسى بولمىغاچقا
ياشاشقا ئىلاجسىز قالغانلىقى توغرىسىدا ئەرز قىلىپ، سوتنىڭ ئۆ-
زىگە ئىگىدارچىلىق قىلىپ نەرسىلەرنى قايتۇرۇپ ئېلىپ بېرىش-
نى تەلەپ قىلغان.

سوك شېۋېنىڭ چېۋ جەمەتىدە «سۇك يەڭگە» دەپ ئاتىلىدى-
كەن. ئەنزە يۇز بەرگەندىن كېيىن ھەرقايسى گېزىتخانىلارنىڭ
مۇخبىرلىرى بەختكە يارىشا ھايات قالغان بۇ دېدەكنى زىيارەت
قىلىپ خەۋەر بەرگەندىمۇ سۇك يەڭگە دەپ ئاتاۋەرگەن. ئەمەلە-
يەتتە ئۇ ئاران 20 ياشتىن ئاشقان قىز بولۇپ، چېۋ جەمەتىنىڭ
قورۇسىدىن قوغلاپ چىقىرىلغاندىن كېيىن مېھمانخانىدا يالغۇز تۇ-
رۇۋاتاتتى. ئۇچىسىغا كالتە يەڭلىك گۈللۈك ئۇزۇن كۆڭلەك، پۇ-
تىغا پارقىراپ تۇرىدىغان قىزىل ئىپەك پايپاق، ئېگىز پاشنىلىق

سىرىق توپلەي كېپىپ، چېچىنى بۇدرە قىلدۇرۇپ، يۈزىگە ئۇپا-
ئەگلىك سۈرۈپ، كالپۇكلىرىنى قىزىل بوياپ، ئىنتايىن سەتەك
خېنىمغا ئايلىنىپ، بىردىنلا «تاجسىز پادىشاھ»دەك مۇھىم خەۋەر
قىلىش ئوبېيكتىسى بولۇپ قالغان، ھەرقايسى گېزىتلەر سۇك
يەڭگىنىڭ ئەرز قىلغانلىقىنى خەۋەر قىلغاندىن كېيىن، جېڭ بى
ئىشنىڭ كېڭەيىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، بىر ئىدارە باشلىقى بە-
لەن بىللە سۇك يەڭگە تۇرۇۋاتقان مېھمانخانىغا بېرىپ، ياغلىما
تىلىنى ئىشقا سېلىپ سۇك يەڭگىنى كولدۇرلاتقان. ئۇ سۇك يەڭگە
گە، سىز ھېلىمۇ بويتاق ياش قىز، سىزگە تەئەللۇق نەرسىلەر-
نىڭ ھەممىسىنى ھازىرلا قايتۇرۇپ بەرگەن تەقدىردىمۇ كۈنلەر-
نىڭ ئۆتۈشى بىلەن بەرىبىر ئىشلىتىپ تۈگىتىۋاتىسىز، ئەگەر نە-
كاھ ئىشىنى ئويلىنىشنى خالىسىڭىز مەن خىزمىتىڭىزگە تەييارمەن،
سىزگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئۆمۈرلۈك جور تېپىپ بېرىمەن، مېھمان-
خانىدا يېتىۋېرىشتىنمۇ قۇتۇلسىز، يېمەك - ئىچمەك تۈگەپ كېتىش-
تىن غەم قىلمايسىز، دېگەن. سۇك يەڭگە بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان-
دىن كېيىن ئۆزىنىڭ ھايات يولى ھەقىقەتەن تار بولۇۋاتقانلىقىنى
ئويلاپ، جېڭ بىنىڭ يارەملىشىشىگە نائىلاج ماقۇل بولغان،
ئەمما نىكاھ ئىشى مۇڭەپپەقىيەتلىك بولغاندىن كېيىنلا شىكايەت
قىلىشتىن ۋاز كېچىدىغانلىقىنى ئېيتقان.

جېڭ بى بەرگەن ۋەدىسىنى ئىشقا ئاشۇرالمىغاندىن كېيىن،
سۇك شېۋېنىڭ قاتتىق تېرىكىپ، ھەر كۈنى بىر ياقلىق قىلىش
ھەيئىتىدىن ئۆز مۈلۈكلىرىنى قايتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىپ
ماجرالاشقان، جېڭ بىنىڭ ئۇستىدىن سوتقا ئەرز قىلغان. جازا ساق-
چىلىرى ئەتىرىتىگىمۇ دائىم كېلىپ ئارقىمىزغا چۈشۈۋالغان، ھەر
تەرەپكە قېتىراپ ھەرىكەت قىلغان، ئالىي مەسلىھەتچى ۋاك خوڭ-
زاۋ ياۋۇز چىلبۆرىلەرچە ئەپتىنى ئوپ - ئوچوق ئاشكارىلاپ،
سۇك شېۋېنىڭ: سەن بىشەم خوتۇن مېنى تازىمۇ بىزار قىلدىڭ،
مەن شىمال، جەنۇب، شەرق، غەرب ھەممىلا يەرنى كۆرگەنمەن،

ئەمما سەندەك بىشەم خوتۇننى كۆرمەپتىكەنمەن، دەپ تىللىغان، كېيىن مەن چىۋ جەمەتتىنىڭ قورۇسىغا بېرىپ ۋاڭ خۇڭزاۋ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، سۇڭ شىيۇيىڭنىڭ چىۋ جەمەتىدە بىر مەھەل ئەجرى سىڭدۈرگەنلىكىنى ھېسابقا ئېلىپ، شۇنداقلا ھازىرقى ھال كۇنىنىڭ بەكمۇ مۇشكۈلچىلىكتە ئۆتۈۋاتقانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، مەسلىھەتلىشىپ بىر ياقلىق قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدۇم، ۋاڭ خوڭزاۋ كېيىنكى كۇنلەردىكى ئاۋارىچىلىقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا 30 سەر تەڭگە بېرىشكە ماقۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا جازا ساقچىلىرى ئەتردىتى سۇڭ شىيۇيىڭ قەرز بەرگەن 20 سەرتەڭگىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئۆسۈمى بىلەن ئېلىپ بەردى. سۇڭ شىيۇيىڭ جەمئىي 50 سەر تەڭگىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن، ئەرز قىلىشتىن ۋاز كېچىپ ئەسلى يورتى جاڭپېگە كېتىپ قالدى.

خاتىمە

ئەنزە خىزمىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، گومىنداڭ گەنسۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى بۇيرۇق چىقىرىپ، ئۆلكە مەركىزىي شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىدىكى ئەنزە ئىشلەشتە «خىزمەت كۆرسەتكەن» خادىملارنى تەقدىرلىدى. بۇيرۇقنىڭ تېكىستى مۇنداق:

«مەزكۇر ئەنزىنى پاش قىلىشنا فەن ژۇڭشياڭ قاتارلىق تۆت كىشى كۆپ خىزمەت ئىشلىدى. شۇڭا فەن ژۇڭشياڭ بىلەن لىۋ يۈيچۈەن ئىككەيلەنگە ئوردىن بېرىش توغرىسىدا ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە دوكلات يوللىنىدۇ. ۋاڭ دېمىڭ بىلەن لى ۋېنچىڭغا بىر قېتىم چوڭ تۆھپە يېزىلىدۇ. ئەنزە سۇ چىڭخۇي باشقۇرۇشىدىكى دائىرىدە يۈز بەرگەن، لېكىن ئۇنىڭ ئالدىنئالا كۆرگەن ساقلىنىش چارىسى ئەتراپلىق بولمىغان. بۇ قېتىم ئەنزىنى پاش قىلىشنا كۈچ چىقارغان بولسىمۇ

ئۇنىڭغا مۇكاپاتمۇ، جازامۇ بېرىلمەيدۇ. يۇەن يۈيتاۋ قاتارلىق تۆت كىشى ئىككى قېتىم خىزمەت كۆرسەتكەن دەپ خاتىرىلىنىدۇ. لى جىكاڭ قاتارلىق 69 كىشى بىر قېتىم خىزمەت كۆرسەتتى دەپ ئەنگە ئېلىنىدۇ. گو جۇاڭ قول ئاستىدىكىلىرىنى تولۇق سەپەرۋەر قىلىپ ئەنزىنى ۋاقتىدا پاش قىلالىغان، شۇڭا ئۇنى تەقدىرلەپ ئىلھاملاشتۇرۇش يۈزىسىدىن بىر قېتىم چوڭ تۆھپە يېزىلىدۇ، چىۋ جەمەتىدە ئادەم ئۆلتۈرۈلۈپ، مال ـ مۈلۈك بۇلۇنۇپ، ئاربىدىن بىرقانچە سائەت ئۆتكەچە شۇ يەرنى ئىدارە قىلىدىغان سول تەرەپ تاشيول ساقچى پەيچۇسوسى قىلچە ئەھۋال سەزمىگەن. پەيچۇسونىڭ مەسئۇلى شۇنگۇەن جاڭ جىجۇنى قاتتىق جازالاشقا تېگىشلىك بولسىمۇ، ئۇلار باشقۇرىدىغان تەۋەلىك دائىرىسى كەڭ بولۇپ، ساقچى كۈچى يېتىشمەيدىغانلىقىنى ھېسابقا ئېلىپ، ئۇنىڭغا كەڭچىلىك قىلىپ بىر قېتىم چوڭ گۇناھ يېزىلىدۇ، مۇكاپات سوممىسى ۋە تەقدىرنامە بىلەن مۇكاپاتلىنىدىغان باشقا ئادەملەرگە كېتىدىغان پۇل ھۆكۈمەت نامىدىن چىقىم قىلىندۇ، چىۋ جەمەتىنىڭ قورۇسىدا تۇرۇۋاتقان ئالاقىدار كىشىلەر بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن قايتۇرۇۋېلىنغان مال ـ مۈلۈك دائىرىسىدە چىقىم قىلىنىپ ئايرىم بىر ياقلىق قىلىنسا بولىدۇ.

جاڭپېي ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ياۋكېراك شۇنگۇەنى لوجىنچياۋ، شياۋ سىياۋدىن ئىبارەت ئۈچ كىشىمۇ بۇ ئەنزىنى پاش قىلىشقا كۆپ تەرەپلىمە ياردەم بېرىپ، ئۆزلىرى باشقۇرۇاتقان جايدا باش جىنايەتچى لىۋ يۈيشەننى تۇتۇۋالغان. ئۇلار بىر قېتىم خىزمەت كۆرسەتتى دەپ ئەنگە ئېلىنىدۇ. لەنجۇ ئامانلىق قوغداش قوماندانلىق شتابى بىلەن تاۋمىن يولىدىكى

ئامانلىق قوغداش قوماندانلىق شتابى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە
تەۋە بولىغانلىقتىن، بۇ ئورۇنلاردىكى مۇشۇ ئەنزىنى پاش
قىلىشقا ھەمكارلىشىپ كۈچ چىقارغان كىشىلەرگە مۇكا-
پات بېرىش تەقدىرلەش توغرىسىدا غەربىي شىمال
ھەربىي - مەمۇرىي مەھكىمە بىلەن ئامانلىق قوغداش
قوماندانلىق شتابىغا ئايرىم - ئايرىم تەۋسىيەنامە
يوللاپ بېرىلدۇ.»

چىۋىدىكوننىڭ ئاچىسىنىڭ ئېرى ۋاڭ خۇكزاۋ شېڭ شىسەي-
شىڭ يېراقتا تۇرۇپ قوماندانلىق قىلىشى ئارقىسىدا چىۋ جەمە-
تىنىڭ مال مۈلكىنى ئالدىراش - تېنەشلا ئەرزان باھادا سېتى-
ۋېتىپ، 8 - ئاينىڭ 7 - كۈنى بىر ھەربىي ئايروپىلانىنى كىرا قى-
لىپ تەيۋەنگە كەتكەن. چىۋ جەمەتىنىڭ تۇرالغۇ جايى ۋاڭ ۋەنلى
دېگەن ئادەمگە سېتىپ بېرىلگەن. ۋاڭ ۋەنلى تىببابەتچىلىكنىمۇ،
پېرىخونلوقنىمۇ پىششىق بىلىدىغان موللا ئادەم بولۇپ، ئۇ چىۋ
جەمەتىنىڭ قورۇ - جايىنى شىپاخانا قىلغان. قارا سىرلىق چوڭ دەر-
ۋازىنىڭ ئىككى قانىتىغا ئىككى ئۆزۈن ئاق پىلاكات ئېسىلىپ، سول
تەرەپكە «ئازغۇچىغا يول كۆرسىتىمىز، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇپ ئامەتكە
يەتكۈزىمىز» دەپ يېزىلغان. ئوڭ تەرەپكە «ۋاڭ ۋەنلى شىپاخانە-
سى» دەپ يېزىلغان. بۇ خەتلەر بالا - قازا يۈز بەرگەن بۇ-
قورۇ ئۇچۇن قىزىقارلىق سىلىشتۇرما بولۇپ قالغان.

چىۋ جەمەتىدىن قالغان پېتىم چوجا چىۋ گۇاڭسى 7 -
ئاينىڭ 1 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ۋاڭ خوڭزاۋنىڭ ئوغلى ۋاڭ دېڭ-
تاۋ، ۋاڭ خوڭزاۋنىڭ فۇگۈەنى جاڭ شىڭۋۇ ئەر - خوتۇن ۋە خۇاڭ
گوۋىن قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ھەربىي ئايروپىلانغا چۈشۈپ
لەنجۇدىن يولغا چىققان. ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ مۇئاۋىن قوماندا-
نى ۋاڭ شۇمىڭ شېڭ شىسەينىڭ ھاۋالىسى بويىچە يول بويىدىكى
ھاۋا ئارمىيە پونكىتلىرىغا قىزىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشنى تا-
پىلىغان. قىزچاق چۈشكەن ھەربىي ئايروپىلان خەنجۇڭ، گۇاڭجۇ

ئارقىلىق تەيۋەنگە يېتىپ بارغان. بىچارە قىز لەنجۇدىن كېتىش
ئالدىدىمۇ زادى نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلەلمىگەن. يېغلاپ-
قاخشىغان پېتىچە ماشىنا بىلەن ئايرودرومغا يېتىپ بارغان.
يولدا «شەرقىي شىمالىنىڭ ئادالەتپەرۋەرلەر قەبرىستانلىقى» يېنە-
دىن ئۆتكەن بولسىمۇ، بۇ قەبرىستانلىقتا ئۆز ئاتا - ئانىسىنىڭ،
ئۇكا - سىڭىللىرىنىڭ قەبرىسى بارلىقىنى بىلمىگەن. ئايرود-
رومغا ئۇزىتىپ قويغىلى چىققان ۋاڭ خوڭزاۋنىڭ خانىمى
چىۋ يۈيىمىڭ قەبرىستانلىق يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ كۆڭلى
بۇزۇلۇپ يىغلىۋەتكەن. نەتىجىدە قىزچاق تېخىمۇ يېغلاپ - زار-
لىنىپ قاخشىغان. ئايرودرومغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن ئۇنىڭ
بىلەن بىللە ئايروپىلانغا چىققان نۇرغۇنلىغان ئوفىتسېرلارنىڭ
تەسەللى بېرىپ بەزلىشى نەتىجىسىدە ئاستا - ئاستا جىمىققان.

ساقچى ئىدارىسى ئەنزە پاش قىلىنىشتىن ئىلگىرى نۇر-
غۇنلىغان «گۇمانلىق» ئادەملەرنى چاقىرىپ سوراق قىلغان ۋە
تۇتۇپ تۇرغان بولۇپ، پۈتۈن ئەنزىنىڭ جەريانى ئېنىقلانغاندىن
كېيىن بىز ئۇ كىشىلەردىن ئەپۇ سوراش لازىملىقىنى ھېس قىل-
دۇق. مەن جازا ساقچىلىرى شۆبە ئەترەت باشلىقلىرىدىن
20 نەچچە ئادەمنى باشلاپ ئازار يېگەن كىشىلەرنىڭ ئۆيلىرىگە
بېرىپ ئۇلاردىن ھال سوراپ ناماقۇل بولدۇق. ھەمدە تەكشۈ-
رۈش - سوراق قىلىش مەزگىلىدە ھۆددىگە قويۇپ بېرىلگەنە-
لەرنىڭ ھۆددىگە ئېلىش سوممىسىنى قايتۇرۇپ بەردۇق.

گەرچە چىۋ جەمەتىدىكى ئەنزىنى ئۆزۈم بۇاستە بېجىر-
گەن بولسامۇ، ۋاقىت بەك ئۇزىراپ كەتكەچكە، ئەنزە ئەھۋالى
مۇ مۇرەككەپ، چىگىش بولغاچقا بەزى ئەھۋاللار ئۇنتۇلۇپ
قالغان تۇپەيلى چۈشۈپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۈستى-
گە پاكىتنى سۆزلەشكىلا بېرىلىپ كېتىپ، ئىپادىلەشتە ئېھتىيات-
سىزلىق قىلىپ قويغان جايلىرىم بولۇشىمۇ مۇمكىن. ياشىنىپ
قالغانلىقىم، سالامەتلىكىمنىڭ ناچارلىشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن

قەلەم تۇتۇپ يېزىپ چىقىشىمۇ تەسكە توختىدى. شۇڭا خاتالىق، كەمچىلىكلەر خېلى كۆپ بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالدىن خەۋەردار ھەر ساھەدىكى زاتلارنىڭ تەنقىد قىلىپ كۆرسىتىپ بېرىشىنى ۋە تۈزىتىپ تولۇقلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

(دەي چىنگۇاڭ رەتلەپ چىققان)

1986 - يىل 15 - يانۋار

(«لەنجۇ تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 5 - توپلىمىدىن ئېلىندى)

كېرەم ھاشىم تەرجىمىسى

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋە خۇيزۇ پولكى

(مىللىي ئارمىيىنىڭ 10 - ئاتلىق پولكى)

ئېيتىپ بەرگۈچى: مەنسۇر لومىيۇڭ

رەتلىگۈچى: مەھەممەت قۇربان ئەزىز يارى

ئىلى، ئالتاي، چۆچەك ئۇچ ۋىلايەت ھەر مىللەت خەلقىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئىنقىلابىي قوزغىلىڭى 1944 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا نىلقا ناھىيىسىدىن باشلىنىپ، ناھايىتى تېزلىكتە غۇلجا ناھىيىسىگە شۇنىڭدەك غۇلجا شەھىرىگە ئۆز تەسىرىنى كۆرسىتىپ، بۇ يەرلەردىكى ھەر مىللەت خەلقىمۇ قوزغىلىپ ئۆزلىرىنىڭ پارتىزان قوشۇنلىرىنى تەشكىللەپ، گومىنداڭنىڭ ئىستىبداد قارا ھاكىمىيىتىگە قارشى پارتىزانلىق پائالىيىتىنى باشلىۋەتتى.

ھەر مىللەت پارتىزانلىرىنىڭ گومىنداڭغا قارشى قوراللىق كۈرىشى غۇلجا شەھىرىگە قانات يېيىپ كىرگەندىن كېيىن، مەنمۇ خۇيزۇ مىللىتى ئىچىدىن چىققان زىيالىلارنىڭ بىرى بولغىنىم ئۈچۈن ئۆزۈمدە گومىنداڭغا قارشى قوراللىق سەپ قاتارىغا قوشۇلۇش نىيىتى پەيدا بولدى - دە، خۇيزۇ مىللىتى ئىچىدىكى ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلارنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز مىللەت پارتىزانلىرى بىلەن مۇرىنى-مۇرىگە تىرەپ گومىنداڭغا قارشى جەڭ قىلىش ئارزۇيۇمنى غۇلجا شەھىرى ئىچىدىكى خۇيزۇ مىللىتىنىڭ مۆتىۋەر زاتلىرىدىن كېرىم ھاجى، سۈسە ھاجى، سوسوزا قاتارلىق كىشىلەرگە ئېيتىپ، ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلەشكەندە، خۇيزۇ مۆتىۋەر زاتلىرىنمۇ ھېنىڭ پىكرىمىگە قوشۇلدى، شۇنىڭ بىلەن ھەممىمىز بىرلىكتە

كېڭىشىپ خۇيزۇ پىدائىلار دۇيىنى تەشكىللەشنى قارار قىلدۇق.

خۇيزۇ پىدائىلار قوشۇنى تەشكىللەش ئىشىنى غۇلجا شەھىرىنىڭ توپادەك مەھەللىسىدىن باشلىدىم. چۈنكى توپادەك غۇلجا شەھىرىدە خۇيزۇ تۇغقانلار زىچراق ۋە جىقراق جايلاشقان مەھەللە ئىدى. بۇ يەردىكى ئىشىم دەسلەپتە ئانچە ياخشى نەتىجە بەرمىدى، سەۋەبى، گومىنداڭنىڭ ئۇزۇن يىللىق دەھشەتلىك زۇلمى ئاستىدا يۈرىكى مۇجۇلۇپ كەتكەن خەلق قورقۇپ ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەتلىنىشتىن ئۆزىنى تارتتى، يەنە بىر تەرەپتىن شۇ مەزگىلدە پىدائىلار دۇي تەشكىللەپ پارتىزانلار قوشۇنىغا قاتنىشىپ، گومىنداڭغا قارشى قۇرۇق قول بىلەن جەڭ قىلىپ ئاخىرقى غەلىبىگە ئېرىشىشكە دەسلەپتە ئىشەنچ قىلالمىدى، شۇ چاغدا خۇيزۇ خەلقى ئىرادىسىدە ساقلانغان بىرنېچىدىن قورقۇش، ئىككىنچىدىن غەلىبىگە ئېرىشىشكە ئىشەنچ قىلالماسلىق تەك مەسىلىلەرگە قارىتا داۋاملىق تەشۋىقى - تەربىيە ئېلىپ بارىدۇق، شۇ چاغدا ھەر مىللەت پارتىزانلىرىنىڭ گومىنداڭغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرىشى دەسلەپكى غەلىبىلەرگە ئېرىشىپ، كۈرەش سەپى كۈندىن - كۈنگە كېڭىيىپ، سۈيدۈك، كۈرە، لوسگۇك قاتارلىق جايلارغا قانات يېيىپ، پارتىزانلىرىمىز بارغانلا يەردە خەلق ئاممىسىنىڭ ھمايىسىگە ۋە يار - يۆلەكىگە ئېرىشىپ، سۈيدۈك ناھىيىسىنىڭ كۈرە، لوسگۇك، چىگىمخوزا قاتارلىق يېزا - كەنتلىرىدىكى ھەر مىللەت خەلقى بەس - بەستە پىدائى بولۇپ، پارتىزانلىرىمىز سېپىگە تۇركۇم - تۇركۇم كۆملەپ قوشۇلۇشقا باشلىدى. بۇ ھال خۇيزۇ تۇغقانلارغا قارىتا بىر ئەمەلىي تەربىيە بولدى، ئاندىن مەن پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ خۇيزۇ پىدائىلار دۇيى قۇرۇش توغرىسىدىكى قارارىمىزنى پارتىزان قوشۇن رەھبەرلىرىگە مەلۇم قىلىپ، ئۇلارنىڭ يوليورۇقىنى ئېلىپ سۈيدۈكگە باردىم. ئۇ يەردە خۇيزۇ تۇغقانلار ئارىسىدا خۇيزۇ پىدائىلار دۇيى قۇرۇش ھەققىدە

دە غۇلجىدىكى خۇيزۇ مۇتئەسسىر زاتلار بىلەن بولغان مەسلىھەت ۋە قارارىمىزنى تەشۋىق قىلىپ، سۈيدۈكدىن بايازا، مۇخازا، ئىسقار، قەتەن، ماخمۇر قاتارلىق ئونغا يېقىن خۇيزۇ ياش ئوتتۇرا ياشلىق ئەزمەتلەر پىدائى بولۇپ خۇيزۇ پىدائىلار گۇرۇپپىسىنى بارلىققا كەلتۈردۇم. بۇلارنى ئېلىپ كۈرەش قايناۋاتقان لوسگۇكغا بېرىپ، ئۇ يەردىكى پارتىزان قوشۇن مەسئۇللىرىغا خۇيزۇلاردىن پىدائىلار دۇيى قۇرۇپ، پارتىزان قوشۇنىمىز تەركىبىگە كىرىپ، گومىنداڭغا قارشى جەڭ ئېلىپ بېرىۋاتقان ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، موڭغۇل، تاتار، ئۆزبېك، رۇس قېرىنداشلىرىمىز بىلەن بىرلىكتە گومىنداڭغا قارشى جەڭ قىلىش مەقسىدىمىزنى ۋە ئۇ ھەقتە خۇيزۇ مۇتئەسسىر زاتلار بىلەن بولغان كېڭەش ھەم قارارىمىزنى دوكلات قىلىپ، ھەمدە پارتىزان قوشۇن مەسئۇلى موگۈتنوۋنىڭ يوليورۇقى ۋە نۇر، لى ئومار، پالتىيۇ قاتارلىق پارتىزان دۇي مەسئۇللىرىنىڭ ياردىمى بىلەن خەلق ئىچىدە جۇملىدىن خاڭگۇك، لوسگۇك، ساڭگۇك ۋە مۇشتەيزە قاتارلىق يېزا - كەنتلەردىكى خۇيزۇ قېرىنداشلار ئارىسىدا ئىككى كۈن تەشۋىق، ھەرىكەتلەندۈرۈش ئېلىپ بېرىش نەتىجىسىدە 50 نەپەر خۇيزۇ ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىق ئەزمەتلەر ئۆز ئاتلىرىنى مىنىپ، ئۆز ئىختىيارلىرى بىلەن پىدائى بولۇپ، پارتىزان قوشۇنىمىز سېپىگە قېتىلىپ گومىنداڭغا قارشى جەڭگە ئاتلاندى. شۇنىڭ بىلەن ئەللىكتىن ئارتۇق ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىق ئەزمەتلەردىن تەركىب تاپقان خۇيزۇ پىدائىلار دۇيى تەشكىللەندى ۋە مىنىڭ دەسلەپكى ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئاشتى.

ئۇچ ۋىلايەت پارتىزانلىرى قوشۇنى تەركىبىدە خۇيزۇ پىدائىلار دۇيى كەڭسايى، لوسگۇك يېزىسى قاتارلىق جايلاردا لېسكېن، موگۈتنوۋلار قۇماندانلىقىدىكى قېرىنداش مىللەت پارتىزان دۇيلىرىگە ماسلىشىپ زامانىۋى قورالالار بىلەن

قوراللانغان، سان جەھەتتىن ئۆزلىرىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق دۇشمەن بىلەن قاتمۇ قات تاغلار ئارىسىدا كەسكىن جەڭلەر ئېلىپ بېرىپ، دۇشمەن ئوستىدىن غەلىبە قىلىدۇ. پارتىزان ۋە پىدائىلىرىمىزنىڭ دۇشمەن بىلەن ئېلىشقان كەسكىن جەڭلىرىدە، خۇيزۇ پىدائىلىرىدىن رەخمىجان قاتارلىق ئۇچ نەپەر پىدائى شەرەپ بىلەن قۇربان بولدۇ ۋە بىرقانچە پىدائىلار يارىلىنىدۇ. خۇيزۇ پىدائىلىرى پارتىزان قوشۇنىمىزنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئېلىپ بارغان دەسلەپكى بىر قانچە قېتىملىق قوراللىق كۆرەشلىرى جەريانىدا چىنىقىدۇ ۋە دۇشمەنگە قارشى كۈرەش قىلىش تەربىيىسىگە ئىگە بولۇپ قالىدۇ، شۇنىڭدەك پىدائىلار دۇيى كۇندىن - كۇنگە يېڭى پىدائىلار قوشۇلۇپ كېڭىيىپ بارىدۇ. پىدائىلار دۇيىمىزنىڭ كەڭسايىدا دۇشمەن بىلەن ئېلىپ بارغان كەسكىن جېڭىدە قۇربان بولغان پىدائى رەخمىجاننىڭ قېرى ئانىسى 16 ياشلىق قىزى پاتىمەنى يېتىلەپ دۇيىمىزگە كېلىپ: «ئوغلۇم ئۆز ئارزۇيىنى تەلتۇكۈس ئورۇندىيالماي كەتتى، ئاكىسىنىڭ ئادا قىلالمايلا قالغان ئىنقىلابىي بورچىنى ئورۇندىشاش ئۈچۈن قىزىم پاتىمەنى ئالدىڭىزغا ئېلىپ كەلدىم، پىدائىلار دۇيىڭىز تەركىبىگە بىر جەڭچى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن» دەپ قىزى پاتىمەنى ماڭا تاپشۇردى. مومانىنىڭ بۇ ئالىي جاناپ پەزىلىتىدىن ھەممىمىز چوڭقۇر تەسىرلەندۇق. مەن دەرھال ئىپادە بىلدۇرۇپ، مومايغا تەشەككۇر بايان قىلىپ، شۇ يەردىلا پاتىمەگە بىر ئاپتوماتنى تۇتقۇزدۇم. پاتىمە ئاپتوماتنى قولۇمدىن ئېلىپ سۆيۈپ باغرىغا چىڭ بىر بېسىپ ئاندىن پىدائىلار قاتارىدىن ئورۇن ئالدى. پىدائىلىرىمىزنىڭ سانى ناھايىتى تېزلىكتە ھەسسىلەپ كۆپەيىپ 3 يۈز دىن ئاشتى. پارتىزان قوشۇنىمىز (خۇيزۇ پىدائىلىرىمۇ بىللە) كەڭسايى ۋە لوسىگۇڭدىكى دۇشمەننى تەلتۇكۈس تار - مار كەلتۈرۈپ، بۈيرۇققا بىنائەن سۈيدۇڭ، كۇرەنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن سۈيدۇڭگە كەلدۇق.

بۇ يەردىكى خەلقلەرگە گومىنداڭغا قارشى كۈرەش قىلىشنىڭ ماھىيىتى ۋە زۆرۈرلىكى ھەققىدە كەڭ تەشۋىقات ئېلىپ بارغاچ، ئۇرۇش تەييارلىقىنى قىلدۇق.

1944 - يىلى 25 - نويابر كۈنى ئاخشىمى گېنېرال پالىنوۋ، ۋىلادىمىر ئىستېپان ۋە كازلۇۋلار مېنى شتابقا چاقىرىپتۇ، دەرھال باردىم. ئۇ يەردە سۈيدۇڭنى ئازاد قىلىش ۋەزىپىسىنى مۇزاكىرە قىلدۇق، مۇزاكىرە نەتىجىسىدە سۈيدۇڭنى ئازاد قىلىش پىلانى تۈزۈلدى. ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش شتاب باشلىقى كازلۇۋ سۈيدۇڭ شەھىرىگە يەنى دۇشمەننىڭ مۇستەھكەم قورغىنى بولغان سۈيدۇڭ شەھىرىنىڭ سېپىلىگە ھۇجۇم قىلىش ۋاقىت سائىتىنى بەلگىلەپ بېكىتتى، شەھەرگە ئۇرۇش ئوتى ئېچىش ئىستراتېگىيە ۋە تاكتىكىلىرىنى بەلگىلەپ ئوفېتسىر، جەڭچىلەرگە تولۇق ئۇقتۇرۇش قىلىندى. سۈيدۇڭنى ئازاد قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان پارتىزانلارغا (خۇيزۇ پىدائىلار دۇيىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) 260 دانە مىلتىق، 40 دانە ئاپتومات، يېتەرلىك ئوق - دورا، قول بومبىسى يېڭىدىن تارقىتىپ بېرىپ، 26 - نويابر كۈنى كېچىسى سېپىلغا ھۇجۇم قىلىش ۋاقتى قىلىپ بەلگىلەندى. خۇيزۇ پىدائىلاردىن خەرسەن دوللا، ئۇيغۇر پارتىزان ھاكىمجان قاتارلىق 11 نەپەر جەڭچىگە سېپىلنى پارتلىتىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلدى. ئۇلار دەرھال ئىشقا كىرىشىپ سېپىلنى پارتلىتىش تەييارلىقىنى ئىشلەپ پۈتتۈرۈپ، بېرىلىدىغان جەڭ سېگنالىنى كۈتۈپ تەق تۇرىدۇ، كېچە سائەت دەل 12 دە جەڭنى باشلاش سېگنالى بىلەن تەڭ ھاكىمجان سېپىلنى تېشىپ كۆمۈلگەن پارتلىتىش پىلتىسىگە ئوت ياقتى. سېپىل يەر جاھانىنى زىلزىلگە كەلتۈرگۈدەك دەھشەتلىك ئاۋاز بىلەن قاتتىق پارتلاپ، ئەترابنى چاڭ - توزاڭ ئارىلاش قارا تۈتەك قاپلاپ، قاراڭغۇ كېچىنى تېخمۇ قاراڭغۇلاشتۇرۇپ كىشىلەر خىلىغىچە ئۆزىدىن بىر مېتر نېرىدىكى خىلى چوڭ نەرسىنىمۇ پەرق ئېتەلمەيدىغان قىلىۋەتتى. پارتلاش

ئاۋازى بىلەن تەڭلا خۇيزۇ پىدائىلىرىدىن دۇڭگۇەن تەرەپتىن خەرسەن موللا، مۇزخانا تەرەپتىن خەنلۇرلار شوتا ئارقىلىق سىپىل ئۈستىگە چىقىدۇ - دە، دۇشمەننىڭ پىلموتتىن ئاتقان ئوقىغا دۇچ كېلىپ قەھرىمانلارچە شەرەپ بىلەن قۇربان بولىدۇ؛ ئىككىنچى بولۇپ باگى، بەيىوزالار ئوقتەك ئېتىلىپ سىپىل ئۈستىگە چىققاندا ئۇلارمۇ دۇشمەن ئوقىغا ئۇچراپ قۇربان بولىدۇ. ئاندىن شاۋ خەرسەن دۇشمەننىڭ شۇ پەيتتىكى ئەھۋالىنى ئىگىلەپ، چەبدەسلىك بىلەن سىپىل ئۈستىگە چىقىپ، سىپىل ئۈستىگە جايلاشتۇرغان دۇشمەننىڭ پىلموتچىكىنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ، ئاڭغىچە سىپىلنىڭ پارتلىغاندىن كېيىن ئېچىلغان ئېغىزدىن پارتىزانلىرىمىز سۈيدۈڭ بازىرى ئىچىگە ھۇررا ۋارقىراپ بېسىپ كىرىپ بازار ئىچىدە جەڭ باشلىنىپ كېتىدۇ. سىپىل ئىچىدىكى جەڭدە پۇقرالار ئۆزلىرى تەييارلىغان تاياق - توقماق، ئارا - گۇرجەك، نەيزە قاتارلىق قوراللىرى بىلەن پارتىزان جەڭچىلەرگە ماسلىشىپ، سۈيدۈڭ بازىرىغا بۆسۈپ كىرىپ، دۇشمەنگە قارشى باتۇرانە جەڭ قىلىدۇ. دۇشمەن ئامىمىنىڭ ۋە پارتىزانلىرىمىزنىڭ تولۇپ - تاشقان غەزەپ بىلەن ئېلىپ بارغان كەسكىن كۈرىشى ئالدىدا ئالاقزادە بولۇشۇپ، بەرداشلىق بېرەلمەي سىپىلنى تاشلاپ ئۆز گازارمىلىرىگە قاچتى. مەن بۇنى ئۇقۇپ ھاكىمجان، مۇقاش، ھەسەننۇر قاتارلىق بىر قىسىم جەڭچىلەرنى باشلاپ قاچقان دۇشمەننى ئۇگۇسىغىچە قوغلاپ بېرىپ تار - مار قىلدۇق. بىز قىسىم پارتىزانلىرىمىز سىپىلنى ئېلىپ، شەنگۇەن يامۇلىغا بېسىپ كىرىپ ئۇ يەرگە مۆكۈۋالغان قالدۇق دۇشمەنلەرنى يوقىتىپ، شەنگۇەن يامۇلىدىكى تۇرمىدە قاماقلىق ياتقان گۇناھسىز پۇقرالارنى ئازاد قىلدى. شۇ كېچىسى سۈيدۈڭدىكى دۇشمەن كۇچى تازمار كەلتۈرۈلۈپ سۈيدۈڭ ئازاد قىلىندى. گومىنداڭ ئىشپىيونى گو خەيجاڭ قاتارلىق ئاز بىر قىسىم دۇشمەن بازار خەلقىنى بۇلاپ - تالاپ،

ئۆزلىرى پارتىزانلار بىلەن مۇناسىۋىتى بار دەپ قارىغان يىگىرمىدەك ئائىلىنى بىر يەرگە يىغىپ، بالا - چاقىلىرى بىلەن قوشۇپ ئوت قويۇپ چىقىپ كەتكەن، 30 نەپەر قىز - چوكانلارنى خېلى كۈن بۇرۇنلا يامان نىيەتتە بىر قۇرۇغا يىغىپ ئۇلارنى ئۇرۇپ قىيناپ، باسقۇنچىلىق قىلىپ، قاچىدىغان ۋاقتىدا ئايالىلارنى سولىغان ئۆيگە ئوت قويۇۋېتىپ قاچقان. بىز بۇ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن پارتىزان جەڭچىلىرىمىز ئۆز ھاياتىنىڭ خەۋپىنى ئويلىماي ئىنسانپەرۋەرلىك روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، تېزلىكتە شۇ ئۆينىڭ ئىشىك - دېرىزىلىرىنى چىقىپ ئوت ئىچىگە كىرىپ كۆيۈۋاتقان قىز - چوكانلارنى ئۆلۈم خەۋپىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدى ۋە جىددىي داۋالاپ كۆيۈك جاراھەتلىرىنى ساقايتتى. شۇنداق قىلىپ ئامىمنىڭ يار - يۆلەكىدە پارتىزانلىرىمىز نۇرغۇنلىغان جاپا - مۇشەققەتلىك كۇرەشلەر ئارقىلىق سۈيدۈڭنى ئازاد قىلىپ غەلىبە بايرىقىنى تىكلىدى. خۇيزۇ پىدائىلار دۇيى ئوخشاشلا سۈيدۈڭنى ئازاد قىلىش جېڭىدە ئۆز بۇرچىنى باتۇرلارچە ئادا قىلىپ تۆھپە قوشتى.

سۈيدۈڭ ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش باش شتابىنىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن مەن خۇيزۇ پىدائىلار دۇيىنى باشلاپ 1944 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا غۇلجا شەھىرىگە قايتتىم. غۇلجا شەھىرىدىكى ھەر مىللەت خەلقى بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى. بۇ چاغدا غۇلجا شەھىرى دائىرىسىدىكى بۇتخانا، ئايرودروم، لياڭشاڭ، ھەيرانباغ قاتارلىق جايلار تېخى ئازاد قىلىنمىغانىدى. خۇيزۇ پىدائىلار دۇيى غۇلجا شەھىرىگە كىرگەندىن كېيىن باشقا قېرىنداش پارتىزان قىسىملىرىغا يېقىندىن ماسلىشىپ بۇتخانا، ئايرودروم، لياڭشاڭ، ھەيرانباغلاردا دۇشمەن بىلەن بولغان جەڭلەرگە قاتنىشىپ ئۆز بۇرچلىرىنى شەرەپلىك ھالدا ئادا قىلىپ خىزمەت كۆرسەتتى. بۇ جايلاردىكى جەڭلەردە خەنزۇ پىدائىلار دۇيىدىن نۇر (مېنىڭ بىرنەۋرە

ئىنىم)، ئەرلى (باجامنىڭ ئوغلى)، خەربى، پاتمە، ئىمىنجان، قەتەن (قازاق) ۋە باشقىلار بولۇپ 85 نەپەر قەيسەر جەڭچى شەرەپ بىلەن قۇربان بولدى. مەن، شاۋخەرسەن قاتارلىق بىر-مۇنچىلىغان ئوفېتسىر، جەڭچىلەر ئېغىر - يېنىك يارىدار بول-دۇق. دۇيىمىزدىن خېلى نۇرغۇن جەڭچىلەر ئۆلۈپ، يارىلىنىپ قوشۇنىمىز سان جەھەتتىن كېمەيىپ، سالامەتلىك جەھەتتىن ئاجىزلاشقان بولسىمۇ، غولجا ناھەيسى تەۋەسىدىكى سالالىق قېرىنداشلار ئۇچۇن، ئوبلاش يېزىلىرىدىن، تېكەس ناھەيسىدە-كى خۇيزۇ قېرىنداشلاردىن بولۇپ 120 نەپەر ياش غولجا شە-ھىرىگە كىرىپ ئۆزلىرىنى خۇيزۇ پىدائىلار دۇيىگە تەشەببۇسكار-لىق بىلەن مەلۇم قىلىپ، پىدائىلار دۇيىمىز سېپىگە كىرىپ قو-شۇنمىزنىڭ كەم يېرىنى تولدۇردى.

1945 - يىل 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى چوڭ تەنتەنە ۋە داغدۇغا بىلەن ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ مىللىي ئارمىيىسى رەس-مىي قۇرۇلدى. 9 - ئاپرېل كۈنى مىللىي ئارمىيىنىڭ باش قومان-دانى گېنېرال ئىسھاقبېك مېنى ھۆزۇرىغا چاقىرىپ «ھەر مىللەت پارتىزانلىرى ئاساسىدىن ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ مىللىي ئار-مىيىسى تەشكىل قىلىنىپ تۇنۇگۈن رەسمىي قورۇلغانلىقى جاكار-لاندى. خۇيزۇ پىدائىلار دۇيى مىللىي ئارمىيە تەركىبىدە خۇيزۇ دېۋىزىئونى (5 - ئاتلىق دېۋىزىئون) بولىدۇ. دېۋىزىئون كوماندىرى كېرىم ھاجى، ئورۇنباسارى سىز (مەنسۇرلومىيوۋ) بولۇشىڭ بە-كىتتۇق. بۇ دېۋىزىئون ئىككى ئىسكادىرۇندىن تەركىب تاپىدۇ. بىرىنچى ئىسكادىرۇننىڭ كوماندىرى ئالىكسى كوچمنوۋ، ئورۇن-باسار كوماندىرلىقىغا شاۋخەرسەن، ئىككىنچى ئىسكادىرۇننىڭ كو-ماندىرلىقىغا گاما، ئورۇنباسارلىقىغا گادەنلەرنى مۇزاكىرە قىلىشىپ بەلگىلىندۇق» دەپ ئۇقتۇردى. شۇ كۈندىن ئېتىبارەن ئۆتكەندە ھەر مىللەت پارتىزانلىرى قوشۇنى تەركىبىدىكى خۇيزۇ پىدائىلار دۇيى ئەمدىلىكتە ئۇچ ۋىلايەت ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مۇنتىزم مىللىي

ئارمىيىسىنىڭ تەركىبىدىكى خۇيزۇ دېۋىزىئونى بولۇپ تەشكىللەن-دى. ئۇچ كۈندىن كېيىن ئالدىنقى سەپكە ئاتلىنىپ كەتتۇق.

بىز غولجىدىن قوزغىلىپ چېگان پېتى تۇغرا يولنى بې-سىپ داخياڭزا ئەتراپىغا يېرىپ چۈشتۇق. دەل شۇ پەيتتە لېسكېن كوماندىرلىقىدىكى قىسىم سەنتەيدە، چاغانىپك قومانداڭ-لىقىدىكى قىسىم قاراكېمىر، قوش ئەمچەك دېگەن جايدا، مەخ-پىرتۆرە باشچىلىقىدىكى قىسىم چاپقان يوتا، مىك مارالدا، غېنى باتۇر قوماندانلىقىدىكى قىسىم بورتالادا، موگۈننوۋنىڭ قىسمى سىتەيدە، بارات، ئىمىن پەرەڭ باشچىلىقىدىكى قىسىملار ئۇتەي ئەترايىدىكى قىشلاقلاردا تۇرىدىكەن. بىز ھۇجۇم قىلماقچى بولغان داخياڭزا ئاساسەن قېرىنداش قىسىملار تەرىپىدىن قورشاۋغا ئېلىنىپ بولغانىكەن، بىز (خۇيزۇ دېۋىزىئونى) ئەسلىدە 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنىلا داخياڭزىغا ھۇجۇم قىلماقچى ئىدۇق. بۇ پىلان ئۆزگەرتىلىپ، داخياڭزىغا بولىدىغان ھۇجۇمنى باشقا قېرىنداش قىسىملارنىڭ ماسلىشىشى بىلەن 4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى سەھەردە باشلىدۇق. داخياڭزا دەرياسىدىن ئۆتۈپ، بىر پاي ئوق ئاتماي داخياڭزا بازىرىغا كىرىپ ئۇقۇشمىزچە دۈش-مەن مىللىي ئارمىيىنىڭ كېلىپ ئۆزلىرىگە ھۇجۇم قىلىشىنى ئال-دىن مۆلچەرلەپ ئالاقزادە بولۇشۇپ، بىزنىڭ كىرىشىمىزدىن بىر-نەچچە سائەت بۇرۇنلا يېزا بازىرىنى تاشلاپ ماشىنىلىق ۋە پىيا-دە دېگەندەك جىڭ ناھەيە بازىرىغا تىكشۈەتكەنىكەن.

مەن بۇيرۇقنا بىنائەن 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ھەسەننۇر ھاجى بولۇش، شاۋ خەرسەن قاتارلىق بىرقانچە ئوفېتسىرنى باشلاپ بورتالا ناھەيسىگە بېرىپ، ئۇ يەرنىڭ ھاكىمى ھاشىم ئاخۇن ئاكا بىلەن بىرلىكتە با مەسلىھەت داخياڭزا يېزىلىق ھۆكۈمەت ۋە تىنچلىق ساقلاش شۆبە ئىدارىسى (بۇرۇن داخە-ياڭزا جىڭ ناھەيىسىگە قارايتتى. مىللىي ئارمىيە ئۇ يەرنى ئا-زاد قىلغاندىن كېيىن ئۇ يەرنى ۋاقتىلىق بورتالا ناھەيىسىگە

قارىتىشقا توغرا كەلگەندى) تەسىس قىلىپ، يېزىلىق ھۆكۈمەت باشلىقىغا × × × نى، شۆبە ساقچى ئىدارە باشلىقىغا ماخمۇت خانىنى، مۇئاۋىنلىقىغا مەتنى (تاتار)نى بەلگىلەپ ئورگان تۈرغۇزغاندىن كېيىن بۇرۇن ھەر تەرەپكە قېچىپ پىتراپ كەتكەن خەلق قايتا ئۆز ئۆيى ـ ماكانلىرىغا كېلىپ، داخياگزىنىڭ جەمئىيەت خاتىرجەملىكى ئورنىتىلىپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشلىرى قايتىدىن تەشكىللىنىپ يولغا سېلىندى.

خۇيزۇ دېۋىزىئونىنىڭ شتابى داخياگزىغا جايلاشتى. داخياگزا بىلەن يىگجېخۇ يېزىسىنىڭ ئارىلىقى 40 كىلومېتر بولۇپ، مىللىي ئارمىيە قوشۇنىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ئەڭ ئالدىنقى سەپ ھېسابلىناتتى. بۇ جاي ئاتقۇچ پولكىنىڭ بىر ئىسكادىرۇنى ۋە شىبە ئىسكادىرۇنى تەرىپىدىن قوغدىلاتتى. يىگجېخونىڭ شەرق تەرىپى دۇشمەن ئىگىلەپ تۇرغان باجاگخۇ، جەنۇبىي قۇمتاغ (ساسەنزى)، غەربىي داخياگزا، شىمالىي تەرىپى كىچىك جىڭ ئىدى. يۇقىرىدىكى جايلاردا خۇيزۇ دېۋىزىئونىنىڭ جەگچىلىرى نۆۋەت بىلەن ياساۋۇللۇق قىلاتتى. بۇ زېمىندا مەلۇم مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن خۇيزۇ دېۋىزىئونىدىكى بازلىق جەگچىلەر بۇ زېمىنىنىڭ جۇغراپىيىلىك تۈزۈلۈشى بىلەن خېلى پىششىق تونۇشۇپ قالدى.

1945 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرىقى كۈنلىرىنىڭ بىرىدە قوشۇنىمىزدىن لەيجېۋا، پەيشەر ۋە يۇجاگيۇ قاتارلىق ئۇچ ئەبلەخ ياساۋۇللۇققا چىققان پەيتتىنى ئۆزلىرى ئۈچۈن ئىنقىلابقا ئاسلىق قىلىپ، دۇشمەن قويىنىغا ئۆزىنى ئېتىشنىڭ ئەپلىك ياخشى پۇرسىتى دەپ قاراپ، شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىنقىلابقا ئاسىيلىق قىلىپ دۇشمەن تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىدۇ. بۇ ئۇچ نەپەر ئاسى قىسىملىرىمىزنىڭ ئۆزلىرى بىلگەن ئىچكى ئەھۋاللىرىدىن ـ دۇشمەنگە قارشى سەپەر قىلىنغان قوشۇنىمىزنىڭ تەشكىلىي ئەھۋالى، ئادەم سانى، قورال ـ ياراق تۈرى، سانى، ئۇرۇش قە-

لىش ئىقتىدارى ۋە قىسىملىرىمىزنىڭ تۇرغان جايى، جايلىشىش ئەھۋالى قاتارلىق مەخپىيەتلىكلىرىنى دۇشمەنگە مەلۇم قىلىدۇ. دۇشمەن دەرھال بىزگە تاقابىل تۇرۇش تەييارلىقىنى ئىشلەپ، ئاسلار دۇشمەنگە تەسلىم بولغانىنىڭ ئۇچىنچى كۈنى ئۆزلىرىنىڭ زامانىۋى ھەربىي قوراللار بىلەن جابدۇقلانغان 2500 دىن ئارتۇق قوشۇنىنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ، فرونت بويىچە سەپ تارتىپ يوشۇرۇن ھۇجۇم باشلاپ دەسلەپتە بىزنىڭ ئۇچ ئىسكادىرۇنىمىزنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ، بۇتخانا دېگەن يەردە دەم ئېلىۋاتقان شىبە ئىسكادىرۇنىنىڭ 20 نەپەر جەگچىسىنى تىرىك تۇتۇۋالىدۇ ـ دە، كېيىن كەسكىلەپ، چاناپ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. بۇ چاغدا بىرىنچى مەخپىي ياساۋۇلدا تۇرغان مۇقاش ئىسمايىل (قىرغىز) قۇمتاغنىڭ ئارقا تەرىپىدىن يوپۇرۇلۇپ، يامراپ كېلىۋاتقان دۇشمەننى كۆرۈپ دەرھال يېنىدىكى مەۋا (ئۇيغۇر) ئىسمائىل جەگچىنى ئاتلاندۇرۇپ، سەككىز كىلومېتر ئارىلىقتىكى يىگجېخودا تۇرۇۋاتقان قىسىملىرىمىزغا خەۋەر يەتكۈزىدۇ. ئىسكادىرۇن كوماندىرى كومىمىنكۇڭ يۈز بەرگەن يېڭى ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن بۇنى تېزلىكتە قوشنا ئىسكادىرۇنلارغا خەۋەر قىلىپ، ئۇچ ئىسكادىرۇن شۇئان ھەربىكەتكە كېلىپ بەلگىلەنگەن ئورۇنغا يېتىپ بېرىپ، جەڭ بۇيرۇقىنى كۈتۈپ تەق تۇرىدۇ؛ خۇيزۇ ئىسكادىرۇن كوماندىرلىرىدىن شاۋخەرسەن داخياگزا شتابىدا تۇرۇۋاتقان ماگا (مەنسۇر لۇمسوۋقا) تېلېفون بەرگەن بولسىمۇ، تېلېفون سىمى ئاللىقاچان دۇشمەن چارلىغۇچىلىرى تەرىپىدىن كېسىۋېتىلگەنلىكتىن سۆزلىشەلمەيدۇ، ئاگغىچە دۇشمەن قورشاۋنى بارغانچە تارايتىدۇ. قورشاۋدا قالغان قىسىممىز ئىچىدىن ئارتقا خەۋەر بېرىش ئۈچۈن ئاتلىنىپ چىققان كامال، ئىبىلا 200 مېتر يەرگە بارماي تۇرۇپلا دۇشمەن تەرىپىدىن ئوققا تۇتۇلۇپ قۇربان بولىدۇ، تېلېفون سىمىنى تەكشۈرگىلى چىققان ئىككى نەپەر تېلېفونىستىمۇ دۇشمەن ئوقىغا دۇچ كېلىپ قۇربان بولـ

دۇ، دۇشمەن قورشاۋنى تارايتىپ بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىدۇ، دۇشمەن بىلەن بولغۇسى كەسكىن جەڭ باشلىنىپ كېتىدۇ. ئارقا سەپتىن يارەمگە قىسىم يېتىپ كەلگۈچە شۇ مەيدانىدا بار قىسىملىرىمىز (خۇيزۇ دېۋىزىيونىمۇ) ئۆزلىرىنىڭ قەھرىمانلىق جاسارىتىنى نامايان قىلىپ، جەڭ قىلىش ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ دۇشمەن بىلەن جان تىكىپ تېغۇ تېغ ئېلىشىدۇ. شۇ ئاردا بىزنىڭ ئەترايتىكى قىسىملىرىمىز تۇشما تەرەپتىن يېتىپ كېلىپ دۇشمەن قوشۇنىنى سىرتىدىن ئىسكەنجىگە ئالىدۇ. مەن بىرىنچى ئىسكادىرۇننى باشلاپ ئوتتۇرىدىن، شارباپوۋ ئۈمەر ئۆز ئىسكادىرۇننى باشلاپ جەنۇبتىن، مۇخشې (سالا مىللىتى) شىمالدىن شىبە ئىسكادىرۇنغا ماسلىشىپ شىددەتلىك ئۇرۇش قىلىدۇ. ۋالىم مۇبارەك ئۆز قىسىم جەڭچىلىرىنى غەلىبە بىلەن ئىلگىرىلەشكە چاقىرىپ، دۇشمەننىڭ چوڭ يول تەرەپ يېنىدىن كۆچلۈك ئوت ئاچىدۇ. مۇقاش پىلىموت گۇرۇپپىسىنى تاشيولغا چېكىنىدۇرۇپ، شۇ يەردىن دۇشمەننى پىلىموتىنىڭ ئاستىغا ئالىدۇ. مەن دەل شۇ چاغدا بىر قىسىم دۇشمەننىڭ قۇمتاغ ئاستىغا توپلىشىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، مىنامیوت گۇرۇپپىسىغا قوماندانلىق قىلىپ جەڭ پائالىيىتى ئېلىپ باردىم. شۇ يەردىكى جەڭدە نۇرغۇن دۇشمەن يەر چىشلىدى. قوشۇنىمىزدىن پىلىموتچىك قۇربان شەرەپ بىلەن قۇربان بولدى. دۇشمەنگە ھەر تەرەپتىن بىرلىگەن قاقشاتقۇچ زەربە نەتىجىسىدە دۇشمەن ساراسىمگە چۈشۈپ، ھودۇقۇپ قالىدۇ، شىمال تەرەپتە جەڭ قىلىۋاتقان شىبە ئىسكادىرۇنى ئىسكادىرۇق كوماندىرى شېسەن، بايەنتۇلارنىڭ قوماندانلىقىدا دۇشمەنگە ئارقا - ئارقىدىن شىددەتلىك ئوت ئاچىدۇ، دۇشمەن بارغانسېرى ھالسىرايدۇ، ھەر جەھەتتىن بىزدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق دۇشمەن قەھرىمان مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىمىزنىڭ قەھرىمانلىق جاسارىتى بىلەن ئېلىپ بارغان يېرىم كۈنلۈك قايتۇرما ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، ئاخىرى كەينىگە

يېنىپ قاچىدۇ. قىسىملىرىمىز ھەر تەرەپتىن بىردەك ئاتاكىغا ئۆتۈپ دۇشمەندىن يىگىچىخو يېزىسىنى قايتۇرۇپ ئېلىپ، دۇشمەننى باجاخو، جىك ناھىيىسىگە قەدەر سۈرۈپ توقاي قىلىپ قوغلاپ باردىدۇ. شۇ قېتىمقى جەڭدە دۇشمەننىڭ مىڭدىن ئارتۇق ئەسكىرى يوقتىلىپ، پەيجاڭ مافۇچاڭ (خۇيزۇ) قاتارلىق چوڭ - كىچىك بىرقانچە ئون ئوفېتسىرلىرى ئەسىرگە ئېلىنىدۇ. 17 دانە چوڭ تېپتىكى مىنامیوت، مىڭدىن ئارتۇق مىلتىق، ئىككى زەمبىرەك، 68 دانە چوڭ - كىچىك (ھەر خىل) پىلىموت، نۇرغۇن لىغان قولبومبىسى ۋە ئوق - دورا غەنىمەت ئېلىندى.

بۇ قېتىمقى جەڭنىڭ ئۈمۈمىي ئەھۋالى يەكۈنلىنىپ، تەجرىبە - ساۋاقلار خۇلاسىلەنگەندىن كېيىن خۇيزۇ دېۋىزىيونىنىڭ داخىلىزىدىكى شتابى يىگىچىخوغا يۆتكەلدى. ئۇ يەردە خۇيزۇ دېۋىزىيونىنى بىر قېتىم رەتلەپ، جەڭ جەريانىدا يېتىشىپ چىققان قەھرىمانلار بىلەن كوماندىر قۇرۇلۇشىنى تولۇقلاپ، دۇشمەن بىلەن ئالدىن بولغۇسى جەڭ تەييارلىقىنى كۈچەيتىپ، دۇشمەننى يېڭىش ئىرادىسىنى تېخىمۇ ئاشۇردۇق.

ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش شتابىدىن دېۋىزىيونىمىزغا بەلگىلەپ بېرىلگەن ۋەزىپە ئۆتەش دائىرىسى يىگىچىخونىڭ جەنۇبىدىكى تاشيولدىن قۇمتاغدىكى 4 - مەخپىي قاراۋۇلغا قەدەر بولۇپ، بىز 1945 - يىلى 5 - سېنتەبىر كۈنى ئەتىگەنلىكى سائەت ئۈچتە تاشيول بويىغا چىقىپ ئورۇن ئالدۇق، بىز ئورۇنلىشىپ بىرەمدىن كېيىنلا جەڭ بۇيرۇقى بېرىلدى، بىزنىڭ دېۋىزىيون باجاخوغا قاراپ شىددەت بىلەن ئىلگىرىلىدى. دۇشمەن چوڭ - كىچىك قوراللىرىنى تەڭ ئىشقا سېلىپ، بىز تەرەپكە ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىمىز دۇشمەننىڭ ئوت توچكىلىرىنى ۋەيران قىلىپ، دۇشمەن خەندەكلىرىنى ئىگىلىدى. ئاتالمىش كۈچلۈك دۇشمەن ئىككى سائەتلىك جەڭگە چىداشلىق بېرەلمەي باجاخونى تاشلاپ قاچتى. بىز دۇشمەننى

گىچىك جىك ۋە چوڭ جىڭغا قەدەر قوغلاپ باردۇق.

گىچىك جىك بىر چوڭ جۇۋاڭزى بولۇپ، دۇشمەن جۇۋاڭ-زىنى ئايلاندۇرۇپ كەڭلىكى تۆت مېتر، چوڭقۇرلۇقى ئىككى مې-تر خەندەك كولاپ، خەندەككە سۇ قويۇۋەتكەنكەن، شۇنىڭدەك جۇۋاڭزىنىڭ تۆت بۇلۇڭىغا پىلىموتلارنى ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، دۇشمەن شۇ پىلىموتلىرىنى ئىشقا سېلىپ بىزنى ئوققا تۇتماقتا ۋە «لەي... لەي» دەيتتى، قارا - قويۇق ئاتاتتى. بىزنىڭ مەرگەن-لىرىمىز دۇشمەننىڭ ئىككى پىلىموتچىكىنى يەر چىشلىتىپ جۇۋاڭ-زىغا قاراپ ئىلگىرىلەشكە يول ئاچتى. جەڭچىلىرىمىز قەھرىمانلىق جاسارىتىنى نامايان قىلىپ پەلەككە كۆتۈرۈلگەن «ئۇررا» سا-داسىنى ياڭراتقاندىن كېيىن دۇشمەن هودۇقۇپ كېتىپ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي چوڭ جىڭغا قاراپ تىكىۋەتتى. بىز كىچىك جىڭنى ئىگىلەپ جىك ناھىيىسىنىڭ بازىرىغا قاراپ ئىلگىرىلەشكە باشلىدۇق؛ بىز ئۇررا سادالىرى ئىچىدە دۇشمەننى قوغلاپ جىك دەريالىق بويىغا كېلىپ قالغانلىقىمىزنىمۇ سەزمەي قاپتىمىز، ئاڭ غىچە تاڭ سۈزۈلۈپ، يەر جاھانغا يورۇق چۈشۈپ، جىك ناھىيە بازىرى ئىچىدىكى دۇشمەن پوتەيلىرى ئېنىق كۆرۈنۈشكە باشلا-دى. مەن خۇيزۇ دېۋىزىئون جەڭچىلىرىگە قاراپ: «ئالغا!» دەپ بۇيرۇق قىلدىم. جەڭچىلىرىمىز بۇيرۇق بىلەن تەڭلا ئات چاپ-تۇرغان پېتى جىك ناھىيىسىنىڭ بازىرى ئىچىگە كىرىپ كەلدى. بىز جىك ناھىيە بازىرىغا كىرىشكە بۇ جاي باشقا قېرىنداش قىسىملار تەرىپىدىن ئازاد قىلىنىپ بولغانلىكەن. بىز جىك ناھىيە بازىرىدا توختىماي كېچىلەپ قاچقان دۇش-مەننى قوغلاپ ئالغا ئىلگىرىلىدۇق. تاشداۋاندىن ئۆتۈپ قۇمبۇ-لاققا كەلگەندە، بىزنىڭ ئالدىمىزدا دۇشمەننى قوغلاپ ماڭغان تېكەس بىرىنچى ئاتلىق پولك، شىبە ئىسكادىرۇنى ۋە رۇس ئىسكادىرۇنلىرى بىلەن ئۇچراشتۇق. هەممىمىز جەم بولۇپ ئات-لىرىمىزنى ئوت چالدۇرۇپ، ئۆزىمىز غىزالانغاندىن كېيىن ئىككى

سەپكە بۆلۈنۈپ، تاغ ئېتەكلىرى، تاشيول ۋە هارۋا يول ئەت-راپلىرىغا مۆكۈنگەن دۇشمەننى قوغلاپ توغراق چازىدا دۇشمەن بىلەن ئاز - تولا ئېلىشىپ، توغراق چازا بىلەن كۈلئۆتەڭنى دۇشمەندىن تازىلاپ، پورتاجىغا كەلدۇق. بۇ يەردىكى موڭغۇل قېرىنداشلار بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى.

بىز داۋاملىق ئىلگىرىلەۋاتىمىز، ئالدىمىزدا دۇشمەن مۇدا-پىئەلىنىۋاتقان جاي چىگىشور ئىدى. جەڭ مەزگىلىدىكى سەپەردە جەڭچىلەر بەلگىلىمە بويىچە ماڭاتتى. ئالاھىدە ئەھۋال بولمىسا ئىنتىك ياكى ئاستا مېڭىشقا رۇخسەت قىلىنمايتتى، بىز كەچ سا-ئەت تۆتلەردە چىگشور يېنىدىكى تاشيول بويىغا يېتىپ كەلدۇق. بىزنىڭ كەلگەنلىكىمىزدىن خەۋەر تاپقان دۇشمەن تولۇق قو-رالالانغان تۆت ماشىنا ئەسكىرىي كۈچى بىلەن بىزگە قارشى كې-لىپ ئوت ئاچتى. ئۇرۇش قىلىش قوماندانى قىسىمىمىزنى دەر-ھال دۇشمەننىڭ جەنۇب ۋە شىمال تەرەپلىرىگە ئۆتۈپ دۇشمەنگە قارشى ئۇدۇلىدىن مىنامیوت بىلەن زەربە بېرىشكە ئورۇنلاشتۇردى. مىنامیوت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى مۇخەممەر ئالدى بىلەن دۇشمەنگە قارشى ئوت ئاچتى، كۈن كەچ كىرىپمۇ قالغان، بىرىنچى ئىزۇۋۇت-نىڭ كوماندىرى موسازا ئالتە نەپەر جەڭچىنى باشلاپ دۇشمەن-نىڭ جەنۇب تەرىپىگە ئۆتۈپ، دۇشمەننىڭ ماشىنىسىغا ئوق ئات-تى. بىزنىڭ جەڭچىلىرىمىز بىلەن دۇشمەن ماشىنىسى ئارىلىقى تەخمىنەن 200 مېتىرچە بولۇپ، دۇشمەنمۇ پىلىموتلىرىدىن بىزگە ئوق ياغدۇرۇۋاتاتتى. موسازا ئۆزى باشلاپ بارغان ئالتە نەپەر جەڭچى بىلەن دۇشمەننىڭ پىلىموتىغا قارشى جەڭ ئېلىپ بېرىپ ۋېتىپ شەرەپ بىلەن قۇربان بولدۇ. بۇ هالدىن دۇشمەننىڭ شىمالىي تەرىپىگە ئۆتۈپ جەڭ قىلىۋاتقان جەڭچىلەر خەۋەر تاپ-قان هامان مۇقاش ئىسمايىل ئىككى جەڭچىنى باشلاپ دۇشمەن-گە قارشى ئىلگىرىلەپ، دۇشمەننىڭ ئۇچىنچى ماشىنىسىنىڭ چاقىغا پىلىموتتىن ئوق ئۇزۇپ، ماشىنا چاقىنى تېشىپ ئاندىن ماي

باككا قارىتىپ ئېتىپ، دۇشمەننىڭ ئالدىنقى ۋە ئوچىنچى ماشا-
سىنى پارتلىتىپ، ئۆزى دۇشمەن ئوقىدا يارىلىنىدۇ، جەڭچى
مەۋا، ۋالىم مۇبارەكلەر مۇقاشنىڭ پىلىموتىنى ئېلىپ دۇشمەنگە
زەربە بېرىدۇ، ئاڭغىچە مىللىي ئارمىيە جەڭچىلىرى دۇشمەننى
مۇھاسىرىگە ئېلىپ ئوراپ تۇرۇپ زەربە بېرىش نەتىجىسىدە
دۇشمەن تار - مار كەلتۈرۈلۈپ، بىر قىسىم دۇشمەن ئەسىر ئې-
لىنىدۇ، بىر قىسىم قورال - ياراق ۋە نەرسە - كېرەكلەر غەنىمەت
ئېلىنىدۇ. مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى جەڭلىدىن خۇيزۇ دېڭىزئوبى
چىگىشوردىكى جەڭنى غەلىبە بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇپ، شىخو نا-
ھىيىسىگە قاراپ ئىلگىرىلەيدۇ.

شىخودىكى دۇشمەن بىلەن بولغان جەڭ ھەم جىددىي ھەم
قاتتىق ۋە كەسكىن بولدى. چۈنكى شىخو ستراتېگىيىلىك ئەھمىيىتى
زور مۇھىم ئورۇن بولۇپ، گومىنداڭنىڭ مىللىي ئارمىيىگە قارشى
ئاساسلىق ھەربىي كۈچى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بازىسى ئىدى، ئۇنىڭ
ئۈستىگە بىز شىخو ئۇرۇشىنى باشلىشىمىز بىلەن تەڭلا دۇشمەن
ئۇرۇمچىدىن ھاۋا ھەم يەردىن ئوزلۇكسىز ھەر خىل يارىدىنى
يەتكۈزۈپ تۇردى. ئۇرۇمچى ھاۋادىن، يەردىن ھەرقانچە كۈچەپ
يارىدەم بېرىپ تۇرسىمۇ، مىللىي ئارمىيىنىڭ مۇھاسىرە ئىسكەنجە-
سىدە قالغان دۇشمەن ئۆرە تۇرۇپلا ئۆلۈپ بولغانىدى. شىخونى
ئازاد قىلغۇچە مىللىي ئارمىيىمىزنىڭ تارتقان چىقىمىمۇ ئاز بول-
مىدى. شىخو ئۇرۇشىدا بىزئاز بولمىغان قۇربان بەردۇق. ھەر
مىللەت پەرزەنتلىرىدىن بولغان نۇرغۇنلىغان ئوغۇل - قىز جەڭ-
چىلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ قەھرىمانلىق جاسارىتىنى ئۇرغۇتۇپ،
دۇشمەن بىلەن باتۇرانە جەڭ قىلىپ شەرەپ بىلەن قۇربان بو-
لۇشتى. ئۇلارنى بىز مەڭگۈ ئەسلەيمىز، ئۇلار ھەر مىللەت
خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مەڭگۈگە ھايات. مىللىي ئارمىيە قىسىم-
لىرىمىز ئىسسىق قېنىنى ئاققۇزۇپ، ئەزىز ھاياتىنى قۇربان قى-
لىپ، ئاخىرى دۇشمەن ئۇستىدىن غەلىبە قىلىپ 1945 - يىلى

9 - ئاينىڭ 8 - كۈنى شىخونى ئازاد قىلدى. «شىنجاڭ تارى-
خىي ماتېرىياللىرى» ناملىق كىتابنىڭ 27 - سانىدا يولداش ئىم-
نۇۋ ئىلاخۇننىڭ ھەل قىلغۇچ جەڭ — شىخو ئۇرۇشى ماۋزۇلۇق
ماقالىسىدە شىخودىكى جەڭ تەپسىلىي بايان قىلىنىپ ئۆتكەچكە
مەن بۇ ماقالەمدە قىسقىچىلا بايان قىلدىم.

مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىمىز شىخونى ئازاد قىلغاندىن
كېيىن، بىز خۇيزۇ دېڭىزئوبى شېخەنزىگە بېرىپ ئورۇنلاشتۇق.
كۈندە دېگۈدەك جەڭچىلەرگە ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئېلىپ
بېرىلاتتى، چۈنكى چوڭ دۇشمەن ئالدىمىزدا — ئۇرۇمچىدە ئىدى،
بىز تازا قىزىق ھەربىي مەشق ئېلىپ بېرىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بە-
رىدە، گېنېرال پالىنوۋ شىخەنزىگە كېلىپ بىزدىن ھال سورىدى
ھەم مىللىي ئارمىيە باش قوماندانلىق شتابىنىڭ «خۇيزۇ دېڭى-
زئوبى ئاساسىدا خۇيزۇ پولكى — مىللىي ئارمىيە 10 - ئات-
لىق پولكى تەسىس قىلىنىدىغانلىقى» ھەققىدىكى بۇيرۇقىنى
ئوقۇپ ئۆتتى. شۇنىڭ بىلەن خۇيزۇ ئاتلىق پولكى قۇرۇلدى،
دەسلەپ كېرىم ھاجى پولك كوماندىرى، مەن مۇئاۋىن
پولك كوماندىرى بولۇپ بەلگىلەندۇق. ئاڭغىچە ئۇچ ۋىلايەت
قوزغىلاڭچى خەلق ۋەكىللىرى بىلەن گومىنداڭنىڭ نەنجىن
مەركىزىي ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا تىنچلىق بېتىم تۈ-
زۈش سۆھبىتى باشلانىدى. 1946 - يىلىغا كەلگەندە كېرىم ھاجى
باشقا خىزمەتكە ئالماشتۇرۇلۇپ، مەن پولك كوماندىرى قىلىپ
بەلگىلەندىم. ئۇچ ۋىلايەت خەلق ۋەكىللىرىنىڭ گومىنداڭ نەنـ
جىن ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان تىنچلىق سۆھبىتى ئون ئاي
داۋام قىلىپ، ئاخىردا 11 ماددىلىق تىنچلىق بېتىمى بارلىق-
قا كەلدى، تىنچلىق بېتىمىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن، مىللىي
ئارمىيىنىڭ سانى مۇقىم قىلىپ بەلگىلەنگەچكە 11 ماددىلىق
تىنچلىق بېتىم مەزمۇنىغا ئاساسەن مىللىي ئارمىيە دائىرىسىدە
چوڭ رەتكە سېلىش ئېلىپ بېرىلىپ، پولكلار ئىخچاملىنىپ خۇيـ
زۇ پولكى 1 - ئاتلىق پولك بىلەن بىرلەشتۇرۇۋېتىلدى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدىكى باج ئىشلىرى ھەققىدە ئەسلىمە

مەھەممەت ھەسەن

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى 1945 - يىلى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى تارمار قىلىپ، ئۇچ ۋىلايەت دائىرىسىدە، گومىنداڭ چېرىك ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئىنقىلابنىڭ مەقسىتى ۋە ئېھتىياجىغا ئاساسەن، خەلقنىڭ ئارزۇسىنى چىقىش نۇقتا قىلىپ، ئىچكى - تاشقى شەرت - شارائىتىغا ماسلىشىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىدىن قالغان قۇرۇق جازا — ھەربىي، مەمۇرىي ئورگانلارنى تۈپتىن ئۆزگەرتىپ يېڭىچە ئورگان قىلىپ قۇرۇپ چىققانىدى. جۈملىدىن باج سىستېمىسىدىمۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قالاق، چېرىكلەشكەن، پارىخور بالايى - ئاپەت قارا ئۇۋىسىنى تارمار قىلىپ، ئەقىلگە سىغمايدىغان ئېغىر باج - سېلىقلارنى تۈپتىن بىكار قىلىپ، خەلق ئاممىسى قوللايدىغان ۋە ھىمايە قىلىدىغان باج سىستېمىسىنى بەرپا قىلغان، ھەمدە ئۇنىڭ كىرىمى بىلەن مىللىي ئارمىيە ۋە مەمۇرىي ئورگانلارنىڭ تۇرلۇك تەمىنات ئېھتىياجىنى قامداپ، خەلق يۈكلىگەن ۋەزىپىلەرنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئادا قىلغانىدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ باج - سېلىقى ئىنتايىن قالاق، چېرىك ۋە ناموۋاپىق بولۇپ، باج ئالمايدىغان ئورۇن، تارماق ۋە ئادەم يوق دېيەرلىك ئىدى. خەلق ئاممىسىنىڭ زېمىسىگە چۈشكەن سېلىق ئىنتايىن ئېغىر بولغانلىقتىن دات - پەريات بىلەن زار قاخشاپ:

قۇرۇپ قاخشال بولۇپ قالدۇق،
ئوتۇنچى ئاپىرىپ ساتسۇن.
دەرتنى ئېيتار يەر تاپالمىدۇق،
زالىملارنى نەس باسسۇن.
.....

دەپ قوشاق قوشۇپ ئۆزلىرىنىڭ غەزەپ - مۇڭلىرىنى ئىپادىلەيتتى.

ئالۋاڭ - ياساقنىڭ ئېغىرلىقى، باج تۈرىنىڭ ئىنتايىن كۆپلۈكىدىن زۇلۇم چەككەن خەلقلەردىن ئىلاجسىز ئۆز ماكانلىرىدىن ئايرىلىپ خانۇەيران، سەرسان بولۇپ، يۇرتمۇ يۇرت تېنەپ مۇساپىر بولۇپ، تۇرمۇشتا چىقىش يولى تاپالماي ئۆلۈپ كەتكەنلەر ناھايىتى كۆپ ئىدى.

دېھقانلار، چارۋىچىلار، تىجارەتچىلەر، قول ھۈنەرۋەنلەر، ئۇششاق يايمچى تەنزىكەشلەر ھەتتا ئەمگەك كۈچىنى ساتىدىغان مەدىكارلار ئارقا - ئاقىدىن ۋەيران بولغانىدى. شۇڭا خەلق ئارىسىدا گومىنداڭنىڭ چېرىكلىكىگە قارىتا:

خوشامەتچى بەگ بولدى،
يالاقچىسى دوغا.
گومىنداڭغا نېمە بولدى،
خۇدايا توۋا.

دېگەن قوشاقلار كەڭ تارقالدى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى غەلبە قازانغاندىن كېيىن ئىلى ۋىلايىتى بويىچە ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، كونا باج ئورگانلىرىنى تۈپتىن ئۆزگەرتىپ يېڭى بىر قەدەر تەرەققىي قىلغان باج سىستېمىسىنى قۇرۇپ، باج تۈرىنى 17 — 18 خىلغا قىسقارتىپ، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بىر باج سىستېمىسىنى قۇرۇپ چىققانىدى.

ئىلى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشى

ئىلى ۋىلايىتىدە ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى، ئالتاي، تارباغاتاي ۋىلايەتلىرىدە ۋىلايەتلىك شۆبە باج ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، ھەر بىر ناھىيىلەردە ناھىيىلىك باج ئىدارىسى، ھەر بىر يېزا (بەگلىكنى ئاساس قىلاتتى) شۆبە باج پونكتلىرى قۇرۇلۇپ ۋىلايەت ناھىيىگە، ناھىيە يېزىلارغا بىۋاستە رەھبەرلىك قىلىپ، پۈتۈن باج كىرىم - چىقىم ئىلى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى تەرىپىدىن بىر تۇتاش ئاتچوت قىلىناتتى. باج كادىرلىرىنى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى بىۋاستە تەينىلەش، يۆتكەش ۋە قالدۇرۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولاتتى، دېمەك، ھەر بىر ئورۇندا قۇرۇلغان باج ئىدارىسى مۇستەقىل ھېسابات يۈرگۈزەتتى. كادىر ۋە مالىيە ھوقۇقى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى. يەرلىك ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى مەمۇرىي جەھەتتىن قوش رەھبەرلىك ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، باج قانۇنىيىتى، باج تۈرىنى، باجنى كەچۈرۈم قىلىش، باج تۈرىنى ئاشۇرۇش، كېمەيتىش ھوقۇقى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىنىڭ ھوقۇق دائىرىسىدە بولۇپ يەرلىك ئورۇنلار بۇ ئىشقا ئارىلاشمايتتى. دېمەك پۈتۈن باجنىڭ پىلان ستاتىستىكا مەلۇمات جەدۋەللىرىنى ئىلى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى بىر تۇتاش باشقۇرۇپ، خەلق خوجىلىق باشقارمىسىغا بىۋاستە ھېساب بېرەتتى. ئۇچ ۋىلايەتنىڭ بارلىق كىرىم - چىقىمغا خوجىلىق باشقارمىسى بىۋاستە رەھبەرلىك قىلاتتى.

ئىلى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىنىڭ تەشكىلى

ئىلى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىنىڭ تەشكىلىي بىرىنچى، مۇدىرىيەت مۇدىر، ئىككى مۇئاۋىن مۇدىردىن ئىبارەت بولۇپ

(ئىدارە باشلىقى شۇ ۋاقىتتا مۇدىر دەپ ئاتىلاتتى) بىرسى كۆچمەس، يەنە بىرسى كۆچمە تىجارەتچىلەردىن باج ئالاتتى. يەنە بىرسى زاۋۇت، كان - كارخانا ۋە قول ھۈنەرۋەنلەردىن باج ئالاتتى. يەنە، پىلان - ستاتىستىكا بۆلمى بولۇپ، بۇ، ئۇچ ۋىلايەت بويىچە ئۇچ ۋىلايەتنىڭ پىلان - ستاتىستىكا خىزمىتىگە مەسئۇل ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، مالىيە بوغالتىرلىق بۆلۈم بولۇپ، بۇ، ئۇچ ۋىلايەت بويىچە بارلىق بوغالتىر ۋە كىرىم - چىقىم ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. جۇملىدىن، كاتىبات بۆلۈم، بۇ مەمۇرىي ئىشلار ۋە خەت - چەك ئالاقە ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. كادىرلار بۆلۈمى بولسا، بۇ ئۇچ ۋىلايەت باج كادىرلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا مەسئۇل ئىدى. ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىنىڭ مۇدىر ۋە مۇئاۋىن مۇدىرلىرىنى خەلق خوجىلىق باشقارمىسى بىۋاستە تەينىلەيتتى. ناھىيىلىك باج ئىدارىلىرىنىڭ باشلىق ۋە مۇئاۋىن باشلىقلىرىنى يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ ماقۇللۇقىدىن ئۆتكۈزۈپ، ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسى تەينىلەيتتى. يېزا باج پونكتىنىڭ باشلىقلىرىنى ناھىيىلىك باج ئىدارىسى بىۋاستە بەلگىلەيتتى ۋە يەنە تاموژنا، چۆپ ئۇچى بۆلۈملىرى بولۇپ، تاموژنا بۆلۈم (خارجى باج دەپمۇ ئاتىلاتتى) مەخسۇس ئېكسپورت ۋە ئىمپورت ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. بۇنىڭغا ئىدارىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە مەسئۇل بولاتتى. چۆپ ئۇچى بۆلۈم بولسا، ھەر يىلى 5 - ئايدا قۇرۇلۇپ 8 - ئايدا خىزمەتنى تۈگىتىپ ئەمەلدىن قالاتتى. بۇنىڭ باشلىقىنى ئىدارە باشلىقىنىڭ بىرسى قوشۇمچە ئىشلەيتتى. گەرچە بۇ خىزمەت شۇنچە كەڭ دائىرىلىك، مۇرەككەپ ۋە ۋاقىت خاراكتېرلىك ئېغىر خىزمەت بولسىمۇ 4 - ئايدا تولۇق تۈگەپ خەزىنىشىپ بولاتتى. ماركا بۆلۈم. بۇ، بارلىق زاۋۇت - كارخانىلاردا ئىشلەپچىقىرىلغان تاۋارنى، ماللارغا چاپلىنىدىغان ماركىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇپ، ئۇچ ۋىلايەت پۇلىنى باسىدىغان

ئورۇن بىلەن بىرلىكتە ماركا ئىشلەپ چىقىپ، چاپلاپ بېرەتتى. مەزكۇر بۆلۈمنىڭ باشلىقلىقىنىمۇ ئىدارە باشلىقىنىڭ بىرىسى قوشۇمچە ئۆتەيتتى. ماركا چاپلانمىغان ھەر قانداق تاۋارنىڭ سېتىلىشىغا يول قويۇلمايتتى. دېمەك، يۇقىرىدىكى تۈرلۈك بۆلۈملەر ئىلى ۋىلايەتلىك باج ئىشلار ئىدارىسىنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتى بولۇپ، 90 نەپەر ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى.

ئىلى، ئالتاي، تاربا‌غاتايدىن ئىبارەت ئۈچ ۋىلايەتتە 26 ناھىيە، ئىككى يۈزچە يېزىدا باج ئورۇنلىرى بولۇپ، 2500 دىن ئارتۇق ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى. مەسىلەن، تاموژنا بېچىنى ئالساق، بۇ بۆلۈمنىڭ شتاتى توققۇز نەپەر بولۇپ، خىزمەت دائىرىسى ئىككى چېگرا (موڭغۇلكۇرە ناھىيىسىنىڭ سۇمبە چېگرىسى، قورغاس ناھىيىسىنىڭ ئالمالى چېگرىسى) ماناس دەريا‌سىنىڭ بويى (شۇ ۋاقىتتا ماناس كۆۋرۈكىنىڭ ئۇ تەرىپىدە مىللىي ئارمىيە، بۇ تەرىپىدە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تۇراتتى) ھەمدە ئىلى ئايرودرومىدا داۋاملىق تۈرۈپ چېگرىدا ئېكسپورت ۋە ئىمپورت قىلىنغان تاۋارلاردىن تاموژنا باج ئالسا، ماناس دەريا بويى ۋە ئايرودرومدا كۆچمە تىجارەتچىلەردىن باج ئېلىناتتى.

ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدىن تەرەققىيات شىركىتى بولۇپ، پۈتۈن ئېكسپورت ۋە ئىمپورت شۇ شىركەتنىڭ مەسئۇللۇقىدا ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا چەكلىك ساندا شەخسىي دىگۇارچىلار بولۇپ، مەزكۇر شىركەتنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپ جانلىق مال ۋە پوچتا مالىلىرىنى ئېكسپورت قىلاتتى. جەمئىيەت ئورۇنلىرىدىن شىمالىي ئۇيغۇرىستاندىكى مەسئۇللۇقىدا قەشتا چوشقا گۆشى ئېكسپورت قىلىناتتى. ئۇلار چىقارغان مالىلىرىنىڭ بەدىلىگە تۈرلۈك تاۋارلارنى ئىمپورت قىلاتتى. بۇلاردىن ئېكسپورت - ئىمپورت بېجى ئېلىناتتى.

باج ئېلىنىدىغان ئوبيېكتلار

باج ئېلىنىدىغان ئوبيېكتلار — ھۆكۈمەت سودا ئورۇنلىرى، جەمئىيەت سودا ئورۇنلىرى، زاۋۇت، كان - كارخانىلار، شەخسىي تىجارەتچىلەر، ئۇششاق تىجارەتچى، قول ھۈنەرۋەنلەر (بۇلارنىڭ ئىچىدە سەرمايىسى 1 مىليون ئۈچ ۋىلايەت پۇلى، يەنى ھازىرقى مىڭ يۈەن پۇلغا توشمىغانلاردىن باج ئېلىنمايدۇ، باجنى كەچۈرۈم قىلىش كىنىشكىسى بېرىلەتتى. جانلىق مال بېجى، چۆپ ئۇچى بېجى، ئىجارە بېجى، تاموژنا بېجى ۋە ترانسپورت بېجى قاتارلىقلار ئىدى.

خەلقنىڭ باج تاپشۇرۇشقا بولغان ئاكتىپچانلىقى

باج سېلىقى ئەقىلگە مۇۋاپىق يەڭگىل بولۇپ، ئۇنىڭدىن كىرگەن كىرىم ئارمىيە، خەلق پاراۋانلىقى ئۈچۈن ئىشلىتىلگەنلىكتىن ۋە باج خادىملىرى ئاساسەن پاك نىيەتلىك بولۇپ، خەلق ھەقىقىي ھىمايە قىلغانلىقىدىن خەلقىمىز باج تاپشۇرۇش ھەممە كىشىنىڭ شەرەپلىك مەجبۇرىيىتى دەپ تونۇپ، ئۆز ئىختىيارىي بىلەن باجنى بەس - بەستە تاپشۇراتتى. باج يوشۇرۇدىغان، باجدىن قاچىدىغان، باج ئوغرىلايدىغانلار ئاساسىي جەھەتتىن يوق دېيەرلىك ئىدى. خەلق ئارىسىدا يوشۇرۇشقىمۇ ئاساسەن يول قويمايتتى. خەلق ئۆزئارا نازارەتچىلىكىنى كۈچەيتىپ باج يوشۇرغانلارنى پاش قىلىپ تۇراتتى. مەسىلەن، 1948 - يىلى 8 - ئايدا 30 مىڭ چارۋىسى ۋە تۆت جايدا دۇكىنى بار بىر چوڭ سودىگەر سوۋېتتىن كىرگەن 19 ھارۋا كول تا قەنتنى ئوغرىلىقچە ئېلىپ ماڭغاندا، بايانداىدىن خەلق تۈۋېلىپ ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىگە تاپشۇرغان، بۇنىڭغا باج

قانۇنىي بويىچە باجنى تولۇق ئالغاندىن باشقا 500% جەريمانە قويۇپ، توققۇز هارۋا قەنتنى مۇسادىرە قىلىپ، بارلىق باج تاپ-شۇرغۇچىلارغا ئىجابى تەربىيە بېرىلگەنىدى، يەنە 1948 - يىلى 6 - ئايدا موڭغۇلكۇرە ناهىيىسىنىڭ شۇتا دېگەن يېزىسىدا بىر باي موڭغۇل چارۋىچى چۆپ ئۇچى بېجىدىن 10 مىڭ قوي، 1200 يىلقى، 1000 تۈياق كالىنى يوشۇرغانلىقى ئۈچۈن چۆپ ئۇچى باجنى تولۇق ئالغاندىن تاشقىرى، باجنى يەنە 300% ئېغىرلىتىپ ئالغان. ئۇنىڭدىن باشقا بىر سودىگەر ئۆزىنىڭ دەسمايىسىنى يوشۇرۇپ تىجارەت باج ۋە تاپاۋەت بېجىنى كەم تاپشۇرغانلىقتىن خەلقنىڭ ئىنكاسى بويىچە تەكشۈرۈپ ئەسلىدە تۆلەيدىغان باجنىڭ ئۈستىگە يەنە 200% باج قوشۇپ ئېلىنغان. بۇنىڭغا ئوخشاش مىسالار ناھايىتى كۆپ بولسىمۇ ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، باج سېلىقى مۇۋاپىق بولۇپ، خەلق باج تاپشۇرۇشنى چىن دىلىدىن ھىمايە قىلسا، باج كادىرلىرى ساپ ۋە دىيانەتلىك بولۇپ خەلق ئۈچۈن ئادىل خىزمەت قىلىدىغانلار بولسا باج خىزمىتىنىڭ ئوگۈشاۇق بولىدىغانلىقىنى هەقىقىي تۇردە هېس قىلغانىدۇق.

مېنى 1947- يىلنىڭ ئاخىرىدا ئەخمەتجان قاسىمى گېنېرال لېتىنانت ئىسھاقبېگلەر چاقىرىپ ئىلى ۋىلايەتلىك باج ئىشلار ئىدارىسىگە مۇئاۋىن مۇدىر بولۇپ بېرىشىمنى تاپشۇردى. مەن ئەسلىدە ئىلى ئۈچ ۋىلايەت خەلق ئىشلار بىرلەشمىسىدە باش كاتىپ بولۇپ ئىشلەۋاتاتتىم، بۇ ئىككى رەھبەرنىڭ ئالدىدا ھېچنەرسە دېيەلمەي مەن باج خىزمىتىنى ئىشلەپ باقمىغان، بۇ خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماسمەنمىكىن، ئۆز خىزمىتىمنى ئىشلەۋەرسەم، يۆتكەلمىسەم دېدىم. ئەخمەت ئەپەندى چاقچاق قىلىپ، «باجگىرنى چىشلىگەن ئىت جەننەتكە كىرىدۇ، لېكىن بۇ كونا ئىستېبدات گومىنداڭ زامانىسىدىكى باجخانا ئەمەس، بۇ خەلقنىڭ باجخانىسى، ياخشى ئىشلىسەڭ جەننەتكە كىرىسەن» دې-

دى. گېنېرال ئىسھاقبېك ھەربىي ئادەم بولغانلىقتىن «ساڭا بۇ ۋەزىپىنى تاپشۇرغان ئىكەنمىز، ئىككىلەنمەي بۇ خىزمەتنى ياخشى ئىجرا قىلىشىڭ كېرەك، باجخانە ھۆكۈمەتنىڭ خەزىنە ئورنى، ئۇنىڭدا بىرىنچىدىن، ساق بول، پاك بول، ئەگەر خىيانەت قىلدى، پارە ئالدى دېگەن ئىنكاس بولۇپ تەكشۈرۈشتە راست چىقسا، ئۆز قولۇم بىلەن ئاتىمەن» دېدى، مەن ئۇنۇن - تۇنسىز چىقىپ كەتتىم. ئارىدىن يەتتە كۈن ئۆتكەندە ئەخمەت ئەپەندىم چاقىرىپ نۇرغۇن چۈشەندۈرۈشلەرنى بېرىپ: «سەن تارتىنماي بېرىۋەر، ھازىر ئىلى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىدە بۇرۇندىن تاتىپ باج خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن مويسىپىت مەھەممەت ئىمىن كېرىموۋ (مەمتىمىن لوزۇك) كونا زىيالى ئابدۇللا زاكىروۋلار بار، ئۇلار ساڭا ھەر جەھەتتىن ياخشى ياردەم قىلىدۇ» دېدى. مەن ئاخىرى باردىم. دېگەندەك باجنىڭ قانۇن - قائىدىسىنى ئوبدان بىلىدىغان، خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولغان مەمتىمىن ئاكام ۋە زاكىروۋلار بار ئىكەن، ماڭا شۇ ئادەم كونا رېئاكسىئون جەمئىيەتنىڭ باج قانۇنلىرى ۋە باج تۈرلىرىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ ئۈچ ۋىلايەتنىڭ باج نىزامنامىسىنى ھەمدە باج تۈرلىرىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ ياخشى يېتەكچىلىك رول ئوينىدى. يولداش زاكىروۋ مەندىن ئىككى يىل بۇرۇن بارغانلىقتىن ھەر جەھەتتىن ياخشى ياردەم قىلدى. شۇنداق قىلىپ يۇقىرى رەھبەرلىكنىڭ يولىورۇقى ۋە بىللە ئىشلەۋاتقانلارنىڭ يېتەكلەپ سەمىمىي ياردەم قىلىشى بىلەن بىر باج كادىرى بولۇپ، ئازاد بولغانغا قەدەر ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمەت نامىدىن بىر دانە ئازادلىق ئوردىن، ئۆلكىلىك باج خادىمى دېگەن شەرەپ تاختىسى بىلەن تەقدىرلەندىم. ھۆرمەتلىك مەمتىمىن ئاكام 1949 - يىلى 12 -ئايدا ئىلى سودا - سانائەت ئۇيۇشمىسىغا يۆتكىلىپ، 1982- يىلى ئىلدا ۋاپات بولدى. مەن 1949- يىلى 10-ئايدىن 1951- يىلى 3- ئايغىچە ئىلى ۋىلايەتلىك باج ئىدارىسىدە باش

مۇدىر بولۇپ ئىشلىدىم. 1953- يىلى 3 - ئايدا ئۆلكىلىك ئىقتىسادىي كومىتېتقا يۆتكەلدىم.

باج ئىشلار ئىدارىسىنىڭ رولى

1) كونا، چېرىك ۋە پارىخور ئىستېبداتنىڭ ئۇۋۇسى بولغان باج-خانا ئازاد ئىلىنىڭ قولىدا بىر دىنلا پاك - دىيانەتلىك، خەلقنىڭ پاراۋانلىقى ئۈچۈن ھەقىقىي تۇردە جان - دىلى بىلەن ئىشلەيدىغان باجخانىغا ئايلانغانلىقتىن، خەلق تېخىمۇ ھۆكۈمەتنى، باجخانىنى سۆيۈپ ھىمايە قىلىدىغان، باج كادىرلىرىنى ھىمايە قىلىدىغان، ھۇرمەتلەيدىغان بولۇپ، باجخانا خەلقنىڭ ھەقىقىي باج خانىسىغا ئايلاندى.

2) گومىندانڭ ئەكسىيەتچىلىرى 1946- يىلى تۇزۇلگەن 11 ماددىلىق بېتىمنى قوپاللىق بىلەن بۇزۇپ مىللىي ئارمىيە ۋە ھۆكۈمەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ تەمىنات مائاشى ۋە باشقا راسخودلىرىنى توختاتقانلىقتىن ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى پۈتۈن كۈچى بىلەن يەرلىك مالىيىنى كۈچەيتىشكە ھەر جەھەتتىن كۈچلۈك چارە - تەدبىر قوللىنىپ، ئەمەلىي ئىشلەش نەتىجىسىدە باج ئىشلار ئىدارىسىمۇ كۈچلۈك قوللاشقا ئىگە بولۇپ، كەڭ خەلق ئاممىسىدىن ئىلىنىدىغان باج كىرىمىنى تولۇق ۋە توغرا ئىجرا قىلىپ، مالىيە قىسمىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى تەشكىللەپ، ئارمىيىنىڭ تەمىناتى، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ ۋە خەلقنىڭ پاراۋانلىقىغا ئىشلىتىدىغان چىقىملارنى تەمىنلەپ بېرىش خىزمىتى ئوكۇشلۇق ئادا قىلىنىدى. مەسىلەن، 1948- يىلى مىللىي ئارمىيىگە ئات لازىم بولۇپ چۆپ ئۇچى ھېسابىغا ئېلىپ قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا قاۋۇل، ياراملىق ئاتلاردىن مىڭ تۇياق ئاتنى ئارمىيىگە تاپشۇرۇشقا مۇيەسسەر بولدۇق. مەزكۇر ئاتنىڭ رەڭگىنى ئۇچ خىلدىن (قارا، تۇرۇق، كۆك) ئاشۇرماسلىق، يەشى تۆتتىن ئاشماسلىق شەرتى بىلەن قويۇلغان بۇ ۋەزىپىنى خەلق بەس - بەستە شەرەپ بىلەن ئورۇندىدى. مەن مۇشۇ خىزمەتكە مەسئۇل بولۇپ يۇلتۇزنىڭ كەڭ بايلىقى — بايىنبۇلاق (ھازىر خېجىڭ ناھىيىسىگە قارايدۇ) تا كۈنەس، نىلقا ناھىيىلىرىنى ئاساس قىلىپ بۇ ۋەزىپىنى ئورۇندىغانىدۇق. دېمەك خەلق بىلەن ئارمىيە، ئارمىيە بىلەن باج، خەلق بىر گەۋدە بولغانلىقتىن ھەر قانداق قىيىن ۋەزىپە ئوكۇشلۇق ئورۇندىلاتتى.

3) باج ئىشلار ئىدارىسىنىڭ تىجارەتچىلەرگە قىلغان غەمخورلۇقى ھەر قانداق بىر گىراژدان تىجارەت قىلىشنى تەلەپ قىلىپ كەلسە ئۇ قىزغىن قارشى ئېلىنىپ ئىككى سۆكلۈق رەسىم بىلەن ئىككى نەپەر سودىگەرنىڭ گۇۋاھلىقىنى ئېلىپ ئۆزىنىڭ سەرمايىسىنى ۋە قىلىدىغان تىجارەتنىڭ تۇرىنى ئېنىق مەلۇم قىلسىلا دەرھال تىجارەت كىنىشكىسى بېرىلەتتى. شۇنىڭدەك باج تاپشۇرۇشقا ئاكتىپ بولۇپ، باج يوشۇرمايدىغان، باج خىلاپلىرىنى بۇلغىمايدىغان، ئۇلارنى ھۇرمەت قىلىدىغان تىجارەتچىلەر سەرمايىسىنى كۆپەيتىپ، تىجارەتنى روناق تاپشۇرۇشى ئۈچۈن بانكىدىن تۆۋەن ئۆسۈملۈك قەرز ئېلىشنى ئىلتىماس قىلىپ كەلسە، ئىككى نەپەر ئاكتىپ تىجارەتچىنىڭ كېپىللىكى بىلەن باج ئىشلار ئىدارىسى بانكىغا قارىتا قەغەز يېزىپ بەرسە، بانكىدىن تەلەپ قىلغان قەرز پۇلنى ئالالايتتى. قولىدا دەسمىيىسى يوق ياكى ئىنتايىن ئاز دەسمىيىسى بار ئۇششاق قول ھۇنەرۋەنلەر (ياماقچى، تەنزىچى، يايمچى) دەسمىيىسى بىر مىليون يۇەن ئۇچ ۋىلايەت پۇلىغا يەتمىسە تىجارەت كىنىشكىسى يېزىپ بېرىلىپ باج كەچۈرۈم قىلىناتتى. مۇتلەق دەسمايىسى يوق، باشقا قىلىدىغان كەسىپىمۇ يوق بولۇپ تىجارەت قىلىش ئارقىلىق ئۆز تۇرمۇشىنى قامداشنى ئىلتىماس قىلىپ كەلسە، مەھەللىلىك ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن تىجارەت كېنىشكىسى بېرىشتىن تاشقىرى بانكىدىن ئۆسۈمسىز قەرز بېرىشكە

باج ئورۇنلىرى كېپىللىك قىلىپ ئېلىپ بېرەتتى. دېمەك، باج ئورۇنلىرى نوقۇل هالدا باج يىغىش خىزمىتى بىلەنلا بولۇپ كەتمەستىن، جەمئىيەت خىزمىتىگە ئاكتىپ قاتنىشىپ ئىشسىز كىشىلەرگە يارەملىشىپ تۇرمۇشىغا چىقىش يولى تېپىپ بېرەتتى. شۇنىڭ بىلەن بازارلار ئاۋات، خەلققە كېرەكلىك نەرسىلەرنىڭ مول بولۇشىغا ئۆز هەسسىلرىنى قوشاتتى.

4) باهانىڭ مۇقىم بولۇشىدا باجنىڭ ئوينىغان رولى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى غەلىبە قىلغاندىن باشلاپ بازارنىڭ باهاسى مۇقىم بولۇپ پۇل پاخاللىقى كۆرۈلمىگەنىدى. گومىنداڭ زامانىسىدىكى پۇلنى ساناش مۇمكىن بولمىغانلىقتىن پۇلنى دەڭسەپ، جەڭلاپ هېسابلايدىغان مۇددىش جاهان ئەمدى كەلمەسكە كەتكەنىدى. ئۇچ ۋىلايەتتە تەرەققىيات شىركىتىدىن باشقا هەممىسى يەككە تىجارەتچىلەر بولغانلىقتىن ئازراق كاۋاك تاپسىلا قالايمىقان باها ئۆستۈرۈشكە ئىنتىلەتتى، بولۇپمۇ يېمەكلىكلەرنىڭ باهاسى (ئاشلىق، گۆش، كۆكتات) دا تۇراقسىزلىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

تارىختىن قالغان ئادەت بويىچە قىش، ياز، ئەتىياز كۈنلىرى قار، يامغۇر ئاز ياغسا ياكى بىر مەهەل ياغمىسا يېزا ئىگىلىك مەهسۇلاتلىرىنىڭ باهاسىنى خالىغانچە ئۆستۈرۈشكە تىرىشاتتى. بۇنىڭغا نىسبەتەن باج ئىدارىسى، هۆكۈمەت سودا ئورۇنلىرى بىلەن بىقىندىن ماسلىشىپ باهانى قاتتىق كونترول قىلىپ خالىغانچە باها ئۆستۈرۈشكە مۇتلەق يول قويمايتتى. قايسى هالقا، قايسى ئورۇن، قايسى شەخس تەرىپىدىن باهانى ئۆستۈرۈش شامىلىنى چىقارسا شۇ ئورۇن ياكى شۇ كىشى قەتئىي تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ، ئۆستۈرۈلگەن باهادىن قىلغان كىرىمىنى مۇسادىرە قىلاتتى ياكى ئېغىر جەرىمانە قويۇپ ئېغىرلىتىپ باج ئالاتتى. باهانى مۇقىملاشتۇرۇشنىڭ كونكرېت چارىسى: بانكىدىن قەرز پۇل بېرىلمەيتتى. باجنى نىسپىي قالدۇرۇشقا يول قويمايتتى.

تى. ئاشلىق، گەزلىمە، چاي، تۇز، سەرەڭگە، سوپۇن قاتارلىق ماللارنى بېسىمدارلىق قىلىش بىلەن بازاردا جىددىيلىك پەيدا قىلىپ باهانى قەستەن ئۆرلىتىشكە ئۇرۇنغانلار كۆرۈلسە، يۇقىرقى ماللىرىنى تەرەققىيات شىركىتى ئەسلى باهاسى بويىچە بازارلارغا كۆپلەپ سېلىپ ـ سېتىش ئارقىلىق بېسىمدارلارغا ئىقتىسادىي زەربە بېرەتتى.

ئاشلىق، جانلىق مال ۋە كۆكتات بازارلىرىدا مەخسۇس چارلىغۇچى باج خادىملىرى قويۇلۇپ، كۈندىلىك باهانى كۈندىلىك جەدۋەل ئارقىلىق خەلق خوجۇلۇق باشقارمىسى، بانكا، باج ۋە تەرەققىيات شىركىتىگە بېرىشتىن تاشقىرى يۇقىرى رەهبەرلەرگە بىر نۇسخىدىن يوللاپ بېرىلەتتى. بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ كۆڭلى تىنچ ـ خاتىرجەم بولۇشقا كاپالەتلىك قىلىناتتى.

5) باج ئورۇنلىرىدىكى كادىرلار ئەهۋالى. كان، زاۋۇت، كارخانا تېخى ئېچىلمىغان بولۇپ، شۇنداقلا سودا ئورۇنلىرىمۇ تولۇق قۇرۇلۇپ بولۇنمىغان، قاتناش قولايسىز ئىدى. تارقاق شارائىتتا مالىيە كىرىمىنىڭ ئاساسىي بانكا ۋە سودا ئورۇنلىرىدىن بولۇپ بۇنىڭ ئېچىدە مالىيە كىرىمىدە باج ئىنتايىن چوڭ سالماقنى ئىگىلەيتتى. باج ئورۇنلىرىنىڭ تارمىقى كۆپ، دائىرىسى كەڭ بولۇپ، غەللە ـ پاراقتىن باشقا هەممىسىدىن باج كىرىم قىلىناتتى. شۇڭلاشقا هەرقايسى باج ئورۇنلىرىغا سىياسىي سەۋىيىسى بار، كەسپىكە پىششىق، قابىل، ئەخلاقلىق ياش كادىرلارنى دائىم سەپلەپ تۇراتتى. باجنىڭ قايسى تارمىقىدىن مەسىلە چىقسا قانۇن ئورۇنلىرى ئىنتايىن ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرۈپ، دەلىل، پاكىتقا هۇرمەت قىلىپ، مەسىلىنىڭ خاراكتېرىگە قاراپ بىر تەرەپ قىلىش پىكىرىنى بېرەتتى. مەسىلە چىققان ئورۇننىڭ قانداق كادىرى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر كەسكىن بىر تەرەپ قىلىناتتى.

باج ئورۇنلىرىدا هەقىقەتەن تالانتلىق، قابىل، ئەخلاقلىق

زور بىر تۈركۈم كادىرلار تەربىيىلىنىپ چىقىلدى. ئازاد بولغان-
دىن كېيىن پارتىيىمىز ئۇچ ۋىلايەتتىكى باج ئورۇنلىرىدىن نۇر-
غۇن كادىرلارنى ئۆلكە مەركىزىگە يۆتكەپ كېلىپ ھەر دەرىجىلىك
رەھبەرلىك ئورۇنلىرىغا خىزمەتكە تەينىلىدى. مەن شۇلارنىڭ بىرى
بولغانلىقىم ئۈچۈن ماڭا ئۇستاز بولغان، مېنىڭ بىلەن بىللە
ئىشلىگەن سۆيۈملۈك يولداشلارغا ۋە دوستلارغا ئالىي ئېھتىرام
بىلدۈرىمەن.

مەن مەزكۇر ئەسلىمەنى يازغاندا ئوبيېكتىپ ۋە رېئالىي
ئەھۋالنى مۇمكىنقەدەر چىنلىق بىلەن يېزىشقا تىرىشتىم، سە-
ۋىيەم چەكلىك، يېشىم چوڭ، خاتىرەم ياخشى بولمىغاچقا، شۇنىڭ-
دەك بالايى - ئاپەتلىك مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا كۆندىلىك خا-
تىرەم مۇسادىرە قىلىنىپ يوقالغانلىقى ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان سان،
ۋە پاكىتلارنى دېگۈدەك ياخشى يازالمىدىم. ئەپسۇسلىنىدىغىنىم
شۇ دەۋردە مەن بىلەن بىرگە ئىشلىگەن يولداشلارنىڭ پىكرىنى
ئېلىشقا مۇيەسسەر بولالمىدىم.

تىنچلىق بىتىمىنىڭ ھاسىل قىلىنىشى ۋە بۇزۇلۇشى

مەھمۇتجان ئاسىم

ئۈچ ۋىلايەت ئارمىيىسى غەلىبىسىزى ئالغا ئىلگىرىلەپ ما-
ناس دەرياسى بويىغا يېتىپ كېلىپ، ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىش
باسقۇچىدا تۇرغاندا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقى-
لابچىلىرىنىڭ تەلەپ ۋە پىكىرلىرىنى ئاڭلايدىغانلىقى؛ بۇنىڭ
ئۈچۈن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشنى خالايدىغانلىقىنى رادىئو ئارقىلىق
ئېلان قىلدى. ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى، گومىنداڭنىڭ بۇ تەلەپ
ھەم تەشەببۇسىنى مۇزاكىرە قىلدى ۋە 1945 - يىل 10 - ئاي-
نىڭ 2 - كۈنىدىكى 100 - سانلىق يىغىندا، شۇ چاغدىكى
خەلقئارا ۋەزىيەت ۋە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەكلىپىنى كۆزدە
تۇتۇپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈ-
زۈشنى لايىق تاپتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ سۆھبەتكە قاتنىشىش
ئۈچۈن تولۇق ھوقۇقلۇق سالاھىيەت بىلەن رەھىمجان سابىر
ھاجىيوۋ، ئۇبۇلخەيرى تۆرە، ئەخمەتجان قاسىمىلەرنى ۋەكىللىككە
بەلگىلەپ، رەھىمجان سابىر ھاجىيوۋنى ئۆمەك باشلىقى قىلدى.

گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي
ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە سىياسىي
ئىشلار بۆسىنىڭ سابىق بۆجاڭى گېنېرال جاڭ جۆجۇڭنى تەينىلەپ
شىنجاڭغا ئەۋەتتى، جاڭ جۆجۇڭ 1945 - يىل 10 - ئاينىڭ
14 - كۈنى ئۆز ۋەكىللىرى بىلەن ئۇرۇمچىگە كەلدى.

ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى تەرەپتىن رەھىمجان سابىر ھاجىيوۋ، ئۇبۇلخەيرى تۆرە، ئەخمەتجان قاسىملاردىن تەركىپ تاپقان ۋەكىللەر ئۆمىكى 10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئۇرۇمچىگە كېلىپ بولغانىدى، ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ۋەكىللىك سالاھىيەت، رەسمىيەتلىرىنى ئالماشتۇرۇپ، تۇنجى قېتىملىق سۆھبەتنى باشلايدۇ.

ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى 1 - قېتىملىق سۆھبەتتە ئۆزلىرىنى خېلى تۇتۇۋالىدۇ. 1945 - يىل 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى غۇلجىغا قايتىپ كېلىپ، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىگە سۆھبەتنىڭ ئېلىپ بېرىلىش جەريانىنى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىدە تىنچلىق سەممىيىتى يوقلۇقىنى، ئاغزىدىلا تىنچلىق دەپ ئەمەلىيەتتە شۇم غەرەز پىلانلاۋاتقانلىقىنى، بۇنىڭ ئۇچۇن، تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈۋاتقىنىنى بوشاشتۇرۇپ قويماسلىقنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى بۇ ئەھۋالغا دىققەت ئېتىبارىنى قارىتىدۇ.

ۋەكىللەر 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى غۇلجىدىن ئۇرۇمچىگە كېلىپ 2 - قېتىملىق سۆھبەتنى ئۆتكۈزىدۇ، كەسكىن مۇنازىرە، كۈرەشلەر ئارقىلىق سۆھبەت نەتىجە كۆرسىتىشكە باشلايدۇ. 2 - قېتىملىق سۆھبەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ۋەكىللەر غۇلجىغا قايتىدۇ. غۇلجىدا ئۆتكۈزۈلگەن مىللەتلەر مەجلىسىدە، رەھىمجان سابىر ھاجىيوۋ ئىككىنچى قېتىملىق سۆھبەتنىڭ جەريانى ھەققىدە دوكلات بېرىدۇ. مەجلىستە ئەخمەتجان قاسىمى سۆز قىلىپ: «بىرىنچى قېتىملىق سۆھبىتىمىزگە قارىغاندا 2 - قېتىملىق سۆھبىتىمىز يەنە بىر بىلەن ئاسماندەك پەرق قىلىدۇ، بۇ ئىشلارنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ بىزنىڭ قۇدرەتلىك كۈچىمىزنى تونۇغانلىقىنىڭ نەتىجىسى؛ بىز گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى بىلەن 120 سائەت مۇنازىرلىشىش جەريانىدا، ئۇلار بىزنى 60 سائەت بومباردىمان قىلغان بولسا، بىزمۇ ئۇلارنى 60

سائەت بومباردىمان قىلدۇق.....» دەيدۇ.

ۋەكىللىرىمىز غۇلجىدا بىر مەزگىل تۇرۇپ، تەييارلىق ئىشلىرىنى ئىشلەپ، 1945 - يىل 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى 3 - قېتىملىق سۆھبەتنى باشلاش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە كېلىدۇ، بىر قانچە كۈن تۇرۇپ، ئىككى تەرەپ 1946 - يىل 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قورالالىق توقۇنۇشنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى 11 ماددىلىق بىتىم لايىھىسىنى تۇزۇپ چىقىپ، دەسلەپكى قەدەمدە پىكىر بىرلىكى ھاسىل قىلىشىدۇ، ۋەكىللىرىمىز 11 بىتىم لايىھىسىنى ئېلىپ غۇلجىغا قايتىپ كېتىدۇ.

ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى 11 بىتىم ئۇستىدە ماددىلار بويىچە مۇزاكىرە ئېلىپ بارىدۇ. 1946 - يىلى 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئەزالىرىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىنى ئېچىپ، ۋەكىللەرنىڭ دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتتۈلىدۇ، ئەخمەتجان قاسىمى 11 ماددىلىق بىتىمنىڭ تۇزۇلۇش جەريانىنى، ماددىلىرىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرىدۇ.

ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئەزالىرى 11 ماددىلىق بىتىم ئۇستىدە تەپسىلىي مۇزاكىرە ئېلىپ بارىدۇ. نەتىجىدە: «ۋەكىللىرىمىزنىڭ دوكلاتىدا كۆرسىتىلگەن 11 ماددىلىق بىتىم ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىلىرى ئەقىلگە مۇۋاپىق، گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى بىلەن تۇزۇلىدىغان شەرتنامىگە ئىمزا قويۇش ئۈچۈن ۋەكىللىرىمىز رەھىمجان سابىر ھاجىيوۋ، ئۇبۇلجەيرى تۆرە، ئەخمەتجان قاسىملەرگە ھوقۇق بېرىلسۇن» دېگەن قارارنى چىقىرىدۇ. مەزكۇر قارارغا ئاساسەن ۋەكىللىرىمىز يەنە ئۇرۇمچىگە كېلىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىللىرى جاڭ جۇجۇڭلار بىلەن ئۇچرىشىدۇ. 1946 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى 11 ماددىلىق بىتىم ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىلىرىغا ئىمزا قويىدۇ.

1945 - يىل 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 11 ماددىلىق

بەتىم ئىمزالانغان 1946 - يىل 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنىگىچە بولغان، ئاي ھېسابىدا توققۇز ئاي ئېلىپ بېرىلغان سۆھبەتنىڭ نەتىجىسى 11 ماددىلىق بەتىمدۇر. 11 ماددىلىق بەتىم ۋەكىللەر رىمزىنىڭ بولۇپمۇ ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ زور تىرىشچانلىقى كۆرسەتمىشى ۋە شۇنداقلا ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ، جۈملىدىن شىنجاڭدىكى ھەر ساھە ئىلغار زاتلىرىنىڭ كۈچلۈك مەدەت بېرىشى بىلەن بارلىققا كەلگەن. 11 ماددىلىق بەتىم ئاساسىدا تەشكىللەنگەن ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەتلىرى 25 كىشىدىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، يېڭىدىن تەيىنلەنگەن ئاساسلىق خادىملار تۆۋەندىكىچە ئىدى:

قوشۇمچە: رەئىس جاڭ جۆجۇڭ

ھەيئەت قوشۇمچە مۇئاۋىن رەئىس: ئەخمەتجان

ھەيئەت قوشۇمچە مۇئاۋىن رەئىس: بورھان

ھەيئەت قوشۇمچە خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى: ۋاڭ زىڭشەن

مۇئاۋىن نازىرى: رەھىمجان

ھەيئەت قوشۇمچە مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى: لۇ يۈۋەن

مۇئاۋىن نازىرى: ما تىڭشياڭ

ھەيئەت قوشۇمچە مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى: سەيپىدىن

مۇئاۋىن نازىرى: سەي زۇڭشيەن

ھەيئەت قوشۇمچە تەمىرات نازارىتىنىڭ نازىرى: مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا

مۇئاۋىن نازىرى: گۇ جيەنجى

ھەيئەت قوشۇمچە باش كاتىپ: لىيۇ مېڭچۈەن

مۇئاۋىن باش كاتىپ: ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ

مۇئاۋىن باش كاتىپ: سالىس

ھەيئەت قوشۇمچە جەمئىيەت ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى: جاۋ جيەنفېڭ

مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى: ئېردەنى

ھەيئەت قوشۇمچە سەھىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى: دەلىلقان

ھەيئەتلەر: چۇي ۋۇ، گۇەن زېلياڭ، ئىسھاقجان، ئېلىخان تۆرە، ئوسمان، ئەيسا، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم، جۇڭ دېخۇالاردىن ئىبادەت ئىدى.

ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى 11 ماددىلىق بەتىمگە ئەمەل قىلىپ، ئۇنى ئەمەلىيەتتە قوغداش ئۈچۈن 1946 - يىل 6 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىكى 324 - سانلىق ھۆكۈمەت ئەزالىرى يىغىنىدا: گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان سۆھبەت ئەمەلگە ئېشىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى بىرلىكتە ئۆلكىلىك ۋاقىتلىق بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەشكىل قىلغانلىقى ئۈچۈن، 1946 - يىل 6 - ئاينىڭ 28 - كۈنىدىن ئېتىبارەن «ئىلى ۋىلايەتلىك كېڭەشمىسى» تەشكىل قىلىنىپ، ئومۇمىي سايلام ئۇتكۈزۈلگەنگە قەدەر ئىلى ۋىلايەتلىك كېڭەشمىسىنىڭ رەئىسلىكىگە ھاكىم بەگ غوجا، مۇئاۋىن لىقىغا ئوبۇلخەيرى تۆرە، ئەنۋەر ئەپەندى، مۇسابايۇپ، مەسئۇل كاتىپلىققا ۋاقاس ھاجى، كېڭەشمە ئەزالىرىغا جەمئىي 32 كىشى تەيىنلەندى.

11 ماددىلىق بەتىمگە ئاساسەن ئالتاي، تارباغاتاي(چۆچەك) ۋالىي مەھكىمىلىرى، نازارەتلەر، ۋىلايەت دەرىجىلىك ئىدارىلەر، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى ۋە ئۇنىڭ قارمىقىدىكى بارلىق ئاپپاراتلارنى شۇنىڭدىن باشلاپ ئۆزگەرتىپ قوروش قارار قىلىندى.

بەتىم بويىچە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە تۇرۇپ ئىشلەيدىغانلاردىن ئەخمەتجان قاسىمى ئورۇمچىگە كەلدى. شۇنداقلا، ياڭخالڭ لەنخۇالىڭدا تۇرۇپ بەتىم شەرتلىرىنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن جانپىدالىق بىلەن كىرىشىپ كەتتى، ئۇنىڭ بۇنداق ئىشلىگەنلىكىنى تۆۋەندىكى مۇنۇ سۆزىدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ: «بىزنىڭ ھەرىكىتىمىز

مىللىي ئازادلىق، شۇنىڭ بىلەن بىللە خەلقچىلىق ھەرىكەت دېگەن ئىدىم؛ شۇنىڭغا قاراپلا، بىزنىڭ ھازىرقى ۋە كەلگۈسىدىكى ئومۇمىي مەقسىتىمىزگە باھا بەرمەك لازىم، بىز ئۆلكىمىزدە يالغۇزلا بىر مىللەتنىڭ ھاكىم بولۇشىغا قارشى بىز، لېكىن ھېچۋاقىتتا ھېچقانداق ئايرىم مىللەتكە قارشى تۇرمايمىز؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە بىز ئۆلكىمىزدە قانداقلىكىن بولسۇن، كىمنىڭلا قولىدا بولمىسۇن ئىستىبدات ھاكىمىيەتگە قارشى بىز، يەنى خەلق ئۈستىدىكى ھاكىمىيەتنىڭ بىرلا كىشىگە تاپشۇرۇلۇشىغا قارشى بىز ۋە ئۆلكىمىزدە مۇستەبت سىياسەتنىڭ يۈرگۈزۈلۈشىگە (خەلق ھوقۇقىغا ۋە ئەركىنلىككە تاجاۋۇز قىلىشقا) قارشى بىز؛ خەلقىمىز توغرا چۈشىنىشى كېرەك، بىز بۈگۈن خەنزۇ مىللىتىگە قارشى ئەمەسمىز، شۇنىڭ ئۈچۈن بۈگۈن دۆلەتنىڭ بىرلىكىگە ۋە خەنزۇ مىللىتىگە قارشى چىققان كىشى بولسا، بېتمىگە قارشى سىياسىي ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش پروگراممىغا قارشى چىققان كىشى بولىدۇ؛ دېمەك، ئۇنداق كىشى ئېغۇزاگەر ھېسابلىنىپ، خەلقنىڭ دوستى بولالمايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بېتىم سىرتىدىكى قايسى خاراكتېردا تۇس ئالغان ھەرىكەت بولمىسۇن، بىز ئۇنى ھمايە قىلالمايمىز ۋە ئۇنداق ھەرىكەتلەر خەلقنىڭ قېنىنىڭ ناھەق تۆكۈلۈشىگە سەۋەبچى بولىدىغان ھەرىكەت بولغانلىقتىن، بىز ئۇنىڭغا قەتئىي قارشى بىز، چۈنكى، ئۇنداق ھەرىكەتنى بىز قانۇنى دەپ ھمايە قىلالمايمىز!»

ئەخمەتجان ئەپەندىنىڭ بېتمنى ئىجرا قىلىپ، ئەمەلىيلەشتۈرۈشتە قوللانغان ئۇسۇلى يۇقىرقىدەك بولدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۆز ھەمراھلىرى بىلەن بىرلىكتە مۇشۇ نۇقتىدا باشتىن - ئاخىر تەۋرەنمەي چىڭ تۇردى. 11 ماددىلىق بېتمنىڭ بىرىنچى ماددىسىدا «مەسىلە ھەل بولغاندىن كېيىن (بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن)، ئۇچ ئاي ئىچىدە ھەر بىر ناھىيىلەردىكى خەلقلەر كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاپ، ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى تەشكىللەيدۇ، ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرى ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملارنى سايلايدۇ، قالغان ناھىيە

دەرىجىلىك ئىدارىلەرنىڭ بۆلۈم باشلىقلىرىدىن يۇقىرى خىزمەتچىلىرى ھاكىم تەرىپىدىن تەيىنلىنىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن. مۇشۇ بەلگىلىمىنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت مۇزاكىرىدىن ئۆتكۈزۈپ مۇئاۋىن رەئىس بورھان شەھىدى، تەمىرات نازىرى مەمتىمىن ھەزرەت، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى سەيپىدىن ئەزىزى ھەم ئابدۇرېھىم ئەيسالارنى سايلام ھەيئىتىنىڭ باشلىقلىرى قىلىپ بەلگىلەپ، جەنۇبىي شىنجاڭدا سايلام خىزمىتىنى يۈرگۈزۈش ھەم باشقۇرۇش ئۈچۈن ئەۋەتتى. ھەيئەت سايلام خىزمىتىنى يۈرگۈزگەندىن كېيىنلا گومىنداڭنىڭ ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى پىتنە - ئىغۋا تارقىتىپ، سايلام خىزمىتىگە بۇزغۇنچىلىققا قىلىپ، 11 ماددىلىق بېتمنى بۇزغۇنچىلىققا ئۈچرىتىپ، ئۇنى ئاياغ - ئاستى قىلىشقا باشلىدى. ئەخمەتجان ئەپەندىم جاڭ جۈجۇڭلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە جەنۇبىي شىنجاڭغا باردى. بۇ ۋاقىتتا گومىنداڭ بېتمگە خىلاپلىق قىلىپ، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى تەتۇر قۇيۇن چىقارغان بولسىمۇ، لېكىن قەشقەردە ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم ۋەكىللىكىدىكى ئىلغار كۈچلەرنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئۇچرىشتى.

1946- يىلى 10 ئايدا، 11 ماددىلىق بېتمنىڭ روھىي بويىچە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا خەلقچىللىق ئاساسىدا سايلام ئېلىپ بېرىلدى، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى 11 ماددىلىق بېتمگە سادىق بولۇپ، ئۇنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ سايلام خىزمىتىدە مەلۇم غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى. تۇرپان ناھىيىسىدە بولغان سايلامدا خەلقچىللىق ئاساسىدا ئابدۇراخمان مۇھتى ھاكىملىققا سايلاندى. لېكىن گومىنداڭ دائىرلىرىنىڭ كاشىلىسى بىلەن يەتتە ۋىلايەتتە ئېلىپ بېرىلغان سايلام خىزمىتى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، بۇنىڭغا گەۋدىلىك بولغان پاكىت، 1946- يىلى 10- ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭغا سايلام خىزمىتىگە نازارەت قىلىش ئۈچۈن خىزمەت گۇرۇپپىسى بارغاندىن كېيىن گومىنداڭچىلار غەۋغا كۆتۈ-

رۇپ، سايلام خىزمەتىنىڭ نورمال ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇنلۇق قىلدى. شۇ سەۋەبتىن، ئەخمەتجان قاسىم بېتمەنلىك تولۇق ئىجرا قىلىنمىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن جاڭ جۆجۇڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ خىزمەتىنى كۆزدىن كەچۈرۈشىگە تەكلىپ بەرگەنىدى. جاڭجۆجۇڭ يۇقىرقى نورمالسىزلىقلارنى كۆزدە تۇتۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا سەپەر قىلدى.

بېتىم بويىچە 1947 - يىلى 5 - ئايدا، ئۈرۈمچىدە ئۇلۇكلىك سىياسىي كېڭەش يىغىنىنى ئېچىپ، ئۇلۇكلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى ۋە مۇئاۋىن رەئىسلىرىنى سايلاپ چىقماقچى بولدى، بۇ يىغىنغا بەلگىلىمە بويىچە ھەر بىر ناھىيىنىڭ چوڭ كىچىكلىكىگە قاراپ بىردىن ئۇچكە قەدەر ۋەكىل كەلگەن. ئۇچ ۋىلايەتتىن: سەيپۇللايۇۋ، نەبىجان، ئابلىمىت ھاجىيۇۋ، ياسىن خۇداۋەردى، راخمانوۋ، ئەنۋەرخانبابا قاتارلىق يىگىرمە نەچچە ۋەكىل كەلگەن. پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە ئىككى يۈزدىن ئارتۇقراق ۋەكىل كەلگەنىدى. سايلامدا گومىنداڭچىلار مەسئۇتنى رەئىس قىلىمىز دېگەنىدە، ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ۋەكىللىرى ھەم ھەرقايسى ناھىيىدىن كەلگەن ئىلغار خەلقپەرۋەر ۋەكىللەر قوشۇلماي يىغىندىن چىقىپ كەتتى. بۇ كۆرەش ئىككى ئاي داۋام قىلىپ، گومىنداڭ مەجبۇرىي ھالدا مەسئۇتنى رەئىس قىلغاندىن كېيىن، ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى، قەشقەر ۋىلايىتىدىن كەلگەن ۋەكىللەر ھەم ھەرقايسى ناھىيىلەردىن كەلگەن ۋەكىللىرىنىڭ ماقۇللۇقىدىن ئۆتكۈزمەيلا مەسئۇتنى رەئىس قىلىپ، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقلىرىنىڭ ئورتاق ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا يول تۇتتى. نەتىجىدە مەسئۇتنىڭ رەئىس بولۇشىغا قارشى شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدە نامايىش بولدى، لېكىن، بۇ ھەققانىي سادالارغا گومىنداڭچىلار پىسەنت قىلمىدى. ئۇلار تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ، ئاخىرى قوراللىق ھەربىي ساقچىلىرىنى ئىشقا سېلىپ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيە لىرىدە زور كۆلەملىك تېرورلوق يۈرگۈزۈپ، نۇرغۇنلىغان ئىنقىلابىي

ئامىنى قولغا ئېلىپ تۇرمىگە تاشلىدى.

1947 - يىل 7 - ئاينىڭ 21 - كۈنى گومىنداڭ دائىرلىرى تىنچلىق بېتمىنى بۇزۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئىلغار پىكىرلىك ياشلارنى قولغا ئالدى.

1947 - يىلى 6 - ئايدا، مۇشۇ زوراۋانلىقلار تۈپەيلىدىن ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ يەتتە ۋىلايەتتە تۈرۈش ئىمكانىيىتى قالمىغان باشقا زىيالىلار، ھەر تەبىقە زاتلار، ئوممۇمەن ئازادلىق ئۈچۈن، خەلقچىللىق ئۈچۈن كۈرەش ئېلىپ بېرىۋاتقان تەرەققىيپەرۋەر ئادەملەر ئىنقىلاب بۆشۈكى غۇلجىغا يۆتكىلىشكە باشلىدى. جۈملىدىن مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىسى، قازاق، قىرغىز ئۇيۇشما رەئىسى، مەركىزىي ئۆزبېك ئۇيۇشما رەئىسى، مەركىزىي تاتار ئۇيۇشما رەئىسى، مەركىزىي ئۇيغۇر گېزىتى مۇھەررىرلىرى، مەركىزىي قازاق، قىرغىز گېزىتى مۇھەررىرلىرى ئارقىدىن ئۇرۇمچىدىن غۇلجىغا بارىدى، ئاخىرى ئەخمەتجان قاسىمى، رەخمىجان سابىرھاجىيۇۋلار قايتىش بۇيرۇقى بويىچە غۇلجىغا قايتتى.

بۇنىڭدىن شۇنى ئوچۇق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، گومىنداڭ تەرەپ تەس كۈنگە قالغاندا، «ۋاي، بېتىم - تىنچلىق!» دېسىمۇ، چىن كۆڭلىدە ئۇچ ۋىلايەتنى قوراللىق كۈچ بىلەن بېسىۋېلىپ، ئىنقىلاب مېۋىلىرىنى نابۇت قىلمىشنى بىر مىنۇتمۇ ئويلىمىدىن چىقىرىپ قويمىدى. ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى غۇلجىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ، گومىنداڭ دائىرلىرى ئۇلارغا تۈرلۈك رەزىل تۆھمەتلەرنى چاپلاپ، پەسكەش خەتلەرنى يېزىپ تۇردى. ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى ئۇرۇمچىدە ئىككى يىلغا يېقىن تۇرغان بولسىمۇ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ بېتمىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىشى تۈپەيلىدىن خەلق ئۈچۈن ھېچقانداق پايدىلىق ئىش قىلىپ بېرىش ئىمكانىيىتى بولمىدى.

1947 - يىلى 8 - ئايدا تۇرپان، پىچان، توقسۇن خەلقى

بېتمنى ئىجرا قىلىش ۋە قوغداش يۇزىسىدىن ئابدۇراخمان مۇھتىسك باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ ئېلىپ باردى. بۇ قوزغىلاڭنى گومىنداڭ باستۇرۇشقا ئۇرۇنغانلىقى ئۈچۈن قوزغىلاڭچىلارنىڭ زور كۆپچىلىكى غۇلجىغا كەتتى.

ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىرلەشمە ھۆكۈمەتتىن ئايرىلىپ غۇلجىغا كەلگەندىن كېيىن، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مىللىي ئارمىيە نى ئىقتىسادىي جەھەتلىرىدىن بوغۇپ، زەربە بېرىشنى مەقسەت قىلدى، بۇ مەقسەتنى ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئۆلكىلىك ھۆ كۈمەت تەرەپتىن ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە قىسىملىرىغا بېرى دىغان تۇرلۇك ئىقتىسادىنى توختىتىدىغانلىقىنى قارار قىلدى. بۇ ئەھۋاللار ئۇچ ۋىلايەت ئارمىيىسىگە ۋاقىتلىق قىيىنچىلىق تۇغ دۇردى. لېكىن، ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلارنىڭ توغرا رەھ بەرلىگى ۋە تەشەببۇسى بىلەن خەلق ئاممىسى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈلۈپ، ئاز - تولا ئىقتىسادىي قۇربانلار بېرىش بەدىلىگە بۇ ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق ئۆتكۈلىدىن ئۆتۈپ كېتىلدى. ئەخمەت جان قاسىمى قاتارلىقلار ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئىقتىسادىي مەسلىسى ئۈستىدە ئەستايىدىل ئىزدەندى. ئاخىرى ئۇ: «ئىنسانىيەت جەم ئىيىتىنىڭ تارىخىي تېخى بىرەر دۆلەتنىڭ قەغەز پۇل ھېسابىغا ئۇزۇن مۇددەت ياشىغىنىنى بىلمەيدۇ، كىرىم - چىقىمىنى قاپلاپ ئاز - تولا ئاشىمىغان، يالغۇز قەغەز پۇل ھېسابىغا ياشايدىغان ھۆكۈمەت ناھايىتى چاپسان ۋاقىت ئىچىدىلا ئىقتىسادىي جەم ھەتتىن ھالاكەتكە قاراپ يۇزلىنىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەگەر بىز ئۇچ ۋىلايەت دائىرىسىدىن قولغا كەلتۈرگەن ئەركىنلىك ھوقۇقىمىزنى ساقلاپ قالىمىز دېسەك، ئەڭ ئالدى بىلەن ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى مۇستەھكەملىشىمىز كېرەك؛ ئىقتىسادىي ئەھۋالنى مۇستەھكەملەش دېگەن سۆز، يۇقىرى ئو رۇنلارنىڭ چۈشۈرۈپ بەرگەن ئىقتىسادىي پىلانغا تولۇق رىئايە قىلىپ، مالىيە ئىنتىزامىغا تولۇق ئەمەل قىلىش ۋە ئۇنى مۇس

تەھكەملەش دېگەنلىكتۇر؛ مالىيە ئىنتىزامىغا تولۇق رىئايە قىل ماي تۇرۇپ ئىقتىسادنى ھەرگىز مۇستەھكەملىگىلى بولمايدۇ» دەپ كۆرسىتىش بىلەن، ئىداره - جەمئىيەتلەر ۋە خەلقنىڭ ئۆ تەشكە تېگىشلىك بولغان نىزام ۋە مەجبۇرىيەتلىرىنى بەلگىلەپ، ئىقتىسادىي ئىشلارنى ياخشىلاش ئۈچۈن كونكرېت خىزمەتلەرنىمۇ ئورۇنلاشتۇرغانىدى. ئەخمەتجان ئەپەندىنىڭ تەشەببۇسى بى لەن پۈتۈن مالىيە كىرىسىنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمىنى مەدەنىيەت - ما ئارىپ ئىشلىرىغا ئاجراتتى. بۇ خىل ئىقتىسادىي سىياسەتنىڭ يولغا قويۇلۇشى نەتىجىسىدە ئۇچ ۋىلايەت دائىرىسى بىلەن ئۇ رۇمچى، يەتتە ۋىلايەت ئوتتۇرىسىدا زور پەرق بولدى. ئۇرۇمچى دە ۋە يەتتە ۋىلايەت دائىرىسىدە پۇل پاخالليقى ئەۋج ئېلىپ، مال باھاسى ئۇچ ۋىلايەتتىكىدىن نەچچە ھەسسە ئېشىپ كېتىپ، خەلق چىدىغۇسىز ھالەتكە كېلىپ قالدى.

ئەخمەتجان قاسىمى يەنە ئۆتكەنكى ئىشلارنى ئەسلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلار ئۈستىدىمۇ قاتتىق باش قاتۇردى، تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلدى، چوڭقۇر چۆكۈپ ئۆگەندى. مۇشۇ ئىزلىنىشلەرنىڭ نەتىجىسىدە «تۇزەلمەس ئىپلاس لارنى نېمە قىلىش كېرەك»، «ئۇلۇمۇسچىلار كىملەر ۋە ئۇلار ئۆز مىللىتىگە قانداق خىيانەت قىلدى»، «ئىنسانلار ھوقۇقى نە قابى ئاستىدا ئىنسانلار ھوقۇقىنىڭ ئاياغ - ئاستى قىلىنىشى»غا ئوخشاش ماقالىلەرنى يازدى ۋە ھەرقايسى ساھەلەر بويىچە يېغىنلارنى ئۆتكۈزۈپ خەلقئارا، ئۆلكە ۋەزىيىتى شۇنداقلا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ غەلبىلىك ئىلگىرىلىشى ھەققىدىكى ئە ھۋاللار ئۈستىدىن چۈشەنچىلەرنى بېرىپ، خەلق ئاممىسىنى ھەممە ئەھۋالدىن خەۋەردار قىلىپ تۇردى.

ئەخمەتجان ئەپەندىم شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلقلىرىنىڭ جانجان مەنپەئىتىنى قولغا كەلتۈرىدىغان ۋە قوغ دايدىغان كۈچلۈك، ئىنتىپاقلاشقان بىر ئىنقىلابى ئىنتىپاقىنىڭ

بولۇشى لازىمائتىنى چۈشەنمەي قىلدى، **ھەمدە دەسلەپكى** غەلىبىنى ساقلاپ، ئىنقىلابنى ۋۇجۇتقا چىقىرىش ئۈچۈن «شىنجاڭ دا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش دېموكراتىك ئىتتىپاقى»نى تەسىس قىلىشنى مۇقىملاشتۇردى. بۇ تەشەببۇس ئۇرۇمچى ۋە ئىلىدا پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ئاشكارا ۋە يەر ئاستى تەشكىلاتلىرىنىڭ بىردەك قارشى ئېلىشىغا ئۇچرىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 1948 - يىلى 8 - ئايدا پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىرىدىن غۇلجىغا كەلگەن ۋەكىللىرى بىلەن بىرلىكتە قۇرۇلتاي ئېچىپ، بۇ تەشكىلاتنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى ئېلان قىلدى، ئۇنىڭ ئىجرائىيە ھەم ھەيئەت ئەزالىرىنى سايلاپ چىقتى. قۇرۇلتاي بىر ئىخىزدىن بۇ تەشكىلاتنىڭ رەئىسلىكىگە ئۆزلىرىنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمىنى سايلىدى ھەمدە تەشكىلاتنىڭ مۇھىم خىزمەتلىرىنى بەلگىلەپ چىقتى. دېموكراتىك ئىتتىپاق ئۆزىنىڭ شەرەپلىك ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىشقا باشلىدى، خەلق دېموكراتىك ئىتتىپاقىنىڭ ئۇچ ۋىلايەت بويىچە ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيە، رايون، يېزا - مەھەللىلەردە يەرلىك تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى. نەتىجىدە ھەر مىللەت خەلقى قىزغىنلىق بىلەن تەشكىلاتقا ئەزا بولۇپ كىرىشكە باشلىدى. ئىتتىپاق ۋە ئۇنىڭ رولى توغرىسىدا ئەخمەتجان قاسىمى: «بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ ئۆز ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىمىزنىڭ غەلىبىسىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، خەلقچىللىق يولىدىن باشقا يول بار، دەپ ئىزدەنگۈچىلەر مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىمىزنىڭ دوستى بولالمايدۇ؛ مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىمىز — خەلقچىللىق سىنىپىي بىلەن بىرلىكتە جاھانگىرلىك، مۇستەملىكىچىلىك تۈزۈمىگە قارشى كەسكىن كۈرەش ئېلىپ بېرىش بىلەنلا غەلىبە قازىنىش يولىنى تۈز، ھېچقانداق توسقۇنلۇققا ئۇچرىمىغان، ياسالغان تاشيولغا ئوخشاش دەپ ھېسابلاشقا بولمايدۇ؛ ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئىنقىلابىي خەلقچىللىق كۈچ

غەلىبە قازانغانسېرى ئەكسىيەتچىل قارا كۈچلەرنىڭ توسقۇنلۇقىغا شۇنچە ئۇچرايدۇ، شۇ توسقۇنلۇقلارنى ئۆز ۋاقتىدا كۆرۈپ، مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىمىزنىڭ بىرلەشكەن كۈچى ئارقىلىق ئۆز ۋاقتىدىلا ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، دېموكراتىك يولنى پاك ساقلاش ئۈچۈن خەلقىمىزنىڭ سادىق ۋە ئىلغار پىكىرلىك پەرزەنتلىرىنىڭ ئۈيۇشقان بىر سىياسىي تەشكىلاتى بولۇش كېرەك ئىدى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى باشلانغاندىن تارتىپ بىتىمگە قەدەر ۋە بىتىمدىن كېيىنكى تەجرىبە - ساۋاقلار بىزنىڭ مۇشۇنداق بىر تەشكىلاتقا مۇھتاج ئىكەنلىكىمىزنى ئىسپاتلىدى؛ شۇنىڭ ئۈچۈن، خەلقىمىزنىڭ ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلىرى ئىلگىرى توپلىشىپ بۇ سىياسىي تەشكىلاتنى قۇردى، بۇ تەشكىلات خەلق ئامما سىنى تەشكىللەش، ئۇلارنى سىياسىي جەھەتلەردىن ئاڭلىقلىققا يېتەكلەش ھەمدە كۆپچىلىكنى ئومۇمنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ھەر دائىم تەييار تۇرىدىغان قىلىپ تاۋلاپ مېڭىش لازىم؛ مۇستەملىكىچىلىك، جاھانگىرلىك سىياسىتىگە قارشى رەھىمسىزلىك بىلەن كۈرەش قىلىشقا باشلاپ مېڭىش لازىم، ئۇ بىزنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىمىزدىكى ھەممە مىللەتلەرنىڭ ئەركىنلىك ۋە باراۋەرلىك ھوقۇقىنى تەمىن ئېتىشكە قارىتىلغان سىياسەتنى ھەقىقىي چىن ئەملىيەتى بىلەن ھىمايە قىلىپ، مىللەتلەرنىڭ بىرلىك ئىتتىپاقىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ھارماي - تالماي كۈرەش قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىمىزنىڭ غەلىبە مېۋىلىرىنى ساقلاپ قېلىش ۋە ئۇنى كېڭەيتىپ، راۋاجلاندۇرۇپ مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىمىزنى ئاخىرغىچە ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن پىداكارلىق بىلەن كۈرەش ئېلىپ بېرىش كېرەك بولىدۇ» دەپ كۆرسىتىپ ئۆتكەنىدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا بوھتان چاپلاپ، «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى خەنزۇلارغا قارشى توپلاڭ، خەنزۇلارنى ئۆلتۈردى، بۇلىدى»، دەپ تەتۈر تەشۋىق قى-

لىپ ئىغۋا تارقاتتى؛ زور كۆپچىلىك خەلق ئاممىسى تەتۇر تەشۋىقاتا ئېشەنمەي ۋە ئالدانماي، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ھمايە قىلدى ۋە قوغدىدى. لېكىن، ئون يىللىق «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» ۋە سول لۇشيەننىڭ تەسىرى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا نىسبەتەن بەزى بىر خاتا كۆز قاراشلار چۈشەنمەيدىغان كىشىلەر ئارىسىدا بىر مەزگىل ساقلىنىپ كەلدى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئەمەلىيەتتە ئىنقىلابنىڭ دەسلىپىدىكى قىسمەن خاتالىقنى ھېسابقا ئالمىغاندا، پۈتۈن كۆچنى خەلق دۈشمەنلىرىگە، مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەش قىلىپ، جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ غەلبە قازىنىشىغا زور تۈرتكە بولغانىدى. بۈنى ئىتتىپاق تەشكىلاتىنىڭ پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە چىقارغان: «بۈنىڭدىن ئېتىبارەن مىللەتچىلىككە ئۆلۈم ھۆكۈمى ئېلان قىلىنىدۇ» دېگەن مۇراجىتىدىن كۆرۈۋېلىش مۇمكىن.

(ئاپتورنىڭ خىزمەت ئورنى: باينىغولىن ئۇيغۇر ئاپتونوم ۋىلايەتلىك سىياسىي كېڭەش).

ئەمەلگە ئاشماي قالغان پىلان

(1938 - يىلى قەشقەر قىرغىز ئاتلىق 1 - تۈەندە يۇز بەرگەن قىرغىنچىلىق ۋەقەسى توغرىسىدا ئەسلىمە)

مەھەممەت تۇرسۇن

مەن 1936 - يىلى قەشقەر قىرغىز ئۇيۇشمىسىدا خىزمەت قىلدىم. شۇ ۋاقىتتا قىرغىز ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى ئاپشىبېك، مالىيە باشلىقى پايسالبېك، بوغالتىرى توخسۇنجانلار بولۇپ خىزمەتچىلىرى جەمئىي ئون نەچچە كىشىدىن تەركىب تاپقانىدى.

شۇ ۋاقىتتا شېك شىسەينىڭ ھەربىي كۈچى قەشقەر يېڭىشەردە ئىدى. لۇبى سىلىك قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھەربىي، مەمۇرىي ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلاتتى. مامۇت سىجاڭ بولسا ئۆزىگە قاراشلىق ئەسكەرلەر بىلەن كونىشەھەردە تۇرغانىدى. شۇ يىلى شېك شىسەي ئىسھاقبەگنىڭ ھەربىي كۈچىنى ئۆزىگە پايدىسىز ھەم خەۋپلىك دەپ قاراپ بۇيرۇق بېرىپ، ئىسھاقبەگنىڭ قول ئاستىدىكى 1 - تۈەننى تارقىتىۋېتىپ، ئىسھاقبەگنى ئۇلۇغچات شەجمۇي (يېرىم ناھىيە) نىڭ شېنجاڭلىقىغا بەلگىلىدى. 1 - تۈەننىڭ جىڭۈنىسى بولغان مەۋلانوۋ لوبى سىلىكنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە ۋىلايەتلىك قوراللىق ئەترەتنىڭ مەسئۇلى بولۇپ تۇردى. 1 - تۈەندە ئىشلىگەن بىر قىسىم كوماندىرلار ۋىلايەتلىك ساقچى ھەم ھەرقايسى پەيچۇسولاردا سوجاڭ بولدى. سالى قوچقار، يۇسۇپ ئالى، تۇرسۇن مەخسۇم، رەخمانجان يەنە ئۆ-

مۇرزاك قاتارلىق كىشىلەر يېڭسار، پەيزاۋات ناھىيىلىرىنىڭ ساقچى باشلىقى بولدى.

ئىسھاقبەگ ھاكىم بولغاندىن كېيىن خەلقنىڭ تۇرمۇش شارائىتىنى ياخشىلاش ئۈشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، بىرمۇنچە يېڭىلىقلارنى يارىتىش ئۈچۈن تۇرلۇك تەييارلىق ئىشلىرىنى قىلىشقا كىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 1936 - يىلى 11 - ئايدا قەشقەر قىرغىز ئۇيۇشمىسىغا كېلىپ قەشقەرنىڭ ھەرقايسى ئورۇنلىرىدا ئىشلەپ تۇرغان قىرغىزلارنى چاقىرىپ، قىرغىز ئۇيۇشمىسىدا يىغىن ئېچىپ ئۇلۇغچاتنى پۈتۈن ناھىيە قىلىپ قۇرۇش، ئۇنىڭدىن باشقا قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىگە قاراشلىق تۆيۈن، تېرەك، بۇرۇلتوقاي، بوستانتېرەك، قارا كەچىك قاتارلىق قىرغىز رايونلىرىنى ئۇلۇغچاتقا قوشۇش، ھەم ناھىيىنىڭ ئورنىنى بېكىتىش قاتارلىق ئىشلارنى مۇزاكىرە قىلدى.

ناھىيە قۇرۇلغاندىن كېيىن يۇقىرىدىكى جايلارنىڭ نامىدا بىردىن ساراي سالدۇرۇپ، ھەرقايسى جايلاردىن كەلگەنلەر ئۆزئارا باردى - كەلدى قىلىپ تونۇشۇش، ئۆزئارا مۇناسىۋەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىش مەقسىتىگە يەتتى. كەمبەغەللەرگە ياردەم بېرىپ چارۋا بېقىش ئۈچۈن قىزىلئويدە بوز يەر ئاچقۇزدى. خەلقنىڭ مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىنى كۈچەيتىش يۈزىسىدىن ۋىلايەتلىك ھەم ناھىيىلىك قىرغىز ئۇيۇشمىلىرىنىڭ مەكتەپلەرگە بولغان رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىپ، يېڭىدىن مەكتەپ ئېچىش، مۇئەللىم تەييارلاش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلىدى. ئۇلۇغچات، قىزىلئۆي قاتارلىق ئىككى جايدا مەكتەپ قۇرۇپ، مەكتەپلەرگە يېتىم بالىلارنى قوبۇل قىلىپ، مەكتەپنىڭ پۈتۈن خراجىتىنى ھۆكۈمەت ھېسابىغا ئۆتكۈزۈش، يېڭىدىن ئېچىلغان مەكتەپلەردە ۋە ئائىلىلەردە ھەرخىل كۇرسلارنى ئېچىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ ئېڭىنىڭ ئۆسۈشى ئۈچۈن زور كۈچ سەرپ قىلدى. مەكتەپنىڭ باشقۇرۇلۇشى جەھەتتە ئاممىدىن

پات - پات پىكىر ئېلىپ تۇردى. يېڭسارىدىكى قىرغىزلارنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن ئىسلام قازى، ئىبراھىم قاتارلىقلار بىلەن سۆزلىشىپ، ئۇلارنىڭ مەكتەپ ئېچىپ ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىشتىن ئىبارەت ئىنقىلابىي روھىنى قىزغىن قوللىدى. قىرغىز ئۇيۇشمىسىغا مەكتەپلەر ئۈچۈن ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەپ بېرىشنى تاپىلىدى.

ئىسھاقبەگ 2 - قېتىم، يەنى 1937 - يىلى 1 - ئايدا قەشقەرگە يەنە كەلدى. بۇ ۋاقىتتا لوبى سىلىكى چايغا تەكلىپ قىلغانىكەن. ئىسھاقبەگ قىرغىز ئۇيۇشمىسىدىكى بارلىق خىزمەتچىلەرنى بىللە ئېلىپ باردى. زىياپەت زالىغا كىرگەندىن كېيىن لوبى سىلىكى كىرىپ بارلىقىمىز بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. زىياپەت باشلانغاندا ئالدى بىلەن ئۆزى سۆز قىلىپ ئىسھاقبەگنىڭ سوۋېتتىن قېچىپ كەلگەن باسمىچىلارنى تازىلاپ، خەلقنى خاتىرجەم قىلغانلىقىنى تىلغا ئالدى. ئىسھاقبەگنىڭ ناھىيە قۇرۇش، كەمبەغەللەرگە ياردەم بېرىش ۋە مەكتەپ سېلىش تەلەپلىرىگە قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئاخىرىدا قىرغىز ئۇيۇشمىسىغا ئالتە سىياسەت ھەققىدە خەلقە كەڭ تەشۋىق قىلىشنى تاپشۇردى.

1937 يىل - 4 ئاينىڭ 2 - كۈنى شېڭ شىسەينىڭ ئۆزبېگە دۇشمەنلىك قىلىدىغانلىقىنى سەزگەن مامۇت سىجاڭ ئۆزىگە يېقىن كىشىلىرى بىلەن تۈيۇقسىزلا چەت ئەلگە چىقىپ كەتتى. ئاپرىل بايرىمىغا ئىككى كۈن قالغاندا راخمانجان قاتارلىق ئىككەيلەن قىرغىز ئۇيۇشمىسىغا كېلىپ: «مامۇت سىجاڭ ئۆزىگە يېقىن كىشىلىرى بىلەن ھىندىستانغا ئۆتۈپ كېتىپتۇ، قالغان ئەسكەرلىرىنىڭ قەيەرگە كېتىپ، قەيەردە تۇرغانلىقى نامەلۇم. شەھەرنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش ۋەزىپىسىنى لوبى سىلىكنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى ھەم قورالىنىڭ ساقچى ئەترەت ئۆز ئۈستىگە ئالىدىغان بولدى، بىز ھوشيارلىقىنى ئۆستۈرۈپ، قانداق سۆز، قانداق ئىشلار يۈز بېرىدۇ، پەيچۇسوغا

مەلۇم قىلىڭلار» دەپ تاپشۇرى.

ئاپرىل بايرىمى ئادەت بويىچە 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قىزىلئوردىدە ئۆتكۈزۈلدى. بايرامنىڭ 3 - كۈنى ماموت سىجاڭ-نىڭ قالدۇق ئەسكەرلىرىگە ئابدۇنىياز دېگەن كىشى باش بولۇپ پەيزاۋات، مارالبېشىغا توپلىنىپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلغۇدەك دېگەن مىش - مىش گەپلەر تارقالدى. ئاپرىل بايرىمى ئۆتۈپ بەش - ئالتە كۈندىن كېيىن ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىدىن مەۋلانوۋ، تۇرسۇن مەخسۇم قاتارلىقلار قىرغىز ئويۇشمىسىغا كەلدى. مەۋلانوۋ سۆز باشلاپ «ئىسھاقبەگ بىزگە خەت يېزىپتۇ. خەتتە ۋەزىيەتنى كۆزىتىپ بىز دۇچ كېلىش ئېھتىمالى بولغان قېينىچىلىقلارنى ئالدىدىن مۆلچەرلەپ ماموت سىجاڭ قاچتى. بىز ۋەزىيەتنى توغرا مۆلچەرلىشىمىز كېرەك. ماموت سىجاڭ جاھانگىرلاردىن يارەم ئېلىپ قايتىپ كېلىشى مۇمكىن ياكى شېك شىسەي ھۆكۈمىتىگە بويسۇنماي خوتەننى ئىگىلەپ، جەنۇبىي شىنجاڭنى ئۆزىگە قارىتىۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ماخۇسەننىڭ قالدۇق كۈچلىرىنى ئۆزىگە تارتىپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىپ، خەلقنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشى مۇمكىن، شۇڭا سىلەر ھوشيارلىقنى ئۆستۈرۈپ پەيزاۋات، ئاتۇش تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ قانداق ھەرىكەتلەر بولۇۋاتقانلىقنى كۆزىتىپ كېلىڭلار، بىز يەنە قوراللىق كۈچكە ئىگە بولۇشىمىز كېرەك، بىزدە قوراللىق كۈچ بولمىسا بېشىمىزنىڭ قانداق كەتكەنلىكىنى بىلمەيمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن 1 - تۈەننى قايتا قۇرۇشىمىز كېرەك دەپ كۆرسىتىپتۇ. قىرغىز ئويۇشمىسىدىكى ياشلارنىڭ ھەممىسىنى ئەسكەرلىككە تىزىلايمىز، پايسال بەگ بىر كىشى ئېلىپ پەيزاۋات، ئاتۇش تەرەپلەرگە بېرىپ ئەھۋال ئىگىلەپ كەلسۇن» دەپ گېپىنى ئاخىرلاشتۇردى. ئاندىن ئاپشىبېك، پايسالبېكتىن باشقا ئويۇشمىدىكى كادىرلارنىڭ ھەممىسى ئەسكەرلىككە تىزىلاندى. ماڭا پايسالبېك بىلەن ئاتۇش تەرەپكە بېرىپ كېچىك ئاخۇننىڭ ئەھ-

ۋالىنى بىلىپ كېلىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلدى. مەن پايسالبېك بىلەن ئاتۇش كېچىكىزى، ۋاق - ۋاق دېگەن يەرلەرگە بېرىپ كېچىك ئاخۇننىڭ تۆت - بەش كۈنىنىڭ ئالدىدا بىر نەچچە كىشى بىلەن ئاتۇشقا كېلىپ كەتكەنلىكىنى، ئەسكەرلىرىنىڭ پەيزاۋاتتا تۇرغانلىقىنى ئۇقۇپ كەلدىم.

ئېھتىمال 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى بولسا كېرەك، قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ساۋۇت ئەپەندى، ئاپشىبېك مېنى چاقىرىپ «ماموت سىجاڭ ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىپ چەت ئەللىگە چىقىپ كەتتى، ئۇنىڭ جىنايەتلىرىنى خەلق ئالىمىسىغا تەشۋىق قىلىشىمىز كېرەك» دەپ پەيزاۋات ناھىيىسىگە قاراشلىق قاراجۇل، توگۇرمىتى قاتارلىق چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بېرىپ تەشۋىق قىلىشنى تاپشۇرۇپ، تەشۋىق ۋەرەقلىرىنى بەردى. 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى چۈشتىن كېيىن ئاپشىبېك، ئابدۇرۇسۇل، مەن ئۇچىمىز بەشكېرەمگە چىقىپ قۇنۇپ 26 - كۈنى ئاغۇ مەكتەپتە تەشۋىق قىلىپ تۇگۇرمىتىگە باردۇق. 27 - كۈنى تۇگۇرمىتى مەكتەپتە خەلققە تەشۋىق قىلىپ تۇرساق ماخۇسەن، ئابدۇنىيازلار 26 - كۈنى ئاخشامدا كۆپ ئەسكەر بىلەن ھۇجۇم قىلىپ قەشقەرنى ئېلىپ كەتتى دېگەن خەۋەر كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن تەشۋىق قىلىش ئىمكانىيىتى بولمىغانلىقتىن ئاپشىبېك ئۇلۇغچاتقا كەتتى، ئابدۇرۇسۇل بىلەن ئىككىمىز ئۆيلىرىمىزگە قايتىپ كەتتۇق.

1937 - يىل 5 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ماخۇسەن بىلەن ئابدۇنىيازنىڭ ئەسكەرلىرى قەشقەر كونىشەھەرنىگە ھۇجۇم قىلىپ كىرگەندە، مەۋلانوۋ باشچىلىقىدىكى قوراللىق ئەترەت باسقۇنچىلارغا قارشى ئۇرۇش قىلغان بولسىمۇ دۇشمەن كۈچلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن قوراللىق ئەترەتتىكى جەڭچىلەرنىڭ كۆپ قىسمى قۇربان بولغان. مەۋلانوۋ كۈنسۇلخانىغا قېچىپ كىرىپ شەرباۋا دېگەن ئۆزبېك كىشىنى ئېلىپ، بىرلىكتە پىيادە قېچىپ ئۇلۇغچات ناھە-

يىسگه ئىسهاقبەگنىڭ قېشىغا بارغان. ماخۇسەن، ئابدۇ-
ۇنيازلار بىرلىشىپ قەشقەر كونىشەھىرىنى بېسىۋېلىپ،
قەشقەر، خوتەن ۋىلايەتلىرىنى ئۆزلىرىگە قارىتىۋال-
غاندىن كېيىن قاغىلىق، يەكەن، پەيزاۋات، مارالبېشى، كەلپىن
قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ئاقسۇغا تىگىپ باققان
بولسىمۇ كىرەلمەي كۇچا، شايار قاتارلىق جايلاردا
قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرۇپ ئۇرۇمچىگە تەھدىت سالدى.

مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تۆپلاڭ-
نى ئۆز ئەسكىرى كۈچىگە يۆلىنىپ تىنچىتىشقا ئامالسىز قالغان
شېڭ شىسەي سوۋېت ھۆكۈمىتىدىن ياردەم سورىغاندا، سوۋېت
ھۆكۈمىتى قورغاس ئارقىلىق كۈچ ياردەم بەرگەندىن سىرت
جەنۇبىي شىنجاڭغا ئىسهاقبەگ نامىدا ھەربىي كۈچ ياردەم بېرىش-
كە قوشۇلدۇ.

ئىسهاقبەگ ماخۇسەننىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنى ئۆزىگە قارىتىۋې-
لىش قارا نىيىتىنى ماۋۇت سېزىپ چەت ئەلگە قاچقاندىلا ئالدى-
دىن مۆلچەرلىگەنىدى. ئۇ ئالتە سىياسەتكە سادىق ئىدى،
ماخۇسەن ۋە ماۋۇتنىڭ قالدۇق ئەسكىرىي كۈچلىرىنى يوقاتماي
تۇرۇپ ئالتە سىياسەتنى مۇستەھكەملەپ جەنۇبىي شىنجاڭنى
تىنچ - خاتىرجەملىككە ئىگە قىلىش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئالدىن كۆ-
رۈپ، ئۇلۇغچات ناھىيىسىدىن 1000 نەپەردىن ئارتۇق ئەسكەر ئېلىپ،
ئۇلارنى قوراللاندۇرۇش، لېيەن - پەيلەرگە بۆلۈپ تەلىم - تەر-
بىيە بېرىش قاتارلىق ھەربىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى.

8 - ئاينىڭ باشلىرىدا شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى سوۋېتتىن
كېلىدىغان ئەسكەر ھەم قورال - ياراقلارنى قوبۇل قىلىپ، جە-
نۇبىي شىنجاڭدىكى ماخۇسەن، ماۋۇت سىجاڭنىڭ قالدۇق كۈچ-
لىرىنى يوقىتىپ شىنجاڭ چېگرىسىنى قوغداش بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇ-
ۋالغاندىن كېيىن، ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئۇلۇغچات ناھىيىسى-
نىڭ تېرەك دېگەن يېرىگە بارغاندا، چېگرا ساقلاپ تۇرغان قۇر-

بان پەيجاڭ باشچىلىقىدىكى بىر پەي ئەسكەر ماخۇسەن، ئابدۇ-
نىيازلارنىڭ تەتۇر ھەرىكەتلىرىگە قارشى كۈرەش قىلىدىغانلىقىنى
بىلدۈرۈپ ئىسهاقبەگنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ. ئىسهاقبەگ خۇشاللىق
بىلەن قوبۇل قىلىپ قۇربان پەيجاڭنى ئەسكەرلىرى بىلەن ئۆز سېپىگە
قوشۇۋالىدۇ (قۇربان پەيجاڭ كېيىن ماخۇسەنگە قارشى كۈرەشتە
خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن 1 - تۈەنگە ۋۇ تۈەنجاڭلىققا
ئۆستۈرۈلگەن).

8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا سوۋېتتىن يارەمگە كەلگەن
ئەسكەرلەر تانكا، بىرونۇڭ، ماشىنا قاتارلىق ھەربىي قوراللار
بىلەن تېرەك ئوردا سۇ چېگرىسىدىن چۈشۈپ ئىسهاقبەگگە قوشۇ-
لۇپ ئىسهاقبەگنىڭ ئەسكىرى دېگەن نام بىلەن ئىساقبەگنىڭ
قوماندانلىقىدا ماخۇسەن، ئابدۇنىيازلارغا قارشى كۈرەشنى
باشلايدۇ. ئىسهاقبەگنىڭ توغرا قوماندانلىقىدا 8 - ئاينىڭ ئاخىر-
دىن 11 - ئاينىڭ باشلىرىغىچە ئۈچ ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئې-
چىدىلا ئۇزۇندىن بۇيان خەلق ئاممىسىنىڭ شىللىسىغا مىنۈپلىپ
ئالۋاڭ - ياساق سېلىش، خوتۇن - قىزلارنى خارلاش قاتارلىق
ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن ماخۇسەن، ئابدۇنىيازنىڭ ئىك-
كى مىڭدىن ئارتۇق ئەسكىرىنى يوقىتىپ، ھەر مىللەت خەلقىنى
تىنچ تۇرمۇش كەچۈرۈش شارائىتىغا ئىگە قىلىپ، خەلق ئاممىسى-
نىڭ ھۆرمەت - ئالقىشىغا ئىگە بولدى. شۇنىڭ بىلەن جەمئىيەت
تەرتىپى تىنچلىنىپ، خەلق خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلىدى.
شېڭ شىسەينىڭ ھاكىمىيىتى مۇستەھكەملىنىپ شېڭ شىسەينىڭ ئابرۇ-
ۇيىمۇ ئۆستى. شۇنىڭ بىلەن شېڭ شىسەي ئىسهاقبەگنىڭ كۆرسەتكەن
خىزمىتى ئۈچۈن ئالتۇن مېدال بىلەن مۇكاپاتلاشنىڭ سىرتىدا بىرنىگادا
باشلىقى، بىرىنچى لۇيجاڭلىق ئۇنۋانىنى بېرىپ، پۈتۈن جەنۇ-
بىي شىنجاڭنىڭ چېگرا قوغداش ۋەزىپىسىنى ئىسهاقبەگگە تاپشۇر-
دى. ئىسهاقبەگ بىرىگادىسى ئۈچ تۈەندىن تەشكىل قىلىندى.
موللا شەرمەت تۈەنجاڭلىقىدا بىرىنچى تۈەن قەشقەر يۇمىلاقشەھەر-

ده، مەۋلانوۋ باشچىلىقىدىكى بىر تۈەن خوتەنده، ئاباباەكرى باشچىلىقىدىكى بىر تۈەن تاشقورغاندا تۇرۇشقا بەلگىلىنىپ ھەرقايسى تۈەن ئالدى - كەينى بولۇپ 10 - ئاينىڭ ئاخىرىغا قەدەر بەلگىلەنگەن ئورۇنلىرىغا بېرىپ ئورۇنلاشتى. ھەرقايسى تۈەنلەر ئۆزلىرى تۇرغان چېگرا پونكىتلىرىغا، مەسىلەن: تاشقورغان مىڭ تەكە، بەيتىك، قوشراپ قاتارلىق پاكىستان، ئافغانىستان چېگرىسىدىكى چېگرا پونكىتلىرىغا، خوتەن تۈەن قاراڭغۇ تاغ، سۇگەت قاراغۇل سارقىيا، سانجو قاتارلىق ھىندىستان، پاكىستانغا چېگرىداش جايلارغا، قەشقەر ۋىلايىتى، ئاقچى، سارىبۇلاق، تورغان، سەمغان قاتارلىق چېگرا پونكىتلىرىغا 11 - ئايىنىڭ ئاخىرىدىن بۇرۇن چېگرا قوغداش ئەترەتلىرىنى تۇرغۇزۇپ پۈتۈن چېگرا قوغداش ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. شۇنىڭ بىلەن سانجۇ، سارقىيا قاتارلىق جايلاردا قېچىپ يۈرۈپ خەلقنى پاراكەندە قىلغان ئاز سانىدىكى باسمىچىلار پۈتۈنلەي تازىلىنىپ، چېگرا خەلقى خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى. ئىسھاقبەك پۈتۈن چېگرا پونكىتلىرىغا بولۇپمۇ ئافغانىستان، پاكىستان، ھىندىستانغا چېگرىداش مۇھىم پونكىتلارغا چېگرانى قوغداش قىسملىرى بېرىپ ئورۇنلىشىپ، مۇستەھكەملەنگەنگە قەدەر ئۆزى يەكەن ھەم يېڭىشەردە تۇردى. 12 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئۇرۇمچىدىن بىرىگادىغا قاراشلىق ئەسكەرلەرگە ئۇچ ئايلىق چېگرا يارىدەم پۇلى كەلدى. ئىسھاقبەك بوغالتىر توخسۇنجان قاتارلىق ئۇچىمىزنى چاقىرىپ «بۇ قېتىم كەلگەن پۇل ۋە ئاشلىقنى ئون كۈن ئىچىدە پۈتۈن بىرىگادا قارىمىقىدىكى ئەسكەرلەرگە تارقىتىپ بولىسلەر» دەپ بۇيرۇق بەردى. ئون كۈن ئېتىشمەيدۇ، ۋاقتىنى ئۇزارتىپ بەرسلە دەپ ئىسھاقبەگكە ئېيتقاندا «بەش كۈن ئۇزارتىپ بېرىلدى، يەنە ۋاقىت يەتمىسە توخسۇنجاننىڭ كاللىسىنى ئالىمەن» دېدى. بۇ چاغدا توخسۇنجان بۇنىڭغا نارازى بولدى. سىدىق بەگ ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈپ «بىرىگادا شتابى قەشقەرگە

يۆتكىلىدۇ، لۇيجاڭ قەشقەردە تۇرۇپ ھەرقايسى تۈەنلەرگە بىۋاستە يېتەكچىلىك قىلماقچى. لۇيجاڭدا ئۇزۇندىن كۆزلەپ كەلگەن پىلان بار، كەلگۈسىدە يەنە بۆلگۈنچىلەر چېقىپ قالسا ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ تەييارلىقىنى قانداق ئىشلەشنى ئويلاۋاتىدۇ، ماخۇسەن، مامۇتنىڭ ھەربىي كۈچلىرىنى يوقاتتۇق. كېيىن يەنە بۇزغۇنچىلارنى جەم ياتىدۇ دەپ كىم ئېيتالايدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن خەۋپ سىرتىتىن كېلىدۇ. جاھانگىرلار مامۇتقا ياردەم بېرىپ چېگرىدىن كىرگۈزۈشى مۇمكىن. بىز چېگرىنى ياخشى ساقلىشىمىز كېرەك. بىز ئەسكەرلەرگە ھازىرغىچىلىك ئايلىق بېرەلمىدۇق، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىدا ئېغىر قىينىچىلىق بار. لۇيجاڭنىڭ پوزىتسىيىدە قاتتىق بولغانلىقى شۇ بولۇشى مۇمكىن» دېدى. ئايلىق تارقىتىلىپ بولۇنغاندىن كېيىن 12 - ئاي ئىچىدە لۇيبۇ شتابى قەشقەرگە يۆتكىلىپ 1 - تۈەنگە قوشۇلۇپ، پۈتۈن چېگرا تۈەنلەرگە بىرتۇتاش يېتەكچىلىك قىلىشقا باشلىدى. 1 - تۈەن 1935 - يىلى ئىسھاقبەگ باسمىچىلارغا قارشى كۈرەش قىلىش ئۈچۈن ئۆزى قۇرۇپ كېيىن تارقىتىۋەتكەن تۈەننىڭ نامىدا قۇرۇلغان بۇ تۈەنگە مۇللا شەرمەتتۈەنجاڭ، سىدىقبېك، قۇربان تۈەنبۇ دېگەن كىشىلەر فۇ تۈەنجاڭ بولۇپ قەشقەر يۇمىلاقشەھەر (ھازىرقى سىبودا) تۇردى. بىرىگادا شتابىمۇ مۇشۇ يەرگە ئورۇنلاشتى. بىرىگادا باشلىقى لۇيجاڭ ئىسھاقبەگكە مەسلىھەتچى بولۇپ باغداسارۇۋ، شتاپ باشلىقى تۆلەنباي، يەنە ئات دوختۇرى، ئادەم دوختۇرى ۋە باشقا مۇلازىمەت خادىملىرى بار ئىدى.

تۆلەنباي سۇۋېتتىن كەلگەن كىشى بولۇپ سوۋېت كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى ئىدى. ئۇ باسمىچىلارغا قارشى كۈرەشتە خىزمەت كۆرسەتكەن پود پولكوۋنىك دەرىجىلىك ئادەم بولۇپ، دائىم ئىسھاقبەك بىلەن بىللە بولاتتى. ئۇ تۇرمۇش، سىياسىي، مالىيە ئىنتىزامى قاتارلىق ئىشلارغا مەسئۇل ئىدى. مەن ئۆمەر

قۇربان بىلەن ئىككىمىز مائاش بېرىش ھەمدە باشقا تەمىنات ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدۇق. تۆلەنباي بىلەن دائىم بىر ئىشخانىدا ئىشلەيتتۇق.

ئىسھاقبەگ 1 - تۇەننى كۆچەيتىشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ، ھەربىي تەلىم - تەربىيە، سىياسىي - ئىدىيە جەھەتتىكى خىزمەتلەرنى چىڭ تۇتتى. ئىسھاقبەگنىڭ مەقسىتى 1 - تۇەنگە بىۋاسىتە رەھبەرلىك قىلىپ تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، ئۇلگە تىكلەپ بىرىگادىغا قاراشلىق تۇەنلەرگە ھەربىي، سىياسىي - ئىدىيىۋى تەربىينى كۆچەيتىپ ھەر قانداق سىناقلارغا بەرداشلىق بېرەلەيدىغان قىلىپ يېتىشتۇرۇپ قالماستىن بىرىگادىدىكى ھەر مىللەت ياشلىرىنى سىياسىي، ھەربىي تېخنىكا تەرەپتىن بىلىملىك قىلىپ يېتىشتۇرۇپ چىقىش ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن قەشقەر ۋىلايىتىدىكى قىرغىز رايونلىرىدىن 5 يۈزدىن ئارتۇق ئەسكەر ئېلىپ ئادەم سانىنى كۆپەيتتى. يېڭى ئەسكەرلەر بىلەن كونا ئەسكەرلەرنى بىرلەشتە لىيەن، پەيگە ئايرىپ كونىلار يېڭىلارغا يارەدەم بېرىش، يېڭىلار كونىلاردىن ئۆگىنىش ئۈسۈلىنى قوللىنىپ، ھەربىي تەلىم - تەربىينى كۆچەيتىش بىلەن لىيەن، پەيلەر بويىچە ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى، يېڭى ئەسكەرلەر ئىچىدىن ياخشى ئۆگەنگەنلەرنى تاللاپ، پەيجاڭ، بەنجاڭلىققا ئۆستۈرۈپ ئۇلارغا ئىلھام بەردى. سوۋېت بىلەن مال ئالماشتۇرۇش قاتارلىق سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى. دۇكان، ئاشخانىلار ئېچىپ ئەسكەرلەرگە تۆۋەن باھادا ئاش - تاماق ۋە باشقا لازىملىق نەرسىلەرنى سېتىپ بېرىپ تۇرمۇشىنى قامدىدى، ئەسكەرلەرنىڭ ھەربىي، سىياسىي تەلىم - تەربىيىسىنى كۆچەيتىش ئۈچۈن سوۋېتنىڭ ھەربىي مۇتەخەسسىسلىرىنى تەكلىپ قىلىپ، ھەربىي تەلىم - تەربىينى كۈچەيتتى. ئۈزى ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئەھۋالىنى ئىگىلەپ، يېتەرسىز جايلارنى كۆرسىتىپ بېرىپ، تەلىم - تەربىيە ئېلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى قاتتىق

تەكىتلىدى. سوۋېتتىن پىلىموت، مىنامیوت، ئاپتۇمات قاتارلىق يېڭى قورالالارنى ئەكەلدۈرۈپ قورال كۈچىنى كۈچەيتتى.

ئىسھاقبەگنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن ئەسكەرلەر تۇرمۇش ۋە باشقا جەھەتلەردە خاتىرجەم بولۇپ سۈپەت جەھەتتە ناھايىتى تېزلا ئۆستى. ئاتلىق قىرغىز 1 - تۇەن بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ھەرجەھەتتىن زور ئۆزگىرىشلەرنى ھاسىل قىلدى. بىر كۈنى تۆلەنباي مېنى ئىشخانىسىغا چاقىرىپ «ئىساقبەگ ماڭا تۇەن ئىچىدە قانداق ئەھۋال بار دەپ مەندىن سورىغان ئىدى. مەن ئەھۋالنى ئىگىلەپ باقاي دېدىم. يېڭىدىن ئېلىنغان ئەسكەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى پەيزاۋات ناھىيىسىدىكى قىرغىز يېزىلىرىدىن كەلگەن. سەن بىر يورتلۇق ھەم تونۇش - بىلىشلىرىڭدىن كۆرگەن - بىلگەنلىرىڭ بولسا ماڭا ئېيتىپ بېرىسەڭ دەپ سوراپ قالدى. مەن ئ ىدىن كەلگەنلەر بىلەن دائىم كۆرۈشۈپ تۇرمىز، بۇلارنىڭ ئىنكاسى ناھايىتى ياخشى. ئۇلار باللىرىمىزنى يېڭىدىن ھەربىلىككە ئالىدىغان ۋاقىتتا ھېچ نەرسە كۆرمىگەن ياش باللار، قانداق بۇلار دېگەن ئەندىشىدە بولغا - نىدىم. ھازىر باللىرىمىزنىڭ قورسىقى توق، كۆڭلى خوش، ھەرھالدا ياخشى تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇرسەن بولدۇق. بولۇپمۇ ھەر خىل ھەربىي قورالالار بىلەن قورالالىنىپ قاتار تىزىلىپ ماڭسا كۆزۈمىزگە ئوت كۆرۈنۈپ، بېشىمىز كۆككە يېتىدۇ. بۇلاردىن باشقا سوۋېتتىن كەلگەن جۇماغۇل لىيەنجاڭ، تۇرغانبايلارمۇ بىز سوۋېت ئارمىيىسىدە تۇرغاندا بۇنداق تۇرمۇش كەچۈرەلمىگەن، يېڭى ئەسكەرلەرنىڭ كۆڭلى ئۆسۈپ ھەر جەھەتتىن ياخشى تۇرمۇشقا ئىگە بولۇۋاتىدۇ، بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە پەيجاڭ، بەنجاڭلىققا يارايدىغان بولۇپ چىقتى، بۇ ئەھمىيەتلىك چوڭ ئىش دېيىشۋاتىدۇ» دېگەنلەرنى ئېيتىپ بەردىم.

بەختكە قارشى 1938 - يىل 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى

كېچىسى كەنجىباي، سادىر، ئىرسالى قاتارلىق ئازساندىكى بۇ- زۇق قارا نىيەتچىلەرنىڭ بۇزغۇنچىلىق قىلىشى بىلەن ئېغىر قانـ لىق ۋەقە يۈز بەردى. بۇ ۋەقەنىڭ چىقىش سەۋەبى ئەنگلىيە كۇنسۇلى يۇقىرقى بۇزۇق ئۇنسۇرلارنى ئۆزىگە تارتىپ، قۇتۇرد- تىپ، ئىچكى قاتلامدىكى يوشۇرۇنغان بۇزۇق ئۇنسۇرلار بىلەن كۇشكۇرتۇش ئارقىلىق يوقىرقى ۋەقەنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەپ- چى بولغانىدى. كېيىن تەكشۇرۇپ ئېنىقلانغان ئەھۋالدىن ئۇقۇشىمىزچە يۇقىرقى ئۇچ كىشى چىنباغدىكى ئەنگلىيە كونـ سۇلىنىڭ پۇل بىلەن ئالداپ ئۆزىگە تارتىشى بىلەن ئۇلارغا باغلىنىپ، ئۇلارنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتـ نى ئېلىپ بارغانىدى. كېيىن 1 - تۇنده ئىچكى قاتلامنى تازىلاش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ئۆزلىرىنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ، 14 - كۈنى پوستتا تۇرغان نۆۋەتچى ئەسكەر كېتىپ قالغان ھەم ئىسھاقبەگ، باغداسورۇۋلارنىڭ يوق پۇرستىدىن پايدىلىنىپ تەۋەككۈلچىلىك قىلىپ قوراللىق ئېغۇا- گەرچىلىك قىلىپ ئەمەلگە ئاشۇرالماي قېچىپ كېتىدۇ. ھەرىكەتـ نىڭ ئۆتمۈشى بۇنداق: 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى كېچە سائەت ئىككىدىن باشلاپ تاڭ ئاتقانغا قەدەر تۆت - بەش سائەت داۋام قىلغان ھەربىي تۇزۇمده بارلىق ھوقۇق شۇ كۈنكى نۆۋەتچىلىك قىلغان كىشىده بولىدۇ. مەسئۇل نۆۋەتچى شۇ كۈنى ئىككىنچى پىلىموت لىيەنىنىڭ لىيەنجاڭى توقۇ پەيجاڭغا، 4 - پىلىموت لـ يەنىنىڭ لىيەنجاڭى ئېرسالى دېگەن ئىككى كىشىگە كېلىدۇ. نۆۋەتچىلىك قىلىۋاتقان بۇ كىشىلەر دەل باندىتلارنىڭ ئادىمى بولغانلىقى ئۈچۈن شۇ كۈنى بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتىنى باشلاش قارارىغا كېلىپ دەرھال ئىشقا كىرىشىدۇ. ئالدى بىلەن ھەر

فايسى لىيەندىن لىيەنجاڭلارنى مەسئۇل دېژورنى چاقىرىدۇ دەپ بىردىن - بىردىن چاقىرىپ كېلىپ تۇرمىگە قامايدۇ، ئاندىن كېيىن پەيجاڭلارنى چاقىرىپ قامايدۇ. تۇرمىنىڭ ئۇستىگە قورال- لىق ئادەملەرنى قويغاندىن سىرت، ئۆز ئادەملىرىنى مۇھىم ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن ئىسكىلاتتىن قورال - يا- راقلارنى بۇلاپ ئارقىدىن ئاتلارنى ئۆلتۇرۇشنى باشلايدۇ. مەن مىلتىق ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئويغىنىپ كەتتىم. بىرەمدىن كېيىن بىر كىشى كېلىپ دېژورنى چاقىرىدۇ، ئىشكىنى ئاچ دەپ ئىشكـ نى قاقتى. مەن چاپانىنى يېپىنىپ ئىشكىنى ئاچتىم. كەلگەنلەر قوراللىق ئىككى ئەسكەر ئىدى. ئىشىك ئالدىغا چىقىشىم بىلەن تەڭ بىرسى ئۆيگە كىرىپ مىلتىقنى ئالدى. يەنە بىرسى يانچۇقۇمدىن پۇل سالىدىغان سانداقنىڭ ئاچقۇچىنى ئالدى. ئاچقۇچىنى نېمە قىلسەن دېسەم كاچىتمىغا بىرنى سېلىپ ئىككىسى ئىككى قولۇمدىن تۇتۇپ ھەيدەپ ماڭدى. نەگە بارـ مەن دېسەم دېژورنىنىڭ ئالدىغا بارسەن دېدى. ئىككىسى مىلتىقـ نى تەڭلەپ ھەيدەپ تۇرمىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. شۇ ۋا- قىتتا مەن قامايدىغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلۇدۇم. دېگەندەك، مېنى قورغاننىڭ ئىچىگە ئېلىپ كىردى. قورغاننىڭ ئىشكىدە تۆتتىن سەككىز ئەسكەر مىلتىقنى تەڭلەپ تۇرۇپتۇ. مېنى 8 - تۇرمىنىڭ يېنىدىكى بىر تۇرمىگە ھەيدەپ باردى. ماڭا ئوخشاش ھەيدەپ كېلىنگەنلەر خېلى بولۇپ بىر كىشى ئات دەپ بۇيرۇق بېرىپ تۇردى. (كېيىن ئاڭلىساق بۇ كىشى كەنجىباي ئىكەن). مەن تونۇيدىغان ھەم بىللە ئويناپ يۇرۇيدىغان تونۇشلىرىمدىن بىر قانچە كىشى ئارقىمۇ ئارقىدىن يېقىلدى. مېنى ھەيدەپ بارغان ئەسكەرلەر مېنى قاندىق قىلىمىز دېگەنىدى نېرىراقتا قاراپ تۇرغان بىر كىشى بۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىماي يەنە بىر- سىنى ئات دەپ بۇيرۇق بەردى. مېنى بولسا تۇرمىنىڭ ئىچىگە ئىتتىرىپ كىرگۈزۈۋەتتى.

تۇرمىنىڭ ئىچى قاراڭغۇ بولغانلىقتىن ھېچنىمنى كۆرگىلى بولمايتتى. تۇرمە سىرتىدىن پات - پاتلا مىلتىقنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. قاچان كېلىپ بىزنى ئاتىدىكىن دېگەن قورقۇنچ بىلەن سىرتتىن ئاۋاز ئاڭلانسىلا ئوق تەگسە ئارقىمىزدىن تەگسۇن دەپ دۇمبىمىزنى قىلىپ تۇرۇدۇق. مۇشۇنداق قورقۇنچ بىلەن ئىككى سائەتتىن ئارتوق تۇرغاندىن كېيىن مىلتىق ئاۋازىمۇ بېسىلىپ، ئادەمىلەرنىڭ ئاياغ تىۋىشى توختاپ قالدى. بىر ئاز ۋاقىتتىن كېيىن دېرىزىدىن يورۇق چۈشۈشكە باشلىدى. شۇ ۋاقىتتا ئەتراپىمغا قارىسام ئۆمەر ئاخۇن، قېيىاس، سۆلەت ئابدۇللا قاتارلىقلار بارئىكەن. بىر - بىرىمىز بىلەن قانداق بولۇپ بۇ يەرگە كەلگەنلىكلىرىمىزنى دېمىيشۇاتقاندا، سىرتتىن بىر توپ كىشىلەر كېلىپ تۇرمە ئىشىكىنى ئاچتى. بۇلار 1 - تۇەندە ھەربىي تەربىيە بەرگۈچى رۇس (قىرغىزچە ئىسمى ئابدۇللا) يەنە سۇۋېتتىن كەلگەن سابىت دېگەن تاتار كىشى ئىكەن. ئۇلار سېپىلدىن قېچىپ چىقىپ ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىگە بېرىپ بىر توپ قوراللىق ساقچىلارنى باشلاپ سېپىلنىڭ ئۈستىگە كەلگەن بولۇپ، باندىتلار قېچىپ كەتكەندىن كېيىن تۇرمىگە كەلگەنىكەن. بىز سىرتقا چىققاندىن كېيىن ئۇ يەر، بۇ يەرلەردە ياتقان ئۆلۈكلەرنى، تۇرمە ئىچىدە ئۆلگەنلەرنىڭ قېنىنىڭ سىرتقا چىقىۋاتقانلىقىنى كۆردۇق.

شۇ كۈنى ئېتىلغان بەش نەپەر كومانىدىر، تۇرمە ئىچىدە ئېتىلغان ئۇيغۇر تەرەققىيپەرۋەر زات قۇربان تۇەنبۇ، سۇۋېت كومپارتىيە ئەزاسى تۆلەنباي قاتارلىق 33 نەپەر كومانىدىر بۇ ھەربىكەتكە قارشى تۇرۇپ قوشۇلمىغانلىقى ئۈچۈن باغلاپ قويۇپ قاچقان ۋاقىتدا ئارقىدىن كەلگەن فۇ پەيجاڭ ئوبۇلقاسىم، مىلتىق ئاۋازىنى ئاڭلاپ كېلىۋاتقاندا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن تۇەنجاڭ مولا شەرمەت ۋە ئۇنىڭدىن باشقا چېپىپ ئۆلتۈرۈلگەن 12 ياشلىق بىر بالا بولۇپ جەمئىي 42 نەپەر ئادەم ئىدى. شۇ ۋاقىتتا

تۇرمە ئىچىدە ئوق تەگمەي تىرىك قالغان مولا سابىر لېيەنجاڭ، مۇساخۇن پەيجاڭلار يالڭاچ ھالدا تۇرمىدىن چىقتى. باشقا تۇرمىلەردىنمۇ ئېتىشقا ئۇلگۈرمەي ئېشىپ قالغانلاردىن يىگىرمىدىن ئارتۇق كىشى ساقچىلار بىلەن بىرلىكتە قۇربان بولغانلارنى دەپنە قىلىش ئۈچۈن يەرلىك كولىدۇق.

ئۇلارنى دەپنە قىلىپ بولۇشىمىزغا يىغىلىش كومانىدىسى بېرىلدى. كومانىدا بەرگەن كىشىدىن بۇ قېتىمقى قانلىق ۋەقەنى كەنجىباي باشلىق بۇزۇق كىشىلەرنىڭ كەلتۇرۇپ چىقارغانلىقىنى، ئىسھاقبەگ قاتارلىق كىشىلەر باشقا يەرگە كەتكەچكە ھايات قالغانلىقىنى سەزدىم. زالىغا كىرىپ بىرەر سائەتتىن كېيىن سىدىقبېك تۇەنبۇ بىلەن يۇنۇسقارىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى. قالغانلىرىمىز قانداق ئىش بۇلار دەپ يەرگە قاراپ ئولتۇرۇشتۇق. لۇيجاڭ «يېڭىشەھەرگە جاڭ سىلىڭنىڭ قېشىغا كەتكەنلەر ئۆز ياتاقلىرىڭلارغا بېرىپ نەرسە - كېرەكلىرىڭلارنى يىغىشتۇرۇپ ئەتە يولغا چىقىشقا تەييارلىنىڭلار» دەپ ئۇقتۇردى، شۇنىڭدىن كېيىن ھەر بىرىمىز ئۆز ياتاقلىرىمىزغا بېرىپ كىيىملىرىمىزنى كىيىپ، نەرسە - كېرەكلىرىمىزنى يىغىشتۇردۇق. مەن قالغان پۇلنى ساتاپ ئۆتكۈزۈپ بولغۇچە قاراڭغۇ چۈشتى. يەنە يىغىلىڭلار دېگەن بۇيرۇق بېرىلدى. يىغىلىپ تۇرساق ئىسھاقبەگ لۇيجاڭ يېڭىشەھەردىن قورال ۋە ئات ئېلىپ كەلدى. «باندىتلارنى قوغلاپ ئەتە يولغا چىقىمىز» دەپ ھەر بىر كىشىنىڭ قولىغا بىردىن مىلتىق، بىردىن ئات بېرىلدى. ئاتقا ئۆزۈگىلار مەسئۇل بولىسىلەر دەپ ئۇقتۇردى. كېيىن ئاشخانىغا بېرىپ تاماقلىنىپ تەييار بولدۇق. 15 - چېسلا تاڭدىن بۇرۇن ئىسھاقبەگ، باغداساروۋ باشچىلىقىدا ئۈچ يۈزدەك ئادەم باندىتلارنى قوغلاپ يولغا چىقتۇق.

قەشقەردىن چىقىپ ئوپالنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئۇلۇغ ئارت داۋىنىدىن ئېشىپ مۇجۇ، چاقارغۇل بىلەن 19 - كۈنى سۇباش

داۋىنىغا باردۇق. باندىتلارغا ئەگەشكۈچىلەر 40 كىشىگە يەتمەيتتى. بۇلار بىرىۋزئەللىكتەك ئادەمنى مەجبۇرىي ھالدا بىللە ئېلىپ ماڭغان 14 - كۈنى باندىتلارنى قوغلاپ چىققان 31 - تۇەننىڭ ئەسكەرلىرى مۇجىغا بارغاندا باندىتلارنىڭ ئارقىدىن يېتىشىپ جەڭ قىلدى. جەڭدە ئۈچ نەپەر ئادەم قۇربان بولدى. باندىتلار بۇيى بەرمەي قېچىپ تۇرغاتتىن ئافغانىستان چېگرىسى ئىچىگە ئۆتۈپ كەتكەن. بۇلار 40 ئادەم. بىللە قاچقانلارنىڭ ئىچىدە سەپتىن چۈشۈپ قالغانلار، يوشۇرۇنۇۋالغانلار يەتمىشتەك ئادەم بولۇپ ھەممىسى تەسلىم بولۇپ قورالىرىنى تاپشۇردى. بىز سۇباشقا بېرىپ بىر كۈن تۇرغاندىن كېيىن ئىسھاقبەگ سۆز قىلىپ: «باندىتلارنىڭ ئافغانستانغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكى ئېنىقلاندى. 31 - تۇەندىن قوغلاپ چىققانلار توسۇپ زەربە بەرمەي ئارقىدىن قوغلاپ ئۇرۇشقان بولسىمۇ، باندىتلار بۇيى بەرمەي ئۆتۈپ كەتكەن. باندىتلار بىزنىڭ بىخوتلۇقىمىزدىن پايدىلىنىپ، ئىچكى قاتلامدىكى بۇزۇقلارنىڭ ماسلىشىشى نەتىجىسىدە بىزنى ئېغىر قىينىچىلىقلارغا دۇچار قىلدى. تۇەندە زور قىرغىنچىلىق ۋەقەسى بولدى. بۇ بىزگە چوڭ ساۋاق. بىز قايتىپ بېرىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنى ئىشلەيمىز» دېگەن سۆزلەرنى قىلدى.

بىز تەخمىنەن ئون كۈن ئەتراپىدا يول مېڭىپ قەشقەرگە قايتىپ كەلدۇق. 1938 - يىل 7 - ئايىنىڭ 14 - كۈنى يۇز بەرگەن قىرغىنچىلىق ۋەقەسىنىڭ ئەھۋالى يۇقىرىقىدەك بولۇپ ئاخىرلاشتى. بۇ قېتىمقى قىرغىنچىلىق ھەرىكىتى جەنۇبىي شىنجاڭ خەلقى ئۈچۈن جۇملىدىن قىرغىز خەلقى ئۈچۈن ئېغىر زىيانلارنى كەلتۈردى. ھەرىكەت يۇز بەرگەن كۈنى گوناھسىز، كۆزى ئوچۇق كەتكەن ئاق كۆڭۈل، ساپ نىيەت ئوغېتسىرلاردىن باشقا يەنە كۆپلىگەن قىرغىز ياشلىرى، بىرقانچە تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەر تۇرمىدە قىيناش نەتىجىسىدە ئۆلۈپ كەتتى.

1934 - يىلى 3 - ئايدا قەشقەر يېڭىساردا بولغان قانلىق ئۇرۇشنىڭ قىسقىچە تەپسىلاتى

خېۋىر تۆمۈر

1934 - يىلى 3 - ئاي مەزگىللىرىدە ئىمىر ساھىپ (نۇرمەھەممەت) قوماندانلىقىدىكى خوتەن پىدائىي قىسىملىرى بىلەن ما فۇيۇەن قوماندانلىقىدىكى ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى قەشقەر يېڭىساردا بىر مەيدان قاتتىق ۋە قانلىق ئۇرۇش قىلدى. بۇ ئۇرۇش 30 - يىللاردىكى جەنۇبىي شىنجاڭ قوزغىلاڭ تارىخىدا ئەڭ قاتتىق ھەم شىددەتلىك بولغان ئۇرۇش بولۇپ، 17 كېچە - كۈندۈز داۋاملاشتى. ئۇرۇشتا ھەر ئىككى تەرەپ مىڭدىن ئارتۇق ئادەم چىقىم تارتتى. ئەڭ ئاخىرىدا بۇ ئۇرۇش 5 يۇزىن ئارتۇق پىدائىيلارنى قۇربان بەرگەن خوتەن قىسىملىرىنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى. ئۇرۇشنىڭ قىسقىچە تەپسىلاتى تۆۋەندىكىچە:

قەشقەر - يېڭىسار ئۇرۇشىنىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى

1934 - يىل 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ باش قوماندانى خوجنىياز ھاجى ئۇچتۇرپان قاقشال يولى بىلەن ئاقسۇدىن قەشقەرگە كەلدى. بۇ چاغدا قەشقەردىكى ساۋۇت دامولا ھۆكۈمەت قۇرۇپ ما جۇڭيىڭنىڭ قەشقەردىكى گۇماشتىسى ما جەنسانغا قارشى ئۇرۇش قىلىۋاتاتتى. خوجنىياز

ياز هاجى قەشقەرگە كېلىپلا پۈتۈن كۈچنى بىرلەشتۈرگەن ئاساستا ھەممىگە قوماندانلىق قىلىپ قەشقەر يېڭىشەھەردە ئاز كەم يېرىم يىل مۇھاسىرە ئىچىدە جان تالىشىۋاتقان ما جەنسائغا قارشى ئۇرۇشنى كۈچەيتتى. پۈتۈن كۈچ بىرلىككە كېلىپ پۈتۈن يۇرت سەپەرۋەر قىلىنغان بۇ ئۇرۇش كۆلەم جەھەتتە كەڭ ھەم شىددەتلىك بولدى. 27 كۈنلۈك بارۇن سوقۇشى دەپ ئاتالغان مەشھۇر سوقۇشلار ئەنە شۇ ۋاقىتتا بولغانىدى. ما جەنساڭ قىسملىرى سېپىل ئىچىدە سولنۇقۇپ ئاشلىق ۋە باشقا جەھەتلەردىن قاتمۇقات قىينىچىلىقلار تۈپەيلى ھالاكەت گىردابىغا ئېرىپ، تەسلىم بولۇش ئالدىدا تۇراتتى. دەل شۇ كۈنلەردە ئاقسۇ تەرەپتىن ما فۇيۇەن (بۇ ھەم ما جۇڭيىڭ قىسملىرىدىن بىر بۆلىكى) قىسمى قەشقەردىكى ما جەنساڭغا ياردەم بېرىپ قۇتقۇزۇۋېلىش ئۈچۈن قەشقەر بوسۇغىسىغا يېتىپ كېلىدۇ. باش قوماندان خوجىنىياز ھاجى بىر قىسىم كۈچ ئاجرىتىپ پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ چوركانيار دېگەن جايلىرىدا ما فۇيۇەن قىسملىرىنى توسۇپ زەربە بەرمەكچى بولىدۇ. خوجىنىياز ھاجى قىسملىرىدىن ھامۇتخان لۇيجاڭ، غوپۇر تۇەنجاڭ، كىچىك ئاخۇن تۇەنجاڭلار ۋە ئىمىر ساھىپ باشچىلىقىدىكى خوتەن پىدائىيلىرى ئۇرۇشقا قاتنىشىپ چوركانيارداا بىر مەيدان ئۇرۇش قىلىدۇ. ئەما قىسملار ئۆزئارا ماسلىشىپ جەڭ قىلمىغانلىقتىن ئۇرۇش ئوڭۇشلۇق بولمايدۇ. سەپنىڭ ئالدىنقى لىنىيىسىدە جەڭ قىلغان خوتەن قىسملىرى قورال - ياراق جەھەتتە ناچارراق بولسىمۇ، لېكىن جاسارەت ۋە پىداكارلىققا تايىنىپ شىددەتلىك ئۇرۇش قىلىدۇ. بەختكە قارشى خوتەن پىدائىيلىرىنىڭ سەردارلىرىدىن يۈسۈپجان ھاجىغا ئوق تېگىپ شېھىت بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قوشۇندا پاراكەندىچىلىك ۋە روھسىزلىق كەيپىيات پەيدا بولۇپ سەپ بويىچە چېكىنىشكە مەجبۇر بولىدۇ.

شۇ ۋاقىتتىكى تاكتىكىدا ماجۇڭيىڭ قىسملىرىنى قەشقەرگە

مەركەزلەشتۈرۈش پىلان قىلىنغانلىقتىن پەيزاۋات - چوكانيار ئۇرۇشىغا قاتناشقان ھەممە قوشۇن چېكىنىپ قەشقەرنى بوش قالدۇرۇپ، يېڭسار - يەكەن تەرەپكە كېتىدۇ. جۇملىدىن خوتەن پىدائىيلىرىمۇ چېكىنىپ يېڭسارغا كېلىدۇ. ما فۇيۇەن قىسملىرى بوش قالدۇرۇلغان قەشقەر شەھرىگە بېسىپ كىرىپ ماجەنساڭ بىلەن بىرلىشىدۇ ۋە كونا - يېڭى ئىككى شەھەرگە بىر مەزگىل ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ. بولۇپمۇ قەشقەر يېڭىشەھەردە يېرىم يىلغا يېقىن مۇھاسىرىدە قېلىپ ئاچلىقتىن ئېچىرقاپ كەتكەن ماجەنساڭنىڭ يامان چاپان ئەسكەرلىرى (شۇ چاغلاردا ماجەنساڭنىڭ بۇلاڭچى ئەسكەرلىرىنى شەھەر ئاھالىسى يامان چاپان ئەسكەرلەر دەپ ئاتىغان.) قەشقەر شەھرىنى ئۆيمۇ ئۆي ئاقتۇرۇپ يۇرۇپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى ۋە خوتۇن - قىزلارنىڭ نومۇسىغا تەگدى. قەشقەر تارىخىدا ئۆچمەس خاتىرە بولۇپ قالغان «7 - فېۋرال» قانلىق قىرغىن (چاپ - چاپ) نىمۇ دەل شۇ يامان چاپان ئەسكەرلەر پەيدا قىلغان بولۇپ، 4 مىڭدىن ئارتۇق بىگۇناھ شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئىسسىق قانلىرى شەھەر كوچىلىرىدا دەريادەك ئاققانىدى.

ئەما ما فۇيۇەن بىلەن ما جەنساڭ ئىككىسى، كونا - يېڭى ئىككى شەھەرگەر ھۆكۈمران بولسىمۇ، شەھەر ئەتراپى يېزىلارنى ئىگىلىيەلمىگەنىدى، ئوپال، تاشمىلىق ياپچان، يېڭسار، مەكىت قاتارلىق جايلار يەنىلا قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئېلىكىدە بولغاچقا، ئۇلار شەھەر ئىچىدە بوغۇلۇپلا قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇرۇمچى ئەتراپىدىن مەغلۇپ بولۇپ قاچقان ما جۇڭيىڭ ۋە ئۇنىڭ قاچقۇن قوشۇنلىرى تۈركۈم - تۈركۈملەپ قەشقەرگە كېلىشكە باشلىدى. مۇشۇنداق تارىخىي شارائىتتا قەشقەرگە توپلانغان ما جۇڭيىڭ قىسملىرى خوتەن ئارقىلىق دۇڭخۇاڭ تەرەپكە چېكىنىش يولى ئاچماقچى بولدى. ئىمىر ساھىپ باشچىلىقىدىكى خوتەن پىدائىيلىرى ماجۇڭيىڭ قىسملىرىنى خوتەن تەرەپكە ئۆتكۈزمەي

مىز دەپ يېڭسارنى ئىستېھكام قىلىپ ئۇلارنىڭ يولىنى توستى. دېمەك، يۇقىرىقى تارىخ سەۋەبلەردىن جەنۇبىي شىنجاڭنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن قەشقەر - يېڭسار ئۇرۇشى بولغانىدى.

يېڭسار دېكى قانلىق جەڭنىڭ تەپسىلاتى

ئۇرۇمچى ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولۇپ چېكىنگەن ماجۇڭيىڭ قىسملىرى 1934 - يىلى 3 - ئايلاردا قەشقەرگە توپلانغانىدىن كېيىن خوتەن تەرەپتىن پاناھ جاي تېپىش ياكى چېكىنىش يولى ئېچىش ئۈچۈن كۈچ ئاجرىتىپ يېڭسار تەرەپكە يۇرۇش قىلدى. ئىسىر ساھىپ قوماندانلىقىدىكى خوتەن پىدائىيلىرى سەپنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئۇلارنى توسۇپ زەربە بەردى. ئۇرۇش خېلى قاتتىق بولغان بولسىمۇ لېكىن باشقا قېرىنداش قىسملارنىڭ ئۆزئارا ماسلىشىپ جەڭ قىلمىغانلىقى سەۋەبىدىن ۋاقىتلىق چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. غوجىنىياز ھاجى يەكەن تەرەپكە، مەھمۇت سىجاڭ مەكىت تەرەپكە چېكىندى. خوتەن پىدائىيلىرى بولسا دالا سوقۇشىدىن شەھەر سىپىلى ئىچىگە چېكىنىپ قاتتىق مۇداپىئە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ قوزغىلىڭى ئىچىدە ئەڭ قاتتىق بولغان يېڭسار ئۇرۇشى باشلىنىپ، ماجۇڭيىڭ قىسملىرىغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ ئۇلارنى ئېغىر چېقىمغا ئۇچراتتى. بۇ ئۇرۇشتا خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى مىسلىسىز قەھرىمانلىق ۋە پىداكارلىق كۆرسىتىپ تارىخىتا ئۆچمەس سەھىپە ئاچتى.

يېڭسار شەھەر سىپىلىنى ئىستېھكام قىلىپ مۇداپىئە ئۇرۇشى ئېلىپ بارغان خوتەن پىدائىيلىرىنىڭ ئادەم سانى 500 — 600 ئەتراپىدا بولۇپ 2 يۈزدەك ئات، 2 يۈزدەك قوي، 3—4 مىڭ جىڭ يېرىڭ ئاشلىق بارئىدى. شۇنىڭدەك قورال - ياراق جەھەتتە ناچار (تەڭدىن تولىسى قىلىچ، نەيزە، چوماق بىلەن قوراللان-

غانىدى)، ئوق - دورا كەمچىل ئىدى. شۇڭا ئۇلار 17 كېچە - كۈندۈز داۋام قىلغان قانلىق ئۇرۇشتا قورال - ياراق كەمچىل ۋە ناچار بولۇشتەك قىيىنچىلىققا ئۇچراپلا قالماستىن، يېمەك - ئىچمەك، ئوزۇق - تۈلۈك يېتىشمەسلىكتەك قىيىنچىلىققىمۇ دۇچ كەلگەنىدى. دۇشمەن تەرەپ قورال - ياراق جەھەتتە خېلى بولۇپلا سان جەھەتتىمۇ كۆپ ئىدى. مافۇيۇەن بىلەن ماجەنسالڭ ئىككىسى تۆت تۈمەن ئەسكەر ئاجرىتىپ شەھەرگە شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغىدى. شەھەر دەرۋازىسىغا ئوت قويۇش، سېپىلگە شوتا قويۇپ چىقىشتەك نۇرغۇن تاكتىكىلارنى قوللانغان بولسىمۇ لېكىن خوتەن پىدائىيلىرىنىڭ غەيرەت - جاسارىتى ئاستىدا ئۇلارنىڭ ھەر قېتىملىق قىلغان ھۇجۇمى قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ يۈزلىگەن ئۆلۈكلىرىنى قالدۇرۇپ، ئېغىر چىقىمدار بولدى. خوتەن پىدائىيلىرى ئوق - دورىنى تېجەش ئاساسىدا سېپىل ئۈستىگە كۆپ مىقدارىدا تاش - كېسەك توپلاپ ھۇجۇمغا ئۆتكەن دۇشمەنلەرنى چالما - كېسەك قىلدى. سېپىلگە يامىشىپ چىققان دۇشمەنلەرنى چوماقلىدى. ئۇلارنىڭ بېشىغا لىم ياغاچلارنى دومىلاتتى. ئوت يېقىلغان بورا يۆرگەملىرىنى دومىلىتىپ كۆيدۈردى....

خوتەن پىدائىيلىرى قولىدىن كېلىدىغان بارلىق چارە-تەدبىرلەرنى قوللىنىپ دۇشمەنگە ئەجەللىك زەربە بەرگەن بولسىمۇ لېكىن ئۇلارنى يېمەك - ئىچمەك مەسلىسى قىيناپ قويغانىدى. ئۇلار ئون نەچچە كۈن داۋام قىلغان ئۇرۇش جەريانىدا قولىدا بار بولغان يېرىك ئاشلىقلار بىلەن قوي - كالىلارنى يەپ تۈگەتكەنىدى. كېيىنكى كۈنلەردە ئامالسىزلىقتىن جەڭ ئاتلىرىنى ئۆلتۈرۈپ يېيىشكە مەجبۇر بولدى. ئەتىياز سېرىق ئاپتاپىتا، ئورۇق ئاتلارنىڭ گۆشلىرى ئادەملەرنىڭ قورسىقىنى ئاغرىتىپ، ئىچنى سۇرۇپ جىق ئازاب سالدى. قىيىنچىلىق قاتمۇ قات ئېغىر بولسىمۇ، پىدائىيلار يەنىلا بەرداشلىق بېرىپ

دۇشمەنگە ئەجەللىك زەربە بەردى. بۇ ئەسنادا يەكەندە تۇرۇۋاتقان شامەنسۇر ئۆز يېقىنلىرىدىن تۇررسۇن دامولا ئىسملىك ئادەمنى يېڭسارغا مەخپي ئەۋەتىپ، ئىمىر ساھىپنى يەكەنگە چېكىندۈرۈپ كەلمەكچى بولدى. بىراق ئىمىر ساھىپ ئىرادىسىدە چىڭ تۇرۇپ يېڭسار قەلئەسىدىن چېكىنىپ كېتىشكە ماقۇل بولمىدى. ئۇرۇش شىددەتلىك داۋام قىلماقتا، ما جۇڭيىڭ قىسملىرى يېڭى - يېڭى كۈچلەرنى يۆتكەپ كېلىپ ھۇجۇمنى كۆچەيتمەكتە. مۇشۇنداق جەددىي شارائىتتا شامەنسۇر بىر بۆلەك كۈچىنى سەپەرۋەر قىلىپ ئىمىر ساھىپقا ياردەم بېرىش ئۈچۈن يېڭسارغا كەلدى. ئەپسۇسكى شامەنسۇر قوشۇن باشلاپ يار كۆۋرۈك دېگەن يەرگە كەلگەندە ئۇ يەردە يوشۇرۇنۇپ ياتقان ما جۇڭيىڭ قىسملىرىنىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچراپ شېھىت بولدى. بۇ 1934 - يىل 3 - ئاينىڭ 23 - كۈنى بولغان ئىش. ئۆز قوماندانلىرىدىن ئايرىلىپ پاراكەندە بولغان خوتەن پىدائىيلىرى قانلىق جەڭلەر ئارقىلىق شامەنسۇرنىڭ جەسىتىنى ئاتقا ئارتىپ قۇتقۇزۇپ چىقىپ يەكەنگە كېلىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن يېڭسار قەلئەسىدە مۇھاسىرە ئىچىدە قالغان ئىمىر ساھىپ ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىغا ياردەم بېرىپ قۇتقۇزۇپ چىقىش ئىشى ئەمەلگە ئاشمىدى.

بۇنىڭ ئەكسىچە ماجۇڭيىڭ قىسملىرى تېخىمۇ ئەشەددىلىشىپ شەھەرگە بولغان ھۇجۇمنى كۈچەيتتى. بىر قانچە يەردىن لەخمە كولاپ دورا كۆمۈپ، شەھەر سېپىلىنى بىر قانچە نۇقتىدىن پارتلىتىپ بوغۇندەك ھۇجۇم قىلدى. خوتەن پىدائىيلىرىمۇ بوش كەلمىدى. پارتلىتىلغان يوچۇقلارنى قاتتىق مۇداپىئە قىلىپ گىرەلەشمە جەڭ قىلدى. توپا قاچىلانغان تاغارلار بىلەن يوچۇقلارنى ئېتىپ ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللاندى. لېكىن ئۇلارنى ئاچلىق ۋە كېسەللىك ئازابى كۈنسانايا ھالسىزلاندۇرغاندى. 3 - ئاينىڭ 28 - كۈندىكى بىر قېتىملىق قانلىق

جەڭدە بەختكە قارشى ئىمىر ساھىپقا ئوق تېگىپ قۇربان بولدى. ئۆز سەركەردىسىدىن ئايرىلغان پىدائىيلار ئېچىدە پەيدا بولغان پاراكەندىچىلىك ۋە گاڭگىراش پۇرسىتىدىن پايدىلانغان دۇشمەن كېچىسى ئۇمۇمىيۈزلۈك چوڭ ھۇجۇم قوزغاپ، گىرەلەشمە جەڭ ئارقىلىق ئاخىرى يېڭسار قەلئەسىنى ئىشغال قىلدى.

بۇ ئۇرۇشتا ما جۇڭيىڭ تەرەپ 8 يۈزدەك ئادەمدىن ئايرىلدى. خوتەن پىدائىيلىرىدىن 500 پىدائىي قۇربان بولدى. يۈزدىن ئارتۇق پىدائىي ئەسىر چۈشتى. خوتەن ئىنقىلابىنىڭ سەركەردىلىرىدىن شامەنسۇر (ئابدۇللا بەگ) بىلەن ئىمىر ساھىپ (نۇرمۇھەممەت بەگ) ئاكا - ئۇكا ئىككىسى قەھرىمانلارچە قۇربان بولدى. دېمەك، بۇ ئۇرۇش 33 -، 34 - يىللاردىكى جەنۇبىي شىنجاڭ ۋەقەلىرى ئىچىدە ئەڭ قاتتىق، ئەڭ شىددەتلىك ۋە قانلىق جەڭ ھېسابلىنىدۇ.

جەڭ مەيدانىدىكى خاتىرە

ئەمەت توختى

1 ـ، 2 ـ قېتىملىق ئوبېراتسىيىلىك ئۇرۇش غەلىبىلىك ئاياقلاشـ
قاندىن كېيىن، 1962 ـ يىلى نويابردا ئالىي رايونلۇق شـ
چۇەنخې دەريا‌سى بويىغا يېتىپ كېلىپ تەجرىبىلەرنى خۇلاسىلەپ،
قىسمىنى قايتا تەرتىپكە سېلىپ، ئالدىنقى جەڭلەردە كۆرۈلگـەن
ئەمەلىي كەمچىلىكلەر، ئۇرۇشتىكى تېخنىكا ۋە تاكتىكا جەھەتـ
تىكى ماسلىشالماسلىق ئەھۋاللىرىغا ئاساسەن بىر ئايلىق جىدـ
دىي ئۇرۇش تەييارلىقى تەلىم ـ تەربىيىسىنى ئېلىپ بارىدۇق،
مەن شۇ مەزگىللەردە ئاتلىق 3 ـ تۇەن توپچىلار لەيەنى ئاتـ
كاتسىز زەمبىرەك پەينىك پەيجىگى ئىدىم. 1962 ـيىل 11 ـ
ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، بىزنىڭ پەيگە بەنگۈڭ كۆلى بويىغا جايـ
لاشقان دۈشمەننىڭ تايانچ پونكىتلىرىنى كۆزىتىش ۋەزىپىسى
تاپشۇرۇلدى. شۇ كۈنى 140 كىلومېتر يول يۈرۈپ ئالىي رايونـ
نىڭ رۇتوگ ناھىيىسىگە كېلىپ ئورۇنلاشتۇق. قىسىم قوماندانلىق
شىتابىمۇ شۇ ناھىيىگە ئورۇنلاشتى. مەن تۇەنجاڭنى تېپىپ بىزنى
قايسى قىسىمغا كۈچەيتىپ بەرگەنلىكى ۋە قايسى يۆنىلىشتە جەڭ
قىلىدىغانلىقىمىزنى سوردىم. تۇەنجاڭ ماڭا: سىلەر توپچىلار
تۇەننىڭ 3 ـ يېڭى بىلەن ماسلىشىپ ۋەزىپە ئۆتەيسىلەر، دېدى.
بۇ چاغدا ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق شىتابىمۇ رۇتوگ ناھىيىسىگە
ئورۇنلاشقانىدى. مەن ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق شىتابىغا
كىرىپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن شىتاب
باشلىقى، قوشۇمچە مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى ئەن بىلەن كۆرۈشتۇم.

ئۇ يەرگە كىرىشمىدىكى مەقسىتىم تونۇشتۇرۇش ئېلىپلا قوشـۇپ
بېرىلگەن قىسىم تۇرۇشلۇق ئورۇنغا ئۆز ۋاقتىدا بېرىش ئىدى.
ئەن مۇئاۋىن سەنمۇجاڭ بىزگە: بىزنىڭ توپچىلار تۇەنگە ئـە‌
مەس، ئاقسۇدىكى پىيادە قىسىم 11 ـ تۇەن 3 ـ يېڭ 9 ـ لىيەنـ
گە كۈچەيتىپ بېرىلگەنلىكىمىزنى ئۇقتۇردى. ئەتىسى بىز ئالدىنقى
سەپ قوماندانلىق شتابىدىن رەسمىيەت ئۆتەپ، رۇتوگ ناھىيـ
سىدىن ئالتە كىلومېتر يىراقلىقتا تۇرۇۋاتقان 11 ـ تۇەن 3 ـ
يېڭ 9 ـ لىيەن تۇرۇشلۇق جايغا قاراپ يولغا چىقتۇق. يول
ماسلىق بولغاچقا، بىر ئاز مېڭىپلا ناھايىتى ياماق بىر پاتقاق
لىقتا كىرىپ قېلىپ ماشىنىمىز پېتىپ قالدى، پەيدىكى جەڭچـ
لەرنىڭ ھەممىسى بىردەك ھەرىكەتكە كېلىپ، ماشىنىنى پاتقاقتىن
ئىتتىرىپ چىقىرىپ 9 ـ لىيەنگە بېرىپ قوشۇلدۇق. ئۇ
لىيەندىكى سەپداشلارنىڭ ھەممىسى خەنزۇلار بولۇپ، ئۇلار بىزنى
قارشى ئېلىشقا ئالاھىدە تەييارلىق قىلىپ قويغانىكەن. لىيەنـ
جاڭ، جىداۋىيۈەنلەر بىز بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى،
9 ـ لىيەندىكى جەڭچىلەر ماشىنىدىن بىزنىڭ قورال ـ ياراق
لىرىمىزنى چۈشۈرۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ چېدىرلىرىغا ئورۇنلاشتۇردى.
ئالدىن خەۋەر تاپقان بولسا كېرەك، يۈيۈنىدىغانغا ئىسسىق سۇ،
ئىچىدىغان قىزىق چاي، يەنە بىز ئۈچۈن ئالاھىدە قوي سو‌
يۇپ، قوي گۆشى شورپىسى، ھەر خىل قورۇما ۋە تاماق راسلاپتۇ.
تاماقتىن كېيىن كىنو ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. بىز بۇ قېرىنداشلارچە قىز‌
غىن مۇئامىلىدىن ھاياجان ئىلكىدە كىنو كۆرۈپ كېلىپ دەم
ئالدۇق، قاراۋۇلنى ئۆزىمىزدىن قويايلى دېگەن بولساقمۇ ئۇلار
ئۇنىماستىن ئۆزلىرى قاراۋۇل قويىدى، 16 ـ چېسلا ئەتىگەنده
لىيەنجاڭ، جۆداۋىيۈەن باشلىق بىرقانچە كادىر ـ جەڭچىلەر بىزدىن
ھال سوراپ كىرىپ: سىلەر جاپا چەكتىڭلار، ئېغىر قورالنى كۆ‌
تۇرۇپ ھاۋاسى شالاڭ جايغا كېلىپ، قاتتىق سوغۇققا بەرداشلىق
بېرىۋاتىسىلەر، بۇنداق قىينىچىلىق خەلق جەڭچىلىرىنى قورقىتال‌

مايدۇ. سىلەر 1 ـ، 2 ـ قېتىملىق ئوپېراتسىيىلىك ئۇرۇشلاردا ئاجايىپ باتۇرلۇق قىلدىڭلار، سىلەرنىڭ ئالدىنقى قېتىملىق جەڭ-لەردىكى غەلىبىلىرىڭلارنى قاتتىق تەسىرلەندۇردى، دېيىشتى. بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن جەڭچىلىرىمىز خەلق ئۈچۈن، ۋەتەن ئۈچۈن دەپ ئۇنلۇك جاۋاب بەردى. مەن بىزگە باشقا-لارنىڭ بىر سۆڭ يېرى كېرەك ئەمەس، باشقىلار بىزنىڭ زېمى-نىمىزنى بېسىۋالماقچى بولسىدىكەن، بۇنىڭغا قەتئىي يول قويمايمىز. ھىندىستان ئەكسىيەتچى قوشۇنلىرىنى تەل ـ تۆكۈس يوقىتىپ، ئىگىلىۋېلىنغان زېمىنىمىزنى قايتۇرۇۋالمىز، دەپ جاۋاب بەردىم. لىيەنجاڭ بىلەن جىداۋيۈەن مېنى لىيەن قوماندانلىق شتابىغا چاقىرىپ، ئىنتايىن سەمىمىيلىك بىلەن بىزگە تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى ئۇقتۇردى ھەم بۇيرۇق بەردى ۋە چېدىردىن چىقىپ يەرگە ياسال-غان بولغۇسى جەڭ مەيدانىنىڭ يەرشەكلى ۋە خەرىتىسى ئارقىلىق ئەھۋالنى چۈشەندۇردى. مەن مېڭىش يوللىرىمىز، ئىگىلەيدىغان پوتەيلەر ۋە دۈشمەن ئەھۋالى، ئۆز ئەھۋالىمىز توغرىسىدا ئەھ-ۋاللاردىن تولۇق خەۋەردار بولغاندىن كېيىن، خەنزۇ قىسىملار بىلەن بولغان ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىپ، ئۆزئارا مەدەت بېرىپ، ۋەزىپىنى قەتئىي ئورۇنداش قاتارلىق ئىشلار ئۈستىدە ئۆز ۋەدەمنى بېرىپ قايتتىم ۋە ئۈستىمىزگە يۈكلەنگەن ۋەزىپىنى پەيدىكى جەڭچىلەرگە يەتكۈزدۇم. جەڭچىلەر ئارا ئۈستىمىزگە يۈكلەنگەن ۋەزىپىلەرنى كونكرېتنى مۇزاكىرە قىلىپ بولغاندىن كېيىن جەڭچىلەر ئۆز ئىرادىلىرىنى بىلدۈرۈشتى. مەن جەڭچىلەرنىڭ قەسەمياد-لىرىنى بىر ـ بىرلەپ ئاڭلىدىم، جەڭچىلەرنىڭ روھىي كەيپىياتىمۇ ئىنـ-تايىن ئۈستۈن ئىدى. چۈشلۈك تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن جەڭگە ئاتلىنىش تەييارلىقىغا كىرىشىپ كەتتۇق. 9 ـ لىيەن ئورۇنلاشقان جايدىن سائەت ئىككىدە مېڭىش بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇ-ۋالدۇق. جەڭگە چىقىش ھازىرلىقى پۈتكەندىن كېيىن، يول يۈرۈش باشلاندى، بۇ يەردە تۇەنجاڭنىڭ يولىورۇقىنى، لىيەنجاڭنىڭ ئورۇن-

لاشتۇرۇشىنى مۇزاكىرە قىلىشقا ۋاقىت يوق ئىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ باردىغان يېرىمىز تۇرغان ئورنىمىزدىن 103 كىلومېتر كېلەتتى. بۇ يەردە مەخسۇس تاشيول يوق، يول ئېگىز ـ پەس، ئەگرى ـ توقاي بولغانلىقتىن ئۇ قىسقىغىنە يولنى بېسىپ بولۇش-قا يەتتە سائەتتەك ۋاقىت كېتەتتى. ماشىنىدا كېتىۋېتىپ يېغىن ئاچتىم، تۇەنجاڭنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزدۇم. تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى تەكرار مۇزاكىرە قىلىشقا ئۈيۇشتۇردۇم. جەڭچىلەرنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈردۇم، ئۇلارنىڭ روھىي كەيپىياتىنى ئېگىلىدىم. ئاخىرىدا پەينىكى ۋەزىپىسىنى قانداق قىلىپ غەلىبىلىك ئورۇنداش ھەققىدە تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدۇم، جەڭچىلەر بىردەك قوشۇلدى. كەچ سائەت ئوندىن 15 مىنۇت ئۆتكەندە بەنگۇ كۆلىدىكى 2 ـ چازا-غا بېرىپ چۈشتۇق. قورال ـ ياراقلارنى تەكشۈرۈش، ئوق ـ دورا-لارنى تولۇقلاش ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، قىسقىچە سەپەرۋەرلىك خىزمىتىنى ئىشلىدىم، كېچىسى ئۇ يەردە قونۇپ 17 ـ كۈنى ئەمەلىي جەڭ مەيدانىنى كۆرۈش بىلەن يەنە بىر قېتىم جەڭ سەپەرۋەرلىكىنى ئىشلىدىم. يولداشلار ئارا، بەنلەر ئارا ئۆزلىرىنى مۇسابىقىگە چاقىرىشتى.

9 ـ لىيەندىكى يولداشلار بىز مىللىي پەيدىكى يولداشلار ئۈچۈن ئالاھىدە تاماق تەييارلاپ، تاماقنا تەكلىپ قىلدى. بىز قوي گۆشى بىلەن قورۇلغان قورۇما ۋە پولو بىلەن تاماقلاندۇق. تاماقتىن كېيىن جەڭ سەپەرۋەرلىكىنى ئاڭلىدۇق. گەرچە ئۇرۇش قىلىش يۆنىلىشىمىز بىر يەردە بولسىمۇ كىملەر قۇربان بولۇپ كىملەر ھايات قالدۇ، ئۇنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى، جەڭگە چىقىشتىن بۇرۇن خەنزۇ قىسمىنىڭ باشلىقى يەنە بىر قېتىم كۆ-رۈشمەكچى بولۇپ مېنى لىيەنبۇغا چاقىردى، مەن كىرىپ ئۆزۈمنى مەلۇم قىلدىم. ئولتۇرۇڭ، دەپ گازارما ئىچىگە قويۇلغان مەش-نىڭ ئالدىغا تەكلىپ قىلدى، مەن ئارقىدىراق ئولتۇرغانىدىم قولى بىلەن تارتىپ كېلىپ ئالدىنقى رەتتە ئولتۇرغۇزۇپ ئال-

دىمغا بىر قانچە قويماق ۋە گۆش كونسېرۋاسى ئېلىپ كەلدى، ئۇنىڭدىن ئانچە ـ مۇنچە يەپ تۇرۇشۇمغا تاماكا تۇتتى، سەرەڭگە ئېلىپ تۇتاشتۇرۇپ بولغۇچە ليەن پارتىيە ياچېيكا يىغىنى باشلاندى، يىغىندا ئۇرۇش بۇيرۇقى يەتكۈزۈلدى، بىزنىڭ ۋەزىپىمىز، قوشنا قىسىملارنىڭ جايلىشىش ئەھۋالى خەرىتە ئارقىلىق ۋە جەڭ مەيدانىنىڭ ئەمەلىي مودېلى كۆرسىتىلگەن قوم ساندۇق ئارقىلىق ئومۇمىي ئەھۋال ئۇستىدە تەپسىلىي چۈشەنچە بېرىلدى. يىڭنىڭ سەنمۇجاڭى ئەھۋالنى ئومۇميۈزلۈك بايان قىلىپ بولغاندىن كېيىن مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىلدى. مەن بىز مىللىي پەيگە تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى بىلگەندىن كېيىن ۋەزىپىنى قەتئىي ئورۇنداي دىغانلىق توغرىسىدا ئىپادە بىلدۇرۇپ، چارە ـ تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدۇم، ئۇلار قوللىدى. ئارقىسىدىنلا بىزنىڭ مېڭىش ۋاقتىمىزنى، جەڭنىڭ باشلىنىش ۋاقتىنى ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق شتابىنىڭ مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن كېيىن خەرىتىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، ئەتىگەن سائەت بەيجىڭ ۋاقتى توققۇزدا جەڭ باشلاش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلدى.

كادىرلارنىڭ جەڭگە قوماندانلىق قىلىش قابىلىيىتى، جەڭ چىلەرنىڭ روھىي كەيپىياتى، ھەممەيلەنگە جاپادىن قورقماسلىق، خەلق ئۇچۇن خىزمەت كۆرسىتىش، باشقىلارنىڭ زېمىنىمىزنى بىلە قوزغىتىدەك بېيىشىگە رۇخسەت قىلماسلىق، دۆلىتىمىزنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى قوغداش، تاجاۋۇزچىلارغا قاخشاتقۇچ زەربە بېرىپ، بېسۇالغان زېمىنىمىزنى قايتۇرۇۋېلىش توغرىسىدا تۇخ تالدۇق ھەم ئۆز ئىرادىلىرىمىزنى بىلدۇرۇشتۇق. 17 ـ كۈنى كېچە سائەت سەككىزدە، چازىمىزدىن يولغا چىقىش ئالدىدا يول ئۇستىدە جەڭىتلىقىنى ساقلاش، قوراللاردىن تۆيۈقسىز ئوق چىقىپ كېتىپ ئۆزىمىزنى دۇشمەنگە سەزدۈرۈپ قويماسلىق، شۇنىڭدەك ئۇنىڭدىن باشقا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك بىر قانچە ئىشلارنى بەلگىلەپ چىقتۇق، بۇنىڭغا ھەممە بىردەك ئەمەل

قىلىشتى. سائەت توققۇز بىلەن مېڭىش ئورنىغا كېلىپ تەييارلاندى. پىيادە يول يۈرۈش باشلاندى، ئېلىپ ماڭغان نەرسىلىرىمىز ئىككى دانە يېنىك تىپتىكى زەمبىرەك، 48 تال زەمبىرەك ئوقى، ئۇنىڭدىن باشقا مىلتىق، ئاپتومات، يوتقان ـ كۆرپە ۋە يېمەك ـ ئىچمەك قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. ھەربىر جەڭچىنىڭ كۆتۈرۈپ چىقىدىغان يۈك ـ تاقلىرى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 20 كىلودىن 25 كىلوغىچە كېلەتتى. بۇ نەرسىلەرنى دېگىز يۈزىدىن 5200 مېتر ئېگىزلىككە كۆتۈرۈپ چىقىشقا توغرا كېلەتتى، بىز ئېگىزلىككە غەلبە ئىپتىخارلىقى بىلەن ئىلگىرىلىمەكتىمىز. جەڭچىلەرنىڭ يۈكى سەك مەسئۇلىيىتى جەمجىتلىقنى ساقلاش، جاپا ـ مۇشەققەتنى يېڭىپ داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلەش، بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە ئۇرۇش قىلىش پوزىتسىيىگە يېتىپ بېرىپ ئوستۇنلۇكنى ئىگىلەش ئىدى.

جەڭچىلەر داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە، قىيىنچىلىق بارغانسېرى ئېغىرلاشماقتا، ئوق ـ دورىلارنى، ئوزۇق ـ تۇلۇكلەرنى كۆتۈرۈپ مېڭىش بارغانسېرى قىيىنلاشماقتا ئىدى. ئېگىزلىگەنسېرى سوغۇق نۆلدىن تۆۋەن °40 بولۇپ ئادەمنىڭ يۈزىگە نەشتەردەك سانجىلاتتى. ھەتتا ئېغىزدىن چىققان ھور بىلەن جەڭچىلەرنىڭ قاش ـ كىرپىكلىرى، قۇلاقچىلىرى ئاپئاق مۇز پارچىلىرىغا ئايلانماقتا ئىدى. بولۇپمۇ تاغنىڭ ئېگىزلىكى، سوغۇقنىڭ قاتتىقلىقى بىزگە خېلى قىيىنچىلىقلارنى تۇغدۇردى.

يول يۈرۈش جەريانىدا بىر جەڭچى سەپنىڭ ئارقىسىدا قاپتۇ، مەن ئۇنىڭغا بىرئاز ئارام ئېلىۋېلىش ئۈچۈن پۇرسەت تۇغدۇرۇپ بېرىش مەقسىتىدە قولىدىن يېنىك تىپتىكى زەمبىرەكنى ئالدىم ـ دە، ئىلگىرىلەپ كېتىپ قالدىم. مەن سەپنىڭ ئالدىدا ئىدىم، مۇئاۋىن پەيجاڭ سەپنىڭ ئارقىدا ئىدى، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى سەپتىن ئايرىلىپ قالغان جەڭچىلەرنى سەپكە يېتىشتۇرۇپ مېڭىش، ھېرىپ قالغان جەڭچىلەرنىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرىنى كۆتۈرۈپ

مېڭىشقا ماسلىشىش كېرەك. جەڭچىلەر بەك چارچاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئون مىنۇت دەم ئېلىش بېرىپ ئابدۇللا مامۇت، تۇرسۇن نامەت قاتارلىق بىر قانچە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ، پارتىيە ئەزالىرىنى ئۆزلىرىنىڭ باشلامچىلىق، نەمۇنىلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇش توغرىسىدا ئىدىيەۋى خىزمەت ئىشلىدىم، شۇنىڭ بىلەن پارتىيە ئەزالىرى جەڭچىلەرنى روھىي جەھەتتىن ئۇزۇقلاندۇرۇپ، قىيىنچىلىقنى قەتئىي تۇردە يېڭىپ ئالغا ئىلگىرىلەش توغرىسىدا ئىلھام بېرىپ تۇراتتى. جەڭچىلەر جاپانى كۆچكە ئايلاندۇرۇپ، داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىدى.

تاغ ئېگىز بولغانلىقى ئۈستىگە شېغىل توپا ئارىلاش بولماستىن پۈتۈنلەي گىرانىت تاشلار بىلەن ئورالغان بولۇپ تاشتىن تاشقا دەسسەپ چىقىشقا توغرا كەلدى، تاغ ھەم تىك ھەم ئېگىز بولغانلىقتىن قورال، يۈك - تاقالارنى بىر - بىرىگە سۈنۈپ بېرىش ئارقىلىق چىقمىسا چىقىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. تاغنىڭ ئېگىزلىكى، سوغۇقلىقى قاتتىقلىقى، ھاۋانىڭ شالاڭلىقى قوشۇلۇپ بىزگە قاتمۇ قات قىيىنچىلىقلارنى پەيدا قىلدى، سوغۇقلىقنىڭ قاتتىقلىقىدىن قورالمۇ مۇزلاپ ئادەم قورالنىڭ قانداق يېرىنى تۇتۇدىغان بولسا قول چاپلىشىپ قالاتتى، پەلەي كىيىسە قورالنى ياخشى تۇتۇشقا بولمايتتى، بۇنىڭغا جەڭچىلىرىمىز ئامال تاپتى. لۆڭگىنى زەمبىرەك ئىستۇۋۇلىغا چىگىپ مۇرىسىگە ئېلىپ، تۇتۇپ ماڭغاندا ھېلىقىدەك ئاۋارىچىلىقلار بولمىدى.

شۇنداق قىلىپ 18 - كۈنى سەھەر بېيجىڭ ۋاقتى ئالتىدىن 27 مىنۇت ئۆتكەندە كۆزلىگەن ئورۇش قىلىش مۇداپىئە ئىستىھكاملىرىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ مەزگىلدە سوغۇق ئىنتايىن قاتتىق بولۇپ، شۈرغان ئارىلاش قار يېغىشقا باشلىدى. ئوت يېقىپ ئىسىنىشقا مۇتلەق بولمايتتى. تاك ئاتقۇچە تاشنىڭ دالدىسىدا بىر-بىرىمىزگە يۆلىنىپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇق. بىر ئاز ۋاقىتتىن كېيىن لەيلەنجاڭ كەلدى. ئۇ، تەييارلىق ئەھۋالىمىزنى سورىدى، كېيىن مېنى ئېلىپ ئېگىزلىكى بىر مېتر كېلىدىغان تاشنىڭ ئارقىسىغا بېرىپ ۋەزىپە تاپشۇردى، لەيلەنجاڭ ۋەزىپىنى تاپشۇرۇپ بولۇپ مېڭىۋىدىن ئورۇندىشى - ئورۇندىيالماسلىقىنى سورىغانتى، مەن قەتئىي تۇردە تولۇق ئورۇندايمىز دەپ جاۋاب بەردىم، ئاندىن كېيىن بەنجاڭلارنى ئېلىپ چىقىپ ۋەزىپە تاپشۇردۇم، ۋەزىپىنى تاپشۇرۇپ بولۇشۇمغا دۇشمەننىڭ 8 - چازىسىدىكى قومانداناللىق شتابىدىن ئۇچ نەپەر ھىندى ئەسكىرى چىقىپ ئالدىمىز سول تەرەپتىكى 3 - پوتەينى تەكشۈرۈشكە ماڭدى، مەن دەرھال بەنجاڭلارغا تېزلىكتە كۆرسىتىلگەن ئورۇنغا قورالنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى، بۇيرۇق بېرىلمىگىچە ئوق چىقارماسلىقنى تاپىلاپ يولغا سېلىپ تۇرۇشۇمغا دۇشمەننىڭ ئۇچ ئەسكىرى مېنى كۆرۈپ قېلىپ، مەن تەرەپكە قاراپ كەلدى، مېڭىش سۈرئىتى ئانچە تېز ئەمەس ئىدى، ئارىلىق 30 مېتىرچە قالغاندا مەن تەرەپكە قارىتىپ ئوق چىقاردى، ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىغان بىر جەڭچى يوشۇرۇن ھالدا ئوقنى تەرىپىگە پەيدا بولۇپ قالدى - دە، ئاپتوماتىنى قارىغا ئېلىپ ئېتىشقا تەمشەلدى. بىراق مەن ئوق چىقارساق ئىشنى بۇزۇپ قويىمىز، قاچۇرۇپ قويساق تېخىمۇ بولمايدۇ دېدىم. بىراق ھىندى ئەسكىرى يېقىنلاپ كېلىۋەردى. تەخمىنەن يەتتە - سەككىز مېتر قالغاندا ئېتىشقا بۇيرۇق قىلدىم. بۇ ئۇچ نەپەر ھىندى ئەسكىرى شۇ جايدىلا يىقىلدى. شۇنىڭ بىلەن دۇشمەننىڭ بارلىق پوتەيلىرىدىن شىددەتلىك ھالدا ئوق چىقىشقا باشلىدى. دۇشمەننىڭ ئوق چىقىرىشى بىز ئۇچۇن ناھايىتى ياخشى پۇرسەت بولدى. قالايمىقان ئوق چىقىرىشتىن پايدىلىنىپ مەن دۇشمەننىڭ ئوت كۇچى توچكىلىرىنى كۆزىتىشكە باشلىدىم. دۇشمەن ئەھۋالى ئوڭۇشلۇق كۆزىتىلدى. دۇشمەن قوماندانلىق شتابىدا بىر ئېغىر پىلىموت، ئىككى يېنىك پىلىموت ۋە بىر قانچە يېنىك قوراللار، ئالدىمىز سول تەرەپتىكى ئىككى پوتەيگە بىردىن ئىككىنچە پىلىموت، ئالدىمىزدىكى دۆڭدە يوشۇرۇن بىر يېنىك پىلىموت

ۆه بىر قانچه يېنىك قورالالار بىلەن قورالالانغان دۇشمەننىڭ بار-
لىقى سىزىلدى، دۇشمەننىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ بولغاندىن كې-
يىن سەنمۇجاڭ ئېتىشقا بۇيرۇق بەردى، لېكىن بىزنىڭ قورالىمىز-
نىڭ خۇسۇسىيىتىگە قارىغاندا ئۇنۇملۇك زەربە بېرىش قولايسىز
ئىدى. نېمە ئۈچۈن دېگەندە بىرىنچىدىن تاڭ سۈزۈلمىگەن، ئىك-
كىنچىدىن ئىستۇۋۇلنىڭ ئىچى مۇزلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئوق
چۈشمەيتتى. ئوقنىڭ رەزبىلىرى قىراۋداپ كەتكەچكە ئۇنى تازىلاپ
چىقىرىشقا توغرا كېلەتتى. قارىغا ئېلىش ئەينىكى قىراۋداپ كەتە-
كەچكە نىشاننى پەرق ئەتكىلى بولمايتتى، قايتۇرما ھۇجۇم بېيە-
جىڭ ۋاقتى توققۇز بىلەن باشلىناتتى. تېخى 35 مىنۇت بار ئىدى.
ئۇرۇشنى يۇقىرىنىڭ بەلگىلىگەن ۋاقتىدىن يېرىم سائەت بۇرۇن
باشلاشقا توغرا كەلدى. چۈنكى دۇشمەنلەرنىڭ ئۆزلىرى بىزنى
ئۇرۇش باشلاشقا مەجبۇر قىلدى، ۋاقىت كۇتۇشمۇ ھاجەتسىز بول-
غانلىقى ئۈچۈن پايدىلىق پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي، جەددىي
ھەرىكەتكە كېلىپ قورالالاردا كۆرۈلگەن كاشىلىلارنى ناھايىتى تېز-
لىك بىلەن تۈزىتىپ، قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە تەييارلاندۇق، زەم-
بىرەكچىلەرگە بۇيرۇق بېرىلدى. زەمبىرەكچى ــ پەيجاڭ ئىستۇۋۇل-
غا ئوق چۈشمىدى، دەپ دوكلات قىلدى، قارىسام ئوقنىڭ رەز-
بىلىرى مۇزلاپ كەتكەن، ئىستۇۋۇلنىڭ ئىچىمۇ مۇزلاپ كەتكەن.
بۇيرۇق بېرىلگەچكە قىلچىمۇ بىپەرۋالىق قىلمىشقا بولمايتتى، مۇز-
نى قورالدىن تازىلاپ چىقىرىشقىمۇ مۇمكىن ئەمەس، قانداق قى-
لىش كېرەك، بۇنىڭدىكى بىردىنبىر چارە بىرىنچى پاي ئوق-
نى زەمبىرەكنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈۋېلىش كېرەك، مەن دەرھال
ئوقنى سالدىم، چۈشمىدى، ئامال بولماي قونجىسىز ئاياغ بىلەن
ئوقنىڭ ئارقىسىدىن ئىككىنچى تەپتىم، ئاخىرى چۈشتى، ئارىلىقتا
قارىغا ئېلىش ئەينىكى تازىلاندى. تاڭ سۈزۈلۈپ نىشانلار كۆ-
رۈنۈشكە باشلىدى. بۇ ۋاقىتتا 4 ــ بەنگە دۇشمەننىڭ ئوك تە-
رەپتىكى قوماندانلىق شتابىنى يوقىتىش، 5 ــ بەنگە ئالدىمىز

سول تەرەپتىكى 3 ــ پوتەينى يوقىتىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلغا-
نىدى، 4 ــ بەن ئېتىشقا تەييارلانغاندا دۇشمەننىڭ ئالدىمىزدە-
كى 3 ــ پوتىيىدىن شىددەتلىك ئوق چىقىپ بىزنىڭ ئوق چىقە-
رىشىمىزغا مۇمكىن بولمىدى، 4 ــ بەننى يۆتكەشكە توغرا كەلـ
دى، كۆپ ھەرىكەتلىنىش قولايسىز بولۇپ، دىققەت قىلىنمىسا چىقىم
كۆپ بولۇش ئېھتىمالى كۆرۈنۈپلا تۇراتتى. مەن 4 ــ بەن سول
تەرەپكە يۆتكىلىڭلار، ئالدى بىلەن ئوت كۇچى شىددەتلىك بول-
غان پوتەينى يوقىتىڭلار، دەپ بۇيرۇق بەردىم. شۇنىڭ بىلەن
4 ــ بەن دەرھال يۆتكىلىپ دۇشمەننىڭ ئالدىمىز سول تەرەپ-
تىكى 3 ــ پوتىيىنىڭ ئىككى يېقىسىدىكى پىلىموت ئوت توچكىسى-
غا قارىتىپ ئوت ئاچتى. ئارىلىق دەل ئۆلچەنگەنلىكى ئۈچۈن
تۇنجى قېتىملىق ئوق نىشانغا دەل تەگدى، شۇ ئارىلىق بويىچە
ئىككى زەمبىرەككە تەڭ كوماندا بېرىلدى، ھەر ئىككىلىسى نى-
شانغا تەگدى. بۇنىڭ بىلەن دۇشمەننىڭ ئوت كۈچى بىر ئاز
بېسىقتى. بىراق يەنە توپقا تۇتتى، بۇنداق بولۇشى بىزنىڭ زەم-
بىرەكنىڭ ئالدى ــ ئارقىسىدىن قاتتىق ئوت يالقۇنى چىقىدىغان
بولغاچقا دۇشمەن ئاسان سىزىۋالغانىدى، دۇشمەن توپ ئوق-
لىرى يانلىرىمىزغا، ئالدىمىزغا چۈشۈپ بىزنى باش كۆتۈرگۈزگىلى
قويمىدى، ئامال بولماي زەمبىرەكنىڭ ئورنىنى يۆتكەشكە مەج-
بۇر بولدۇق.

دۇشمەننىڭ توپقا تۇتۇشى نەتىجىسىدە ئۇرۇش مەيدانىنى چاڭ ــ
توزاڭ قاپلاپ كەتكەنلىكى، زەمبىرەكنى يۆتكىشىمىز ئۈچۈن قو-
لايلىق شارائىت يارىتىپ بەردى. بىز ئىس ــ تۈتەكنىڭ ھىمايىسـ
ىدە دۇشمەنگە بارغانسېرى يېقىنلىشىپ دۇشمەننىڭ توپقا تۇتۇق.
ئاتقان ئوقىمىز نىشانغا دەل تېگىۋەردى، بۇنىڭدىن خۇشال بول-
غان يېڭىك سەنمۇجاڭى، لىيەنجاڭ، جۇداۋيۇەنلەر ناھايىتى ياخ-
شى ئاتتىڭلار دېيىشەتتى، جەڭچىلىرىمىزنىڭ كەيپىياتى بارغانسېرى
يۇقىرى ئۆرلىمەكتە، ھەرىكىتى تېخىمۇ چاققان بولماقتا ئىدى. لې-

كىن ھەغلۇبىيەتكە تەن بەرمىگەن دۇشمەنلەر شىددەتلىك ئوققا تۇتماقتا. ئۇستىمىزگە زەمبىرەك ئوقلىرى ياغماقتا، بىزنىڭ جەڭچىلىرىمىز بىر تەرەپتىن ئېتىپ بىر تەرەپتىن يۆتكىلىپ ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى.

ئەتراپتىكى ئەھۋالنى كۆزىتىپ، ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىۋاتقان ۋاقتىمدا يان تەرەپتە ئىككى نەپەر خەنزۇ جەڭچىنىڭ تاشنىڭ تۈۋىدە ياتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇلار ئېغىر يارىلانغانىدى، دەرھال ئىككى نەپەر جەڭچىنى ئاجرىتىپ ئۇلارنى ئارقا سەپكە يۆتكەشكە بۇيرۇق بەردىم، ئىككى نەپەر جەڭچى ئۆز مىلەپ يارىدارلارنى يۇز مېتر يىراقلىقتىكى داۋالاش پونكىتىغا ئاپىرىپ قويدى.

دۇشمەن پىلىمۇتى شىددەتلىك ئوققا تۇتۇۋاتقان بولسىمۇ جەڭچىلىرىمىز يامغۇردەك يېغىۋاتقان زەمبىرەك ئوقلىرىغا قارىماي داۋاملىق ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. ئىككى يارىدارنى ئارقا سەپكە ئېلىپ كەتكەن ئىككى نەپەر جەڭچى قايتىپ كېلىشىدە دۇشمەن زەمبىرىكىنىڭ ئوقىدا يارىدار بوپتۇ، مەن ئۇلارنى داۋالاش پونكىتىغا ئېلىپ بېرىپ يارىسىنى تاڭدۇرۇشقا بۇيرۇغان بولساممۇ، ئۇلار جەڭ مەيدانىدىن ھەرگىز ئايرىلمايمىز، دەپ ئۇنىمىدى، بىزگە تاپشۇرۇلغان ۋەزىپە 17 مىنۇت ئىچىدەئۇرۇندىلىپ بولدى. دۇشمەننىڭ يەتتە پوتېيىنىڭ كۇللىنى كۆككە سوروپ ۋە ئوت كۈچىنىڭ ئەجىقىنى چىقىرىپ، 43 ئادەمنى يوقىتىپ ئۇرۇشنىڭ ھەل قىلغۇچ غەلبىسىنى قولغا كەلتۈردۇق.

جەڭ يەنىلا داۋاملىشىۋاتاتتى، دۇشمەننىڭ 9 - نومۇرلۇق چازىسىغا قايتۇرما ھۇجۇم باشلىغان 11 - تۈەن 3 - يېڭ 8 - لەيە نى تېخىچىلا ئۇرۇش قىلىۋاتاتتى. ئۇلار بەش سائەت ئۇرۇش قىلىپمۇ چازىنى تېخىچە ئىگىلىيالمىغانىدى، مەن بۇيرۇق كۈتمەستىنلا ئوق - دورا ۋە ئەسكەرلەرنى ئېلىپ ئۇلارغا ياردەم بېرىشكە ئاتلاندىم. تەخمىنەن بىر كىلومېتردەك ئىلگىرىلەپ بارغاندا ئارقىمىزدىن ئۇ يەرگە بارماقلار دېگەن بۇيرۇق كەلدى، شۇنىڭ

ھىلەن ئەسلىدىكى جايىمىزغا بېرىپ دەم ئالدۇق، تەخمىنەن ئۈچ سائەتتىن كېيىن ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق شتابىدىن كەلگەنلەر دەرھال بېرىپ 8 - لەيەنگە ياردەم بېرىڭلار، دېگەن بۇيرۇقنى تاپشۇرۇۋالدىم. بىزمۇ ھەر ئېھتىمالغا قارشى تەييارلىق كۆرۈپ قويمانىدۇق، بۇيرۇق كېلىشى بىلەن تەڭلا ئاتلاندۇق. سەككىز كىلومېتر ئارىلىقنى 40 مىنۇت ئەتراپىدا بېسىپ ئۆتۈپ يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ، جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان دۇشمەن ئوت توچكىلىرىنى زەمبىرەك ئوقى بىلەن پارتلاتتۇق، دۇشمەن پىلىموتىنىڭ تىلى تۇتۇلدى، يەنە بىر پوتەيدىكى دۇشمەننىڭ قالايمىقان ئوق چىقىرىشىدىن پايدىلىنىپ ئۇ پوتەينى پارتلاتتۇق. پوتەي ئۆرۈلۈپ كۈكۈم - تالقان بولغاندىن كېيىن ئىچىدىكى ئادەملەر تەرەپ - تەرەپكە قېچىشتى. بىزنىڭ پىيادە قىسىملار ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى جەھەننەمگە يوللىدى.

شۇنداق قىلىپ بۇ قېتىمقى جەڭدە 28 تال زەمبىرەك ئوقىنىڭ يىگىرمە بەشنى نىشانغا دەل تەگكۈزۈپ توققۇز پوتەي ھەم ئوت توچكىلىرىنى پاچاقلاپ تاشلاپ 59 ئادەمنى يوقاتتۇق، مەن قوماندانلىق قىلغان پەيدىن بىرمۇ ئادەم چىقىم بولمىدى، ئېغىر يارالانغانلارمۇ بولمىدى، ئۇرۇشتىن كېيىن پۈتۈن پەي كوللېكتىپ 2 - دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى، مەن باشلىق ئۈچ كىشى 1 - دەرىجىلىك، ئۈچ كىشى 2 - دەرىجىلىك، بەش كىشى 3 - دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتتى، دېگەن نامغا ئىگە بولۇپ مۇكاپاتلاندى. كېيىن ئىشلەتكەن بىر دانە زەمبىرەكمىز بېيجىڭ ھەربىي بوۋۇگۇەنگە ئېكسكۇرسىيىگە قويۇلدى.

ئاقسۇدا بولغان ۋەقەلەر

چاۋار يۈسۈپ

جەڭۇبىي يۈنىلىش پىدائىي قىسىملىرىنىڭ ئاقسۇغا چۈشۈشى

1945 - يىلى 7 - ئايدا، پولكوۋنىك سۇپاخۇن باشچىلىقىدىكى پىدائىي قىسىم غۇلجىنىڭ تېكەستىن يولغا چىقىپ، داۋان ئاغزىدىكى يول بىلەن باينىڭ قېيىرغا چۈشتى. تاغنىڭ ئۇستىدىكى گازارمىغا سېپىل سوقۇلغان بولۇپ، دوقمۇشتا پوست بار ئىدى. ئىككى سائەت ئۇرۇشۇپ بوزكېرى داۋىنىنى ئېلىپ، ئاش ۋاقتى بىلەن گازارمىغا كىردى. يارمۇھەممەت پەيجاڭ باشلىق بىر قانچە كىشى ئالمان - تالمان ئۇيغۇسىدىن ئويغاندى ۋە بۇلار مىللىي قىسمىنىڭ قورشاۋىدا قالغانلىقىنى بىلىپ قول كۆتۈرۈپ تەسلىم بولدى. پەيجاڭ باشلىق بىر نەچچە كىشى قەسەم بېرىپ قىسمىغا قوشۇلۇپ بايغا ماڭدى.

1945 - يىلى 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، باينى ساقلاۋاتقان پۇسۇكتىۋەننىڭ ئەسكەرلىرى بۇلارنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئاقسۇ تەرەپكە قاراپ قاچتى. پىدائىي قىسىم ئارقىسىدىن قوغلاپ مىس تېمىغا كەلگەندە، دۇشمەننىڭ ئەللىككە يېقىن ئەسكىرى قارشىلىق بىلدۇردى. پىدائىي قىسىم بىر سائەتچە شىددەتلىك ئوققا تۇتقانىدى، ئۇلار تېرە - پەرەن بولۇشۇپ تارمار بولدى. بايغا قايتىپ كېلىپ ياقېرىقتا مۇنتىزىم ئەسكەر قويۇپ كۆچا بىلەن ئاقسۇنىڭ ئالاقسىنى ئۈزدى. ئۇنىڭدىن كېيىن قاراباغ بىلەن قوغانغا كېلىپ، قوغاننىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتتى، قوغاندا ئۇچ سوتكا ئۇرۇش بولدى، ئاندىن كېيىن قىسىم رەھبەرلىرى

مەسلىھەتلىشىپ، بىر قىرغىزغا يول باشلىتىپ تاغنىڭ ئارقا تەرىپى بىلەن سېپىلگە يامىشىپ چىقىپ، شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ قوغاننى ئالدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا 300 دانە قورال - ياراق غەنىمەت ئېلىندى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقى ئۆزىنى سوغا تاشلاپ ئۆلۈۋالدى. ئەسىرگە چۈشكەنلەرنى تەربىيە بىلەن ئۆزگەرتىپ، قىسمىغا قوشۇپ بىللە تاماق يەپ ئولتۇراتتۇق. بۇ چاغدا كۈچادىن گومىنداڭنىڭ بىر تۇمەن ئەسكىرى كېلىپ ھۇجۇم قىلدى. بۇ ئۇرۇش چۈش بىلەن باشلىنىپ يېرىم كېچىدە كۈچادىن كەلگەن قوشۇننىڭ ئارقىغا چېكىنىپ قېچىشى بىلەن ئاياقلاشتى. تاڭ ئاتقاندىن كېيىن پىدائىي قىسىم ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىقتى. تۈزئاۋاتقا كېلىپ ئەمدىلا ئارام ئېلىپ تۇرۇشمىزغا جام تەرەپتىن نۇرغۇن ئاتلىق ئەسكەرلەر كەلدى. ئارقىدىن يەنە بىر قانچە ماشىنىدا ئەسكەر كېلىپ ئارقا - ئارقىدىن تۆت نۆۋەت ھۇجۇم قىلدى. بەشىنچى نۆۋەتلىك ئۇرۇشتا يېڭىلىپ ئارقىغا چېكىنىپ قاچتى. پىدائىي قىسىم ئارقىسىدىن قوغلاپ كونىشەھەرگە كەلدى، كەپتەرخانىنى بېقىپ ياتقان گومىنداڭ قوشۇنى يولنى توسۇپ ئوق چىقاردى. ئىككى سائەتلىك ئۇرۇشقا بەرداشلىق بېرەلمىگەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى چېكىنىپ ئاقسۇغا قاراپ قاچتى. پىدائىي قىسىم كونىشەھەرنى ئازاد قىلىپ ئوچ كۈنگىچە ئالدى - كەينىنى تەڭشەپ ئورۇنلىشىپ بولدى.

شۇنىسى قىزىقكى، كونىشەھەر ئازاد قىلىنغان بولسىمۇ گومىنداڭنىڭ بايرىقى تېخىچە چۈشۈرۈلمىگەنىدى. ئوچ كۈنگىچە ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئايروپىلان قورال - ياراق، ئوق - دورا، ئوزۇق - تولۇك ۋە ئۇنىڭدىن باشقا ماددىي نەرسىلەرنى بايراقتا قاراپ تاشلاۋەردى. پىدائىي قىسىم بۇلارنى يىغىۋېلىپ كەم قوراللىرىنى تولۇقلىدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ مىللىي بۆلگۈنچىلىك قىلمىشى

1945 - يىلى ئاقسۇ سەپەندە ئىككى يۈزگە يېقىن ئوقۇغۇچى بار ئىدى، ئوقۇتقۇچىلار يېتەكچىلىرىش كۆرسىدا يۈزگە يېقىن ئوقۇغۇچى بىلەن ئاشۇراتتى، جاۋخەنچىك① بىلەن ئۇشۇبىك تىل بىرىكتۈرۈپ: «ئىلى ئەسكەرلىرى ئۇيغۇر بولغاندەكىن سەپەن قارمىقىدا ئوقۇۋاتقان 300 نەپەر ئۇيغۇر ياشلىرىغا قورال تارقىتىپ، ئۇيغۇرنى ئۇيغۇرغا ئۇرۇشقا سالايلى» دەپ يۆجىگىيى ۋالىغا مەسلىھەت بەردى. يۆجىگىيى ۋالى مەكتەپ شىاۋجاڭى گۇچىڭخۇاغا ئوقتۇرۇش قىلغاندىن كېيىن، گۇچىڭخۇا ۋالىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ: «بۇنداق قىلمايلى، ئەگەر-دە ئوقۇغۇچىلارنى ئۇرۇشقا قاتناشتۇرساق ئاقسۇنىڭ مائارىپى مەڭگۈ راۋاج تاپمايدۇ، پۇقرالار باللىرىنى مەكتەپكە بەرمەيدۇ» دەپ تىلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئوقۇغۇچىلار تەتىلگە قويۇۋېتىلدى. بۇ ئىشتىن كېيىن پۈتۈن ئىدارە - جەمئىيەت ۋە مەكتەپ-لەردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى، سېپىلنىڭ ئىچى - سىرتىدە-كى خەنزۇ - خۇيزۇلارنى يېغىپ بىر زەۋىتۈەن (ئۆزىنى قوغدىغۇچى تۈەن) تەشكىللەپ، ئۇلارغا قورال تارقىتىپ ئۇرۇشقا قاتناشتۇر-دى. ئىدارە، مەكتەپلەردىكى ئۇيغۇر ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى يىغىپ، ئوت ئۆچۈرۈش ئەترىتى تەشكىللەپ جەڭساجۇيگە قوشۇۋالغانىدى.

كونىشەھەردىن ئاقسۇغا قېچىپ چىققان گومىنداڭچىلار مىللىي قىسمىنىڭ ئۇرۇشتىكى جەڭگىۋارلىقىنى بىلگەچكە، ئۇلار-دىن قورقۇپ تىترىشىپ: «ئىلى ئوغرىلىرىنى سېپىلگە يېقىن كەلتۈرمەيلى» دەپ پۈتۈن ئەسكىرى كۈچىنى توپلاپ، تۆت دەر-ۋازىغا تارقىتىپ، كېچە - كۈندۈز پوست قويۇپ سېپىل ئىچىنى

① جاۋ خەنچىك - 5 - تۆەننىڭ تۆەنجاڭى ئىدى، 1950 - يىلى باستۇرۇلدى.

مەھكەم بېقىپ ياتتى. سېپىلنىڭ سىرتىدىكى خەلقەرنىڭ ئۆيـ لىرىگە كىرسىن چېچىپ كۆيدۈرۈپ ۋەيران قىلىۋەتتى، نۇرغۇنلـ غان خەلقەر ئۆي - ماكانسىز قالدى.

مىللىي قىسمىنىڭ ئاقسۇغا چۈشۈشى

سۇپاخۇن باشچىلىقىدىكى پىدائىيلار كونىشەھەرنى ئىشغال قىلىپ 4 - كۈنى ياتالماس كەنتىگە كېلىپ چۈشتى. سۇپاخۇن-نىڭ بۇيرۇقى بىلەن 1 - ئىزۇوت لەڭگەردىكى قۇربانجانىنىڭ ھويلىسىغا چۈشۈپ بازار دەرۋازىسىنى مۇھاسىرىگە ئالدى؛ 2 - روتا ئاسۇق مەھەللىسىدىكى روزى يۇز بېگىنىڭ ھويلىسىغا چۈ-شۈپ كوچا دەرۋازىسىنى مۇھاسىرە قىلدى، 3 - روتا گۈلباغدە-كى تۈگمەنبېشىغا چۈشۈپ گۈلباغ دەرۋازىسىنى مۇھاسىرىگە ئالدى؛ 4 - روتا دۆڭلەڭزىگە چۈشۈپ قەشقەر دەرۋازىسىنى مۇھاسىرە قىلدى.

مىللىي قىسىم ئاقسۇنى مۇھاسىرە چەمبىرىكىگە ئېلىپ مۇ-ھاسىرىنى كۈچەيتكەندىن كېيىن، شەھەر ئەتراپىدىكى خەلقەر تۇركۈم - تۇركۈملەپ كېلىپ پىدائىي قىسىملارغا يارەملىشىپ، ئوق - دورا توشۇپ بەردى. تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن بىر ئاخشىمى ئىككى نەپەر مىللىي ئارمىيە ئەسكىرى بىلەن لەڭگەر-لىك تۆت نەپەر دېھقان بىر بولۇپ، يېرىم كېچىدە بازار دەر-ۋازىسىغا كىرسىن چېچىپ ئوت قويغانىدى، ئوت توتۇشۇپ كۆيـ گىلى تۇرغاندا سېپىل تۆپىسىدە پوستا تۇرۇۋاتقان گومىنداڭ ئەسكىرى تۆيۈپ قېلىپ، تۆپىدىن سۇ قۇيۇپ ئوتنى ئۆچۈرۈ-ۋالدى. ئارقىدىنلا گومىنداڭچىلار بۇلارنى ئوققا تۇتتى. ئىككى نەپەر دېھقانغا ئوق تېگىپ شۇ يەردىلا شېھىت بولدى. قالغانلار تامنىڭ دالدىسى بىلەن قېچىپ لەڭگەرگە قايتىپ كېلىۋالدى.

ئۇرۇش تاكتىكىسىنى ئۆزگەرتىش

ئاقسۇ شەھىرى مۇھاسىرە قىلىنغاندىن كېيىن ھەرقايسى ئىزۇۋوت، روتا كوماندىرلىرى ئۇرۇش ئەھۋالىنى بىرىنچى قېتىم دوكلات قىلدى. سۇپاخۇن دوكلاتىنى ئاڭلاپ يولبورۇق بېرىپ مۇنداق دېدى: «بىز كونىشەھەرنى ئازاد قىلغاندىن كېيىن ئىشلەشكە تېگىشلىك خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئاقسۇغا چىقىشتا ئازراق كېچىكىپ قالدۇق. ئەمدى ئۇرۇش تاكتىكىسىزنى ئۆزگەرتىشىمىز كېرەك» ئۇ گېپىنى تۈگىتىپ ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ باردى. جاكۆژۈكە كۈچلۈك بىر ئىزۇۋوت ھەم كوماندىرلاردىن بىرنى بەلگىلىدى. ئاندىن كېيىن ھەممە كوماندىرلارغا رازۋېتكا خىزمىتىنى كۈچەيتىش ھەققىدە يولبورۇق بەردى. تۈگىمەنبېشىغا چۈشكەن ئىزۇۋوت ئۈچ كىشىنى قىزىل كۆژۈرۈكنى رازۋېت قىلىش ئۈچۈن چىقارغانىدى. ئۇلار ئاتلىرىنى قىزىل كۆژۈرۈكنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئازغانلىققا باغلاپ قويۇپ ئولتۇرغانىدى، بىر چاغدا گومىنداڭ ئوفىتسىرلىرىنىڭ فورمىسىدا كىيىم كىيگەن بىر ئادەم جا كۆژۈرۈك تەرەپتىن خۇرجۇن ئارتىلغان بىر جەدە ئاتنى مىنىپ، ئاتنى ئۆلە تىرىلىشىگە باقماي چاپتۇرۇپ كەلدى. رازۋېتچىكلار بىر پاي ئوق ئاتقانىدى، ئۇ ئادەم ئاتتىن ئوگدىسىغا يېقىلىپ چۈشتى. شۇ چاغدا ئازغانىنىڭ دالدىسىدىكى ئات كىشىنگەنىدى، جەدە ئات كىشىنگەن تەرەپكە قاراپ چاپتى. رازۋېتكا خادىملىرى ئارقىسىدىن بېرىپ خۇرجۇننىڭ ئىچىگە قارىغانىدى، ھەممىسى پۇل ئىكەن. ئۆلگەن ئادەم ئاۋات باج ئىدارىسىنىڭ جۇيجاڭى بولۇپ، ئەكەلگەن پۇل ئاقسۇدىكى گومىنداڭچىلارغا ئەكەلگەن ئىئانە ئىكەن.

ھەرقايسى ئىزۇۋوتلار رازۋېتكا خىزمىتىنى كۈچەيتكەندىن

كېيىن، گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى ئېھتىيات قىلىپ سىرتقا ئانچە چىقمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. چۈنكى رازۋېتكىچى قىسمىغا ئۈچ راي قالسا ئېتىلىپ كېتىشتىن قورقاتتى، ھەر بىر ئىزۇۋوتقا يار-دەملەشكىلى كەلگەن دىققانلارمۇ ھېسابسىز ئىدى. قاراڭغۇ چۈشكەندە پىدائىي قىسىم سېپىلنىڭ تۆت تەرىپىدىن زەمبىرەك، مىنا، پىلىموت، پەيجىپاۋ، ملتىق قاتارلىق قورالالارنى ئىشقا سېلىپ، شەھەر ئىچىگە قارىتىپ ئوق ياغدۇرغىلى تۇردى. يارىدەمگە كەلگەن دېھقانلارمۇ «ھۇررا!» دەپ توۋلاپ گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى قورقىتىپ جېنىنى ئالاتتى. مۇھاسىرنى مۇشۇنداق كۈچەيتىپ گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى سېپىلنىڭ سىرتىغا چىقارغۇزماي ئاقسۇ شەھىرىنى 18 كۈن مۇھاسىرە قىلىپ تۇردى. 19 - كۈنى ئۇرۇمچىدىن بىر ئايروپىلان كېلىپ، ئاقسۇنىڭ ھاۋا بوشلۇقىنى بىر سائەتتەك ئەگىپ تەشۋىق ۋەرەقلىرىنى تاشلىدى، شەھەر ئىچىگە چۈشكەنلىرىنى گومىنداڭچىلار تېرىۋېلىپ ئوقۇدى. شەھەرنىڭ سىرتىغا چۈشكەنلىرىنى سوپاخۇن باشلىق پىدائىيلار ئوقۇدى. مەزمۇنى: گومىنداڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت باشلىقلىرى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت باشلىقى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلار بىرلىكتە بېكىتكەن 11 بىتىمنىڭ خەۋىرى بولۇپ، بۇنىڭدىن كېيىن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت قوشۇنلىرى بىر - بىرىگە ئوق چىقارماسلىق، 11 بىتىمگە رىئايە قىلىش دېيىلگەنىدى. 20 - كۈنىدىن باشلاپ ئىلىدىن كەلگەن پىدائىي قىسىم سېپىل ئىچىگە قارىتىپ ئوق ئېتىشنى توختاتتى. 21 - كۈنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بولۇپمۇ جاۋخەنچىك بىلەن ئۇ شۇبىك ھېيلە - مىكىر ئىشلىتىپ شەھەر ئىچىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى سېپىلدىن چۈشۈرۈپ، تۆت تەرەپتىكى دەرۋازىنىڭ ھەممە جايلىرىغا مۆكتۈرۈپ قويدى. چۈش بىلەن بىر ئايروپىلان ئىككى سائەتتەك ئېگىز - پەس ئايلىنىپ، ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئۈستىگە بىر سانduق ۋالىينىڭ تاشلىدى.

ئاشخانا ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىگە چۈشكەن بولۇپ، ئۆينىڭ جەگە يا-
غىچىنى سۇندۇرۇشتىن تاشقىرى، قازان - قومۇچ، چىنە - قاچا-
لارنىمۇ سۇندۇرۇپ پارە - پارە قىلىۋەتكەنىدى. ھېلىقى ئايروپا-
لان ئۇنىڭدىن كېيىن شەھەر ئەتراپىنى بىر سائەتتەك ئەگىپ،
تەشۋىق ۋاراقلىرى بىلەن قورال - ياراق، ئوق - دورا، گىرا-
ناتلارنى ۋە تۈرلۈك لازىملىق ماددىي بۇيۇملارنى تاشلىدى. پىدا-
ئىي قىسىم جەڭچىلىرى ئايروپىلاندىن تاشلانغان نەرسىلەرنى يى-
غىۋالغىلى مېڭىۋىدى، مۆكۈپ ياتقان گومىنداڭ ئەسكەرلىرى چې-
قىپ پىدائىي قىسىم ئەسكەرلىرىنى ئوققا تۇتتى. شۇنىڭ بىلەن
ئۇرۇش يېڭىباشتىن باشلىنىپ بىردەم گومىنداڭ ئەسكەرلىرى پىدا-
ئىي قىسىملارنى ئارقىغا سۈرسە، بىردەم پىدائىي قىسىم گومىنداڭ
ئەسكەرلىرىنى قوغلاپ زەربە بېرەتتى. 11 بېتىمنىڭ روھى بىر-
بىرىگە ئوق چىقارماسلىق بولسىمۇ، گومىنداڭ بۇنىڭغا خىلاپلىق
قىلىپ ئوق ئېتىشنى توختاتمىدى. 21 - كۈنى چۈشتىن كېيىن
باشلانغان ئۇرۇش كېچىچە داۋاملىشىپ 22 - كۈنى تاڭ ئاتقان-
دا تېخىمۇ كۈچەيىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن پىدائىي قىسىم جەڭچى-
لىرى 11 بېتىمنىڭ روھىغا ئاساسەن ئاقسۇدىن چېكىنىپ كونىشەھەر-
گە قايتتى. كونىشەھەرگە شاھىپقارى ھاجىم ھاكىم ئىدى. سوپاخۇن
بىلەن ھەمسلەر ئاتلىنىپ يولغا چىققاندا، گومىنداڭ ئەسكەرلىرى
قوغلاپ قوغانغىچە بارىدى. پىدائىي قىسىم قوغاندىن تۇغبەل-
چىگە ئۆتۈپ ئۇ يەردە ئۈچ كۈن تۇرۇپ، ئاندىن داۋان بىلەن
ئىلىغا ئۆتۈپ كەتتى.

گومىنداڭنىڭ ئۆچ ئېلىشى

ياتالماس كەنتىدىكى روزى ھوشۇر كەمبەغەل ئائىلىدىن
چىققان بولۇپ، ئۆزى تىرىشچان، قورقماس يۈرەك، جىگەرلىك
يىگىت ئىدى. 1945 - يىلى 8 - ئايدا جەنۇبىي يۆنىلىش پە-

ھائىلىرى سوپاخۇنلىك باشچىلىقىدا كونىشەھەرنى ئازاد قىلىپ،
ئاقسۇ شەھەر سىپىلىنى مۇھاسىرە قىلغان ۋاقىتتا مىللىي قىسىم-
غا پىدائىي بولۇپ ئاقسۇدىكى ئۇرۇشقا باشتىن - ئاياق قاتناش-
قانىدى. كېيىن پىدائىي قىسىم «11 بېتىم»نىڭ روھىغا ئاسا-
سەن چېكىنىپ چىققاندىن كېيىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ
زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىدى.

شۇ چاغدا جاۋ خەنچىڭنىڭ يېقىن يالاقچىلىرىنىڭ بىرى بول-
غان بەگازا بىر كۈنى قوراللىق چېقىپ روزى ھوشۇرنى ماربلاپ
يۈرسە، مەھەممەت ساقال بىلەن تۇگمەنچى ئىمىن قوتۇر: «روزى
ھوشۇر كېلىپ دەرەخ ئارىسىغا مۆكۈۋالدى» — دەپ چېقىپ قوي-
دى. بەگازا روزى ھوشۇرنىڭ مۆكۈپ ياتقان يېرىگە بېرىپ قو-
رال تەڭلەپ شۇ جايىدىلا تۇتۇۋالدى. خۇداۋەردى ئارغامچا ئەپ-
چېقىپ بەردى. سەي چىڭۈن دېگەن خائىن باغلاپ بەردى.
بەگازا ئاتقا سۆرەتۈپ ئېلىپ ماڭدى. ئوغلى كالتەكلەپ ئۇرۇپ
جاۋ خەنچىڭگە ئاپىرىپ تاپشۇرۇپ بېرىپ قايتىپ كېلىپ روزى
ھوشۇرنىڭ ئۆيىگە ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى. بالىلىرى ماكان-
سىز قېلىپ ۋەيرانە بولۇپ، تىلەمچىلىك بىلەن تۇرمۇش كەچۈ-
رۈشكە مەجبۇر بولدى. روزى ھوشۇرنى جادۇغا بېسىپ ئۆلتۈ-
رۈپ، بېشىنى دەرۋازىغا ئېسىپ، خەلقە سازايى قىلدى.

9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا مەھەممەت ئاخۇن، مەتتوختاخۇن، خو-
جامنىياز ئاخۇن قاتارلىق ئاتا - بالا ئۈچ كىشى ئەتىگەندە
بامدات نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن لەڭگەر كۆۋرۈكىنىڭ يېنىدىكى
مەسچىتكە ماڭغانىدى. ئۇلارنىڭ قولتۇغىدىكى سەللا تۇمىقى
ۋە جەينامازلاردىن گۇمانلانغان جاۋ خەنچىڭنىڭ ماراقچى ئىتلە-
رى بۇلارنى كۆرۈپ، پۇل ياكى پۇلغا يارايدىغان ئالتۇن بولمە-
سۇن دەپ گۇمان قىلىپ بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن يوشۇرۇن ماڑ-
لاپ كەلدى. بۇلار كۆۋرۈك يېنىدىكى مەسچىتكە كىرىپ نامار
ئوقۇپ ئەتتىھەييات ئۇلتۇرغاندا ماراقچى گومىنداڭ ئەسكەر-

«زىۋازا ئولتۇردى، ئات!» دېدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە كىلگەن يەنە بىر ئەسكەر ئارقىسىغا ئارقىدىن ئوق چىقىرىپ ئۇچ كىشىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئارقىدىن جان تالىشىۋاتقانلارنىڭ يانچۇقلىرىنى ئاختۇرۇپ بىرنەرسە تاپالمايلا چىقىپ كېتىشتى.

1945 - يىلى 9 - ئايدا پىدائىي قىسىم ئاقسۇدىن چېكىنىپ كەتكەندىن كېيىن، بىر ئۆيدە ئون تاغار گۈرۈچ، 50 تاغار ئات بوغۇزى (قوناق) ۋە ئوتتۇز كالا قالغان بولۇپ، گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئولجا ئالغان. ئۇلار ئولجا ئالغان نەرسىلەرنى لەگىرلىك بىدەل ئاخۇن، خىلىل ئاخۇن، مەتنىياز ئاخۇنلارغا ئۈچ كۈنگىچە 5 - پولكقا توشۇتۇپ بولۇپ «سەنلەر ئىلى ئوغرىلىرىغا خىزمەت قىلغان» دېگەن بەتنام بىلەن ئۈچ كىشىنى قاتار ئولتۇرغۇزۇپ ئېتىۋەتكەن، جەسىتىنى ئىگىسىگىمۇ بەرمىگەن.

ياتالماس كەنتىگە چۈشكەن پىدائىي قىسىم قايتىپ كەتكەندىن كېيىن سېپىلىنىڭ دەرۋازىسى ئېچىلغانىدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئىتنىڭ قۇرتىدەك يوپۇرۇلۇپ چىقىپ ياتالماستىكى مەتسىدىق بەگنىڭ ئۆيىنىڭ ئۈدۈلىغا كەلدى. مەتسىدىق بەگنىڭ تاشقىرىقى هويلىسىدا ئولتۇرۇشلۇق سىگىلىسىنىڭ ئېرى رەھىم ئاخۇن، قىزى تۇنساخان، ئايىمخان، ئوغلى تۇرسۇنجان، زاكىراخۇن قاتارلىقلار تاماققا ئولتۇرغان ئۆيىنىڭ ئىچىدىلا ئېتىپ تاشلىغان. ئاندىن مەتسىدىق بەگنىڭ ئۆيدىكىلەرنى ئاتماقچى بولغاندا شەھەردىن چىققان تۇنساخان دېگەن ئىشپىيون ئايال ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ «بۇ ئۆيدە زىۋازا يوق، ئاتماڭلار» دېگەندىن كېيىن ئوق چىقىرىشتىن توختىدى. گومىنداڭ بۇلاڭچىلىرى ئەما مەتسىدىق بەگنىڭ ئات، كالا، قوي، پۇل، مال ۋە ئۆي سەرەمجانلىرى، ئاشلىق تۇلۇكلىرىنى بۇلاپ 5 - تۇەنگە توشۇپ بولۇپ، ئاندىن ئۆيمگە ئوت قويۇپ كۈلگە ئايلاندۇرۇۋەتكەن. مەتسىدىق بەگمۇ ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆلۈپ كەتكەن.

پىدائىي قىسىم ئەسكىرىدىن تۇرغۇنجان قىسىم چۈشكەن جايدا ئۇخلاپ قېلىپ ئايرىلىپ قالغانىكەن. ئويغىنىپ قوشۇننىڭ ئارقىسىدىن يېتىشىۋالاي دەپ ئۇرۇنۇپ باققان بولسىمۇ ماراقچىلارنىڭ قاپقىنىغا چۈشۈپ قېلىشتىن قورقۇپ كونىشەھەر يولىغا ماڭماي، مىلتىقىنى يوشۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى تىلەمچى قىياپىتىدە باغچى 2 - دادۇيگە كېلىپ قالغان. قورسىقى بەك ئاچقانلىقتىن مەمتىلى كۆكىبىشىنىڭ ئۆيىگە كىرگەن.

مەمتىلى دېگەن جاسۇس بۇ بالىنىڭ تەققى - تۇرقىغا قاراپ بېقىپ، گۇمان بىلەن ئۆيىگە باشلاپ كىرىپ، چاي بېرىپ مېھمان قىلغان. ئەھۋال سورىغان بولۇپ: «ئوكام، تەققى - تۇرقىڭىزغا قارىغاندا سىز نان تىلەيدىغان دەۋانە ئەمەس، قولىڭىزدىن خېلى ئىش كېلىدىغان يىگىت ئىكەنسىز، قانداق ئىشىڭىز بولسا يوشۇرماي ماڭا ئېيتىۋېرىڭ، ھاجىتىڭىزنى راۋا قىلىمەن» دېگەندىكىدەك ياغلىما سۆزلەر بىلەن سىر ئېلىشقا ئۇرۇنىدۇ. تۇرغۇنجان يېشىغا كەلمىگەن ياش بالا بولغاچقا جاسۇسنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ كېتىپ ئۆزىنىڭ بارلىق ئىچ - سىرىنى ئېيتىپ بېرىپ، يىغلاپ تۇرۇپ: «مېنى ئاشكارىلاپ قويمىسىلا، مەن سىلىگە ئون يىل ھەقسىز ئىشلەپ بېرەي» دەپ يېلىندى.

مەمتىلى كۆكىبىشى دېگەن ئىنساپسىز خائىن، «مىلتىق نەدە، ماڭا كۆرسىتىڭ» دېگەندەك سىلىق گەپلەر بىلەن تۇرغۇنجاننى ئالداپ ئىشەندۈرۈپ، ھېيلىگەرلىك قىلىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن تۇرغۇنجان مەمتىلىنى توختىتى بەگنىڭ بېغىنىڭ ئارقىسىدىكى تىكەنلىككە باشلاپ ئاپىرىپ مىلتىقنى ئوقدان بىلەن كۆرسەتتى. مەمتىلى كۆكىبىشى مىلتىقنى قولىغا ئېلىپ بەش تال ئوق سالدى. ئاندىن تەرىنى بوزۇپ: «ئالدىمغا كىرىپ ماڭ، سەن ئوغرىنى ئەدىپىگىنى بېرىدىغان يەرگە ئاپىرىمەن» دەپ ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ ماڭغانچە جىنساجۇينىڭ سەكپاچىدىكى شاللىقنى باقىدىغان جۇبەن جىگىسانىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ مىلتىق ۋە تۇرغۇن

جاننى تاپشۇرۇپ بەردى. جۇ بەنجاڭ مەمتىلىنى ماختاپ ئۇچۇرە-
ۋەتتى. مەمتىلى خوش بولۇپ قايتقاندىن كېيىن جۇبەنجاڭ تۇر-
غۇنجاننى ئۆزىنىڭ مىلتىقىدا ئېتىپ تاشلاپ، ئۆلۈكىنى شاللىقىنىڭ
ئېرىقىغا تاشلىۋەتتى.

پىدائىي قىسىم ئاقسۇدىن چېكىنگەندە كونىشەھەر بىلەن
يار تۆپىسىگە چېقىپ كەتكەنىدى. ئۇلار قايتىپ چېقىپ
كەتكەندىن كېيىن ئۇچ كۈنگىچە ئاقسۇ يېڭىشەھەردىن كونە
شەھەرگە باردىغان يولدا گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قۇيرۇقى
ئۇزۇلمەي مېڭىپ تۇردى. بۇ ۋاقىتتا ئاقسۇ خەلقى گومىنداڭ
جاللاتلىرىنىڭ ئېتىپ ئۆيىنايدىغان ئوبيېكتىپىغا ئايلىنىپ قالغانىدى.
يارنىڭ تۆپىسى دۆڭلەڭزىدىن تارتىپ كونىشەھەر كەپتەرخا-
نىغىچە ئوق تېگىپ ئولگەن ئۆلۈكنىڭ كۆپلۈكىنى بىرنېمە دېگۈ-
لى بولمايتتى. پىدائىي قىسىم جەڭچىلىرى، سىرتتىن كەلگەن
يولۇچىلار ۋە جان پاناقاپ ھەر تەرەپكە قېچىپ ماڭغانلارنىڭ
گۆشىنى ئىتلار يەپ تۈگەتتى. سۆڭەكلىرى چۆلدە قالدى.

ماتەم كۈنلىرى

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى خەلق ئازادلىق ئار-
مىيىسى ئاقسۇغا كېلىپ ئورۇن ئالدى. ئاندىن كېيىن خەلق
ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ خەلق قەددىنى كۆتۈردى. شۇنىڭ بىلەن
قورچاق فايۇەن تۇرمىسىدە گومىنداڭ جاللاتلىرى تەرىپىدىن بىگۇ-
ناھ ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئۆلۈكلىرىنى كۆمگەن جايدىن ئاچقان
بولۇپ، بۇلارنىڭ بەزىلىرى قولى باغلاقلىق، بەزىلىرى جادۇدا
توغراپ كۆمۈۋېتىلگەنىدى. بۇلارغا پۈتۈن ئاقسۇ خەلقى ئاق
باغلاپ، ماتەم تۇتۇپ ئاسۇق زاراتگاھلىققا دەپنە قىلدى.

1945 - يىلى جېڭساجۇينىڭ ساقچىلىرى تۇتۇپ كەتكەن
لى. مۇتەللىپ، ئابدۇللا روزى، مۇنىرىدىن غوجا، بىلال ئەزىزى

قاتارلىق ياش ئىنقىلابچىلارنىڭ جەستىنىڭ نەگە كۆمۈلگەنـ
لىكى ئېنىق ئەمەس ئىدى. خەلق ئۇلارنىڭ ماتىمىنى تۇتۇپ،
كېپەنلەپ، نامىزىنى چۈشۈرۈپ يەرلىكتە قۇيىمىز دەپ تەلەپ
قىلىشتى. جېڭساجۇينىڭ باشلىقلىرى سۇغا چۈشكەن مۇشۇكتەك
تۇشۇكسىگە كىرىۋېلىشتى. غەزەپكە كەلگەن خەلق تۇرمىنىڭ ئىچى
ۋە سىرتىنى كولاپ ئىزدىگەن بولسىمۇ ئادەم كۆمۈلگەن جاينى
تاپالمىدى، بۇنىڭغا خەلقنىڭ قاتتىق غەزىپى كېلىپ ئوفېتسىر-
ساقچىلارنى قىستاپ تۇرۇۋالغانىدى، تەلەتى سەت بىر خەنزۇ
ساقچى «45 - يىلى تۇرمىنى جۇ بەنجاڭ باقاتتى، تۇرمىنىڭ
ئاچقۇچى شۇنىڭدا ئىدى. ھازىر ئۇ سەكپاچى شاللىقدا، شۇ
بىلىشى مۇمكىن» دەپ جاۋاب بەردى. بۇنى ئاڭلاپ بىر ئادەم
ئاتلىق سەكپاچىغا چېقىپ جۇ بەنجاڭنى چاقىرتىپ كەلدى. جۇ
بەنجاڭ مۇنچە كۆپ ئادەمنى كۆرۈپ قورققانلىقىدىن تىترەپ
كەتتى. مەسىتنى بىلگەندىن كېيىن كۆپچىلىكنى باشلاپ تۇر-
مە دەرۋازىسىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى بىر چوشقا قوتىنىنى كۆرسەتـ
تى. قوتانىنىڭ ئالدى تەرىپى سېپىل، كەينى تۇرمىنىڭ خىش
تېمى بولۇپ، ئۇلارمۇ شۇ يەرگە كۆمۈلگەنىكەن. غەزەپلەنگەن
خەلق قوتانىنى بۇزۇپ، يەرنى ئىككى مېترچە كولىغانىدى،
قولى باغلاقلىق، پۈتىغا ئىشكال سېلىنغان 50 ئادەمنىڭ جەسـ
سىتى چىقتى. بەزىلىرىنىڭ يۈرىكى ئويۇپ ئېلىنغان، بەزىلىرـ
نىڭ بېشى كېسىلگەن بولۇپ كىملىكىنى تونۇغىلى بولمايتتى،
دېنىي ئۆلىمالار ئورنىغا چۈشۈپ ناھەق ئۆلۈپ كەتكەنلەرنى
ئاۋايلاپ ئېلىپ پاك زېمىنغا ياتقۇزدى. بۇلارنى بىر - بىرلەپ
كېپەنلەپ نامىزىنى چۈشۈرۈپ يەرلىكتە قويدى. زاراتگاھلىق
قارىلىق تۇتقان ئادەملەر بىلەن تولۇپ پۈتۈن ئاقسۇنى ماتەم
كۈيى قاپلىدى.

كۆرگەن - بىلگەنلىرىمدىن ئەسلىمە

مولالاخۇن قۇربان

(ھەربىي سەپكە كىرگەن تارىخىي جەريانىم)

مەن 1937 - يىل 1 - ئاينىڭ 13 - كۈنى، يەنى ماموت سىجاڭنىڭ قەشقەر يۇمىلاق شەھەر كۆلبېشى سىبۇدىكى ۋاقتىدا ھەربىي سەپكە كىردىم.

ھەربىي سەپكە كىرىشتىكى مەقسىتىم مۇنداق: باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم بولسا كېرەك، بىر قېتىم قەشقەرگە بېرىپ قالدىم. قارىسام ماموت سىجاڭنىڭ كوماندىر - ئەسكەرلىرى تۆتتىن رەتلىك تىزىلىپ ھېيتگاھ جامەسىگە كىرىپ نامازئوقۇشقا تەييارلانغانلىقىنى كۆردۈم - دە، شۇ ئانىلا مەنمۇ دەرھاللا مەسچىتكە كىرىپ جۇمە نامىزىنى ئەسكەرلەرنىڭ ئارقىسىدا تۇرۇپ بىرگە ئوقۇدۇم. بۇلار نامازنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن يەنە تۆتتىن قاتار تىزىلىپ سىبۇغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. بۇ ھال مېنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى. مۇنداقچە ئېيتقاندا ۋەتەن، مىللەتكە خىزمەت قىلىش ھېسسىياتىمنى بەكلا قوزغۇەتتى.

ئاتۇشقا قايتىپ كېلىپ، مەكتەپنى تاشلاپ ئۆزلىكىمدىن ھەربىي سەپكە كىرىپ ۋەتەن، مىللەت ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن خىزمەت قىلىش قارارىغا كەلدىم. شۇنىڭ بىلەن بىر كېچىسى پەخىردىن دېگەن ئاغىنەمنى ئەگەشتۇرۇپ، ئۆيدىكى ئېشەكنى مىنىپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتىم. كۈن ئاغامچا بويى ئۆرلىگەندە سىبۇنىڭ ئالدىغا كەلدۇق. ھەربىي قاراۋۇللار (پوسلار) مەن بىلەن ئاغىنەم پەخىردىندىن نېمە سەۋەبتىن بۇ يەرگە كەلگەنلىكىمىز ھەققىدە گەپ سورىدى.

ئەسكەر بولۇش ئۈچۈن كەلگەنلىكىمىزنى ئېيتتۇق. پوستەكىلەرنىڭ بىرى خەۋەر قىلىش ئۈچۈن ناھايىتى تېزلىكتە سىبۇغا قاراپ يول ئالدى. رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن ھەر ئىككىمىز سىبۇغا كىردۇق. بۇرۇن ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلىنسا «ئېتىك بولسا ئاندىن قوبۇل قىلىمىز» دەيدىكەن. كېيىنكى مەزگىللەردە «قولۇڭدا خېتىك بارمۇ» دېگەن گەپلەرگە ئۆزگەرگەن ئىكەن. بىز دەل مۇشۇ ۋاقىتقا توغرا كېلىپ قاپتۇق.

ھەر ئىككىمىزنىڭ ساۋاتى بار ئىدى. شۇنىڭ بىلەن 6 - شى 31 - تۈەن 1 - لىيەندىكى رەخمىتۇل قارى (قارى لىيەنجاڭ) نىڭ ئالدىغا كىردۇق. ئۇ كىشى پەخىردىن بىلەن ئىككىمىزگە تازا سىنچىلاپ قاراپ مېنى ئېلىپ قېلىپ، پەخىردىننى قايتۇرۇۋەتتى. شۇنداق قىلىپ قارى لىيەنجاڭ مېنىڭدىن يۇرتۇمنى، ئىسمىمنى، ئاتا - ئانامنى ۋە خەت ساۋاتىمنى سورىدى. مەن تەمكىنلىك بىلەن دۇدۇقلىماستىن جاۋاپ بەردىم. قەغەز - قەلەم ئەكەلدۇرۇپ خەت يېزىپ بېقىشىمنى تەلەپ قىلدى.

مەن نېمە دەپ يازىمەن دەپ سورىسام، ئۇ ئۆزۈك بىلىپ يازغىن دېدى. بۇ چاغدا مەن ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىپ ئىككى مىنۇتقا يېقىن خىيال سۈردۈم. خىيالدىن كېيىن «مەن ۋەتەن، مىللەت ۋە خەلقىم ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن ھەربىي خىزمەت ئىشلەش ئۈچۈن كەلدىم، ھەربىي سەپكە مېنى نا ئۇمىد قالدۇرماي قوبۇل قىلىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن» دەپ چىرايلىق يېزىپ بەردىم. خېتىمنى كۆرگەن رەھمىتۇل قارى لىيەنجاڭ «بۇنىڭدىن باشقا يەنە گەپ - سۆزلىرىڭ بارمۇ تۇڭدىمۇ» دېدى، مەن ئويلىنىپ ئازراق سۆزۈم باردەك تۇرىدۇ دەپلا تۆۋەندىكى قوشاقنى يېزىپ بەردىم:

«تىرىشىپ ئوقۇپ، ئىزدىنىپ ئىلمۇ - ئىرپان تاپايلى،
باشقا ئەلدەك بىزمۇ ۋەتىنىمىزنى گۈللەندۈرەيلى!»

قارى لىيەنجاڭ خەتنى كۆرۈپ بىرەمدىن كېيىن «يارايسەن

ئوغلۇم» دەپ دەرھاللا مېنى 6 - شى 31 - تۆەن 1 - لىيەن 4 - پەيگە ئۆتكۈزۈپ بەردى.

ھەربىي سەپتە ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ يەتتە يىل تۇردۇم. بۇ جەريانداا بىر يىل ئادەتتىكى ئەسكەرلىك ۋەزىپىسىدە بولدۇم. قالغان ۋاقىتتا روتىنىك ستارشىنلىق خىزمەتلىرىدە بولدۇم. بۇ ۋاقىت ئىچىدە ھەربىلەر بىلەن بىرگە تۇرغان جايلار قەشقەر يېكىشەھەر، خوتەن، كىرىيە، چاقىلىق، ئۇرۇمچى، گۇچۇڭ، تۇرپان قاتارلىق جايلار ئىدى.

1937 - يىلى 4 - ئايلاردا، خوتەندىن ئىسيان كۆتۈرۈپ چىققان ماخۇسەنىنىك ئەسكەرلىرى بىلەن سىبۇدا توققۇز كېچە - كۈندۈز بولغان جەڭگە قاتناشتىم. كېيىن ماخۇسەنلەرنى قوغلاپ سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى بىلەن بىرلىكتە خوتەنگىچە باردىم.

جاللات شېك شىسەينىك ئازاب - ئوقۇبەتلىرى توغرىسىدا

شېك شىسەي ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان 11 يىل جەريانىدا شىنجاڭدىكى 13 مىللەت خەلقىگە كەلتۈرگەن قىرغىنچىلىق، قانلىق پاجىئەسى مىسلىسىزدۇر. ئەينى ۋاقىتتىكى ماتېرىيال، ئېنىق خەۋەرلەرگە قارىغاندا، بۇ جاللات ئوخشىمىغان ھەر خىل بەدنامىلار بىلەن شىنجاڭ خەلقىدىن 210 مىڭ ھەر مىللەت خەلقىنى تۇرمىگە ئالغان. تۇرمىگە ئېلىنغان 210 مىڭ ئادەمنىڭ 63 مىڭى چىقىپ، قالغان 147 مىڭ بىگۇناھ خەلق جاللات، قانخورنىڭ تۇرمىسىدە نابۇت بولغان.

مەن 1944 - يىلى 8 - ئايدا ئۇرۇمچىدە ئويغۇر ئويۇشمىسىنىڭ يازلىق كۇلۇبىدا ئويۇن كۆرگىلى كېرىپ، بۇ يەردە ئۇچ نەپەر كىشى بىلەن بىرگە ئولتۇرۇدۇق. ئوتتۇرىدا ئولتۇرغان كىشى توختاجىم بولۇپ، مەزكۇر كىشى يېنىدا ئولتۇرغان بۇرادىرىگە شېك شىسەينىك تۇرمىسىدە يەتتە يىل يېتىپ تارتقان

ئازاب - ئوقۇبەتلىرى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىۋاتقاندا تۆۋەندىكى گەپلەر قولىمغا كىرىپ قالغانىدى:

«مەن بىگۇناھ يەتتە يىل تۇرمىدە ياتتىم. 33 كېچە - كۈندۈز ئوخلاتماستىن سوراق قىلدى. بىر گەپتىلا تۇرۇۋەردىم. بۇ جەريانداا كۆرمىگەن كۈنلەرنى كۆردۇم. بۇنى تەپسىلىي دېيىشكە ھازىر ۋاقىت يوق» دېدى.

بۇنى ئاڭلاپ قاتتىق ئېچىندىم، ئەمما گەپ سوراشقا بولمىدى. بۇ كىشىنىڭ چىراي - شەكلى، قەددى - قامىتىگە كەلسەك سېرىقراق، ئېگىز بوي، ئۇرۇقراق كەلگەن، ساقىلى ئاقارغان كىشى ئىكەن. پەرەز قىلىشىمچە ئۇرۇمچىلىك بولسا كېرەك. يەنە ئۇنىڭدىن باشقا 1978 - يىلى ئاتۇش سۇنتاغلىق ئابدۇراخمان قارى ھاجىم بىلەن ئۇرۇمچىدە سۆزلىشىپ قالدىم. بۇ كىشى ئۆز كەچۈرمىشلىرىنى باشلاپ: «موللاخۇن، مەن شېك شىسەينىك تۇرمىسىدە بىگۇناھ سەككىز يىل ياتتىم. كۆرمىگىلىغان ئازابلارنى كۆردۈم. بۇ ھەتتە تەپسىلىي سۆزلەپ بېرىشكە يۈرىكىم چىدىمايدۇ» دېگەن. قىسقارتىپ ئېيتقاندا جاللات شېك شىسەينىك شىنجاڭ خەلقىگە كەلتۈرگەن بالايى - ئاپەتلىرى ھېسابسىزدۇر. ئۇ شىنجاڭنىك بايلىقىنى 30 ماشىنا بىلەن ئېلىپ قاچقان، ئۆزى بولسا 1944 - يىل 10 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ئىككى ئايروپىلان بىلەن گۇچۇڭ ئارقىلىق ئىچكىرىگە يۇرۇپ كەتكەن. مەن بۇ چاغدا ھەربىي خىزمەتتە بولۇپ، ئۆز كۆزۈم بىلەن ئىككى ئايروپىلانىنى كۆرگەنىدىم.

ئابدۇغوپۇر دامۇللامنىڭ ئاقىۋىتى توغرىسىدا

جاھانغا مەشھۇر بولغان ئوت يۈرەك شائىر ھەم مەرىپەتپەرۋەر ئابدۇقادىر دامۇللامنىڭ ۋاستىلىك قاتىللىرىدىن بىرى بولغان قازانىيەت، خائىن ئابدۇغوپۇر دامۇللام بولسا، قانخور

جاللات شېك شىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن شېك شىسەينىك ئۈچ قېتىملىق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدۇ. بىرىنچى قېتىملىق قۇرۇلتىيى پەۋقۇلئاددە ئىھۋال ئاستىدا تاماملانغان بولسىمۇ، ئىككىنچى قېتىملىق قۇرۇلتايغا قەشقەر ۋەكىلى بولۇپ ئابدۇغوپۇر دامۇللام بارىدۇ. ئۈچىنچى قېتىملىق قۇرۇلتايغا ماۋۇت سىجاڭ تەكلىپ قىلىنىدۇ. بىراق بۇ كىشى شېك شىسەينىك قارا نىيىتىنى بىلۈپلىپ، ئۆزىنىڭ ئورنىغا ئابدۇغوپۇر دامۇللامنى ئەۋەتىدۇ. بۇ كىشى قۇرۇلتايىنى تۈگىتىپ قەشقەرگە يېتىپ كېلىدۇ. قۇرۇلتايىنىڭ روھىنى ھەر ساھە، ھەر تەبىقىدىكىلەرگە يەتكۈزىدۇ. سىبۇغا كىرىپمۇ پۈتۈن كومانىدىر ـ جەڭچىلەرگە قۇرۇلتايىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈپ كېلىپ مۇنداق دەيدۇ: «قۇرئان كەرىمدە بۇنىڭدىن كېيىن پەيغەمبەر كەلمەيدۇ دېگەن ھۆكۈم بار، ئەگەر پەيغەمبەر كېلىدۇ دېيىلگەن بولسا، شېك دۇبەن جانابلىرى پەيغەمبەر بولاتتى». بۇنى ئاڭلىغان كومانىدىر ـ جەڭچىلەر جۈملىدىن ماۋۇت سىجاڭ قاتتىق غەزەپلىنىدۇ. ئۇنىڭ قارامتۇل چىرايى تېخىمۇ قارىداپ بۇ مەرەزنى يوقىتىشنىڭ ئۇنۇملۇك چارىسىنى ئويلاپ چىقىدۇ. سىبۇدىكى دوكلات يىغىنى تاماملانغاندىن كېيىن، ماۋۇت سىجاڭ قول ئاستىدىكى پۈتۈن كىشىلەر بىلەن پىكىرلىشىپ «دامۇللام جانابلىرىنى سىجاڭ كەچلىك چايغا تەكلىپ قىلىۋاتىدۇ» دەپ چاقىرتىدۇ. دامۇللام قوبۇل قىلىپ كەچلىك زىياپەتكە كېلىدۇ. تاماق تەييارلانغۇچە بولغان ئارىلىقتا قۇرۇلتايىنىڭ پاراڭلىرىنى قىلىشقاچ ئولتۇرۇشىدۇ. ۋاقىت خېلى ئۆزۈن ئۆتىدۇ. نىسبىي شەپ بىلەن دامۇللام ئۆيىگە قايتىش ۋاقتىدا ماۋۇت سىجاڭ 1 ـ لېيەنناڭ لېيەنجاڭنى رەخمىتۇل قارى بىلەن سۆزلىشىپ، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىدىن ئىككى نەپەر ئادىمىنى ملتىق، قىلىچ، پىچاق قاتارلىق قوراللار بىلەن قوراللاندۇرۇپ، پۇقراچە كىيىم كىيگۈزۈپ ياۋاغ دەرۋازىسىنىڭ تېشىدىكى كۆۋرۈكنىڭ مەلۇم جايىغا مۆكتۈرۈپ قويىدۇ. دامۇللام سىبۇدىن ئاتلىق چىقىپ

كۆنچىدىكى جايىغا قاراپ يول يۈرۈپ دەل كۆۋرۈكىكە يېتىپ كېلىدۇ. ئەسلىدە بۇ يەردە تۇتۇپلا ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق بېرىلگەن، لېكىن دامۇللامنى توسۇپلا دەرھاللا ئاتتىن تارتىپ چۈشۈرۈپ پۈت ـ قوللىرىنى باغلاپ، قېلىچتا چېپىپ، پىچاقتا تىلىنى كېسىپ تاشلاپ قەتلى قىلىدۇ. ئىككى پاي ئوق ئېتىپ قويۇپ پۈت ـ قوللىرىنى بوشىتىپ قويىماستىنلا، ئەسكەرلەر سىبۇغا قاراپ يۈرۈپ كېتىدۇ. بۇ ئەسكەرلەرنىڭ بىرسىنىڭ ئىسمى ناۋۇل، يەنە بىرسىنىڭ ئىسمى ئېسىمدە قالماپتۇ. ئەتىسى ماۋۇت سىجاڭ ئابدۇغوپۇر دامۇللام جاناپلىرىنىڭ ئۆلۈمىگە قاتتىق ئېچىنغان ھالدا پۈتۈن شەھەر خەلقىگە: «دامۇللام جاناپلىرىنىڭ قاتىلىنى تاپقان كىشىنى مۇكاپاتلايمىز» دېگەن مەزمۇندا يارلىق چىقىرىدۇ.

يېغىپ ئېيتقاندا ئابدۇغوپۇر دامۇللامنىڭ ئۇ دۇنياغا كېتىشى «ئەل قىساسى مىنەلھەق» بولۇپ ئاياقلاشقان.

ماۋۇت سىجاڭنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ كېتىشى

جاللات شېك شىسەي قانداقلا بولمىسۇن ھەر خىل چارە ـ تەدبىرلەرنى ئىزدەپ ماۋۇت سىجاڭنى قولغا چۈشۈرۈپ، ئۇنى يوقىتىشقا ھەرىكەت قىلغان بولسىمۇ، ماۋۇت سىجاڭ بۇ مەلئۇنىڭ يامان غەرەزىنى بىلۈپلىپ ئۆزىنى چەتكە ئېلىشقا مەجبۇر بولغان.

ئۇ كىشى چەتكە كېتىشتىن بۇرۇن قەشقەر قىزىلدۆڭلۈك توختاجى دېگەن كىشى بىلەن خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلاردىن بۇيان ھەمسۆھبەت بولۇپ، نەتىجىدە چەت ئەلگە چىقىپ كېتىش قارارىغا كېلىدۇ. بۇنىڭ تۈپ سەۋەبى شۇكى بىرجەھەتتىن شېك شىسەينىڭ قارا نىيىتىنى بىلگەن بولسا، يەنە بىر جەھەتتىن ھەر بىلەر ئىچىدە ئۇرۇمچى ھەم تاشكەنتتە ئوقۇپ كەلگەن ئەمەلدارلارغا تولۇق ئىشەنچ قىلالماسلىقىدىن بولغان.

بۇ مەزگىللەردە مەن سىبۇدا بولغاندىم. سىبۇ يېڭسار دۆلەتباغدا بولۇپ، ماموت سجاك، مويدىن تەنبۇ، سەمەت هاجى، ئەمەت تۇەنجاك (ئەمەت مەخسۇم)، قۇربان نىياز تۇەنجاك، ئابدۇ-مۇمىناجىم، سالى لىيەنجاك (سالى مەخسۇم)، بۇ ساقى نىياز لىيەنجاك، رەخمىتۇل قارى (قارى لىيەنجاك)، ئىبراهىم لىيەنجاك، ئوسمان پەيجاك، ئابدۇل پەيجاك، بەختى پەيجاك قاتارلىقلار-نىڭ ئىچىدە ماموت سجاكدىن باشقىسى شېك شىسەينىڭ تۇرمىسىدە ۋاپات بولدى.

يېغىپ ئېيتقاندا، ماموت سجاك ئەھۋالىنىڭ كۇندىن-كۇنگە سىرلىق، دەھشەتلىك بولۇۋاتقانلىقىنى سەزگەندىن كېيىن ئۆز زىنى چەتكە ئالغان.

ماموت سجاك چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەندىن كېيىنكى بەزى ئەھۋاللار

ماموت سجاك چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن قول ئاستىدىكى تۆت تۇەن ئەسكەر پاراكەندىچىلىككە چۇشتى. ھۆلارنىڭ باشلىقلىرى ئۆزئارا مۇزاكىرىلىشىپ، شېك شىسەيگە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى بېسىپ ياتقان ماخۇسەن بىلەن بىرلىشىپ قوزغىلاڭ قىلىش قارارىغا كېلىندۇ. 1937 - يىلى ئاپرېل ئايلىرىدا ماخۇسەن ئەسكەرلىرىنى باشلاپ قەشقەرگە كېلىندۇ. ماموت سجاك چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئورنىغا قۇربانىنىياز سجاك بولىدۇ. ئەمەت تۇەنجاك (ئەمەت مەخسۇت) ئىختىيارىدىكى 31 - تۇەندىن باشقا تۇەنلەرنىڭ ھەممىسى ماخۇسەن بىلەن بىرلىشىپ ئابدۇنىيازنى سجاكلىققا بەلگىلەيدۇ. ماخۇسەن ئەسكەرلىرى سىبۇدىكى 31 - تۇەن بىلەن توققۇز كېچە-كۇندۇز جەڭ قىلىدۇ. ئۇچ تۇەن ئەسكەر ئابدۇنىيازنىڭ باشچىلىقىدا شېك شىسەي ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن ئاقسۇ

تەرەپكە قاراپ يۇرۇش قىلىدۇ، ئەتىجىدە ئاخىرى مەغلۇپ بولۇپ چېچىلىپ كېتىدۇ. ماخۇسەن ئەسكەرلىرى سىبۇدىكى 31 - تۇەن بىلەن دەھشەتلىك ئۇرۇش قىلىدۇ، ئەھۋال كەسكىنلەشكەندە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سەمەندىكى كونسۇلى ئارا تۇرۇپ 31 - تۇەنىنى ئاتلىق ئىلىپ چىقىپ كېتىپ يېڭىشەھەرگە ئورۇنلىشىدۇ. 31-تۇەن يېڭىشەھەردە شۇ يىلى 9 - ئايغىچە تۇرغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن زامانۇيلاشقان (ماتورلاشقان) بىر پولك قىرغىز، رۇس ئەسكەرلىرى ئاتۇشنىڭ تورغاتتىن كەڭ-ساينى بېسىپ قەشقەرگە كېلىدۇ. بۇلارغا 31 - تۇەندىن تۇرپان-لىق يۇسۇپ لىيەنجاڭنى ئەسكەرلىرى بىلەن بىرگە ئاجرىتىپ، يېڭىشەر سىلىڭبۇدىن سەي تۇەنجاڭنى ئاتلىق ئەسكەرلىرى بىلەن بىرگە قوشۇپ، بىرلەشتۇرۇپ، سوۋېت ئارمىيىسى ئالدىمىزدا، بىز ئارقىدا يول يۇرۇپ ماخۇسەنگە قارشى ئۇرۇشقا ماڭدۇق. ئۇلارنى قوغلاپ ھېچقانداق يەردە ئارام ئالماستىن نۇرغۇن ئەسكەرلىرىنى يوقىتىپ، قورال - ياراقلىرىنى غەنىمەت ئالدۇق. ئەسىرگە چۈشكەنلەرنى سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ نېمە قىلغانلىقى مەلۇم ئەمەس. ماخۇسەن ئەسكەرلىرىنىڭ كۆپرەك يوقىتىلىشى يېڭسارداۋلۇپ، بۇ يەردە ئۇچ مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرلىرى يوقىتىلغانلىقىنىڭ سىرتىدا يەنە نۇرغۇنلىغان ئەسكەرلىرى ھېمىتىنىڭ چۆللىرى، پىيالمىنىڭ چۆللىرى، چەرچەن، چىڭخەي چۆللىرىدە يوقىتىلدى. خوتەندە ئىككى ئايدەك تۇرغاندىن كېيىن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى كەلگەن جايىغا يۇرۇپ كەتتى. بىز خوتەن، كېرىيىلەردە بىر يىل تۇرۇپ قەشقەر يېڭىشەھەرگە قايتىپ كەلدۇق.

ئابدۇنىياز سجاك، كىچىك ئاخۇن تۇەنجاڭلارنىڭ ئاقىۋىتى

بىز 1937 - يىلى 9 - ئايلاردا يەكەنگە يېتىپ بارغاندا، كىچىك ئاخۇن يەكەننىڭ تاغاچى دېگەن يېرىگە كېلىپ، ئۆزىنى

چەتكە ئالالماي، گاڭگىراپ يۈرگەنلىكى مەلۇم بولغان. شۇئاندا ھەربىي شتابتىن كىچىك ئاخۇننى ئېلىپ كېلىش ھەققىدە يۇسۇپ لىيەجاڭغا بۇيرۇق بەردى. بۇيرۇققا بىنائەن يۇسۇپ لىيەنجاڭ بىر پەي ئادەمنى ئېلىپ بېرىپ كىچىك ئاخۇننى تاغارچىدىن تۇتۇپ يەكەنگە ئېلىپ كېلىدۇ. كىچىك ئاخۇن چوڭ تۇلكە تۇماق كىيگەن، ئوتتۇرا بوي، دوغلاقراق كەلگەن ئادەم ئىدى. بۇ كىشى يەكەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئىدارىسىدە ئىككى كۈن تۇرغۇزۇلدى.

بىزگە يەنە جىددىي بۇيرۇق چۈشتى. ئابدۇنىياز كاچۇڭنىڭ كوسۇراپ دېگەن يېرىدە ئىكەن. ئۇنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن بۇيرۇققا ئاساسەن يۇسۇپ لىيەنجاڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ كاچۇڭدىن كوسۇراپقا قاراپ يولغا چىقتى. تاڭ يورۇپ كۈن نەيزى بويى ئۇرلىگەندە كوسۇراپنىڭ شىمالىدىكى ئېقىنىڭ ئۈستىدىكى دۆڭدە بىر پوتەينى كۆردۇق. پوتەيگە يېتىپ بارساق ئىچىدە ئابدۇنىياز ياتقان ئىكەن. يۇسۇپ لىيەنجاڭ ئابدۇنىياز بىلەن سۆزلەشتى، ئابدۇنىياز تۆت نەپەر تۇەنجاڭ بىلەن قوشۇلۇپ پوتەي ئىچىدىن چىقتى. ئۇلاردا ھېچقانداق قارشىلىق بولمىغاندى. بۇ تۆت نەپەر كىشىنى قورال - ياراقلىرىنى ئېلىۋېلىپ يەكەنگە ئېلىپ كەلدۇق (مەن بۇ چاغدا ئادەتتىكى بىر ئەسكەر ئىدىم). ئابدۇنىياز بىلەن كىچىك ئاخۇننى بىر قىلغاندىن كېيىن ئۇ يەردە ئۇزۇن تۇرمىدى. كەچتە ئايروپىلان يەكەننى چۆرگىلەپ رازۋېتكا قىلىپ، يېڭىشەھەردىكى ئايرودرومغا قونىدى. ئابدۇنىيازلارمۇ دەرھال ماشىنىغا سېلىنىپ يېڭىشەھەرگە ئېلىپ مېڭىلدى. كېيىن يېڭىشەھەردە ئايروپىلانغا سېلىنىپ ئۇرۇمچىگە ئاپىرىلغاندىن كېيىن شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە ئۆلتۈرۇلدى.

خەبىپ ئابزىنى ئەسلەيمەن

ھاكىم جاپپار

شىنجاڭ خەلقىنىڭ زۇلۇمغا، ئىزىلىشكە قارشى مىللىي ئازادلىق ئىشلىرى ئۈچۈن سانسىزلىغان ھەر مىللەت ئىلغار زىيالىلىرى، ۋەتەنپەرۋەر زاتلار ئۆز تۆھپىسىنى قوشقانىدى، ئۇلار ئەكسىيەتچى ئەزگۈچى كۈچلەرنىڭ ۋە يەرلىك فېئودالالارنىڭ بوزەك قىلىشى، ئاياغ - ئاستى قىلىشىغا قارشى جەسۇرانە كۆرەشلەرنى ئېلىپ بارىدى.

ئەنە شۇنداق ئىلغار كىشىلەرنىڭ بىرسى — خەبىپ ئابزى ئىدى. خەبىپ ئابزىنى كۆپ كىشىلەر بىلمەيدۇ، ئىسمىنى ئاڭلىغانلارمۇ كۆپ بولماسلىقى مۇمكىن. خەبىپ ئابزى ئۆمۈر بويى خەلق ئازادلىق ئىشى ئۈچۈن ئىشلىگەن، لېكىن ئۇنىڭ ئۇلۇمى بۇرۇنراق، يەنى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ دەسلەپكى ۋاقىتلىرىدا بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ نامى ئونتۇلۇپ قىلىنۇاتىدۇ. شۇڭا مەن بۇ ئەسلىمىدە خەبىپ ئابزىنى قىسقىچە تونۇشتۇرىمەن.

خەبىپ يۇنىچى دېگەندە، «يۇنىچى» دېگەن ئىسمىنى كۆپ كىشىلەر ئاڭلىغان بولسا كېرەك، يەنى ئايتوغان يۇنىچى (ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ پولكوۋنىكى، ئازادلىقتىن كېيىنكى ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان، ھازىر ئالمۇتا شەھىرىدە تۇرىدۇ)، ئىرىكچى يۇنىچى (شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا كۆپ ھەسسە قوشقان، كۆپلىگەن مىللىي ياشلارنى تەربىيىلىگەن، سابىق شىنجاڭ ئىنىستىتۇتى فىزىكا - ماتېماتىكا فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى، پېشقەدەم پىداگوگ، ھازىر فە-

رونزی شەهىرىدە تۇرىدۇ) قاتارلىق «يۇنىچى» لار ئەنە شۇ خەبىپ ئابزىنىڭ ئىنىلىرى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى باشلانغاندىن كېيىن، مەن بىر نەچچە ئاي خەبىپ ئابزىنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىدىم. مېنىڭ يۇرتۇم غۇلجا ناھىيە ئارا دامىتۇ يېزىسىدا. فازىلۇللا (فازىلجان ئاقساقال دەيىتتى) ئاقساقالنىڭ يېرى — بېغى بار ئىدى، فازىلۇللا خەبىپ ئابزىلارنىڭ ئاتىسى ئىدى. ئەنە شۇ دامىتۇ يېزىسىدىكى باغدا ھەر يىلى يازلىقى فازىلجان ئاقساقالنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى چىقىپ دەم ئالاتتى. بىزنىڭ ئۆيىمىز مۇشۇ باغنىڭ پېنىدىلا ئىدى، شۇڭا كىچىكىمدىن بۇ ئائىلىنىڭ بالىلىرىنى (ئۇ چاغدا خەبىپ ئابزى بىلەن بىۋاستە سۆزلەشمىگەن بولسامۇ) كىچىكىمدىن تارتىپلا كۆرۈپ يۈرگەنىدىم: ياۋروپاچە كىيىنگەن، چاچ قويغان، ئوتتۇرا بويلۇق، قاشقالىق، ئۆزىنى جىددىي قىياپەتتە تۇتىدىغان، كەمسۆزلۈك، مەدەنىي يۈرىدىغان خەبىپ ئابزىنىڭ قىياپەت - ئۇبرازى ھازىرمۇ كۆز ئالدىمدا تۇرىدۇ.

خەبىپ يۇنىچى 1908 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان بولۇپ، فازىلۇللا يۇنىچىنىڭ تۇنجى ئوغلى ئىكەن. فازىلۇللا يۇنىچى شۇ ۋاقىتلاردا غۇلجىدا قۇرۇلغان «ئالتاي سودا شىركىتى» نىڭ ئەزاسى ۋە شىركەتنىڭ ئىش باشقۇرغۇچىسى بولغان. فازىلۇللا ئاقساقال قولىدا بار ھاللىق تۇرمۇشتىكى ئادەم بولغاچقا، تۇنجى ئوغلىنىڭ تەربىيىسىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدۇ. شۇ چاغدا شىركەت ئەزالىرى ئۆز بالىلىرىنى چەت ئەلگە چىقىرىپ ئوقۇتۇپ كىلىدىكەن. شۇ قاتاردا ئاتىسى خەبىپ ئابزىنى غۇلجا شەھىرىدە باشلانغۇچ مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن، چەت ئەلگە ئوقۇش ئۈچۈن يولغا سالىدۇ. خەبىپ ئابزى ئالدى بىلەن تاشكەنتتە ئوقۇيدۇ، كېيىن موسكۋادا ئوقۇپ بىلىم ئالىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئىستانبۇلغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدۇ. ئۇ يەردە مەدىنىسنا ئىنىستىتۇتىغا كىرىدۇ. ئوقۇش داۋامىدا ئاتىسى فازىلۇللا يۇنىچى

ۋاپات بولغانلىقى ئۈچۈن ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرالمايدۇ. خەبىپ يۇنىچى 1928 - يىللىرى غۇلجىغا قايتىپ كېلىپ، غۇلجىدىكى تاتار مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىنىدۇ ۋە مەكتەپتە يۇقىرى سىنىپلارغا دەرس ئۆتىدۇ. مانا شۇنىڭ بىلەن خەبىپ ئابزىنىڭ مەدەنىي - مائارىپ خىزمىتى باشلىنىدۇ.

1933 - يىلى، ئاپرىل ئۆزگىرىشىدىن كېيىن ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىۋالغان يەرلىك خاقان — شېڭ شىسەي بىر مەزگىل يالغان نىقابقا ئورۇنۇۋېلىپ «ئالتە بۇيۇك سىياسەت» نى ئېلان قىلىدۇ، ھەقىقەتەنمۇ بىر مەزگىل خەلق تۇرمۇشى ياخشىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش بىر قەدەر يۇكسىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىنىڭمۇ تەرەققىي قىلىشىغا يول ئېچىلىدۇ. بۇنىڭغا ئەگىشىپ جايلاردا مەكتەپلەر ئېچىلىپ، گېزىت - مەتبۇئات ئىشلىرى جانلىنىشقا باشلايدۇ. غۇلجىدا غۇلجىدىكى تەرەققىپەرۋەر كىشىلەرنىڭ تەشەببۇسى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ يار-دەمى بىلەن «ئىلى گېزىتى» نەشر قىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خەبىپ يۇنىچى بۇ گېزىتنىڭ مۇھەررىرى بولۇپ تەيىنلىنىدۇ، خەبىپ باشچىلىقىدا مەرھۇم شائىر ئەنۋەر ناسىربلارمۇ بۇ گېزىتتە ئىشلەيدۇ. بۇ گېزىت دەسلەپ «ھۆسەينى يۇنۇسوۋ» نامىدىكى مەتبەئىدە بېسىلىدۇ. بىر ئاز ۋاقىتتىن كېيىن ھۆكۈمەت تەرىپىدىن مەتبەئە سايمانلىرى تولۇقلىنىدۇ، «ئىلى گېزىتى» دېگەن نام «ئىلى شىنجاڭ گېزىتى» دېگەن نام بىلەن نەشر قىلىنىدۇ. خەبىپ يۇنىچى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە مەتبۇئات ساھەسىدە ئىشلەپ، مەتبۇئات ئىشلىرى ئۈچۈن، مەتبۇئات، نەشرىيات خادىملىرىنى تەربىيىلەش ئۈچۈن زور ھەسسە قوشىدۇ. خەبىپ يۇنىچى يەنە غۇلجىدا ئېچىلغان ھەر قېتىملىق مۇئەللىملەر تەييارلاش كۇرسلىرىنى تەشكىللىگۈچىلەردىن بولۇپ، كۇرسلاردا ئۆزى بىۋاستە دەرس ئۆتۈپ، ئىلى ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە ھەسسە قوشىدۇ.

شېك شسەينىك ساختا نىقابى كۆپ ئۆتمەي ئاشكارىلىنىپ، كېيىنچە ئاق تېرورلۇق يۈرگۈزۈشنى باشلىدى، مىڭلاپ ھەر مىللەت ئىلغار زىيالىلىرى، ۋەتەنپەرۋەر، تەرەققىپەرۋەر زاتلارنى تۇتقۇن قىلىپ زىيانكەشلىك قىلدى، شىنجاڭنى قاراڭغۇ زۇلمەت بۇلۇتلىرى قاپلىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا خەبىپ يۇنچىنىڭ ھاياتىمۇ جىددىي خەۋپ ئاستىدا قالدۇ. ئۇ مەلۇم ئورۇنلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئۆزىنى قوغداش، پانالىنىش ھالىتىدە يۈرۈيدۇ.

شېك شسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھەددىدىن ئاشقان ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرىگە چىدىغۇچىلىكى قالمىغان ھەر مىللەت خەلقى قوزغىلىشقا ئاتلىنىدۇ. خەلقنى تەشكىللەپ، ئازادلىق ـ ئەركىنلىكنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى يوشۇرۇن تەشكىلاتلار قۇرۇلدۇ. جۈملىدىن غۇلجىدا قۇرۇلغان يەر ئاستى يوشۇرۇن تەشكىلاتى «ئازادلىق جەمئىيىتى» ئىدى. خەبىپ يۇنچى بۇ تەشكىلاتنىڭ ئەزالىرىدىن بىرسى، يەنە كېلىپ ئىلغار زىيالىلىدىن كېلىپ چىققان ئەزا ئىدى.

خەبىپ يۇنچى ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ تەشۋىقات ۋەرەقلىرىنى يوشۇرۇنچە بېسىپ تارقىتىپ، خەلقنىڭ ئىنقىلابىي روھىنى كۆتۈرۈش، ئازادلىققا بولغان ئىشەنچىنى تۇرغۇزۇش ئۈچۈن ئاكتىپ ئىشلەيدۇ.

ئىلى خەلق ئىنقىلابىنىڭ تەشكىلاتچىلىرىدىن بىرى بولغان خەبىپ يۇنچى ئىلى ئىنقىلابىي پارتلاپ غۇلجا شەھىرى ئازاد قىلىنىپ، ۋاقىتلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندا، ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ، ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ تۈزۈشتە چوڭ رول ئويناندى. ئۇ ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بىرلىكتە ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ دىكلاراتسىيىسىنى تۈزۈپ چىقتى. زۆرۈر بولغان ئاپپاراتلارنى تەكلەش، كادىرلارنى سەپلەش ئىشلىرى بولۇپمۇ مەدەنىي ـ مائارىپ، تەشۋىقات ئىشلىرىنى بىۋاستە تۈتۈپ ئىشلىدى. ۋاقىتلىق ئىنقى-

لابىي ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، خەبىپ يۇنچى بىر ۋاقىتلىنىڭ ئۆزىدە مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى ھەم شۇ ۋاقىتتىكى «ئازاد شەرقىي تۈركىستان» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى ئىدى. خەبىپ يۇنچى بۇ چاغلاردا ئىنتايىن ئالدىراش بولۇپ، ئۇ ئۇرۇش مەزگىلى بىلەن توختاپ قالغان مائارىپ ئىشلىرىنى يولغا سېلىش ئۈچۈن، شۇ ۋاقىتتىكى مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى سەيپىدىن ئەزىزى بىلەن بىرلىكتە غۇلجا بەيتۇللا مەكتىپىدە مۇئەللىملەر يېتىشتۈرۈش كۇرسىنى ئۇيۇشتۇردى. چۈنكى بۇ چاغدا بۇرۇنقى مۇئەللىملەردىن خېلى زور بىر قىسمى گومىنداڭغا قارشى ئازادلىق ئۇرۇشىغا ئاتلىنىپ، ئالدىنقى سەپكە كەتكەن ئىدى. شۇڭا مۇئەللىم تەييارلاش ئىشى چىڭ تۇتۇلدى. كۇرسقا غۇلجا شەھىرى ۋە ھەرقايسى ناھىيىلەردىن مۇئەللىملەرنى يىغىپ ئوقۇتۇشنى ئېلىپ باردى. كۇرسقا دەرس بېرىشكە دامۇللا رازى، خەمىت ۋەكىلى، ئىرىكچى يۇنچى، ھابىل مەخسۇدى قاتارلىق تەجرىبىلىك، بىلىملىك ئوقۇتقۇچىلاردىن تەكلىپ قىلىپ دەرس ئۆتكۈزدى.

خەبىپ يۇنچى پىشقان، تەجرىبىلىك، ماھىر مەتبۇئاتچى ئىدى. ئۇ گېزىتخانىنىڭ ھەممە ئىشلىرى بىلەن تونۇش ئىدى. شۇنچە ئالدىراش بولسىمۇ ماقالىلارنى ئۆزى ئۇيۇشتۇراتتى ۋە ئۆزى كۆرۈپ چىقاتتى. كۇندىلىك گېزىتنى كۆرۈپ تەھرىرلەرگە كونكرېت كۆرسەتمىلەر بېرىپ تۇراتتى ۋە ھەر بىر ئىشنى سۈرۈشتۈرۈپ، قاتتىق تەلەپ قويااتتى.

خەبىپ يۇنچى يەنە مۇزىكا، رەسساملىق، زەرگەرلىك، ھۆسنىخەت يېزىش قاتارلىق ھەر تەرەپلىمە قابىلىيەتكە ئىگە ئىدى. مېنىڭ ئىسسىمدىن چىقمايدىغىنى شۇكى، 1944 ـ يىلى 12-ئايلاردا بولسا كېرەك، مەن گېزىتخانا تەھرىر بۆلۈمىنىڭ بىر ماقالىسىنى كۆچۈرۈۋاتقىنىمدا ئۇ يېنىمغا كېلىپ: «خېتىڭ ئانچە ياماق ئەمەسكەن، لېكىن بەزى ھەرپلەرنى قاندىق يېزىشنى بىلمەيدىكەنسەن. خەتنى شۇنداق چىرايلىق يازغىنىكى، يازغان

خېتىك كۆلۈپ تۇرسۇن، ھەممە ئادەم زۇقلىنىدىغان بولسۇن» دېگەنىدى.

ئىلى خەلق ئىنقىلابى پارتىلاپ غۇلجا شەھىرى ئازاد بولغاندىن كېيىن، شەھەردىن قاچقان گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىر قىسىم خەلقنى قورقىتىپ ھەيرانباغ ۋە ئايرودرومىلاردىكى ھەر بىر گازارمىلارغا پوتەي، ئىستىھكام قۇرۇپ كىرىۋالغانىدى. بىر نەچچە ئاي قورشاۋدا قالغان بۇ جايلار 1945 - يىلى 1 - ئايدا ئازاد بولدى. شۇ چاغدا ھەيرانباغ ئايرودرومىدىكى گومىنداڭ چىلار ئىچىدە يۇقۇملۇق كېسەلمۇ پەيدا بولغانىدى. ھەيرانباغلار ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن بۇ جايلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ كەلگەن خەبىپ يۇنىچى باشقا ھۆكۈمەت ئەزالىرى بىلەن ئىس تۇتەك چىقىپ، ئوت يېنىۋاتقان ئۆيلەرنىڭ ئىشىك - دېرىزىلىرىنى بۇزۇپ، ئۆينىڭ ئىچىگە كىرىپ قامىلىپ قالغان بالا - چاقىلارنى قۇتقۇزىدۇ، ئۇلارغا ئىنسانپەرۋەرلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ. خەبىپ يۇنىچى بىر كىچىك بالىنى قولىغا ئېلىپ كۆتۈرىدۇ. مانا شۇ چاغدا بۇ گازارمىدا تارالغان ئېغىر يۇقۇملۇق تىپ كېسىلى (سىپنوي تىپ) خەبىپ يۇنىچىگە يۇقىدۇ. خەبىپ يۇنىچى مۇشۇ ئاغرىق بىلەن ئاغرىپ، قۇتقۇزۇش ئۇنۇم بەرمەي 1945 - يىلى 2 - ئايدا غۇلجىدا 37 يېشىدا ۋاپات بولىدۇ. خەبىپ يۇنىچىنىڭ ۋاپاتى شۇ ۋاقىتتا ۋاقتىلىق ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت ۋە ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن زور يوقىتىش بولدى.

خەبىپ يۇنىچىنىڭ خەلق ئىنقىلابىي ئىشلىرى ئۈچۈن قىلغان ئەمگىكىگە ۋاقتىلىق ھۆكۈمەت ۋە خەلق تەرىپىدىن يۇقىرى باھا بېرىلدى. ۋاقتىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئالىي ئوردىنى مۇكاپاتىغا مۇيەسسەر بولدى، غۇلجىدىكى بىر كوچا نامىمۇ «خەبىپ يۇنىچى» كوچىسى دەپ ئاتالغانىدى.

(ئاپتورنىڭ خىزمەت ئورنى: شىنجاڭ ئۇنۋېرسىتېتىدىن دەم ئېلىشقا چىققان)

پېشقەدەم زىيالىي - ئەسئەت ئىسھاقوۋ

شېرىپ خوشتار

تاتار خەلقىنىڭ سادىق پەرزەنتى، پېشقەدەم زىيالىي ئەسئەت ئىسھاقوۋ 1921 - يىل 1 - ئاينىڭ 21 - كۈنى تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ دۆربىلجىن ناھىيىسىدە ئوششاق تىجارەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ، ئائىلە تەربىيىسىنى دۆربىلجىندە ئوتكۈزگەن. ئونىڭ دادىسى تۆمۈر غەلى 1928 - يىلى سودا - تىجارەت ئوچۇن ئۇرۇمچىگە كۆچۈپ كېلىدۇ، ياش ئەسئەتمۇ ئائىلىسى بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىدۇ. تۆمۈر غەلى شۇ زامانىنىڭ تەرەققىيپەرۋەر كىشىلىرىدىن بولۇپ مائارىپنى قىزغىن سۆيەتتى. ئۇ ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدىكى تەرەققىيپەرۋەر سودىگەرلەر ۋە يەرلىك زىيالىيلار تەشكىل قىلغان پەننىي مەكتەپكە بېرىپ، بىر تەرەپتىن ئىقتىسادىي ياردەم بەرسە، يەنە بىر تەرەپتىن بۇ مەكتەپنىڭ ھېسابات ئىشلىرىنى خالىس باشقۇرىدۇ. ئەسئەت ئىسھاقوۋ ئۇرۇمچىگە كېلىش بىلەن ئەنە شۇ مەكتەپتە (بۇ مەكتەپ كېيىن 6 - مەكتەپ دەپ ئاتالدى) باشلانغۇچنى ئوقۇتىدۇ.

ئاپرىل ئۆزگىرىشىدىن كېيىن، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتى سوۋېت ئىتتىپاقى (ئوتتۇرا ئاسىيا) غا ئوقۇغۇچى چىقىرىدۇ. شېڭ شىسەينىڭ بۇ قېتىمقى چەت ئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىش ئىشى ھەرقايسى تەرەققىپەرۋەر زاتلارنى ۋە ئۇلارنىڭ بالىلىرىنى ئويغىتىدۇ. نەتىجىدە ئەسئەت ئىسھاقوۋ ئۇرۇمچى نەنلىياڭدا ئوغۇلۇپ ئوسكەن ۋە بىرگە ئوقۇغان ساۋاقداشلىرىدىن ئەنۋەرخانبابا،

ئۇيغۇر سايرانى، نۇسرەت شەھىدى ۋە يەنە تۆت نەپەر خەنزۇ باللار بىلەن بىرگە ئۆزى راسخوت چىقىرىپ موسكۋاغا ئوقۇشقا باردىدۇ.

ئەسئەت ئىسھاقوۋ ئۆز دۇستلىرى بىلەن 1935 - يىلىدىن 1940 - يىلىغىچە موسكۋادا روسچە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈردى. ئەينى ۋاقىتتا مەزكۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش ئارزۇسى بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا شارائىت يار بەرمەيدۇ.

1940 - يىللىرى شېڭ شىسەي ئىچكى جەھەتتىن باشقىچە يول تۇتۇپ، ئىنقىلاب ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرگەن يىللار ئىدى. ئۇ يىللاردا شېڭ شىسەي 2 - قېتىملىق تۇتقۇن ۋە قىرغىن قىلىشنى ئېلىپ بېرىۋاتقان، ئۇنىڭ تۇتقۇن قىلىش سىياسىتى ئاقسۆڭەكلەر، چەت ئەل ئىشپىيونلىرى بىلەن چەكلىنىپ قالماي بەلكى شىنجاڭدىكى ئىلغار زىيالىيلار، سودا - سانائەتچىلەر، ھەر تەبىقە ۋەتەنپەرۋەر زاتلاردىن ئېشىپ ھەتتا ئىشچى - خىزمەتچىلەر كۇرسانتلىرىغىچە يېتىپ بارغان، چوڭلار تۇتقۇن قىلىنسا مال - مۈلكى تارتىۋېلىنىپ، ئايال، بالىلىرى دەشتى - چۆللەرگە بالانغان ۋاقىت ئىدى.

مۇشۇ خىل سەۋەبلەر شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان بەزى كېلىشىمنامىلىرىنى بۇزۇپ تاشلىغانلىقى ئۈچۈن، موسكۋادا تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئەسئەت ئىسھاقوۋ قاتارلىق كۇرسانتلار ئالىي مەكتەپكە كىرىشتىن مەھرۇم قېلىپ قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدى.

ئەسئەت ئىسھاقوۋ قاتارلىقلار ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن خىزمەت بېرىلمەيدۇ، بولۇپمۇ ئەسئەت ئائىلىسى خانۇەيران بولۇپ يەككە - يىگانە تۇرمۇش كەچۈرۈشكە مەجبۇر بولدى. ئەنە شۇنداق شارائىتتا، ئەسئەت دەسلەپتە ساۋسۇن تۈرگ (سوۋېت ئىتتىپاقى سودا ۋەكالەتچىسى) دا بىر يىلدەك ئىشلەپ

دى، شۇنداقتىمۇ يەنە كۆڭلى تىنجىمىغان شېڭ شىسەي ئۇنى غۇلجا كۇرەگە سۇرگۈن قىلىدۇ. ئۇ، كۇرەدە سۇرگۈندە بولغان مەزگىلدە ئىلى تاتار مەكتىپىگە مۇئەللىم لازىم بولۇپ، ئېھتىياجغا ئاساسەن ئىلى ۋىلايىتى ئۇنى ئىلغا يۆتكەپ كېلىدۇ. ئۇ، 1942 - يىلىنىڭ باشلىرىدىن 1944 - يىلى ئىلى خەلق قوزغىلىڭى يەنى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي قوزغالغانغا قەدەر ئىلى تاتار مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى ۋە ئىلمىي مۇدىر بولۇپ ئىشلەيدۇ. ئۇ، مۇشۇ جەريانىدا ئىلىدىكى ئىلغار تەشكىلاتنىڭ ئىلغارلار بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ، ئىلغار پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارىدۇ.

غۇلجا شەھىرى ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇ ئىلى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىدە ئىشلەيدۇ. 1945 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ ئىلى گېزىتى ئىدارىسىدە مۇھەررىر ۋە باش مۇھەررىر بولىدۇ. كېيىن ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابىنىڭ شتاب ئوفىتسىرى بولىدۇ. بىتىمدىن كېيىن 1948 - يىلى ئىلىدا تەسىس قىلىنغان «شىنجاڭدا تىنچلىق، دېموكراتىيىنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى»نىڭ تەشكىلىي ھەيئەت ئەزاسى ۋە ئىلى ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىپى بولۇپ ئىشلەيدۇ. 1948 - يىلى 8 - ئايدا ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى رەھبەرلىرىدىن ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلار جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ يىغىنىغا قاتناشماقچى بولۇپ سەپەرگە چىقىپ ئاندا، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ۋە خەلقنىڭ تەۋسىيىسى بىلەن «شىنجاڭدا تىنچلىق، دېموكراتىيىنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى»غا ۋاقتىلىق مەسئۇل بولىدۇ. 1949 - يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن دىڭ لىچۈن①، مەر-

① دىڭ لىچۈن — 1948 - يىلى 8 - ئايدا ئىلىغا كەلگەن، ئەخمەتجان قاسىملار سەپەرگە ئاتلانغاندىن كېيىن ئۇرۇمچىگە كېلىپ بورھان شەھىدى بىلەن بىر قانچە كۈن بىللە بولغاندىن كېيىن، ئىككىنچى قېتىم ئايلمز مۇھەممىدى بىلەن بىللە يەنە ئىلىغا بارغان.

هۇم ئابلىز مۇھەممىدى قاتارلىقلار غۇلجىغا بارغاندا، ئۇچ ۋە-
لايەت ھۆكۈمىتى ۋە خەلقىگە ۋەكالىتەن دىك لىچۇننى قىزغىن
كۈتۈۋالىدۇ ۋە ئازادلىق ئارمىيىنىك ئىلغا بېرىش مەسىلىسىنى
قىزغىن ھىمايە قىلىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن خەلق ئازادلىق ئار-
مىيىسىنى كۈتۈۋالىدۇ. ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلار ھادىسىگە
يولۇققاندىن كېيىن «شىنجاڭدا تىنچلىق، دېموكراتىيىنى ھىمايە
قىلىش ئىتتىپاقى»نىك ۋاقىتلىق مەسئۇلى بولۇپ تەيىنلىنىدۇ،
ئەسلىدە ئىسھاقوۋ شۇ مۇناسىۋەت بىلەن 1949 - يىل 9 - ئاي-
نىڭ 28 - كۈنى ماۋ جۇشىغا تېلېگرامما يوللايدۇ. 10 - ئاينىڭ
1 - كۈنى ماۋ جۇشى ئەسلىدە ئىسھاقوۋغا جاۋاب تېلېگرامما ئە-
ۋەتتى. ئەسلىدە ئىسھاقوۋ 1950 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ياش-
لار ئىتتىپاقىنىڭ مۇئاۋىن سېكرېتارى، 1953 - يىلدىن 1956 -
يىلغىچە شىنجاڭ شۆبە بىيرۇ تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باش-
لىقى، قوشۇمچە ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەدەنىيەت - مائارىپ
ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. 1956 - يىلى
9 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن
رەئىسى بولۇپ، شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرىغا
مەسئۇل بولدى.

ئەسلىدە ئىسھاقوۋ ئاتالمىش «مەدەنىيەت ئىنقىلابى»دا
«تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نىڭ چۇماقچىلىرى تەرىپىدىن زىيان-
كەشلىككە ئۇچراپ، ئېغىر ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى باشتىن
كەچۈردى. ئەڭ ئاخىرىدا بىگۇناھ ھاياتىدىن ئايرىلدى.

ئەسلىدە ئىسھاقوۋ قىسقىغىنا ھاياتىدا، ئېغىر كۈنلەر ۋە
دەھشەتلىك يىللارنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى باشتىن ئۆتكۈزدى. قاي-
سى بىر دەۋر ياكى ئېغىر كۈنلەردە ئۆز ئىرادىسىنى بوشاشتۇر-
ماي تەمكىن، چىداملىق بولۇپ، ھەرقانداق جاپا - مۇشكۈلگە
بەرداشلىق بەردى. ئۇ، خىزمەت جەريانىدا مەيلى ئاددىي خىز-
مەت بولسۇن ياكى رەھبەرلىك ئورنىدا تۇرغان بولسۇن ئامما-

دىن ئايرىلمىدى.

ئۇ، ھەقىقىي بىلىم ئىگىسى بولۇپ، گۈزەل ئەخلاقى بە-
لەن ئاددىي - سادىدا ياشاپ، كىشىلەر ئارىسىدا ياخشى تەسىر
قالدۇردى. ئۇ خەلقىمىزدىن ۋاقىتسىز ئايرىلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ
پارتىيە، ھۆكۈمەت ۋە خەلققە سادىق قەلبى خەلقتىن ئايرىلما-
دى، خەلقىمىز ئۇنى مەڭگۈ ئەسلەيدۇ.

ئوقۇتقۇچىمىز گۈلەندەم ئانا ھەققىدە

رىزۋانگۈل ئابلەت

ھۈرمەتلىك ئۇستازىمىز گۈلەندەم ئانىنىڭ ئايالار مائارىپى يولىدىكى خىزمەت تارىخى، 1911 - يىل 12 - سېنتەبىردىن باشلىنىپ تاكى ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە داۋام ئەتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ تەربىيىسىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن مىڭلارچە خوتۇن - قىزلار ھېلىھەم جەمئىيىتىمىز ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

گۈلەندەم ئانا 1889 - يىلى قازاندىكى بىر تاتار ئائىلىسىدە تۇغۇلۇپ، چۆچەك شەھىرىدە ئۆسۈپ چوڭ بولغان. ئۇ ئىلگىرى شۇ زاماننىڭ ئابستايىلىرىدىن تەلىم ئېلىپ ئوقۇيدۇ، كېيىنرەك ئۆز ئائىلىسىدە ئوقۇپ ئاتىسىدىن تەلىم ئالىدۇ. ئۇ 21 ياشقا توشقاندا (1910 - يىلى)، چۆچەك شەھىرىنىڭ ئەڭ ئىلغار مۇئەللىملىرىدىن ھېسابلانغان مەجبۇللا ئەبدۇللىن ئىسمىلنىڭ تەرەققىيپەرۋەر، يېڭىلىقنى سۆيگۈچى مۇئەللىمگە تۇرمۇشلۇق بولىدۇ. بۇ تۇرمۇش گۈلەندەم ئانىنىڭ مەرىپەتلىك ئادەم بولۇپ چىقىشىغا بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئۇ يولدىشى مەجبۇللا ئەپەندىنىڭ ياردىمىدە ئۆز مەلۇماتىنى كۈنسايىن ئاشۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆز بىلگىنىنى باشقىلارغا ئۆگىتىشكە باشلايدۇ، ئۇنىڭ بۇ ئىجتىھاتى بىكار كەتمەيدۇ. بەلكى ئۆزىنىڭ ئىگىلىگەن بىلىمىنى باشقىلارغا ئۆگىتىش مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا مۇيەسسەر بولىدۇ.

گۈلەندەم ئانا، 1911 - يىلى سېنتەبىردە ئۆز ئۆيىدە قىزلار مەكتىپى ئېچىپ، چەكسىز خۇشاللىق ئىچىدە ئوقۇتقۇچىلىققا قەدەم قويىدۇ. بۇ ۋاقىتلاردا چۆچەكتىكى مەكتەپلەردە كونا ئۇسۇل دا دەرس ئۆتۈلگەچكە، بۇ ئۇسۇل بىلەن خەت تونۇپ ساۋاتلىق بولۇش بەك مۇشەققەتلىك ئىدى. مەجبۇللا ئەپەندى بۇ قېيىنچىلىقنى ئېتىبارغا ئېلىپ، يېڭى ئۇسۇل بىلەن ئوقۇتۇشنى مۇۋاپىق كۆرىدۇ ۋە مەكتەپ ئېچىپ بالىلارنى يېڭى ئۇسۇلدا ئوقۇتۇشقا باشلايدۇ. بۇنىڭ بىلەن چۆچەكتە كونا ئۇسۇلدا ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئەمەلدىن قالىدۇ، يېڭى مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ھەسسىلەپ ئاشىدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ ئىككىيىلەن ئۆزلىرىنىڭ مۇقەددەس يولىدا زور ھەۋەس بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەيدۇ، باشقىلارنىمۇ يېڭىلىققا، مەرىپەت يولىغا باشلايدۇ.....

گۈلەندەم ئانا تەربىيىسىدىكى قىزلار قول ھۈنەرلىرىنى (تىكىش، چىكىش) ئۆگىنىدۇ. ھەر يىلى 10 -، 15 - ماي كۈنلىرى ئوقۇغۇچىلار يىللىق ئىمتىھان بېرىپ تەتىلگە قويۇپ بېرىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن چۆچەك قىزلىرى ئوقۇشقا بېرىلىپ، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ئىشلىرىدىنمۇ خەۋەردار بولۇپ، ئۆز زامانىسىغا لايىق مەدەنىي تۇرمۇشقا قەدەم قويىدۇ.

ئەمما بۇ ۋاقىت چۆچەكتە جاھالەتچىلىك ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان مەزگىل بولغاچقا، قىزلار 12 - 13 ياشقا كىرىشى بىلەنلا مەكتەپكە بېرىشتىن توختاپ، ئۆيلىرىگە قامىلىپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى. چۈنكى ئاتا - ئانىلار قىزلىرىنى بويىغا يەتكەندىن كېيىن كوچىلاردا يۈرسە بولمايدۇ، دەپ ئوقۇش يېشىدىكى قىزلىرىنى ئوقۇشتىن ۋاقتىسىز توختىتىۋالاتتى.

گۈلەندەم ئانا ئەنە شۇنداق ئوقۇشتىن توختىتىلغان شاگىرتلىرى ئۈچۈن قاتتىق ئېچىنىاتتى، ئۇلارغا ياردەم قىلىشنى ئويلايتتى، ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىسىغا مۇراجىئەت قىلاتتى. نەتىجىلىك جاۋابلارنىڭ بەك ئاز بولۇشى بىلەن مەيۇسلىنىپ كەتمەي، ئۇمىد بىلەن ئالغا قارايتتى. بۇنىڭ بىلەن بۇ يولدىكى قىيىنچىلىقلارنى ئاستا - ئاستا يېڭىپ باراتتى.

1918 - يىلى، تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاستانە يېزىسىدا ئۇ-
قۇتقۇچىلار يېڭى ئۇسۇلدا مەكتەپ ئېچىپ، چۆچەكتىن مەجبۇللا
ئەپەندىنى مۇئەللىملىككە تەكلىپ قىلىدۇ. چۆچەك خەلقى ئۇنى
ئەۋەتمەسلىككە تىرىشقان بولسىمۇ، مەجبۇللا ئەپەندى ئاستانىگە
بېرىپ ئوقۇتقۇچىلىق قىلىشنى مۇۋاپىق تاپىدۇ. ئەمما ئون يىلغا
يېقىن نۇرغۇن ئېغىرچىلىقلارغا چىداپ تەربىيىلىگەن شاگىرتلىرى-
دىن ئايرىلىش ئاسانغا چۈشمەيدۇ. بۇ ھال بولۇپمۇ گۇلەندەم
ئانا ۋە قىز ئوقۇغۇچىلارغا چوڭقۇر تەسىر قىلىدۇ. بارلىقىنى
خەلققە بېغىشلاش، خوتۇن - قىزلارنىڭ ساۋاتىنى چىقىرىشقا
ھېچنېمىنى ئايىمىغان گۇلەندەم ئانىمۇ بۇ تەكلىپكە ماقۇل بولى-
دۇ. شۇنداق قىلىپ گۇلەندەم ئانا يولداشى مەجبۇللا بىلەن
ئاستانىگە بارىدۇ.

گۇلەندەم ئانا ئاستانە قىزلىرىنىڭ قاراڭغۇلۇق، نادانلىقتى-
كى ھاياتىنى، زۇلمەت دۇنياسىدا ياشاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ بەك
ئېچىنىدۇ، ئۇلارنىڭ بىلىم ئېلىشقا مۇھتاج ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ.

«تامچە سۇ تاشنى تېشەر» دېگەندەك، بۇلار قىش ۋە ياز
تىنىم تاپماستىن ئاستانە خەلقى ئىچىگە مائارىپ ئۇرۇقىنى چې-
چىشقا كىرىشىپ كېتىدۇ. نەتىجىدە ئۇچ يىل ئىچىدىلا يۈزلىگەن
ئوغۇل - قىز ساۋاتلىق بولۇپ قالىدۇ، قىسمەن بولسىمۇ دۇنيا
بىلەن، ئىلىم - پەن بىلەن تونۇشىدۇ، ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك
ھېسسىياتلىرى دەسلەپكى قەدەمدە ئويغىنىشقا باشلايدۇ. بىر قانچە
خوتۇن - قىز گۇلەندەم ئانىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ئۇنىڭدىن ئۇ-
دان تەلىم ئېلىپ، شۇ زامانىنىڭ ئىلغار ئادەملىرىدىن بولۇپ
چىقىش ئۈچۈن شەرت ھازىرلايدۇ. شۇنداق قىلىپ گۇلەندەم
ئاستانە خوتۇن - قىزلىرىنىڭ ساپ قەلبىنى مېھرى - مۇھەببەت
بىلەن سۇغىرىشقا باشلايدۇ.

1922 - يىلى، مەجبۇللا ئەپەندى بەختكە قارشى كېسەل
بىلەن ۋاپات بولىدۇ. بۇ ئىش يالغۇز گۇلەندەم ئانا ئۈچۈنلا

ئەمەس، پۈتۈن ئاستانە خەلقى ئۈچۈنمۇ چوڭ بىر يوقىتىش
بولىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن گۇلەندەم ئانا ئىمتىھانلىرىنى تۈگىتىپ،
چۆچەك شەھرىگە — تۇغقانلىرىنىڭ يېنىغا قايتىپ كېلىشكە مەج-
بۇر بولىدۇ.

خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان گۇلەندەم ئانىنىڭ
چۆچەككە قايتىپ كېلىشى چۆچەك خەلقى ئۈچۈن بولۇپمۇ چۆ-
چەكتىكى خوتۇن - قىزلار ئۈچۈن زور خۇشاللىق ئېلىپ كېلىدۇ.
خەلق ئۇنىڭغا يەنە مۇئەللىملىك ۋەزىپىسىنى تاپشۇرىدۇ. شۇنىڭ-
دىن كېيىن گۇلەندەم ئانا مېرىۋسۇپ زاھىدنىڭ يارىدىمى ئار-
قىسىدا ئۆز ئۆيىدە خۇسۇسىي قىزلار مەكتىپى ئاچىدۇ. مەكتەپ
يەنە قىزلار بىلەن تولىدۇ، ئوقۇغۇچىلار كۈنسايىن كۆپەيىشكە
باشلايدۇ. كېيىن گۇلەندەم ئانا شۇنچە كۆپ قىزلارغا يېتىشەلمە-
گەنلىكتىن، گۇلسۇم ئىرنىچنا ئىسىملىك 14 ياشلىق قىزنى ئۆزى-
گە يارەمچى قىلىۋالىدۇ.

1924 - يىلى، چۆچەك بايلىرىدىن بولغان ھەسەن ئاقساقال
ئىككى ئېغىزلىق ئۆيدىن تەركىپ تاپقان بىر مەكتەپ سېلىپ
گۇلەندەم ئانىنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىدۇ. ئەمما ئوقۇغۇ-
چىلار كۆپ بولغاچقا 80 — 90 ئوقۇغۇچى ئىككى ئىسىمنىدا ئو-
قۇشقا توغرا كېلىدۇ. مەكتەپنىڭ تەمىناتىغا پۈتۈنلەي ھەسەن
ئاقساقال مەسئۇل بولغانلىقتىن، بۇ جەھەتتىكى قىينىچىلىقلارغا
چىداشقا توغرا كېلەتتى.

1927 - يىلى، ئوقۇغۇچىلاردىن ئىمتىھان ئېلىش ئىشلىرى
ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ھەسەن ئاقساقال مەكتەپ بىناسىنىڭ
بوشىتىلىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. گۇلەندەم ئانا بۇ خەۋەرنى بەزى
ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاتا - ئانىسىغا ئىنكاس قىلىپ باققان بولسىمۇ،
ئەمما قانائەتلىنەرلىك جاۋاب ئالالمايدۇ. شۇڭا ئۆزى بىر ئۆينى
ئىجارىگە ئېلىپ كۆچۈپ چىقىدۇ.

ئوقۇش باشلاش ۋاقتى يېتىپ كېلىش بىلەن تەڭ، پۈتۈن

ئوقۇغۇچىلار مەكتەپكە كېلىپ ئوقۇشقا تىرىشاتتىدۇ. ھەسەن ئاقساقال پارتا ۋە دوسكىلاردىن تارتىپ ئېلىپ قالغاچقا، گۈلەندەم ئانا بۇ ئىشنى ئوقۇغۇچىلارغا ئېيتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر نەچچە ئوقۇغۇچى بىرلىشىپ، ئوتتۇز كىشىلىك پارتا - ئورۇندۇق ۋە خەت يازىدىغانغا دوسكا تەييارلايدۇ. شۇ يىلى ئوقۇغۇچى سانى تېخىمۇ كۆپىيىپ، يەنە بىر يارىمچى ئوقۇتقۇچى سەپلىنىدۇ. شۇنداق قىلىپ چۆچەك شەھىرىدىكى ھەر مىللەت قىزلىرى جۇملىدىن ھال - ئوقىتى ياخشى ئائىلىلەرنىڭ قىزلىرىمۇ ئەنە شۇ گۈلەندەم ئانىنىڭ ئۆيىدە ئوقۇشقا باشلايدۇ، ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى ئۆز قىزلىرىنىڭ تەلىم - تەربىيە ئېلىشىغا رازى بولىدۇ.

گۈلەندەم ئانا چۆچەك قىزلىرىنى نادانلىق ۋە جاھالەت دۇنياسىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن يەر ئېلىپ مەكتەپ سېلىشنى مەقسەت قىلىدۇ ۋە مەكتەپ سېلىشقا مۇڭاپىقراق ئورۇن ئىزلەشكە باشلايدۇ. نەتىجىدە مەرھۇم مەجبۇللا ئەپەندىدىن قالغان مىڭ سەر پۇلغا ئۆزى تېجەپ يىغقان ئىككى مىڭ سەر پۇلنى قوشۇپ، مەكتەپ سېلىش ئۈچۈن يەر سېتىۋالىدۇ. مەكتەپ سېلىشقا كېتىدىغان كىرەكلىك نەرسىلەرنى ئاستا - ئاستا ھازىرلايدۇ. ئىمتىھاندىن كېيىن مىر يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن مەجبۇللا ئەپەندىنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئوقۇتقان ئوقۇغۇچىلىرى (بۇلارنىڭ بىر قىسمى چوڭ سودىگەر بولۇپ كەتكەن) مىڭ سەرگە يېقىن پۇل ئىئانە قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ باھار پەسلى كىرىش بىلەن تەڭ مەكتەپ سېلىشقا تۇتۇش قىلىدۇ.

شۇ يىلى سېنتەبىردە، گۈلەندەم ئانا ساپ ھاۋالىق، كەڭ - ئازادە يېڭى مەكتەپتە ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىنى چەكسىز خۇشاللىق ئىچىدە كۈتۈۋالىدۇ. يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار ۋە ئوقۇتقۇچىلار ئۈچۈن ناھايىتى كۆڭۈللۈك بولىدۇ. ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرى بۇرۇنقىدىن زور دەرىجىدە يۇكسىلىدۇ، گۈلەندەم ئانىنىڭ

بۇ غەيرىتى ھەممە ئادەمنى قايىل قىلىدۇ. شۇڭا ئوقۇغۇچىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۇنىڭغا چەكسىز مىننەتدارلىق بىلدۈرىدۇ. گۈلەندەم ئانىنىڭ شاگىرتلىرى يىلدىن - يىلغا كۆپىيىدۇ. 6 - سىنىپنى پۈتتۈرگەنلەرنىڭ ئورنىنى ئوقۇش يېشىغا توشقانلار ئىگىلەشكە باشلايدۇ.

ئاپرىل ئىنقىلابىدىن كېيىن گۈلەندەم ئانا مائارىپ باشلىقلىرىغا مۇراجىئەت قىلىپ، مەكتەپتە مۇئەللىم يېتىشتۈرۈش كۇرسى ئېچىش مۇۋاپىقلىقىنى ئېيتقاندا ۋە ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدىكى مۇئەللىملىك سالاھىيىتىگە تۇشىدىغانلارنى كۇرستا ئوقۇشقا چاقىرىدۇ. بۇ كۇرسنىڭ دەرسلىرىنى ئۆتۈشكە مەلۇماتلىق كىشىلەرنى تەكلىپ قىلىدۇ. كۇرس ئىككى ئاي داۋاملاشقاندىن كېيىن 21 نەپەر مۇئەللىم يېتىشىپ چىقىدۇ.

شۇ يىلى چۆچەكتىكى مەرىپەتپەرۋەر زاتلارنىڭ تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە تۆت - بەش يەردە قىزلار مەكتەپلىرى ئېچىلىپ كۇرسنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار بىلەن تەمىن ئېتىلدى. شۇ قاتاردا ئۇيغۇر مەھەللىسىدە «مەھمودىيە» مەكتىپى ئېچىلىپ، ئۇيغۇر قىزلىرىمۇ مەكتەپكە جەلپ قىلىنىشقا باشلىدى. بۇ قىزلار مەكتەپلىرىنىڭ ھەممىسىگە گۈلەندەم ئانا يېتەكچىلىك قىلدى. ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىدىن ۋاقتى - ۋاقتىدا خەۋەردار بولۇپ، ئۇلارغا يولىيورۇق كۆرسىتىپ تۇردى، مەكتەپتە بولسا ئۇ مۇدىرلىق ۋەزىپىنى ئۆتىدى.

1935 - 1936 - يىللارغا كەلگەندە، ئايالار مائارىپى يەنە بىر بالداق كۆتۈرۈلۈشكە باشلايدۇ. يەنە قىسقا مۇددەتلىك ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش كۇرسلىرى ئېچىلىپ، مۇئەللىملەر كۆپلەپ يېتىشىپ چىقىدۇ ۋە چەت ناھىيىلەرگە، يېزا - قىشلاقلارغىمۇ ئەۋەتىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ گۈلەندەم ئانىنىڭ تەربىيىسىنى ئالغان نۇرغۇن خوتۇن - قىزلار ھەر مىللەتنىڭ ياش بوغۇنلىرىنى

ئوقۇتۇشقا باشلايدۇ.

1937 - يىلى، گۈلەندەم ئانا رەھبەرلىكىدىكى «گۈلەندەم-مىيە مەكتىپى» نىڭ شۆبە مەكتەپلىرى ئۈچ-تۆت يەردە ئېچىلىدۇ. مەكتەپنىڭ بىرلا ئورۇندا بولماسلىقى كۆپلىگەن قىينىچىلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ. گۈلەندەم ئانا ئوقۇغۇچىلىرىنى بىر يەردە تەربىيىلەشنى ئارزۇ قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ مۇمكىن بولماي قالىدۇ. شۇنداق قىينىلىپ تۇرغان ۋاقىتتا، ئاستانىلىق مەجبۇرلا تالىپ بالىلىرى (سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ، قايتىشىدا) چۆچەككە كېلىپ، گۈلەندەم ئانا بىلەن كۆرۈشىدۇ. ھەمدە مەكتەپنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئۆزلىرىنىڭ چۆچەكتىكى قورۇ - جايىنى قىزلار مەكتىپىنىڭ ئىقتىدارىغا تەقدىم قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مەكتەپ شۇ ئورۇنغا كۆچۈپ چىقىدۇ، گۈلەندەم ئانىنىڭ ئۆيى ئۆزىگە قالىدۇ. 14 ئىيۇنلۇق ئۆيى، كەچ، ئازادە قوراسى ۋە بېغى بار بۇ مەكتەپ 14 مۇئەللىم، سەككىز سىنىپلىق 255 نەپەر ئوقۇغۇچىنى چەكسىز خۇشال قىلىدۇ. ئۇلار مەجبۇللا تالىپ (مىيللى) بالىلىرىغا تەشەككۈر ئېيتىدۇ.

بۇلار يېڭى، ئازادە مەكتەپكە كۆچۈپ چىققاندىن كېيىن، ئوقۇش - ئوقۇتۇش ئىشلىرى بىر نەچچە يىل ياخشى داۋاملاشقان بولسىمۇ، ئەمما كېيىنكى ۋاقىتلاردا (شېڭ شىسەي دەۋرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا) گۈلەندەم ئانا رەھبەرلىك ئىشىدا ۋە ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنى تەربىيىلەش يولىدا كۆپلىگەن قىينىچىلىقلارغا دۇچ كېلىدۇ، يەنى ئۇ تەلىم - تەربىيە ئىشلىرىنىڭ تارىمكىغا كىرىپ قېلىشىغا رازى بولمايدۇ. خەلقنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىغا مۇخالىپ كېلىدىغان تۇرلۇك ئەمىر - پەرمانلارغا قاتتىق نەپرەتلىنىدۇ. بولۇپمۇ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان كېيىنكى مەزگىللەردە خەلقنىڭ بولۇپمۇ مائارىپچىلارنىڭ ئازاب - ئوقۇبەت ئىچىدە قالغانلىقىغا ئېچىنىدۇ.... ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئېـ

ژىلىۋاتقانلىقىنى، ئۇلاردا قىلچىلىك ھوقۇقنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەبلىنىدۇ. بەختىگە يارىشا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى غەلىبىسىنىڭ تاڭ نۇرى تارباغاتاي زېمىنىنى يورۇتۇپ، پۈتۈن ۋىلايەت خەلقىنى ئازاب - ئوقۇبەتلىك تۇرمۇشتىن ئازاد قىلغىنىدەك، بۇ يورۇق تاڭ گۈلەندەم ئانىنىڭمۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردىكى ئېغىر كۈنلىرىگە ۋە ۋىجدان ئازابىغا خاتىمە بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن گۈلەندەم ئانا خەلقنىڭ ئەركىنلىكىنى كۆرۈپ ئىلھاملىنىدۇ ۋە يېشىنىڭ چوڭ بولۇشىغا قارىماستىن ئۆز زېمىنىدىكى مۇقەددەس ۋەزىپىنى ئۆز ئارزۇسىدەك، خەلقنىڭ تەلىكىدىكىدەك ئادا قىلىشقا كىرىشىدۇ.

ئۇ ئازادلىق نۇرىنى كۆرگەندىن كېيىن يالغۇز مائارىپ ئىشلىرى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، پۈتۈن خوتۇن - قىزلارنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ، ئۇلارنى ئىنقىلابىي كۈرەشكە ھەسسە قوشۇش يولىغا باشلايدۇ. مىللىي ئارمىيىگە سوۋغا ئەۋەتىش، كىيىم - كېچەك ھازىرلاش، ئىئانە توپلاش ئىشلىرىنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ئاياللارغا ئىنقىلابىي كۈرەشنىڭ مەقسەتلىرى، دەۋرنىڭ مۇقەددەس ۋەزىپىلىرى توغرىسىدا كۆپ سۆزلەپ چۈشەندۈرىدۇ. باشقا ئىدارە - جەمئىيەتلەر قاتارىدا خوتۇن - قىزلار جەمئىيىتى قۇرۇلغاندا، جەمئىيەت رەئىسلىكىگە تەيىنلىنىپ، ئىجتىمائىي ساھەدە ئاياللار خىزمىتى بويىچە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

1946 - يىلى 10 - ماي كۈنى ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ تۆھپىسى ئۈچۈن ئالمي ئوردىسىدا بىلەن مۇكاپاتلايدۇ. گۈلەندەم ئانا ئازادلىق تاڭغا ھەمشېرىك بولۇش بىلەن بىر يىلغىمۇ يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە يېڭى خەلقچىل ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تەقدىرلىنىش بىلەن خۇشاللىنىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن پۈتۈن چۆچەك خوتۇن - قىزلىرىمۇ خۇشاللىنىدۇ. قەدىرلىك ئۇستازلىرىنى چىن قەلبىدىن تەبرىكلەپ، ئۇلارنىڭ خۇشاللىقىغا ئورتاقلىشىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئۈزۈن ئۆمۈر تىلەپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى يېڭى بەختلىك

تۇرمۇش يولىدا ئۇزۇن يىللار ئىتتىپاقلىشىپ ئۆتۈشكە تىلەكداش ئىكەنلىكلىرىنى بىلدۈرىدۇ.

1947 - يىلى ھەجىۋللا تالىپ يەنە چۆچەككە كېلىپ، «گۈلەندەمىيە مەكتىپى» ئىشلىتىۋاتقان چوڭ ئىمارەتنى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ. شۇ مەزگىللەردە بۇ مەكتەپ 8 سىنىپلىق، 250 كىشىگە ئوقۇغۇچى، نۇرغۇن ساندىكى ئۆسمۈر ۋە ساۋاتسىز ئاياللارنىڭ ئىلىم - بىلىم ئالىدىغان تەربىيە ماكانى بولۇپ، گۈلەندەم ئانىنىڭ توغرا يېتەكچىلىكى بىلەن ھەممە ئىشتا نەمۇنىلىك ئورۇن بولىدۇ.

مانا شۇنداق قىلىپ گۈلەندەم ئانا 38 يىل جەريانىدا خوتۇن - قىزلارغا توغرا تەربىيە بېرىپ ئۇلارنى يېڭى تەرەققىيات تۇرمۇش يولىغا يېتەكلەش يولىدا نۇرغۇن كۈچ چىقىرىپ، ئۇنتۇلماس خىزمەت كۆرسەتكەن مەنىۋى ئانا بولۇپ قالىدۇ....

ئەينى ۋاقىتتا تارغاباتاي ۋىلايىتى بويىچە مۇئەللىملەرنىڭ كۆپچىلىكى ۋە ئوچۇق پىكىرلىك، مەلۇماتلىق، يېڭى قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ھەممە ساھەلىرىدە ئەرلەردىن قېلىشمايدىغان خىزمەت قىلىۋاتقان خوتۇن - قىزلارنىڭ ھەممىسى گۈلەندەم ئانىنىڭ شاگىرتلىرى (ئوقۇغۇچىلىرى) ھەتتا ئۇلارنىڭ ئانىلىرىمۇ گۈلەندەم ئانىدىن تەلىم ئالغانلاردۇر.

گۈلەندەم ئانىنىڭ 1946 - يىلىدىن كېيىن تەربىيىلەنگەن شاگىرتلىرى، ئەينى ۋاقىتلاردا تەربىيىلەنگەن شاگىرتلىرىنىڭ قىزلىرىنىڭ قىزلىرى (نەۋرىلىرى) ئىدى. شۇڭا گۈلەندەم ئانا تەربىيىسىدىكى 1 - ، 2 - سىنىپتا ئوقۇيدىغان قىزلار ئارىسىدا «مېنىڭ چوڭ ئانامنۇ، ئاپامنۇ، بۇ مۇئەللىمدە ئوقۇغان ئىكەن، ئەمدى مانا بىز ئوقۇۋاتىمىز» دېگۈچىلەرمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە، تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا مەسئۇل بولداشلار گۈلەندەم ئانا بىلەن سۆھبەتلەشكەندە ئۇ: «ئەمدى قېرىدىم، 60 ياشقا بېرىپ قالدىم.

خىزمىتىمنى شاگىرتلىرىمغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، دەم ئالىدىغان ۋاقتىم كەلدى دەپ ئويلىغانىدىم. ئەمما ھازىرقى ئازاد، بەختىيار يېڭى ھايات مېنىڭ روھىمغا روھ، كۈچ-قۇۋۋەت قوشتى. ئازادلىق تېڭى مېنى چەكسىز ئىلھاملاندۇردى. شۇڭا شاگىرتلىرىمنىڭ ياردىمى ئاستىدا ئۆز ئىشىمنى (ئوقۇتقۇچىلىقىمنى) داۋاملاشتۇرۇشقا مۇڭدىشىپ بولدۇم» دەيدۇ. گۈلەندەم ئانىنىڭ سالامەتلىكى ياخشى ئىدى. گەرچە ئۇ ياشىنىپ قالغان بولسىمۇ ئىدىيىسى ئىلغار، روھى قەيسەر بولغاچقا، «تارباغاتاي ۋىلايەتلىك خوتۇن - قىزلار جەمئىيىتى»نىڭ پەخرى رەئىسى ۋە «گۈلەندەمىيە مەكتىپى» نىڭ مۇدىرلىق ۋەزىپىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن ئىدى. گۈلەندەم ئانا ۋە ئۇنىڭ يولدىشى مەجبۇللا ئەبۇللىنىڭ ھاياتى، شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جۇملىدىن تارباغاتاي خەلقىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا بېغىشلىغان ھايات، باشتىن ئاياق جاھالەت بىلەن ئېلىشقان ھايات.

تارغاباتاي خوتۇن - قىزلىرى پۈتۈن ھاياتىنى ئۆزلىرىنىڭ بەختىگە بېغىشلىغان بىر قەدىرلىك ئۇستازىغا چەكسىز مىنەتدارلىق بىلدۈرىدۇ. ئۇنىڭ كىشىلىك پەزىلىتىدىن ئۆرنەك ئېلىشقا تىرىشىدۇ. ئۇ خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ھايات.

پېشقەدەم ئىنژېنېر ئەلى جالالدىن

مەھەممەتقۇربان ئەزىز يارى

ئەلى ئاخۇن ئۇستا ئوغلى جالالدىنوۋ، 1910 - يىلى 8 - ئايدا غۇلجا شەھىرىنىڭ قازانچى مەھەللىسىدە موزدۇز ئائىلىسىدە تۇغۇلدۇ، سەككىز ياشقىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولۇپ، 1919 - يىلىدىن 1924 - يىلىغىچە ئۇرۇمچىدە خوتەن مەسچىتى ئاچقان دىنىي مەكتەپتە ئوقۇيدۇ، ھەمدە شۇ مەكتەپتە خەت ساۋادىنى چىقىرىدۇ. 1943-يىلى نويابردا، شېڭ شىسەي ئۇرۇمچىدە ئاچقان ئالتە ئايلىق ئاگرونوم پېتىشتۇرۇش كۇرسىدا ئوقۇپ، ئوقۇشنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ، شېڭشىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن تۈزگەن كېلىشىمىگە ئاساسەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزبېكستان رېسپوبلىكىسىنىڭ سەمەرقەنت شەھىرىدىكى سۇغىرىش، يەر تۈزلەش ئىنستىتۇتىنىڭ ئالىي تېخنىكوم سىنىپىغا كىرىپ ئىككى يىللىق تەييارلىق كورسىدا ئوقۇيدۇ، ھەمدە رۇس تىلى - يېزىقىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنالايدىغان سەۋىيىگە يېتىدۇ. ئاندىن تۆت يىل ئاساسلىق كەسپىي پەننى ئوقۇپ، 1941 - يىلى ئىنستىتۇتنىڭ ئالىي تېخنىكوم سىنىپىنى ئەلا دەرىجىدە پۈتتۈرۈپ، شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپ 1941 - يىلى 9 - ئايدىن 1942 - يىلى 1 - ئايغىچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك تەمىرات نازارىتىدە سۇ قۇرۇلۇشى ئىنژېنېرى بولۇپ ئىشلەيدۇ. شۇ ۋاقىتتا ئۇ ئۇرۇمچى خۇڭيەنچى سۇ ئامبىرىدا ئىنژېنېر سۈنتۇڭ، سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسىسلىرىدىن سېرگىيېۋ، ساكولوۋ، ئوكولوۋ قاتارلىقلار بىلەن بىللە ئىشلەيدۇ. 1942 - يىلى 1 - ئايدا،

تەشكىلنىڭ تەقسىماتىغا ئاساسەن ئالتايغا يۆتكىلىپ بېرىپ تاكى 1980 - يىلى 12 - ئايغىچە شۇ يەردە توك، ئورمان، سۇ ساھەلىرىدە ئىنژېنېر، كوچاق، ئىدارە باشلىقى، مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى بولۇپ قىرىق يىل ئىشلەپ، 1980 - يىلى 12 - ئايدا يەتمىش يېشىدا دەم ئېلىشقا چىقىدۇ.

پېشقەدەم ئىنژېنېرنىڭ ئۆچمەس ئىش - ئىزلىرى

1942 - يىلى 1 - ئاينىڭ بېشىدا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك تەمىرات نازارىتى ئالتايدا بۇرۇن كوستەباي تەرىپىدىن قازدۇرۇلغان ئاۋېتەن ئۆستىكىنى كېڭەيتىپ ياساپ، ئالتاينىڭ ئاۋېتەن زېمىنىدا بىر ماشىنىلاشقان دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇشنى پىلانلايدۇ. شۇ چاغدا ئۆلكىلىك تەمىرات نازارىتىدە سۇ ئىنژېنېرى بولۇپ ئىشلەۋاتقان مەھەممەتئىمىن ئىمىنوۋنى تېخنىكا جەھەتتىكى مەسئۇل ئىنژېنېر قىلىپ بەلگىلەيدۇ، ئاۋېتەن ئۆستىكىنىڭ كېڭەيتىش قۇرۇلۇشىنى باشلىغاندا، تەشكىل ئەلى جالالدىننىمۇ ئاۋېتەن ئۆستىكى قۇرۇلۇشىدا مەسئۇل ئىنژېنېر بولۇپ ئىشلەۋاتقان مەھەممەتئىمىن ئىمىنوۋقا ياردەملىشىپ ئىشلەش ئۈچۈن ئۇنى ئالتايغا يۆتكەيدۇ. ئەلى جالالدىن 1942 - يىلى 1 - ئايدا ئالتايغا يۆتكىلىپ بېرىپ، تاكى 1980 - يىلى 12 - ئايغاقەدەر (دەم ئېلىشقا چىققانغا قەدەر) ئاساسەن سۇ ۋە توك ئىشلىرى ساھەسىدە ئىشلەپ، ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ سۇ - توك ئىشلىرى قۇرۇلۇشىغا زور تۆھپىلەرنى قوشىدۇ.

(1) 1942 - يىلى 1 - ئايدىن شۇ يىلنىڭ ئاخىرىغىچە مەسئۇل ئىنژېنېر مۇھەممەتئىمىن ئىمىنوۋنىڭ قوماندانلىقىدا ئاۋېتەن ئۆستىكىنى كېڭەيتىش قۇرۇلۇشىدا تەييارلىق قىلىش، پىلانلاش، ئۆلچەش، قېزىش ئىشلىرىدا تېخنىكىلىق جەھەتتە ياردەمچى ئىنژېنېر بولۇپ ئىشلەيدۇ؛ ئون بەش كىلومېتر ئۇزۇن

لۇقتىكى ئاۋابتەن ئۆستىڭىنى يەنە ئون ئۇچ كىلومېتر ئۇزارتىپ قېزىش قۇرۇلۇشىدا، ئۆستەڭنىڭ يوغان تېرەك قىسمىنى پىلانلاش، لايىھىلەش، ئۆلچەش، قېزىش قاتارلىق قۇرۇش ئىشلىرىنى تېخنىكىلىق تەلەپكە ئۇيغۇن ھالدا ئىشلەپ غەلىبىلىك تاماملايدۇ.

(2) مەھەممەتئىمىن ئىمىنوۋ ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كېتىلگەندىن كېيىن، يەنە 1943 - يىل 4 - ئايدىن 1945 - يىل 9 - ئايغىچە ئاۋابتەن ئوستىڭىنى ئىككى قېتىم كېڭەيتىپ قېزىش (1943 - يىل 4 - ئايدىن 6 - ئايغىچە يەنە يەتتە كىلومېتر ئۇزارتىپ، ئۆستەڭنىڭ ئايلىنما قاراچىلىك جىراسىغا يەتكۈزۈش) قۇرۇلۇشى مەزگىلىدە، تېخنىكا جەھەتتىن مەسئۇل ئىنژېنېر بولۇپ ئىشلەپ، قۇرۇلۇش ۋەزىپىسىنى غەلىبىلىك تاماملايدۇ.

(3) ئالتايدا قۇرۇلماقچى بولغان كىچىك تېپتىكى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ تېخنىكىلىق مەسئۇلى بولۇپ، 1948 - يىل 6 - ئايدىن 12 - ئايغىچە قىران دەرياسىدىن ئېلىنىدىغان ئۇزۇنلۇقى 900 مېتىر، چوڭقۇرلىقى ئىككى مېتىر، ئۆستەڭ ئاستىنىڭ كەڭلىكى بىر مېتىر، ئوستىنىڭ كەڭلىكى ئۈچ مېتىر، سۇ سىغىمچانلىقى ئۈچ كوپمېتر سېكونت ($3m^3/skont$) لۇق يانتۇ ئۆستەڭنى پىلانلاش، لايىھەلەش، ئۆلچەش، قېزىش ۋە ئېلېكتر ئىستانسا ئۆيى (چاڭقاق) قاتارلىق قۇرۇلۇشلارنى مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن قول سېلىپ ئىشلەپ، 225 كىلوۋاتلىق تۇنجى ئالتاي ئېلېكتر ئىستانسىسىنى بەرپا قىلىشتا زور تۆھپە قوشىدۇ. بۇ تۇنجى قېتىم قۇرۇلغان ئېلېكتر ئىستانسىسى 1950 - يىلى 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى يېڭى يىل مۇناسىۋىتى بىلەن توك بېرىپ، ئالتاي شەھىرىدىكى ھەر مىللەت خەلقى تۇنجى قېتىم سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن بەرپا قىلىنغان توك بىلەن تەمىنلىنىپ، خوشاللىق توي تەنتەنىسىگە چۆمىلىدۇ.

(4) ئەلى جالالىدىن خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن ئالتاي ئورمانچىلىق ئىدارىسىغا يۆتكىلىپ، 1950 - يىل 9 - ئايدىن

1957 - يىلى 3 - ئايغىچە ئالتاي ئورمانچىلىق ئىدارىسىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلەيدۇ. بۇ چاغدا ئۇ تارىختىن بېرى ئالتاي ئورمانچىلىقىدا كۆرۈلۈپ كېلىۋاتقان ئوت ئاپەتكە خاتىمە بېرىپ، ئوتنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ماتېرىيال ئورمىنىنى قالايمىقان كېسىشتىكە چەك قويۇش، يېقىلغۇ مەسىلىسىنى ئورمان تازىلاش ئۇسۇلى بىلەن ھەل قىلىش (ئورمان ئىچىدە دۆۋىلىنىپ كەتكەن قۇرۇق ياغاچ، شاخ - شۇمبىلارنى ئېلىپ چىقىپ ئوتوۋن قىلىش)، ئورمانىنى مۇھاپىزەت قىلىش قاتارلىق جەمئىيەتكە ۋە خەلققە پايدىلىق ئىشلارنى قىلىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولىدۇ.

(5) ئالتاي دېڭىز يۈزىدىن بىر قانچە مىڭ مېتر ئېگىز بولۇپ، قار قېلىن ياغىدىغان، قىش كۈنلىرى تېمپېراتۇرا ئادەتتە 30 °C — 25 بولىدىغان، ھاۋا كېلىماتى سوغۇق، قىش - قروۋ مەزگىللىرى ئۇزۇن بولغاچقا «ئالتايدا مېۋە بولمايدۇ» دەيدىغان ئوقۇم ئومۇميۈزلۈك بار ئىدى. 1952 - يىلى ئەتىيازدا ئەلى جالالىدىن ۋالىي مەھكىمىسىگە تەكلىپ بېرىپ، ئالتاي شەھىرى ئىچىدىكى «سەيىن جىڭفاڭ» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن كۆچەتزارلىق تىن 20 مو يەرنى مېۋە كۆچەتخانىسى قىلىپ تەييارلاپ، چۆچەكتىن 200 تۇپ ئالما كۆچىتى ئېلىپ كېلىپ تىكىپ، پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرۈپ، مېۋىگە كىرگۈزۈپ ياخشى ئونۇم ھاسىل قىلىدۇ. 1953 - يىلى ئەتىيازدا بۇ مېۋە كۆچەتزارلىقىنى مېۋىلىك باغ قىلىپ كېڭەيتىپ، ئالما، ئۇزۇم، شاپتۇل، ئەينولا قاتارلىق مېۋىلەرنى يېتىشتۇرۇپ، ئەلمىساقتىن بېرى ساقلىنىپ كەلگەن «ئالتايدا مېۋە بولمايدۇ» دەيدىغان كونا كۆز قاراشقا خاتىمە بېرىدۇ. ئالتاي شەھىرى تاغ ئارىسىغا جايلاشقان بولۇپ، ھاۋا كېلىماتى يازلىقى سالقىن بولغاچقا ئالمىلار ناھايىتى بېجىرىم ئۆسكەن ئىدى. ئەلى جالالىدىن پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرگەن ئاپورت ئالمىلىرى تۆت - بەش يۈز ھەتتا بەزىلىرى سەكىز

يۇز گرامغىچە چوڭىيىپ، 1959 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۇرۇمچىدە ئېچىلغان يېزا ئىگىلىك كۆرگەزمىسىگە قويۇلىدۇ، مۇشۇنداق ئەھمىيەتلىك باشقىلار ئارىسىدا تەسىر كۆرسىتىپ، شەھەر-دىكى ئىدارە - جەمئىيەتلەر، بىكتۇەن يېزا ئىگىلىك قىسمىنىڭ 28 - پولكى، چېمبرچەك دېھقانلىرى، تولى دېھقانلىرى شۇنىڭدەك شەھەر ئاھالىلىرى ئوزلىرىنىڭ شەخسىي ھويلا - ئاراملىرىدا ئالما، ئۇزۇم، شاپتۇل قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەرنى تىكىپ باغ يېتىشتۇرۇپ، ھەممە كىشىنىڭ ھويلا - ئاراملىرى بوستانلىققا ئايلىنىدۇ.

(6) ئەلى جالالىدىن 1957 - يىلى 3 - ئايدا ۋالىي مەھكىمىسى سۇ ئىشلىرى بۆلۈمىگە باشلىق بولۇپ يۆتكىلىپ كېلىپ، 1965 - يىلى 4 - ئايغىچە ئىشلەش جەريانىدا چىڭگىل، كۆكتوقاي قاتارلىق ناھىيىلەردە ئېچىشقا بولىدىغان يەرلەرنى تەكشۈرۈپ، سۇ چىقىش ئېھتىمالى بولغان يەرلەرنى ئېچىشقا بەل باغلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن چىڭگىل ناھىيىسىدە سۇ ئىنشائاتلىرى قۇرۇلۇشىدىن ئۆزۈنلۇقى 15 كىلومېتر كېلىدىغان بەنچىك ئۆستىڭنى پىلانلاش، سىزىش، ئۆلچەش، قېزىش ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، خەلق كۈچىدىن پايدىلىنىپ ئۆستەڭنى قېزىپ پۈتتۈرۈپ، 8000 مودىن 10 مىڭ موغىچە بولغان بوز يەرنى تېرىقچىلىق يېرىگە ئايلاندۇرىدۇ.

(7) 1960 - يىلى ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق 3 - سۇ قۇرۇلۇش ئەترىتى، شۇ چاغدا كۆكتوقاي ناھىيىسىگە قاراشلىق دۇرە گۈڭشېسىنىڭ تېرىلغۇ ئېتىزى ۋە چاپمىلىق يەرلىرىنىڭ سۇ مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، بۇرۇلتوقاي دەرياسىنىڭ قارا بۇلغۇن قىستاڭىدا سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى ئېلىپ بارماقچى بولىدۇ. ئۇنىڭ دامبا قۇرۇلۇشىغا ئەلى جالالىدىن تېخنىكا جەھەتتىن ھەمكارلىشىپ، ئېگىزلىكى 11 مېتر، دامبا تاپىنىنىڭ كەڭلىكى 40 مېتر، دامبا ئۈستىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتر،

ئۇزۇنلۇقى 110 مېتر دامبا قۇرۇلۇشىنى ئۆز يېرىدىن ماتېرىيال ئېلىش (جۈدې چۈۋسەي) پرىنسىپىغا ئاساسەن تاش، قۇم، توپىدىن پايدىلىنىپ ئىش ئېلىپ بارىدۇ. ئەمگەك كۈچى، ئەمگەك قورالى (لوم، جوتۇ، تۆمۈر كۈرەك) خەلقتىن بولىدۇ. تاش پارتلىتىش تېخنىكىسى، پارتلاتقۇچ دورا، پارتلىتىش قورالى (پوۋرېت) نى كۆكتوقاي كان ئىدارىسى ياردەم قىلىدۇ. دامبىنى قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن مىڭ ئەمگەك كۈنى سەرپ قىلىنىدۇ. دامبا پۈتكەندىن كېيىن بۇرۇلتوقاي دەرياسىدىن جەنۇبقا قارىتا 25 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا ئۆستەك ئېلىنىدۇ. بۇ ئۆستەكنىڭ پىلانلاش، ئۆلچەش، قېزىش ئىشلىرى ئەلى جالالىدىنىڭ بىۋاستە تېخنىكىلىق رەھبەرلىكىدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇ قۇرۇلۇش پۈتۈش بىلەن 40 مىڭ مولۇق تېرىلغۇ يەر، ئاتمىش مىڭ مولۇق چارۋىچىلىق يېرى (يايلاق) بەرپا قىلىنىدۇ. خەلقنىڭ ئەمگىكى بىلەن مۇشۇنداق ياخشى شارائىت ھازىرلانغانلىقتىن، دۇرە گۈڭشېسى قۇرۇلۇپ، كۆچمەن خەلقلەر ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ.

پېشقەدەم ئىنژېنېر ئەلى جالالىدىن ئالىي بىلىم يۇرتىدا مەخسۇس كەسىپ بويىچە ئالغان بىلىمىگە ۋە ئەمەلىي خىزمەت ئىشلەش جەريانىدا ئىگىللىگەن تەجرىبىسىگە ئاساسەن، ئۇرۇمچى خۇڭيەنچى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى، شۇنىڭدەك چىڭگىل، كۆكتوقاي، بۇرۇلتوقاي قاتارلىق ناھىيىلەرنىڭ بىر قىسىم سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىغا تېخنىكىلىق ئەمگەك سىڭدۈرۈپ، ئالتاينىڭ ئورمانچىلىق ھەم باغۋەنچىلىك ئىشلىرىغا زور تۆھپىلەرنى قوشىدۇ. ئۇ جەمئىيىتىمىزنىڭ ئازادلىقتىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ئىجتىمائىي ھاياتىدا پارتىيە ۋە خەلق تاپشۇرغان ۋەزىپىلەرنى تېرىشىپ ئورۇندىپ، 1941 - يىلىدىن 1980 - يىلىغىچە بولغان 40 يىللىق ھاياتىنى 40 كۈندەك ئۆتكۈزۈپ، 1980 - يىلى 12 - ئايدا 70 يېشىدا خىزمەتتىن ئايرىلىپ دەم ئېلىشقا چىقىپ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمىتىمىزنىڭ غەمخورلۇقىدا ئاخىرقى ئۆمرىنى راھەت - پاراغەتتە ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ.

چاقىلىق مائارىپىنىڭ 50 يىلى

ئابدۇۋەلى روزى

1930 - يىللار تارىختا ئاجايىپ يېڭىلىقلار كۆرۈلگەن، قالتىس ئۆزگىرىشلەر بولغان يىللار بولدى. شىنجاڭدىمۇ تارىخى خاراكتېرلىك تەۋرىنىش، ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كېلىپ ئۇستىقۇرۇلمىنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىدىكىگە ئوخشاشلا مائارىپىمۇ يېڭى بۆسۈش بولماقتا ئىدى. تەرەققىياتىدىكى زىيالىلار، ئالىم، ئۆلۈما، خەلقپەرۋەر زاتلار مائارىپنىڭ راۋاجلىنىشى — نادانلىقتىن قۇتۇلۇپ، مىللەتنى رونياق تاپقۇزۇشنىڭ ئاساسلىق تۈپ يولى ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەنىدى.

1933 - يىلى «12 - ئاپرىل» شېڭ شىسەي شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمرانلىق تەختىگە چىقىۋالغاندىن كېيىن ئىلغار زاتلارنىڭ بېسىمىنى ھېس قىلىپ، ئۆز ماھىيىتىنى نىقابلاپ «ئالتە بۇيۇك سىياسەت»نى جاكارلاپ، ئۆزىنىڭ «ئىلغار» لىقىنى نامايەن قىلدى.

1934 - يىلى «12 - ئاپرىل» بايرىمىدىن كېيىن ئۆلكىدە ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ «مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى»، جايلاردا شۆبە ئۇيۇشمىلار قۇرۇلۇشقا باشلىدى. جۇملىدىن 1935 - يىلى چاقىلىقتىمۇ تاشكەنتتە ئوقۇغان سوۋېت پۇقراسى، ئاتۇشلۇق زۇنۇن ئىسلاموپ ھاكىم بولغاندىن كېيىن «ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى» قۇرۇلۇپ ماموت ئاخۇن (ئابدۇۋەلى مامۇتنىڭ دادىسى) دېگەن كىشى رەئىسلىكىگە سايلاندى. چاقىلىق ھازىرقى زامان مائارىپىنى تىلغا ئالغاندا، ئاقارتىش

ئۇيۇشمىسىنىڭ مائارىپتىكى رولى ۋە تۆھپىسىنى تىلغا ئالماي ئۆتەلمەيمىز.

1935 - يىللاردىن بۇرۇن كونا ياموڭ قارمىقىدا بىر سىنىپ شۆتاڭ بولسىمۇ، ئۇ جەمئىيەتنىڭ تەختىكە چىققاندىن كېيىن (1928 - يىلى 7 - ئايدا قارا شەھەرگە ۋاڭ بورۇي ۋالىي بولغاندىن كېيىن) قۇرۇلغان، ئىسمى بار - جىسمى يوق مەكتەپ ئىدى. ئۇنىڭ ئوقۇتقۇچىسى تولاۋسى (تولەيفۇ) قۇمۇل تەرەپتىن يۆتكەپ كېلىنگەن خەنزۇ بولۇپ، بۇ كىشى ئۇيغۇر يېزىقىنى بىلمەيتتى، ئۇنىڭ ئوستىگە ئوقۇغۇچىلار خەنزۇ تىلىنى بىلمەيتتى. بۇ كىشى ئەستايىدىل بولۇپ، ئوقۇتۇشقا ناھايىتى تىرىشقان بولسىمۇ، لېكىن خەتلەرنى ئۆلۈك يېزىش، ئۆلۈك يادلاشتىن نېرى ئۆتەلمىگەن، ئۇيغۇر يېزىقىدىن دەرس ئۆتۈلمىگەن. 1928 - يىلىدىن 1935 - يىلى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغانغا قەدەر، يىلدا يىغىرمىدىن ئەللىككىچە ئوقۇغۇچى ئوقۇپ كەلگەن بولسىمۇ، بىرەر ئوقۇغۇچىنىڭ ۋىلايەتكە بېرىپ ئوقۇغانلىقى ياكى تەرجىمان بولۇپ يېتىشىپ چىققانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات يوق.

1932 - يىلى قارا شەھەرگە نيۇشى دېگەن ئادەم ۋالىي بولغاندىن كېيىنمۇ چاقىلىقنىڭ مائارىپ ئەھۋالىدا يەنىلا ئۆزگىرىش بولمىغان (نيۇشى 1933 - يىلى 1 - ئايدا قارا شەھەردە توقسۇن قوزغىلاڭچىلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن).

1933 - يىلى قارا شەھەرگە ياڭ مىڭجۇ ۋالىي بولغاندىن كېيىن (ئۇ ئامېرىكىدا ئوقۇپ كەلگەن بولۇپ، لياۋ نىڭ ئۆلكىسى كەيىۋەن ناھىيىسىدىن بولغاچقا، شېڭ شىسەي ئۇنى بىر يۇرتلۇقۇم، دەپ تەكلىپ قىلىپ كەلتۈرگەن ئىكەن)، 1934 - يىلى 8 - ئاي ئوتتۇرىلىرى شېڭ شىسەينىڭ بۇيرۇقى بىلەن «چاقىلىقنى تەكشۈرۈش» كە كېلىپ، 10 - ئاي ئاخىرى چاقىلىق خەلق قوزغىلاڭچىلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن. مائارىپ ئەھۋالىدا يەنىلا ئۆزگىرىش بولمىغان. 1935 - يىلى قارا شەھەرگە

يۇ دېيى دېگەن كىشى ژالىي بولغاندىن كېيىن، ئاقارتىش ئۇ-
يۇشىلىرى خىزمىتىگە ئاز - تولا كۆڭۈل بۆلگەن. (يۇ دېيىنى
1942 - يىلى 12 - ئايدا شېڭ شىسەي قولغا ئالغان.) 1935 -
يىلى 9 - ئايدىن كېيىن زۇنۇن شەنجاڭ ناھىيىلىك ئاقارتىش
ئۇيۇشما خىزمەتلىرىگە بىۋاستە قول تىقىپ، مەسچىتلەردە، ئام-
مىۋى سورۇنلاردا تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق تىكەنلىك
مەھەللىسىدىكى ئېزىز ھاجىمنىڭ قورۇسىدا 100 ئوقۇغۇچى
قوبۇل قىلىپ، ئۇچ سىنىپلىق يېڭى مەكتەپ ئاچقان، مەكتەپنىڭ
بارلىق چىقىم - راسخوتلىرىنى ئۆزىنە توپلاش ئارقىلىق ھەل
قىلغان.

ماخۇسەن قىسىملىرىنىڭ قوراللىق پاراكەندىچىلىكى، يەر-
لىك دىنىي مۇتەئەسسىپلەرنىڭ پىتنە - ئىغۋالىرى (ئۇلار ئۆشرە
زاكات، ۋەخپى يەرلەردىن كىرگەن كىرىمنىڭ بىر قىسمىنى ئا-
قارتىش ئۇيۇشمىلىرىغا تاپشۇرۇپ، بۇنى مائارىپ راسخوتى قىلىش-
قا قارشى چىققان) ئارقىسىدا مەكتەپنىڭ ساغلام ئوقۇشى مەلۇم
توسالغۇلارغا ئۇچرىغان. زۇنۇن شەنجاڭنىڭ ھارماي - تالماي
خىزمىتى ئىشلىشى ئارقىسىدا، نادانلىقنىڭ دەردىنى يەتكۈچە
تارتقان، قارا كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن چاقىلىق پۇقرالا-
رىدا ئاخىرى ئىلىم - ئېرپانغا ھەۋەس تۇغۇلغان. ئاخىرى پۈلى
بارلار پۇل چىقىرىش، كۈچى بارلار كۈچ چىقىرىش ۋەزىيىتى
شەكىللىنىپ، يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇكتەك شەھەر - يېزىلاردا
مەكتەپ بىنالىرىنى سېلىش، مائارىپ راسخوتى توپلاش دولقۇنى
كۆتۈرۈلگەن. 1936 - يىلى 9 - ئايدا سىنىپ سانى بەشكە،
ئوقۇغۇچى سانى 150 نەپەرگە يەتكەن. 1937 - يىلى 9 - ئايدا
شەھەر مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچى سانىلا 290 نەپەرگە، سىنىپ سەك-
كىزگە بارغان. ئوتام يېزا ئېگىز ئۆستەڭ مەھەللىسىدە 50 نەپەر
ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ بىر سىنىپ ئېچىلغان. ناھىيە بويىچە
سىنىپ توققۇزغا، ئوقۇغۇچى 340 نەپەرگە، ئوقۇتقۇچى 13 نەپەر-

گە، مەكتەپ ئىككىگە يەتكەن. 1938 - يىلى 9 - ئايغا كەلگەن-
دە شەھەردىكى ئوقۇغۇچىلار 380 نەپەرگە، ۋاشىرى يېزىسىدا
60 نەپەرگە، ئوتام يېزىسىدا 90 نەپەرگە، يېڭىسۇ يېزىسىدا 90
نەپەرگە، مىرەن يېزىسىدا 36 نەپەرگە، ناھىيە بويىچە ئوقۇغۇچى
سانى 656 نەپەرگە، سىنىپ سانى 20 گە، ئوقۇتقۇچى 20 نەپەر-
گە، مەكتەپلەر سانى بەشكە يەتكەن. زۇنۇن شەنجاڭ شەنلى
مەكتەپنىڭ مۇدىرلىقىنى ئۈستىگە ئالغاندىن باشقا يەنە ئاقارتىش
ئۇيۇشمىسىنىڭ خىزمىتىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەپ، پۈتۈن ناھىيە
مائارىپىنى ئۆزى تۇتقان. ھەر خىل قارشىلىقلارغا سۆز بىلەن
قايىل قىلىش تەربىيىسى ئارقىلىق رەددىيە بېرىپ، دىنىي مۇتە-
ئەسسىپلەر تەرەپتىن كېلىۋاتقان توسالغۇلارغا بىۋاستە ئوتتۇرىغا
چىقىپ تاقابىل تۇرغان. ناھىيە باشقۇرغان سىنىپلاردىن تاشقىرى
خۇيىلى مەكتەپ، خۇيىلى سىنىپلار تەشكىل قىلغان (خۇيىلى مەك-
تەپلەر ئۇيۇشمىلارغا قارىمقىدا بولۇپ، شۇ مەكتەپ، شۇ سىنىپ ۋە
ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىش ھەققىدىن تارتىپ، مەكتەپ راسخوتلىرى ۋە
قىشلىق ئىسىنىش راسخوتلىرىغىچە ئۇيۇشمىلار — شۆبە ئۇيۇشمە-
لار ئۈستىگە ئالغان). 1937 - يىلىدىن باشلاپ زۇنۇن شەنجاڭ
مائارىپقا ئىنانە توپلاش يولى بىلەن ناھىيە رەستىنىڭ غەربىدە-
كى قەدىمىي يېپەك يولىنىڭ بويىغا ئالدىنى جەنۇبقا قارىتىپ،
پەلەمپەيلىك، كاردورلۇق، ئاستى تاختايلىق، رۇس پاسۇنىدا
سەككىز سىنىپلىق بىر مەكتەپ سالدۇردى. ئۇنىڭ ئۈستەل -
ئورۇندۇقلىرى تۇتاشتۇرۇپ ياسالغان بولۇپ، ئۇچتىن ئوقۇغۇچى
ئولتۇراتتى. پارتا - ئورۇندۇقلار ماش رەڭ سىرىدا سىرلانغان
بولۇپ ئۇنىڭغا كىرەكلىك قۇلۇپا، ئەينەك، سىر قاتارلىقلار سو-
ۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرۈلگەنىدى. 1938 - يىلى 9 - ئايدە-
كى يېڭى ئوقۇش مۇراسىمىدا مەكتەپ تامامەن پۈتتۈرۈلۈپ، ئو-
قۇغۇچىلار كۆچۈپ كىرگەنىدى (بۇ مەكتەپتە بىرمۇ قىز ئوقۇغۇ-
چى يوق بولۇپ، پۈتۈنلەي ئوغۇللار ئوقۇيتتى). 1936 - يىللىرى

شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەتلىرىدە مائارىپ ئىدارىلىرى قۇرۇلدى، 1938 - يىلى قاراشەھەر ۋالىيى مەھكىمىسى چاقىلىق مائارىپىنىڭ تەرەققىياتىدىن مەنۇن بولۇپ، قوللاپ، مەلۇم ئىقتىساد بىلەن تەقدىرلىگەنىدى.

شۇنىمۇ تىلغا ئېلىش كېرەككى، 1935 - يىلى غۇلجىغا كىرگەن سوۋېت گىئولوگلىرى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تارقالغانىدى، جۈملىدىن چاقىلىقتا سوۋېت جياۋگۇەنلىرى بىنا سالغاندىن باشقا، تېلېگراف ئاپپاراتى ئېلىپ كەلگەن، ھاۋا رايى ئىستانسىسى قۇرغان. 1937 - يىلى چاقىلىقنىڭ شەرقىي - جەنۇبىدىكى ئالتۇنتاغ باغرىدىكى سايىلىقتا ئايرودروم قۇرغانىدى (ئايرودروم ھازىرمۇ بار). ئايروپىلان كېلىپ - كېتىپ تۇرغاچقا زۇنۇن شەنجاڭ سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ دەرسلىك ماتېرىيال، مەكتەپلەرگە كېرەكلىك سىر، قەغەز، قەلەم قاتارلىق نەرسىلەرنى بىۋاستە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرەتتى. سوۋېتتا بېكى چىققان كىتاب - ژۇرناللارنى «پراۋدا» گېزىتىنى ئېلىپ تۇرالايتتى. زۇنۇن شەنجاڭ ئاشۇ ماتېرىياللاردىن كۆرگىنى، بىلگىنى بويىچە بەزىدە ئوقۇتقۇچىلارغا خەلقئارا ۋەزىيەت، جۇڭگو ياپون ئۇرۇشى ۋەزىيىتى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرەتتى. 1938 - يىل 11 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئېنىز ھاجىمنىڭ قورۇسىغا 20 نەچچە چوڭ داش قازان ئېسىپ، ناھىيە خەلقىنىڭ ھەممىسىنى تاڭ سەھەردە ئاشقا تەكلىپ قىلغان. يىگىرمە، ۋاششەرى، لوپنۇر كۆلى رايونى، ئالتۇنتاغ رايونى، مەرەن يېزىسى قاتارلىق چەت رايونلارنىڭ ۋەكىللىرىنىمۇ تەكلىپ قىلغان. زۇنۇن شەنجاڭ شۇ چوڭ يىغىلىشتا، 1937 - يىل 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە ياپون ئارمىيىسىنىڭ كانتون قىسىملىرى نەنجىن شەھىرىدە 300 مىڭدىن ئارتۇق جۇڭگولۇقنى ۋەھشىلەرچە قىرىپ تاشلىغانلىقىنى سۆزلەپ ئۆزىمۇ يىغلاپ كەتكەن، يىغىن ئەھلىمۇ يىغلىشىپ كەتكەنىدى. كىشى

لەرده ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتىنى ئويغىتىشتا مۇنداق سەۋىيىلىك ناتىق چاقىلىقتا يوق ئىدى. زۇنۇن شەنجاڭ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا: ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپكە ئايروپىلان تەقدىم قىلىش، ئىئانە توپلاش ۋە مائارىپقا ئىئانە توپلاش يولىورۇقىنى ئوتتۇرىغا قويۇش بىلەن بىللە، مائارىپ ئارقىلىق ئۆزىمىزنى پەن بىلەن قوراللاندۇرمىساق، ياپونىيەدەك كىچىك دۆلەتمۇ بىزنى بوزەك قىلىدۇ، تارىختا بىز ئاز زىيان تارتمىدۇق، دېگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن يېزا بايلىرى، شەھەر ھۇنەرۋەن، سودىگەرلىرى، دېھقانلارمۇ قوزغىلىپ كەتكەن. ئىگىلىشىمىزچە، شۇ كۈنى ئىئانە قىلىنغان قوي 3000، كالا 80، تۆگە 32، يامبۇ - كۈمۈش 10 مىڭ سەردىن ئارتۇق، ئالتۇن 50 سەردىن ئارتۇق بولغان. ھەتتا بەزى دېھقانلار سورۇنغا كىيىپ كەلگەن يېپىيېڭى سىرتقى كىيىملىرىنىمۇ سېلىپ يىغىن سەھنىسىگە ئېلىپ چىقىپ تەقدىم قىلغان، مىنىپ كەلگەن ئات، ئېشەكلىرىنىمۇ ئىگەر، توقاملىرى بىلەنلا تەقدىم قىلىۋەتكەن. ئارقىدىن زۇنۇن شەنجاڭ يەنە: 1917 - يىلى بۇگۈنكى كۈندە، لېنىن رەھبەرلىكىدىكى بولشېۋىكلار پارتىيىسى باشچىلىقىدىكى رۇسىيە خەلقى ئاق پادىشاھنى ئاغدۇرۇپ سوۋېتلەر ھاكىمىيىتىنى تىكلىگەن؛ بىز ئەنە شۇ ئىنقىلاب غەلىبىسىنىڭ 21 يىللىقىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن بۇ يىغىلىشنى ئورۇنلاشتۇرغان، دېگەنىدى.

بۇ يىغىندا يەنە: «ياپون جاھانگىرلىكىنى جۇڭگودىن قوغلاپ چىقىرايلى!»، «مائارىپىنى راۋاجلاندۇرايلى!»، «ياشىسۇن ئۆكتەبىر ئىنقىلابىي!» دېگەن شوئارلار توۋلانغان.

شۇنىڭدىن كېيىن ھەرقايسى يېزىلاردا ئارقا - ئارقىدىن خەلق ئۆزلىرى مەكتەپ بىنالىرىنى بەرپا قىلغان. 1942 - يىلىغا كەلگەندە ئوقۇغۇچىلار سانى 1935 - يىلىدىكى 100 نەپەردىن يەتتە ھەسسە ئېشىپ، 700 ئەترapىغا يەتكەن. 1942 - يىل 12 - ئايدا زۇنۇن شەنجاڭ ئۇرۇمچى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ

چاقىرتىشى بىلەن كەتكەن (چۆچەك ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەن).

مەن چاقىلىق يېڭى مائارىپى بەرپا بولغاندىن تارتىپ (1935 - يىلىدىن 1989 - يىلىغىچە 54 يىللىق) ھەر يىللىق مەكتەپ سانى، سىنىپ سانى، ئوقۇغۇچى سانى، ئوقۇتقۇچى سانى قاتارلىقلارنى جەدۋەل ئارقىلىق (ھەر قايسى يېزا رايونلار بويىچە) كۆرسىتىدىغانلىقىم ئۈچۈن سان - سىفرلار ئۈستىدە توختالمايمەن.

تۆۋەندە ئوقۇتقۇچىلار توغرىسىدا، يەنى چاقىلىق مائارىپىدا دەسلەپكى مەزگىللەردە تايانچلىق رول ئويناغان شەخسلەر، ئوقۇتقۇچىلار، ناھىيىنىڭ مائارىپىغا مەسئۇل ھاكىملىرى، مائارىپ ئىدارە (بۆلۈم) باشلىقلىرى. ئاساسلىق مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرى، تايانچلىرى توغرىسىدا، ھەرقايسى يىللاردا مائارىپنىڭ ئۆرلەش، پەسىيىش ئەھۋالى ۋە ئۇنىڭ سەۋەبلىرى توغرىسىدا (پەقەت چاقىلىق ناھىيىسىنى چۆرىدىگەن ھالدىكى مەسىلىلەرنى) قىسقىچە بايان قىلىمەن.

1935 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئەھۋال

زۇنۇن ئىسلامۇۋ (1935 — 1942 - يىللاردا ناھىيە ھاكىمى ۋە مائارىپقا مەسئۇل بولغان)، مەھەممەت دۆلەت (1935 - يىلى ئوقۇتقۇچى بولغان)، ياسىن ئەپەندى (كورلىلىق)، پەخىردىن ئەپەندى، خالىق ئەپەندى (تۇرپانلىق)، ئالىم بەگ، ئەمەت ئەپەندى، تۆمۇر ئەپەندى، مەمتىمىن ياقۇپ (قەشقەردىن)، جالال مۇھەممەدى (قارا شەھەردىن). سەيدۇللا (بۇگۇردىن)، ھەسەن مۇھەممەدى (شىخودىن)، ئابدۇراخمان قۇربانوۋ (ئاقسۇ ئاۋاتتىن)، ئۆمەرجان ئىسمايىل، ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللا (تۇرپاندىن)، ئىبراھىم سەيدۇللا، تۇردى توختى،

ئەخمەت ئىلى، تۇرسۇن ئەپەندى (تاشكەنتتىن)، ئىمىن مەھەممەت، ساجىت بەكرى، ئىمىن نىياز، باقى موسا، ئىمىن ئىلى قاتارلىقلار 1942 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن بۇرۇن 1935 - يىلىدىن كېيىن ئوقۇتقۇچىلىق قىلغانلاردۇر. بۇنىڭدىن كېيىن، ھەتتا ئالىزادلىقتىن كېيىن ئوقۇتقۇچىلىقنى داۋاملاشتۇرغانلارمۇ بار. بۇ كىشىلەردىن مەمتىمىن ياقۇپ، ئىبراھىم سەيدۇللا، ھەسەن مۇھەممەدى، ئەخمەت ئىلى، ساجىت بەكرى، ئىمىن نىياز قاتارلىقلار ھازىرمۇ ھايات.

بۇلاردىن چاقىلىقنىڭ زىيالىلىرى ۋە دېھقان - چارۋىچىلىرى ئارىسىدا چوڭقۇرراق تەسىر قالدۇرغانلىرىدىن، ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللا: (تارىختىن مەلۇمكى شېئىر شەسەي 1934 - يىلى 106 نەپەر، 1935 - يىلى 94 نەپەر، 1936 - يىلى 57 نەپەر ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى تاشكەنت — لېنىن نامىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇشقا ئەۋەتكەن. بۇ ئادەم 1934 - يىلى ئوقۇشقا بېرىپ 1937 - يىلى چۆچەك ئارقىلىق شىنجاڭغا قايتقان. 98 نەپەر زىيالىنىڭ بىرسى، سەيدۇللايۇۋ، سەيپىدىن ئەزىزنىڭ ساۋاقدىشى. 1947 - يىلىدىكى تۇرپان قوزغىلىڭى رەھبەرلىرىنىڭ بىرى، ئازادلىقتىن كېيىن بايىنغولىن ئوبلاستلىق سانائەت - قاتناش ئىدارىسىگە باشلىق بولغان. 1959 - يىلى چاقىلىق ئالتۇنتاغدىكى يېتىمبۇلاق رايونىدا تاش پاختا كان ئېچىشنى تەشكىللىگەن. 1975 - يىللاردىن كېيىن ئۈرۈمچىگە يۆتكىلىپ، ئۈرۈمچىدە ۋاپات بولغان). بۇ كىشى 1937 - يىلى 9 - ئايدا قارا شەھەر ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپكە تەقسىم قىلىنىپ ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان، ۋىلايەتلىك ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ سانايىنەپسە، ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپكە ئىئانە توپلاش ئىشلىرىغىمۇ قاتناشقان ۋە يېتەكچىلىك قىلغان. شۇ چاغدىكى ۋالىي يۇدېبىي خوتۇنى بىلەن بىلەت ئالماي ئويۇن كۆرۈش ئۈچۈن مەيدانغا كىرمەكچى بولغاندا (قاراشەھەر سەن

خاۋچياۋدىكى 1950 - يىللىرى 27 - دېۋىزىيىنىڭ شتابى بولـ غان ئورۇندا) توسۇپ قويغىنى ئۈچۈن مۇناسىۋىتى يېرىكلەشكەن. 1938 - يىلى ئەتىيازدا شېڭ شسەي ئىلغار زىيالىلاردىن ئەندى شە قىلىپ ئۈلارنى چەت - ياقا رايون، ناھىيىلەرگە سۈرگـۈن قىلىپ نەزەربەنت ئاستىدا تۇتۇشنى ئورۇنـلاشتۇرغانـدا، ۋالـي يۇ دېيى ئەبەيدۇللا رەۋەيدۇللانى چاقىرىپ: «سىز ئـادەم مايـ مۇندىن پەيدا بولغان، دەپ دەرس ئۆتۈپتىكەنسىز، دىنـي زاتـ لارنىڭ، مۇسۇلمانلارنىڭ، ئاتا - ئانىلارنىڭ ئۇستىگىزدىـن سۈنـ غان ئەرزى ناھايىتى كۆپ، مېنىڭ سىزنـى جازالـغۇم يـوق. سىز بولسىڭىز چەت ئەلدە ئوقۇپ كەلـگەن شىنـجاڭدىـكى بىـر قانچە ئون ئۇيغۇر زىيالىنىڭ بىرى، مەن زىيالـىلارنى بولۇپـمۇ سىزگە ئوخشىغان ئاز سانلىق مىللەت زىيالىلىرىنـى ھۆرمەتلەيـ مەن. شۇنىڭ ئۈچۈن سىزنى چاقىلىققا يۆتكىدۇق»، دېگـەن. ئۇ چاغدا ۋالىينى، «سەممىي ئادەمكەن» دەپ چۈشەنـگەن ئەبەيـ دۇللا رەۋەيدۇللا ئېشەك مىنىپ 21 كۈندە چاقىلىقـقا كەلـگەن. 1938 - يىل 3 - ئايدا شىيـەنلى مەكتەپكە ئورۇنلىشىپ زۇـ نۇن شەنجاڭنىڭ تايانچىلىق ئۈك قولى بولـۇپ، مەكتەپتە سۇ ئۇزۇش كۆلى كولۇتۇش، تەنتەربىيە، ئۇيغـۇر تىلـى، تەبىئـەت، جۇغراپىيە دەرسلىرىنى ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى ئەستايىدىـل ئىشلـ گەن. سانايىنەپسە، يېـزىلارغا بېـرىپ (ئوقۇتقۇچى - ئوقۇـ غۇچىلاردىن تـەشكىللەنگەن) كونىلىقنى تەنقىد قىلىدىغان، تەشـ ۋىقات ئۇيۇنلىرىنى قويغۇچى گۇرۇپپىلارنى تەشكىللـگەن، ئاخـ شىمى ساۋاتسىزلارنى ئوقۇتقان ۋە تەشكىللىگەن. ياپونـغا قارشى ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ئېلىپ بارغـان، تەنتەربـيە دەرسـكە بىرلەشتۇرۇپ ھەربـي تەلىم ئېلىپ بارغان، ئىزچىلار ئەتـرىتى (تۈك زىجۇن) قۇرۇپ مەكتەپ دەرۋازىسىغا ئىككىدىن ئوقۇغۇچىنى مۇھاپىزەتچىلىككە نۆۋەت بىلەن ئورۇنلاشتۇرغان. «12 - ئاپرېل»، «1 - مايـ» بايراملىرىدا ئوقۇغۇچىلار تەنھەرىكەت دۇيلىرىنى بىر

خەل كىيىندۇرۇپ (كۆك كاجى كوسار، كالتە يەك ئاسما مايكا) كۇرەك، مۇراسىملارغا قاتناشتۇرغان. سىغىز توشۇپ كومۇلاچ لاي قىلىپ، بور مەسلىسىنى ھەل قىلغان. ناھىيىدە ئېچىلغان چـوك يىغىنلارنىك تەرتىپلىرىنىمۇ ئوقۇغۇچىلارنىك باشقۇرۇشىغا تاپشۇر- غان. بالىلارنىك يـۇرۇش مارشـى، ناخشـا، دېكـلاماتسيـلىرىمۇ جانلىق، روھلۇق بولغان. چاقىلىقتا 1 - قېتىم غېرىپ - سەنەم سەھنىگە ئېلىپ چىقىلغاندا (ئۇ چاغدا ئايالارنى دىنـي ئۆرپ- ئادەت تۇپەيلىدىن سەھنىگە ئېلىـپ چىقىـشقا بولمىغانلىقتىن)، سەنەم رولىنى باقى موسا (بۇ ئادەم قىزلاردەك زىل ئاۋاز چـ قىرىشقا ماھىر بولغانلىقتىن)، غېرىپ رولىنى ئەخمەت ئېلى ئال- غان. شاھى ئابباس رولىنى قۇتلۇق قاسىم، ئابـدۇللا شاتۇرى رولىنى ئـەبەيدۇللا رەۋەيـدۇللا ئالغان، قۇربانوۋۇ سوفىليورلـىق قىلغان. ئـەبەيدۇللا رەۋەيـدۇللا بۇ ئىشنى رەپـتىس باشلـىنىپ سەھنىگە ئېلىپ چىققانغا قەدەر ئۆزى تۇتقان، بەزى كۇنلـىرى رەپتىس تاك ئاتقۇچە داۋام قىلغان، مەكتەپلەر جۇشقـۇن، خۇـ شال - خوراملىققا چۆمگەن.

1943 - يىلى گومىنداڭ پىرقىسى قۇرۇلۇپ، 1944 - يىلى مەكتەپلەردە بايـراق خادىسـى ئورنىتىلىپ گومىنـداڭ بايرىـقى چىقىرىلىدىغان بولدى، ئوقۇغۇچىلار بايـراق چىقىرىـش ئالدىـدا «سەنمەن جۇيى، ۋۇداڭ سوزۇڭ...» دېـگەن خەنـزۇچە شېئىـرنى ئوقۇيدىغان بولدى. كىشىلەرنىڭ جۇملىدىن ئوقۇتقۇچى - ئوقۇـ غۇچىلارنىڭ روھىي كەيپىياتىدىكى رېتىم بۇزۇلدى، ماۋارىپ ئارـ سالدىلىقتا تۇرغان گۆدەك بالىغا ئوخشاپ قالدى، چىك تۇتىدى- غان ئادەم بولمـدى. 1943 - 1944 - يىللىرى ئوغۇغـۇچىـلار سانى 1938 - يىلىدىكى 700 ئەتراپىدىن تۆۋەنلەپ، 600 ئەترا- پىغا چۈشۈپ قالدى، ئەمەلىيەتتە مەكتەپكە كېلىدىغانـلار بۇنىڭ دىن ئاز ئىدى. كېيىنكى يىللاردا سان بار ئەمەلـدە يوق بو- لۇپ مەكتەپكە بارىدىغانلارنىك ھەقىقىي سانى يىلـمۇ يىل تۆ-

ۆەنلىگەن يىللار بولدى.

1945 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن تاكى 1948 - يىللارغىچە بولغان ئارىلىقتىكى چاقىلىق - دۇنخۇاڭ، چاقىلىق - شىنىڭ، چاقىلىق - كورلا، چاقىلىق - كېرىيە تاش يوللىرىنىڭ ياسىلىشى جەريانىدىكى ھاشار، ئوتۇن، سامان، تەمىنات سېلىقى قاتارلىق ئالۋاڭلارنىڭ كۆپلىكى تۈيەيلىدىن چوڭ ئەرلەر سىرتتا بولغاچقا، ئائىلە ۋە ئېتىز - ئېرىق ئەمگەكلىرى ئاياللار بىلەن بالىلارنىڭ زىممىسىگە يۈكلەندى، شۇ سەۋەبتىن خېلى كۆپ ساندىكى ئوقۇغۇچىلار مەكتەپلەرگە بارالمىدى.

1946 - يىلى يازدا مۇئاۋىن ھاكىم ھامۇتخان باشلىق 100 دىن ئارتۇق ئوقۇتقۇچى ۋە زىيالىلارنى گومىنداڭ تەرەپ «ئۇچ ۋىلايەتنىڭ چوماقچىلىرى» دەپ قامىدى. ئوقۇتقۇچى يېتىشمىگەچكە ئوقۇغۇچىلارمۇ ھەر تەرەپكە چېچىلىپ كەتتى. 1947 - يىلى كۈزدە چاقىلىقتا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قىسىملىرى قوراللىق ئىسيان كۆتۈرۈپ، تۈگمەنلەردىن ئاشلىقلارنى، جاڭگاللاردىن مال - چارۋىلارنى بۇلىدى. كىشىلەر قىشلىق ئۇن تارتىشقا ئامالسىز قالدى ۋە ئۆيلىرىدىن سىرتقا چىقىشقا پېتىنالمىدى، چاقىلىق ئەنسىزلىك ئىچىدە قالدى. مەكتەپلەردە سان بولسىمۇ ئەمەلىيەتتە ئوقۇغۇچىلار ئازلاپ كېتىۋەردى. گومىنداڭ دائىرىلىرى

1948 - يىلى شەرقىي سىپىلىنى سالدۇرۇش ئۈچۈن ھاشار سېلىقى سالدى، يېڭى ۋەھىمە باشلاندى، ئوقۇغۇچىلار تېخىمۇ ئازلاپ كەتتى. مۇشۇ كۈنلەردە مەكتەپتە قۇرۇق سان بار بولۇپ تىزىملىدىكى بالىلارنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى مەكتەپلەرگە كەلمەيتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە پۇل پاخالاشتى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئايلىق ئىش ھەققى بىر ھەپتىگە يەتمەيدىغان ھالغا كەلدى، ئۇلار ئەستايىدىللىقتىن روھىي چۈشكۈنلۈككە يۈزلەندى. تەن جازالىرى ئەۋج ئالدى، كېچىكسە ئالقىنىغا ئۇچ تاياق، بىر كۈن كەلمىسە 20 تاياق، كىچىككىنە ئىشلار ئۈچۈن پالاقتا تارتىپ ئۇرۇشلار ئادەتتىكى ئىش بولۇپ قالدى. چاقىلىق شەنلى مەكتەپتە 1940 - يىللاردا ئېچىلغان بىر سىنىپ گاۋجى بەن بولۇپ، بۇ سىنىپتىكىلەر باشلانغۇچنى تۈگىتىپ يەنە ئىككى يىل ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىرىنى ئوقۇيتتى. نېمىلا بولمىسۇن ئازادلىققىچە بىر سىنىپنىڭ نامى يوقالمىغانىدى. بۇ سىنىپتا ئوقۇيدىغان تۇرپان مەھەللىسىدىن كېلىدىغان ئوقۇغۇچىلار ئەتىگەن مەكتەپكە كېلىشتە 8.7 كىلومېتر، كەچكە قايتىشتا 8 - 7 كىلومېتر يول يۈرۈشكە مەجبۇر ئىدى. بىر قېتىم تۇرپان مەھەللىسىدىن كېلىدىغان ئابدۇكېرىم ھىدايەت ئەتىگەنلىك گېمناستىكا ئويىنلىۋاتقاندا مەكتەپكە كىرىپ كەلدى. تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىسى ئۇنىڭ سول ئالقىنىغا بىر نەچچىنى ئۇردى، ئۇنىڭ سول قول ئالقىنى ئىشىپ ئون نەچچە كۈنگىچە يۇمۇلمىغان ئىدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى ئاشكارا نەشە چېكەتتى، ئوقۇغۇچىلارنى چىلىم سەيخانىسىغا خاك قىلىش ئۈچۈن سۆگەت چۆپىگى ئالغاچ كېلىشكە ۋە خاك كۆيدۈرۈشكە بۇيرۇيتتى. نەشىنىڭ خامۇشلۇقى يېشىلمەيلا دەرسكە كىرىۋېرەتتى. ھاراق ئىچىپ سىنىپقا خۇددىنى يوقىتىپ كىرىدىغانلارمۇ بار ئىدى. دەرس ئۆتكەچ ئوقۇغۇچىلار ئالدىدىلا تاماكا چېكىش ئادەت ئىدى. نېمىلا بولمىسۇن 1942 - يىللار ئەتراپىدىكى جۇشقۇنلۇق تۈگەپ، جاھانىنى روھىي چۈشكۈنلۈك قاپلىغانىدى. مۇنداق بىر ئىش ھېلىمۇ ئېسىمدىن چىقمايدۇ:

1947 - يىلى 5 - ئاي كۈنلىرى ھاشىم ھاجى دارۋاز كېلىپ دار ئويۇنى ئويىنىغان ئىدى (11 بېتىم بويىچە سايلانغان مەمتىمىن ياقۇپ ھاكىم ئىدى)، بىر كېچىسى دادام قارتاشلىق، بىر يۇرت لۇقۇم، دەپ ھاشىم ھاجى دارۋازىنى مېھمانغا چاقىرغانىدى. ئۇنىڭ يۈسۈپجان ئىسىملىك نەۋرىسى شوخ بالا بولۇپ، دار ئويۇنى بولغان كۈنلىرى ئۇ، «مەن مولالاق ئاتسام كۈتۈم پەرگە تەگمەيدۇ،» دېگەچ 15 - 10 موللاق ئېتىپ توختايتتى. ھەممە ئادەمنىڭ كۆزى ئۇنىڭدا ئىدى، مېنىڭمۇ ئۇنىڭغا ھەۋ-

سم كېلەتتى. ئۇلار مېھمانغا كەلگەن كىچىسى يۇسۇپجان بىلەن قەدىناسلاردەك ئاپاق - چاپاق بولۇپ كېتىشتۇق. ئۇ ماڭا مولـ لاق ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويۇشقا ۋەدە قىلدى، مەن ئەتىسى ناھاـ يىتى خۇشال - خورام مەكتەپكە كەلدىم. مەكتەپ زۇنۇن شەنـ چاڭ سالدۇرغان (ھازىرقى ھۆكۈمەت بىناسى ئورنىدا) مەكتەپ ئىدى. ئۆيىمىز ھازىرقى خەنزۇ ئاشخانا ئورنىدا بولغاچقا، مەكتەپـ نىڭ قوڭغۇرىقى چېلىنسىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇ كۈنى 1 - سائەتتە كىچىچە چەككەن نەشنىڭ كەيپى تارقالمىغان، كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن ئىمىن نىياز مۇئەللىم خامۇش، مىجەزى چۈس ھالدا سىنىپقا كىردى - دە، قارا تاختاي ئالدىغا كېلىپلا: «بۈـ گۈن تاختايدا تۆت ئەمەل ئىشلەيمىز، كىمنىڭ ئىسمىنى چاقىرـ سام شۇ چىقىپ مەن دېگەن ھېسابنى تاختايدا ئىشلەپ كۆرسـ تىدۇ» دېدى. ئالدىدىكى ئىككى ئوقۇغۇچىدىن كېيىن ئۇچىنچى بولۇپ مېنىڭ ئىسمىم چاقىرىلدى. ماڭا بېرىلگەن ھېساب ھېلـ مۇ يادىمدا ئۇرۇپتۇ. بۇ ھېساب =1234 : 98764427 بولۇپ نەتـ جىسى 80036 دىن تېگىپ ئۇچ كەسىر ئېشىپ قالىدىغانلىقىدا گەپ يوق ئىدى. لېكىن مۇئەللىم: «كەسىر ئاشۇرماستىن ئىشلە!» دېدى. بۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بىز تاكانلىشىپ قالدۇق. مۇـ ئەللىم ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ، ئۆكتەملىك بىلەن ئوسمان ھوـ شۇر، ياسىن قۇربان قاتارلىق ئېگىز بويلۇق ئىككى ئوقۇغۇچىنى چاقىرىپ مېنى پەلەققە ئاسمان تاپان قىلىپ ئاسقۇزدى. ئۇ قولىغا ئۇچ قىرلىق تاياقنى ئېلىپ تاپىنىمغا ئۇرۇشقا باشلىدى. مەن ھوشۇمدىن كېتىپتىمەن. ئوقۇتقۇچى مېنى شۇ پېتى تاشلاپ قويۇپ چىقىپ كېتىپتۇ. تۆۋەن يىللىقتا ئوقۇيدىغان ئۇكام ئاۋـ دۇغىنى بالىلاردىن ئاڭلاپ سىنىپقا كىرىپ مېنى كۆرگەندىن كېيىن، يىغلىغان پېتى ئۆيگە چېپىپتۇ. بىر چاغدا دادامنىڭ قۇچىقىدا يېتىپتىمەن. ئۇكام بۇ ئىشنى دادامغا خەۋەر قىلغاندىن كېيىن، دادام كالتەك كۆتۈرۈپ مەكتەپكە كېلىپ مېنىڭ ھوشـ

سىز ياتقىنىمنى كۆرۈپ ماڭمۇ قارىمای ئىشخانىغا باستۇرۇپ كىرگەن بولسىمۇ بارلىق ئوقۇتقۇچىلار مەكتەپنى تاشلاپ قېچىپ كەتكەن ئىكەن. دادام مېنى ھاپاش قىلىپ ھاكىم مەمتىمىن ياقۇپنىڭ ئىشخانىسىغا ئېلىپ باردى. دادامنى قامىماپ قويىدى، مېنى «كەت!» دەپ قوغلىۋەتتى. مەن دەسسەپ ماڭالمايتتىم. ئۆمىلەپ ھاكىم ئىشخانىسىدىن چىقسام روزى ئاخۇن ئىسمىلىك ئات باقار كۆرۈپ قېلىپ مېنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە ئېلىپ كېلىپ قويىدى. ئۇچ كۈندىن كېيىن دادام قاماقتىن چىقتى. دادامغا ھاكىم مەمتىمىن ياقۇپ مۇنداق دەپتۇ: «ئەسلى نەشە چېكىپ سىنىپقا كىرگەن، كەسىر ئاشىدىغان سانىنى كەسىر ئاشۇرمايسەن! دەپ سىلىنىڭ ئوغۇلنى قاتتىق ئۇرغان گۇناھ مۇئەللىمدە بولسىمۇ، ھۆكۈمەتنىڭ مەكتىپىگە كالتەك كۆتۈرۈپ باستۇرۇپ كىرگەنلىكـ لىرى خاتا! بىز سىلىنى ئاچچىقىدا ئىمىن نىيازنى ئۆلتۈرۈـ ۋەتمىسۇن، دەپ ئاچچىقلىرىنى ياندۇرۇش ئۈچۈن سولاپ قويغان، ھازىر سىلىدىن ۋە ئۆز گۇناھىدىن قورقۇپ ئۆيىگىمۇ، مەكتەپكـ مۇ كېلەلمەپتۇ، بىزمۇ تاپالماپۇاتىمىز، بىر سىنىپقا مۇئەللىم يوق، سۇرۇشتە قىلسام ئىمىن نىياز ھېسابنى ئۆزى خاتا ئىشلەپ سـ ىنىپقا كىرگەنىكەن، سىلىنىڭ ئوغۇل توغرا ئىشلىگەنىكەن، ئىمىن نىيازدىن باشقىلارمۇ نارازى بولدى. بىز ئۇنى جازالىماي قويمايمىز!»

لېكىن دادام قايىل بولمىغانىدى. ئىمىن نىياز مۇئەلـ لىممۇ تەتىلگە قەدەر مەكتەپتە كۆرۈنمىدى. 9 - ئايدىمۇ كۆرۈنـ مىدى، كېيىن دادام مېنى قارىقاش ناھىيىسىنىڭ كونا ئۆتۈك بازىرىدىكى ناسىر دامۇللامنىڭ مەدرىسىگە ئاپىرىپ بېرىپ، ئوغـ لانلىرىغا تاپشۇرۇپ چاقىلىققا قايتىپ كەلدى.

يۇقىرىقىدەك مىساللار كۆپ. ئەھۋال ئاشۇنداق داۋام قىلـ ماقتا ئىدى. بازاردا سامان قەغەزمۇ تېپىلماس بولدى. ئاق تەكەننىڭ پىشقان ئۇرۇقىنى ماتا خالتىغا تېرىپ كېلىپ سقىپ

ئۇنىڭ سۆيىگە تۇز ئارىلاشتۇرۇپ قومۇشتىن قەلەم ياساپ خەت يازاتتۇق. 11 بىتىمدىن كېيىن مەتتىمن ياقۇپ ھاكىم بولۇپ مائارىپقا خېلى كۈچ سەرپ قىلغان بولسىمۇ ئىقتىسادىي، ماددىي مەبلەغ جەھەتتىن زۇنۇن شەنجاڭ ۋاقتىدىكىدەك قىلالمىدى. شارائىت يار بەرمىدى، يۇقىرىنىڭ مائارىپ راسخوتى ۋە مائارىپ بىلەن ئانچە كارى بولمىدى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىش ھەققىگە قۇرسىقىمۇ تويمايتتى.

1949 - يىلى «1 - ئۆكتەبر» ماۋجۇشى ئۆز قولى بىلەن بەش يۈلتۈزلۇق قىزىل بايراقنى چىقىرىپ «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى!»، دەپ پۈتۈن جاھانغا جاكار قىلغاندا چاقماقتەك تېخى گومىنداڭنىڭ ئاسارىتىدە ئىدى. 25 - ئۆكتەبر كېچىسى گومىنداڭنىڭ قارا شەھەرنى بۇلغان قىسىملىرىدىن بىر بۆلۈكى چاقماقتەك گومىنداڭ قىسىملىرى بىلەن بىرلىشىپ ئۇچ كۈن بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. قوساپىن تەرەپمۇ چاقماقتەك تەھدىت بولۇپ، مەكتەپلەر چۆل قالغان ئىدى.

1949 - يىل 12 - ئاينىڭ 30 - كۈنى كېچىسى چاقماقتا شۇبرغانسۇ تىنىق قار ياغدى، 31 - كۈنى ئەتىگەنگىچە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1 - دالا ئارمىيىسى 1 - بىكتۇەننىڭ قىسىملىرى 270 تىن ئارتۇق زىل، زىس ماركىلىق ماشىنىلار بىلەن چاقماقتەك كىرىپ بولدى. 1950 - يىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ يېڭىچە تاڭ ئاتتى. ئۆستەڭ چېپىپ، بوز يەر ئېچىپ، دۆمبىسىدە شاخ يۇدۇپ، رەتلىك قايتقان، شەپكىسىدە بەش يۇلتۇزى بار جەڭچىلەر بىزگە كۈلۈپ قارىغاچ: «ماڭساق ماۋزېدۇڭغا ئەگىشىپ ماڭىمىز»، «ئۇچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز دىققەت»، «قىزىل بايراقلار جەۋلان قىلماقتا» قاتارلىق ناخشىلارنى توۋلاپ چاقماقتەك باشقىدىن جان كىرگۈزمەكتە ئىدى. بىزمۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يېتەكچىلىكى بىلەن 1945 - يىلىدىن كېيىن توۋلاشقا زوخسەت قىلىنمىغان شېئىر - ناخشىلىرىمىزدىن: «ياپون قانخور

جاللاتلىرىدىن جۇڭخۇا ئەۋلادلىرى ھېچ ۋاقىت قورقماس، قالماس دىلدا زەررىچىلىك ئارمان ۋەتەن ئۈچۈن كەتسەمۇ بۇ باش...»، «بارمىز ئۇچۇپ ئالغا، دۈشمەننى كۆمۈپ قانغا، ئەگ ئاخىرقى غالىبىيەت يولىدا قارىماي ئىزىز جانغا» (لۇتپۇللا مۇتەللىپ سۆزى)، «ئۆلۈم يا كۈرۈم دەپ مىليونلىغان ئەل، قانلىق مەيدانغا چۈشتى باغلاپ مەھكەم بەل»، «دۇنيا مەزلۇمى ئاگلا ئاۋازنى، كۆرمىدىڭلارمۇ باسمىچىلارنى، بۇلاپ - تالىغۇچى ئاجىز ئەللەرنى...»، «ياپون فاشىستلىرىنى بىرنى قويمايلى!»... قاتارلىقلارنى گۈر - گۈر توۋلايدىغان بولدۇق. مەكتەپلەرگە قايتىدىن جان كىردى، ئادەملەر روھلاندى، كائىنات شاتلىق بىلەن كۆلدى. ئازادلىققىچە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغانلاردىن: ئىبراھىم سەيدۇللا، ئىمىن نىياز، ئىزىز سايىت، سۇلايمان سايىت، سەلەي ھاشىم، ھەسەن مۇھەممىدى، ئابدۇراخمان قۇربانوۋ، ھەسەن روزى، مەمەت توختى ئەمەت (1964 - يىلى سوۋېتقا كەتكەن)، قاسىم بايوپ، سادىق قۇربان، ئەخمەت ئېلى، ھەجەرخان، مەريەمخان، بۇۋىخان، باقى موسا... قاتارلىقلارمۇ شاتلاندى ۋە يەكۈ شمايلاپ باشقىدىن يېڭى سەپكە ئاتلاندى، بۇلارغا ئوخشاش مۇشنى قامداشقا يەتكۈدەك ئىش ھەققى بېرىلمىدىغان بولدى. خاسىيەتخان روزى، ھاۋاخان نۇرلار ئوقۇتقۇچىلىققا يېڭىدىن قوبۇل قىلىندى. دىنىي - شەرئىەت، ئۆرپ - ئادەتلەر سەۋەبىدىن ئايرىم - ئايرىم مەكتەپ بولۇپ ئوقۇتۇلۇپ كەلگەن ئوغۇللار مەكتىپى بىلەن قىزلار مەكتىپى 1950 - يىل 4 - ئايدا قىزلار مەكتىپىگە كۆچۈرۈلۈپ بىرلەشتۈرۈلدى (ئورنى ھازىرقى 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ). ناھىيە ھاكىمى ۋاڭ چۈەنۇەن، تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى لى دۇكزى مائارىپنى بىۋاستە تۇتتى. 1950 - يىل 8 - ئايدا 18 نەپەر ئوغۇل ئوقۇغۇچىنى قارا شەھەر ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى.

بىر نەچچە ۋاقىتتىن كېيىن بۇلار ئوقۇشنى تاماملاپ چاقماق

لىقا مۇئەللىم قىلىپ ئەۋەتىلدى. ناھىيە ھاكىمى غوجابدۇللا راخمان (ئويۇشما رەئىسلىكىنىمۇ ئۆتەيتى) مائارىپنى تۇتتى. ۋالىي مەھكىمىسى مەھەممەت موسانى مائارىپ بۆلۈم باشلىقى، قادىر جامالنى 1 - مەكتەپ مۇدىرى قىلىپ ئەۋەتتى. 1952 - يىلى مەھەممەت روزى (بۇگۇرلۇك، ھازىر قارىماي شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى) نى ۋاشىەرى مەكتەپ مۇدىرلىقىغا ئەۋەتتى. 1953 - يىلى مەھەممەت موسا كورلىغا يۆتكىلىپ كەتتى. مەھەممەت روزى مائارىپ بۆلۈم باشلىقلىقىغا ئۆستۈرۈلدى. ۋاشىەرى مەكتەپ مۇدىرلىقىنى ئابدۇۋەلى روزى ئىشلىدى. مەھەممەت روزى ئۇرۇمچىگە يۆتكەلگەندىن كېيىن 1953 - يىل 9 - ئايدا ياسىن ئاسىم (لوپنورلۇق) مائارىپ بۆلۈم باشلىقى بولۇپ، 1958 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە مۇشۇ ۋەزىپىنى ئىشلىدى. 1953 -، 1956 - يىللىرى 1 - مەكتەپ مۇدىرلىقىنى ئابلىز راخمان ئىشلەپ مائارىپ بۆلۈم مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا ئۆستۈرۈلدى. غوجابدۇللا ھاكىم ئوبلاستقا يۆتكەلگەندىن كېيىن 1957 - يىلى ئىمىن غازى (ھازىر رادىئو - تېلېۋىزىيە نازارىتىنىڭ باش تەھرىرى) ھاكىم بولۇپ، مائارىپنى بىۋاستە تۇتتى. 1957 -، 1958 -، 1959 - يىللىرى 1 - مەكتەپ مۇدىرلىقىنى ئابدۇۋەلى روزى ئىشلىدى.

1958 - يىلى 9 - ئايدا ناھىيىدە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلدى، ئوقۇتقۇچىلار كورلا 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە ئىستىل تۇزىتىش ھەرىكىتىدە بولغانلىقتىن 1959 - يىلى يازلىق تەتىل گىچە ئۇچ ئايچە دەرس ئوقۇلدى. شۇ چاغدا ئوتتۇرا مەكتەپ مۇدىرلىقىنى ھاكىم ئىمىن غازى، ئىلمىي مۇدىرلىقىنى ئېزىزىم ئېلى ئىشلىدى.

1959 - يىلدىن 1966 - يىلغىچە ئارىلىقتا، چاقىلىق مائارىپى قىسمەن ئەھۋاللارنى ھېسابقا ئالمىغاندا خېلى رونىق تېپىپ، يۇزلەرچە بىلىم ئىگىلىرى، ئىقتىساسلىق خادىملارنى تەربىيىلەپ، جەمئىيەتنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇنۇلدى. ھىراق،

1966 - يىلى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» ھەرىكىتى يۈرگۈزۈلۈپ، تاكى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنى چاقىرىلغانغا قەدەر، چاقىلىق مائارىپىدا زور چېكىنىش بولۇپ، تولىدۇرۇپ ئالغىلى بولمايدىغان زىيانغا ئۇچرىدى.

جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى بولمىسا جۇڭگونىڭ بۈگۈنكى كۈنى بولمىغان بولاتتى، قىسقىسى چاقىلىق مائارىپىنىڭ بۈگۈنكى تەرەققىياتىمۇ بولمىغان بولاتتى. ھازىر چاقىلىق ناھىيىسى توققۇز يىللىق مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇشتا، ئۆسمۈرلەرنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى جەھەتتە شىنجاڭ بويىچىلا ئەمەس، مەملىكەت بويىچە ئەڭ ئالدىنقى ناھىيىلەر قاتارىغا ئۆتتى (1935 - يىلىدىن 1989 - يىلغىچە ئوقۇغۇچىلار سانى جەدۋەلدە كۆرسىتىلدى).

يولداشلارنىڭ تولۇقلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

يىللار	ئوقۇغۇچىلار سانى			يىللار	ئوقۇغۇچىلار سانى		
	ئۇيغۇر	خەنزۇ	جەمئىي		ئۇيغۇر	خەنزۇ	جەمئىي
1935	100		100	1949	596		596
1936	150		150	1950	613		613
1937	340		340	1951	635		635
1938	700		700	1952	790		790
1939	582		582	1953	820		820
1940	594		594	1954	827		827
1941	616		616	1955	859	33	892
1942	641		641	1956	819	67	886
1943	655		655	1957	845	83	928
1944	623		623	1958	908	90	998
1945	625		625	1959	906	101	1007
1946	550		550	1960	1028	124	1152
1947	585		585	1961	1015	137	1152
1948	591		591	1962	1082	147	1229

يىللار	ئوقۇغۇچىلار سانى			يىللار	ئوقۇغۇچىلار سانى		
	ئۇيغۇر	خەنزۇ	جەمئىي		ئۇيغۇر	خەنزۇ	جەمئىي
1963	1189	200	1389	1977	2156	638	2794
1964	1221	231	1452	1978	2185	819	3004
1965	1273	238	1511	1979	2323	1002	3325
1966	1300	253	1553	1980	2330	1183	3113
1967	1348	261	1609	1981	2380	1280	3660
1968	1393	260	1653	1982	2337	1343	3680
1969	1426	300	1726	1983	2349	1329	3678
1970	1437	310	1747	1984	2342	1287	3629
1971	1493	343	1836	1985	2304	1340	3644
1972	1520	299	1819	1986	2347	1410	3757
1973	1665	336	2001	1987	2411	1487	3898
1974	1760	513	2273	1988	2443	1516	3959
1975	1967	573	2540	1989	2489	1576	4065
1976	2063	613	2676				

(ئاپتورنىڭ خىزمەت ئورنى: چاقىلىق ناھىيە ئوتتام يېزا ئوقۇتۇرا مەكتىپى)

گۇك غۇجلارنىڭ تارىخى

مولانىيازخان ھاجىم

1780 - يىلى، يەنى چىڭ سۇلالىنىڭ 210 - يىلى چىڭ خانلىقىنىڭ يەكەندە تۇرۇشلۇق ئامبىلى (خەنزۇ) قېشىغا خوتەندىن بىر ۋەكىل چىقماقچى بولۇپ، قاراقاشنىڭ چاقا كەنتىدىن ھېزىم ئاخۇن دېگەن كىشى چىققان ئىكەن.

ھېزىم ئاخۇن يەكەنگە ئامبال قېشىغا چىقىپ ئامبالغا خەلقنىڭ ئەھۋالىنى يەتكۈزۈپ، ئامبال بىلەن ئەھۋاللاشقاندىن كېيىن، ئامبال ناھايىتى رازى بولۇپ ھېزىم ئاخۇنغا «ھەششا قىز» دېگەن مەنسەپنى بەرگەن، كېيىن ھېزىم ئاخۇننىڭ خىزمىتى تېخىمۇ مەقبۇل بولغاندىن كېيىن «ئىشقى» دەپ نام بەرگەن، ئۇندىن كېيىن «ھېكىم» دېگەن مەنسەپنى بېرىپ قاراقاشقا يەرلىك ئەمەلدارلارنى باشقۇرۇش ۋە بوزيەرنېچىش ئۇچۇن ئەۋەتكەن. شۇنىڭ بىلەن ھېزىم ئاخۇن دېھقانلارغا يەر ئاچقۇزۇپلا قالماستىن، بەلكى قاراقاشنىڭ ھەرقايسى يېزا - كەنتلىرىدىن كۆپ مىقداردىكى يەرلەرنى ئۆزىگە قارىتىۋالغان.

ھېزىم ھېكىمنىڭ 1780 - يىلىدىن 1940 - يىلىغىچىلىك بولغان ئارىلىقتا ئالتە ئەۋلادى مەنسەپ تۇتۇپ ئۆتكەن بولۇپ بۇلار تۆۋەندىكىچە:

ھېزىم شاھ ئوغلى خۇشكېپەك، خۇش كېپەك ئوغلى مۇبارەك شاھ ھېكىم، مۇبارەكشاھنىڭ ئوغلى مەھەممەت ئىلى گۇك، مەھەممەت ئىلى گۇكنىڭ ئوغلى مۇساگۇك، مۇسا گۇكنىڭ ئوغلى ناسىرگۇك، ئەفرۇزگۇك، زايىتگۇك، ئىمىن ئەلەم، مەھەممەتخانگۇك، يەنە

بىر قانچە چوڭ - كىچىك گۇرۇلار ئۆتكەن بولۇپ ئەھۋالى تۆۋەندىكىدەك بايان قىلىنىدۇ:

بۇلار ھېزىم شاھ ھېكىمدىن باشلاپ مەھەممەت ئىلى گۇكنىڭ چىلىك ھاكىملىق مەنسەپ بىلەن ئۆتۈپ، مەھەممەت ئىلىنىڭ ۋاقتىغا كەلگەندە مەھەممەت ئىلى ھاكىمنى بېيجىڭغا خان قېشىغا بېرىش ئۈچۈن خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ۋەكىلى قىلىپ ئەۋەتىدۇ، مەھەممەت ئىلى بېرىش ۋاقتىدا بىر ياغاچ ھارۋىنى مەپە قىلىپ ئۇستىگە بىر تۇپ نەشپۈتنى سېلىپ، بېيجىڭغا ئاپىرىپ خانغا تەقدىم قىلىدۇ. شۇنچە يىراق جايدىن ئۇزۇن يولنى بېسىپ، نەشپۈتنى مەپە ئۇستىدە قۇرۇتماي مېۋىسى پىشقان ھالەتتە ئېلىپ، بارغان سوۋغىسى خانغا يارىغاچقا، خان مەھەممەت ئىلىنىڭ مەرتىۋىسىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈپ گۇك مەنسىپىنى بېرىدۇ، مەھەممەت ئىلى ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى شۇنىڭدىن كېيىن «گۇك - غوجا» دەپ ئاتىلىدۇ، بۇ گۇك - غوجىلارنىڭ تارىخىي ئەھۋالى، مەنسەپ ئەھۋالى 1780 - يىلى ھېزىم شاھ ھاكىمدىن باشلىنىپ 1948 - يىلى زايىتگۇكنىڭ ۋاپاتىغا قەدەم 168 يىل، ئالتە ئەۋلاد ھۆكۈم سۈرىدۇ. پەقەت 1949 - يىلى گۇكلۇق تۈزۈمى ئەمەلدىن قېلىپ ئاخىرلىشىدۇ. گۇك دېگەن شۇ ۋاقىتتىكى ھاكىمىيەتنىڭ قانۇنىدا مەنسەپنىڭ دەرىجە نامى بولۇپ ۋاك باشلىقى، گۇك ۋاكنىڭ مۇئاۋىنى دېگەن مەنىدە ئىدى. گۇكلارنىڭ چوڭ تامغىلىرىدىكى خەنزۇچە خەتلەر «گۇك - يىمىنۇ» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن، قۇمۇل، تۇرپان، كوچالاردا ۋاك ئۆتكەن، جەنۇبىي شىنجاڭ تەۋەسىدە گۇك ئۆتكەن. گۇكلۇق مەنسەپ ئۆز ۋاقتىدا يەرلىك ئەمەلدارلارنى ۋەزىپىگە قويۇش، قالدۇرۇش، يۆتكەش ھەتتا ھاكىملارنىمۇ خالىغان

چە ۋەزىپىگە قويۇش - ئېلىۋېتىش، يەرلىك ئەمەلدارلارنى باشقۇرۇش، ئىشقا قويۇش ھوقۇقىغا ئىگە ئىدى. يۇقىرىدىكى گۇڭلار ئەينى ۋاقىتتا بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مۇناسىۋىتى بىلەن نۇرغۇن كەنتلەردە كۆپ مىقداردا يەر ئىگىلىگەن، بۇ تۆۋەندىكىدەك بايان قىلىنىدۇ:

قاراقاش شەھەر ئىچىدە ئاق مەدرىس، چوڭ مەدرىس، جۇۋا مەدرىس، قۇخە كۆل مەسچىت، چاقار مەدرىس، سىرلىق مەسچىت قاتارلىق تۆت جايدا مەدرىس، تۆت جايغا مەسچىت بىنا قىلىپ، مەزكۇر مەدرىس، مەسچىتلەرگە كەنت ئىسمىنىڭ باش ھەرپىدە «ق ھەرپى كەلگەن كەنتلەردىكى يەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى ۋەخپە قىلدىم» دەپ ۋەدە قىلغان. ھۇججەتكە ئاق ساراي قاتارلىق جايلاردىكى تۇپاققا مىنىپ ئەلەملىك قىلىدىغان ئالتە نەپەر ئاخۇن مۆھۈر باسقان. گۇڭلارغا خانىنىڭ بۇيرىقى بويىچە قاراقاشتىن 50 ئۆيلۈك ئادەمنى خىزمەتكە بۇيرىغان. 50 ئۆيلۈك ئادەم پۇتۇنلەي گۇڭلارغا يەر ئېچىش، يەر تېرىش، ئۆي خىزمىتى قىلىش جەريانىدا 50 ئادەم كۆپىيىپ نەچچە ھەسسىگە يەتكەن، كېيىن بۇلار زۇلۇمغا چىدىماي قارا قاشنىڭ ئامبىلى بىلەن دارىن ئارقىلىق بېيجىڭغا ئەرز قىلىپ گۇڭلارنىڭ خىزمىتىدىن ئاجرىغان، گۇڭلارنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان 16 نەپەر قوراللىق ئەسكەر تۇرغۇزغان، بۇلارنىڭ خراجىتى ئۇچۇن تۇياق باج ئېلىپ يېيىش بەلگىلەنگەن بولۇپ، كېيىن بۇمۇ ئەمەلدىن قالىپ گۇڭلار بىلەن بىرلىكتە ماڭاش ھېسابىغا خوتەن ئاشلىق سېلىدىن بۇغداي ئالغان.

بەدۆلەت ھۆكۈم سۈرگەن يىللار مۇسا گۇڭ زامانىسى بولۇپ، خىزمىتى ۋە ئەمەلىي توختاپ قالغان، بەدۆلەت ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن، بېيجىڭدىن ئورۇمچىگە بىر خەنزۇ دۇدۇ بولۇپ چىقىپ «بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىز، ئاتا - بوۋىمىزغا خىزمەت

قىلغان مەھەممەت ئېلىگۇڭ، مۇساگۇڭ بار ئىكەن» دەپ ئۇلۇرۇمچىدىن كىشى بۇيرۇپ ئۇلارنى ئىزلەپ تاپقاندىن كېيىن مۇسا گۇڭ، ئىمىن ئەلەم باشلىق بىر قانچە كىشىنى بېيجىڭغا ئېلىپ بارغان، مۇسا گۇڭغا خان يەنە گۇڭلۇق مەنسىپىنى بەرگەن، ئورۇمچىگە چىققاندىن كېيىن مۇسا گۇڭنىڭ ئوغلى ناسىر گۇڭنى چەرچەنگە ھاكىم، زايىت گۇڭنى ھەربىي باشلىق قىلغان، بۇلار شۇ ۋاقىتتىنلا تۇزۇمى بويىچە تۇڭلىك دەپ ئاتالغان، كېيىنچە سېيىت يېڭىسار ناھىيىسىدە گۇڭلۇقنى، ناسىر گۇڭ ھاكىملىقنى، زايىت گۇڭ ھەربىي باشلىقلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن، زايىت گۇڭ غۇلجىغا خاڭجاڭ بولغان، ئاقسۇغا ۋالىي بولغان، ئورۇمچى، ئاقسۇ ۋە كۇچالاردا نېمە ئىشلارنى قىلغانلىقى ئېنىق ئەمەس.

ئەفرۇز بەگ قاراقاشتا بەگ بولغان، مەمەتخان غوجا قاراقاشتا بەگ بولغان، ماخۇسەن ۋاقتىغا كەلگەندە قاراقاشقا ھاكىم بولغان، گومىنداڭ ۋاقتىدا ئۇيغۇشمىغا رەئىس بولغان، 1948-يىلى قاراقاش قۇملۇقتا ۋاپات بولدى. ئىمىن ئەلەم گۇڭ قاراقاش ناھىيىسىگە بىر قانچە يىل ئەلەم بولغان، ئىسلام ۋاقتىدا يەكەنگە ۋالىي بولغان، ماخۇسەن ۋاقتىدا قاراقاشقا ھاكىم بولۇپ، كېيىن شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە ئۆلگەن.

مەزكۇر گۇڭلار ئەسلى قاراقاش ناھىيە چاقار يېزىسىدىن بولۇپ، ھېزىم شاھ ھېكىم بېيجىڭدا ۋاپات بولغان، قەبرىسى بېيجىڭدا، ئوغلى خۇش كىپەك، مۇبارەكشاھ، مەھەممەت ئېلى، مۇسا، ناسىر، ئەفرۇز، مەھەممەتخان غوجا، زايىت گۇڭ باشقا گۇڭلارنىڭ ھەممىسى تۆۋەن يېزا چىقار مەدرىسى ئالدىدىكى زاراتگاھلىققا شامگۆ قىلىنغان.

گۇڭ - غوجىلارنىڭ تارىخىي ئەھۋالى ھەققىدە بىلىدىغانلىرىم يۇقىرىدىكىلەردىن ئىبارەت. كەم قالغان جايلىرى ۋە تەپسىلات جەھەتلىرىنى يولداشلارنىڭ تولۇقلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن،

كارىز توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم

ئەنۋەر ئەزىزى

بۇ ماتېرىيالنى ئۇزاق ۋاقىتتىن بۇيان شۇغۇللىنىپ كەلگەن سۇچىلىق كەسپىي خىزمىتىم داۋامىدىكى ئەمەلىي تەكشۈرۈشلىرىم ۋە نەزەرىيەۋى ماتېرىياللاردىن ئىزدىنىشلىرىم ئاساسىدا يېزىپ چىقتىم. ئۇنىڭ بەك مۇكەممەل بولۇپ كېتىشى ناتايىن. شۇڭا بۇ جەھەتتىكى كەسپداشلارنىڭ تولۇقلاپ كېتىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن.

كارىز — يەر ئاستى سۈيىنى يەر ئۈستىگە چىقىرىدىغان سۇ ئىنشائاتلىرىنىڭ بىرى، يەنى يەر ئاستى ـ ئۈستىدىكى كارىز دېگەن بۇ ئاتالغۇ ئەسلى ئۇيغۇرچە سۆزدۇر. كارىز سۆزىنىڭ كېلىش مەنبەيى توغرۇلۇق بېرىلگەن ئىزاھاتلار كۆپ بولىسىمۇ، لېكىن 1954- يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى مۇسكۇادا رۇسچە نەشىر قىلىنغان «چەت تىللار لۇغىتى» دا كارىزنىڭ قەدىمكى تۈركىلەر، يەنى ئۇيغۇرلارنىڭ كەشپىياتى ئىكەنلىكى ئىسپاتلانىدۇ. شۇ لۇغەتنىڭ 388 - بېتىدىكى «كارىز» ماددىسىدا مۇنداق يېزىلغان: «كارىز— تۈركچە (ئۇيغۇرچە) سۆز، ئۇ نۇرغۇن قۇدۇقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، يەر ئاستى سۇئاگۇچ (گاللېرىيە)ئارقىلىق قۇدۇقلارنى تۇتاشتۇرۇپ، يەر ئاستى سۈيىنى ئالىدىغان ئىنشائات. كارىز ئوتتۇرا ئاسىيا، كاۋكازلاردا ئومۇملاشقان».

تۇرپان رايونىغا كىرگىنىمىزدە، بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزغا تاغ باغرىدىن تۆۋەن تۇرپان ئويمانلىقىغا قاراپ قاتار تىزىلغان دۆۋىلىكلەر چىلىقىدۇ، مانا بۇ كارىز قۇدۇقلىرىنىڭ يەر ئۈستىدە

كى كۆرۈنۈشى، كارىز يەر ئاستىدىن سۇ ئاقىدىغان يەر ئاستى ئۆستىڭى. ھازىر تۇرپاندىكى كارىزلارنىڭ ئومۇمىي سانى 824 تاناپ بولۇپ، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 35 — 32 مىڭ كىلومېتر، ئومۇمىي سۇ مىقدارى (يىللىق) 304 مىليون 800 مىڭ كۇب مېتر كېلىدۇ. سۇ راسخوتى سېكۇنتىغا 9.66 كۇب مېتر، ھەر بىر كارىزنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئوخشاش ئەمەس، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 45 كىلومېتر، سۇغىرىدىغان يەر مەيدانى 4 مىليون مو.

كارىزنىڭ تۈزۈلۈشى — كارىز ئۇچ ئاساسىي قىسىمدىن تۈزۈلگەن بولىدۇ: ئۇنىڭ بىرىنچىسى بويتاق قىسمى بولۇپ، بۇ قىسىم يۇقىرى (ئىچكىرىسى) ئانا كارىزغا يەر ئاستىدىن توپلىنىپ چىققان سۇنى ئېلىپ، يەر يۈزىگە يەتكۈزىدىغان قىسمى (كارىزنىڭ بويتاق قىسمىنى بويتاق كارىز دەپ ئاتايدۇ). بويتاق كارىزنىڭ ئۆزىدىن ئادەتتە سۇ چىقمايدۇ. بويتاق كارىزنى مەھكەم گېئولوگىيىلىك جىنستىن تەركىب تاپقان يەردىن قازغاندا ئەتراپ ئۇستىلىرىنى مەھكەملىمەي، تورۇس قىسمىنى ئەگمە قىلىپ قېزىپ چىقىدۇ. پەقەت بويتاق كارىزنىڭ ئاستى تەرىپى سۇ سىڭىپ قاچىدىغان بولسا، سىڭمەسلەشتۇرۇش مۇمكىن. كارىز ئۇزۇنلۇقىنىڭ كۆپ قىسمىنى بويتاق قىسمى تەشكىل قىلىدۇ. كارىز بويتاق قىسمىدىكى سۇنىڭ يەر يۈزىگە چىققان ئاغزى ئوبدان مەھكەم ئىھاتىلاپ قويۇلىدۇ، بويتاق كارىزنى ئادەتتە ئانچە چوڭ قىلمايدۇ. چۈنكى، قازغاندىكى توپا مىقدارىنى مۇمكىنقەدەر ئازايتىپ چىقىرىشقا تىرىشىدۇ. كەسمە يۈزىنى تەخمىنەن 1.6×0.6 قىلىدۇ.

سۇ يىغىش (سۇ توپلاش) كارىزى — بۇ قىسمىنى ئانا كارىز دەپمۇ ئاتايدۇ. ئانا كارىز يەر ئاستى سۇلۇق قەۋەتتىن كېسىپ ئۆتۈپ، يەر ئاستى سۈيىنى يىغىپ (توپلاپ) تۆۋەنگە قاراپ ئېلىپ مېڭىپ، بويتاق كارىزغا يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. ئانا

كارىزغا يغىلىدىغان سۇ سۇ راسخوتى، سۇلۇق قەۋەت جىنىس نىك يىرىكلىكىگە قاراپ، سۇلۇق قەۋىتىنىك چوڭقۇرلۇقى ۋە ئانا كارىزنىڭ ئۇزۇنلۇقىغا قاراپ كۆپ - ئاز بولىدۇ. يۇقىرىقى ئۇچ ئامىل چوڭ بولسا، سۇ راسخوتى كۆپ بولىدۇ. ئانا كارىزنىڭ ئۇزۇنلۇقى، شاخاپچىلارنى كۆپەيتىش بىلەنمۇ كۆپەيتىلىدۇ. ئانا كارىزنىڭ كېسىش يۈزى ئۆلچىمى بويىتاق كارىزغا ئوخشىسىمۇ، بۇ كارىزنىڭ سۇ ئەترايى، ئاستى ھەتتا ئۇستىدىنمۇ سۇ چىقىپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، سۇلۇق جىنىسنىڭ مەھكەملىكىگە قارىلىدۇ. كېسىش يۈز ئۆلچىمى ئېگىزلىكى 1.4—1.6، كەڭلىكى 0.5—0.6 قىلىنىدۇ.

قۇدۇق — كارىزنىڭ بويىتاق قىسمى ۋە ئانا كارىزنىڭ ھەر ئىككىلىسىدىن قۇدۇق چىقىرىلىدۇ. قۇدۇقسىز كارىز بولمايدۇ، كارىز قۇدۇقتىن ئايرىلالمايدۇ. چۈنكى، كارىزنى قېزىپ چىققان توپىنى قۇدۇق ئارقىلىقلا يۇقىرىغا چىقىرىدۇ، يەر ئاستىدا ھاۋا ئالمىشىش ئۈچۈنمۇ قۇدۇقنىڭ ئەھمىيىتى چوڭ. كارىزدىن پايدىلانغاندا، ئۇنىڭ ئېچىنى تەكشۈرۈش، رېمونت قىلىش ئۈچۈنمۇ قۇدۇق مۇھىم. كارىز قۇدۇقلىرىنىڭ ئارىلىقلىرى 50 — 20 مېتر غىچە قىلىنىدۇ. قۇدۇق چوڭقۇرلاشقانسېرى ئارىلىقى ئۇزۇن بولىدۇ. بۇنداق قىلىشنىڭ سەۋەبى، قۇدۇق چوڭقۇر بولغاندا توپىنى چىقىرىش ۋاقتى ئۇزۇن بولغانلىقى ئۈچۈن ئارىلىقىنىمۇ ئۇزۇن قىلىدۇ. قۇدۇق چوڭلۇقى ئادەمنىڭ چىقىپ - چۈشۈشىگە ماسلىشىشى لازىم. ئادەملەر قۇدۇق ئېچىگە چۈشكەن، چىققاندا قۇدۇق تاملىرىغا دەسسەپ (تىرەپ) ئارغامچىنى تۇتۇپ، چۈشۈپ چىقىدۇ. قۇدۇق چوڭلۇقى تەخمىنەن 1.2 مېتر دائىرىسىدە بولىدۇ. قۇدۇقنىڭ يەنە بىر خىزمىتى، كارىز ئېگىشلىكىنى بەلگىلەش ئۈچۈن پايدىلىنىدۇ. كارىزچىلار تەبىئىي يەر ئېگىشلىكى بىلەن كارىز ئېگىشلىكىنى قۇدۇق ئارقىلىق پەرق ئېتىپ كارىز چىقىرىدۇ.

كارىز قۇرۇش — كارىزنىڭ شىنجاڭدا تارىخىي ئىنتايىن ئۇزۇن. كارىز قۇرۇش ئىشى ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا خاس كارىز قېزىش ئۇستىلىرى بولىدۇ. چۈنكى، كارىزنى يەر ئاستىنىڭ تۆپراق قۇرۇلۇشى، يەر ئاستى سۇيىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، يەر ئاستى سۇيىنىڭ خاراكتېرى قاتارلىق ئامىللارغا قاراپ قۇرىدۇ.

كارىزنىڭ كېلىپ چىقىشى — كارىز بۇلىقنىڭ كۆزىنى تازىلاش، سۇيىنى ئۇلغايتىش بىلەن ئېچىكىرىلەپ كولاپ، قۇدۇق ئارقىلىق بۇلاق لېيىنى چىقىرىش بىلەن بۇلاق يولىنىڭ سۇزۇلىشىدىن، بۇلاق بىلەن قۇدۇقنىڭ ئۆزئارا باغلىنىشى بىلەن كېلىپ چىققان. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن بەزى كارىزلارنىڭ ئىسمى بۇ جەھەتتىن ئىسپاتلايدۇ. تۇرپاندا كارىزنىڭ مەركەزلەشكەن يەرلەردىكى كارىز ئىسىملىرى، مەسىلەن: پاقا بۇلاق كارىزى، مەڭگۈ بۇلاق كارىزى، كارىز كۆل، چىگە بۇلاق كارىزى ۋە باشقىلاردىن ئىبارەت. كارىزلارنىڭ ئالىتىشى بۇلاقتىن كارىزنىڭ كېلىپ چىققانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. كارىز قېزىش ئىشى تاغ باغرىدىن قېزىلىدۇ. كارىزغا باغلىق بۇلاقلار مۇشۇ تاغ باغرىنىڭ تۆۋەن تەرەپتە يەر ئۈستىگە ئۇۋۇپ چىققان سىزما بۇلاقلاردىن بولىدۇ. شىنجاڭدا يەر ئاستى سۇيى، دەريا، تاغ ئاغزىدىن چىققاندىكى، ئىككى ياقتا يېتىقان كونۇس شەكىللىك چۆكۈندە جىنىس ئاستىدىن ئاقىدۇ. كارىز بولسا، مانا شۇ چۆكۈندە سۇلۇق قاتلام سۇيىدىن چىقىرىلىدۇ. كارىز ئۇستىلىرى بۇلاق بولمىغاندىمۇ، تاغ باغرى سۇلۇق قاتلامىنى بىلىپ كارىز چىقىرىدۇ. ماھىر ئۇستىلار تاغ باغرى يەرنىڭ تەبىئىي ئېگىشلىكىنى ئاساس قىلىپ، يەر ئېگىشلىكىدىن كارىز ئېگىشلىكىنى ئاستاراق ئېلىپ (پەرق ئېتىپ) پەقەت قۇدۇق چوڭقۇرلۇقى ئارقىلىقلا ئەسۋابسىز ئېچىكىرىلەپ كارىز چىقىرىدۇ. كارىزنىڭ ئۇزۇنلۇقى يەر ئاستى سۇيىنىڭ جايلىشىش چوڭقۇرلۇقىغا قاراپ بولىدۇ، يەر ئاستى سۇيى چوڭقۇر جايلاش

قان كارىز ئۇزۇن بولىدۇ. كارىز يەرلىك ئۇسۇلدا قول بىلەن تولىمۇ جاپالىق قېزىلىدۇ ۋە خاس كارىز ئۇستىلىرى كارىزنى نەتىجىلىك قېزىدۇ. كارىزنى قېزىش ئۇچۇش ئالتە - يەتتە ئادەم كۇپايە قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئادەم ئارتۇقچىلىق قىلىدۇ. ئەگەر نۆۋەتلىشىپ قازسا ئادەم كۆپەيىشى مۇمكىن، كارىز قېزىشنى جاپالىق دېگىنىمىز — يەر ئاستى سوغۇق، سۇلۇق قەۋەتكە بارغانىدا تېخىمۇ سوغۇق، يەر ئۇستىدە بولسا شامال يېكى ئىسسىق. كارىز ئاستىدىكى توپنى قۇدۇققىچە توشۇپ كەلگەن ئادەم سېۋەتتىكى لاينى دۆمبىگە ئارتىپ كۆتۈرۈپ مېڭىشى كېرەك، چۈنكى كارىز تار بولىدۇ. كارىز قېزىش ئۇچۇن كېتىدىغان ئەسۋابلار: كەتمەن، شىن، سېۋەت (خاس توقۇلىدىغان مەھكەم سېۋەت)، ئارغامچا (خاس ئىشلىگەن مەھكەم ئارغامچا)، پول، هايۋان (ئادەتتە كالا)، رېزىنكە ئۆتۈك، تۆمۇر قالپاق، پەلەي ۋە باشقا بىخەتەر ۋە تازىلىق كىيىملىرىدىن ئىبارەت بولىدۇ.

كارىزنىڭ سۇيى — بىر كارىزدىن چىقىدىغان سۇ راسخوتى، سۇلۇق قەۋەتتىكى سۇ چوڭقۇرلۇقى، سۇلۇق قەۋەت جىنسىنىڭ يېرىكلىكى، ئانا كارىزنىڭ ئۇزۇنلۇقىغا قاراپ ئاز - كۆپ بولىدۇ. كارىزنىڭ سۇيى مۇقىم - سۇزۇك، پۇراقسىز، پاكىز بولىدۇ. كارىز سۇيى شاخاپچىلىق بولسا سۇيى كۆپ بولىدۇ. ھەر بىر كارىزدىن ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 12 — 11 لىتر سېكۇنتا سۇ چىقىدۇ.

كارىزنىڭ ئالاھىدىلىكى — كارىزنىڭ تارىخىي تولىمۇ ئۇزۇن بولۇشىغا قارىماي، هازىرغىچە ئۆز قىممىتىنى، رولىنى ساقلاپ كەلمەكتە. مۇنداق بولۇشى: بىرىنچىدىن سۇ كارىز ئارقىلىق ئېنېرگىيە، ماشىنا ۋە باشقا ئۇسكۇنسىز ئۆز ئېقىمى بىلەن مېڭىپ تۇرىدۇ. ئىككىنچىدىن، كارىز سۇيىنىڭ پايدىلىق ئىش كوئېففىتسېنى يۇقىرى (سۇنىڭ سىڭىپ، پارغا ئايلىنىشى ئاز). ئۇچىنچىدىن، كارىز دېھقانچىلىق رايونىغا يېقىن ئورۇندا ئۆزىنى

كۆرسىتىپ دېھقانلارنىڭ ئىچىملىك ۋە مەئىشتى سۇ تەمىناتى ئۇچۇن يارامليق، هايۋان ئۇچۇنمۇ ئەپلىك، پاكىز سۇ چىقىرىپ تۇرىدۇ. يېزىغا گۈزەللىك بېغىشلايدۇ. تۆتىنچىدىن، بىر قېتىم قېزىپ زىپ قويسا بىرنەچچە ئون يىلغىچە پايدىلانغىلى بولىدۇ.

يېتەرسىزلىكى — سۇيى قىسمەن سوغۇق. بەزى زىرائەتلەرگە سوغۇقراق. بەزى ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. مەسىلەن: كارىزنى كەڭ قىلىپ ماشىنا بىلەن قېزىش، ئادەم ماڭىدىغان ئورۇن ئايرىم، سۇ يۇرىدىغان ئېرىقنى ئايرىم قىلىپ، ئىچىدە ئادەم ئەركىن ئازادە يۈرۈپ تەكشۈرۈشكە ئەپلىك قىلىپ قۇرسا، قۇدۇقلارنى پەلەمپەيلىك قىلىپ، ئادەمنىڭ چۈشۈپ - چىقىشى ئۇچۇن بىخەتەر قىلسا ياخشى بولار ئىدى. بۇ كېلەچەكنىڭ ئىشى.

كارىزنىڭ تارىخي — كارىزنىڭ تارىخي ئۇستىدە تۇرلۇك ئوخشىمىغان پىكىرلەر بار. ئۆز قولى بىلەن ئىشلىگەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەنبەلىرى بۇنىڭدىن 2 مىڭ يىل ئىلگىرى كارىز بىنا بولغان دەيدۇ. بۇلارنىڭ مۇنداق دېيىشىدىكى ئاساس، كارىز ئاۋۋال تۇرپاندا ئىجاد بولغان، بۇ يەرنىڭ كارىز ئۇستىلىرى ئاتا - بوۋا، ئەجدادلىرىدىن كارىزچى بولۇپ، كارىز ئۇستىلىرى مىراس شەكلىدە بالىدىن - بالىغا ئىشلەپ كېلىدۇ. تارىخىنىمۇ ئېغىزدىن - ئېغىزغا ياكى يازما شەكلىدە، كارىز تارىخىغا ئاساس سېلىپ كەلگەن. چەت مەنبەلىرىمۇ ئۇيغۇر كارىزچىلىقىنىڭ بۇ نۇقتىسىنەزەرلىرىنى ئىسپاتلاپ كەلگەن.

بۇنىڭدىن 700 يىل بۇرۇن (مىلادي 1982 - يىلى) سۇڭ خانلىقىدىن ئىدىقۇت خانلىقىغا مۇختار ئەلچى بولۇپ كەلگەن تارىخشۇناس ئالىم ۋاڭ يەندي، غەربىي دىياردا ئىككى يىل تۇرۇپ 984 - يىلى كەيفىڭغا قايتىپ بېرىپ ئىدىقۇت خانلىقىنى يازغان ئومۇمىي ئەھۋال ئۇستىدىكى بىر ئۇزۇن دوكلاتىدا شۇ چاغدا كارىزنىڭ بارلىقىنى يازىدۇ.

1988 - يىلى تاجىكستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى تەرىپىدىن تۇزۇلگەن ئاكادېمىك س. ل. تىخونىسكى تەھرىرلىكىدىكى «شەرقىي تۈركستانىنىڭ قەدىمقى زامان ۋە ئوتتۇرا ئەسىرلىرىدىكى تارىخى» ناملىق كىتابنىڭ 330 - بېتىدىكى تۈرپان ئۇيغۇر ئىدىقۇت خانلىقى دېگەن بابىدا: «جۇڭگونىڭ سۇڭ خاندانلىقىدىن مىلادى 982 - يىلى ماي ئايلىرىدا تۈرپانغا كەلگەن ۋاڭ يەندې، خاندانلىققا تۈرپان (قوچو) ئۇيغۇر دۆلتى ئۈستىدە بىر ئۆزۈن دوكلات يازغان. دوكلاتىدا تۈرپان ئۇيغۇر دۆلتىنىڭ جەنۇبىي تەرىپى خوتەن، غەربىي جەنۇبىي ئەرەبلەر ۋە پارسلار بىلەن، غەربىي تەرىپى ئىستامبول (پوروشالپور — ئا. م) بىلەن قارلىق تاغىدىن پىيازلىق تاغ تىزمىلىرىغىچە بىرنەچچە مىڭ لى زېمىنى قارايدىكەن، بۇ يەردە نە قار، نە يامغۇر ياغمايدىكەن، ئىنتايىن ئىسسىق بولىدىكەن. ئىسسىق ئەۋج ئالغاندا ئادەملەر گەمە كولاپ كىرىۋالىدىكەن. قۇش توپى، ھايۋان پادىلىرى سۇ بويلىرىغا بېرىۋالىدىكەن. مۇنداق ئىسسىقتا قۇشلار ئۇچسا قاناتلىرى قۇياش نۇرىدا كۆيۈپ زىيانغا ئۇچراپ يەرگە چۈشۈپ كېتىدىكەن. ئۇيغۇرلار ئۆيلىرىنى بىر خىل ئاق سېغىز بىلەن ئاقلاۋالىدىكەن، ئالتۇن تاغىدىن ئېقىپ چۈشكەن جىلغا سۇلىرى مەركەزنى ۋە دائىرە رايونلارنى سۇ بىلەن تەمىنلەپ تۇرىدىكەن، قىسمەن توگمەنلەرنى چۆرۈشكە ئىشلىتىدىكەن، بۇلار دانلىق زىرائەتنى تېرىيدىكەن. لېكىن گاۋلىياك بولمايدىكەن، ئاتاقلىق كىشىلىرى ئات گۆشى يەيدىكەن، ئادەتتىكى پۇقرالىرى قوي، غاز، ئۆردەك گۆشى يەيدىكەن...

ئۇيغۇرلار تاتلىق مېۋىلەرنى ئۆستۈرىدىكەن. بۇلارنىڭ ئۈزۈملىرىنىڭ خىللىرى كۆپ، تولىمۇ سورتلۇق بولىدىكەن. ئۇزۇمىدىن ئېسىل ۋىنو ئىشلەپچىقىرىدىكەن. ئارسلانخاننىڭ قوي پادىلىرى، كاللىرى ھەددى - ھېسابسىز بولۇپ، ئۆزى سانىنى بىلمەيدىكەن. بۇلارنىڭ كەڭ - كۆلەملىك تېرىلغۇلىرى ئۇچۇن

يەر ئۇستى سۇيى يەتمەيدىكەن. بۇلارنىڭ يەر ئاستى سۇيى تولمۇ چوڭقۇرغا جايلاشقانىكەن. يەر ئاستى سۇيىنى قاتار قۇدۇقلارنى قېزىپ، قۇدۇق ئاستىلىرىنى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرۇپ، كارىز دەپ ئاتالغان يەر ئاستى سۇ يولى بىلەن يەر ئۈستىگە چىقىرىپ ئېتىزلارنى سۇغىرىدىكەن، دەپ يازىدۇ ۋاڭ يەندې» دەپ كۆرسىتىلگەن.

سوۋېت ئىتتىپاقى قىرغىزستان ئالىمى پروفېسسور، دوكتور نارىنباېوپ 1988 - يىلى نەشردىن چىققان «ئۇيغۇرلارنىڭ 19 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىكى فىلوسوفىيىلىك تەپەككۇرى» دېگەن كىتابىدا (11 - بېتىدە) ئۇيغۇرلارنىڭ مىلادىدىن بۇرۇنقى 2 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ئىجاد قىلغان كارىزى (2500 كىلومېتىرلىق يەر ئاستى ئۆستىكى) ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ باي، يۇكسەك مەدەنىيىتى بىلەن ماختىشىمىزغا ھەقلىق دەپ يازىدۇ.

سوۋېت ئالىمى، جۇغراپىيەشۇناس، ھايۋاناتشۇناس گروم گرژمايلوۋ 1884 - 1890 - يىللىرى تۇرپان ئويمانلىقىغا كېلىپ مەخسۇس ئۆگىنىپ كارىزنى شۇنداق يازىدۇ: «ئۇيغۇرلارنىڭ ئاجايىپ پاراسەتلىك بىلەن تۇرپاندا ئىجاد قىلىپ چىققان ھەيۋەتلىك قەدىمى كارىز سۇ ئىنشائاتى، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنىڭ قەدىمىدىن يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي تاپقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ كارىزى مىسىرلىقلارنىڭ پىرامىدا سىدىن قېلىشمايدىغان، قايسىل قىلارلىق كۆچكە ئىگە سۇ ئىنشائاتى».

پارس خرونولوگى گاردىزى، 1290 - يىللاردا مەركىزىي ئاسىيادا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ماركوپولو، مەشھۇر رۇس ئالىمى پرژۋالىسكى قاتارلىقلارمۇ يۇقىرىقى نۇقتىنى يېزىشىدۇ. ئاتاقلىق وس سايياھەتچىسى چوقان ۋەلىخانوپ ئۆزىنىڭ قول يازمىسىدا، ئۇيغۇرلارنىڭ يېزا ئىگىلىك مەدەنىيىتى ئۈستىدە توختىلىپ: «شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ گۈل - گىياھلىرى، با-

راڭلىرى، سورتلوق دەرەخلىرىنى تەپسىلىي ئۆگەنگەنلىكىنى، دەرەخلەردىن كۆك تېرەك، ئاق تېرەك، سېدە، ئۇجمە، شاتۇت، جىگدە، تېرەك، ئاتۇش دەرىخى، قارايىاغاچ، قېيىن، ئىلى ئالمىسى (مەشرەپ ئالمىسى)، سۆگەت (سېرىق سۆگەت ۋە قارا سۆگەت) قاتارلىق دەرەخلەرنىڭ ئانا ۋەتىنى شىنجاڭ» دەپ يازىدۇ.

كارىز ئۇستىدە يۇقىرىدا تۇرلۇك مەنبەلەر ستات كەلتۈرۈلدى. كارىزنىڭ ئاتىلىشى، كېلىپ چىقىشى، شىنجاڭدا تارقىلىشى ئۇستىدە ئۆز مەنبەمىزدىن ئالغاندا ئەڭ كېيىنكى بىلىنگەنلىرىگە 2000 يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ، بەزى رايونلاردىكى يەر ئاستىدىن چىققان كارىزلارنىڭ تارىخى ئۇنىڭدىنمۇ يىراقلىقى ئۆز مەنبەلىرىمىزدىن مەلۇم. بۇ يەرنىڭ تېرىقچىلىق تارىخي مۇنىڭدىن 7000 يىل بۇرۇنلىقىنى ئالىملارنىڭ يازغان مەنبەلىرى ئىسپاتلايدۇ. 1939 - يىلى موسكۋادا نەشىردىن چىققان، پروفېسسور ۋ. س. ئوۋودوف يازغان يېزا ئېگىلىك سۇ تەمىناتى كىتابىنىڭ كىرىش سۆزىدە: «تورك خەلقىنىڭ سۇمېرلىقلىرى مىلادىدىن 3000 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسيادىن شەتتولىئەرەبكە (ئېفراتقا) بېرىپ شەھەرنى ۋە باغلارنى سۇ بىلەن تەمىنلەش ئۇچۇن ئۆستەڭ تورىنى قۇرغان» دەپ يازىدۇ.

ئۆز مەنبەلىرىمىزدىن ھىلالىدىن تاشاخۇن ئوغلى ئەزىزى مۇنداق گۇۋاھلىق بېرىدۇ: مىلادىدىن 2700 يىل بۇرۇن مارال بېشىنىڭ ھازىرقى سەيپۇڭ كۆۋرۈك دەپ ئاتىلىدىغان يېرىدە ئۇيغۇرلار ياۋا پاختىنى تېرىپ، يىپ ئېگىرىپ رەخت توقۇپ كېيىشكەن. شۇنداقلا خوتەن قاراقاشنىڭ يوروڭقاش بويىدىنمۇ ياۋا پاختا يېغىپ ئالىدىكەن دەيدۇ. 1980 - يىلقى تارىمدىن چىققان قەدىمىي ئايال ۋە بالىنىڭ جەسىتى يېنىدىن چىققان بۇغدايمۇ مىلادىدىن 2 - 3 مىڭ يىل بۇرۇن تېرىلغان بۇغدايىنىڭ بولغانلىقىدىن گۇۋاھلىق بېرىدۇ.

دېمەك، شىنجاڭدا كارىزنىڭ دۇنيا بويىچە ئەڭ بۇرۇن،

ئەڭ ئاۋۋال بولغانلىقى مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان تارىخي پاكىتلارغا ئىگە.

تۇرپاندىكى ئۇيغۇر كارىزچىلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئاساسلىرىغا بىنائەن كارىزنىڭ قېزىلغىنىغا 2000 يىلدىن ئاشتى دېيىشىدۇ. بۇنى ھەقلىق دەپ مۇقىملاشتۇرىمىز.

شىنجاڭ مىلادىدىن بۇرۇن كارىز سۇ ئىنشائاتىنىڭ چىقىرىلىشى، بىر پۈتۈن جۇڭخۇا مىللىتى ئۇچۇن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كەلتۈرگەن شان - شەرىپى. بۇنىڭ بىلەن جۇڭگودىكى ھەر مىللەت خەلقى ھەقلىق رەۋىشتە پەخىرلىنىشكە ۋە ماختىنىشقا ئەرزىيدۇ. جۇڭگونىڭ مەدەنىيەت تارىخىدا ھەر بىر مىللەتنىڭ قوشقان تۆھپىسى بولغاندەك، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ كارىزى ۋە باشقا مەدەنىيەت تارىخي، جۇڭخۇا مەدەنىيىتىگە قوشقان تۆھپىسىدۇر.

(ئاپتور — ش ئۇ ئا ر سۇ ئىشلىرى نازارىتىنىڭ مۇئاۋۇن باش ئىنژېنېرى ئىدى، ھازىر دەم ئېلىشقا چىقتى)

شنجاڭ خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىلىرى ۋە ياردەملىرى

ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

بۇ يىل ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلبە قىلغىنىغا 45 يىل بولدى، بۇنىڭدىن 53 يىل ئىلگىرى، ياپون جاھانگىرلىكى «7 ـ ئىيۇل» ۋەقەسىنى قەستەن پەيدا قىلىپ، جۇڭگوغا قارشى ئاشكارا ھالدا ئۇمۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم باشلىدى ۋە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ مەملىكىتىمىزنىڭ شەرق ـ شىمال رايونلىرىنى زورلۇقچە بېسىۋالدى. نەتىجىدە مەملىكىتىمىزدىكى ھەرمىللەت خەلقى سەككىز يىل جاپا ـ مۇشەققەتلىك جەڭ قىلىش ئارقىلىق، ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئۇمۇمىيۈزلۈك غەلبىسىنى قولغا كەلتۈردى. ئەنە شۇ سەككىز يىللىق جاپا ـ مۇشەققەتلىك يىللاردا، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەت خەلقى ئۆزلىرىنىڭ كەڭ ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇ خەلقى بىلەن تەقدىرداش، ۋەتەنداش ئىكەنلىكىنى ئېسىدە چىڭ تۇتۇپ، ئۇلارغا ئىنتايىن زور مەدەنىي ياردەملەرنى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدىكى ئىقتىسادىي‌تۇرمۇشى ياخشى بولغان سودىگەر ۋە بىر قەدەر ياخشى بولغان ھۇنەرۋەن، كاسىپلاردىن تارتىپ تاكى ئۆزى ـ ئۆزىنى ئارانلا قامدايدىغان نامرات ئائىلىلەرگىچە بولغان ھەرقايسى تەبىقە كىشىلىرى ئىئانە توپلاش، خەيرى ـ ساخاۋەت قىلىشقا ئىنتايىن قىزغىن ئاۋاز قوشتى. ئۇلار، ئېلىمىزنىڭ شەرقىي ـ شىمال رايونلىرىدىكى تۇمەنلىگەن

قېرىنداشلىرىنىڭ تارتقان ئازاپ ـ ئوقۇبەتلىرى، جەۋرى ـ زۇلۇملىرىنى، نامراتلىق، ئاچارچىلىق، يېلىك ـ يالىڭاچ تۇرمۇشنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇلارغا بولغان ھېسداشلىقى، ئىنسانپەرۋەرلىكى ھەسسىلەپ ئورغۇپ، ئۆزلىرى يىمىسىمۇ، كىيىمسىمۇ، ئائىلە قېيىنچىلىقى ئېغىر بولسىمۇ تاپقان ـ تەرگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەكلا ئۆز قېرىنداشلىرىغا ئاتىدى. ئۇلارغا مادىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن كۈچلۈك ئىلھام بېرىپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن شەرەپلىك تارىخىي تۆھپىلىرىنى قوشتى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۇ ئۇنتۇلغۇسىز تارىخىي تۆھپىلىرى ـ ۋەتەننىڭ مۇستەقىللىقى، مىللەتلەرنىڭ ئازادلىقى، جۇڭگو تۇپرىقىدىكى ھەممە مىللەتلەرنىڭ تەقدىرى، غايىسى بىر ئىكەنلىكىنى، چاپادىمۇ، ھالاۋەتتىنمۇ بىرگە بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پولاتتەك تارىخىي پاكىت بولۇپ قالدى.

(1)

1937 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، ياپون باسقۇنچىلىرى لوگوچياۋ ۋەقەسىنى قەستەن پەيدا قىلغاندىن باشلاپ، ئاشكارا ھالدا جۇڭگوغا قارشى ئۇمۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم باشلىدى ھەم ئېلىمىزنىڭ شەرقى ـ شىمالىدىكى رايونلارغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، بىر قىسىم جايلارنى زورلۇق بىلەن بېسىۋالدى. ياپونىيە جاھانگىرلىكى يەنە تاشقىي مۇڭغۇلىيىنى بېسىۋېلىپ شۇ ئارقىلىق شىنجاڭغا كىرىش، چاۋشىيەندىن تارتىپ پامىرغىچە بولغان نەچچە مىڭ كىلومېتر ئارىلىقتا ئۆز ھۆكۈمرانلىق تەرتىپىنى ئورنىتىش، شىنجاڭنى ئارقا سەپ قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاجاۋۇز قىلىش تەڭ بىر قاتار فاشىستىك پىلانلىرىنى تۈزگەنىدى. بۇ ۋاقىتتا گېرمانىيە جاھانگىرلىكى ياپونىيىنىڭ بۇ فاشىستىك پىلانىغا ئاۋاز قوشۇپ، 2 ـ دۇنيا ئۇرۇش ئوتىنى ئاسىيادىن ياۋروپاغا، ئافرىقىغا تۇتاشتۇرۇش ئۈچۈن، گىتلېر 1941 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ

22 - كۈنى سوتسىيالستىك دۆلەت سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى ئۇمۇميۈزلۈك ھۇجۇم باشلىدى ھەم 1942 - يىلى قىش پەسلى گىنچە ستالىنگرادنى ئىلىش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى. نەتىجىدە سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ شەرق - غەرب ئىتتىپاقىنى ياپونىيە، گېرمانىيە فاشىستلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، سوۋېت بىلەن دوست بولىدىغان بىر قوشنا دۆلەتنىڭ بولۇشىنى ئۈمىد قىلدى. جۇغراپىيەۋى، تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭگونىڭ، بولۇپمۇ شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرا ئاسىياسىنىڭ، تارىختىن بېرى داۋاملىشىپ كەلگەن سودا - مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش مۇناسىۋىتىنىڭ قويۇق بولۇشىدەك ئەۋزەل شارائىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم بېرىش سىياسىتىنى يۈرگۈزدى.

بۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىگە كەلسەك، 1933 - يىلى شىنجاڭدا يۈز بەرگەن «12 - ئاپرېل» سىياسىي ئۆزگىرىشى ئارقىلىق جىن شۇرېننىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىقى ئاغدۇرۇپ تاشلىنىپ، شېڭ شىسەينىڭ سۈيىقەستە ۋە ھىيلە - مىكر ئىشلىتىشى بىلەن شىنجاڭنىڭ ھەربىي - مەمۇرىي چوڭ ھوقۇقى شېڭ شىسەينىڭ قولىغا ئۆتتى ۋە ئۇ «چېگرا مۇداپىئە دۆلىتى» بولۇۋالدى. ئەمما شېڭ شىسەي تەختكە چىققان كۈندىن تارتىپلا ئىنايىن خەتەرلىك ئەھۋالدا قالغانىدى، چۈنكى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىمۇ ئۇنىڭغا ئىشەنمەيتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە شېڭ شىسەينىڭ كۈچى ئاجىز، ئىگىلىگەن زېمىنىمۇ تار ئىدى. ئەكسىچە ما جۇڭيىڭ، جاڭ پېيىۋەن كۈچلىرى بىر قەدەر كۈچلۈك بولۇپ، ئۇلار ئۆزئارا تىل بېرىكتۈرۈپ، شېڭ شىسەيگە قارىتا مۇھاسىرە ھالىتىنى شەكىللەندۈرگەنىدى، بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا، شېڭ شىسەي ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتا يېقىنلىشىش سىياسىتىنى قوللانىدى ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كۈچى

بىلەن ئۆز رەقىپلىرىنى يېڭىپ، شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرۈش بىلەن ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىدى. ئۇ، شىنجاڭنىڭ شۇ چاغدىكى مۇرەككەپ ۋەزىيىتىگە ئاساسەن ياڭ زىڭشىن، جىن شۇرېنلار ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدىكى ساۋاقلارنى قوبۇل قىلىپ، ۋەزىيەتنىڭ قىستىشىدىن ساقلىنىش ھەم خەلقنىڭ ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈۋېلىش غەرىزى بىلەن بىر قاتار ھىيلە - مىكر يوشۇرۇنغان ساختا تەشۋىقاتلارنى ئېلىپ باردى.

مەسىلەن: دەسلەپتە، يەنى 1934 - يىلى كۈزدە مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇش، دىنىي ئېتقاد ئەركىنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش، يېزىلارغا بېرىلىدىغان ئىجتىمائىي يارەمنى يولغا قويۇش، مالىيىنى تەرتىپكە سېلىش، مەمۇرىيەتنى ئايدىڭلاشتۇرۇش، مائارىپنى كېڭەيتىپ يولغا قويۇش، ئاپتونومىيىنى يۈرگۈزۈش ۋە ئەدلىيە ئىشلىرىنى ياخشىلاشتىن ئىبارەت «سەككىز چوڭ ختابنامە»نى ئوتتۇرىغا قويدى. ئارقىدىنلا، يەنە 1934 - يىلى 11 - ئايدا، ئۆزۈل - كېسىل پاك بولۇشنى يولغا قويۇش، ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە مەدەنىيەتنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ئۇرۇشتىن خالىي تىنچلىقنى ساقلاش، پۈتۈن ئۆلكىنى ئومۇميۈزلۈك سەپەرۋەر قىلىپ ئەتىيازلىق تېرىلغۇنى ياخشى ئىشلەش، قاتناشنى راۋانلاشتۇرۇش، شىنجاڭنى مەڭگۈ جۇڭگو زېمىنى قىلىپ ساقلاش، جاھانگىرلارغا، فاشىستلارغا قارشى تۇرۇپ، جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق سىياسىتىنى ئۆزۈن مۇددەت ساقلاش، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش، ھەر مىللەت ۋاڭ - گۇڭ، ئاخۇن، لامالىرىنىڭ ئورنى ۋە ھوقۇقىنى قەتئىي قوغداشتىن ئىبارەت «توققۇز تۈرلۈك يېڭى ۋەزىپە»نى ئوتتۇرىغا قويدى. 1934 - يىلى قىش پەسلىگە كەلگەندە شېڭ شىسەي يەنە، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش، تىنچلىقنى ساقلاش، شىنجاڭنى ئىسلاھ ۋە تەمىرە قىلىشتىن ئىبارەت «ئالتە

بۇيۇك سياسەت»نى ئوتتۇرىغا قويۇپ، پەيدىنپەي شىنجاڭ خەلـ
قىنىڭ ھېمايىسىگە ئېرىشىشكە باشلىدى.

1934 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، شىنجاڭدا شىنجاڭ
خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تـۇرۇش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى.
1935 - يىلى 5 - ئايغا كەلگەندە، يۇ شۇسۇڭ (كومپارتىيىنىڭ
1 - تۈركۈمىدىكى ئەزالىرىدىن بىرى بولۇپ، شىنجاڭدىكى تە-
خەللۇسى ۋاڭ شۇچىڭ) باشچىلىقىدىكى بىر تۈركۈم كوممۇنىستلار
كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونال تەرىپىدىن شىنجاڭغا ئەۋەتىلدى،
يۇ شۇسۇڭ جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىنىڭ باش كاتىپلىقىنى
ھەمدە شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ مۇدىرلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى.
ئەمما شىنجاڭغا كەلگەن كوممۇنىستلارنىڭ سانى چەكلىك، ئۇ-
نىڭ ئۈستىگە ۋەزىيەتتىكى قالايمىقانچىلىق، ئەنسىزلىك تۈپەيلە-
دىن ئىسمىنى ئۆزگەرتىپ، يەر ئاستى مەخپى خىزمەتلەرنى ئىشـ
لەيدىغان بولغاچقا، ئۇلارغا ماسلىشىپ جەمئىيەتتىكى ئەمەلىي
خىزمەتلەرنى ئىشلەيدىغان، تەشۋىقى - تەربىيە ئېلىپ بارىدىغانلار
يەنىلا يەرلىك مىللەتلەر ئىدى. كوممۇنىستلار يەرلىك زىيالىيلار
ۋە ئىلغار ئىدىيىدىكى ئۇيغۇر، خەنزۇ ئەدىپلىرىنىڭ يارديمى
بىلەن ئالتە بۇيۇك سياسەتتىن تولۇق پايدىلىنىپ، «جاھانگىر-
لىككە قارشى ئۇيۇشما» ۋە «شىنجاڭ گېزىتى» ئارقىلىق پۈتۈن
شىنجاڭ خەلقىگە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى
مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش تەربىيىسىنى ئېلىپ باردى. ئۇرۇمچىدە-
كى ھەرقايسى مەكتەپلەرمۇ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش نەزە-
رىيىسى دەرسلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى-
نى سەپەرۋەر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا ياپون باسقۇنچى-
لىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ھەرىكىتى تەدرىجىي
قانات يېيىپ كېڭىيىشكە باشلىدى.

1936 - يىل 7 - ئاينىڭ 14 - كۈنىگە كەلگەندە، شېڭ
شىسەي گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىگە تېلېگراممىا يوللاپ: (1)

پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە قېرىنداشلار بىلەن
بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە ئىتتىپاقلىشىپ جۇڭگونى قۇتقۇزۇش؛
(2) ئىچكى ئۇرۇشنى قەتئىي توختىتىپ، تاجاۋۇزچىلار ۋە جۇڭـ
گونى بۆلۈشۈۋالغۇچىلار بىلەن قەتئىي كۈرەش قىلىش؛ (3) پۈـ
تۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە قېرىنداشلىرى بارلىق
ساتقىن، خائىنلار بىلەن قەتئىي كۈرەش قىلىش؛ (4) جاھانگىر-
لارنىڭ قارشىلىق سىياسىتىدىن قەتئىي ۋاز كەچتۇرۇش ھەم ئەڭ
كۈچلۈك دىپلوماتىيە سىياسىتىنى قوللىنىش؛ (5) سىرتتىن كەلـ
گەنلەرنىڭ ئىقتىسادىي تاجاۋۇزى، ئەتكەسچىلىكى ھەم مال يۆتـ
كەش قىلمىشلىرى بىلەن قەتئىي كۈرەش قىلىش؛ (6) بارلىق
كۈچ بىلەن دۆلەت ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش ھەم يېزا ئىگىلە-
كى، سانائەت، سودا ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش؛ (7) سۈن
جوڭشەن ئەپەندىنىڭ ۋەسىيىتىگە ئەمەل قىلىپ، دۇنيادا بىزنى
ئۆزى بىلەن باراۋەر كۆرىدىغان مىللەتلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ،
بىردەك كۈرەش قىلىش ئارقىلىق جۇڭگونى مۇنقەرزلىك خەۋـ
پىدىن قۇتقۇزۇشتىن ئىبارەت «يەتتە ماددىلىق ۋەتەن قۇتقۇزۇش
گاڭلىڭى»نى ئوتتۇرىغا قويدى، شۇ يىل 11 - ئايدا سۇييۈەندە
تۇرۇشلۇق قوشۇنلارنىڭ فۇ زۇيى قوماندانلىقىدا ياپونغا قارشى
تۇرۇشى بىلەن، پۈتۈن مەملىكەتتە سۇييۈەنگە ياردەم بېرىش
ھەرىكىتى قوزغالدى، بۇ چاغدا، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنى ئاساس
قىلغان ھالدىكى ھەر مىللەت خەلقىمۇ ئىئانە توپلاشتىن ئىبارەت
ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن سۇييۈەندىكى ئارمىيە، خەلقە زور يار-
دەملەرنى قىلدى. ئىشەنچلىك مەلۇماتلارغا قارىغاندا، شۇ چاغدا
پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە 90 مىليون سەر ئۆلكە پۇلى ۋە كىيىم -
كېچەك، ئوزۇق - تۈلۈك قاتارلىق ماددىي بۇيۇملارنى ئىئانە
قىلغانىدى.

1938 - يىلغا كەلگەندە، شىنجاڭدا «جاھانگىرلىككە قارشى
سەپ»، «شىنجاڭ ياشلىرى» قاتارلىق ژۇرناللار نەشىر قىلىندى؛

«شىنخۇا گېزىتى»، «ئاۋام گېزىتى» قاتارلىق گېزىت - ژۇرناللار كەڭ تارقىتىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن كوم-مۇنىستلار يەرلىك مىللەتلەر زىيالىيلىرىنىڭ زور كۈچ بىلەن قول-لىشى ۋە ياردەم قىلىشى بىلەن كەڭ تەشۋىقات ئېلىپ باردى، ئۇرۇمچىدىكى ۋە جايلاردىكى ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەرمۇ ھەر خىل شەكىللەر بىلەن ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرز-لىكتىن قۇتقۇزۇش تەشۋىقاتلىرىنى كەڭ دائىرىدە ئېلىپ باردى. خاتىرە كۈنلىرى، مەسىلەن: «4 - ماي»، «30 - ماي»، «18 - سېنتەبىر»، «7 - ئىيۇل»، «ئۆكتەبىر ئىنقىلابى» كۈنلىرى تەشۋىقات تېزىسلىرى تارقىتىش، كونسېرت نومۇرلىرى كۆرسىتىش... قاتارلىق تەشۋىقات شەكىللىرى ئارقىلىق ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئاممىۋى پائالىيەتلەرنى كەڭ قانات يايدۇردى. نەتىجىدە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە ئاممىسىنىڭ ياپونغا قارشى تۇرۇشتىكى چۈشەنچىلىرى تېخىمۇ چوڭقۇرلۇشۇپ، دۈشمەنگە بول-غان غەزەپ - نەپرىتى ھەسسىلەپ كۈچەيدى.

ئەينى ۋاقىتتا ئۇرۇمچىدە مۇنداق بىر ۋەقە يۈز بەرگەندى: بىر كۈنى شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ ئۇقۇغۇچىلىرى كوچىلارغا چې-قىپ كومېدىيە ئويناڭان، كومېدىيىدە بىر ئىشپىيونىنىڭ دۈشمەن ئايروپىلانىغا نىشانىنى ئاشكارىلاپ قويۇشى ئىارقىسىدا نۇرغۇن ئاممىنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقى، ئىشپىيونىنىڭ ئامما تە-رىپىدىن تۇتۇلۇپ ئاممىنىڭ غەزەپ - نەپرىتىگە ئۇچرىغانلىقى كۆرسىتىلگەن؛ ئويۇن قويۇلۇۋېتىپ شۇ يەرگە كەلگەندە، ئويۇن كۆرۈۋاتقان ئامما تەسىرلەنگەنلىكتىن ئۆزىنى يوقىتىپ، ئىشپىيون رولىغا چىققان ئوقۇغۇچىنى تۇتۇۋېلىپ ساقچى ئىدارىسىگە ئاپې-رىپ بەرمەكچى بولغان. دەمەك، بۇ ئاددىي بىر مىسالدىن ئەي-نى ۋاقىتتىكى ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا بولغان ئۆچمەنلىكىنى، شۇنداقلا مۇھەببەت ۋە نەپرىتىنىڭ قانچە-لىك دەرىجىدە ئېنىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

1938 - يىلى 10 - ئايدا ئۇرۇمچىدە چاقىرىلغان پۈتۈن شىنجاڭ تەۋەسىدىكى 3 - قېتىملىق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى — ياپ-پون باسقۇنچىلىرىغا قارشى سىياسىي - ئىدىيىۋى سەپەرۋەرلىك ھەرىكىتىنىڭ يەنە بىر قېتىملىق چوڭ كۆرىكى بولدى. قۇرۇل-تاي مەزگىلىدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش، شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش تۇغرىسىدىكى شوئارلار پۈتۈن ئۇرۇمچى (دېخۇا) شەھرىگە چاپلىنىپ يەتتى؛ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ناخشىلار ھەممىلا جايلاردا ياڭرىدى؛ تىياتىرلار كەينى - كەينىدىن ئويناندى، بۇنىڭ بىلەن ئۇرۇم-چىدىكى ھەرقايسى ئىدارە، جەمئىيەت خادىملىرىدىن تارتىپ يېزى-لاردىكى ئۇيغۇر دېھقانلارغىچە ھەممە ئادەمنىڭ ياپون باسقۇن-چىلىرىغا قارشى غەزىپى، قىزىل ئارمىيىگە بولغان ھېسداشلىقى تېخىمۇ ئۇلغىيىپ، بەس - بەس بىلەن ئالدىنقى سەپكە ئېئانە توپلاش ئىشلىرى باشلىنىپ كەتتى. شۇڭا، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى زىمىستان قىش يېتىپ كېلىش ئالدىدا، 8 - ئارمىيە ۋە يېڭى 4 - ئارمىيىلەرنىڭ قىشلىق كىيىم - كېچەك-لىرىنىڭ يېتىشمەي قالغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن 50 مىڭ دانە جۇڭا تەييارلىدى، شىنجاڭ خەلقى ئارىلىقىنىڭ يېراق، قاتناشنىڭ قۇلايسىزلىقىدىن ئىبارەت قاتمۇ قات قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، 1937 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى بىرىنچى تۇركۈمدە 3 مىڭ ئالتە يۈزدىن ئارتۇق جۇڭنى لەنجۇغا ئەكىلىپ، شۇنىڭ ئارقىلىق يەنىگە يەتكۈزۈپ بەردى، 1938 - يىلى 1 - ئاينىڭ باشلىرىدا لەنجۇغا يەنە 103 تاي سەر خىل تېرىلەرنى ئاپىرىپ، يەنىگە يەتكۈزۈپ بەردى. ئالدىنقى سەپتىكى يارىدارلار ئۇچۇن يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئارمىيىسىزگە قىلغان ھەرخىل ماددىي يار-دەملىرى يەرلىك خەلقلەرنىڭ كۈچ چىقىرىشى بىلەن ئاۋۋال لەنجۇ-غا، ئاندىن يەنىگە يەتكۈزۈپ بېرىلدى. شىنجاڭ خەلقىنىڭ قان-تەر بەدىلگە كەلگەن بۇ خىل ماددىي ياردەملەر شەرق -

شمالدىكى قېرىداش خەنزۇ خەلقىنىڭ جىددىي ھاجىتىنى قاندۇرۇدى. 1937 - يىللارنىڭ قاتناش شارائىتىدا شىنجاڭدىن لەنجۇغا، لەنجۇدىن يەنئەنگە بېرىش ئۇچۇن ھەر قانچە قاتتىق پولاتتىن ياسالغان رېزىنكە چاقلىق ماشىنىلارمۇ بىخەتەر بارالمايتتى. قۇم - بورانلىق چەكسىز سايلىقلار، سۇسىز چۆللۈكلەر، داۋانلار يۇزلەرچە ئات - تۆگىلەرنىڭ ھاياتىغا زامىن بولۇپلا قالماستىن بەلكى كارۋانلارمۇ كۆپلەپ ئۇلۇپ كېتەتتى. شىنجاڭ خەلقى پولاتتەك مۇستەھكەم ئىرادىگە، باتۇرلۇق، جەسۇرانە روھقا ۋە قېرىنداشلىرىغا يارەدەم بېرىشتە ھېچنەرسىنى ئايمايدىغان ئىنسانپەرۋەرلىكىگە ئىگە بولغانلىقى ئۇچۇن، نەچچە مىڭ كىلومېتىرلىق قاقاسلىقنى ئۇلاغ قاتنىشى بىلەن بېسىپ تۇگىتىپ، خەنزۇ قېرىنداشلىرىغا ئاتىغان يارەملىرىنى يەتكۇزۇپ بەرگەنىدى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار ئارىسىدىن تەربىيىلىنىپ چىققان ماركسىزمچە ئىدىيىگە ئىگە بىر قىسىم زىيالىيلار بىلەن ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان ئىلغارلارنىڭ تەشۋىق قىلىشى ۋە ئۆزلىرى ئۇلگە بولۇشى بىلەن «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلبىسى ئۇچۇن»، «پۇلى بارلار پۇل چىقىرىش، كۈچى بارلار كۈچ چىقىرىش»، «بىلىمى بارلار بىلىمىنى چىقىرىش» شوئارى كىشىلەر قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىن شىمالىي شىنجاڭغىچە، شەھەرلەردىن يايلاقلارغىچە ئىئانە توپلاش ھەرىكىتى قانات يايدۇردى. مىللەتلەر ھاللىق ۋە كەمبەغەل ئاممىنى ئائىلىسىدىكى قېينىچىلىقلارغا قارىماي سېخىلىق بىلەن ئىئانە بەردى. بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەرقايسى ناھىيە، شەھەرلەردە سودا - سېتىق تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان يەي، ھاللىق سودىگەرلەر نەچچە مىليون سەر ئۆلكە پۇلى ئىئانە قىلدى. بۇ ۋاقىتتىكى ئىئانە توپلاش پائالىيىتى شەھەر، بازارلار بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي بەلكى

كەڭ يېزىلاردىكى دېھقانچىلىق رايونلىرىدىمۇ ئەۋج ئېلىپ، ئۆزلىرى ئاچ - يالىڭاچ قالسىمۇ شەرق - شىمال رايونلاردىكى قېرىنداشلىرى ئۇچۇن تاپقىنىنى ئىئانە قىلدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلىنىپ بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن، توپلىنىدىغان ئىئانىلەرنىڭ سانى ھەسسىلەپ كۆپەيدى. يېزىلاردا ئىئانە توپلاشتا بولسا ئۇيۇشمىلارنىڭ رولى زور بولدى. «شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى ئارقا سەپ يارەدەم بېرىش ئۇيۇشمىسى» نىڭ ئىستاتىستىكىسىغا ئاساسلانغاندا، 1937 - يىلى 9 - ئايدىن 1938 - يىلى 9 - ئايغىچە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن ئىئانە توپلانغان پۇل 2 مىليارد 412 مىليون سەر (ئىسلاھ قىلىشتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ كونا پۇلى) دىن ئاشقان. ئۆكتەبىر دەرە چاقىرىلغان 3 - قېتىملىق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى بۇ پۇلغا شىنجاڭ ماركىلىق دۆلەت مۇداپىئە ئايروپىلانىدىن ئونىنى سېتىۋېلىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا يارەدەم قىلىشنى قارار قىلغانىدى. شىنجاڭ ماركىلىق ئون ئايروپىلان تەقدىم قىلغانلىقىدىن كېيىن، شىنجاڭ خەلقى يەنە مەملىكەتلىك قىشلىق كىيىم - كېچەك توپلاش ھەرىكىتى ھەيئىتىنىڭ 4 مىليون جىلتىكە، 5 مىليون كونا كىيىم توپلاش چاقىرىقىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، شەھەر - بازارلاردىن يېزىلارغىچە بولغان زور كۆلەمدىكى قىشلىق كىيىم - كېچەك توپلاش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. 1938 - يىلى 11 - ئايدا ئۇرۇمچىدىكى ھەر مىللەت ئاممىۋى تەشكىلاتلىرى جىددىي يىغىن چاقىرىپ، شىنجاڭ قىشلىق كىيىم توپلاش ھەيئىتىنى قۇردى. 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى شىنجاڭ گېزىتى «ھەر مىللەت ھەر ساھەدىكى قېرىنداشلارغا قىشلىق كىيىم توپلاش توغرىسىدا مۇراجىئەتنامە» ئېلان قىلىپ، كۆپچىلىكنى «ئىئانە توپلاش»، «قىشلىق كىيىم - كېچەك پىخش»قا چاقىردى. 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قىشلىق كىيىم-

كېچەك نىزامى ئېلان قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ قىشلىق كىيىم - كېچەك توپلاش ھەيئىتىنىڭ ھەرقايسى مىللەت تەشكىلاتلىرىغا چوڭقۇر چۆكۈپ تەشۋىق قىلىشى بىلەن شىنجاڭنىڭ بىپايان يېزا - قىشلاقلىرىغىچە كىيىم - كېچەك توپلاش ھەرىكىتى تېز قانات يايدى. يەنە دېخۇا شەھىرىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار، مەكتەپلەر نەچچە يۈز كىشىلىك تەشۋىقات ئەترىتى تەشكىللىدى. جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما گىرىسلىك نۇتۇق تەشۋىق ئەترىتى تەشكىللەپ، كوچىمۇ كوچا ئارىلاپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقاتلارنى داۋاملىق ئېلىپ بارىدى. بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن ھەر مىللەت ئاممىسى ئارقا-ئارقىدىن ئىئانە بەردى. چاپان، ئىشتان، قۇلاقچا، ئىياغ، پاپپاق قاتارلىقلاردىن تاشقىرى ئايالارنىڭ ھەر خىل زىننەت بۇيۇملىرى، ئالتۇن، كۈمۈش قاتارلىق قىممەت باھالىق نەرسە-لەردە ياسالغان ھالقا، بىلەيزۈك، ئۈزۈك، ساپاقلارغىچە ئىئانە قىلدى. مەسىلەن: ئۇرۇمچىدىكى مەلۇم بىر باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىسى ئۆزىنىڭ گەمپۇت ئالدىغان پۇلىنى يىغىپ ئالدىنقى سەپكە يارىدەم قىلغان بولسا، ئاقسۇدىن بىر ئۇيغۇر ئايال مەردانىلىق بىلەن 27 يامبۇنى ئىئانە قىلغان. دېمەك قىشلىق كىيىم - كېچەك توپلاش ۋە ئىئانە توپلاش ھەرىكىتى خىزمەتچى خادىملاردىن دېھقانلارغىچە، چارۋىچىلاردىن ئۆسمۈر-لەرگىچە ئومۇملاشقان ۋە ھەر ساھە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن قوللىشى بىلەن زور ئۇنۇمگە ئېرىشكەن. 12 - ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە قىشلىق كىيىم - كېچەك ئۇچۇن توپلىنىپ ئەۋەتىپ بېرىلگەن ئىئانە پۇل 230 يۈەن پايى① بولغانىدى. شۇڭا شىنجاڭدا ئېلىپ بېرىلغان

پايى — گومىنداڭنىڭ 1935 يىلدىن كېيىن تارقاتقان قەغەز پۇلى بولۇپ، بىر يۈەنلىك پايى 2000 سەرگە توغرا كېلىدۇ.

قىشلىق كىيىم - كېچەك توپلاش ۋە ئىئانە قىلىش ھەرىكىتىنىڭ نەتىجىسى پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئالاھىدە ھەم ئەڭ ئالدىنقى ئورۇندا بولغاچقا، مەمۇرىي پالاتا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تېلېگراممىا ئەۋەتىپ تەقدىرلىگەن. شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقى 1938 - يىلدىن 1942 - يىلىغىچە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى ئالدىنقى سەپكە 200 نەچچە مىڭ يۈەنلىك ئىئانە توپلاپ بېرىپ، شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچى-لىرىغا قارشى ۋەتەنپەرۋەرلىك ئالىي جاناپ روھىنى ئىپادىلىدى.

قىشلىق كىيىم - كېچەك توپلاش ھەرىكىتى بىلەن بىللە شىنجاڭدا يەنە پۇل تەقدىم قىلىش ھەرىكىتىمۇ ئېلىپ بېرىلدى. 1940 - يىلى 6 - ئايغىچە، شىنجاڭدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى توپلانغان پۇلنىڭ ئومۇمىي سانىنى بىر مىليون 250 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتتى.

(2)

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى تېزلەتىش ھەم ئۇرۇش رايونلىرىدىكى ئارمىيە، خەلقنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، شىنجاڭ خەلقى ئىنتايىن نۇرغۇن مالىيە كۈچىنى سەرپ قىلىپلا قالماس-تىن، بەلكى «پۇلى بارلار پۇل چىقىرىش» چاقىرىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، 1942 - يىلى ۋە 1943 - يىلى پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىدە ئىتتىپاق غالىبىيەت خەزىنە چېكىنى كەڭ تارقاتتى. بۇ خەزىنە چېكىنى ئىختىيارىي ھالدا ساتقاندىن باشقا يەنە ھەرقايسى ناھىيىلەرگە تەقسىم قىلىش ئارقىلىقمۇ تارقاتتى.

1942 - يىلى تارقىتىلغان خەزىنە چېكى 10 مىڭ ۋاراق ئۆلكە پۇلى (ھەر بىر ۋارىقى 1000 يۈەن ئۆلكە پۇلى) بولۇپ، جەمئىي 10 مىليون يۈەن؛ ئامېرىكا دوللىرى خەزىنە چېكى

10 مىڭ ژاراق (ھەر بىر ژارىقى 100 يۈەن ئامېرىكا دوللىرى) بولۇپ، جەمئىي 1 مىليون يۈەن ئامېرىكا دوللىرى بولغان. بۇنى ئۆلكە پۇلىغا سۈندۇرغاندا 16مىليون 666 مىڭ 600 يۈەن ئۆلكە پۇلىغا باراۋەر بولغان. ئۆلكە پۇلى ۋە ئامېرىكادوللىرىخەزىنە چېكى قوشۇلۇپ جەمئىي26مىليون 666مىڭ600يۈەن ئۆلكەپۇلى بولغان.

1943 - يىلى تارقىتىلغان ئىتتىپاق غالىبىيەت خەزىنە چېگى 76مىڭ440 ژاراق (100مىڭ يۈەنلىكتىن 140 ژاراق، 10 مىڭ يۈەنلىكتىن 1000 ژاراق، 5000 يۈەنلىكتىن 300 ژاراق، 1000 يۈەنلىكتىن 10 مىڭ ژاراق، 500 يۈەنلىكتىن 5000 ژاراق، 200 يۈەنلىكتىن 60 مىڭ ژاراق) ئۆلكە پۇلى بولۇپ، جەمئىي 50 مىليون يۈەن بولغان. 1944 - يىلدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ ھەرقايسى ئايلىق سانلىرىدىكى ئىتتىپاق غالىبىيەت خەزىنە چېكى تەقسىم قىلىش، سېتىش تۇغرىسىدىكى ھۆججەتلىك خەۋەرلەرگە ئاساسەن، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىرىنىڭ قىزغىنلىق بىلەن خەزىنە چېكى سېتىۋېلىش ئەھۋالىنى تۆۋەندىكى سانلىق مەلۇماتلاردىن تەپسىلىي كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

1. دىخۇا (ئۇرۇمچى) رايونى: دىخۇا شەھىرى بىلەن دىخۇا ناھىيىسىنىڭ 1944 - يىلى سېتىۋالغان ئىتتىپاق غالىبىيەت خەزىنە چېكى 137مىڭ يۈەن، سانجى ناھىيىسى 49 مىڭ يۈەن، قۇتۇبىي ناھىيىسى 49 مىڭ يۈەن، مانا‌س ناھىيىسى 96مىڭ يۈەن، پىچان ناھىيىسى 18مىڭ980 يۈەن، توقسۇن ناھىيىسى 1902 يۈەن، مىچۇن ناھىيىسى 13مىڭ يۈەن، فۇكاڭ ناھىيىسى 49 مىڭ يۈەن، جىمسار ناھىيىسى 60 مىڭ يۈەن، گۇچۇڭ ناھىيىسى 107 مىڭ يۈەن، تۇرپان ناھىيىسى 156مىڭ يۈەن، مورى ناھىيىسى 13مىڭ يۈەن، جەمئىي 10 مىليون يۈەن ئۆلكە پۇلى خەزىنە چېكى سېتىۋالغان.

2. ئاقسۇ رايونى: ئاقسۇ ناھىيىسى 170 مىڭ يۈەن،

كۇچا ناھىيىسى 200 مىڭ يۈەن، كونىشەھەر ناھىيىسى 190مىڭ يۈەن، ئۈچتۇرپان ناھىيىسى 17 مىڭ يۈەن، باي ناھىيىسى 120مىڭ يۈەن، ئاۋات ناھىيىسى 70 مىڭ يۈەن، شايار ناھىيىسى 70مىڭ يۈەن، توقسۇن ناھىيىسى 50 مىڭ يۈەن، كەلپىن ناھىيىسى 40 مىڭ يۈەن، ئاقچى ناھىيىسى (بۇ چاغدا ئاقچى بولۇپ، ئاقسۇغا قارايتتى) 20 مىڭ يۈەن، جەمئىي 5مىليون 500مىڭ يۈەن ئۆلكە پۇلى خەزىنە چېكى سېتىۋالغان.

3. ئالتاي رايونى: بۇرچىن ناھىيىسى 15مىڭ يۈەن، قابا ناھىيىسى 15 مىڭ يۈەن، جىمنەي ناھىيىسى 15000 يۈەن، بۇرۇلتوقاي ناھىيىسى 10 مىڭ يۈەن، چىڭگىل ناھىيىسى 3000 يۈەن، ئالتاي ناھىيىسى 40مىڭ يۈەن، جەمئىي 500 مىڭ يۈەن ئۆلكە پۇلى خەزىنە چېكى سېتىۋالغان.

4. قەشقەر رايونى: قەشقەر شەھىرى 178 مىڭ 900 يۈەن، يېڭىشەھەر ناھىيىسى 284000 يۈەن، كونا شەھەر ناھىيىسى 259مىڭ يۈەن، پەيزاۋات ناھىيىسى 219 مىڭ يۈەن، يېڭىسار ناھىيىسى 215 مىڭيۈەن، مارالبىشى ناھىيىسى 123 مىڭ يۈەن، ئاتۇش ناھىيىسى 101 مىڭ يۈەن، ئۇلۇغچات ناھىيىسى 29 مىڭ 800 يۈەن، يوپۇرغا ناھىيىسى 64 مىڭ يۈەن، تاشقورغان ناھىيىسى 26 مىڭ 200 يۈەن، جەمئىي 7 مىليون 500 مىڭ يۈەن ئۆلكە پۇلى خەزىنە چېكى سېتىۋالغان.

5. چۆچەك رايونى: چۆچەك ناھىيىسى 360 مىڭ يۈەن، دۆربىلجىن ناھىيىسى 420مىڭ يۈەن، شىخۇ ناھىيىسى 180 مىڭ يۈەن، ساۋەن ناھىيىسى 140 مىڭ يۈەن، چاغانتوقاي ناھىيىسى 120 مىڭ يۈەن، قوبۇقسار ناھىيىسى 80 مىڭ يۈەن، جەمئىي 650 مىڭ يۈەن ئۆلكە پۇلى خەزىنە چېكى سېتىۋالغان.

يۇقىرىقىدىن باشقا يەنە، پۈتۈن ئىلى رايونى 10 مىليون يۈەنلىك، پۈتۈن خوتەن رايونى 3مىليون 500 مىڭ يۈەنلىك، پۈتۈن يەنجى خۇيزۇ رايونى 1 مىليون يۈەنلىك، پۈتۈن قۇمۇل

رايونى 500 مىڭ يۇەنلىك، پۈتۈن يەكەن رايونى 5 مىليون يۇەنلىك (ئۆلكە پۇلى ھېسابىدا) خەزىنە چېكى سېتىۋالغان. (بۇ سان - سغىرلىق تەپسىلاتلار 1944 - يىلدىكى شىنجاڭ گېزىتىدىن باشقا، جاڭ داجۇن يازغان «شىنجاڭدىكى بوران - چاپقۇنلۇق 70 يىل» دېگەن كۆپ قىسىملىق ئەسەردىمۇ ناھايىتى ئېنىق ۋە تەپسىلىي كۆرسىتىلگەن.)

دېمەك، شۇ چاغدىكى (1944 - يىلدىكى) 14 مىللەتتىن تەركىب تاپقان 4 مىليوندىن ئارتۇق شىنجاڭ خەلقى (ئۇيغۇرلار 60% ئەتراپىدا ئىدى) نەچچە مىليارد يۇەنلىك قەرز چېكىنى سېتىۋېلىش ئارقىلىق، جۇڭگونىڭ شەرق - شىمالى رايونلىرىدىكى قېرىنداش خەلقلەرگە ناھايىتى نۇرغۇن مالىيە ئىقتىسادىي ياردەملەرنى قىلغانىدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، شەھەر - يېزا خەلقىگە ئىقتىسادچىل بولۇش، ئاز - تولا ئېشىنغىچىلىك ئىمكانىيەت بولسا خەزىنە چېكى سېتىۋېلىش، تاپاۋەتنى ياخشى، ھال - ئوقەتنى ياخشى ۋە تۇرمۇش شارائىتى ياخشى بولغانلار بولسا كۆپرەك نەق پۇل ئىئانە قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويغان. يەرلىك ھۆكۈمەتلەرمۇ مالىيە خىراجىتىنى قىسىپ ئىشلىتىپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە نەچچە يۈز مىڭ يۇەن تېجەپ بەرگەن. شۇنداق قىلىپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئالدىنقى سەپ ئۈچۈن خېلى زور مىقداردىكى كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك، دورا ماتېرىياللىرى ۋە نەق پۇللارنى ياردەم قىلغان.

(3)

1943 - يىلى، خەلقئارا فاشىزمغا قارشى ئۇرۇش ۋەزىيىتىدە زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كېلىپ، گېرمانىيە، ياپونىيە فاشىستلىرى بارغانچە يېتىم ھالەتكە چۈشۈپ قېلىشقا باشلىدى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ كۈنسايىن غەلىبە قىلىشىغا ئەگىشىپ،

جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىمۇ مۇداپىئە باسقۇچىدىن قايتۇرما ھۇجۇم قىلىش باسقۇچىغا ئۆتتى. بۇ خىل خۇشاللىنارلىق ۋەزىيەتتىن خەۋەر تاپقان شىنجاڭ خەلقى تېخىمۇ غەيرەتكە كېلىپ، پۈلى بارلار پۇل چىقىرىش روھىنى ئاخىرغىچە جارى قىلدۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنى 1943 - يىلى «بىر ناھىيە بىر ئايروپىلان ئىئانە قىلىش» ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى، بۇ ھەرىكەتكە ھەرقايسى ناھىيىلەردىكى ئامما ئىنتايىن قىزغىن ئاۋاز قوشتى، بولۇپمۇ كۆپ سانداكى ئۇيغۇر ۋە باشقا يەرلىك مىللەتلەر ئاممىسى قوي، ئات، كالا ئىئانە قىلدى ۋە بۇنى ئالتۇنغا سۇندۇرۇپ ئايروپىلان سېتىۋېلىشقا ھەدىيە قىلدى. بۇ ھەرىكەت 1943 - يىلى 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنى باشلىنىپ، 1944 - يىل 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئاخىرلاشتى. پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە تەقدىم قىلغان ئايروپىلان ئەسلى پىلانداكى ئاتمىش تۆتتىن بىر ھەسسىدىن كۆپرەك ئېشىپ، جەمئىي بىر يۈز قىرىق تۆتى تەقدىم قىلىندى. بۇنىڭغا ئالدىدىكى شىنجاڭ مار كىلىق10 ئايروپىلانىنى قوشقاندا، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا تەقدىم قىلغان ئايروپىلان بىر يۈز ئەللىك تۆتتىن ئېشىپ كېتىدۇ.

مەسىلەن: (1) داخۇا شەھىرىگە تەقسىم قىلىنغان سان 40 مىليون يۇەن ئۆلكە پۇلى، نەق توپلانغان پۇل 158 مىليون 192 مىڭ 403 يۇەن، ئاشۇرۇپ ئورۇنلانغىنى142 مىليون 192 مىڭ 403 يۇەن، تەقدىم قىلىنغان ئايروپىلان 40 دانە.

(2) داخۇا رايونى، تەقسىم قىلىنغان سان 40 مىليون يۇەن ئۆلكە پۇلى، نەق توپلانغىنى 57مىليون 9 مىڭ 886 يۇەن، ئاشۇرۇپ ئورۇنلانغىنى 17 مىليون 9 مىڭ 885 يۇەن، تەقدىم قىلىنغان ئايروپىلان 13 دانە.

(3) ئىلى رايونى، تەقسىم قىلىنغان سان 480 مىليون يۇەن ئۆلكە پۇلى، نەق توپلانغىنى 54 مىليون251مىڭ737 يۇەن، ئاشۇ-

روپ ئورۇنلانغىنى 6 مىليون 251 مىڭ 737 يۇەن، تەقدىم قىلىنغان ئايروپىلان 13 دانە.

(4) قەشقەر رايونى، تەقسىم قىلىنغان سان 44 مىليون يۇەن ئۆلكە پۇلى، نەق توپلانغىنى 48 مىليون 325 مىڭ 878 يۇەن، ئاشۇرۇپ ئورۇنلانغىنى 4مىليون 328مىڭ 878 يۇەن، تەقدىم قىلىنغان ئايروپىلان 12 دانە.

(5) ئاقسۇ رايونى، تەقسىم قىلىنغان سان 44 مىليون يۇەن ئۆلكە پۇلى، نەق توپلانغىنى 59 مىليون 308 مىڭ 827 يۇەن، ئاشۇرۇپ ئورۇنلانغىنى15مىليون308مىڭ 827 يۇەن، تەقدىم قىلىنغان ئايروپىلان 15 دانە.

(6) چۆچەك رايونى، تەقسىم قىلىنغان سان 280 مىليون يۇەن ئۆلكە پۇلى، نەق توپلانغىنى 54 مىليون 891 مىڭ 595 يۇەن، ئاشۇرۇپ ئورۇنلانغىنى 26 مىليون 891 مىڭ 595 يۇەن، تەقدىم قىلىنغان ئايروپىلان 14 دانە.

(7) يەنجى رايونى، تەقسىم قىلىنىغان سان 16 مىليون يۇەن ئۆلكە پۇلى، نەق توپلانغىنى 21 مىليون 881 مىڭ865يۇەن، ئاشۇرۇپ ئورۇنلانغىنى 5مىليون 881 مىڭ 865 يۇەن، تەقدىم قىلىنغان ئايروپىلان بەش دانە.

(8) ئالتاي رايونى، تەقسىم قىلىنغان سان 8 مىليون يۇەن ئۆلكە پۇلى، نەق توپلانغىنى 20 مىليون 991 مىڭ 980 يۇەن، ئاشۇرۇپ ئورۇنلانغىنى 12 مىليون 991 مىڭ 989 يۇەن، تەقدىم قىلىنغان ئايروپىلان بەش دانە.

(9) خوتەن رايونى، تەقسىم قىلىنغان سان 32 مىليون يۇەن ئۆلكە پۇلى، نەق توپلانغىنى 39 مىليون 147 مىڭ 990 يۇەن، ئاشۇرۇپ ئورۇنلانغىنى 7مىليون 147 مىڭ 990 يۇەن، تەقدىم قىلىنغان ئايروپىلان 10 دانە.

(10) قۇمۇل رايونى، تەقسىم قىلىنغان سان 00،000،40 يۇەن ئۆلكە پۇلى، نەق توپلانغىنى 87.357.33 يۇەن، ئاشۇرۇپ

ئورۇنلانغىنى 4 مىليون735 مىڭ 733 يۇەن، تەقدىم قىلىنغان ئايروپىلان ئىككى دانە.

(11) يەكەن رايونى، تەقسىم قىلىنغان سان 28 مىليون يۇەن ئۆلكە پۇلى، نەق توپلانغىنى 35 مىليون 565 مىڭ 152يۇەن، تەقدىم قىلىنغان ئايروپىلان توققۇز دانە، بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىككى دانە ئايروپىلان تەقدىم قىلىنغان.

(يۇقىرىدىكى سان - سىپرلىق ھۇججەتلىك ماتېرىياللار-نىڭ تەپسىلاتى جاڭ داجۇن يازغان «شىنجاڭدىكى بوران-چاپقۇنلۇق 70 يىل» دېگەن كىتابتا ئېنىق ھەم تەپسىلىي كۆرسىتىلگەن.)

دېمەك، ئۇيغۇرلارنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان تۆت مىليون-دىن ئارتۇق شىنجاڭ خەلقى، زىمىسىگە يۆكىلەنگەن ئايروپىلان تەقدىم قىلىش سوممىسىنى ھېسابلاپ ئاشۇرۇپ ئورۇندىاپ، مەملىكەت بويىچە قوزغالغان ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنەۋەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش ھەرىكىتىدە ئەڭ ئالدىدا تۇرغان، قىسقىسى پۈتكۈل ئۇرۇش رايونلىرىنى ماددىي مەبلەغ بىلەن تەمىنلەيدىغان ئەڭ مۇھىم ئىقتىسادىي بازا بولغان.

(4)

1944 - يىلى ئەتىيازدىن باشلاپ گېرمانىيە بىلەن ياپونىيەدىن ئىبارەت ئىككى چوڭ فاشىستلار گۇرۇھىنىڭ خەلقئارادىكى كۆچى ئاجىزلاپ، ئاسىيا ۋە ياۋروپا قىتئەسىدە زور مەغلۇبىيەتلەرگە ئۇچرىدى، سوۋېت ئىتتىپاقى باشچىلىقىدىكى خەلقئارا سوتسىيالىزم لاگېرى كۈنسايىن كۈچەيىپ، دۇنيادىكى ئىزىلمۇاتقان مىللەتلەر ۋە خەلقئارانىڭ قىزغىن قوللىشى ۋە ياردەم بېرىشى بىلەن فاشىستلارنى ئۆز زېمىنلىرىدىن قوغلاپ

چىقىرىپ، مۇستەقىللىق ھەم ئەركىنلىككە ئېرىشىشكە باشلىدى. شۇ قاتاردا جۇڭگو خەلقىمۇ يەتتە يىللىق ئېغىر جاپا - مۇشەققەتلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ، 8 - ئارمىيە، يېڭى 4 - ئارمىيە ۋە ئىشچى - دېھقان قوشۇنلىرىنىڭ قۇدرەتلىك كۈچى بىلەن ياپون ئالۋاستىلىرىنى قوغلاپ چىقىرىش چوڭ قايتۇرما ھۇجۇمىغا ئۆتتى. دەل مۇشۇ ۋاقىتتا، يەنى 1944 - يىل 3 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ۋە 19 - كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمىتى «دەربىي ئات تەقدىم قىلىش چارىسى»، «ھەربىي ئات تەقدىم قىلىش ھەققىدە كەڭ ئاممىغا چاقىرىقنامە» ئېلان قىلدى. ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىدا: «جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ياپونغا قارشى ئۇرۇش قىلىۋاتقىنىغا يەتتە يىل بولدى، ھازىر دەل قايتۇرما ھۇجۇم باسقۇچىدا تۇرماقتا، پۈتۈن ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىداشلار پۈتۈل بارلار پۇل چىقىرىش، كۈچى بارلار كۈچ چىقىرىش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، ھەممە بىر نىيەتتىكە كېلىپ، مىللىتىمىز ئازادلىقىنىڭ ئەڭ ئاخىرىقى غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشايلى؛ ئىچكىرىدىكى ھەرقايسى ئۇيغۇر لەرگە ئەسكەر ئېلىش، ئاشلىق يىغىش چاقىرىقى ئوتتۇرىغا قويۇلدى، مەركەز، رايونىمىزنىڭ ئالاھىدە مەسئۇلاتى ئات بولىدۇ دەپ قاراپ، ئەسكەر ئېلىش، ئاشلىق يىغىش مەجبۇرىيىتى ئورنىغا 10 مىڭ دانە ھەربىي ئات تەقدىم قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى...» دېيىلگەن.

1944 - يىلى 4 - ئايدىن كېيىنكى شىنجاڭ گېزىتىنىڭ ھەرقايسى ئايلىق سانلىرىدىكى ستاتىستىكىلىق خەۋەرلەرگە ئاساسلانغاندا، شىنجاڭدىكى ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەر ئۇيغۇر ھۆكۈمەتنىڭ ئومۇمىي بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ «ئات تەقدىم قىلىش ھەيئىتى» لىرىنى ۋە تەشۋىقات گۇرۇپپىلىرىنى تەشكىللەپ، ئىنتايىن ياردەم چوڭ يىغىنلىرىنى ئاچقان ھەم ئىنتايىن توپلاش، ئات تەقدىم

قىلىشنى مەزمۇن قىلغان كونسېرتلارنى ئويناپ، ھەرقايسى كەنت ھەم يېزا - قىشلاقلارغىچە چوڭقۇر چۆككەن. بولۇپمۇ بۇ قېتىمقى ئات تەقدىم قىلىش ھەرىكىتىدە شىنجاڭدىكى ھەرقايسى ساھە ئايالىلىرىنىڭ ئاكتىپچانلىقى بىر قەدەر يۇقىرى بولغان.

مەسىلەن: ئۆلكىلىك ئايالار بىرلەشمىسى ئالدى بىلەن ئاكتىپ باشلامچى بولۇپ، 200 ئات تەقدىم قىلغان. بۇنىڭ ئىچىدە چاغانتوقاي ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى ئۆچ ئات تەقدىم قىلغان، دۆربىلجىن ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى تۆت ئات تەقدىم قىلغان. بۇنى پۈلغا سۇندۇرغاندا 3500 يۈەن بولۇپ، ئەسلىدىكى بەلگىلىمىدىن 2800 يۈەن ئاشۇرۇپ ئورۇنلانغان. پىچان ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى ئۈچ ئات تەقدىم قىلغان، بۇنى پۈلغا سۇندۇرغاندا 2100 يۈەن بولۇپ، ئىككى ئات ئارتۇق تەقدىم قىلغان. توققۇزتارا ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى 6 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئات تەقدىم قىلىش سەپەرۋەرلىك چوڭ يىغىنى ئاچقان، مەزكۇر ناھىيىدىكى بارلىق ئايالار بۇنىڭغا ناھايىتى قىزغىن ئاۋاز قوشقان ھەم نەق يىغىن مەيدانىدىلا توققۇز ئات تەقدىم قىلغان، بۇنى پۈلغا سۇندۇرغاندا 6000 يۈەن بولۇپ، ئەسلىدىكى پىلاندىن 5000 يۈەن ئاشۇرۇپ تاپشۇرۇلغان، بورتالا ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى ئۈچ ئات تەقدىم قىلغان، بۇنىڭ پۈلى 2100 يۈەن بولۇپ، ئەسلىدىكى پىلاندىن بىر ھەسسە ئاشۇرۇپ ئورۇنلانغان. قورغاس ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى 6 - ئاينىڭ ئاخىرى ئات تەقدىم قىلىش سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئاچقاندا، بىر ئات، بەش قوي تەقدىم قىلغان. 7 - ئاينىڭ بېشىدا يەنە بىر قېتىم ئومۇمىي يىغىن چاقىرغاندا، 2800 يۈەن قىممەتلىدىكى چارۋا تەقدىم قىلغان. سۈيدۈك ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى ئالتە ئات، غۇلجا ناھىيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى ئىككى ئات، قورغاس ناھىيىلىك ئايالار

بىرلەشمىسى بىر ئات تەقدىم قىلغان، بۇ ئۇچ ناھىيىلىك ئايالالار بىرلەشمىسى تەقدىم قىلغان سەككىز ئات 5653 يۈەن قىممەتتىدە بولۇپ، 700 يۈەن ئاشۇرۇپ تەقدىم قىلغان. نىلقا ناھىيىلىك ئايالالار بىرلەشمىسى توققۇز ئات تەقدىم قىلىپ، ئەسلى پىلاندىكىدىن ئوچ ھەسسە ئاشۇرۇپ ئورۇندىغان، بۇنى پۈلغا سۈندۇرغاندا، 8500 يۈەندىن ئاشقان، قارىقاش ناھىيىلىك ئايالالار بىرلەشمىسى 6 - ئاينىك 9 - كۈنى ئات تەقدىم قىلىش ھەيئىتى تەسىس قىلىپ، خىزمەتنى يېزىلارغىچە قانات يايدۇرغان ھەم ئاكتىپلىق بىلەن ھەر خىل ئاممىۋى تەشۋىقاتلارنى ئېلىپ بېرىش نەتىجىسىدە ئەسلى پىلاندىكىدىن يەتتە ھەسسە ئاشۇرۇپ ئورۇنداپ، ئۆلكىلىك ئايالالار بىرلەشمىسى تەرىپىدىن ئالاھىدە مۇكاپاتلانغان.

ئۆلكىلىك سودا - سانائەتچىلەر ساھەسىدىكىلەرمۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئات تەقدىم قىلىش تەشەببۇسنامىسىگە ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، ئۆز ساھەسى بويىچە يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە كەڭ تەشۋىقات ئېلىپ بارغان. دىخوا شەھىرىدىكى سودا - سانائەتچىلەر ئومۇمىيۈزلۈك سەپەرۋەرلىككە كېلىپ، 300 مىڭ يۈەن نەق پۇل تەقدىم قىلىش ئارقىلىق 428 ئات سېتىۋېلىپ تاپشۇرۇپ بەرگەن، ئاقسۇ ناھىيىلىك سودا - سانائەت ساھەسىدىكىلەر ئاتقا ۋەكالىتەن 49 مىڭ يۈەن نەق پۇل تەقدىم قىلغان. بۇ ۋاقىتتىكى پۇل 74 ئاتقا (تەخمىنەن ھەر بىر ئات 700 يۈەن ھېسابىدا) توغرا كەلگەن. بۇنىڭدىن باشقا ۋىلايەت ۋە ناھىيىلەردىكى سودا - سانائەتچىلەرمۇ ئات ھېسابىغا نۇرغۇنلىغان نەق پۇللارنى تەقدىم قىلغان.

ئۆلكىلىك مائارىپ ساھەسىدىكىلەر ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئات تەقدىم قىلىش توغرىسىدىكى مۇراجەتنامىسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۆز ساھەسىدىكى بارلىق مەكتەپلەرگە بولغان تەشۋىقاتنى كۆچەيتكەن، شىنجاڭدىكى

ھەرقايسى مەكتەپلەر ۋە مائارىپ تارماقلىرى بىر تەرەپتىن ئۆزى تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرىنىڭ تەشۋىقات ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ يېزا - قىشلاقلارغىچە ئات تەقدىم قىلىشنى كەڭ تەشۋىق قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنى سەپەرۋەر قىلىپ ئۆلاردىن نەق پۇل توپلاش ئارقىلىق ئات تەقدىم قىلىشقا نۇرغۇن ئەمەلىي ياردەملەرنى قىلغانىدى.

مەسىلەن: شىنجاڭ قىزلار شۆيۈەنلىي (گىمنازىيىسى) 24 ئات تەقدىم قىلغان؛ چاغانتوقاي ناھىيىسىدىكى ھەرقايسى مەكتەپ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرى بىرلىشىپ 7 - ئاينىك 4 - كۈنى ئوچ ئات ھېسابىدا 1082 يۈەن نەق پۇل تەقدىم قىلغان، چۆچەك ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارمۇ بۇ شەرەپلىك ھەربىكەتكە ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، ئىككى ئاتقا ھېسابلاپ مىڭ نەچچە يۈز يۈەن تەقدىم قىلغان. توققۇزتارا ناھىيىسىدە ئات تەقدىم قىلىش ھەيئىتى قۇرۇلغاندىن باشقا يەنە ئوچ تەشۋىقات ئەترىتى تەسىس قىلىنىپ، شەھەر، بازار ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىغا چوڭقۇر چۆكۈپ كەڭ كۆلەملىك تەشۋىقات ئېلىپ بارغان، نەتىجىدە 17 ئائىلە بىردىن ياراملىق ئاتنى تەقدىم قىلغان. نىلقا ناھىيىسىدىكى بىر دېھقان يالغۇزلا 25 ئات تەقدىم قىلغان. يەنە دىخوا شەھەرلىك ۋە ئۆلكىلىك ئۇيغۇر ئۆيۈشمىلار قارمىقىدىكى سەنئەت ئۆمەكلىرى ئويۇن قويۇپ تاپقان بىر قىسىم پۇللىرىنى ئات ھېسابىغا سۈندۇرۇپ، 12 مىڭ 600 يۈەن نەق پۇل تەقدىم قىلغان.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، 11 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىرى مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ 10 مىڭ ھەربىي ئات تەقدىم قىلىش توغرىسىدا چۈشۈرگەن ۋەزىپە بۇيرۇقىنى تامامەن ئورۇنداپ بولغان ۋە ئاشۇرۇپ ئورۇندىغان. ئىلى، چۆچەك ۋە يەنجى بۇ ئۇچ ئورۇن يارامىلىق ھەر

بىي ئاتالارنى تاپشۇرغان، قالغان ۋىلايەت، ناھىيىلەر ئاتنى پۇل-
غا سۇندۇرۇپ نەق پۇل تاپشۇرۇپ، بۇ پۇللارغا ئىلى، چۆچەك
ۋە يەنجىلەردىن ئات سېتىۋېلىنغان.

مەسىلەن: ئىلى رايونى 2200 ئات تەقدىم قىلغان ۋە ۋە-
كالىتەن 4100 ئات سېتىپ بەرگەن، چۆچەك رايونى 1300 ئات
تەقدىم قىلغان ۋە ۋەكالىتەن 900 ئات سېتىپ بەرگەن، يەنجى
رايونى 200 ئات تەقدىم قىلغان ۋە ۋەكالىتەن 1000 ئات سې-
تىپ بەرگەن؛ دىخۇا رايونى 1800 ئات ئۇچۇن نەق پۇل تاپ-
شۇرغان؛ قەشقەر رايونى 1500 ئات ئۇچۇن نەق پۇل تاپشۇر-
غان؛ ئاقسۇ رايونى 1100 ئات ئۇچۇن نەق پۇل تاپشۇرغان؛
خوتەن رايونى 700 ئات ئۇچۇن نەق پۇل تاپشۇرغان: قۇمۇل
رايونى 100 ئات ئۇچۇن نەق پۇل تاپشۇرغان؛ يەكەن رايونى
1000 ئات ئۇچۇن نەق پۇل تاپشۇرغان. ئالتاي رايونى 100 ئات
تاپشۇرغان، ئەمما شىنجاڭدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى، يەرلىك
مىللەتلەر ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا ھېچنەرسىسىنى ئايمياي تە-
قدىم قىلىۋاتقانلىقىنى، «ھەممە ئالدىنقى سەپ ئۇچۇن» دېگەن
چاقىرىققا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ مەملىكەت بويىچە ئىئانە تو-
پلاشتا ئەڭ ئالدىنقى ئورۇندا تۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى نەزەرگە
ئالمىدى، ئەكسىچە، ئۆزلىرى چوڭ يەپ، چوڭ ئىچىپ چىرىكلە-
شىپ، يەرلىك مىللەتلەر ئۇستىدىكى باج - سېلىق ۋە ئالۋان -
ياساقلارنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتتى. نەتىجىدە نىلقا خەلقىنىڭ
ۋەزىپىدىن تاشقىرى يەنە ئات تەقدىم قىلىشقا مەجبۇرلىنىشى
سەۋەبى بىلەن گومىنداڭ چىرىك ھاكىمىيىتىگە قارشى پارتلاش
ئالدىدا تۇرغان ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ باشلىنىشىدىكى ئوت
پىلتىسى بولۇپ قالدى.

(تەپسىلاتىنى جاڭ داجۇن يازغان «شىنجاڭدىكى بوران -
چاپقۇنلۇق 70 يىل» دېگەن كىتابتىن كۆرۈڭ).

يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەندەك، ئىككىيۈزلىمىچى، ئىال-
دامچى، ھىيلە - نەيرەڭ بىلەن پەدەزلەنگەن جاللات شېڭ شىسەي
تەختكە چىقىپلا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يارىدىمى بىلەن تازلاش
ئېلىپ بارىدى ۋە ئۆزىنى ئوڭشۇۋالغاندىن كېيىن سوۋېت ئىتتى-
پاقىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش ئېلىپ بارىدىغان بولدى.
2 - دۇنيا ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن
جۇڭگونىڭ مۇناسىۋىتى تېخىمۇ قويۇقلاشتى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى
جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم بېرى-
دىغان بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 1937 - يىلى 7 - ئايدىن
1941 - يىلى 6 - ئايغىچە ھەربىي ئەشيا، ھاۋا ئارمىيىسى ۋە
ھەربىي مەسلىھەتچىسى قاتارلىق جەھەتلەردە بەرگەن يارىدىمى
300 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى، ھالبۇكى، سوۋېت ئىتتى-
پاقىنىڭ جۇڭگو قىلغان ماددىي يارىدەملىرى ئىچكىرىگە شىنجاڭ
تاشيوللىرى ئارقىلىق توشۇلاتتى، شىنجاڭدىن لەنجۇغا ۋە يەنە
ئەنگە توشۇلىدىغان كىيىم - كېچەك، يۇڭ - تېرە، چارۋا، دو-
را..... قاتارلىق يارىدەملەرمۇ شىنجاڭ تاشيوللىرى ئارقىلىق تو-
شۇلاتتى؛ يەنە كېلىپ كومپارتىيىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئىنە
تېرناتسىئونال بىلەن بولىدىغان بارلىق ئالاقىسىمۇ مۇشۇ يول
ئارقىلىق قاتنىلاتتى. شۇڭا، شىنجاڭ تاشيولى ئەينى ۋاقىتتا ئەڭ
مۇھىم خەلقئارا يول بولۇپ قالغانىدى.

شىنجاڭ خەلقى يۇقىرىقىدەك ئىنتايىن زور مىقداردىكى ماد-
دىي يارىدەملىرى بىلەن ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپنىڭ جىد-
دىي قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلغاندىن تاشقىرى، خەلقئارا قاتناشنىڭ
راۋان بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىپ، ماددىي يارىدەملەرنى ئالدىنە-
قى سەپكە ئۆزۈلدۈرمەي يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇرۇش ئۈچۇن يە-

نه شىنجاڭ تاشيوللىرىنى ياسىدى ۋه رېمونت قىلىدى. 1937 - يىلىدىن باشلاپ سانسىزلىغان ئادەم كۆچى، ماددىي كۆچ ۋە ماـ لىيە كۆچى سەرپ قىلىپ، دېخۇا ــ ئىلى، دېخۇا ــ قۇمۇل تاشـ يولىنى ئاساسەن دېگۈدەكلا قايتا ياساپ چىقتى؛ شۇ قاتاردا دېخۇا ــ قۇمۇل تاشيولىنى قۇمۇلدىن شىكىشكىشاغىچە كېڭەيـ تىپ، غەربىي - شىمال تاشيولىنى تۈتاشتۇردى؛ دېخۇا ــ ئىلى تاشيولى شىنەندىن تاكى جۇڭگو، سوۋېت چېگرىسىدىكى قورغاسـ قىچە ئۇلاندى. بۇ ئىككى لىنىيە قۇرۇلۇشىدا كولانغان توپا جەمـ ىي 6 مىليون 457 مىڭ كۇب مېتر، پارتلىتىلغان تاش 120 مىڭ كۇب مېتر، سەرپ قىلىنغان ئەمگەك كۈچى 3 مىليون 230 مىڭ، پولات ماتېرىـ ياللىرى 710 تونىا، پارتلاتقۇچ دورا 160 تونىا، سېمونت 1500 تونىا، تاماملانغان 250 تونىلىق كۆۋرۈك 2439، پۈتكەن قاتناش بېكەتلىرى 91، ياسالغان ئۆي 1650 ئېغىزدىن ئاشىدۇ. ئىنتايىن ئېغىر ئەمگەك كۈچى تەلەپ قىلىدىغان بۇ تاشيول قۇرۇلۇشىنىڭ ئىنژېنىر - تېخنىكىلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يارىدەمى بىلەن بولغان بولسا، ئەمگەك كۈچى يەرلىك مىللەتلەردىن، يەنى ئاـ ساسەن جاپاكەش ئۇيغۇر دېھقانلىرىدىن بولغانىدى. جەنۇبىي شىنجاڭدىن تۈركۈم - تۈركۈملەپ ھاشارغا تۈتۈپ ئېلىپ كىلىنـ گەن ئاچ - يالىڭاچ ئۇيغۇر دېھقان يىگىتلىرى (بۇلارنىڭ ئارـ سىدا مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇتۇلغانلارمۇ بار) نىڭ بىر قىسىـ لىرى شىمالىي شىنجاڭ تاشيول قۇرۇلۇشىغا، بىر قىسىملىرى ئۇـ رۇمچى - قۇمۇل ۋە قۇمۇل - شىكىشكا تاشيول قۇرۇلۇشىغا ئېلىپ بېرىلىدىـ غان ماددىي يارەمىلەرنىڭ قاتنىشىغا كاپالەتلىك قىلىشنى تاپـ شۇردى. شۇنىڭ بىلەن ھەرقايسى يەرلىك ھۆكۈمەتلەر پۇقراـ لارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلىپ قېلىشىغا قارىماي ئومۇمىيۈزـ لۈك ھاشارغا ھەيدەپ، تاشيول قۇرۇلۇشىنى جىددىي تۇتتى. 1938 -، 1939 - يىللىرى دۆربىلجىن - چۆچەك تاشيولى، ئۇـ

كۆرۈلمىدى. ئاچلىق، سوغۇق دەستىدە ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ، جەسىتى چۆلدە قالغانلار، خېيىم - خەتەرگە يولۇققۇپ ئىز - دېرەكسىز يوقالغانلارمۇ ئاز بولمىدى. ھاياتىنى ئالدىنقى سەپكە يارەدەم بېرىشكە ئاتىغان بۇ مىڭلارچە قەھرىمانلىرىمىزنىڭ بالىلىرى يېتىم قالدى، خوتۇن - چوكانلىرى تۇل قالدى. ئاتاـ ئانىلىرى يىغلىشىپ نەزر - چىراق قىلدى. كۆيگەن - سۆيگەن ئاشىق - مەشۇقلىرى لېۋىنى چىشلەپ، ئېتىزلىقتا ئۆتكەن كۈلـ كە - چاقچاقلىق مۇھەببەت ھاياتىنى ئەسلەپ مەڭگۈلۈك خىيال دېڭىزىغا غەرق بولدى..... لېكىن، قان ئىچەر شېك شىسەي ئۇلارنىڭ تىرىكىگە ئىگە بولۇپ، ئۆلىكىگە ئىگە بولمىدى، ئۇلارنىڭ ئائىلە قېينىچىلىقىدىن خەۋەر ئالمـ دى، ھەتتا ئۇلارنى تىلغا ئېلىپمۇ قويمىدى، كۈنلەرنىڭ ئۆتۈـ شى بىلەن ئۇلارنىڭ ئىسمى - جىسمى ئونتۇلۇپ، كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى.

* * *

1937 - يىلى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مۇراجىئەتنامە ئېلان قىـ لىپ، پۇلى بارلار پۇل چىقىرىش، كۈچى بارلار كۈچ چىقىرىش توغرىسىدا كەڭ تەشۋىقات ئېلىپ بارىدى، شۇ قاتاردا ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەرنىڭ ئۇرۇمچىگە ۋە قوشنا ۋىلايەتلىرىگە تۇتىشىدىغان تاشيوللىرىنى جىددىي ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ۋىلايەتـ لەردىن ئۇرۇمچىگە ۋە ئۇرۇمچىدىن ئىچكىرىگە ئېلىپ بېرىلىدىـ غان ماددىي يارەمىلەرنىڭ قاتنىشىغا كاپالەتلىك قىلىشنى تاپ شۇردى. شۇنىڭ بىلەن ھەرقايسى يەرلىك ھۆكۈمەتلەر پۇقرا ـ لارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلىپ قېلىشىغا قارىماي ئومۇمىيۈز ـ لۈك ھاشارغا ھەيدەپ، تاشيول قۇرۇلۇشىنى جىددىي تۇتتى.

رۇمچى - يەنجى تاشيولى، يەنجى - ئاقسۇ تاشيولى، ئاقسۇ - قەشقەر تاشيولى، قەشقەر - خوتەن تاشيولى چوڭ رېمونت قىلىندى ۋە 1564 كىلومېتردىن ئارتۇق يول يېڭىدىن ياسالدى. 1937 - يىلى 7 - ئايدىن 10 - ئايغىچە بولغان قىسقىغىنە ئۇچ ئاي ۋاقىت ئىچىدە: (1) 362 كىلومېتر تاشيول يېڭىدىن ياسالدى؛ (2) 26 كىلومېتر تاشيول ئەسلىدىكى ئاساسىدا قايتا رېمونت قىلىندى؛ (3) تۆت چوڭ كۆۋرۈك ياسالدى؛ (4) تۆت ئورۇنغا تاشيول بىكەتلىرى قۇرۇلدى، ئەمما بۇ ۋەزىپىلەر ئىنتايىن مۇشكۈل شارائىتتا ئورۇندالدى؛ بۇ يېڭى ياسالغان تاشيوللار: 1 - دىخۇا - ئىلى تاشيولى لىنىيىسىدە سەنتەيگىچە سەككىزكىلومېتر، دۆۋېۋغىچە 14 كىلومېتر ياسالدى؛ 2 - دىخۇا - قۇمۇل تاشيولى لىنىيىسىدە داۋانچېگدا بەش كىلومېتر، چىگىتەيدىن - سەنباۋغىچە 202 كىلومېتر ياسالدى؛ 3 - قۇمۇل، چىتەي، يەتتە قۇدۇق، تۇرپان ئارىلىقىدا 131 كىلومېتر يول ياسالدى؛ 4 - ئۇقبۇلاقتىن يەنە ئىككى كىلومېتر يېڭىدىن ياسالدى، گوزىنگو جىلغىسىدىكى 26 كىلومېتر كېلىدىغان تار يوللار كېڭەيتىلدى.

بۇ ئۇچ ئاي ئىچىدە يەنە تۆت چوڭ كۆۋرۈك يېڭىدىن سېلىندى. بۇلار 1 - دىخۇادىكى شىداچاۋ، يەنى ھازىرقى قىزىلتاغ كۆۋرۈكى؛ 2 - داۋانچىك كۆۋرۈكى؛ 3 - كۈيتۇن دەريا-سى كۆۋرۈكى؛ 4 - قۇتۇبى چوڭ كۆۋرۈكىدىن ئىبارەت. بۇلار-نىڭ ئارىسىدا قىزىلتاغ كۆۋرۈكى ھەممىدىن مۇھىم ھەم قۇرۇ-لۇشى ئەڭ مۇرەككەپ بولۇپ، ئۇچ يۈزدىن كۆپ ئادەم ئۇچ ئاي كېچە - كۈندۈز ئىشلەش ئارقىلىق ناھايىتى قىيىندا پۈتتۈرگەنىدى.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، يەنە ۋىلايەت، ناھىيىلەردىمۇ بىر قىسىم كۆۋرۈكلەر يېڭىدىن ياسالغان ۋە رېمونت قىلىنغانىدى. مەسىلەن: چۆچەك - دۆربىلجىن كۆۋرۈكى قايتىدىن سېلىنغان-دىن باشقا، كۆۋرۈكنىڭ ئىككى ئۇچىدىكى 35 كىلومېتر يول قايتا رېمونت قىلىندى؛ خوتەننىڭ قارىقاش ۋە يۇرۇڭقاشقا ئىك-

كى چوڭ كۆۋرۈك يېڭىدىن سېلىندى؛ باي ناھىيىسىنىڭ قاپسى-لاق، تەلۋىچوك دەرياسىغا يېڭىدىن ئىككى كۆۋرۈك سېلىندى؛ تۇرپان تەۋەسىدە چوڭ - كىچىك 15 كۆۋرۈك سېلىندى. يۇقى-رىقى كۆۋرۈك ۋە تاشيوللار پۈتۈنلەي (ئىنتايىن ئاز بىر قىسىم ھۆكۈمەت تېخنىك ئىشچىلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا) پۇقرالار-نى ھاشارغا ئىشلىتىش، ھەقسىز ئىشلىتىش بەدىلىگە پۈتتۈرۈلدى. يەنە، ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپكە توشۇلىدىغان ياردەم ۋە ماددىي ئەشيالارنى توشۇش - يۆتكەش ئۇچۇن ئۇرۇمچىدە مەخ-سۇس ترانسپورت باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى، يەرلىكتە، يە-نى ھەرقايسى غول قاتناش لىنىيىلىرىدە 25 ئورۇندا ترانسپورت تارماق ئىدارىسى ۋە ترانسپورت پونكىتلىرى قۇرۇلدى؛ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 400 يۇك ماشىنىسى سېتىۋېلىنىپ، شىنجاڭدىن يەنە مەڭگە توشۇلىدىغان ياردەم ۋە باشقا ماددىي ئەشيالارنىڭ ۋاق-تىدا يۆتكىلىشىگە كاپالەتلىك قىلىندى. ئۇرۇمچى، دۆربىلجىن، چۆچەك، شىخو، قۇمۇل، كورلا، كۇچا قاتارلىق جايلاردا ماشىنا-ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش زاۋۇتلىرى قۇرۇلدى. سوۋېتتىن يەنە ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش ئۈسكۈنىلىرى بىلەن ھەر خىل ما-شىنا زاپچاس سايمانلىرى، ماي قاتارلىقلار سېتىۋېلىندى. شۇ قاتاردا يەنە ئۇرۇمچىدىكى ماشىنىسازلىق مەكتىپىدە (بۇ مەك-تەپ 1935 - يىلى تەسىس قىلىنغانىدى) 300 نەپەردىن ئارتۇق شوپۇرلار بىلەن ماشىنا رېمونت ئىشچىلىرى ئوقۇتۇلۇپ، مەلۇم دەرىجىدىكى تېخنىكىلىق سەۋىيىگە ئىگە قىلىپ تەربىيىلەپ چى-قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە تۆگە تىرانسپورت ئەترى-تىنى تەسىس قىلىپ، ئۇلاغ كۇچى بىلەنمۇ يۈك توشۇشنى يولـ-غا قويدى.

1939 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىم يىلىدىن باشلاپ ئۇرۇمـ-چى - چۆچەك، ئۇرۇمچى - قۇمۇل، قۇمۇل - لەنجو - شىئەن تاشيوللىرىدىكى تىرانسپورت توشۇش كۇچلىرى جەھەتتە ماتورلۇق

قاتناش ئاساس، ئۇلاغ ترانسپورتى ئىككىنچى ئورۇنغا ئۆتتى، يەنى 60% ماشىنا ترانسپورتى، 40% ئۇلاغ ترانسپورتى بىلەن قاتناش، توشۇش يولغا قويۇلدى. 1939 - يىلى پۈتۈن يىللىق ماشىنا قاتناش قېتىم سانى 1938 - يىلىدىكىدىن 50%؛ پۈتۈن يىللىق يۆتكەش، توشۇش مىقدارى 1938 - يىلىدىكىدىن 28%؛ پۈتۈن يىللىق ترانسپورت مال مىقدارى 1938 - يىلىدىكىدىن 23%؛ پۈتۈن يىللىق يولۇچىلار توشۇش مىقدارى 1938 يىلىدىكىدىن 45%؛ ھەرقايسى لىنىيىلەردىكى پۈتۈن يىللىق نورمال يۆتكەپ - توشۇش ماشىنا قېتىم سانى 21% ئاشتى. ترانسپورت باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ پۈتۈن يىللىق تىجارەت كىرىمى (ساپ پايدا) 26 مىليون 274مىڭ 385يۈەندىن ئېشىپ كەتتى.

1940 - يىلدىن 1942 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ جەنۇب - شىمالىدىكى تاشيوللارنى قايتا ياساش، رېمونت قىلىش ۋە كۆۋرۈك سېلىش ئىشلىرى داۋاملىق ئېلىپ بېرىلدى. 1942 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۇرۇلگەن تاشيوللار ۋە كۆۋرۈكلەر تۆۋەندىكىچە:

(1) دىخۇا - ئىلى تاشيولى (تارماق يوللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ) نىڭ ياسالغان ئورۇنلۇقى 370 كىلومېتر؛ ياسالغان، رېمونت قىلىنغان كۆۋرۈكلەر 1430 (بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا ۋە چوڭ تىپتىكى كۆۋرۈكلەر 25) دىن ئېشىپ كەتتى.

(2) ئۈرۈمچى - قۇمۇل، شىنجاڭ - گەنسۇ چېگرا پاسىلى تاشيول لىنىيىسىدىكى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۇرۇلگەن يولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 831 كىلومېتر، بۇنىڭ ئىچىدە تەكشۈرۈپ بېكىتىلگەن بىرىنچى دەرىجىلىك تاشيول 422 كىلومېتر، پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۇرۇلگەن كۆۋرۈك 194 (بۇنىڭ ئىچىدىكى چوڭ ۋە ئوتتۇرا تىپتىكى كۆۋرۈك ئۇچ) دىن ئاشىدۇ.

(3) قۇمۇل - سۆكشۇتاك لىنىيىسىدىكى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۇرۇلگەن تاشيولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 32 كىلومېتر، يېڭى سالغان چوڭ ۋە كىچىك تىپتىكى كۆۋرۈكلەر تاتمش بىردىن ئاشىدۇ.

(4) دىخۇا - مۇرى دەريالىق لىنىيىسى؛ بۇ ئارىلىقتا پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۇرۇلگەن تاشيولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 266 كىلومېتر، ياسالغان چوڭ ۋە كىچىك تىپتىكى كۆۋرۈكلەر يەتتە يۈزيېگىرمە بىردىن ئاشىدۇ.

شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنەۋۋەر زېلكىتىن قوتقۇزۇش يولىدا ئېلىپ بارغان شۇنچە كۆپ جاپالىق تاشيول قۇرۇلۇشلىرى پەقەت يەرلىك خەلقىنىڭ مەنپەئىتىنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەردىن ئۇرۇمچىگە بېۋاستە كەلتۈرۈلىدىغان ئاشلىق، چارۋا، گۆش، يېغاچ ماتېرىياللىرى، پاختا، كىگىز..... قاتارلىق ماددىي بۇيۇملارنى يۆتكەش؛ بۇ ماددىي بۇيۇملارنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگوغا ياردەم ھېسابىدا بەرگەن ماددىي بۇيۇملىرى بىلەن قوشۇپ ئۇرۇمچىدىن لەنجۇ، شىنەن ۋە يەنئەنلەرگىچە يەتكۈزۈپ بېرىش ئۈچۈن ئەنە شۇنداق جىددىي تاشيول ياساش دولقۇنى قوزغالغانىدى. چۈنكى، 1939 - يىلى 5 - ئايىنىڭ 8 - كۈنى، دىخۇا تاشيول باش ئىدارىسى پۈتۈن ئۆلكە بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك سەپەرۋەرلىك چوڭ يىغىنى چاقىرىپ، ئۆلكە تەۋەسىدىكى بارلىق ۋىلايەت، ناھىيىلەردىن ئۇرۇمچىگە يۆتكەيدىغان ماددىي يارەملىرىنى بىخەتەر توشۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن يول، كۆۋرۈكلەرنى ياساشنىڭ زۆرۈرلىكى؛ ئەگەر يول كۆۋرۈكلەر ۋاقتىدا پۈتمەي، يەنئەنگە توشۇلىدىغان شىنجاڭ خەلقىنىڭ ماددىي يارەملىرى بەلگىلىگەن ۋاقىتتا يەتكۈزۈپ بېرىلمىسە، ئالدىنقى سەپنىڭ ھەل قىلغۇچ قىسىمچىلىقىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى ئېنىق ئۇقتۇرۇپ، پۇلى بارلار پۇل چىقىرىش، كۈچى بارلار كۈچ چىقىرىش چاقىرىقى بويىچە ھەرقايسى ئورۇنلار تەۋەسىدىكىلەرنى جىددىي

ھەربىكەتكە كەلتۈرۈپ، يول، كۆۋرۈك ياساشنى نۆۋەتتىكى ئەڭ جىددىي ۋەزىپە دەپ ئوتتۇرىغا قويغانىدى. شۇڭلاشقا ھەرقايسى ناھىيىلەر ۋىلايەتلىك ۋە ئۆلكىلىك تاشيول قۇرۇلۇشىغا بىر تۈركۈم ئەمگەك كۈچىنى ھاشارغا ئەۋەتكەندىن سىرت، قالغان ئاز دەملىرىنى ئۆز تەۋەلىكىدىكى يوللارنى ياساشقا ئومۇميۈزلۈك جىددىي سەپەرۋەر قىلدى، بۇ جەريانىدا، ھەرقايسى ناھىيىلەر ياسىغان يوللار تۆۋەندىكىچە:

ئىلى رايونىنىڭ توققۇزتارا ناھىيىسى 1941 - يىلى 10 - ئاي ئاخىرىغىچە پۈتۈن ناھىيە خەلقىنى سەپەرۋەر قىلىپ، قاۋۇل ئەمگەك كۈچلىرىنى تاللاپ كېچە - كۈندۈز نۆۋەت بىلەن ئىشلىتىپ، ناھىيە تەۋەسىدىكى ئاساسلىق قاتناش يوللىرىنى بىر خەتەر قاتناش يولىغا ئايلاندۇردى؛ ھەر كۈنى ھەر قېتىمدا 1500 ئادەم ئالمىشىپ ئىشلەپ، ئۆلكە چۆشۈرگەن پىلاننى مۇددەتتىن بۇرۇن ئورۇندىاپ بولدى ھەم تاشيول قۇرۇلۇشىدا ئىلغار ناھىيە بولۇپ باھالاندى.

ئۇنىڭدىن قالسا، يەكەن - قاغىلىق ئىككى ناھىيە قىسقا غىنە نەچچە ئاي ئىچىدە تەۋەسىدىكى يوللارنى ۋە شەھەر قاتناش يوللىرىنى 1941 - يىلى 11 - ئايدا پۈتۈنلەي ياساپ تاماملاپ، شۇ كۈنى ئۆلكىگە خۇش خەۋەر تېلېگرامىسى يوللىدى ھەم ئۆز ناھىيىلىرىدە قاتناش باشلاش مۇراسىمى ئوتكۈزدى.

لوپنۇر ناھىيىسىمۇ ئۆز تەۋەسىدىكى بارلىق ئەمگەك كۈچىنى تولۇق سەپەرۋەر قىلىپ، تەۋەلىكىدىكى بارلىق يوللارنى بىخەتەر قاتناشقا لايىقلاشتۇرۇپ ياسىدى ھەمدە لوپنۇردىن كۇچاغىچە، لوپنۇردىن چاقىلىققىچە بولغان قاتناش لىنىيىسىنى تۈتاشتۇردى. 1941 - يىلى 12 - ئايدا پىلاندىكى يول قۇرۇلۇشىنى ئۆزۈل - كېسىل تاماملاپ تۈگەتتى.

1939 - يىلى 9 - ئايدىن 1941 - يىلى يىل ئاخىرىغىچە

ئىلى - قورغاس تاشيولى ياسالدى، ئەمما بۇ قاتناش لىنىيىسى ھەم ئۆزۈن ھەم خەتەرلىك بولغانلىقتىن ئۇستىگە، چوڭ - كىچىك كۆۋرۈكلەر كۆپ ياسالدى، سەرپ قىلىنغان ئەمگەك كۈچىمۇ بىر قەدەر زور سالماقنى تەشكىل قىلدى.

ئاۋات ناھىيىسى ئاقسۇ ناھىيىسى بىلەن ھەمكارلىشىپ، ساچىڭزىدىن لاۋتاڭغىچە بولغان تاشيولنى ياسىدى، بۇ يول قۇرۇلۇشى 1941 - يىل 11 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 1942 - يىل 12 - ئاينىڭ 4 - كۈنىگىچە داۋاملاشتى. مەزكۇر يولنى ياساش داۋامىدا ھەر قېتىم 7240 ئادەم 15 كۈندىن نۆۋەتلەشتۈرۈلۈپ ئىشلىدى؛ يەنە 845 دانە ياغاچ ھارۋا ھەر 15 كۈندە بىر ئالماشتۇرۇلۇپ تاش، قۇم، ياغاچ ۋە شاخ - شۇمبا توشۇدى. ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 300 كىلومېتردىن ئاشىدىغان بۇ يولنىڭ كەڭلىكى ئون مېتر، شالغۇم يېيىتىلغان قىسمىنىڭ كەڭلىكى ئالته مېتر، يېيىتىلغان شالغۇمنىڭ قېلىنلىقى ئون سانتىمېتر بولدى.

1941 - يىلى 10 - ئايدا، ئىلى رايونلۇق مەمۇرىي مەھكىمە تەۋەسىدىكى ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملارنى يىغىپ تاشيول قۇرۇلۇشى مۇھاكىمە يىغىنىنى ئاچتى ھەمدە سۆيدۈكدىن سەنداۋاخىزىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى تاشيوللارنى ياساشنى قارار قىلدى. شۇ قاتاردا تاشيول قۇرۇلۇشىغا رەھبەرلىك قىلىش ھەيئىتى تەسىس قىلىپ، ئومۇميۈزلۈك سەپەرۋەرلىككە كېلىش تەشۋىقاتىنى ئېلىپ باردى. نەتىجىدە 13 مىڭ ئادەم ھەقسىز ياردەم ھېسابىدا ئىشلىگەندىن تاشقىرى، يەنە نەچچە مىڭ ئادەمنى كۈنلىكىگە ئىككى يۈەن پۇل بېرىپ ئىشلەتتى، يالغۇز غۇلجىدىلا 831 ئادەم كۈنلىكىگە ئىككى يۈەندىن توختاملىق ئىشچى بولۇپ ئىشلىدى.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە، ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەردە ئادەتتىكى توپا يوللار ۋە كۆۋرۈك قۇرۇلۇشلىرى ئېلىپ

بېرىلىپ، يەرلىك قاتناش تىرانسپورتى راۋانلاشتۇرۇلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە:

(1) دۆربىلجىن ـ چۆچەك ئارىلىقىغا 377 كىلومېتر توپا يول ياسالدى، 38 ئورۇنغا چوڭ ـ كىچىك تېپىتكى كۆۋرۈكلەر ياسالدى.

(2) يەنجىدە ھەرقايسى رايونلار ئارا تۇتۇشىدىغان 82 كىلومېتردىن ئارتۇق توپا يول ياسالدى، 27 ئورۇنغا چوڭ ـ كىچىك تېپىتكى كۆۋرۈكلەر ياسالدى.

(3) ئاقسۇ رايونىدا ھەرقايسى ناھىيە ۋە رايونلارغا بارىدىغان 4435 كىلومېتر ئۈزۈنلۇقتىكى توپا يول ياسلىپ، جەمئىي 19 ئورۇنغا چوڭ ـ كىچىك تېپىتكى كۆۋرۈكلەر ياسالدى.

(4) قەشقەر رايونىدا 390 كىلومېتر توپا يول ياسلىپ، 33 ئورۇنغا چوڭ ـ كىچىك تېپىتكى كۆۋرۈكلەر ياسالدى.

(5) خوتەن رايونىدا 255 كىلومېتر ئۈزۈنلۇقتىكى توپا يول ياسلىپ، 243 كۆۋرۈك سېلىندى، بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى كۆۋرۈك چوڭ ھەم ئۈزۈن بولۇپ، بىر يىلدا ئارانلا ئىشقا كىرىشتۇرۇلدى.

1939 ـ يىلدىن 1941 ـ يىلى يىل ئاخىرىغىچە شىنجاڭ نىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدىكى رايونلاردا نەچچە مىڭ كىلومېتر تاشيول ۋە توپا يول ياسلىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپ ئوچۇن تۇشۇلىدىغان ماددىي يارىدەملەرگە، تىرانسپورت قاتنىشىغا كاپالەتلىك قىلىندى، شۇ قاتاردا يەنە ئورۇمچىدىن باشقا ۋىلايەت، رايونلاردىكى قاتناش لىنىيىلىرىدە شۆبە تىرانسپورت ئىدارىسى، پونكىتلار ھەم ۋەكالىتەن ئىش بېجىرىش ئورۇنلىرىمۇ قۇرۇلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە:

(1) ئۈرۈمچى ـ ئىلى لىنىيىسىدە تىرانسپورت باشقۇرۇش شۆبە ئىدارىسىدىن بىرى، پونكىتتىن ئىككىسى، شۆبە پونكىتتىن ئىككىسى، ۋەكالىتەن ئىش بېجىرىش ئورنىدىن تۆتى قۇرۇلدى.

(2) ئۈرۈمچى ـ چۆچەك لىنىيىسىدە تىرانسپورت باشقۇرۇش شۆبە ئىدارىسىدىن بىرى، پونكىتتىن ئىككىسى، شۆبە پونكىتتىن بىرى، ۋەكالىتەن ئىش بېجىرىش ئورنىدىن ئۈچى قۇرۇلدى.

(3) ئۈرۈمچى ـ قۇمۇل لىنىيىسىدە تىرانسپورت باشقۇرۇش شۆبە ئىدارىسىدىن بىرى، پونكىتتىن تۆتى، شۆبە پونكىتتىن ئىككىسى، ۋەكالىتەن ئىش بېجىرىش ئورنىدىن ئۈچىسى قۇرۇلدى.

(4) ئۈرۈمچى ـ قەشقەر لىنىيىسىدە تىرانسپورت باشقۇرۇش شۆبە ئىدارىسىدىن بىرى، پونكىتتىن تۆتى، شۆبە پونكىتتىن ئۈچى، ۋەكالىتەن ئىش بېجىرىش ئورنىدىن ئۈچى قۇرۇلدى. بۇ يوللاردىكى ماشىنا قاتناش قېتىم سانى ۋە يۆتكەپ توشۇلغان يۈك مىقدارى تۆۋەندىكىچە:

1940 ـ يىلى نورمال يۆتكەپ توشۇشقا قاتناشقان ماشىنا قېتىم سانى 1680 ماشىنا قېتىم، توشۇلغان يۈك مىقدارى 9 مىليون 759 مىڭ تونىنا؛ 1941 ـ يىلى نورمال يۆتكەپ توشۇشقا قاتناشقان ماشىنا 2520 ماشىنا قېتىم، يۆتكەپ توشۇلغان يۈك مىقدارى 14 مىليون 587 مىڭ 500 تونىنا؛ 1942 ـ يىلى نورمال يۆتكەپ توشۇشقا قاتناشقان ماشىنا قېتىم سانى 3420 ماشىنا قېتىم، يۆتكەپ توشۇلغان يۈك مىقدارى 19 مىليون 237 مىڭ 500 تونىنا بولغانىدى. 1942 ـ يىلى يۆتكەپ توشۇلغان يۈك مىقدارى 1940 ـ يىلدىكىدىن 103% كۆپ بولدى، تىرانسپورت باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ 1940 ـ يىلىدىن 1942 ـ يىلىغىچە بولغان ئۈچ يىل جەريانىدىكى تىجارەت كىرىمى جەمئىي 1 مىليارد 318 مىليون 446 مىڭ 259 يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇمۇمىي چىقىم 1 مىليارد 119 مىليون 219 مىڭ 482 يۈەن بولۇپ، ئېشىپ قالغان ساپ پايدا 199 مىليون 226 مىڭ 777 يۈەن بولدى.

تىرانسپورت باشقۇرۇش ئىدارىسى يەنە، 1940 ـ يىلى 100

ماشىنا، 1941 - يىلى 200 ماشىنا، 1942 - يىلى 200 ماشىنا، جەمئىي 500 ماشىنا سېتىۋالدى؛ بۇ ئۇچ يىلدا ماشىنا - ئۇسكۇنە، سايمان، زاپچاس خىراجىتى 71 مىڭ 360 يۈەنگە يەتتى. بۇ ئۇچ يىلدا يەنە 600 نەپەر تېخنىكىي ئوقۇتۇش - تەربىيە لەش ئۇچۇن 253 مىڭ 332 يۈەن چىقىم قىلدى.

1942 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، كوللېكتىپ ۋە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ماشىنا سانى 1100 گە يەتتى، 37 ئورۇندا بېكەت تەسىس قىلىندى، بەش ئورۇنغا ماشىنا رېمونت قىلىش پونكتى قۇرۇلدى، ئۇچ ئورۇنغا چوڭ تىپتىكى ماشىنا رېمونت زاۋۇتى قۇرۇلدى، تېخنىك دەرىجىلىك شوپۇرلار سانى 565 نەپەرگە، ئادەتتىكى شوپۇرلار سانى 750 نەپەرگە، رېمونتچىلار سانى 157 نەپەرگە يەتتى. بۇنىڭ بىلەن ترانسپورت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات نەتىجىسى كۆزگە كۆرۈنۈپ، بۇرۇنقى تۆگە، ئات، كالا، ئېشەك ترانسپورتى ئىككىنچى ئورۇنغا، ماشىنا ترانسپورتى ئالدىنقى ئورۇنغا ئۆتۈشكە باشلىدى.

دېمەك، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 1938 - يىلى 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 1940 - يىلى 12 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە جۇڭگو غا بەرگەن 3 مىليارد ئامېرىكا دوللىرى قىممىتىدىكى ئايروپىلان، تانكا، زەمبىرەك، يېنىك تىپتىكى قوراللار، ئوق - دورا، قاتناش ئەسلىھەلىرى، يېقىلغۇ ماي، ھەربىي ماشىنا ۋە ساناقەت بۇيۇم لىرى قاتارلىقلار بىلەن شىنجاڭنىڭ ئۆزىدىن يۆتكىلىدىغان زور مىقداردىكى ماددىي بۇيۇملارنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇ يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن تاشيوللار ۋە ماشىنا، ئۇلاغ ترانسپورتى ئارقىلىقلا ئالدىنقى سەپ ئۇرۇش مەيدانلىرىغا يەتكۈزۈلگەن ھەم ئۇرۇش رايونلىرىدىكى قېرىنداش خەلقلەرنىڭ ھەل قىلغۇچ جىددىي ئېھتىياجىنى تەمىن ئېتىپ، ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلبىسىگە كاپالەتلىك قىلىنغانىدى.

1943 - يىلدىن باشلاپ خەلقئارا ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، شىنجاڭ ۋەزىيىتىدىمۇ زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىشكە باشلىدى. جاللات، مىلىتارىست شېڭ شىسەي ئىلغارلىق نەقاۋىنى يىرتىپ تاشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كوممۇنىستلارغا ۋە خەلقە ئاشكارا ھالدا قارشى چىقىشقا باشلىدى. ئالتە بۇيۇك سىياسەتنى چۆرۈپ تاشلاپ، شىنجاڭدا پائالىيەت قىلىۋاتقان كوممۇنىستلارنى ۋە ئۇلارغا يارەملىشىپ خىزمەت ئىشلەۋاتقان ئىنقىلابچىلارنى، يەرلىك مىللەتلەر ئارىسىدىكى ئىلغار، ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر زاتلارنى تۇرمىلەرگە قاماپ، ئىنسانىيەت قېلىپىدىن چىققان ۋەھشي ئۇسۇللار بىلەن قىيىن - قىستاق قىلدى ۋە ئۇلارغا پۈتۈنلەي زىيانكەشلىك قىلدى. ئۆزىنى گومىنداڭ جياڭ جيېشىنىڭ قوينىغا ئېتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولۇۋاتقان دوستانە مۇناسىۋەتنى پۈتۈنلەي بۇزۇپ تاشلىدى؛ سوۋېتلىك ئالىم، مۇتەخەسسىس، ئىنژېنېر ۋە مەسلىھەتچى - تېخنىكلارنى شىنجاڭدىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇرلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە، گومىنداڭنىڭ زور تۇركۈمىدىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە، ساقچى، ئىشپىيونلىرىنى تۇركۈم - تۇركۈملەپ شىنجاڭغا كىرگۈزۈپ، شىنجاڭدا فاشىستلىق مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىنى باشلىدى. نەتىجىدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياپونغا قارشى كوممۇنىستلارغا بېرىدىغان ھەر تەرەپلىمە يازدىمى ئۆزۈلۈپلا قالماستىن بەلكى شىنجاڭنىڭ ئالدىنقى سەپكە بېرىدىغان يارەملىرىمۇ شېڭ شىسەينىڭ خەزىنىسىگە كىرىپ كەتتى، سوۋېت - شىنجاڭ قاتنىشى توختىتىلدى؛ شىنجاڭنىڭ جەمئىيەت كەيپىياتى، تىنچلىق مۇھىتى بۇزۇلۇپ، پۇقرالار قايتىدىن غەم - ئەندىشىكە چۇشتى. شىنجاڭنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، قاتناش ۋە سانائەت

ئىشلىرى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، پۇقرالار ئۇستىدىكى ئالۋان - ياساقلار بىلەن باج - سېلىقلار ھەسسىلەپ كۆپەيتىپ، نامراتلىق، ئاچارچىلىق دەستىدىن خەلقلەر كۈن كەچۈرەلمەيدىغان ھالەتكە يېتىپ يەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە شېڭ شىسەي ۋەكىللىكىدىكى فاشىستلار ۋە ئۇلارنىڭ ئىشپىيون، جاسۇسلىرى يەرلىك مىللەتلەر ئارىسىدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن زىيالىيلار، ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئىناۋەتلىك، ئابرويلۇق ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى ئاشكارا ھەم خۇپىيانە ھالدا ئۇنتۇن قىلىپ، ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈۋەتتى. تۇرمىدە ۋە سىرتلاردا ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ سانى 100 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. فاشىستلار يەنە ئۇيغۇر ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنى پەس كۆرۈش، ھاقارەتلەش، تۇسالغۇسىزلا ئاياغ - ئاستى قىلىش بىلەن مىللىي زىددىيەت تېخىمۇ ئۆتكۈرلەشتى. مانا شۇنداق بىر ۋەزىيەت ئاستىدا زۇلۇمغا چىدىمىغان ئىلى، چۆچەك ۋە ئالتايدىن ئىبارەت ئۈچ ۋىلايەت خەلقى قوزغىلىپ چىقىپ، گومىنداڭ فاشىستلىرىغا قاخشاتقۇچ زەربە بېرىپ، مىللىي ئازادلىق كۈرىشىنى پۈتكۈل شىنجاڭ دائىرىسىگە قانات يايدۇردى.

پايدىلانغان ماتېرىياللار

1) 1938 - يىل 10 - ئاينىڭ 16 - كۈنى، 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، 11 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ۋە 12 - ئاينىڭ 4 - كۈنلىرىدىكى خەنزۇچە شىنجاڭ گېزىتى.

2) 1941 - يىل 2 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىكى خەنزۇچە شىنجاڭ گېزىتى.

3) جاڭ داجۈننىڭ «شىنجاڭدىكى 70 يىللىق بوران - چاپقۇن» دېگەن ئەسىرىنىڭ 5 -، 6 -، 7 - تومىلىرى.

4) شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ ئويۇشمىسى نەشىر قىلغان «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ» نىڭ 3 -

تۇم، 2 - سانلىرى، شۇ توپلامنىڭ 1940 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىكى «شىنجاڭ قاتناش قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققىياتى» سەرلەۋھىلىك ماقالىسى.

5) «بۇگۈنكى شىنجاڭ» 1943 - يىلى گۈيياڭ مەركىزىي گېزىت ئىدارىسى نەشىر قىلغان.

6) «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» (3 - قىسمى)، «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى»، «شىنجاڭ داشۇ ئىلمىي ژۇرنىلى» ۋە «شىنجاڭ تارىخ تەتقىقاتى» قاتارلىق كىتاب - ژۇرناللاردىكى مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلار.

新疆文史资料选辑（29）　（维吾尔文）
中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料委员会　编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市建中路54号　邮政编码830001）
新疆新华书店发行　新疆新华印刷三厂印刷
850×1168毫米　32开本　13印张
1990年11月第1版　1990年11月第1次印刷
印数：1——3,000

ISBN7—228—01478—2/K·126　定价：3.00元
（内部发行）

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (29)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى ھەيئىتى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشىر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جيەنجۇڭ كوچىسى №54)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 3 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مم 1/32 باسما تاۋىقى: 13
1990 - يىل 11 - ئاي 1 - نەشرى
1990 - يىل 11 - ئاي 1 - بېسىلىشى
نۇسخىسى: 1 —— 3,000
ISBN 7—228—01478—2/K·126
باھاسى: 3.00 يۈەن

(ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدۇ)